

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

11

Савез Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

У овом броју часописа објављени су радови пријављени за
X међународни научни скуп Материјална и духовна култура Срба у
мултиетничким срединама и/или периферним областима, који је одржан у
периоду од 18. до 20. октобра 2024. године на Западном универзитету у
Темишвару.

This issue of the journal published papers submitted for the X International
Scientific Conference Material and Spiritual Culture of Serbs in Multiethnic
Environments and / or Peripheral Areas, which was held at the West University in
Timisoara, 18-20. October 2024.

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Универзитета у Нишу
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ, ФИЛОЗОФСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
Западног универзитета у Темишвару

Главни и одговорни уредник:
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**

Уређивачки одбор:

Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Горан Максимовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Снежана Гудурић**, Универзитет у Новом Саду
Проф. др **Надежда Јовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Александра Лончар Раичевић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Јордана Марковић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Софија Милорадовић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Проф. др **Радивоје Младеновић**, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др **Октавија Неделку**, Универзитет у Букурешту
Проф. др **Срето Танасић**, академик, Институт за српски језик САНУ, Београд
Др **Биљана Сикимић**, Балканолошки институт САНУ, Београд
Доц. др **Миљана Радмила Ускату**, Западни универзитет у Темишвару
Ванредни проф. **Маца Царан Андрејић**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Мирјана Бојанић Ћирковић**, Универзитет у Нишу
Проф. **Димитрије Савић**, Западни универзитет у Темишвару

Секретари:

Доц. др Миљана Радмила Ускату
Доц. др Мирјана Бојанић Ћирковић

Рецензенти:

Проф. др **Михај Н. Радан**
Проф. др **Маца Царан Андрејић**
Проф. др **Октавија Неделку**
Dr Marilena Felicia Luta
Проф. др **Радивоје Младеновић**
Др **Софија Милорадовић**
Др **Биљана Сикимић**
Др **Милина Ивановић Баришић**
Проф. др **Марина Јањић**
Проф. др **Татјана Трајковић**
Проф. др **Александра Лончар Раичевић**
Проф. др **Кристина Митић**
Проф. др **Александра Јанић Митић**
Проф. др **Мирјана Бојанић Ћирковић**
Др **Лидија Чолевић**
Др **Бојана Богдановић**
Др **Зоран Симић**
Др **Саша Јашин**
мср **Нада Трифковић**
др **Ненад Радуловић**
Жива Милин
Благоје Чоботин
Мср **Алекса Поповић**

Савез Срба у Румунији
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

Филолошки, историјски, филозофски и теолошки факултет
Западног универзитета у Темишвару

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

11

Темишвар / Ниш
2025

<https://doi.org/10.46630/ish.11.2025>

UNION OF SERBS IN ROMANIA
Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania
UNIVERSITY OF NIŠ, FACULTY OF PHILOSOPHY
WEST UNIVERSITY OF TIMISOARA, FACULTY OF LETTERS,
HISTORY, PHILOSOPHY AND THEOLOGY

Editor in-Chief:

Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**

Editorial Board:

Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**, West University of Timișoara
Prof. dr. **Goran Maksimović**, University of Niš
Prof. dr. **Snežana Gudurić**, University of Novi Sad
Prof. dr. **Nadežda Jović**, University of Niš
Prof. dr. **Aleksandra Lončar Raičević**, University of Niš
Prof. dr. **Jordana Marković**, University of Niš
Prof. dr. **Sofija Miloradović**, Institute for the Serbian Language SASA
Prof. dr. **Radivoje Mladenović**, University of Kragujevac
Prof. dr. **Octavia Nedelcu**, University of Bucharest
Prof. dr. **Sreto Tanasić**, academic, Institute for the Serbian Language SASA
Dr. **Biljana Sikimić**, Institute for Balkan Studies SASA
Lecturer dr. **Miliana-Radmila Uscatu**, West University of Timișoara
Associate Prof. **Mața Țaran Andreici**, West University of Timișoara
Lecturer dr. **Mirjana Bojanić Ćirković**, University of Niš
Prof. **Dimitrije Savić**, West University of Timișoara

Secretary:

Lecturer dr. Miliana-Radmila Uscatu
Prof. dr. Mirjana Bojanić Ćirković

Reviewers:

Prof. dr. Mihaj N. Radan
Prof. dr. Mața Țaran Andreici
Prof. dr. Oktavija Nedelku
Dr. Marilena Felicia Luta
Prof. dr. Radivoje Mladenović
Dr. Sofija Miloradović
Dr. Biljana Sikimić
Dr. Milina Ivanović Barišić
Prof. dr. Marina Janjić
Prof. dr. Tatjana Trajković
Prof. dr. Aleksandra Lončar Raičević
Prof. dr. Kristina Mitić
Prof. dr. Aleksandra Janić Mitić
Prof. dr. Mirjana Bojanić Ćirković
Dr. Lidija Čolević
Dr. Bojana Bogdanović
Dr. Zoran Simić
Dr. Saša Jašin
msr. Nada Trifković
dr. Nenad Radulović
Živa Milin
Blagoje Čobotin

САДРЖАЈ

Нина В. Аксић	
ОД ВРАТА ДО ВРАТА. БОЖИЋНЕ ОБРЕДНЕ ПОВОРКЕ КОД СРБА У РУМУНИЈИ / FROM DOOR TO DOOR CHRISTMAS RITUAL PROCESSIONS OF SERBS IN ROMANIA	9
Милица М. Алексић	
ХРАНА КАО ЈЕДАН АСПЕКТ ПРИВАТНОГ И ЈАВНОГ ЖИВОТА СРБА ИЗ КЕТФЕЉА У РУМУНИЈИ / FOOD AS AN ASPECT OF PRIVATE AND PUBLIC LIFE OF SERBS IN KETFELJ, ROMANIA	27
Бојана Б. Богдановић	
МОДИФИКАЦИЈА СВАДБЕНИХ ОБИЧАЈИ КОД СРБА У РУМУНИЈИ / MODIFICATION OF WEDDING CUSTOMS AMONG SERBS IN ROMANIA ..	39
Мирјана Бојанић Ћирковић	
УСМЕНА СВЕДОЧАЊСТВА ТОПЛИЧАНА О ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ – ПРЕДСТАВЉАЊЕ РЕЗУЛТАТА ТЕРЕНСКОГ ИСТРАЖИВАЊА / ORAL TESTIMONY OF ABOUT THE SECOND WORLD WAR – PRESENTATION OF RESULTS OF FIELD RESEARCH IN TOPLICA (RS) 2023–2024.	55
Жарко Б. Вељковић	
ПРИЛОГ СРПСКОЈ ПРОСОПОГРАФИЈИ 12. И 13. ВЕКА / CONTRIBUTION TO SERBIAN 12 TH AND 13 TH CENTURIES’ PROSOPOGRAPHY	69
Снежана У. Гудурић	
Наташа Т. Радусин Бардић	
ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКЕ ПРИРОДЕ ГЛАСА [j] У СРПСКОМ, ФРАНЦУСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE PHONETIC-PHONOLOGICAL NATURE OF THE SOUND [j] IN SERBIAN, FRENCH AND ENGLISH	85
Милина М. Ивановић Баришић	
ЧЕСНИЦА КОД СРБА У РУМУНСКОМ БАНАТУ / CHRISTMAS CAKE AMONG THE SERBS IN ROMANIAN BANAT	105
Мирјана Илић	
ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ХИДРОНИМА У ПОРЕЧЈУ ТИМОКА / LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF HYDRONS IN THE TIMOKA BASIN	115

Ramona R. MALIȚA	
MOTIVUL LUMINII LA ADAM PUSLOJIC ÎN VOLUMUL DE POEZIE CERUL, ÎN DIRECT / LE MOTIF DE LA LUMIÈRE DANS LE RECUEIL DES POÈMES CERUL, ÎN DIRECT D'ADAM PUSLOJIC	125
Александра А. Јанић Митић	
КОНКУРЕНТНОСТ ДУБЛЕТА МЕЂУ НОВИЛИМ АНГЛИЦИЗМИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ НА ПРИМЕРУ НИШКИХ СТУДЕНАТА ФИЛОЛОШКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ / COMPETITIVENESS OF DOUBLETS AMONG RECENT ANGLICISMS IN SERBIAN FROM THE PERSPECTIVE OF PHILOLOGY MAJORS IN NIŠ	137
Милица А. Кандић	
СЛИКЕ ПРИРОДЕ У СУНДЕЧИЋЕВОЈ ПЕСНИЧКОЈ ЗБИРЦИ <i>МИЉЕ И ОМИЉЕ</i> / THE PICTURE OF NATURE SUNDEČIĆ'S POETRY BOOK <i>MILJE I OMILJE ILI MILICA I NEVENKA</i>	155
Горан М. Максимовић	
ПРВА ЗБИРКА ПЈЕСАМА ОБЈАВЉЕНА НА ЈУГУ СРБИЈЕ И КЊИЖЕВНО ДЈЕЛО НИКОЛЕ В. ЂОРИЋА / THE FIRST COLLECTION OF POEMS PUBLISHED IN THE SOUTH OF SERBIA AND THE LITERARY WORK OF NIKOLA V. ĐORIĆ	169
Драга В. Мاستиловић	
СРБИ У САРАЈЕВУ – КОНТИНУИТЕТ ТРАЈАЊА И ЗАТИРАЊА (20. ВИЈЕК) / SERBS IN SARAJEVO – CONTINUITY OF EXISTENCE AND ERASURE (20TH CENTURY)	179
Милица Д. Миленковић	
ЦРНОТРАВСКИ ГОВОР И ДРУГИ ИДИОМИ У КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ РАДОСАВА СТОЈАНОВИЋА / IDIOM OF CRNA TRAVA AND OTHER IDIOMS IN RADOSAV STOJANOVIĆ'S LITERARY WORK	205
Жива Ђ. Милин	
ПОЗАЈМИЦЕ ИЗ РУМУНСКОГ БАНАТСКИХ “ЦРНОГОРАЦА” / ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ РУМЫНСКОГО БАНАТСКОГО ПОДДИАЛЕКТА В ГОВОРЕ БАНАТСКИХ “ЧЕРНОГОРЦЕВ”	217
Драгана М. Милић	
СРЕМСКИ БРАНКОВИЋИ И СРПСКИ МАНАСТИРИ У БАНАТУ / LES BRANKOVIĆ DE SYRMIE ET DES MONASTÈRES SERBES DU BANAT ...	227
Анђела Г. Митић	
ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОДЛИКЕ ЗБИРКЕ ПЕСАМА У РИТМУ ДИЈАЛЕКТА 2022 / DIALECTICAL FEATURES OF THE COLLECTION OF POEMS IN THE RHYTHM OF THE DIALECT 2022	243

Милица М. Михајловић	
УДВАЈАЊЕ ЗАМЕНИЧКОГ ОБЈЕКТА У ГОВОРИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ / DUPLICATION OF PRONOUN OBJECT IN THE SPEECHES OF SOUTHEASTERN SERBIA AND IN FRENCH LANGUAGE	261
Радивоје М. Младеновић	
ПРЕЗЕНТ, ИМПЕРАТИВ, ПОТЕНЦИЈАЛ И ФУТУР ПРВИ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ПРОШЛИХ ДЕЈСТАВА У ЈУЖНОМЕТОХИЈСКОМ ПОДРИМСКОМ ГОВОРУ / PRESENT, IMPERATIVE, CONDITIONAL, AND FUTURE I FOR EXPRESSING PAST ACTIONS IN THE SOUTH METONIJA PODRIMA VERANCULAR	277
Eusebiu I. Narai	
ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE LA PETITE ENTENTE AU DERNIER TRIMESTRE DE 1933, REFLÉTÉS DANS LES PAGES DU QUOTIDIEN BANATIEN «L'OUEST». ÉTUDE DE CAS: OCTOBRE 1933 / ASPECTS OF THE ACTIVITY OF THE LITTLE UNDERSTANDING IN THE LAST QUARTER OF 1933, REFLECTED IN THE PAGES OF THE BANATIAN DAILY THE WEST. CASE STUDY: OCTOBER 1933	293
Александар М. Новаковић	
НЕКОЛИКО РЕЧИ О УЏБЕНИКУ <i>СРПСКОХРВАТСКИ: ПОЧЕТНИ ТЕЧАЈ</i> АМЕРИЧКОГ ЗАВОДА ЗА ИНОСТРАНУ СЛУЖБУ / A FEW WORDS ABOUT THE TEXTBOOK <i>SERBO-CROATIAN: BASIC COURSE</i> OF THE AMERICAN FOREIGN SERVICE INSTITUTE	303
Дејан Д. Попов	
СРПСКА ШТАМПА У АУСТРОУГАРСКОЈ О КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКОМ ЖИВОТУ ТЕМИШВАРСКИХ СРБА СА КРАЈА XIX ВЕКА / SERBIAN NEWSPAPERS IN AUSTRIA-HUNGARY ON THE CULTURAL-ARTISTIC LIFE OF THE SERBS IN TIMISOARA AT THE END OF THE 19TH CENTURY	317
Алекса М. Поповић	
ОДЈЕК ОСМАНСКОГ ПОХОДА НА УГАРСКУ У ПОНИШАВЉУ 1697. ГОДИНЕ / L'ÉCHO DE LA CAMPAGNE OTTOMANE EN HONGRIE À REGION DU PONIŠAVLJE EN 1697	331
Миљана-Радмила М. Радан Ускату	
МЕТЕОРОЛОШКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У НАСЕЉУ КАРАШЕВО / METEOROLOGICAL TERMINOLOGY IN KARAŠEVO	343
Михај Н. Радан	
КРЕЧАРСТВО У КАРАШЕВУ – ЗАНИМАЊЕ КОЈЕ ЈЕ ИЗУМРЛО / WHITEWASHING IN CARAȘOVA – AN EXTINCT CRAFT	353

Сандра Г. Савић ПАСТИРСКЕ ПОСУДЕ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОЈ ЗОНИ НА ТЛУ СРБИЈЕ И РУМУНИЈЕ / SHEPHERD DISHES IN THE PRIZREN- TIMOK POINTS IN SERBIA AND ROMANIA	377
Биљана Љ. Сикимић ПОДАЦИ СА МАРГИНА АНТРОПОЛОШКО-ЛИНГВИСТИЧКОГ ИСТРАЖИВАЊА БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ: ШКОЛСТВО КРАЈЕМ 19. ВЕКА / DATA FROM THE MARGIN OF LINGUISTIC ANTHROPOLOGY RESEARCH IN BANAT MONTENEGRO REGION: EDUCATION AT THE END OF THE 19TH CENTURY	381
Нина Љ. Судимац Јовић Александра Р. Лончар Раичевић ОСОБИНЕ КОНСОНАНТСКОГ СИСТЕМА СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ (ВЕЛИКИ СЕМПЕТАР) / CHARACTERISTICS OF THE CONSONANT SYSTEM OF SERBIAN SPEAKINGS IN ROMANIA (VELIKI SEMPETAR)	415
Срето З. Танасић ИЗРАЖАВАЊЕ ПОЈЕДИНАЧНОГ И ОПШТЕГ ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА У ПРОЗИ СУНЧИЦЕ ДЕНИЋ / ВЫРАЖЕНИЕ ОТДЕЛЬНОГО И ОБЩЕГО ГЛАГОЛЬНЫМИ ФОРМАМИ В ПРОЗЕ СУНЧИЦЫ ДЕНИЧ	429
Маса Caran Andrejić Ianko Gubani ASPEKTY CODE-SWITCHINGU V BILINGVÁLNEJ KOMUNIKÁCII SRBSKEJ MENŠINY V RUMUNSKU / ASPECTS OF CODE- SWITCHING IN THE BILINGUAL COMMUNICATION OF THE SERBIAN MINORITY IN ROMANIA	441
Чокою Р. Анка-Михаела МЕТАФОРА В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ГАЗЕТЕ / THE METAPHOR IN CONTEMPORARY RUSSIAN NEWSPAPERS	449

ОД ВРАТА ДО ВРАТА БОЖИЋНЕ ОБРЕДНЕ ПОВОРКЕ КОД СРБА У РУМУНИЈИ

У раду ће бити представљене божићне обредне поворке код Срба у селима Румуније. Доступна литература о овој врсти обичајне праксе у српским селима у Румунији, као и грађа прикупљена од стране истраживачког тима Етнографског института САНУ у периоду од 2016. до 2024. године, а у оквиру пројекта Истраживање културе и историје Срба у Румунији, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар), представљају основне изворе за обраду теме. Рад ће бити конципиран тако да се у оквиру сваке обредне поворке уоче њени основни елементи, као и да се укаже на разлике до којих долази у оквиру различитих предеоних целина у румунском Банату. Циљ рада је да се покаже значај ових поворки, као и да се укаже на њихову старину, али и на (не)одрживост у оквиру божићне обичајне праксе.

Кључне речи: Срби, Румунија, Бадње вече, божићне обредне поворке, коледари, коринђани, вертепаши, звездари, цуркари.

Божићне обредне поворке спадају у обредну праксу чији прежици данас опстају у измењеним облицима у селима у Румунији у којима живе Срби. Постоји више врста³ обредних поворки које су познате у оквиру божићне обичајне праксе у српским селима Румуније: коледари/коринђаши, вертепаши и звездари. Поред ових најчешћих поворки, у литератури наилазимо и на поворку цуркара и шкљоцара, које нису толико уобичајене и честе у српској божићној традицији. Заједничко за све ове поворке јесте то да се спроводе на Бадње вече, након вечере, тако што се иде по селу од куће до куће и певају се пригодне песме, „све са жељом да се утиче на здравље укућана и да се дочара обиље и напредак куће“ (Кулишић, Петровић и Пан-

¹ nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

² Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години број: 451-03-136/2025-03/ 200173, од 04. 02. 2025., као и рада на пројекту Истраживање културе и историје Срба у Румунији, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар).

³ Детаљније ће о подели бити назначено у даљем тексту.

телић, 1998: *коледа*). Такође у свим поворкама иду млади (деца и/или омладина) који „представљају извршиоце судбине, односно олицетворене претке који могу послати или изазвати богати род, благостање и обиље или обрнуто – сиромаштво, пропаст и смрт“ (Торњански Брашњовић, 2016: 146). Они за „наступ“, тј. „благосиљање укућана, по принципу реципроцитета“ (Торњански Брашњовић, 2016: 146) буду даривани од стране домаћина. Разлике се очитују у томе шта се пева/изводи, ког узраста и пола су учесници поворки, да ли певају под прозором или улазе у кућу, како су обучени/маскирани и да ли са собом носе реквизите и које. Ове разлике очитују се између врсти поворки, али понекад и у оквиру исте врсте само у зависности од села, тј. краја у ком се поворка изводи.

У овоме раду представитићемо поменуте Божићне обредне поворке тако што ћемо у оквиру сваке поворке истаћи опште, заједначке карактеристике, а затим и посебности поворки у одређеним местима, а у зависности од расположивих података. Циљ рада је да се установе сличности и разлике, као и разлози због којих је дошло до промена у извођачким процесима. За потребе овог прегледа користићемо доступне информације о божићним обредним поворкама које смо пронашли у научној и стручној литератури (научни радови, научне монографије, монографије села/места и сл.), али и личне теренске, као и теренске записе које су сачинили сарадници Етнографског института САНУ бивајући на терену од 2016. године до данас, а у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар).

Коледари

Коледари, тј. коринђани, коринђаши, колинде, колинђаши,⁴ јесу најстарије Божићне обредне поворке које су, увидом у изворе и литературу често сврстане под један исти опход. Како се сматра само је лексика назива другачија у зависности од језичких варијетета одређеног краја, као и од утицаја румунског језика, па тако, „у садашњој лексици Банатских Црногораца сусрећу се многи лексеми позајмљени из румунског говора. Именица коринђа означава Божићну песму коју углавном певају деца или омладина на Бадње вече,⁵ улазећи у домове верника, честитајући и објављујући рођење Спаситеља Христа. У Банатску Црну Гору и у Дунавску Клисуру ова именица гласи колинда што је веома слична румунском изразу: *colinda (kolinda)*. Гла-

⁴ О сличности са румунском обредном поворком *кољинда*, извођеном у селима у Србији где живе Румунији, више видети у: Ђорђевић, 1906: 26–27.

⁵ О Божићним и коледарским песмама у Србији више видети: Торњаски Брашњовић 2015а; Торњаски Брашњовић 2015б и Торњаски Брашњовић 2016.

голски облик колиндати идентичан је са румунским изразом *a colinda*“ (Чоботин, 2022: 330). Ипак, постоје и научни/стручни текстови где се сматра да је коледарска поворка (колинде) најстарија и изобичајена, а да је из ње проистекла поворка коринђаша/коринђана/колинђаша: „Посматрајући горе наведене податке, можемо приметити да су се поворке коринђаша појавиле као супституција опходу коледара, те је ово типичан и конкретан пример како је током векова долазило до трансформације обреда“ (Попов, 2023: 29).

И. Попов раздваја опходе коледара и коринђаша тврдећи да је „опходе коледарских група црква (је) строго бранила као остатке паганизма и о томе нам је податке оставио Доситеј Обрадовић“ (Попов, 2023: 22). Он наводи да се према Доситеју Обрадовићу коледарска поворка изводила од Божића, па „кроз цео период Месојеђа“ и „да су у опход ишли млади момци, да су чудно певали и играли идући из једне у другу кућу и наводи текст који су извикивали у току опхода: 'Колеђани коледо! Вичите, браћо, коледо! Окаш-те, момци, коледо! Подвикујте коледо!'“ (Попов, 2023: 22). Такође, од Д. Обрадовића сазнајемо да су и у Чакову, у његово време мушкарци изводили коледарске игре, које су биле налик јуначким играма.

У Араду, према подацима из текста који је објављен 1912. године, а према кзивању учесника коледарске поворке из 1865. године, сазнаје се „да је коледара било укупно шест, и они су коледали од Бадње вечери до Богојављења. Били су обучени у беле кошуље и беле дуге гаће, сачињене посебно за ову прилику, док су на ногама носили обојке и опанке. Главне личности у поворци су били војвода и танцовођа, тј. коловођа. Гајдаш их је непрестано пратио и свирао им. Плесали су чак и по раскршћима, у славу вила. За сваку прилику су имали посебну песму, уз коју су играли. Знали су око 99 песама, али се данас сећају једва трећине. (...) Међу бројним и разноврсним мотивима најзанимљивији су били: намештање пећи у соби, како момак седла и јаше коња, а од шаливих вођење љубави заљубљених“ (Попов, 2023: 23). Учесници су „морали бити ритуално чисти тј. бар један учесник је морао бити будан девет дана и девет ноћи, јер се веровало да би у супротном увредили вилу Равијојлу. Улоге коледара биле су следеће: војвода, гуливрећа (прикупљао је дарове), 4 – 5 коледара и гајдаш. Војвода је имао посебну улогу, јер је он својим командама и заповестима одређивао која ће се фигура какда изводити. Коледари су започињали игру у кући домаћина песмом отварајте врата формирајући коло које се кретало у леву страну. Пљеснули би рукама и обишли цео круг док би отпевали четири стиха песме. Као што су започињали игру, играчи су је и завршавали пљескањем рукама, а потом је следила команда војводе за следећу фигуру. Након извођења сваке команде играчи су узвикивали: 'Радо и весело!' Срби у Араду су знали око тридесетак коледарских фигура“ (Попов, 2023: 23–24). Како се даље наводи у овим извођењима приметно је и „изврнуто“ коло, као и мотив „капије кола“ што упућује на повезаност са хтонским, тј. посмртним елементима.

Из свих осталих теренских података и литературе до које смо дошли овом приликом, можемо закључити да се у народу већ одавно ови обичаји изједначавају, тј. да се, иако је постојала нека претхришћанска форма, данас ипак памте и изводе углавном обредне поворке које су већим делом христијанизоване. Према доступним изворима, ставовима научника, али и из разговора са информаторима можемо, у најширем закључити да је колиндање обредна радња коју врше деца, углавном мушког пола, а та деца се називају коринђаши. Они „иду од куће до куће, носе звонца и певају обредне песме, а за певање, као награду добијају поклоне. У знак захвалности од домаћице или домаћина добијају мање поклоне у виду *воћа* или *слаткиша*, те понекад и мало новца“ (Аксић, 2024: 12). Дакле, ово представљамо као идеалтипски модел, који се даље разликује од села до села. Тако је и са коледарским песмама које се „према времену и месту извођења“ могу „поделити на оне које се певају пред полазак у опход селом, док пролазе селом, пред кућом и у кући. У песмама које се изводе у кући, коледари се прво обраћају укућанима, затим следе песме које изводе када их укућани дарују и песме које певају приликом напуштања дома“ (Торњански Брашњовић, 2016: 130). У даљем тексту ћемо, колико дозвољавају подаци са терена, уз остало представити и које се песме изводе и које су остале у сећању саговорника и опстале и данас.

Поморишје

У селима Поморишја, према подацима И. Попова коледарске поворке су биле старије, паганске поворке и нестале су потиснуте црквеном традицијом, док су коринђаши, који су „разносили вест о рођењу Христа“ и данас опстали. „У селима Поморишја разликујемо два опхода коринђаша. У први су ишла деца а у други старији момци. Неограничен број деце у опход је кретао најчешће одмах после вечере, али у неким местима и у поподневним часовима. (...) Учесници нису били маскирани“ (Попов, 2023: 25). Деца, тј. дечаци су коринђали под прозором. „Домаћини су их даривали орасима, бомбонама, сувим шљивама, јабукама, лејима (румунски новац)... Деца су коринђала једноставне коринђашке песмице, које су се увек завршавале речима: 'Ако жарач да бегам, ако новац да чекам'“ (Попов, 2023: 26). Песме које су деца певала су: „Ја сам мали коринђаш“ и „Божић, Божић Бата“. „Омах након дечјих, у опход су кретале поворке старијих момака. Неограничен број учесника коринђао је све до иза поноћи (Попов, 2023: 27). Промене до којих је дошло данас тичу се учесника поворки – некада су учествовали само дечаци, а данас су укључене и девојнице; као и места коринђања – некада се коринђало испред прозора, а данас се улази и у куће.

У Фенлаку су деца коринђала док гори бадњак, а док су коринђала певала су „Рождество“ и „добијали су орасе, бомбоне, колаче, а данас и новац који се раније није давао. Мања деца су ишла са родитељима, а старија сама и сви заједно су, по неколико њих у мешовитим групама (и дечаци и

девојчице) коринђали поподне, како би обишли све куће пре него што падне мрак. Поступак је исти као и у другим местима. „Сада се скупљају у цркви и иду као већа група. У цркви се кува врућа ракија, а деца коринђају док гори бадњак. Дају им се паре и слаткиши. (...) Сад се дају бомбоне 'салонке' (оне што се стављају на јелку) и новац“ (Ивановић Баришић, 2022: 82). Такође, саговорници кажу да данас коринђају и српска и румунска деца, која су сада у већини у селима Поморишја.

У Кетфељу коринђаши долазе након вечере. На почетку вечере секао се колач који се зове „здравље“ и његови делови су се намењивали, па се тако један део остављао и за коринђаше (в. Чоботин, 2021: 360). Ј. Јоргован Марков и Б. Чоботин, забележили су током својих истраживања и да је поред божићних колача који су прављени и намењивани за различите важне елементе домаћинства и живота, прављен и колач за коринђаше (в. Јоргован Марков, 2015: 202, 205 и Чоботин, 2021: 359). За разлику од других места у Поморишју, „у Кетфељу је сачувано сећање на њихово некадашње маскирање: окретали су гардеробу наопачке, гаравили се, стављали шубаре и руменили лица. Коринђали су *Рождество*, а потом *Витлајеме славни граде* и *Дјева дњес*. (...) У већини места су старији коринђаши улазили у куће“ (Попов, 2023: 27).

У Чанаду, поред устаљене форме извођења коринђашког опхода, где увече иду деца од куће до куће (родно мешовите групе од по четворо, петоро деце) и радују им се домаћини, певају Рождество или Божи, Божић Бата, Ја сам мали Ива – „колиндају“ са звонцима,⁶ те бивају даривани, саговорници помињу и да „један кратак преиод су ишли и момци, момци велики сас армоником. Е, ондак је било веселе, онда било друштво (...), велики момци, велике девојке, а тамбураши за њима. То је било једно две године, три, било друштво, момци су ишли код девојака...“ (Ивановић Баришић, 2022: 82). Поред ове посебности која је очито била „кратог даха“ и само покушај оживљавања забаве и социјалног момента потребе за дружењем и јачањем омладинске српске заједнице у селу, постоји још једна посебност у овоме обичају, на коју смо наишли само у Чанаду. Наиме, коринђаши, обучени свакодневно са собом носе сламу на колицима и стављају је у куће у којима није било сламе. „То је као нека срамота, ниси унео бадњак. Ондак уносе они 'бадњак', али без бадњака, само сламу, они улазе у куће“ (Ивановић Баришић, 2022: 83). У кућама се задржавају петнаестак минута и бивају дочекани само са вином и ракијом. Саговорници наводе и да би требало да коринђаши обиђу што више кућа и то до поноћи након које почиње Божић (в. Ивановић Баришић, 2022: 83). Данас су се изменили одређени елементи обредне поворке коринђаша, па деца иду у коринђање поподне, након паљења бадњака у цркви или чак већ око поднева, „тако да кад дође вече немаш коринђаше. Данас много мање деце иде у честитање него раније“ (Ива-

⁶ Видети у: Ивановић Баришић, 2019.

новић Баришић, 2022: 82–83). „Коринђаду и сада ... само мањи... а, неки коринђаду не знаду шта коринђаду па се забуниду, не знаду деца, њи метеду родитељи, мисле ... кажи фришко и готово“ (Ивановић Баришић, 2019: 138).

„У Варјашу и Великом Сенмиклушу је у поворци често био и хармоникаш“ (Попов, 2023: 27).

У Печки у Поморишју, „рано ујутро месио се божићни колач, здравље, колачићи за коринђаше, звезде, месец, птице“ (Чоботин, 2021: 359).

У Торњи, како И. Попов наводи Срби су коринђали код Румуна и обрнуто, а „разлика је била у томе што су се Румуни приликом опхода маскирали, а Срби нису“ (Попов, 2023: 29).

Пољадија

У Соколовцу су се раније поворке, сачињене од млађих и старијих момака у више група, заустављале под прозором кућа и ту обаваљали обред. „И велики и мали и њи четворо пет и двоје и по један долазу“ (Ивановић Баришић, 2020: 102) и певају „Добро вече добри газдо“⁷ и „Ја сам мали чика Пера“, тако све до једанаест сати увече. Дарове су добијали кроз прозор: „*Пре се отвори пенџер и фрљии орасе па ко колико зграби*“ (Ивановић Баришић, 2022: 83). Некада су за коринђање говорили „*идемо да певамо*“ (Ивановић Баришић, 2022: 83), јер су у двориштима кућа певали пригодне песме. У Соколовцу наилазимо и на термин кориндаши, тј. глагол *кориндати*, а ова именица и глагол су у овом облику једино овде забележени. Данас се понегде улази и у кућу и добијају се чоколаде, бомбоне и новац: „Ја увек имам кицељу једну, ставим ту орасе, видим колико су њи и тако дам свима и бомбоне и чоколаде ове – бананице те. И сваким дам по леј два, неки ко видим је пријатељ дам мало више“ (Ивановић Баришић, 2020: 102). После мале деце иду старији који имају и хармоникаша. „Те новце после скупу па плату да се свира у дом на Божић, да играду. Још увек иду деца у обилазак. Улазе у сваку кућу – ко није закључо капију уђу. Када стигну до куће изговарају 'Добро вече добри газдо' и 'Ја сам мали чика Пера'“ (в. Ивановић Баришић, 2022: 83).

У Златици се коринђашки опход спроводио на устаљени начин и некад и данас. На Бадње вече више група деце је ишло у опход и били су даривани орасима, јабукама, колачима или новцем (в. Ивановић Баришић, 2022: 84).

У селу Лунговет саговорници истичу да су деца коринђала, већ око пет часова, са песмом „Ја сам мали чика Пера“, а старији и момци и девојке су ишли касније увече и говорили песму „Добро вече добри газдо“. Као и у Дунавској Клисурси и овде нису улазили у куће у којима је неко умро. Данас старији момци и девојке певају и црквене песме, а некад имају и хармонику, док су раније ишли са тамбурицом. Данас, све мање има коринђаша деце, јер „сад нумеду деца ни да певаду како треба“ (Ивановић Баришић, 2022:

⁷ Видети у: Крстић, 2015.

83). Уз српску децу коринђају и румунска. Саговорници помињу да има и Цигана. „Ни не смркне се иду. А нећеду орасе, оћеду новце. (...) Узму и орасе кад им даш, али ишту новце“ (Ивановић Баришић, 2022: 83).

Клисура

Како Б. Крстић сматра, „обичај коледарења у Клисури је старијег порекла“ (Крстић, 2015: 188). У Дунавској Клисури су деца колиндавала од ручка, па надаље током дана и вечери, пре уношења бадњака, носећи звонца приликом опхода. „Обично у опход иду деца или омладинци, а групе сачињавају двоје, троје или више – само дечака или су групе мешовите – укључене су и девојчице“ (Ивановић Баришић, 2018: 94). У куће које су биле у жалости нису улазили. Како иситиче М. Ивановић Баришић деца „пре него почну да рецитију – честитају празник и питају: *Јел слободно певати? или Јел слободно коринђати?* Кад добију дозволу да коринђају обично изрецитију / отпевају песму, а заузврат добијају ситне поклоне“ (Ивановић Баришић, 2022: 79) или новац. „Најпознатија и најраспрострањенија песма која се пева у посећеним селима“ (Ивановић Баришић, 2018: 94) јесте „Ја сам мали чича Пера“, као и „Добро вече добри газдо“ (в. Крстић, 2015: 188–189). Понекад, током опхода могу улазити и у куће како би крунили кукуруз, а затим га бацали кокошкама. Поред тога могу и да царају ватру „и говоре: *Да се роде јагањци, телад, тилићи и свиње*, а заузврат им домаћица даје слаткише, воће и новац“ (Ивановић Баришић, 2022: 79).

У Белобрешки, деца иду од куће до куће да честитају предстојећи Божић, а то чине тако што „колиндају“, ⁸ рецитијући следеће стихове испред капије, под прозором: *„Добар веће добри газдо, / ја сам дошо да ви јавим, / родио се Исус Христос, / у јаслици, у столици. / Отуд иду два анђела, / они носе два камена. / Сазидаше белу цркву. / У тој цркви нико нема. / Свети Стеван свеће пали, / а Никола службу служи. / Који леј, који два, / кој шта има нека да. / Акој колаћ да ћекамо, / акој жараћ да бегамо!“* или са следећим последњим стиховима: *„Биће вама фала / да вам глота буде жива и здрава!“*, као и *„Ја сам мали ћића Пера, ујела ме жути кера. / Ја прескоћим два три шора, дај ми газдо неки ора. / Који леј, који два, кој шта има нека да. / Ако колаћ да ћекамо, ако жараћ да бегамо!“* (Ивановић Баришић, 2022: 79–80). Након отпеваних стихова домаћица дарује децу на устаљен начин.

И у Дивичу се опход одвија на скоро идентичан начин као и у Белобрешки, па су чак и текстови који се изговарају са минималним разликама. ⁹ Саговорници помињу и то да пре деце иду момци који носе звонца како би најавили долазак коринђаша-деце, а свакако звонца имају и деца. Податак који се тиче старијих момака са звонцима и давања новца који сакупе цркви, пре би се могао повезати са вертепашима, али саговорници то нису овом

⁸ Видети у: Крстић, 1987.

⁹ Више о текстовима песмица видети у: Ивановић Баришић, 2018.

јасно разграничили, већ су говорили у оквиру коринђашке поворке, те га остављамо у овоме сегменту, с напоменом да је могуће да се мисли на вертепаше због старости, ношења звонца и повезаности са црквом.

И у Старој Молдави коринђаши врше сличан опход, а поред већ помињаних песмица певају и Рождество или „*Ој бадњаће бадњаће, / дивни стари рођаће, / у кућу нам дошао, / доноси нам срећницу, / доноси нам дећуцу...*“ (Ивановић Баришић, 2022: 80).

У Љупкови такође најчешће деца певају увече „Добро вече добри газдо“ (в. Крстић, 2015 и Лупуловић и Крстић, 1995: 174). Због суживота са Румунима неретко се културе мешају, прожимају, па се тако „утицај (се) осећа и у коледарским песмама, па се могу чути и овакви стихови, забележени у Љупкови: „*Ој колендре, колендрице, / Дај ми мало кобасице!*“ (Крстић, 2015: 189). Посебност одржавања овог обреда у Љупкови јесте та што деца коледари „носе штапове од леске – ’коледаче’ – украшене спиралним шарамма, као код Влаха у источној Србији“ (Костић, 1971: 75). Овде коледари иду само од куће до куће и певају под прозором.

„За разлику од Љупкове, коледари у Свињици улазе у кућу, седну на земљу, домаћица им да сито са кукурузом који круне и после дају кокош-кама. Затим коледари царају ватру штаповима и говоре: ’Да се роде свиње, јагањци, телад, пилићи...’ Домаћица опаше коледаре конопљом и у ситу им даје суве шљиве, јабуке, бомбоне и орахе“ (Костић, 1971: 75).

Банатска Црна Гора

И у Краљевцу, саговорници су истакли да су некада постојала деца – коринђаши, која су ишла увече од куће до куће, са звонцима. Заузврат „*им поклони кобасице и шта ја знам, још мало слаткиши и то*“ (Ивановић Баришић, 2022: 81). Како Б. Чоботин истиче, „мања деца су ишла (...) да ’колиндаду’, ’колинђају’, а деца која су то изводили звали су се ’колиндаши’, ’колинђани’“ (Чоботин, 2022: 328).

У Петровом селу, како Б. Чоботин истиче из сопствених теренских записа, „колиндари (су) полазили да коледају од осам сати изјутра“, али су „долазили (су) са друге стране. Нису из села. Ови из села су се окупили код некога, то се знало. Код неког рода се испусти сви, се игра карће, се кажеду разне приче. Деца нису ишла“ (Чоботин, 2022: 327). Дакле, ово је апсолутно посебна и другачија обичајна пракса у сваком смислу, колико је нама познато током истраживања, једино овде забележена.

Централни Банат

У селима око Темишвара (Улбеч, Немет, Мали Бечкерек, Фењ, Дињаш, Сока и Ченеј) уочене су само поворке колинђаша (са изузетком Соке). У селу Дињаш, у коринђање иду мала деца у групама од по двоје или четворо, када падне мрак, те се деси да једну исту кућу посети неколико група коринђаша,

прво млађих, па старијих. У неким селима је поворка са децом и евентуално омладином само пре подне постојала (Фењ, Мали Бечкерек, Немет), док се понегде истиче да је новија традиција да са децом иде и омладина (Фењ). Другде су, пак, деца и понегде омладина, ишли тек када се смркне (Дињаш, Фењ, Улбеч, Сока и Ченеј). Приметно је да се, нпр. у Фењу јављају два различита податка о времену када поворке иду, што није чудо из два разлога: могуће је да се неко од саговорника и не сећа најпрецизније када је то било, а могуће је и да се више поворки другачије организовало. У Дињашу се помиње да су и Цигани тамбураши ишли у поворци, док су у Дињашу, Фењу и Улбечу, местима која су и била мешовита, ишла и српска и румунска деца у поворкама. Деца углавном улазе у кућу или макар на праг и колиндају, али не царају ватру. Затим, бивају даривани орасима, јабукама и лејима, а раније је износ леја био мањи, док се данас скоро подразумева да дар буде само у новцу и то озбиљнија сума: *И онда мој деда и мајка им даду, онако није било пре много, три леја било то тако, на не ко сад, сад треба да даш* (Немет, 2024). У Соки је ситуација најразличитија у односу на остала села. Наиме, последњих двадесетак година, у овом селу активно живе и Украјинци који имају своју цркву која организује колинђашку поворку – *колинда маре*. У њој учествују и одрасли и деца, који са свештеником и свећама иду од куће до куће по целом селу и дарују се искључиво новцем који одвајају за цркву. Заједно са њима иду и српска деца која су маскирана: *Се праву из. Од старе одеће. Од старе, старе хаљине и тако...* (Оставе проред за очи, да, да.) *Очи, код носа, код уста, то се све сече, још мету по два рога* (Сока, 2024).

Колиндање или коринђање је подразумевало певање, тј. рецитовање песама као што су: *Ја сам мали, бегам преко њива, жито се зелени...* (Улбеч, 2024), *Ујела ме кера и бежи преко шора, добије два три ора...* (Мали Бечкерек, 2024), *Рождество* (Божихни тропар), „Ја сам мали Ива / бегам преко њива, / њива се зелени / газда се весели, / акој колач да чекам, / акој жарач да бегам. Или говоре: Ја сам мала Ката / отворте ми врата, / ја не иштем много, / само једну ногу, / акој колач да чекам, / акој жарач да бегам!“ (Ивановић Баришић, 2022: 80–81) и сл. Примећујемо да је суштина већине песмица иста, као и форма, те да има доста варијанти једне, заправо исте песме.

У већини места се ни деца ни одрасли нису маскирали, што и јесте најчешћа одлика коринђаша. Међутим, у Фењу смо наишли на податак да је један старији човек водио родбинску и комшијску децу у поворку, док је био маскиран као жена. Изводио је разне шале, па је чак јурио и попадију: *А она трудна [попадија] са сином, не да заборавим док сам жива, а зна да то је мој ујка. Он је јури, он се обуче у женско. (...) Неки чаршав, овде стави руж, да те Бог сачува, значи довде, повеже неку мараму како био дугачак лик, а мршав, страшило. А она сад да уђемо, да нас послужу, деца, ми смо деца, шта нас брига нека..., он је јури око стола, она бега. Чика Милика молим Вас знам да сте Ви, немојте да ме јурите. А попа сад каже: Јури је чика*

Милика, само за њом, само за њом. И то су за нас били најлепши обичаји (Фењ, 2024). Такође, саговорник из Немета је истакао да зна да су се раније млади који су ишли у вечерњој поворци маскирали, али се то више не ради: *Е да, мама је казала кад је била млада онда они се маскиру... (...) Онда идеш у комшилук, јави, плашиш ко је то. Мхм, а ми нисмо више то* (Немет, 2024). У Дињашу, коринђаши су могли и да се прерушавају обукавши огртаче, ставивши маске и шубаре, али је то све било раније обавезно (Ивановић Баришић, 2022: 80–81). И овде саговорници затим помињу да су се више препушавали старији, што може навести на размишљање да се делимично мешају поворке коринђаша и вертепаша.

Коринђаши су заправо представљали положајнике, када су у питању поворке које су ишле рано ујутру – *зајтра: Они дођу, вичу на капију, ме примите за полазника? И да, хајде уђите* (Немет, 2024).

Један од потпунијих описа коринђашке поворке, који нам указује на разлике у спровођењу ове поворке некад и сад јесте опис из Ченеја: „Кад сам ја била дете онда су ишла деца изоловано, [можда] са неким из комшилука. А овде од осамдесет девете-деведесете омладина се окупљала па су ондак баш и вежбали Рождество да поју што лепше (...) и ондак су сви долазили. Сад су деца била у народне ношње обучени. А и било је две групе. Омладина је долазила, а исто и млађи. Коринђаши уђу у кућу и отпевају Рождество, а заузврат се даривају парама, разним воћем, орасима, бомбонама, а могу им се дати и колачићи. (...) У садашњем времену деца која ће да коринђају се најпре скупе у цркви да присуствују паљењу бадњака, после тога прво иду код попе, па од њега иду даље по кућама. Организовани су у две групе – већи и мањи, а има их који иду и мимо ових група. Има их обучених као деда мраз, некад носе цак са сламом, нису имали маске. Пре него што уђу у кућу питају да ли хоће да их приме? Кад уђу честитају Бадње вече. Сад говоре црквене песмице“ (Ивановић Баришић, 2022: 81). Из овог транскрипта увиђамо да је дошло до бројних промена које су узроковане већим окретањем ка црквеним канонима, али, с друге стране и увођењем елемената који су примљени из потрошачке западне културе, као што је костим Деда Мраза, на пример.

У Темишвару, обредна поворка коринђаша подразумевала је све устаљене елементе као и у другим местима, а чинила су је само деца која су певала „Рождество“, „или би одрецитовали неку од пригодних песмица“ (Павловић, 2006: 339), као што је „Ја сам мали Пера“. Такође, добијали су и устаљене дарове, а „поред српске деце, коринђала су и румунска и мађарска деца“ (Павловић, 2006: 339). С обзиром на то да је комунизам са собом донео и потискивање народне традиције, ове поворке су полако почеле да изумиру, „али је ипак већина деце одлазила код најближе родбине, обично баке и деке, да отпева неку божићну песмицу и добије поклоне. Има и припадника средње генерације који понекад оду да коринђају ’код родова

или комшија” (Павловић, 2006: 339). Велики градови као што је Темишвар имају веће могућности за, чак институционално подржаним „подизањем свести“ о потреби очувања народне традиције, која уједно значи и очување идентитета. Тако, „последњих година, у српској заједници покушавају да обнове коринђање. Тако су установљене три различите поворке певача. На Бадњи дан увече коринђају деца из српске гимназије, чланови хора Саборне цркве и АКУД ’Младост’, али они не обилазе све породице, већ иду само ’код главатијих’ – виђенијих представника српске заједнице“ (Павловић, 2006: 339). Институционална подршка, свакако, значи и финансијску подршку, али с друге стране, као што видимо из овог примера, неретко има и своје мане, као што је на пример, мешање политичких, идеолошких, материјалних и других интереса који нису у складу са идентитетским питањима и интересима самих заједница.

Вертепаши

Поворка вертепаша позната је по ношењу вертепа, тј. макете црквице у којој је било представљено рођење Исуса Христа (слама, Богородица и јасле са новорођеним Исусом Христом).¹⁰ Црквица је била углавном израђивана од дрвета, лагана како би је могла носити и деца. „Учесници у обреду носили су малу црквицу и сваки од њих имао је одређено задужење у групи. Учесници су били обучени у дуге беле хаљине; углавном су то били младићи који су код домаћина изговарали одређене текстове“ (Ивановић Баришић, 2022: 80). Како С. Бугарски и Љ. Степанов истичу, „Коледање и Вертеп управо и јесу мешавина луткарског позоришта и певане баладе: група извођача иде од куће до куће са одређеним предметима и оделом, изводећи по улогама пригодне текстове с певањем“ (Бугарски и Степанов, 1991: 163). Они потврђују и да је вертепа било у селима око Арада, па и у самом Араду „где је чак постојало стално вертепашко друштво са неписаним правилима и текстовима који су се чували као тајна услед обредног страха од вила“ (Бугарски и Степанов, 1991: 163).

Потврду наводима М. Ивановић Баришић да овај обичај „представља христијанизовану форму обредних поворки које су ишле на Бадње вече“ (Ивановић Баришић, 2022: 80) налазимо и у констатацији Б. Крстића да је вертеп у Клисурси и Пољадији „постао знатно распрострањен тек нешто касније, између два светска рата“ (Крстић, 2015: 189). У неким селима Клисуре и Пољадије ова поворка се назива и „бетлехем“, „а то је назив који се може наћи код католика“ (Крстић, 2015: 189).

Клисура и пољадија

¹⁰ Више о вертепу видети у: Босић, 1996: 116–125.

У Клисуре и Пољадији, заједно са коледарима и коринђашима, постојали су и вертепаши. То су били виспсени дечаки, тј. младићи старости од 12 до 14 година и они су изводили драмски текст „вертепске драме“ на тему рођења Исуса Христа, носећи црквицу са торњем и крстом у којој је горео фењер који је обасјавао макетну представу рођења Исуса Христа. Младића је било шесторица, а четворица су били „цареви“ Ирод, те Гашпар, Валтазар и Мелхиор (мудраци са истока), док су двојица били пастири. Носили су дугачке беле хаљине, а „преко рамене и око појаса стављали су ремење са припасаним сабљама о појасу. ‘Цареви’ су носили високе капе од картона, украшене звездицама. Покрај носилаца вертепа ишла су два пастира који су имали преврнуте кожухе и крзнене капе на глави. Имали су маскирана лица са брадом и брковима од кудеље и вуне. Око појаса оба пастира су носила звона или клепетуше. Њима су оглашавали свој улазак у кућу. У рукама су држали пастирске штапове, а на леђима су имали торбе које су стављали поклоне које су током вечери примали“ (Крстић, 2015: 190). Када уђу у кућу, вертеп поставе на средину собе, отпевају „Рождество“, а затим изводе драму која представља разговор „царева“ о рођењу Исуса Христа.¹¹ „Са исученим сабљама изнад ‘црквице’ и њиховим међусобним ударањем постизала се јача драмска напетост дијалога. На крају, у игру се уплатали и пастири, а они су својим наступима шаљиво обојили читаву вертепску драмску представу“ (Крстић, 2015: 190) траживши дарове од домаћина. Након добрих жеља за домаћина и укућане, честитања Божића, вертепаши бивају даривани „новцем, храном и обавезно вином и ракијом. После обављања посла, вертепаши би све поклоне и новац ‘братски’ поделили“ (Крстић, 2015: 190).

У Белобрешки су старији момци носили цркву направљену од картона – вертеп и ишли су у пратњи хармонике, од куће до куће, кад падне мрак. Били су одевени у беле тунике. Након опхода су правили веселје, а део новца који су сакупили током опхода давали су цркви (в. Ивановић Баришић, 2022: 80).

Поморишје

У селима Поморишја вертепаши су маскирани дечаки од 10 до 15 година старости, „које свештеник припрема да на Бадње вече обилазе српска домаћинства и изводе малу позоришну представу“ (Попов, 2023: 29). Како саговорници у Фенлака истичу, „кроз село су раније носили *вертеп*. Ишли су старији и су имали *нарочите аљине*. Носили су дрвену сабљу“ (Ивановић Баришић, 2022: 82). Улоге су исте као и у другим вертепашким поворкама, с тим што се у Кетфељу, поред три мудраца, цара Ирода и два чобанина јавља и чича Пера. Костими су им исти као и у другим местима, с тим што чобани

¹¹ Део текста вертепске драме видети у: Крстић, 2015.

носе и опаклију, а чича Пера је „обучен у свакидашње одело, а три мудраца на главама носе увијене беле турбане, као да су са истока“ (Попов, 2023: 30). Песме које се обавезно изводе током овог опхода су, поред већ поменутог *Рождества* и *Сви јазаци – Витлејеме славни граде, Слава во вишињем богу и Дјева дњес*. У кућама се одиграва драмска радња као и у другим местима, а „приликом изласка из куће домаћина, обавезно би се певало (поји) *Рождество*“ (Попов, 2023: 32). Посебно се представља вертепска драма у Арад Гају где се изводи луткарска представа. Интересантно је да „учествује петоро деце (од 8 до 10 година старости) који имају улоге мудраца, цара Ирода и анђела, а један старији момак, тзв. бундаш прикупља дарове. „Он на себи има ’ланце’ којима најављује долазак вертепаша, а у руци држи штап. Остала деца облаче црквене стихаре, а цар Ирод носи ’заоштрену’, шиљату капу. Анђео и мудраци на главама носе високе капе, са равним горњим делом“ (Попов, 2023: 33). Вертепска драма има и посебан „сценарио“,¹² мало другачији од уобичајеног и прилагођен деци, са више песама, а посебно је интересантно то да „макета цркве одоздо има два отвора за руке, па на тај начин ’играч луткама’ – анђео, може да их покреће. Играч луткама их, према песмама и тексту који се изговара, помера“ (Попов, 2023: 33).

Централни Банат

У Дињашу, старија деца, тј. момци долазе у кућу са вертепом. Дакле, они иду по селу паралелно са коринђашима (млађом групом). „Куће се обилазе обично у периоду од пет поподне до девет увече. *Дају им се парице, ораси, јабуке и крескиндле – куповне бомбонице. Међутим, сад су се изопачили и непримају поклоне него само леј*“ (Ивановић Баришић, 2022: 81).

У Ченеју саговорник истиче само да се сећа да се носио вертеп кад је био дете, али да се данас то више не ради (в. Ивановић Баришић, 2022: 81).

Из доступних извора који помињу вертепаше у прошлом времену, као праксу која је некада постојала, они се у већини села нису одржали до данашњих времена, што потврђује и М. Павловић посебно за околину Темишвара (в. Павловић, 2006: 339), док И. Попов каже да се у селима Пољадије и данас понегде ове поворке одвијају, али да у Варјашу и Великом Сепетру „српски свештеник у овом месту покушава да оживи овај опход код Срба“ (Попов, 2023: 30), иако су га раније изводили и досељени Украјинци. На назнаку да су Украјинци пре више од двадесет година носили вертеп, тј. Витлејем налазимо и у теренској забелешци у селу Сока, из Централног Баната (Сока, 2024).

Банатска Црна Гора

У Петровом селу, саговорник истиче да вертепашких поворки није никада било (в. Чоботин, 2022: 327).

¹² Више о тексту и „сценарију“ вертепске драме у Арад Гају видети у: Попов, 2023.

И у Краљевцу су постојали вертепаши, старија деца, тј. момци који су носили вертеп и били „обучени у цареве, чобане а ишла је и коза“ (Чоботин, 2022: 327). Информатори су истакли да су „момци носили и 'Звезду'. Сви они скупа, вертепаши, звездари и козар били су актери једне сцене те коју су је заједнички изводили“ (Чоботин, 2022: 328). Интересантно је да су у овом селу поменуте заправо три обредне поворке које су биле као једна, што није уочено ни у једном другом месту.

Карашево

Код Карашеваца, „пре и за време бадње вечере, мушка деца (бетлемари) су опходила куће по селу с бетлѐмам („бетлехем, вертеп“), певали су хришћанске божићне песме (углавном хрватске, из хрватских књига, које су учили у цркви од локалног свештеника), а сваки домаћин даривао их је воћем и ситним новцем“ (Радан и Радан Ускату, 2018: 272).

Звездари

Поворка под називом *звездари*, према доступним подацима, позната је у Темишвару, Краљевцу, Арад Гају и Чанаду (Поморишје).

Како М. Павловић истиче, у **Темишвару** је ову поворку „чинио пет дечака који су имали сабље и круне од картона. Дечаци су представљали три мудраца – Ирода, Мелихора, Гашпара, и два чобанина“ (Павловић, 2006: 339).

И у **Арад Гају** и **Чанаду** су поворку чинила мала деца „од седам до девет година старости. (...) Улазили су у куће, где су певали Рождество“ (Попов, 2023: 36).

Током истраживања наишли смо и на податак да се у **Краљевцу** ова поворка код Румуна називала „колинде“, а код Срба „звездари“. Информатори из Краљевца наводе да је било седам звездара, дечака, који су ишли од куће до куће и улазили унутра, по собама, а за поворку су се припремали чак и у школи. Били су посебно обучени, тј. имали су костиме, од картона „су имали неке капе тако округле као лонац, (...) један је био, каже ја сам цар Валтазар, долазим из... шта ја знам, и други цар – други цар“ (Попов, 2023: 137). Сви су их очекивали и радо примали у своје домове, а затим их даривали кобасицама, орасима, колачима и слаткишима. Када би ушли у кућу певали су понешто и свако је имао своју улогу.

Ове обредне поворке су у Темишвару, према казивањима информатора и бележењу М. Павловић биле забрањене шездесетих година XX века, а дотадашње учеснике Србе, који су у поворкама учествовали заједно са Румунима, је „јурила (нас) милиција“ (Павловић, 2006: 339). И у Краљевцу су ове поворке престале да се одржавају 1950. године, али информатори наводе да се изобичајење десило природно, због мањка интересовања: „Не

знам, променило се, не знам тачно или политика или..., да је забранио нико то не верујем, само... После те године више се није то... (практиковало)“ (Ивановић Баришић, 2019: 137). Изгледа да су и у Кетвељу педесетих година, тј. након Другог светског рата Срби скоро изобичајили ове поворке које су преузели досељени Украјинци. „Украјинска деца и данас ’носе звезду’ у Варјашу, Великом Сеппетру и Кетвељу“ (Попов, 2023: 36).

Цуркари

Божјићну обредну поворку која се назива „цуркари“ углавном су спроводили Румуни, што сазнајемо из два извора – једног који се тиче Петровог села у Банатској Црној Гори (Чоботин, 2022: 327) и другог који се тиче околине Арада (Поморишје), али само у појединим селима, а што је забележено још 1912. године (в. Попов, 2022: 36). Према истом опису из 1912. године бележи се да су и Срби, након што су обичај преузели од Румуна „носили цурку; цуркаш с родиним кљуном је обилазио куће на Божић, у црвеном женском руху. На роговима су му висили прапорци, а његова дугачка уста су се без престанка, чак и за време игре, покретала“ (Попов, 2023: 36).

Дакле, „’цурка’ је уствари била такозвана маска-клоцалица и представљала је овцу“ (Попов, 2023: 36), док Чоботин у Петровом селу помиње назив *коза* или *цурка* (в. Чоботин, 2022: 327). У Петровом селу (Банатска Црна Гора) саговорник истиче да је било поворки са козом или цурком, али су у тим поворкама учествовали људи са стране, не из тог села по ком је ишла поворка, тј. Румуни (Чоботин, 2022: 327).

И. Попов описује ову поворку на следећи начин: „главни учесници поворке били су тројица мушкараца, од којих је један носио добош и био вођа опхода, други је носио гитару, а трећи је био маскиран у овцу (преко себе је имао џак, а у руци је носио маску клоцалицу, тзв. ’цурку’). Њих тројица су обилазили куће и певали црквене песме, а маскирани учесник је и играо у двориштима кућа“ (Попов, 2023: 36).

Шкљоцари

Код М. Ивановић Баришић наилазимо на опход шкљоцара чији помен је забележен у селу Краљевац (Банатска Црна Гора). Ипак саговорници су рекли да су „раније (су) обавезно ишли шкљоцари. (...) Код Румуна се то још одржава. Коза то они зову“ (Ивановић Баришић, 2022: 81), а предмет који носе са собом назива се *клоцалица*.

И у селу Сока (Централни Банат), на терену смо наишли на податак да је поворка колинђаша, која је била маскирана ишла и са козом, што заправо

представља преплитање две поворке: *Очи, код носа, код уста, то се све сече, још мету по два рога, тако знате и се иде и сас козом. (...) То је било једно дрво тако ко метле. (...) Има овако два дрвета, (...) онда клепеће, има бркове... (...) Прави буку, клап, клап, клап* (Сока, 2024).

Закључне цртице

Божић представља један од централних празника православаца у Румунији – Срба, Румуна и Украјинаца. „Захтевом да сви укућани партиципирају у његовој прослави, Божић је кохезиона сила у породичном зближавању различитих генерација, али и празник који окупља и зближава и чланове породице различите етничке припадности“ (Павловић, 2006: 343). Важност заједништва исказује се и божићним обредним поворкама које зближавају читаво село, па чак и његове становнике који не припадају истој етничкој групи, што је посебно пример код коринђашких поворки.

Звездари, вертепаши, цуркари и шкљоцари, у највећем броју случајева су последњих година изобичајени или се њихови елементи спајају са поворком коринђаша.

Иако је у овоме раду примарно био циљ да увидимо опште, заједничке карактеристике набројаних обредних поворки, па и разлике унутар самих поворки, те да уочимо шта се са њима данас десило, не можемо не поменути један од најважнијих елемената ових поворки – пригодне песмице/текстове. Наиме, текстови са својим варијантама, који се изговарају у овој прилици објављивани су у више научних и стручних радова и монографија, тако да нисмо желели да их и у овоме тексту поново излажемо у потпуности, али морамо скренути пажњу на њих. Како закључује Н. Павковић „у румунским коледарским песмама такође су уочљива два слоја: старији пагански у којем се изражавају жеље за плодност људи и стоке, и млађи хришћански настали под утицајем цркве и националне елите“ (Павковић, 2010: 555). И један и други слој данас свакако чине једну целину и важни су чиниоци формирања обредних песама коринђаша, јер без једног од та два дела функција песме не би била потпуна, као што и данашњи живот, и етнички, тј. идентитетски опстанак засигурно не би био могућ без свести о прошлости, прецима и народној традицији, али и црквеној пракси и подршци црквене заједнице. Оваква симбиоза две праксе које су се кроз векове прожимале на овим просторима, некада покушавајући да задобију своју превласт, али ипак схватајући да једна без друге не могу да се одрже у народу, јесте кључ опстанка божићних обредних поворки и данас.

Литература

- Аксић, 2024: Н. Аксић, Обредна и необредна слатка храна и слаткиши: Божић, слава и свадба код Срба у румунском Банату. Ниш: *Исходишта*, 10, 9–24.
- Босић, 1996: М. Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*. Нови Сад: Музеј Војводине – Прометеј.
- Бугарски и Степанов 1991: С. Бугарски и Љ. Степанов, *Кад Мориш потече кроз перо*. Букурешт: Критерион.
- Ђорђевић, 1906: Т. Ђорђевић, *Кроз наше Румуне*: путописне белешке. (Одштампано из „Српског Књижевног Гласника, ке. XVI.). Београд: Штампарија Светозара Никлоића.
- Ивановић Баришић, 2018: М. Ивановић Баришић, Божић код Срба у Банатској Клисурси. Ниш: *Исходишта*, 4, 89–98.
- Ивановић Баришић, 2019: М. Ивановић Баришић, Божић код Срба у Румунији – Краљевац и Чанад. Ниш: *Исходишта*, 5, 129–144.
- Ивановић Баришић, 2020: М. Ивановић Баришић, Божић код Срба у Соколовцу у Румунији. Ниш: *Исходишта*, 6, 93–108.
- Ивановић Баришић, 2022: М. Ивановић Баришић, Божићни циклус празника и обичаја код Срба у Банату – Румунија, у: *Срби у Румунији. Том II. Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*. Темишвар • Београд: Савез Срба у Румунији • Етнографски институт САНУ, 5–145.
- Јоргован Марков, 2015: Ј. Јоргован Марков, Лебац је Божје лице (Обредни хлеб и жито код Поморишких Срба). Ниш: *Исходишта*, 1, 201–210.
- Костић, 1971: П. Костић, Годишњи обичаји у српским селима Румунског Ђердапа, у: *Зборник радова САНУ*, нова серија, књига 1, Етнографски институт, књига 5. Београд: Српска академија наука и уметности, 73–87.
- Крстић, 1987: Б. Ђ. Крстић, *Код Белог Брешка и око њега*. Букурешт: Издавачко предузеће Критерион.
- Крстић, 2015: Б. Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисурсаца и Пољадијаца*, Посебна издања, Књига 79. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: Ш. Кулишић, П. Петровић и Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Друго допуњено издање. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Лупуловић и Крстић, 1995: В. Лупуловић и Б. Ђ. Крстић, *Љупкова долина*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Павковић, 2010: Н. Павковић, Слојеви народне религије у Банату, у: *Банат кроз векове*. Београд: Вукова задужбина, 545–584.
- Павловић 2006: М. Павловић, Божићни обичаји Срба у Темишвару. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, 54, 333–344.
- Попов, 2022: И. Попов, *Обичаји и игре Срба у Поморишју*. Темишвар: Савез Срба у Темишвару.

- Радан и Радан Ускату 2018: М. Радан и М. Радан Ускату, Реликти паганског попрекла у карашевским верским обредима. Ниш: *Исходишта*, 4, 267–292.
- Торњаски Брашњовић 2015а: С. Торњаски Брашњовић, *Коледарске и божићне песме у контексту зимских календарских обреда*, Докторска дисертација. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.
- Торњаски Брашњовић 2015б: С. Торњаски Брашњовић, Даривање коледарске поворке и песме које се изводе тим поводом. Београд: *Књижевност и језик: часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност*, 62, 3/4, 389–401.
- Торњаски Брашњовић 2016: С. Торњаски Брашњовић, Коледарске песме намењене укућанима, у: *Савремена српска фолклористика* III. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” Београд и Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 129–150.
- Чоботин, 2021: Б. Чоботин, Елементи божићне обредне праксе код поморишких Срба у Румунији. Ниш: *Исходишта*, 7, 355–367.
- Чоботин, 2022: Б. Чоботин, Елементи Божићне обредне праксе код Срба из Банатске Црне Горе у Румунији. Ниш: *Исходишта*, 8, 321–331.

Nina V. Aksić
The Institute of Ethnography SASA

FROM DOOR TO DOOR CHRISTMAS RITUAL PROCESSIONS OF SERBS IN ROMANIA

The paper will present Christmas ritual processions among Serbs in the villages of the Romanian part of Banat. Available literature on this type of customary practice in Serbian villages in Romania, as well as material collected by the research team of The Institute of Ethnography SASA in the period from 2016 to 2024, as part of the project Researching the Culture and History of the Serbs in Romania, organized by the Center for scientific research on the culture of Serbs in Romania at the Association of Serbs in Romania (Timisoara) represent the basic sources in processing the topic. The work will be designed in such a way that within each ritual procession its basic elements are observed, as well as to point out the differences that occur within the different regional entities in the Romanian Banat. The aim of the work is to show the importance of these processions, as well as to point out their antiquity, but also their (un)sustainability within the Christmas customary practice.

Key words: Serbs, Romania, Christmas Eve, Christmas ritual processions, koledari, korindani, vertepaši, zvezdari, curkari.

ХРАНА КАО ЈЕДАН АСПЕКТ ПРИВАТНОГ И ЈАВНОГ ЖИВОТА СРБА ИЗ КЕТФЕЉА У РУМУНИЈИ

– На примерима из монографије
Из прошлости Кетфелъа Благоја Чоботина

Монографска студија Благоја Чоботина *Из прошлости Кетфелъа*, обликована у виду педесет једне кратке приче или исечка из живота, представља својеврсну реконструкцију некадашњег живота Срба у Кетфелју (Поморишје, Румунија). Поред јавног живота, представљеног кроз мобе, Задушнице, ходочашће у манастир Бездин и учешће на литургији, значајан аспект овог текста чини слика приватног живота српских породица. И у јавном и у приватном животу храна се показује као врло битан аспект, јер се за њу везују и религиозност и народна веровања и обичаји. Стога ће рад указати на религиозни, симболички и обредни аспект хлеба као најважнијег дела српске трпезе, те различите његове врсте, припремане о различитим приликама и празницима (славски колач, василица, поскурица). Такође, биће речи и о кољиву спреманом на Тодорову суботу и за Никољдан, пити од петровских јабука на Петровдан, обојеним јајима за Ускрс, храни током поста, мрса или мобе. Рад ће потврдити важну улогу хране у приватном и јавном животу кетфелјских Срба као моћног средства сједињавања породице у приватном простору куће, сједињавања људи у јавном простору (Задушнице, ходочашће, моба) и, у оба случаја, сједињавања људи са Богом.

Кључне речи: Благоје Чоботин, Кетфелъ, храна, приватни и јавни живот, празници, народни обичаји.

Увод. Приватни и јавни живот људи предмет су проучавања етнологије, социологије, науке о књижевности, али и других друштвено-хуманистичких наука. У реконструисању прошлости, те стицању нових сазнања о духовној култури једног народа, храна проучаваоцима може бити важан путоказ јер су „избор хране, њена класификација, начин на који се прибавља, спрема,

¹ milica.aleksic.06@gmail.com, milicaa@pfvr.ni.ac.rs

² Овај рад настао је у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

сервира и конзумира [...] културна појава која представља својеврсно огледало разних аспеката друштвено-културног ентитета чији део представља” (Костић, 2006: 385). Студија Благоја Чоботина *Из прошлости Кетфеља* (2021) управо и потврђује важност улоге хране у духовној култури Срба у Кетфељу, јер путем слике хране, њене припреме и конзумирања долазимо до слике приватног и јавног, свакодневног и празничног живота у прошлости. Поменути Чоботинов текст сачињен је из педесет једне кратке приче или исечка из живота, који тематизују поједине празнике, моје и свакодневни живот Срба у Кетфељу у времену детињства приповедача (шездесетих и седамдесетих година XX века). Између приповедног и приповеданог времена постоји временска дистанца од неколико деценија, а приповедач указује на најчешће мотиве за своју ретроспекцију: „Често ми се деси да ме понеки призор, мирис нечега или укус неког јела, неке гибанице врати назад у безбрижно детињство, када сам као дете, у кући са бабом и дедом и, дабоме, родитељима, откривао тајне живота и свакодневице” (Чоботин, 2021: 18). Храна је, дакле, не само обележила детињство приповедача, већ је и обликовала културни модел живљења у прошлости, тако да у предочавању слике свеукупног некадашњег живота Срба у Кетфељу храна представља веома важан аспект.

Хлеб

На српској трпези у прошлости хлеб је имао централну улогу, а таква је његова позиција и у животу сваког човека. Јаворка Марков Јоргован (2015: 202) указује на важну улогу хлеба у обредима прелаза: „Цео наш живот, заправо, и тече између два хлеба: слатке погаче за новорођенче коју мајка доноси породилји и погаче, исто слатке за покој душе (која се дели на привеђе (даћа)... а између: погача ‘поступовница’ која се прекрије на детињој глави када дете прохода, колач за кума, младина погача, колач за кућни светац, паскурице за задушнице, колачићи за парастос, велики божићни колач, колачићи за коринђаше, здравље, сунце, месец (закони), чесница, колач се спусти низ реку када се тражи утопљеник, парче меканог хлеба ставља се свако вече до шест недеља на первазу прозора где долеће душа покојника...”

За православне хришћане, хлеб је симбол Христовог тела и заједно са вином, чини Свето причешће. Благоје Чоботин на примеру својих сећања из детињства показује како се религиозна представа о хлебу развија у људској свести већ од најранијих дана, кроз правилно васпитање од стране старијих, те њихов однос према хлебу: „И тако врелог мајка [баба, прим. М.А.] му је умивала горњу кору лица, да пара иде горе, код Бога, па да му на тај начин захвалимо за дар, за насушни хлеб који нам је дао” (Чоботин, 2021: 45). Уобичајено је било да домаћица замеси тесто за хлеб првом, неначетом водом са

извора (Исто: 39), што указује на представу о хлебу као о сакралном. Још једна потврда томе јесте приповедачев опис дединог односа према хлебу као према детету и као према обличју Бога: „Често, пре обода, причињава ми се да видим деду како стоји поред стола, у наручју, левом руком, држи велики неначет лебац, пригрљује га као своје дете, а десном, врхом великог ножа, на доњу страну хлеба, три пута учртава Крст. Да свима буде на здравље, јер је хлеб не само образ Бога, већ он постаје и Његово Тело” (Исто: 47).

Нарочита врста обредног хлеба о којој Чоботин пише јесте славски колач. Он се месио и меси се и данас о крсној слави, те је обавезно да се на славској трпези нађе поред кољива, вина и славске свеће. Како бележи Нина Аксић (2021: 10), „за припрему славског колача је пре свега неопходно да су руке чисте, затим да се домаћица прекрсти или да изговори молитву, те да почне с прављењем колача”. Овакав однос према мешању хлеба, односно славског колача, недвосмислено упућује на сакралну представу о хлебу и да се у његовом спремању види чин налик на молитвено служење Богу. Тада ће и конзумирање славског колача доћи као награда за принету жртву. Онај ко сече колач назива се славским кумом и он је „спона која врши то сједињавање духовне небеске тријумфалне цркве и овоземаљске војујуће. Својом жртвом: колачем и кољивом, кум спаја Небо и Земљу” (Чоботин, 2021: 37). Овакво Чоботиново религиозно виђење славског колача на психолошком плану могло би имати аналогију у Јунговом појму космичког дрвета, као симбола успињања ка небу и духовног развоја и целовитости (Trebješanin, 2011: 219–220). Па ипак, овај психолошки термин односи се на духовно успињање појединца и његов лични духовни развој, док религиозни аспект славског колача имплицира заједничко духовно успињање целе породице, заједнице окупљене око славске трпезе, и та целовитост симболички је представљена и кроз кружни облик славског колача.

Поред славског колача, Благоје Чоботин у својој студији *Из прошлости Кетфеља* описује још једну врсту обредног хлеба, василице. Ови хлебчићи назив³ дугују празнику о коме се месе, а то је празник Светог Василија Великог, односно Православна нова година. Приповедач детаљно описује начин припреме и изгледа ових хлебчића: „Моја мајка је василицу спремала тако што је умесила квасно тесто, развила га и премазала са мало масти. То је све умотала, исецкала на више парчића и свако посебно поново развила оклагијом. За сваког укућана развије се по једна таква мала лепиња. Имала је мајка и једну занимљиву справицу од три сламчице жита увезане концем једна за другу. Памтим да је говорила да сламчице ваља да буду од жита или ражи. Домаћица је помоћу ових сламчица направила толико убода на свачију лепињицу у зависности од година старости колико је ко од укућана имао. Овако припремљене, испеку се у тигањ. После ручка, на сам празник

³ Милина Ивановић Баришић (2022: 125) бележи и друге варијанте назива овог обредног хлеба: васуљице, власуљице, врсуљице, мрсуљице.

Светог Василија, односно на Нову годину, свако од укућана је требало да поједе своју василицу” (Чоботин, 2021: 96–97). Овај обредни хлеб у другим кућама припремао се на неке друге начине, тако да је имао и своје слатке варијанте – посут орасима, шећером или маком.

Чоботин пише и о поскурицама, обредном задушном хлебу који симболизује жртву прецима или хтоничним демонима (Ивановић Баришић, 2005: 303). У духу народног веровања у загробни живот, након смрти човека егзистенција не престаје већ само добија нови облик, те покојникови најближи сродници морају носити храну на гроб како би му продужили егзистенцију (в. Чајкановић, 1994б: 16). Тај обред обавља се о даћама, о Задушницама, на Побусани понедељак, други дан Божића и сличне празнике са обредним радњама посвећеним култу мртвих, али се у Кетфељу храна за душу покојника раније није давала на гробљу већ идући од куће до куће. У основи Задушница је милосрђе религијског карактера (Исто: 17), веровање да давањем храна долази до покојника за чију се душу даје. Чоботин пише о свом детињем осећају важности онда када би му покојна бака дала тањире са поскурицама које он треба да подели по комшилуку за душе њихових покојника. То није била обична храна, већ храна обредног карактера, и домаћица је сваку поскурицу пре стављања на тањир прекрстила и целивала, па их све у тањирима окадила и тек потом њему дала да их разнесе по комшилуку. Свако би тањир са поскурицом примао, уз речи: „Бог да прими свима онима којима су намењене ове поскурице” и свако од суседа би потом долазио њима и на исти начин доносио тањир са поскурицом или крофном.

Мимо Задушница, храна се за мртве давала и о неким другим верским празницима, попут Младенаца, који се обележавају 22. марта. Мешењем четрдесет крофница или мумурица, у знак сећања на четрдесет Христових мученика, и њиховим разношењем по комшилуку за покој душа преминулих укућана, „они су себе, своје породице уносили на Небо, а Небо спуштали на земљу” (Чоботин, 2021: 23). Тиме ови обредни хлебчићи, које данас називамо младенчићима, имају улогу спајања неба и земље, баш као и славски колач о крсној слави, а то потврђује огромну моћ хране. Моћ хране о Задушницама огледа се још и у томе да уједињује све породице које учествују у овим обредима у јавном животу.

У свакодневној исхрани у породичним домовима, бележи Чоботин, онда када није трајао пост, биле су уобичајене лепиње налик на погачу, намазане гушчијом машћу и посуте сиром или црвеном паприком и сољу, или крофне направљене од истог теста од кога се месио хлеб, испечене у свињској масти, а у њих се додавао сир или пекмез од шљива и кајсија. Та скромна храна, припремана једноставно а са пуно љубави, евидентно измешта приповедача у менталне просторе детињства, испуњеног мирисима дивне хране и безбрижношћу, што даље резултира живописном и надахнутом његовом нарацијом.

Петровске јабуке

За празник посвећен Светом Петру, који се прославља 12. јула, везана је религијско-обредна представа о старој сорти јабука које у то време сазревају, а назив су добиле управо према овом празнику – петровским јабукама. О магијској моћи ових јабука сведочи низ забрана: „Деци је строго забрањивано да пре празника Петровдана, случајно поједу јабуку, да њоме једни друге гађају или да је ударају ногом, јер ће зло да их снађе, удариће олуја, а крупа (град) ће да уништи све што је посејано и што је никло” (Чоботин, 2021: 50). Ако имамо на уму друго народно веровање везано за грађ – као Божју казну за најтеже људске грехове попут рођења ванбрачног детета и његовог уништавања (вид. Ђорђевић, 2021а: 128–129; Јокић, 2016: 36–38), јасно је да се непоштовање петровске јабуке или њено конзумирање пре Петровдана сматрало изузетно великим грехом, равним овоме.

Петровдан је празник о коме престаје забрана једења петровских јабука, односно празник када је обавезно њихово једење. Чоботин пише о кропљењу петровских јабука у цркви, након свете литургије, тако да јабуке буду на здравље и благослов онима који их буду јели код куће. То је приношење жртве и примање благослова, тако да домови људи захваљујући освештаној петровској јабуци „постају мале домаће цркве у којима свако од нас постаје мали жртвоприносилац, а нашом бескрвном жртвом свезујемо Небо и Земљу или приземљујемо Небо, а Земљу онебесујемо” (Чоботин, 2021: 51).

Петровска јабука о Петровдану је у банатским селима имала и обредну улогу у спомен на уснуле чланове породице, јер се, након што је домаћица окади, пољуби, прекрсти и себе и њу, давала суседима за покој душе умрлих укућана. Исти обредни карактер имала је и пита од јабука, такође најпре окађена, целивана и осењена крстом, па тек потом раздељена по комшилуку за покој душе умрлих укућана. Чоботин везује најлепше успомене из детињства за мирис овакве пите, а она је, баш као и хлеб, виђена као приношење жртве Богу: „И сада ми у сећање навире мирис испржених јабука са циметом, а тај опојан мирис испуњавао је читаву кућу као мирис тамјана на Бадње вече. И тим укусним надевом филована је пита или гибаница. Још врела, тек извучена из плеха у ком је испечена, парчади гибанице бивали су поређани на тацну и прекривени чистим ланеним или кудењник пешкиром и остављени да се мало охладе. У ствари, то је прва жртва коју је домаћица приносила. А тако опојан мирис, који се испаравао испод танког убруса и који се скоро невидљиво вијао високо у небеса и тако благоухан, свакако да је био примљен од Господа, као уздарје за прве плодове и захвалност за благостање које нам Господ дарује” (Исто: 50–51).

Кољиво

Кување кољива (жита) на Тодорову суботу или прву суботу Ускршњег поста један је од обреда код Срба у Румунији, а Смиљана Ђорђевић Белић и Данијела Поповић Николић (2021: 592–594) пишу да је осим у Румунији, обредно-обичајни комплекс везан за Тодорову суботу присутан и у источној и јужној Србији, Војводини, у Македонији, Бугарској и Грчкој и да је, поред кувања кољива, о овом празнику уобичајено и мешање обредних хлебова и јахање коња.

Кољиво је, како је раније већ истакнуто, обавезни део славске трпезе, „као жртва захвалности Богу за дате земаљске плодове, а у спомен Светитељу кога славимо, као и у спомен наших предака” (Марков Јоргован, 2015: 203). За једну од најчешћих српских слава, Светог Николу, који се прославља 19. децембра, кољиво се кувало два дана раније, на празник Свете Варваре, по чему је и настала изрека: „Варварица вари, свети Сава хлади а Никола куси”. Занимљиво је да се није бацао чак ни скоруп настао током кувања кољива, по његовој површини, већ да га је домаћица сакупљала овлаш кашиком у шољи и давала кокошкама да би носиле више јаја. То показује да су кетфељске домаћице биле не само спретне у припреми јела, већ и практичне и мудре, те да се ништа није бацало, већ је имало своју намену. И кољиво би се, баш као и петровске јабуке или пита од њих, осенило крстом и наменило за душе покојника, тако да је оно храна изразитог обредног карактера.

Фарбана јаја и слаткиши на Ускрс

Најважнији обичај који се везује за Ускрс јесте фарбање или бојење јаја и њихово ритуално једење. У Кетфељу је обичај налагао да се јаја боје на Велики петак, ујутру, и Чоботин је радо гледао како то његова бака чини помоћу луковине и потом премазује обојена јаја крпицом натопљеном свињском машћу. Црвена јаја – симбол вечног живота, јер јаје само по себи симболизује живот, а црвена боја крв као жртву која се даје мртвима ради продужења егзистенције (Чајкановић, 1994б: 146) – приповедач је првог дана Ускрса радо носио у корпи кумовима.

Радости ускршњих празника биле су незамисливе без слаткиша, па приповедач памти гурабије посуте шећером у праху као слатку завршницу празничног ручка своје куме. Док приповеда о припремама за Ускрс, у његовом сећању искрсава лик извесне Швабице Лиси, посластичарке, код које је са мајком или бабом одлазио по торту на дар кумовима. Док их је чекао, Лиси би га послужила алвом од изгорелог шећера и ораха, коју је у сласт јео, очаран мирисима цимета, ваниле и лимуна у ваздуху. Чини се да ти опојни мириси слаткиша имају и највећу улогу у обликовању менталних простора детињства приповедача, јер те најрадосније тренутке ускршњих празника евоцирају управо мириси најслађе и деци најомиљеније хране.

Храна у посту и храна у мрсу

Као период духовног и телесног подвизавања, молитвеног дијалога са Богом и одрицања од мрсне хране, пост, према Чоботину, подразумева уједињење породице са Богом. „[...] том посном храном хранили су се сви у кући: и најстарији чланови, и деца. Сви су били једна велика породица, сви су имали исти циљ и ишли истим уским путем” (Исто: 20). Храна апсолутно није имала примат над молитвеним и духовним, али га је пратила и подупирала га, учећи људе смирењу, трпљењу и скрушености, као аспект породичне свакодневице који има моћ и да уједињује чланове породице и да их тако уједињене приближи Богу. Чоботин описује почетак Ускршњег поста као својеврсно прочишћење, које мора почети најпре од физичког, те да су због тога домаћице првог понедељка у посту целокупно посуђе прале у цеђи, како би биле сигурне да је сваки траг масноће и сваки њен мирис уклоњен са посуђа и да могу спокојно да отпочну свакодневну припрему посних јела током вишенедељног периода Ускршњег поста.

Божихњи пост⁴ у Чоботиновим сећањима буди благе успомене на мирисе печене лудаје, која се неретко посипала шећером и циметом, као зимска послastiца. Уобичајена јела биле су посне чорбе – од кромпира, парадајза или грашка, затим домаћи резанци са кромпиром и киселим купусом или са маком и орасима. Барени или печени кромпир, кувани пасуљ са издинстаним луком, кисели купус и киселе паприке били су главна храна у данима Божихњог поста, скромна али врло укусна. Сугестивни приповедачеви описи, при томе, одају утисак породичне среће и тоpline, јер је та скромна посна храна окупљала породицу и уједињавала је.

Осим у приватним просторима породичних домова, посна храна уједињавала је људе и у јавним просторима попут простора ходочашћа. Верници из Кетфеља стрпљиво су и скрушено путовали пешице до манастира Бездин уочи Велике Госпојине 28. августа, предвођени кетфељским протом. Постојећи на води и припремајући се за Свето причешће у манастиру, верници су са собом носили „нешто за скромну вечеру, парче хлеба, који обарен кромпир, паприку, парадајз, лук, неку јабуку, крушку или шљиву, можда неки грозд, којим ће да се окрепе после бденија, а пре полуноћнице” (Исто: 66). Уз тако скромну храну, потоње Свето причешће долазило је као прави благослов и сједињење са Богом.

Изван периода постова, Кетфељчани су у својим домовима радо јели разне врсте меса. Банатска бела гуска некада је била, како приповеда Благоје Чоботин, јединствено и препознатљиво обележје читавих банатских улица. Свако двориште красила је ова бела живина, која је тада била здрава јер је кључала траву по дворишту, тако да за кошењем траве уопште и није било потребе. Наје-

⁴ О Божихњом посту, као и посту у оквиру крсне славе и свадбе код Срба у Војвођанском Банату, више је писано у: Алексић, 2023.

сен би домаћица бирала једну или две најбоље гуске, које би засебно затварала и подвргавала товљењу, тзв. гушењу, које је подразумевало присилно гурање кукуруза и воде у кљун сваког јутра и сваке вечери. Таква, гушена гуска, до Божића је била угојена и спремна за клање. Као дете, приповедач је понајвише волео када његова бака сакупи свежу гушчију крв приликом клања, па њоме натопи издробљен хлеб и у то умеша јаје и мало соли, а затим ту смесу испече. Деца су, такође, врло радо јела и гушчију цигерицу, а сви укућани јели би домаћу гушчију супу и печену гуску са кромпиром и киселим краставцима или паприком, као и са компотом од шљива, бресака или дуња.

Од остале живине, уобичајено је било клање петла, и то на Светог Илију, 2. августа. То је било обредно приношење жртве овом светитељу, тако да је глава закланог петла стајала окачена испод стрехе, неретко до следеће године и следећег празника Светог Илије. Петао је супституција за људску жртву (Чајкановић, 1994в: 159), да би се велики светитељ умилостивио и како не би узео главу домаћина (Чоботин, 2021: 59). Овај необични обред жртвовања петла⁵ део је обележавања празника Светог Илије у приватним просторима кетфељских домова, док светковање у јавном животу подразумева учешће људи на литургији у цркви. Оба ова модела чине целовиту слику светковања празника Светог Илије.

У светковању неких других празника у приватним просторима Кетфеља улогу су имале друге врсте меса. Тако би се за Ускрс жртвовало јагње или јаре, које би било купљено у четвртак и храњено све до суботе, када би било заклано. Свиње су се клале пре почетка Божићног поста или након њега, а дешавало се и да свињокољ буде у току поста, када би породица премрсила. Месо се чувало у бунарима и ледарама, док још није било фрижидера и замрзивача. На Крстовдан, као дан строгог поста, кувале су се пихтије, које су се обавезно јеле на Богојављење, а овај обичај очуван је до данас и присутан је и у Србији, како у њеним северним, тако и у јужним крајевима. Током литургије верници би добијали освештану богојављенску водицу, коју би носили својим домовима, пошкропили простор дома њоме и сваки укућанин попио би по три гутљаја воде крстећи се пре обода. На тај начин, путем богојављенске воде, спајали су се приватни и јавни простор, а људи су постајали једно са Богом.

Храна у моби

Да храна уједињује људе у простору јавног живота показује и Чоботин нов наратив о мобама. Уједињени у послу и жељи да помогну једни другима у жетви или брању кукуруза без икаквог интереса или користи, Кетфељчани

⁵ Тихомир Ђорђевић (2021б: 110–113) пише и о жртвовању петла у неким српским крајевима онда када се зида кућа или се људи усељавају у њу, као и приликом сејања и вршидбе или у лечењу болести.

су за то примали награду у виду најслађег могућег оброка.⁶ „Онако уморни и гладни можда нису ни приметили да је и Небо сишло да са њима обедује. И ако нису приметили, свакако да су то осећали” (Исто: 53). Поново, храна се појављује као посредник између земље и неба и као посредник између људи, посленика који деле и радничку муку као и награду. Обед се постављао на земљи, на којој је најпре био прострт пешкир, па преко њега сланина, шунка, хлеб, кувана јаја, црни и бели лук, паприка, тегла пекмеза.

По обављеној берби, кукуруз се на колима возио у двориште домаћина, где су учесници у моби даље љуштили клипове. „То и није била моба. Било је више од тога. Било је излив људскости, искрености, правог пријатељства, човечности. Нико никог и није звао упомоћ. Комшије су саме долазиле, јер се свакога дана ово друштво премештало у другу авлију. Поготово, у тренуцима предаха, домаћица је све нудила топлим крофнама, гибанчицама, па и понеком пилећом чорбом, паприкашем са меканим ‘лебом’” (Исто: 75). Ова готово идилична слика заједништва прожета је тихом приповедачевом носталгијом и жаљењем што се изгубио такав начин живота, јер је савремено доба донело не само замену ручног обављања сеоских послова машинама, већ и отуђење људи и губитак осећања попут алтруизма. А у тој слици заједништва из давнина, поред посла, кључну улогу играла је храна, која је имала „магични циљ: учвршћивање савеза између домаћина и госта” (Чајкановић, 1994а: 279).

Закључак

Храна је у прошлости Кетфеља, како показује текст Благоја Чоботића *Из прошлости Кетфеља*, била веома важан аспект приватног и јавног, свакодневног и празничног живота. У породичном дому, она је значила јединство породице окупљене око стола и јединство породице са Богом. Нарочиту улогу у томе имао је хлеб, као приношење жртве како у свакодневици, тако и о нарочитим празницима, када се месио у виду славског колача, просфоре, мумурица или василица. У спомен на умрле чланове породице, приносила се жртва и у виду пите од петровских јабука или самим овим јабукама, окаћеним, целиваним и осењеним крстом. Ова храна, давана за душу покојника као чин милосрђа и са веровањем у продужетак егзистенције и на оном свету, повезивала је више породица у једну велику заједницу, која се уздизала ка Небу. И шта год да су радили, Кетфељчани су се крстили и крстом би осенили оно што раде – било то мешање хлеба, заштита крава и

⁶ О моби је и Вук Стефановић Караџић (1969: 408) писао као о обичају Срба „да иду љети, у неке свеце, кад не смију себи радити, газдама на мобу, т.ј. без плате, само за јело и пиће”, те да су мобу могле организовати само газде, управо због њеног спремања попут крсног имена, „зашто сиромаси не мају чим да плате” (Исто).

њиховог млека од ноћних вештица, радови у пољу, све је започињало знаком крста и бивало благосиљано њиме. Религиозни начин живота био је видљив у сваком заједништву и односу према другима, у моби и ходочашћу, у просторима приватног живота и породичне свакодневице, а храна се у свему томе показивала као моћан аспект јединства људи и спајања људи са Богом. Захваљујући таквим особинама и моћи, храна надилази своју примарну намену у физиолошком утољењу људске глади и поприма карактер важног аспекта духовне културе Срба у Кетфелџу.

Литература

- Аксић, 2021: Н. В. Аксић, Терминологија исхране у обредној пракси везаној за крсну славу Срба у Дунавској Клисури (Румунија). *Исходишта*, бр. 7, 9–24.
- Аксић, 2023: Н. В. Аксић, Од клот пасуља до сарми са сојом: пост кроз народну традицију Срба у српском и румунском Банату. *Исходишта*, бр. 9, 9–26.
- Ђорђевић, 2021а: Т. Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашега народа*, књ. I, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђорђевић, 2021б: Т. Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашега народа*, књ. II, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђорђевић Белић, Поповић Николић, 2021: С. Ђорђевић Белић, Д. Поповић Николић, Тодорова субота (Тодоровдан) у Малом Крчимиру: традиција и ревивализам. *Philologia Mediana*, XIII/2021, 591–621.
- Ивановић Баришић, 2005: М. Ивановић Баришић, Задушнице – вид комуникације живих са мртвима. Београд: *Гласник Етнографског института*, књ. 1, бр. 1/2, 293–305.
- Ивановић Баришић, 2022: М. Ивановић Баришић, Божићни циклус празника и обичаја код Срба у Банату – Румунија, у: М. Ивановић Баришић, Ђ. Труба-рац Матић, Б. Б. Богдановић, *Срби у Румунији: етнoлошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*, том II. Темишвар – Београд: Савез Срба у Румунији – Етнографски институт САНУ, 5–145.
- Јокић, 2016: Ј. Јокић, Мотив ванбрачног детета у басмама против града: текст и контекст. *Књижевна историја*, год. 48, бр. 160, 27–47.
- Карацић, 1969: В. Карацић, *Српски рјечник (1818). Дела Вука Карацића* (Приредио Павле Ивић). Београд: Просвета.
- Костић, 2006: Ђ. Костић, Окрепљење тела, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог до почетка Првог светског рата* (Приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић). Београд: Clio, 385–402.
- Марков Јоргован, 2015: Ј. Марков Јоргован, Лебац је Божје лице (обредни хлеб и жито код Поморишких Срба). *Исходишта*, бр. 1, 201–210.
- Требјешанин, 2011: Ž. Trebješanin, *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*. Beograd: Zavod za udžbenike – HESPERIAedu.

- Чајкановић, 1994а: В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924, Сабрана дела из српске религије и митологије*, књ. 1, Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партедон.
- Чајкановић, 1994б: В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1925–1942, Сабрана дела из српске религије и митологије*, књ. 2, Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партедон.
- Чајкановић, 1994в: В. Чајкановић, *О врховном богу у старој српској религији, Сабрана дела из српске религије и митологије*, књ. 3, Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партедон.
- Чоботин, 2021: Б. Чоботин, *Из прошлости Кетфелја: празници, обичаји, свакодневица*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

FOOD AS AN ASPECT OF PRIVATE AND PUBLIC LIFE OF SERBS IN KETFELJ, ROMANIA

On examples from Blagoje Čobotin's monography *From the past of KETFELJ*

Summary

Blagoje Čobotin's monographic study *From the Past of KETFELJ*, shaped in the form of fifty-one short stories or life excerpts, represents a unique reconstruction of the former life of Serbs in KETFELJ (Pomorišje, Romania). Besides public life, depicted through community work (mobe), All Souls' Day (Zadušnice), pilgrimages to the Bezdin Monastery, and participation in the liturgy, an essential aspect of this text is the portrayal of the private life of Serbian families. In both public and private life, food is shown to be a very important aspect, as it is connected to religiousness, folk beliefs, and customs. Therefore, the work will highlight the religious, symbolic, and ritual aspects of bread as the most important part of the Serbian table, as well as the different types of bread prepared for various occasions and holidays (ritual bread-slavski kolač, vasilica, poskurica). Additionally, the study will discuss koljivo prepared for St. Theodore's Saturday and St. Nicholas Day, pita made with St. Peter's apples on St. Peter's Day, colored eggs for Easter, food during fasting, food during non-fasting periods or community work (mobe). The study will confirm the important role of food in the private and public lives of Serbs in KETFELJ as a powerful means of bringing families together in the private space of their homes, uniting people in public spaces (All Souls' Day, pilgrimages, community work-moba), and, in both cases, connecting people with God.

Key words: Blagoje Čobotin, KETFELJ, food, private and public life, holidays, folk customs.

МОДИФИКАЦИЈА СВАДБЕНИХ ОБИЧАЈИ КОД СРБА У РУМУНИЈИ

У раду се на основу теренске грађе настале у периоду од 2016. до 2024. године у оквиру вишегодишњег пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, разматра процес модификације свадбених обичаја код Срба у Пољадји, Поморишју, Бантаској Црној Гори, Дунавској Клисурси и централном делу Западног Баната. Циљ рада је да прикаже *традицијски и прелазни модел свадбе*, те да се продискутују сличности и разлике које се појављују у структури свадбених обичаја у два временска периода (до и од средине 70-их година 20. века).

Кључне речи: Румунија, свадбени обичаји, Срби, модификација, традицијски модел свадбе, прелазни модел свадбе

Увод

Опште је место да су у животу појединца и уже / шире друштвене заједнице била и остала три најзначајнија догађања око којих је концентрисан велики корпус обичаја и веровања (Пантелић, 2002: 11). То су: „прво рођење, долазак на свет новог члана друштва; друго, свадба, ступање у брак, што означава време зрелости за емотивну и друштвену везу личности с особом супротног пола из друге заједнице ради остваривања потомства и обезбеђивања заједничке егзистенције са брачним партнером као и другим члановима породице или зависно од степена развијености, неке друге друштвене организације живота и најзад, треће долази престанак живота – смрт“ (Пантелић, 2002: 11). Сва три догађаја (рођење, свадба, смрт) прате бројни ритуални који за циљ имају да осигурају безбедан „прелазак“ појединца / заједнице из једног у други друштвени / биолошки статус. Другим речима, обичаји животног циклуса праћени су бројним ритуалним радњама које имају како магијски, тако и друштвени карактер. Оне (ритуалне радње)

¹ bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs

² Текст је резултат истраживања на пројекту *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, у организацији Научног центра при Савезу Срба у Румунији (Темишвар) и рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години, број Уговора: 451-03-66/2024-03/ 200173, од 05.02.2024.

представљају конгломерат друштвених и историјских околности, те су као такве подложне променама – неки од обичаја и обреда из животног циклуса временом се „делимично губе, трансформишу или добијају нове облике и садржаје“ (Пантелић, 2002: 13). Како наводи Слободан Наумовић, „традиција може бити свесно спозната вредност подложна инструментализацији“ (Наумовић, 1994: 149). Овај процес подразумева *употребу, модификацију и/или измишљање* нових обичајних пракси са циљем да се „оправда или легитимише положај појединца / друштвене групе или задржи стари, односно увде нови облик понашања“ (Наумовић, 1994: 149–150). *Употреба традиције* дефинисана је као процес у оквиру којег се елементи традиције исецају из свог основног контекста и користе за остваривање циљева који им нису иманентни (Наумовић, 1993: 95). Под термином *модификација традиције* подразумева се процес издвајања, а затим и замене појединих традиционалних елемената новим, који се не морају нужно подвести под термин традиција / традиционално (Богдановић, 2016: 46). Под термином *измишљене традиције* подразумевају се како „традиције“ које су заправо измишљене, конструисане и формално установљене, тако и оне које се јављају на начин који није тако лако пратити у оквиру кратког временског периода – обично је реч о периоду од неколико година – и успостављају се великом брзином (Хобсбом, 2002: 5). Између старих и нових традиција постоји јасна разлика – старе традиције имају добро дефинисане и строго обавезујуће друштвене праксе, док су нове прилично неодређене и нејасне у погледу вредности које заступају, права и обавеза, као и чланства групе на коју се односе (Хобсбом, 2002: 10–11). Промене у обичајима животног циклуса јесу тема „која већ дужи временски период заокупља пажњу стручњака и то у свим доменима тзв. народне културе“ (Ивановић Баришић, 2003: 48), тим пре јер се истраживања процеса модификације постојећих и/или увођења нових обичајних пракси врло често сусрећу / преплићу са (пре)испитивањима религиозности, економије, родности, етницитета, свакодневице и сл.

У складу са наведеним, у раду се разматра процес модификације свадбених обичаја код Срба у Пољадији, Поморишју, Бантаској Црној Гори, Дунавској Клисурси и централном делу Западног Баната, са циљем да се прикаже *традицијски и прелазни модел свадбе*, те да се продискутују сличности и разлике у структури свадбених обичаја у два временска периода (до и од средине 70-их година 20. века). До сада је о традицијском моделу свадбених обичаја писано у више наврата (Богдановић, 2019, 2020а, 2020б, 2021, 2022; Трубарац Матић, 2021; Крстић, 2015), док је прелазни модел остао ван интересовања истраживача који су се бавили овом темом. Овом приликом се о сличностима и разликама између традицијског и прелазног модела свадбених обичаја код Срба у Румунији говори на основу резултата теренских истраживања која су реализована у периоду од 2016. до 2024. године у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији у*

организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији. Истраживање свадбених обичаја код Срба у Румунији спровеле су сараднице Етнографског института САНУ др Милина Ивановић Баришић, др Ђорђина Трубарац Матић, др Нина Аксић и др Бојана Богдановић. До 2024. године свадбени обичаји код Срба у Румунији забележени су у селима *централног дела Западног Баната* Дињаш (рум. Diniaș), Ченеј (рум. Cenei), Немет (рум. Beregsău Mic), Сока (рум. Soca), Иванда (рум. Ivanda), Мали Бечкерек (рум. Becicherecu Mic), Улбеч (рум. Peciú Nou) и Фењ (рум. Foeni), затим *Дунавске Клисуре* Белобрешки (рум. Belobreșca), Дивичу (рум. Divici) и Старој Молдави (рум. Moldova Veche), у *поморишким* селима Чанад (рум. Cenad) и Фенлак (рум. Felnac), селу Краљевац (рум. Cralovăț) које припада *Банатској Црној Гори* и *пољадијским* селима Соколовац (рум. Socol), Луговет (рум. Câmpia) и Златица (рум. Zlatița). У територијалном смислу, сва села припадају румунском Банату који представља

изузетно важну област са становишта српског етнокултурног и етничкоетногенетског простора већ од давне прошлости. С друге стране, и у не тако далекој прошлости Темишвар је био један од најважнијих српских градова (између осталог и престоница Војводства Србије и Тамишког Баната средином XIX века); притом је наведено подручје имало изузетно и вишеструко значајну улогу у новијој српској историји, а једно време је било и непосредно средиште српског културног и народног живота (Тодоровић, 2017: 466)

Током боравка на терену разговори о личним, проживљеним искуствима склапања брака су вођени са нешто више од педесет казивача, оба пола и старије животне доби. Том приликом коришћен је *оквирни упитник* који је, за потребе теренских истраживања у оквиру наведеног пројекта, конципирала др Милина Ивановић Баришић, виша научна сарадница Етнографског института САНУ. Сви казивачи су пристали да разговори са њима буду документовани, те да добијени подаци буду коришћени у научне сврхе. Укупно је снимљено око сто сати аудио материјала и око 26 сати видео материјала. Такође, у појединим домаћинствима на увид су дате и породичне фотографије, затим венчани вео или, пак, буклија коју једна од казивачица чува као успомену на позивање својих сватова.

На самом почетку неопходно је објаснити шта се подразумева под традицијским моделом свадбе, шта под прелазним, а шта под модерним. Наиме, *традицијска свадба* се у овом раду посматра као збир свадбених ритуала који је у оквиру српске заједнице у Румунији практикован у периоду од завршетка Другог светског рата до почетка седме деценије прошлог века. Иако су доњу временску границу казивачи често покушавали да сместе „дубоко у неодређено схваћену прошлост“ (Златановић, 2003: 9), као полазна тачка на хронолошкој оси узима се година у којој су забележена прва лично проживљена искуства склапања брака наших казивача (1940-е године). Горњу границу (1970-е године) лимитирали су сами казивачи – она

се поклапа са почетком друштвено-економских промена које су захватиле не само истраживану територију, већ и друге земље Источног блока, а које су, према исказима припадника српске националне мањине у Румунији, довеле до промене структуре свадбених ритуала. „Миграције становништва из села у градове, миграције изван државе из економских разлога, дневно миграње становништва на релацији град и његова околина, промене у породичном животу, образовање, промене у статусу жене у породици и шире у друштву итд.“ (Ивановић Баришић, 2014: 46), добиле су свој одраз и у структури свадбених церемонија. *Прелазни модел свадбе* у ритуалном смислу представља конгломерат „старог“ и „новог“ – и традиционалних елемената и нових ритуалних пракси – који обележава 8. и 9. деценију 20. века. *Модерна свадба* карактеристична је за период од 1990-их година до данас, и то је период када по веома измењеним обичајима брак склапају деца и унуци наших казивача.

Традицијски модел свадбе

Традиционално склапање брака код Срба у румунском делу Баната чине три веће целине: *предсвадбени обичаји*, *обичаји на дан свадбе* и *обичаји после свадбе*. Све три целине свадбених обичаја изводе се према правилима која су прихваћена од стране групе или појединаца које их практикују, са циљем да се „успоставе повољни или бар избегну неповољни односи са натприродном, оностраном реалношћу“ (Бандић, 2004: 225). Наведени сегменти образују „јединствену ритуалну целину у оквиру које сваки од њих има свој назив и извесну самосталност и заокруженост“ (Златановић, 2003: 25). Наведена троделна структура свадбених ритуала карактеристична је за „праву“ свадбу, односно када је формирање брачне заједнице између двоје младих, услед повољних објективних околности, урађено како треба – по реду и по обичајима (Богдановић 2022: 243).

Циклусу *предсвадбених обичаја* припадају све радње од упознавања младеца до дана венчања. Овај период испуњен је бројним обичајима, састанцима и договорима будућих пријатеља (Богдановић 2022: 244). Структурни елементи предсвадбених обичаја су: *упознавање младеца, гледање куће, просидба / веридба / прстеновање, понашање будућих младеца до свадбе, позивање на свадбу, припреме за свадбу, преношење младине спреме и момачко / девојачко вече*. То је уједно период у коме се будући супружници издвајају у прелазни статус, то јест сепарирају се – из дотадашњег статуса момка / девојке уводе се у статус испрошене девојке или вереника (Марковић, 2017: 31). Поред наведених сегмената, у циклус предсвадбених обичаја сврставају се и оне ритуалне радње које претходе свим осталим, попут љубавних дивинација (в. Богдановић 2022: 244–245).

Процес склапања брака кулминира у свадбеним церемонијама (Бандић, 2004: 241). Поред бројних локалних разлика у структури *обичаја на дан свадбе*, могуће је издвојити и неке широко распрострањене елементе као што су: *окупљање сватова, долазак по младу, преузимање младе, одлазак на венчање, склапање брака, свадбено весеље, улазак младе у младожењину кућу, испраћај сватова, перје / пераја / периница и одлазак „на воду“*.

Ритуалним поступцима након свадбене церемоније верификује се нови друштвени статус актера свадбених обичаја (првенствено младенаца, али и свих учесника који су са њима у односним везама). Прославом Младенаца (22. марта) круг свадбених обичаја се затвара. Тиме је означено да је млади пар срећен, скућен и потврђен у брачном статусу (Златановић, 2003: 25). Међутим, током теренског истраживања свадбених обичаја међу српским заједницама у селима румунског Баната забележена су свега три обичаја која се практикују у данима који следе након склапања брака. То су *зајутро, провера девојачке невиности и посета орођених породица* (в. Богдановић 2022: 270–272).

Илустрације ради, у наставку текста даје се пример *традицијске свадбе* која је прослављена у пољадијском селу Златица (рум. Zlatița), 1966. година. Том приликом брак су склопили младожења – Србин из Златице и млада – Српкиња из Соколовца:

„Ја сам мог Б. први пут видела на сеоској слави 27. септембра овде у Златицу и заљубила се у њега. Моји нису дали да се узмемо, само су говорили: ‘Не у Златицу, не у Златицу!’ Шта ја знам што. И ја кажем баби, мајкиној мајки, она ме баш волела: ‘Ја Б. волим, а ти ради шта се мора!’ И она смисли да ме свекар и свекрва манеду, као на силу. И они ме манеду. И ондак моји нису имали куд. Просидба је била око месец дана пре свадбе, негде у октобру. На просидбу су дошли Б., свекар и ђеђа – свекрва, на коњима. Моји су спремили леп ручак. Не сећам се свега, али се сећам да сам ја само седела у соби на кревету, мајка ми је рекла ту да седим. Знала сам да ће моји да ме дају, али сам ипак мало стрепела... Договорили су да свадба буде већ 27. новембра. То су договорили родитељи, нас нису ништа ни питали. Ондак је моја мати везала на коње пешкире, имала сам их спремне, и са једне 276 Срби у Румунији Том II и са друге стране били су сликовани. То је био знак да је брак уговорен. Ондак сам свекрву пољубила у руку и она ме је даривала, искрено да ти кажем не сећам се шта ми је дала. Госте смо звали седам дана пред свадбу. Девојка је позивала своје, момак своје. У звање мојих гостију је ишао мој брат са говорцијама. И ондак по селу са флашом ракије – чутуром. Она је била украшена пешкиром, јер цвећа није било, био је новембар. Она није имала више од литре и имала је малу рупу да не може пуно да се нагне. И ондак из куће у кућу. Па су говорције из сваке украли по нешто, шале ради. Ко је хтео да дође увезао би марамицу на ту чутуру. Од четвртка смо почели да спремамо храну. Тада није било као сад. Морао си судове, столове да донесиваш од комшија, родбине... Није сваки имао довољно шерпи, лонаца, чаша... На дан свадбе, мене су спремали у мојој кући. Имала сам једну мајсторицу, она ми је хаљину припремила, она ме је очешљала, нису

били фризери да одеш, па ми наместила вео. Окупидули су се сви код мене, док не стигну момкови. Стигли су око 10 сати колима, тзв. тавницама. Е, када су они стигли, кренуло је да се цениду за младу. Мене је извео брат, али у то време није било као саде велики новци, него онако симболично. А купила ме је Б. сестра, јер му је брат био много мали. Она је била девер. Онда се коло извело на сокак. И док је коло играло, ја сам изнела корпу пуну дарова. Па сам даривала кума, па старојка, па куму и тако редом. То су били материјали, они за хаљине или одела. Ондак смо кренули. Млада није смела да се окрене када крене од куће, такав је био обичај. Прво у општину, а ондак и у цркву. После црквеног венчања ја сам поново повела коло. И ондак смо кренули код Б. У погачарима, младиним сватовима, ниси могао да пошаљеш не знам колико него се њихов број уговорио пре свадбе, да би људи знали колико да припреме хране. Када смо ушли, онај што води свадбу, жарач, приказао је дарове младине породице. Ја сам добила материјал, тепсију, лонац, ништа посебно. Ондак су ме свекар и свекрва препели на столицу да фрљам жито на четири стране, три пута сам подигла накоњче. Ондак се мало играло, па се јело, па се играло, па се јело и тако. Послужење је било: супа, ринфлаш са сосом, сарма, печење, колачи и торте. Ко је хтео да игра са младом, морао је да плати. Тај новац је ишао свекрви и стављао јој се у кицељу. Веселе је трајало целу ноћ. Кум се пратио са свадбе са музиком. Пратиле су га говорције. Носио је и дар: печено прасе и ракије. Ујутру се играло перје – сви се ухвате у коло који су остали. Они најближни су остали до сутра поподне да се још провеселе.“ [...] (ж. 71 г.)

Прелазни модел свадбе

Поред бројних локалних разлика у структури свадбених обичаја који припадају прелазном моделу, могуће је издвојити и у три подцелине груписати оне ритуалне елементе који су широко распрострањени. Дакле, *прелазни модел свадбе* код Срба у румунском делу Баната чине три веће сукцесивне целине: *предсвадбени обичаји*, *обичаји на дан свадбе* и *обичаји после свадбе*. Структурни елементи *предсвадбених обичаја* су: *упознавање младенаца*, *просидба / веридба / прстеновање*, *понашање будућих младенаца до свадбе*, *позивање на свадбу*, *припреме за свадбу и момачко / девојачко вече*. И у прелазном моделу свадбе процес склапања брака кулминира у свадбеним церемонијама. У *обичаје на дан свадбе* спадају: *окупљање сватова*, *долазак по младу*, *преузимање младе*, *одлазак на венчање*, *склапање брака*, *свадбено весеље*, *улазак младе у младожењину кућу*, *испраћај сватова и перје / пераја / периница*. Од ритуалних поступака који се практикују јутро / дан након свадбеног весеља остало је очувано једино *зајутро*.

У наставку текста даје се илустративни пример *прелазног модела свадбе* која је прослављена у Немету (рум. Beregsău Mic), 1977. године. Главни актери свадбених ритуала били су младожења – Србин из Немета и млада – Српкиња из истог места:

„Ја сам се удала 1977. године. После гимназије ја сам хтела за сисенту, болничарку да завршим, али нисам успела. И кад нисам успела, онда сам одлучила да се удам. Шта да седим у кући, а са њим сам ишла једно 3, 4 године. Мој отац је био против тога: 'Шта се журиш, имаш 20 година, шта ти треба да се удајеш?'. Ми смо током целе гимназије били заједно. Онда је он дошао, била је недеља, сео на сокак, на кулупу и моја мама изишла, и он каже: 'Хоћу да вам кажем нешто'. А мој отац није хтео да га прими унутра. 'Хоћу да се женим'. И онда му је тек мајка рекла: 'Хајде унутра, не можемо овако да говоримо на улицу'. И онда он каже: 'Моја мати и отац ће доћи у четвртак да се договорите'. Каже тата мами: 'Иди му реци да не треба да долазе!' Мама плакала: 'Како сада да идем да им кажем?' И они су дошли. А мој муж је радио у Темишвар. Дошли су само свекар и свекрва. Дошли су увече. Мој тата је послужио неку ракију, ништа специјално. Тата није ни хтео да их прими, он је хтео да ја идем даље у школу. Он је био контабиле у колективу, имао је само мене. Био је велик човек у селу и он ми каже: 'Сад ме правиш од срамоте да немаш факултет.' А могли су да ме школују, на три факултета да ме пошаљу. Онда је било прстеновање. Код мене је било прстеновање код господина попе у кући, не код наше куће. Он нам је ставио прстење и нешто нам читао. Били смо присутни само нас двоје – ја и мој муж. Ми нисмо ништа прослављали, али код неких других је могло да буде свечано, али ми нисмо. Ми смо се само прстеновали и то је био знак да смо верени, да ће да буде свадба. Од прстеновања до свадбе је прошло једно месец дана. Веридба је била у августу, а свадба 24. септембра. За то време ја сам била код својих. Имало је да девојке иду и седају у кућу код мужа, али ја нисам, мама ми моја није дала. Ни мој отац није ми дао. Имали смо довољно хране за свадбу. Имало се свиње, имало се кромпир, зелен, јаје... Мама је имала мали пасош па је могла да пређе у Србију па је она донела дар, све што је требало, да се вежу кумови, стари сват. Све из Србије смо донели. И мени материјал за венчаницу. Имали смо шнајдерку у селу и она ми шила и онда купила у вароши вео. Имала сам белу хаљину и ципеле. И свеже цвеће сам носила. Сватове смо позивали са каруцима. Мама имала пешкире, па им везала пешкире. Тада су биле позивнице. Ми смо ишли од куће до куће уз чутуру ракије. Госте је позивала омладина, они су имали те позивнице, иду по списку и уручују позивнице. То су били буклијаши. 4, 5 буиклијаша иде у позивање сватова. Једна моја пријатељица и 3, 4 мушких. То су све били момци, нежењени и девојка, неудата. Нису улазили у двориште, него испред куће, на улици. Домаћин мало отпије из буклије, захвали се на позиву. Са њима иде један са армоником. Пева се, буде весело. Они позивају и моје и његове госте. Код нас је ишло старо кумство, а у цркви стари сват, то је био муж сестре мога мужа. У уторак пред свадбу, мој свекар се сетио да се нисмо венчали у општини. А не можеш да се венчаш у цркви без тог папира из општине, ако ниси венчан у општини. Срећа да се човек сетио. И ми у среду брзо у општину. Мој муж понео једну литру ракије, па смо отишли аутобусом. И тамо био један из Немета што је радио у бироу, и она нам је био сведок. И тако смо се венчали. Свадба је била код мог свекра и свекрве. Они су извадили све што су имали у башчи. И тамо су ставили велику, велику шатру. Било је 400 друштва. Велика свадба била. Све су за бадава комшије помагале, правили храну, подигли шатру, служили храну, све је

то тако тада било. Е музика је била скупа. Музика је била одавде из Темишвара. Ми смо имали нашег Владу Радоловог, певача, Богдан Пејић свирао, Марић, то су све била имена. Мој муж је са сватовима и са родитељима дошао по мене и са музиком. За то време ја сам се спремала у кући. Косу сам пре тога средила у вароши. Спремала ме кројачица, јер је она знала тај вео да ми метне. Погачу ми нису кидали. Када су дошли, ја сам већ била убрађена. Дошли су око 16 часова. Свадбу смо правили у суботу поподне. Онда се свирало код мене. Цело село је било испред, су чекали. Онда је кум метнуо мене и мог мужа да клекнемо доле на пешкире, и маму и тату да седну на две столице и они су сели. И онда је кум говорио како се девојка растаје од родитеља, како би и камен заплакао, то све пре него што ћемо отићи на венчање. И сви плачу. Он је јако лепо то знао да каже. Кума није ни знала да ће он то да каже. Нису ме ни продавали. Девер је био моје сестрице муж, он ме водио од куће до цркве. Први смо ишли ја и девер, па младожења са деверушом, онда кума и кум, па сви остали, уз музику. Цело село је изашло да нас види, јер смо обоје били из Немета. У цркви је био обичај да нагазиш младожењу да би те слушао у браку. Када смо изашли из цркве, кум је просипао новац и бомбоне. Викало се 'Кец, куме!'. Ја сам имала јабуку са новчићима. Њу сам бацила после венчања и говорило се ко је ухвати да се следећи венчава. Две енге, то су девојке за удају које одреди кума, су из цркве носиле свеће или мени вал јер је био баш дуг, не могу да се сетим. Ништа од обичаја нисмо имали када смо се вратили из цркве, ни посипање жита, ни бацање сита, ништа, ни преношење преко прага, ништа. Није било слободно да седнеш где хоћеш. Мој свекар је међо моју родбину, његову родбину. У врху су младенци, кумови, девер, деверуша и стари сват. Они су сви били за једним столом. Прво је био аперитив – картабоше, оне беле кобасице, и крвавуше и чварци, то је већ све било постављено када смо дошли. Па се много играло. Онда је била супа кокошја, римфлаш, црвени сос, печење и сарме. Младину торту правила је једна жена и она је све шарала и филовала. Она се секла после венчања. Сватови су се китили под шатром. То су радиле две моје другарице. Сватови су се китили рузмарином и крепованом артијом. Кум се китио током венчања у цркви. Он је имао специјалан цвет, велики, куповни, фини, не као остали. Он и кума су после имали везане хаљине, тај материјал који је мама донела из Србије. Ми младенци смо у току венчања били приденути. Нико не одобрава ручак. Се свирао марш. Ми смо добили углавном паре. Био обичај да се јавно казује колико је ко донео. На весељу се крапа младина ципела. То је било када весеље одмакне, у 2, 3 сата ујутру. То су радили ови моји братићи или други Немећани, узму ми ципелу па бегаду. Кум плаћа ципелу, а ја седим и чекам да се она нађе. Била је и игра са младом – плате да играју са мном и онда сав новац остаје нама. Кум остаје до краја весеља. Добио је торту и хаљине, мало печења. Зајутра смо пратили старог свата и девера. Сви смо их пратили са музиком. Путем је неко имао перјани јастук и где виде отворен прозор на кући, они убаце шаку перја унутра. Сви су имали кући спремно пиће и онда смо код сваког мало остали, провеселили се, ту дођу комшије. Играла се и периница. У периницу се сви ухвате. Један стане у круг и марамицом ухвати коју хоће и пољуби је, па онда она бира кога ће и тако све у круг.“ (ж, 67 год.)

Сличности и разлике два модела свадбених ритуала

На основу грађе прикупљене током теренских истраживања српских свадбених обичаја у румунском делу Баната у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, могу се уочити извесне сличности и разлике између два модела свадбених обичаја (традицијског и прелазног). Такође, на овом месту је непоходно нагласити то да је квалитет и квантитет грађе такав да се не може говори о општим закључцима, већ само о назнакама које би у наредним истраживањима требало потврдити / оповргнути.

Сличности између традицијског и прелазног модела свадбених обичаја се на првом месту читавају у самој структури свадбе као ритуалне целине – и први и други модел имају троделну структуру коју карактеришу *предсвадбени обичаји*, *обичаји на дан свадбе* и *обичаји после свадбе*. Такође, сличност је та што је у оба модела свадбе друштвени карактер свадбених ритуала доминантан. Све од завршетка Другог светског рата па до краја 70-их година прошлог века, свадба је била и остала „веома разуђени и разрађени, дуго планирани и припремани приватни ритуали на јавној сцени“ (Златановић, 2007: 37). У оба временска интервала свадбени обичаји су били прилика да њени актери прикажу своје материјално стање, друштвени статус, родбинске / пријатељске релације са другим учесницима и сл. Стога се свадба код Срба у румунском делу Баната третира као важан друштвени чин који се годинама памтио и о којем се дуго и надалеко причало.

Свадба је одувек имала масовни карактер. Кроз свадбену церемонију свака породица је настојала приказати се у што бољем издању, показати свој статус и богатство. Тако су и обичаји зависили од сталежа коме младенци припадају (да ли је занатлија или паор, виноградар или слуга, трговац или калфа, чиновник или радник, официр или ученик). Посредно, материјалне могућности су одређивале поштовање свих обичаја, па и свадбених. [...] Могућност да испоштују све или већину свадбених обреда имале су богате, и породице из средњег сталежа (Марковић, 2017: 27).

У оба модела свадбених ритуала, „процес склапања брака кулминира у свадбеним церемонијама“ (Бандић, 2004: 241). *Обичаји на дан свадбе* били су и остали најсложенији део свадбених ритуала. Праћене игром, песмом, узбуђењем, обиљем хране и пијанком, „праве српске свадбе“ се редовно завршавају „френетички, у ноћној разуларености буке и покрета – увек до краја, до исцрпљења, како и налаже закон празника“ (Кајоа, 1986: 33). Оба модела свадбе усаглашена су са црквеним и народним календаром који прописују јесен и зиму као повољне периоде за организовање свадбеног весеља, јер се тада „посвршавају пољски послови“ и „има сваког берићета“, недељу (ређе суботу) као повољне дане за прославу, те дане поста и задушне дане као неповољне за склапање брака.

Такође, поред младе и младожење, *главни актери* и традицијског и прелазног модела свадбе јесу: кум³, старојко / стари сват⁴, жарач⁵, девер⁶, младожењини другови⁷, младине другарице⁸ и свекрва⁹. Сви наведени учесници имају јасно позиционирано / истакнуто место у друштвеној структури одређене уже / шире породичне / друштвене заједнице, те је и њихово понашање у свадбеним ритуалима регулисано обичајима.

Разлике између два модела свадбе су многобројне и оне се првенствено сагледавају у појединачним елементима свадбених обичаја. На првом месту, саговорници наводе да је једна од првих, можда и најважнијих, промена она која се тиче избора брачног партнера. Како поједини саговорници наводе, током 70-их година 20. века, момци и девојке добијају све већу аутономију у доношењу одлуке за кога ће се оженили / удати. У том смислу, они нису више пасивни актери свадбених церемонија у чије име одлуку о избору брачног партнера доносе родитељи / други чланови породице. Наиме, до тог периода избор брачног партнера била је одлука коју је неретко доносила породица, односно родитељи будућих младенаца. При томе се посебно водило рачуна да кућа из које се „узима“ момак или девојка буде (на првом месту) српска, затим угледна и добростојећа (Богдановић, 2022: 238). Наведено најбоље илуструје исказ једне од саговорница:

„Ту једна преко башче није хтела за њега, али су је украли. Однели је. Морала силом, вукли је. Или има, на пример, једна ту се удала, неће, плаче, и мати и

³ Сведок и пред Богом и пред народом; његова се позиција акцентује на више начина: он се први позива на свадбу, на дан свадбе по њега одлазе и церемонијално га у младожењин дом доводе сватови, ритуално се прати са свадбеног веселја, дарује се у више наврата и сл. (Богдановић 2024: 31).

⁴ „Други кум“, односно сведок венчања; на једној од најзначајнијих позиција у свадбеној церемонији може бити младожењин ујак, а уколико младожењина мајка нема рођеног брата, онда је то брат од тетке, стриц или ујак (Богдановић 2024: 31).

⁵ Особа која надгледа ток свадбе (која „води свадбу“) је најстарији мушкарац високо позициониран у широј друштвеној заједници – он је „виђенији“ човек у селу, који лепо говори и познаје локалне обичаје (Богдановић 2024: 31).

⁶ Особа која на дан венчања „откупљује“ младу, „чува“ је и води на венчање; мора бити у блиским родбинским релацијама са младожењом (Богдановић 2024: 31).

⁷ Младићима који су са младожењом у (дугогодишњим) пријатељским релацијама често се поверава задужење позивања гостију на свадбу; на дан свадбе задужени су за добро расположење свадбара (Богдановић 2024: 31).

⁸ На дан венчања невести у облачењу, намештању косе и стављању вела (пеђе убрађивању) помажу особе женског пола које су са младом у (вишегодишњим) пријатељским односима. По доласку сватова у младин дом, оне их ките рузмарином, ђурђевком или миртом (Богдановић 2024: 31).

⁹ Нова породична релација снаја–свекрва приказује се бројним свадбеним обичајима, првенствено оним ритуалима који за циљ имају да будућим младенцима обезбеде плодност и берићет (Богдановић 2024: 32).

тетка је вуку. А она сирота морала. И остарела са њим, морала. Он је био 10, 12 година старији од ње. Али то је било раније. То је било када је моја мама била за удају. Ми смо били као сада што се ради.“ (Немет, ж, 67 год.)

Саговорници такође тврде да су се променили и критеријуми за одабир супружника – избор брачног партнера се више не врши искључиво и једино према критеријуму припадности истој (српској) етници, што кореспондира са подацима да је током 70-их година 20. века српска заједница у погледу склапања мешовитих бракова од релативно затворене постала релативно отворена (в. Богдановић, 2022: 231–237), те етничка егзогамија постаје све заступљенија. Брачни партнери почињу да се бирају и из других етничких група, и то првенствено румунске, док су у назанченом временском периоду бракови са Ромима / Чесима и даље били изузетно ретки.

„Пре се то баш гледало. Иако смо живели јако добро као пријатељи, као комшије у село, али се нисмо мешали као брачни парови. Тако смо држали на веру. Сада су се Срби изгубили јако много због таквих бракова са Румуни, Чехи – Пемци, ми их тако зовемо, па чак и Роми са којима раније уопште није било бракова, ма какви. Данас деца не поштују старије, не поштују кућу, не поштују свеце. И саде се губиду обичаји.“ (Златица, м. 69 г.)

Друго, многе сегменте савдбених ритуала саговорници смештају у прошлост и тврде да су практиковани у „генерацији пре њих“, односно у време када су се удавали и женили њихови родитељи. Неки од обичаја који се од 70-их година прошлог века све ређе практикују или у потпуности престају да егзистирају јесу, примера ради, гледање куће, преношење девојачке спреме, одлазак на воду, провера девојачке невиности, посета орођених породица и сл. Такође, многи други традицијски елементи свадбених ритуала јављају се у модификованој форми. Преиначавање у највећем броју случајева подразумева редукују првенствено оних ритуалних радњи и/или реквизита који имају магијски карактер. Другим речима, за разлику од традицијске свадбе која је у многим својим фазама проткана магијским поступцима који рефлектују религијска уверења српске заједнице у румунском делу Баната, те је тешко чак и набројати све магијске прописе и забране помоћу којих српска заједница покушава да обезбеди срећан и успешан брак двоје младих, магијски поступци који су саставни део прелазног модела постају све редукованији. Примера ради, *вода* која као магијски реквизит у традицијском моделу има веома запажену (лустративну) функцију (в. нпр. Богдановић 2022: 259, 270), у прелазном моделу свадбе се у магијске сврхе готово и не користи. У појединим селима (нпр. Немет) изостаје и употреба *жита* као магијског средства којим се обезбеђује плодност младенаца. У традицијском моделу његова употреба била је најизраженија у обичајима на дан свадбе и то у ритуалима који прате церемонијални улазак младе у младожењин дом / своју нову кућу. Жито се у овом ритуалном сегменту користило на различите начине: по уласку у младожењин дом, свекрва преко снаје баца жито уз речи *Да нам донесе род и плод*

у кућу, *срећу и здравље!* (Фенлак); свекар пење младу на столицу одакле она „фрља“ жито (Дивич); свекрва додаје сито невести која жито разбацује на четири стране, засипа кров куће и присутне свадбаре, а затим га баца на кров (Белобрешка) итд. Такође, у периоду током 70-их година прошлог века из употребе постепено излазе и они магијски поступци којима се покушавало утицати не само на добијање здравог порода, већ и на пол и карактерне особине будуће деце. За обичаје попут оних да се млада приликом поласка на венчање не окреће ка својој кући како би будућа деца личила на младожењину, а не њену фамилију; да невеста одиже мушко накоњче како би родила наследника; да током свадбеног ручка млада не једе супу како деца не би била „слинава“ и сл. (в. Богдановић, 2022: 281), многи саговорници тврде да су практиковани „некада раније“, али не и у време када су у румунском делу Баната бракове склапали Срби средином и крајем 8. деценије прошлог века. Другим речима, „традицијска свадба има јачу религијску потку и према својим најважнијим одликама може се посматрати као религијски ритуал“ (Златановић, 2003: 21), док прелазни модел свадбе има више одлика секуларног ритуала. Међутим,

Религијски и секуларни ритуал нису апсолутно одвојене категорије, јер постоје значајне зоне међусобних прожимања и преклапања. И један и други садрже неупитна начела, односно квалитет светог. У најопштијем, религијски ритуал односи се на „онај“ свет и тежи да га покрене да би утицао на овај. Секуларни покрене овај и само овај свет. Заједнички циљ и једног и другог је, међутим, да утичу на овај свет (Мур и Мајерхоф према Златановић, 2003: 20).

Закључак

Приметно је да од друге половине 70-их година 20. века у појединим селима у румунском делу Баната почиње процес модификације српских свадбених обичаја. Упоредијући два модела свадбених обичаја код Срба у селима централног дела Западног Баната, Дунавске клисуре, Поморишја, Банатске Црне Горе и Пољадије – првог (*традицијског*) који обухвата период од краја Другог светског рата до средине 1970-их година, и другог (*прелазног*) који почиње да се практикује од друге половине 70-их година 20. века – могу се уочити сличности, али и разлике између свадбених церемонија које су практиковане у два временска интервала. Наиме, *сличности* између два модела свадбених ритуала огледају се у следећим параметрима: 1) троделна структура свадбе (предсвадбени обичаји, обичаји на дан свадбе и обичаји после свадбе), 2) време склапања брака (јесен / зима, недеља / ређе субота, дани ван поста и незадушни дани) и 3) учесници свадбеног веселја који су акцентовани обичајима (млада, младожења, кум, старојко / стари сват, девер, младожењини другови, младине другарице и свекрва). *Разлике* се, пак, читавају на следећим нивоима: 1) избор брачног партнера (одлуку у име младенаца доносе родитељи / други чланови породице vs момци

/ девојке самостално одлучују са ким ће склопити брак), 2) критеријуми за одабир брачног партнера (припадност истој етничкој групи *vs* други критеријуми), 3) број ритуалних сегмената (губљење појединих обичаја попут гледања куће, преношења девојачке спреме, одласка на воду, провере девојачке невиности, посете орођених породица и сл.), 4) магијски ритуали и реквизити (редукција појединих ритуалних радњи и/или реквизита који имају магијски карактер, попут воде, „живог јајета“, жита и сл.) и 5) функција свадбених обичаја (све већа доминација секуларног аспекта свадбених церемонија). Промене у свадбеним обичајима уочавају и сами саговорници – за поједине ритуалне сегменте они наглашавају да су практиковани „у генерацији пре њих“, али не и у време када је бракове склапала њихова генерација. Према њиховим речима, узрок модификације јесу „нова времена“, односно „другачији начин живота“ у два временска периода. Истичу да за поједине обичаје „више није било времена“ или „потребе“ да се практикују, али да се увек гледало да се они (обичаји) у што већој мери „испоштују“. Неки – од стране саговорника наведени – узроци модификације јесу: промена положаја жене у породици / широкој друштвеној заједници, виши животни стандард, миграције на релацији село–град и сл. Занимљиво би и корисно било у наставку истраживања довести у корелацију наведене узроке промене српских свадбених обичаја са конкретним сегментима свадбених ритуала, те видети њихову даљу модификацију. Другим речима, у анализу би требало укључити и модерни (савремени) модел свадбених ритуала, те тиме заокружити истраживање свадбених обичаја код Срба у румунском делу Баната.

Извори

- Теренска грађа*. 2016. Дињаш, Ченеј.
Теренска грађа. 2017. Белобрешка, Дивич, Стара Молдава.
Теренска грађа. 2018. Краљевац, Чанад, Фенлак.
Теренска грађа. 2019. Соколовац, Луговет, Златица.
Теренска грађа. 2024. Немет, Сока, Иванда, Мали Бечкерек, Улбеч, Фењ.

Литература

- Бандић, 2004: Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.
 Богдановић, 2016: Б. Богдановић, *Традиција као симболички ресурс – модна продукција „Сирогојно стил“*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“.
 Богдановић, 2019: Б. Богдановић, Идентитетски елементи Срба у Румунији: свадба у селима Поморишја и Банатске Црне Горе. Ниш: *Исходишта* 5: 43–56.
 Богдановић, 2020а: Б. Богдановић, Обичаји животног циклуса код Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије. Ниш: *Исходишта* 6: 27–38.

- Богдановић, 2020б: Б. Богдановић, Прилог проучавању етничког идентитета Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије. Београд: *Антропологија* 20 (3): 233–249.
- Богдановић, 2021: Б. Богдановић, Срби у румунском делу Баната: етнографија теренског истраживања. Ниш: *Исходишта* 7: 35–49.
- Богдановић, 2022: Б. Богдановић, Српски свадбени обичаји у румунском делу Баната. *Срби у Румунији II – Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*, 227–291. Темишвар – Београд: Савез Срба у Румунији и Етнографски институт САНУ.
- Богдановић, 2023: Б. Богдановић, Свadbени обичаји код Срба у Румунији: родна перспектива. Ниш: *Исходишта* 9: 37–50.
- Богдановић, 2024: Б. Богдановић, Секуларни и религијски аспект свадбених обичаја код Срба у Румунији. Ниш: *Исходишта* 10: 25–37.
- Златановић, 2003: С. Златановић, *Свadbа – прича о идентитету*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Златановић, 2007: С. Златановић, Свadbа и конструисање идентитета. *Култура у трансформацији*. Београд: Етнографски институт САНУ, 35–45.
- Ивановић Баришић, 2003: М. Ивановић Баришић, Годишњи обичаји у подавалским селима. *Традиционално и савремено у култури Срба*. Београд: Етнографски институт САНУ, 47–59.
- Ивановић Баришић, 2014: М. Ивановић Баришић, Породична слава у Срба с посебним освртом на Александровачки крај. *Нематеријално културно наслеђе и локална средина: резултати савремених мултидисциплинарних истраживања александровачке Жупе и околних области*. Александровац: Завичајни музеј Жупе, 43–72.
- Крстић, 2015: Б. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисурсаца и Пољадијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Марковић, 2017: Д. Марковић, *Српски свadbени обичаји у Војводини*. Нови Сад: Музеј Града Новог Сада.
- Наумовић, 1993: С. Наумовић, Употреба традиције, политичка транзиција и промена односа према националним вредностима у Србији 1987–1990. *Културе у транзицији*. Београд: Плато, 95–119.
- Наумовић, 1994: С. Наумовић, Традиција и процеси транзиције. *Гласник Етнографског института САНУ* XLIII: 141–150.
- Пантелић, 2002: Н. Пантелић, Предговор у: *Обичаји животног циклуса у градској средини*. Београд: Етнографски институт САНУ, 11–13.
- Тодоровић, 2017: И. Тодоровић, О новим етнолошким истраживањима Срба у Румунији. Ниш: *Исходишта* 3: 463–474.
- Трубарац Матић, 2021: Ђ. Трубарац Матић, О једном начину предбрачног прорицања међу Србима у Румунији. Ниш: *Исходишта* 7: 339–347.
- Хобсбом, 2002: Е. Хобсбом, Увод: како се традиције измишљају. *Измишљање традиција*. Београд: Библиотека XX век, 5–25.

Bojana B. Bogdanović

MODIFICATION OF WEDDING CUSTOMS AMONG SERBS IN ROMANIA

Summary

Based on field research conducted between 2016 and 2024 as part of the multi-year project *Research on the Culture and History of Serbs in Romania*, this paper examines the process of modification in wedding customs among Serbs in Poljadija, Pomorišje, Banat Montenegro, Danube Gorge and the central part of Western Banat. It is noticeable that from the second half of the 70s of the 20th century, the process of modifying Serbian wedding customs began in some villages in the Romanian part of the Banat. Comparing two models of wedding customs among Serbs in Romania – the first (*traditional*) that covers the period from the end of the Second World War to the mid-1970s, and the second (*transitional*) that begins to be practiced from the second half of the 70s of the 20th century – similarities, but also differences between them can be observed. Namely, the *similarities* between the two models of wedding rituals are reflected in the following parameters: 1) the three-part structure of the wedding, 2) the time of the marriage and 3) the participants of the wedding celebration which are accentuated by customs. *Differences*, on the other hand, can be read at the following levels: 1) choice of marriage partner, 2) criteria for choosing a marriage partner, 3) number of ritual segments, 4) magical rituals and props and 5) function of wedding customs.

Keywords: Romania, wedding customs, Serbs, modification, traditional wedding model, transitional wedding model

УСМЕНА СВЕДОЧАНСТВА ТОПЛИЧАНА О ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ – ПРЕДСТАВЉАЊЕ РЕЗУЛТАТА ТЕРЕНСКОГ ИСТРАЖИВАЊА

У раду представљамо теренска истраживања усмених сведочанстава о Другом светском рату, спроведена са информантима из општина Топличког округа (Република Србија) у периоду од децембра 2023. године до октобра 2024. године. Најпре доносимо увид у методолошке аспекте истраживања и циљ, а потом предочавамо генезу истраживања, истраживачки узорак и свеколику грађу организовану кроз неколико равни, и тумачену из наратолошког, поетичког (књижевнонаучног) и етнографског угла. Истраживање синтетизујемо кроз проблем свеколике наративизације рата у породичним и личним причама појединаца, непосредних сведока или посредних носилаца ових искустава. У закључку указујемо на значај оваквог истраживања у локалним и ширим, културолошким оквирима.

Кључне речи: усмена мемоаристика, Други светски рат, наративизација рата, породични мемоари, однос књижевности и историје, проблем виктимизације, табуизирање.

1.

Теренско истраживање усмених сведочанстава о Другом светском рату у Топлици спроведено је кроз неколико фаза:

а) сходно томе да представља наставак ауторкиних интересовања за наративизацију Другог светског рата у писаној мемоаристичи, превасходно мемоарско-аутобиографској прози, најпре су истражени писани извори о Другом светском рату на подручју Топличког округа (Република Србија); тако смо стекли увид у постојање најмање шездесет релевантних стручних, махом историјских извора о наведеној тематици, са усмерењем на Топлички округ или његове општине (Град Прокупље, општине Куршумлију, Блаце и Житорађу). Уз поменуте изворе проналазимо и историјски роман² о наведе-

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

² Реч је о делу *Албинов противгамбит* (2003) аутора Драгољуба Гоцана Аврамовића, топличког

ној тематици, као и архивску грађу³ ексцерпирану из званичних државних докумената. Из датог контекста, за наше истраживање је од нарочитог методолошког значаја књига *Црне приче: записи о злоделима првог бугарског окупационог корпуса на територији Топлице и Добрича у II светском рату* (1982) аутора Милинка Алексића, која уз минимум приређивачеве прераде доноси хронику и опис злочина над Топличанима; међутим, дата сведочанства обликована су у форми кратких извештаја, са тежиштем на фактографији – бележењу датума, места, начина извршења злочина и именима жртава и осталих учесника. Са методолошке стране, нашој истраживачкој намери – прикупљању усмених сведочанстава о Другом светском рату коресподентни су поједини сегменти монографских публикација речничког типа, попут *Стотридесетједне године Горње Јошанице* којом аутор Владимир Вујић (2012) доноси и сведочења бугарских заробљеника из подјастребачких топличких села који су преживели стрељање 22. јуна 1942. године. Методолошки, мимо тематског контекста, нашој намери најближа су истраживања која су реализовале Смиљана Ђорђевић Белић и Јеленка Пандуревић (2021: 163–185) у студији „Фолклор Народноослободилачке борбе (НОБ-а): изазов постсоцијалистичке и постјугословенске хуманистике”, где је указано на структуралне и наратолошке одлике, као и на значај жанра усмене историје у фолклорном и ширем културном контексту. На фону наведене грађе којој додајемо и ауторкину монографију *Морални сведок: савремена поетика мемоара* (Бојанић Ћирковић, 2022), определили смо се за прикупљање усмене грађе о Другом светском рату теренским истраживањем, кроз непосредну комуникацију са информантом у њему прирођеном хронотопу (породичној кући), што се, како се касније испоставило, имало и подстицајну функцију – управо оваквим приступом успели смо да забележимо и вишесатна казивања о предложеној тематици (в. сведочење Светолика Челића у: Бојанић Ћирковић (прир.), 2024: 70–91). Усмеравање ка усменим и непосредним сведочанствима⁴ мотивисано је најпре жељом за бележењем извора који неће претрпети прераде друштвено-политичког и идеолошког типа. Као при проучавању писане мемоаристике коју су похранили преживели заробљеници

писца и гимназијског професора филологије. У контексту документарно-уметничке прозе наведене тематике не треба занемарити ни *Црне дане* Радета (Раке) Драинца, објављене постхумно 1963. године.

³ В. документа Расинског корпуса ЈВуО (<https://znaci.org/odrednica.php?slug=rasinski-korpus-jvuio>) и *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа*, XIV-4, Београд, 1983.

⁴ Реч је о непосредном и неприпремљеном разговору, у смислу неостављања потенцијалном саговорнику простора и времена за проучавање писаних извора и припрему концепта казивања. Наводимо да је било и таквих захтева казивача; међутим, таква казивања нису унета у коначну збирку *Усмених сведочанстава Топличана о Другом светском рату* јер су и жанровски и интенционално различита од доминантне оријентације збирке. Њима ће, надамо се, у будућности бити посвећен засебан приређени том.

немачких нацистичких логора током Другог светског рата (у *Моралном сведоку*, у: Бојанић Ћирковић, 2022), и сада су нас занимале *приче* казивача који немају никакав интерес, сем преношења онога што су они (махом као деца, када је реч о сведочанствима из прве руке) чули, видели и/или доживели, без претензија ка доношењу суда о датом историјском догађају, као и ка изрицању опште истине.⁵ Такав приступ омогућио нам је да пратимо наративизацију рата кроз призму личне и породичне *сторије*, и да потом у компарацији да виђењем Другог светског рата у писаним мемоарско-аутобиографским текстовима, и кроз више перспектива (доживљајног *ја* и приповедног *ја*) закључимо у ком се смеру и на који начин мења сагледавање рата као феномена и човека као делатне или пасивне *функције*.

б) Теренски рад обухватио је период од јануара 2024. године до октобра 2024. године. Паралелно са прикупљањем прича вршено је и њихово транскрибовање, а потом и њихова ауторизација.⁶ Разговор са информантима започињан је најопштијим питањем о казивању свега чега се испитаник сећа у вези са Другим светским ратом. Овакав приступ је такође мотивисан нашом интенцијом за прикупљањем прича које нису усмераване спољашњим околностима. У наредном поглављу рада анализираћемо ефекте оваквог приступа у обликовању појединачних прича. Разговори су били индивидуалног или групног карактера; у другом случају, реч је о присуству чланова породице са врло сведеном улогом – с обзиром на то да су аспекти казивачеве приче познати члановима породице, они су подсећали испитаника на одређене рукавце прича, или су појашњавали координате одређених локалитета, породичне везе између учесника приче и сл. Испитивач је ретко постављао потпитања; ако је то чинио, она су углавном била у вези са додатним објашњењем неке ситуације.

в) За време трајања теренског истраживања, дошли смо до грађе из приватног архива професора историје Раденка Весића из Блага. Његова породица нам је уступила рукописе истраживања спроведеног 1986. године на подручју Топлице, са ученицима тадашњег Образовног центра „Младост” (данашње Средње школе) у Благу, уз координацију професора Весића. Ње-

⁵ Појашњавамо да прикупљена казивања нису лишена коментара казивача, али они нису идеолошког карактера; такви коментари обично су дати формулама усмене епске књижевности или пак њеним кратким формама (пословицама – *кад је најопасније, најмање се плаши; баца то преко леђа и иди даље*), или пак у виду христјанизованих рефлексција о Другом светском рату као братоубилачком. Примери су наведени према: Бојанић Ћирковић (прир.), 2024: 91; 136; 91–104).

⁶ С обзиром на то да је реч о тематици која је на подручју Топлице уједно осетљив друштвени, породични и индивидуални проблем (највише због учествовања чланова уже или шире породице у некој од војних јединица, а нарочито јединици четника чији су учесници и симпатизери, како је потврђено писаним изворима, а каткад и усменим казивањима које смо прикупили), транскрибовани текстови давани су на увид казивачима и њиховим породицама. Ни у једном случају није било примедби нити захтева за корекцијом текста.

гови тадашњи ученици су током другог полугодишта школске 1885/1886. године прикупљали податке од својих укућана или мештана свог села или варошице кроз следећа питања:

1. Ко су били борци у Вашем месту?
2. Где су се борили?
3. Који су сарадници НОП-а?

Из уступљене грађе, у нашу збирку унето је двадесет шест рукописа сачињених током непосредног разговора са учесником НОП-а, а међу њима два казивања бивших заробљеника нацистичких немачких логора. Један од њих, Милош Лапчевић, био је заробљеник „Маутхаузена“. Ова грађа је значајно допринела нашем праћењу наративизације (наративизација) рата у дијакхронији усмених историја, конкретније – животних прича или породичних наратива.

Сумирано, истраживањем спроведеним од новембра 2023. године до децембра 2024. године прикупљено је шездесет три сведочења, од чега је у првом тому *Усмених сведочанстава Топличана о Другом светском рату* публикувано четрдесет једно казивање. Сва казивања доступна су у аудио-форми у (за сада) приватном архиву руководиоца овог једногодишњег пројекта, са тенденцијом проширења опсега грађе у наредне две године, такође путем једногодишњих пројектних активности и, надамо се, уз више сарадника на терену.

2.

Збирка *Усмена сведочанства Топличана о Другом светском рату, том I* (2024), организована је кроз две веће целине: теренску грађу и (руком) писану грађу из архива породице Весић. Од пратећих елемената, наводимо стручни рад „Методологија истраживања усмених сведочанстава о Другом светском рату”⁷, појмовник, именослов и избор из стручне литературе о Другом светском рату у Топлици.

Одељак у коме је публикована приређена теренска грађа садржи казивања четрнаест, односно седамнаест казивача.⁸ Приликом транскрипције нису вршене измене у односу на стандардни језик и текстови дословно прате усмену конверзацију информанта и испитивача. Приче су углавном насловљаване према казивачевим речима, што додатно доприноси реципирању казивања као личних или породичних прича. Међутим, издвојени наслови су некада истргнути из сегмента порука прича: „Кад је најопсаније, најмање се плаши”, „Баци то преко леђа и иди даље – мора да се живи, мора да се бори”,

⁷ Рад је претходно публикуван у *Годишњаку за српски језик* Филозофског факултета у Нишу. О методологији наших истраживања опширније в. у: Бојанић Ђирковић, 2024: 19–32.

⁸ Други наведени податак односи се на учешће чланова породица у разговору.

„Добро смо преживели, добро смо остали читави”. Међутим, посвећенији приступ насловљавању прича може осветлити и значајне или доминантне наративне аспекте прикупљених казивања: примера ради, наслов „Прего ун поко пање, стимати сињори”⁹, уједно реплика једног италијанског војника, изговорена у топличком селу Влахиња (општина Куршумлија), а упамћена и пренета причом Драгије Гашић, указује не само на присуство италијанских војних јединица у Топлици за време Другог светског рата, као ни на позитивно рецепирање наведених чета (услед љубазности према мештанима), већ доприноси увиду у етимологију колоквијалног и дијалекатског израза заступљеног у говору Топличана косовско-ресавске дијалекатске зоне.¹⁰ Наслов „Археологија сећања: од Другог светског рата до миоцена” сугерише ретроспективност казивачеве приче до, у овом случају, казивачевог налажења фосилних остатака из периода миоцена на простору свога села, али и наговештава обликовање саме приче поступним развојем дешавања у дијакронији. Казивање Светолика Челића насловљено „Ја пешчанијом низ пут – немам кад да жалим ноге!” сугерише нарацију као доминантан облик казивачевог приповедања. И заиста, у овом опсежном тексту коментари су сведени на минимум и углавном су хумористичког карактера. Поред нарације, други значајно заступљен облик је дијалог; њиме су приказане кључне сцене казивачевог заробљавања и избављења.

У уводном делу сваког текста из првог одељка налазе се основни подаци о информантима уз фотографију, уколико је дат пристанак или ако је уступљена из породичног албума казивача; у том погледу прилози нису уједначени. Такође, и пратећа фотографска грађа била је условљена казивачевим уступањем докумената из приватне архиве, или сврсисходношћу самих прилога визуелног карактера. У том смислу најпотпунија су казивања Љубинка Милосављевића и Ђорђа Ераковића, пропраћена фотографијама учесника њихових прича из породичног албума, документације (одликовања), ретком фотографијом заробљеника (у овом случају Љубинковог оца) измештеног из немачког логора у немачку породицу због физичке помоћи око имања, фотографијом куће и собе у којој су се одвијале приповедане ситуације, сликом спомен-обележја са списком жртава и сл.

Текстови из приватног архива Раденка Весића насловом имплицирају форму разговора, казивача или испитивача; неједнаке су дужине и углавном су без пратеће визуелне документарне грађе; изузетак су „Запис Љиљане Петровић” који садржи препис Уверења о медаљи заслуга за народ, додељеног Миломиру Милосављевићу и „Сведочење Милоша Лапчевића”, заробљеника логора „Маутхаузен” које садржи фотографију казивача и подрума Домаћичке школе у Блацу који је током Другог светског рата био импровизирана тамница, коришћена од стране четничких јединица. Име-

⁹ У преводу „молим за мало хлеба, поштовани господине”.

¹⁰ Реч је о изразу „не штима ме”, у значењу „не поштује ме”.

нослов публиковане збирке садржи две стотине тридесет осам одредница, међу којима је највише личних имена и презимена, потом назива колектива – становника одређеног места (Плањани, Сварчани, Јелачани), припадника неке војне јединице (краљеве гарде, партизана, четника, љотићеваца, дражићеваца, равногораца, Пећанчевих, аустроугарске војске), одреда (Јастребачког одреда, Јабланичког одреда, Јужноморавског одреда, Расинског народноослободилачког партизанског одреда, Топличког одреда), друштвено-политичког савеза (Савеза бораца Прокупља, Савеза бораца Блага, Савеза комунистичке омладине Југославије, Савеза удружења бораца Народноослободилачких ратова Србије), покрета (Народно-ослободилачког покрета, Антифашистичког савеза жена), партије (комуниста), или пак назива људи према националности или вероисповести којој припадају (Срба, Бугара, Енглез, Италијана, Немаца, Пољака, Турака, Француза, Црногораца, Шиптара; Јеврејке).

У казивањима је поменуто укупно стотину шездесет четири локалитета у данашњој Републици Србији, региону, и шире. Поред топличких локалитета, где доминира сеоска средина, у прикупљеним усменим сведочанствима наводе се Албанија, Аустрија (Штајр), Босна и Херцеговина (планина Деветак, река Дрина, Хан Пијесак), Бугарска (Никопол, Софија, Ћустендил), Грчка, Енглеска, Италија, Југославија, Немачка (Билефелд, Виттемберг, логори Маутхаузен, Белзен), Румунија (Ђурђу/Ђурђево), Северна Македонија (Куманово, Охрид, река Брегалница, планине Кораб, Ница и врх Кајмакчалан, Штип), Словенија (Љубљана), Црна Гора (Ријека Црнојевића, Цетиње). Доминантно је уопштавање, односно навођење државе као најшире топонимске одреднице. У прикупљеним казивањима налазимо и податке о етимологији појединих топонима локалног карактера; Костадин Ђорђевић помиње и објашњава место Код мајорове воде, недалеко од Горње Јошанице (општина Блаце):

„Њи тројица побегли и нису ниједнога стигли да ране. Те друге после кажу да су везивали. Па преко тог чука ишли горе, па сишли онамо (зовемо га) Код мајорове воде (некад смо звали Велик прокоп) – нека војска изводила вежбе, па видеда лепу воду и мајор наредио да се ту направи чесма. И направили лепо чесму. И после почели да је зову Код мајорове воде. Одатле су Бугари ишли све ходом између расинског и топличког дела. И тамо су стигли на место звано Криви рт. Ту је доста овако равно.” (Бојанић Ћирковић, 2024: 114).

На сличан начин Раде Ракоњац објашњава назив ненасељеног места Бугарске колибе у околини Пребресе (општина Блаце):

„На почетку сам рекао – сече се планина. Бугари су секли овде; сад се зове Бугарске колибе – над Поповом једно место. Облачан терен је ту био, леп терен. Моторне тестере су имали и ту су имали колибе. Али Бугари који су били ту на сече нису правили никоме штету; купили су све опасне псе у селима који су бесни били; око колиба су се склонили дрвећем и папрати. Сећам се,

имали смо њиву у планине. Партизани, као онамо до гробља, а Бугари су као горе где је табла споменика (археолошког налазишта, прим. М. Б. Ћ). Нити су партизани дирали њих, нити су они дирали. Ваљда су схватили да су принудно доведени ти људи да сечу. А нису имали стражу, него су те псе покупили по селу.” (Бојанић Ћирковић, 2024: 131).

Ови сегменти су показатељ да је Други светски рат у Топлици, уз свеколики, у првом реду егзистенцијални, социјални и психолошки утицај на човека, оставио траг и у равни топонимије.

3.

Прикупљена казивања, уз извесну дозу обазривости, можемо одредити као сведочења „из прве руке”: она су резултат непосредног дејства доживљаја рата, интерферираног са причама које су фигурирале у породичним оквирима, али које нису биле искључиво породичног, већ и локалног карактера. Од казивача смо добијали двојаке одговоре у вези са местом и начином формирања и реципирања прича које су нам преносили; казивач Љубинко Милосављевић је приче о рату (тачније, ратовима јер се, како ћемо касније показати, Други светски рат сагледава у континуитету са Великим и Балканским ратовима) углавном слушао у кући, подједнако од мушкараца (деде) и жена (мајке и стрине):

„Деде се сећам како је зими седео поред шпорета, који је стално ложио, а ја сам седео поред њега и стално га нешто запиткивао. (Шта је лифт, који свакодневно сада користим, чуо сам најпре из дедине приче). Не сећам се шта ми је све причао али одлично памтим како ми је он спремао хлебчиће на том шпорету. Као што видите; материјално се од духовног лакше и боље памти.

Ту одмах поред нас мајка и стрина су месиле хлебове, али ја нисам имао стрпљења да дуго чекам да се они испеку. Зато је деда тражио да му дају колачиће од теста, које је мало спљескао и стављао на плотну шпорета да се пеку. За веома кратко време од тог теста настајали су веома укусни хлебчићи, које сам јео само тада и никада више. Ваљда их због њиховог доброг укуса нисам заборавио.” (Бојанић Ћирковић, 2024: 61).

Живадинка Убавић је приче слушала на отвореном простору (њиви), уз рад или у паузама: „Волели смо ми деца највише кад отиђемо у њиву, оно одмарамо, а они окрену оно: ми се занесемо, никад да се наслушамо те приче!” (Бојанић Ћирковић, 2024: 42).

Приликом вербализације личне и/или породичне приче, казивачи су у сегментима приче наглашавали од кога су примили дате информације; у том погледу доминантна је улога мајке: „то је мени моја мајка причала...” (Б. и Р. Ћ. у: Бојанић Ћирковић, 2024: 152), „причала ми је мајка” (Љ. М. у: Бојанић Ћирковић, 2024: 60), „моја мајка се сећа...” (М. Ч. у: Бојанић Ћир-

ковић, 2024: 86) и др.¹¹ Информанти каткад истинитост своје приче јамче управо мајчиним казивањем: „Народ може да прича свакојако, а она [мајка, прим. М. Б. Ћ.] мене није причала да су дизали матике. Имам децу, греота да се лаже.” (Ј. Ђ. У: Бојанић Ћирковић, 2024: 121). У одсуству мајчине фигуре, улогу казивача – преносиоца приче о Другом светском рату углавном је имао деда (в. казивање Ђ. Е. у Бојанић Ћирковић 2024: 91–104). Каткад је личност казивача – мајке, деде (ђеда) узрасла у лик узора и/или симбола традиционалног система вредности:

„Некако се ђед спасавао. Био је филозоф. Био је легенда. Знао је како у свакој ситуацији, а највише га је спасавало то што је био неустрашив. Кад је најгоре. [...] Ђед се звао Јован Ераковић Перо. 101 годину је живео. Умро је 1963. године. Увек је говорио: 'Боже, дај ми лаку смрт.' И лаку смрт је имао. Захваљујући њему много погибија је избегнуто. Он није дао да се човек убије, ко год да је.” (Казивање Ђ. Е. у: Бојанић Ћирковић, 2024: 98; 100)

Текстови из архива породице Весић формирану су путем наведеног упитника, уз изузетак текстова „Разговора са ратним заробљеником Станимиром Лојићем” и „Сведочења Милоша Лапчевића, бившег заробљеника логора Маутхаузен” која садрже више потпитања са циљем развијања приче. Овим се изнова потврђује постојање психолошког отпора бившег заробљеника нацистичког логора при вербализацији своје приче. Потом, оваква форма проширеног интервјуа кореспондира са записима Гидеона Грајфа, сачињеним на тлу некадашњих логора и публикованим у књизи *Плакали смо без суза: сведочења Јевреја из Аушвица, припадника Радних одреда* (у преводу на српски језик, 2020).¹² Оваквим приступом испитивач Снежана Перишић 9. 3. 1986. године успева да формира хронолошку ретроспективну причу Станимира Лојића од његовог рођења, преко заробљавања до ослобођења. Наводимо одломак из средишњег дела Лојићевог казивања:

„ПС: Да ли сте још видели нешто осим беде и несреће?

ЛС: Видео сам багрење у логору, висине и до 30 метара. Био је јун месец, добро се сећам, а на багрему нигде листа није било. Све су заробљеници покидали и појели.

ПС: Ваш дуг пут се даље наставио за...?

ЛС: Одатле нас транспортују преко Мађарске. То су ми били најтежи дани у мом животу, летње доба, а нас у вагону по 40. Кроз целу Мађарску нигде ни сузу воде нисмо добили. Ту сам се разболео и болестан стигао у Немачку 22. јуна 1941. године. Кад смо стигли, ту је извршен попис и нас су регистровали. Дobili смо број од плека који су нама ставили под гушу. Мој број је био 92740. Сад је немачка комисија упућивала робље на рад.

¹¹ Синтагма „моја мајка” се у номинативу помиње двадесет пет пута у збирци *Усмена сведочанства Топличана о Другом светском рату*.

¹² Сведочење Станимира Лојића обликовано је у виду дијалошког низа сачињеног од четрдесет пет реплика.

ПС: Ви сте у Немачку стигли болесни. Шта су са Вама радили, како су се односили?

ЛС: Мене као болесног, оставили и даље у лагер. Тешки услови у лагеру, тешко би се издржали, да није било браће Француза који су нас помагали у храни; сваки француски војник је делио српском заробљенику бисквите. Ту сам провео два месеца. После су ме упутили на рад код сељака. Гледали су да искористе све остале. Кад је газда видео да му нисам од користи, он ме отпустио.

ПС: Шта је даље било, где су Вас упутили?

ЛС: Онда су ме Немци превели лековима. Однели су ме у град Витемберг. Срећа моја, ту је био неки лекар немачки, један француски и један пољски. После прегледа дали су ми карту са бројем 50. То је била неспособност 50%. На крају ми је француски лекар рекао: „Чувај ово и покажи сваком ко те тера на тежак посао.“ То ме је и спасило, те сам даље преживео ропства. Пошто нисам могао да радим као остали заробљеници, они су ме често премештали од газде до газде, терали ме на пругу, па сам радио на стругари код бујера.

ПС: Како су Вас сматрали, како су схватили Вашу неспособност за рад?

ЛС: На крају прогласе ме комунистом, мене и мог друга Златка Станисављевића, родом од Варварина; ставе нас у затвор. Ја будем у затвору 45 дана под најтежим условима. Све то је било 1942. године. Храну добијемо једном дневно.

ПС: Да ли сте те тешке дане преживљавали сами, или у друштву?

ЛС: Нисам био сам; било нас у том одељењу још 2 Србина и 5 Француза. Кад ми је истекла казна, онда су ме отерали у рудник угља у село Пефер, близу Билефелда. Кад сам издржао годину дана, онда ме пошаљу на рад у шуму. Пошто ту нисам могао да испуним услове, они ме отпусте и пошаљу код једног (нејасно написано име, ком. М. Б. Ћ.).

ПС: Како су се Немци односили према Вама?

ЛС: Како су Немци почели на фронту да попуштају, они су и према нама почели да попуштају. Доста сам био у болници Кештет. Углавном у том месту дочекао сам и ослобођење.” (Бојанић Ћирковић, 2024: 174–175).

Казивање Милоша Лапчевића, заробљеника логора „Маутхаузен” обликовано је путем монолога, уз поштовање хронологије и са мноштвом детаља:

„8. и 9. марта 1943. године Бугари су извршили блокаду Међухане, истерали су домаћине из кућа и њихове чланове. Отерали су нас испред Општине, садашње продавнице; било нас је око 300. Бугарски старешина Панта прозивао је по списку људе – око 20 њих; створен је обруч од бугарских војника, а осталима је речено да иду кући. Међу њима (прозванима, прим. МБЋ) био сам и ја. Отерали су нас у Блаце, где су нас саслушавали, а тројицу су убили, и то Милоша и Добривоја Вучинића и Радослава Милојевића, што нису признали оно што су они (бугарски војници, прим. МБЋ) тражили. Нама су претили. После седам дана одвели су нас у Црвени крст, где су нас сместили у коњушке касарне и предали нас Немцима. Тамо смо боравили 10 дана и свакодневно су стрелјали на Бубњу по неколико људи. После 10 дана пребацили су нас у логор на Бањици. Ту смо боравили 7 дана, а одатле су нас транспортовали у

логор Маутхаузен. Свакодневно су нас тукли и газили по нама. То је трајало 20 дана. Мене су упутили на рад у Штајр, да радим у нека подземна склоништа за цивиле да се склањају у случају бомбардовања. Радили смо и дању и ноћу од маја до новембра 1943. године. Многи су тамо поумирали. Били смо у неком ревиру 3 месеца. Преживеле су поново вратили на рад. Ја сам у логору Белзен. Ту сам радио до 6. маја 1945. године. Од двадесет одведених људи из Међухане преживела су само 3 човека. Ту смо вртили неке шоле, подземне фабрике за ратне потребе, радили смо на шинама а за нама су бетонирали. Око 500 људи свакодневно су умирали. Људи су били гладни и изнемогли, више су личили на живе костуре. Првих 9 месеци нисмо примали никакву пошту ни пакете. Писма нисмо могли да примамо. Ослобођење смо дочекали од Американаца 6. маја 1945. године. Кући сам стигао 28. јуна 1945. године. Од маја до јуна био сам на слободи у логору где су нас лечили и прихватили савезници. Ја сам пошао са 70 килограма, вратио сам се са 36 килограма. Од 100 људи само су 5 преживели; заједно са мном вратио се Јован Арсенијевић из Придворице, који је био лакши од мене. Тако је мене дочекала моја породица.” (Бојанић Ћирковић, 2024: 203–204).

Уз наведени запис приложена је фотографија (у тренутку казивања) седамдесетшестогодишњег Милоша Лапчевића уз записивачев коментар о Лапчевићевом добром здрављу и крепости, упркос боравку у логору.

4.

У забележеним причама, рат се наративизује превасходно према епској матрици, у сваком смислу: најпре, у наратив о рату казивачи нас уводе формулама усмених епских (прозних) дела, махом предања („Мене је деда све причао, па ћу мало нешто да ви кажем прво о Првом светском рату.” „Пушка кад је пукла и кад се заратило, била ми је пета година.”, Бојанић Ћирковић, 2024: 118; 124). У одређеним казивањима постоји тенденција њиховог повезивања с апокалиптичким библијским наративом:

„али уочи самога рата био је велики потрес на Копанику 1941, у зиму, у марту месецу. И виче уз брдо један мојега деду – потрес јак, али онда није се мерило; било је радија... виче онај: 'Оће да се зарати', вели, 'кад се земља, кад је потрес!'

И полазе ти људи у рат.” (Бојанић Ћирковић, 2024: 124)

Овакав поступак присутан је и на микро плану обликовања појединих ликова, тачније њихове судбине:

„Била се битка на Јаворцу, на Светога Јована летњег. И то јутро један метак опалио то јутро, причали људи који су били тамо. И кога потреви – потреви њу. Мајка је после тамо саранила, после пар дана, у Кашевар. Свашта било. То што сам упамтила, дете, од стари њи’.” (Бојанић Ћирковић, 2024: 44 – 45)

Теми Другог светског рата у прикупљеним казивањима приступа се *ab ovo*: казивач се често почиње приповедање наративом биографског типа, а у том случају доминирају фигуре оца, деде или мајке, а заступљени су и примери формула аутобиографских наратива (односно личних *животних прича*). Велика пажња се посвећује карактеризацији иницијално уведене личности, односно јунака; наводимо такав пример из казивања Живадинке Убавић:

„Мој отац је био у војску у Краљеву гарду. Био је леп, личан, крупан. (Коментар: и деда Бојко (односно Богомир, свекар испитанице, био је у Краљевској коњици, 'само је он старији од мојега оца, деда Бојко. Био је царев војник.', додаје испитаница.) Мој отац био одабран, кад су били одабрани за Краљеву гарду: то није могло да буде ни неко мали, бирања војска била.” (Бојанић Ћирковић, 2024: 35).

Поједине приче су у целини посвећене једној личности, доминатној у казивачевом искуственом пољу не само у периоду детињства и рата; такве личности узрастају у симболе пркоса (попут ђеда Јована Перова Ераковића у казивању Ћ. Е.), храбрости (Вилимон Максић у казивању С. М.), постојаности (отац Мирослав у казивању Љ. М.), пожртвованости (мајка у казивању Ж. У., отац Самаило Челић у причи С. Ч.) и др.

У погледу тематике, већина прикупљених казивања се дотиче релација некад – сад, мирнодопског – ратног (времена, живота), приватног – јавног (живота), детињства – зрелог доба. Када је реч о начину приповедања о рату каткад се може уочити хронологија у градњи сужеа јер се приповеда о најави или неком виду антиципације рата (приказивањем или описивањем метежа у народу, речима гласника који однекуд долази у село и сл.), мобилизацији или добровољном одласку у рат, заробљавању, одлобођењу или погибији чланова породице, познаника, али и о консеквенцама учешћа у рату у потоњим мирнодопским временима:

„Сећам се као дете, био сам у шестој години кад је дошла мобилизација 1941. године. У првом рату су ми два стрица страдала. У овај рат је пошло четири: отац и три стрица. Кад је дошао позив, ђед је пошао да их испрати на капију (а обичај је црногорски био да жене не могу да испраћају ратнике). Пошао је ђед за њима, скинуо капу, рекао: 'Срећан вам пут, јунаци, не вратио се ко изд'о!' (То је била заклетва.) Нажалост, брзо се распала та војска. Отац је био у гарди у Београду. Успео је да дође државним коњем и са оружјем из Београда у село Растелица. Дошли су два стрица – један је био заробљен на граници са Мађарском и био у логору у Новом Саду. И тад Немци кажу: 'Ко је Бугарин, добија дозволу да иде кући.' Он (стриц) се пријави као Бугарин и добије возну карту до Дољевца (Бугарин је из Врања). Тако да је и он дошао. [...]Ја сам имао страшне последице дуго времена након тога док није рехабилитован отац. Терали су ме да служим војску 18 месеци, нису ми дали да идем у школу резервних официра, променили су ми ту...” (Казивање Ћ. Е. у: Бојанић Ћирковић, 2024: 92–93; 98)

Рат се у прикупљеним казивањима често сагледава интегрално, у релацији (и као наставак) Првог (Великог) рата и Балканских ратова. Поједини казивачи управо тако започињу своје приповедање:

„Мене је деда све причао, па ћу мало нешто да ви кажем прво о Првом светском рату. Мој отац је из Велике Плане родем, па је тамо продао земљу. [...] Кад пошо д иде у рат (ова кућа, овдена, па испод ње – то била једна кућа – показује на супругово двориште)... пошла су три брата у тај Први рат: Сава, његов деда, брат Марко, из ове куће Мита (он није имао децу); четврти Прока, он није ни ишо. И кад је пошо д иде у рат (деда ми причао), мајка им рекла (тад је била жива; мени: ништа то, сине, није срамота, то је историја): ' (Носиле се теже оне кошуље.) Сине, дођите да ме пољубите у недра. Мајка ве отхранила, и да ве сачувам, да ми дођете живи и здрави.' Овај деда, Мошин отац, он пришо и пољуби мајку. Она два нису хтели – они погинули. Можда има нека..." (Бојанић Ћирковић, 2024: 118–119).

5.

Приређујући прикупљену грађу, настојали смо да њену разноликост у погледу квантитета (опсега) и значаја у смислу дубине увида у поступку обликовања наратива о рату и ширине захвата рата као приватне, друштвене, политичке и исконске егзистенцијалне теме истакнемо и насловима прилога; стога у овом домену фигурира неколико појмова попут казивања, сведочанства, приче, сећања, разговора, записа и сведочења. Најфреквентини паратекстуални појам записа, иако превасходно употребљен у дословном значењу сачињеног прозног текста током и након разговора, није лишен симболичке димензије која се односи на дрво (обично храст) које чином освештења (чиме му се у кору урезује крст) постајесветиња селу на чијем се подручју налази; већина прикупљених казивања, уже локализована кроз наративизацију рата у конкретном селу, метафорички представља запис тога села који доприноси и сакралој и свештеној димензији, дајући чињенице и нивелишући поделе свођењем на уједињену борбу против зла. Одредница сведочанства, изабрана за наслов збирке, сугерише непосредност искуства и објективност приче у погледу изворности и фактографије. *Сећање* је треће по заступљености у паратекстуалним елементима, и његова природа и у контексту наше збирке осветљава најмање три пола овог когнитивног концепта: присећање, рекреацију и отчитавање (заборав). У казивању Милике Урошевић уочавамо тенденцију да страдање у Рашевцу прикаже као несрећу највећих размера (у смислу страдања целог села), и са тим циљем се упорно и континуирано присећа имена, надимака страдалих, или их издваја по некој физичкој специфичности:

„МУ: Из Рашевца су све покупили људе, где су кога нашли: некога у ливаду, некога код куће. Отерали их на стовариште Бугари, стрелили: Бошко Не-

дељковић, Тане Кожовић то су из једне куће, Вучо из Стеванине куће, Милевин брат Лидо и отац Боро, наш Милутин (свекар) и Милосав (син); Ружин човек (Душков отац), Миличин отац Живко, горе Савићи Дива и Радомир, двојица, Ратомиркини стричеви (двојица) – и они изгинули, Пекин син, Радунин човек Бошко, и отац, Милосавин муж Боро и син Видо га звали, и он петнајес година имао; углавном око двајес њи изгинули од двајес кућа, из четири кућа – по двојица: син и отац, из Здравина били; један заменио брата – овај био ожењен, овај није, и пише у једну новину – срам га било што није наденуо то име неком од три сина, кад га брат заменио – изменио брата да погине због деца (имао жену и децу). Све покупили што нашли у Рашевац људи, само један остао. У цели заселак само остао Микаило Мика Кожовић; он био кекав (кљакав), никакав. А син му погинуо, само што се био оженио. Од двајес кућа двајес један стрељан.

Стриц је у време када је стрељан имао петнајес година, и Милевин брат петнајес – загрљени; загрлио га (информанткињин) свекар, заклањао га. Били да завате воду Милевин брат и (информанткињин) стриц. Сигурно нису смели да бег’у. Свекар Милутин је имао 44 године.” (Казивање М. У. у: Бојанић Ћирковић, 2024: 106)

Појам приче такође је растегљиве конотације: поред тога што указује на жанровски приближавање појединих текстова приповеци (С. Ч., Љ. М., Ђ. Е., С. М.), он изнова осветљава људску насушну потребу да прича у аманет, за наук, или, једноставно, да олакша своју душу.

Извори

Архив породице Весић (необјављена рукописна грађа).

Бојанић Ћирковић, 2024а: М. Бојанић Ћирковић (прир.), *Усмена сведочанства Топличана*

о Другом светском рату, Блаци: Народна библиотека „Рака Драинац”, 2024.

Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, XIV-

4, Београд, 1983.

Расински корпус ЈВуО (<https://znaci.org/odrednica.php?slug=rasinski-korpus-jvu0>), 11. 10. 2024.

Литература

Алексић, 1982: М. Алексић, *Црне приче: записи о злоделима првог бугарског окупационог*

корпуса на територији Топлице, и Добрича у II светском рату, Прокупље: Општински одбор СУБНОР, 1982.

- Бојанић Ћирковић, 2022: М. Бојанић Ћирковић, *Морални сведок: савремена поетика мемоара*, Ниш – Прокупље, Универзитетска библиотека „Никола Тесла” – Народна библиотека „Раде Драинац”, 2022.
- Бојанић Ћирковић, 2024б: М. Бојанић Ћирковић, „Методологија истраживања усмених сведочанстава о Топличана Другом светском рату”. *Годишњак за српски језик* бр. 22, Ниш; Филозофски факултет, 19–32.
- Вујичић, 2012: В. Вујичић, *Стотридесетједна година Горње Јошанице*, Београд, 2012.
- Ђорђевић Белић, Пандуревић, 2021: С. Ђорђевић Белић, Ј. Пандуревић, „Фолклор Народноодбодилачке борбе (НОБ-а): изазов постсоцијалистичке и постјугословенске хуманистике”, *Књижевна историја*, год. 53 бр. 174, 2021, стр. 163–185.

Mirjana Bojanic Ćirković

ORAL TESTIMONY OF ABOUT THE SECOND WORLD WAR – PRESENTATION OF RESULTS OF FIELD RESEARCH IN TOPLICA (RS) 2023–2024.

Summary

In this paper, we present field research of oral testimonies about the Second World War, conducted with informants from three municipalities of Toplički Okrug (Republic of Serbia) in the period from December 2023 to October 2024. First, we provide an insight into the methodological aspects of the research and the goal, and then we present the genesis of the research, the research sample and all the material organized through several levels, and interpreted from a narratological, poetic (literary) and ethnographic point of view. We synthesize the research through the problem of comprehensive narrativization of the war in the family and personal stories of individuals, direct witnesses or indirect bearers of these experiences. In conclusion, we point out the importance of such research in local and broader, cultural frameworks.

Keywords: oral memoirs, World War II, war narrativization, family memoirs, the relationship between literature and history, the problem of victimization, tabooing.

ПРИЛОГ СРПскоЈ ПРОСОПОГРАФИЈИ 12. И 13. ВЕКА

У српској средњовековној историји познато је да је низ личности односно историјских личности у изворима остало забележено – паралелно – и именом и именом одмиља (хипокористиком), па чак и са више имена одмиља. У овом раду ћемо се методолошки наставити на овај постојећи модус препознавања историјских личности и бавићемо се са 15 српских историјских личности већином променљивог личног имена, из периода од ≤1150. до 1254. г. и могуће надаље, прилажући који именски или други детаљ њиховој просопографији. А неке од њих изнећемо на светлост дана надајући се да смо их позитивно препознали. То су: 1) (велики) жупан *Дес*, одм. *Деса*, 2) жупан *Грд*, одм. *Грдеш*, 3–6) (?) војвода Растимир, (?) коморник/казнац Крајимир и синови им, племићи Хрељко Растимирић и Годен Крајимирић, 7) кнез и (?) сатник **Срамљанко* / (?) **Страмљанко*, одм. *Срамко*, 8–11) чланови племићке породице Конавала, *Драгоба*, син му^(*) *Браточан* и његови синови *Раслиша* и **Брана*, 12) (?) управитељ и казнац *Грдомил*, одм. *Грдоша*, 13–14) племић *Хранидруг*, одм. *Хранча*, и син му, племић Хреља Хранидружић, као и 15) племић *Вучин*, одм. **Вучина*.

Кључне речи: Рашка држава (Рашка Србија), немањичка Србија, 12. и 13. век, племство, име, хипокористик, српски језик.

У српској средњовековној историји познато је да је низ личности односно историјских личности у изворима остало забележено – паралелно – и именом и именом одмиља (хипокористиком), па чак и са више имена одмиља. На пример, познато је да се отац краља Вукашина и деспота Угљеше, предак Мрњавчића, доцнијих Мрњавчевића, звао именом *Мрњан* (стсрп. *Мрњанъ*), а носио је имена одмиља *Мрња* (итал. *Margna*), **Мрњав* (итал. *Margnava*), као и судећи према презимену **Мрњавац* (Вељковић, 2018: 303; Стојановић, 1929: 30).

Ова променљивост личног имена није у српском именослову нимало необичан појав.

¹ sapphousatthis@gmail.com

Рад је излаган под првобитним насловом „Прилог просопографији неколико српских историјских личности 12. и 13. в.” на Десетом међународном научном скупу Филолошког, историјског и теолошког факултета у Темишвару, Филозофског факултета у Нишу и Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији у Темишвару, *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, у Темишвару 18–20. октобра 2024. Обухватао је испрва 17 српских историјских личности, од којих се од две ваљано одустало у рецензентском поступку где је једној од личности прецизирано читање (лат. *Zelea*, испр. **Zelça*, као наше **Зелча*, одмиља за двоосновинско *Зелодраг*).

У два турска пописа заорјенског племена Риђана, 1477. и око 1500. г., исте су особе забележене – паралелно – и именом и именом одмиља: *Божидар*, одм. (веров.) *Божат*, *Ђуран* и паралелно *Ђура*, (веров.) *Микула*, одм. *Мико*, *Талоје*, одм. *Тало*, *Шороје/Шуроје*, одм. *Шоро/Шуро* (уп. Пешикан, Бојанић, 1992: 65–68). Ситуација је разуженија у матичним књигама Темишвара 18. и 19. в. Ту су исте особе: *Ана*, одм. *Анка*, *Василије*, скраћ. *Илија*, *Живана*, скраћ. *Ана*, па одм. *Стана* и *Наста*, *Софроније*, одм. **Нине*, па даље одм. *Нинко* (Вељковић, 2017: 327–329).

Један од најпознатијих примера променљивости личног имена у српској средњовековној историји, који се појављује у историјској и другој литератури, јесте српски жупан Требињске области у Рашкој држави (Рашкој Србији) и немањинској Србији, у периоду друге–треће и можда четврте четвртине 12. в. Он се на надгробној плочи јавља записан са именом *Грд* (стсрп. *Грѣдѣ*), док се код византијског историчара Јована Кинама јавља забележен на грчком као Γουρδέσης. У историографији се узима да је реч о истом лицу (ВИНЈ IV, 1971: 33; Томовић, 1974: 34). И о овој личности биће речи у раду. Такође је познат пример из историјске литературе да је краљ па цар *Душан* (1308/1312–1355) носио име одмиља *Душица* (Јечменица, 2018: 139–142).

У овом раду ћемо се методолошки (шпац. Ж. В.)² наставити на овај постојећи модус препознавања историјских личности.

У раду ћемо се бавити са 15 српских историјских личности већином променљивог личног имена, из периода од ≤1150. до 1254. г. и могуће надаље, прилажући који именски или други детаљ њиховој просопографији. А неке од њих изнећемо на светлост дана надајући се да смо их позитивно препознали. Како се у раду не би беспотребно понављале познате ствари, код познатих личности концентрисаћемо се на детаље који се прилажу.

За ове личности ћемо као корпус извора користити уобичајене велике збирке извора, *Византијске изворе за историју народа Југославије*, *Споменике српске*, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom* односно *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, *Konkordancijski rječnik ćirilskih povelja srednjovekovne Bosne*, *Konkordancijski rječnik ćirilskih natpisa srednjovekovne Bosne*, *Морфологију ћириличких натписа на Балкану* (ВИНЈ I–VI, 1955–1986; Јиречек, 1892; Кукуљевић Сакцински I–II, 1874–1875; Кодекс дипломатикус I–XVIII, дод. I–II, 1904–2002; Накаш, 2011; Кардаш, 2014; Томовић, 1974) укључујући и тзв. Локрумске фалсификате који се узимају као фалсификати, али на бази р е а л н и х личности (Динић, 1962, према Живковић I–II, 2009 и ВИНЈ IV, 1971: 33). Као извор ћемо користити и дело *Gesta regum Sclavorum* односно *Летопис Попа Дукљанина*. Оно јесте писано као историјска компилација уз много измишљања са циљем остваривања политичких тежњи наручиоца,

² И даље у раду.

али се у делу налазе и р е а л н е³ историјске личности и подаци о њима, при чему су се користиле и повеље дукљанских владара и историографско *Житије Св. Јована Владимира* (Живковић II, 2009: 339, 340, 342, 348, 349, 353, 362, 367, 368, 374–376).

Даћемо и понека нова читања и тумачења имена и топонимских назива у односу на она Ивана Кукуљевића Сакцинског, Тадије Смичикласа и Александра Ломе (Кукуљевић Сакцински I–II, 1874–1875; Кодекс дипломатикус I–XVIII, дод. I–II, 1904–2002; Лома, 2016) као и она Митра Пешикана и Благоја Сворцана у *Историји Црне Горе* (Ђуровић и др., 1967), те на она Јованке Калић, Нинославе Максимовић/Радошевић, Божицара Ферјанчића и Фрања Баришића у *Византијским изворима за историју народâ Југославије* (ВИНЈ I–VI, 1955–1986). А за читања и тумачења грчких облика као и оних латинских који су из њих проистекли примарно ћемо се служити таблицом византијских грчких слова и одговарајућих словенских и (старо)српских гласова коју је дао Лома у већ класичном раду о старосрпском и старохрватском језичком материјалу код цара и историчара Константина Порфирогенита (Лома, 1999/2000):

α = а, о	κ = к	π = р
β = б, в	κλ, κη = љ?	ρ = р
γ = г	λ = л, л'	σ = с, ѕ; vor n auch ѕ?
γγ = њг	μ = м	τ = т;
δ = д	μπ = мб?	τζ = џ, ц; auch ѕ?
ε = е, ѐ, ѐ	ν = н	υ = 'у
ει = и	ξ —	φ = hv (schon slavisch?)
ζ = з, љ, с, џ; auch ѕ?	ο = о, ѐ; auch и?	χ — = х
η = љ, ѐ	ου = у, ѐ	ψ —
ι = и, ѐ	ορ = вр-?	ω = о, и

Сл. 1 Таблица византијских грчких слова и одговарајућих словенских и (старо)српских гласова (Лома, 1999/2000: 123)

Име (великог) жупана Десе: *Дес*, одм. *Деса*

○ Позната српска историјска личност. Жупан Требињске области, Захумља и Дукље у Рашкој држави ≤1151. и могуће надаље, потом управитељ области 'Дендра' близу Ниша, након тога велики жупан Рашке државе 1162–1163 (Живковић II, 2009: 66, 268, 307–310; ВИНЈ IV, 1971: 56–63).

³ Шпационирали смо прилог *методолошки* и у два случаја придев *реалан* истичући тиме употребу у овом раду постојећег историјског метода као базу даље употребе ономастичког метода. Уосталом, појединачни историјски а тек ономастички податак није зависан по себи од (не)историчности историјског извора – њих (не)фактичким пре свега чини (не)могућ историјски контекст односно (не)остваривост из угла ономастичких модела. У том смислу ексцерпирана имена и личности чине корпус у овом раду.

○ У изворима:

° У Десиной повељи за острво Мљет, наводно из 1151 (препис из 14. в.), једном од Локрумских фалсификата, зове се *Деса* (лат. *Dessa*)⁴ (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 45, 46; Јиречек, 1892: 25; Кодекс дипломатикус II, 1904: 67, 68, 396, 481; Динић, 1962: 5–7, 12, 13).

° У Повељи Деса за цркву Св. Панкратија у Бабином Пољу, датованој у око 1151 (препис веров. из 14. в.), такође једном од Локрумских фалсификата, зове се *Дес* (лат. непр. *Desse*)⁵ (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 46; Кодекс дипломатикус II, 1904: 69, 70; Динић, 1962: 5–7, 12, 13).

° Код историчара Кинама као и другог византијског историчара Никите Хонијата, те код византијског песника Теодора Продрома зове се *Дес* (грч. непр. Δέσε). Код Хонијата је назначен да је до постављења од стране византијског цара на положај великог жупана „управљао ’Дендром’, облашћу близу Ниша” (ВИНЈ IV, 1971: 38, 58, 62, 63, 138, 180).

° У *Летопису Попа Дукљанина* зове се *Деса* (лат. *Dessa*) (Живковић I, 2009: 25, 180, 181).

○ Код наведених случајева се у савременој историјској и другој литератури као транскрипција користи једино облик *Деса* (ВИНЈ IV, 1971: 38, 58, 62, 63, 138, 180; Живковић II, 2009: 66, 268, 307–310; Лома, 2016: 30), а Лома за облик са завршним -е као могућност предлаже транскрипцију *Десе*, што би се мењало као данашње *Снасе*, *Тасе* (Лома, 2016: 30). То је ипак непрецизно. Наиме, ономастички се увиђају два засебна (развоја) облика. Први је: грч. непр. Δέσε > лат. непр. *Desse*,⁶ а према Ломиној табlici грчки облик Δέσε стајао би за облик имена *Дес* (стсрп. *Десь*). Други је лат. *Dessa*, и он показује наш облик *Деса*. Антропономастички, реч је о имену *Дес* (стсрп. *Десь*) и хипокористiku *Деса*,⁷ па се на тај начин ова историјска личност паралелно звала и *Дес* и *Деса*.

Име жупана Грда односно ‘Грдеше’: *Грд*, одм. *Грдеи*

○ Знана српска историјска личност. Жупан Требињске области од ≤1150. до 1173–1189. у оквиру Рашке државе и немањихке Србије (уп. Живковић II, 2009: 327; ВИНЈ IV, 1971: 33).

⁴ Кукуљевић Сакцински тумачи – промашено – као *Деша* (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 45), а Смичиклас преузима (Кодекс дипломатикус II, 1904: 67). Као коментар двома цртама издвојио Ж. В. И даље у раду.

⁵ Кукуљевић Сакцински такође тумачи – промашено – као *Деша* (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 46), и Смичиклас преузима (Кодекс дипломатикус II, 1904: 69).

⁶ Са латинским писањем *ss* како би се читало [s], а не [z]. Упоредити латинско писање *Cossara* српског имена *Косара* у *Летопису Попа Дукљанина* (Живковић I, 2009: 128).

⁷ Упоредити имена *Бран*, *Влад*, а одм. *Брана*, *Влада*.

○ У изворима:

° Код историчара Кинама забележен је на грчком као Γουρδέσης и назначен као „веома угледна личност” у Рашкој држави 1150. г. (ВИНЈ IV, 1971: 33).

° У Десиной повељи за острво Мљет, наводно из 1151, забележен је као жупан, са именом на лат. *Gerdessa: jupanus Gerdessa* (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 45, 46; Жиречек, 1892: 25; Кодекс дипломатикус II, 1904: 67, 68, 396, 481; Динић, 1962: 5–7, 12, 13).

° У Славогостовој повељи за цркву Св. Панкратија у Бабином Пољу, датованој у око 1154/1151 (препис веров. из 14. в.), такође једном од тзв. Локрумских фалсификата, забележен је исто као жупан,⁸ са именом на лат. *Gerdessa: jupanus Gerdessa* (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 51; Кодекс дипломатикус II, 1904: 69).

° На својој надгробној плочи у Полицама код Требиња, датованој у 1173–1189, он се јавља записан као *жупан Требињске области Грд* (стсрп. *жоупанъ Грѣдъ трѣбѣињски*) (Томовић 1974: 34).

○ У историографији се узима да је реч о истом лицу које се паралелно звало и *Грд* (стсрп. *Грѣдъ*) и грч. Γουρδέσης односно лат. *Gerdessa* (ВИНЈ IV, 1971: 33), при чему се за други случај у савременој историјској и другој литератури користи као транскрипција – непрецизан – облик *Грдеша* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 433; ВИНЈ IV, 1971: 33; Живковић II, 2009: 327–329). С друге стране, да поменути облик имена није имао завршно -а допушта Лома својим – непрецизним – транскрипцијама *Грдиша* или *Грдош* (Лома, 2016: 30). Наиме, ту се ономастички увиђа развој облика грч. Γουρδέσης > лат. *Gerdessa*, при чему је латински облик *a*-основâ на -а настао формалистички, механичком транскрипцијом грчког облика *a*-основâ на -ης, па је тако његово завршно *a* додато у односу на изворни облик. Према Ломиној табlici грчки облик Γουρδέσης стајао би за облик имена *Грдеш* (стсрп. *Грѣдешъ*), а Лома даје и сличан пример са -(σ)ης за -(ш)ъ, грч. Τιμίης за слов. *Тѣмиѣ*, данашњи *Тамиш* (Лома, 1999/2000: 106). За овакво надодавање *a* упоредити латинску транскрипцију српског имена *Грубеш* у *Летопису Попа Дукљанина*: стсрп. *Гроубешъ* (преко грч. *Γρουβешης) > лат. *Gurbessus* односно **Grubessus* [grubešus] као и *Grubessa*, *Grubessia*, *Grubescia* [grubeša], па чак и погр. *Grubiissa* [grubiša]⁹ (Живковић I, 2009: 172, 176). Стога је, антропономастички, реч о имену *Грд* и хипокористу *Грдеш* (стсрп. *Грѣдешъ*),¹⁰ па се на тај начин ова историјска личност паралелно звала и *Грд* и *Грдеш*.

⁸ Треба приметити да се у ове две фалсификоване повеље титула особе поклапа с титулом на њеној надгробној плочи, *жупан*.

⁹ Са латинским писањем *ss*, *ssi*, *sci* у фонетској вредности [š].

¹⁰ Упоредити име *Иван*, а одм. **Иванеш* (Михајловић, 2002: 458).

Личности: (?) војвода Растимир, (?) коморник/казнац Крајимир и синови им, племићи Хрељко Растимирић и Годен Крајимирић

○ Не(пре)познате српске историјске личности. Све четири јесу у Захумљу у Хумској кнежевини у немањинској Србији. Прве две су из времена најкасније до (око) 1199. г., (?) војвода Растимир и (?) коморник/казнац Крајимир. Трећа и четврта личност јесу њихови синови, племићи Хрељко Растимирић из ≤1247–1249. г. и могуће надаље, и Годен Крајимирић из ≤1254. г. и могуће надаље (в. доле).

○ У изворима:

° У Гавриловој повељи за цркву Св. Панкратија у Бабином Пољу, датованој генерално у 12. в., такође једном од Локрумских фалсификата, која има исти садржај као поменута Повеља Деса за цркву Св. Панкратија у Бабином Пољу, датована у око 1151, остао је забележен у оквиру (? сабора) све госпде Захумља (лат. *omnes Zachulmie nobiles*) где живе 'Словини', тј. Срби укључујући и Стон (лат. *Stagnenses... Zachulmie Sclavi*), као први у списку (? на њиховом челу) извесни (?) војвода Растимир (лат. *banus Rastimirus*). Уз њега, ту се поменут јавља и извесни (?) коморник/казнац Крајимир (лат. *procurator Craymirus*) (Кодекс дипломатикус дод. I, 1998: 60).

° У Повељи хумског великог кнеза Андреја Дубровнику, датованој у 1247–1249, у оквиру (? сабора све) властеле Хума (стсрп. *ѿ кнезѿ вели хѿмьски Аньдрѿи... сѿ моими властели ки соу здѣ подѣписани... Хѿмляне*) забележен је извесни племић Хрељко Растимирић (стсрп. *Хрелко Растимирикѿ*) (Накаш, 2011: 27).

° У Повељи хумског кнеза Радослава Дубровнику, из 1254, у оквиру (? сабора све) властеле Хума (стсрп. *ѿ жѿпанѿ Радославѿ синѿ кнеза Анд(рѣ)ѿ хѿмьскога сѿ моими властели ки соу здѣ подѣписани... кнежство хѿмьско... си сѿ властеле хѿмьци*) забележен је извесни племић Годен Крајимирић (стсрп. *Годѣнь¹¹ Краимирикѿ*) (Накаш, 2011: 30, 31).

Пуно име као и додатна титула и хронологија кнеза Срамка:

***Срамљанко / (?) *Страмљанко и (?) сатник од ≤1151.**

○ Знана српска историјска личност. Кнез у Требињској области, познат с једног надгробног натписа из Чичева код Требиња, датованом у 1177–1200 (Живковић II, 2009: 328, 329). Ми уз пуно име дајемо и додатну титулу и

¹¹ Повеља се јавља у две верзије текста: оригинални примерак повеље, писан у канцеларији Хумске кнежевине (нестао иначе још 1832), и дубровачки препис повеље с оригинала од стране дубровачког нотара Паскала (Накаш, 2011: 29–31). Друга верзија текста повеље показује низ корумпираних места, до којих је дошло у самом преписивању. Стога смо се држали једино прве верзије текста повеље, где се и јавља облик узет у разматрање, *Годѣнь*. У другој пак верзији текста повеље јавља се – корумпирани – облик *Гвозденѿ*, који дакако нисмо узели у разматрање.

хронологију, па би он био кнез и (? у војном смислу) (?) сатник у Требињској области у Рашкој држави и немањихкој Србији од ≤1151. до 1177–1200 (в. доле).

○ У изворима:

° У Десиной повељи за острво Мљет, наводно из 1151, међу жупанима и сатницима Дукље, Рашке *Србије, Требињске области и Захумља као сведоцима повеље (лат. *Ego Dessa... Dioclie, Stobolie*, испр. **Srobolie, Terbunie, Zacholmie dux... jupani et setnici mei... testis*) забележен је извесни жупан или пре сатник, са именом на лат. *Sranlanitus* (лат. *jupani et setnici... Sranlanitus*) (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 45, 46, 275; Кодекс дипломатикус II, 1904: 67, 68, 481; Динић, 1962: 5–7, 12, 13), или можда *Stranlanitus*.¹²

° На Надгробном натпису из Чичева код Требиња, датованом у 1177–1200, наводи се како су синови сахранили мајку и подигли јој надгробник за време (власти) *славног кнеза Срамка* (стсрп. *г дѣни славно кнеза Срамька*) (Томовић, 1974: 10, 11; Кардаш, 2014: 79).

○ Латински облик *Sranlanitus* / (?) *Stranlanitus*, који стоји за неко српско име, очито је корумпиран. Могућа алтернација у његовом почетном *Sr-* / (?) *Str-* указивала би на српски језик и именослов јер се, на пример, наше старо и данашње име *Срацимир* јавља и у облику *Страцимир* (Грковић, 1977: 183, 190). Ми примећујемо погрешно читање или писање *n* за *m*, за шта упоредити у повељи 1159–1189. *Cholnie* погрешно за *Cholmie* у значењу „Хум” (стсрп. *Хљмь*) (Кодекс дипломатикус II, 1904: 88). Исто тако и погрешно читање (*i*) *t* за (*i*)*c*, за шта упоредити у повељи 1000. г. *Civcito* погрешно за **Civitico* у значењу „Cvitko/Cvetko” (стхрв(чак). *C(ь)vьtьko*) (Кодекс дипломатикус I, 1967: 51–53). Ово нас доводи до исправљеног облика **Sraⁿmlanicus* / (?) **Straⁿmlanicus* који онда стоји за старо српско име **Срамљанко* односно (?) **Страмљанко*. Оно је, да тако кажемо, исто што и име од кога је начињено, **Срамљен* или **Срамљан*.¹³ Наведено име није изведено од „бити лично посрамљен”, него од ситуације „кад је други посрамљен” пошто би му значење било отпр. „онај од ког је свако посрамљен (колико је он добар у свему)”. Не разумејући ово старији су аутори осећали наводни оксиморон *славни кнез* : *Срамко* / „бити лично посрамљен”, који их је већим делом и одвео у спекулацију о овом имену (уп. Живковић II, 2009: 328). Тако је дато наводно исправљено читање *Храмко*, али је оно у литератури одбачено као

¹² Наиме, у издању Кукуљевића Сакцинског се у индексу (без објашњења) појављује читање *Stranlanitus* (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 275) што у своме издању преузима Смичиклас, али даје – беспотребно – исправљено читање *Stravlanitus* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 481).

¹³ Оба облика потврђена су у суседном старохрватск(оачавск)ом, и то код исте особе: *Sramlianus* 1188, *Sramlenus* 1183. и 1184 (Кодекс дипломатикус II, 1904: 184, 189, 218). За горенаведену творбу и варирање завршног *-en/-an* упоредити творбу *Милан* > *Миланко* и име *Најден* или *Најдан* (Грковић, 1977: 132, 143).

погрешно (Томовић, 1974: 10, 11). Надаље, поистовећујући овог наводног ‘Храмка’ са особом у повељи чије име гласи на латинском у ном. јд. *Chrança/Chranza* дато је и – промашено – тумачење као *Хранко* (Живковић II, 2009: 328, 329). Међутим наведени латински запис стоји за српско име *Хранча* и та особа нема везе са овим Срамком (в. доле). Стога је, антропономастички, реч о имену **Срамљанко* / (?) **Страмљанко* (лат. испр. **Sraⁿ/mlanicus* / (?) **Straⁿ/mlanicus*) и хипокористику *Срамко*,¹⁴ па се на тај начин ова историјска личност паралелно звала и **Срамљанко* / (?) **Страмљанко* и *Срамко*.

Имена чланова племићке породице Конавала, ‘Драгубе’, сина му ‘Братаче’/‘Браца’ и његовог сина ‘Раслиша’, као и додатна хронологија и ‘Братачин’/‘Брачев’ син: Драгоба, ^(*)Браточан, жив ≤1193. и могуће надаље, Раслиша и *Брана

○ Знана српске историјске личности. Племићка породица Конавала. Деда, два сина и унук познати су из уговора са самостаном на Локруму 1184. г. једног од синова (Кодекс дипломатикус II, 1904: 188, 365; Кукуљевић Сакцински II, 1875: 129; уп. Ђуровић и др., 1967: 407). Ми уз исправљена читања имена тројице од њих четворице дајемо још један помен једног од синова са још једним унуком те тиме и додатну хронологију, из једне изјаве у Дубровнику 1193. г. о враћању одузете земље цркви у Шумету. То би онда били следећи чланови ове племићке породице Конавала у Требињској области у немањинској Србији: деда *Драгоба*, живео ≤1184. и могуће надаље, син му *Прибиша*, живео ≤1184. и вероватно надаље, син му ^(*)*Браточан*, живео од ≤1184. до 1193. и могуће надаље, као и његови синови *Раслиша*, живео ≤1184. и вероватно надаље, и **Брана*, живео ≤1193. и вероватно надаље (в. доле).

○ У изворима:

° У Уговору **Браточана* са самостаном Св. (Дјеве) Марије на Локруму из 1184 (препис из 18. в., има и потоња (кратка) италијанска регеста) поменуто особа на лат. *Bratazas* и итал. *Brazat*, племић из Конавала и син особе на лат. *Draguba* (лат. *Bratazas, filius Dragube de Canalo*, итал. *Brazat di Canale*), даје свог сина са именом на лат. *Raslissa* поменутом самостану реда бенедиктинаца у службу. Даје га у службу у наредних десет година за извесну годишњу надокнаду, и то са дозволом свога оца као и свог брата *Прибише* (лат. *Pribissa*),¹⁵ који гарантују за унука односно братанца у случају бега или крађе „онако како то чине сами Дубровчани” (Кодекс дипломатикус II, 1904: 188, 365, 469; Кукуљевић Сакцински II, 1875: 129; Ђуровић и др., 1967: 407).

¹⁴ Упоредити име *Недељко*, а одм. **Нед(ь)ко*, данашње *Нетко* (уп. Грковић, 1977: 144, 145).

¹⁵ Са латинским писањем *ss, ssi, sci* у фонетској вредности [š].

° У Изјави Јураша Андрића 1193. г. о враћању на превару одузете земље цркви Св. Мартина у Шумету, датом у Дубровнику, спомиње се вероватно у функцији сведока и особа с именом на лат. *Vuatia* који је син Браточана¹⁶ (лат. *Vuatia, filius Bratachanii*)¹⁷ (Кодекс дипломатикус II, 1904: 258, 259, 409).

○ Име на лат. *Draguba* Пешикан и Сворцан – непрецизно – транскрибују као *Драгуба* (Ђуровић и др., 1967: 407). Међутим ми примећујемо уобичајено писање латинског *u* за словенско и српско *o*, што нас доводи до старосрпског имена *Драгоба*.¹⁸ Њих двојица – такође непрецизно – име на лат. *Rasliisa* тумаче као *Раслиш* (Ђуровић и др., 1967: 407). Међутим према облику имена *Прибиша* у истој породици, писано на лат. *Pribissa*, мишљења смо да нема потребе за одбацивањем завршног *-a* у овом имену. Стога је реч о старосрпском имену *Раслиша*.¹⁹ Латински облик *Vuatia*, који стоји за неко српско име, очигледно је корумпиран. Ми примећујемо погрешно читање *u* за *r* као и *ti* за *n*, за шта упоредити *Bretiav* у повељи погрешно за (?) **Srenav* у значењу „Жрнов, друго име (1163–1178) за Брен односно Жупу дубровачку” (стсрп. *Жрњовъ*) (Ајтелбергер фон Еделберг, 1861: 286, 287; Кукуљевић Сакцински II, 1875: 225; Кодекс дипломатикус II, 1904: 98, 99, 410, 477; Јиречек, 1892: 44; Ђуровић и др., 1967: 407). То нас доводи до исправљеног облика **Brana* који онда указује на наше старо и данашње име *Брана*. А облик у италијанској регести *Brazat*, који је настао преписивањем облика из преписа или оригиналног латинског облика на *Brataz-*, очито је корумпиран

¹⁶ Име одмиља за двоосновинско *Братооча/БратѠча*, за шта упоредити у старословеначком–старокајавском име **Glavooča/*Glavôča*, а одм. **Glavoočan/*Glavôčan*, одакле през. *Glavočan* (Михајловић, 2002: 237).

¹⁷ Примећује се уобичајено писање латинског *a* за словенско и српско *o* као и латинско писање *ch* у фонетској вредности [џ], за шта упоредити писање у повељи 1188. *Raddicha* за стхрв(чак). *РаџѠча*, а данас би било *Раџа* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 218, 470). Примећује се и латинска промена на *-ii, -io...* код страних и испрва индеклинабилних имена – *Bratachan, Bratachanii, Bratachanio...*, за шта упоредити латинску промену исто страних и испрва индеклинабилних имена *Arpad* и *Uros* – *Arpad, Arpadii, Arpadio...* и *Uros, Urosii, Urosio...* (Вељковић, 2008: 77, 78).

¹⁸ Име одмиља за *Драгобрат, Драгобуд*, за шта упоредити имена *Радобрат, Радобуд*, а одм. *Радоба*.

¹⁹ *Раслиша* је име одмиља за двоосновинско *Ра(з)слав*, за коју хипокористизацију упоредити *Данијел*, а одм. *Даниша*. За ово име *Ра(з)слав*, у значењу „ра(з)слављен, тј. прослављен, чувен”, упоредити у повељи 1163–1178. старосрпско име *Развад* у значењу „разгневлён, тј. бесан, ма(х)нит” (Ајтелбергер фон Еделберг, 1861: 286, 287; Кукуљевић Сакцински II, 1875: 225; Кодекс дипломатикус II, 1904: 98, 99, 412; Ђуровић и др., 1967: 407) као и слично старочешко *Neprivad* у значењу „неприпитомљен, тј. непитом, дивљи” (Баженова, 2006: 279). За наведено *Раслиша* примећује се и латинско писање *ss, ssi, sci* у фонетској вредности [š]. Занимљивост представља то што се овом српском имену *Раслиша* јавља у повељи 1198, чини се, антропономастички паралелно далматороманско име *Raslella* са пореклом српском основом и романским наставком (било да је постало заменом наставка од *Раслиша* било од *Ра(з)слав* паралелно с *Раслиша*) (Кодекс дипломатикус II, 1904: 300).

и треба га исправити у **Brataz*, прецизније (!) **Brataz*. Латински облик *Bratazas*, који стоји за неко српско име, исто је очито корумпиран. Тумачења су распутна. Кукуљевић Сакцински италијански облик тумачи – промашено – као *Брацат* (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 129), што Смичиклас преузима (Кодекс дипломатикус II, 1904: 188, 409). Латински облик Смичиклас тумачи – непрецизно – као *Братача* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 409). Са своје стране, Пешикан и Сворцан оба облика тумаче – промашено – као *Братац* (Ђуровић и др., 1967: 407). Међутим ми код латинског облика примећујемо погрешно читање *s* за *n*. Ово доводи до исправљеног облика **Bratazan*²⁰ који такође указује на горепоменуто име *Браточан* (лат. *Bratachan*), само је у овом случају латински писано *z*, а не *ch* у фонетској вредности [џ]. За то упоредити писање у повељи 1198. *Vilzan* за стхрв(чак). *Vl̃čanь*, а данас би било *Vičan* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 490). На тај начин ради се о истој особи, само мало другачије записаној.

Личност: (?) управитељ и казнац *Грдомил*, одм. *Грдоша*

○ Не(пре)позната српска историјска личност. То је (?) управитељ и казнац у Конавлима у Требињској области у немањинској Србији *Грдомил*, одм. *Грдоша*, живео од ≤1184. до 1189. и могуће надаље (в. доле).

○ У изворима:

° У Уговору *Браточана са самостаном Св. (Дјеве) Марије на Локруму из 1184, у списку сведока уговора на крају са стране Локрума и затим са стране 'Словина', тј. Срба (лат. *de Sclavis*) у Конавлима и Требињској области, јавља се у Конавлима извесни (?) *управитељ Грдоша* (лат. *magister Gerdossa*²¹... *de Canalo*) (Кодекс дипломатикус II, 1904: 188, 365, 433; Кукуљевић Сакцински II, 1875: 129; Ђуровић и др., 1967: 407).

° У Уговору кнегиње Десиславе, удовице великог кнеза Дукље Михаила/Миховила (III),²² са Дубровником из 1189 (препис рецетан) у списку

²⁰ Са уобичајеним писањем латинског *a* за словенско и српско *o*.

²¹ Са латинским писањем *ss*, *ssi*, *sci* у фонетској вредности [š].

²² У савременој историјској и другој литератури уобичајено у облику *Михаило* (Живковић II, 2009: 329). Међутим на надгробној плочи из времена владавине ове личности стоји стерп. *кнеза велига михоила* (Кодекс дипломатикус дод. I, 1998: 4, 5; Томовић, 1974: 34). То нас доводи до старог српског имена *Михоил* односно данашњег српског *Миховил* (Грковић, 1977: 12, 139; Герић, 1845: 68; Бара, 2014: 29). Стога за ову личност треба употребљавати одговарајући облик имена. А будући да је реч о владару Дукље који је Михаил/Миховил III, требало би онда и за претходне истоимене владаре Дукље користити овај облик имена: Михаил/Миховил I и II. Уз овај облик, у српском се антропономастикону јавља и онај са -к-, старо име **Микоил/Миковил* (уп. Грковић, 1977: 131), а секундарно **Мькоил/Мьковил* (Лома, 1990: 6, 7).

сведокâ уговора на крају, са стране угашене Дукље (поименце из Бара), а вероватније тад са стране племића на Српском приморју у немањићкој Србији јавља се извесни казнац *Грдомил* (лат. *casneius*, испр. **casnicus*²³ *Gerdomil*) (Кодекс дипломатикус дод. I, 1998: 4, 5; Томовић, 1974: 34).

○ Антропономастички, реч је о имену *Грдомил* и хипокористику *Грдоша*,²⁴ па се на тај начин ова историјска личност паралелно звала и *Грдомил* и *Грдоша*.

Име и пуно име као и син племића ‘Хранка’ или ‘Храмка’: Хранидруг, одм. *Хранча*, и син му, племић Хреља Хранидружић

○ Знана српска историјска личност. То је племић у Захумљу у Рашкој држави и(ли) немањићкој Србији, познат из једног од Локрумских фалсификата, повеље издате с његовим именом за цркву у Бабином Пољу, који је према датовану повеље живео ≤1159–1189. и могуће надаље. У литератури се именује као ‘Хранко’ или чак ‘Храмко’ (Кодекс дипломатикус II, 1904: 88, 437; Живковић II, 2009: 328, 329). Ми уз исправљено име *Хранча* додајемо као личност и сина му, племића у Захумљу у Хумској кнежевини у немањићкој Србији из ≤1247–1249. и могуће надаље који се звао и носио патроним *Хреља Хранидружић*, те тиме и пуно име, *Хранидруг* (в. доле).

○ У изворима:

° У Повељи Хранче за цркву Св. Панкратија у Бабином Пољу, која се може датовати у 1159–1189, једној од Локрумских фалсификата, он се зове на латинском у ном. јд. *Chrança/Chranza* [hɾanɕa], а с ген. јд. *Chrance* [hɾanɕe].²⁵ У овој повељи која је издата с његовим именом без титуле стоји да је он издаје „заједно са свим својим жупанима Хума” помињући затим и реч *Захумље* (лат. † *Sigillum Chrance cum omnibus suis jupanis Cholnie... Zacholmie*) (Кодекс дипломатикус II, 1904: 88). Услед изостављања титуле и наведене формулације поменута особа се у литератури сматра владарем Захумља (Живковић II, 2009: 328). Међутим очито је реч о корумпираном или

²³ Са погрешним читањем *(n)e* за *(n)ic*. То доводи до исправљеног облика **casnicus*, за шта упоредити облик у повељи 1163–1178. *casinicius* (Кукуљевић Сакцински II, 1875: 225).

²⁴ За такву и сличну хипокористизацију упоредити имена *Гороцвет*, *Горивој* и *Гордан*, *Јунак*, *Мисаил*, *Михоил*, а одм. *Гороша*, *Јуноша*, *Мисоша*, *Михоша* (уп. Грковић, 1977: 66, 109, 137–139). Упоредити и у суседном старохрватск(очакавск)ом име *Dminko*, а одм. *Dminoša*, забележено у повељи 1194 (уп. Кодекс дипломатикус II, 1904: 269, 422; Кодекс дипломатикус VI, 1908: 102, 758).

²⁵ Са латинским писањем *ç* или *z* [č] у облицима на *-a* и са *-a-*, и писањем *ç* или *z* или *c* [č] у облицима на *-e* и са *-i-* код *a*-основâ. За то упоредити писање у повељама током 12. в. ном. јд. *Panza* и ген. јд. *Panze* или *Pance* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 40, 135, 137, 152, 172, 186, 188, 439, 461; Јиречек, 1904: 48).

пак намерно замагљеном месту (уп. Живковић II, 2009: 328), а оновремене аналогije нуде примере попут „кнез Омиша са својим родом и свима који су под његовом влашћу” (лат. *Ego, Nicola kenesius Alemuyssii, una cum meis consanguineis et cum omnibus qui sub meo dominio sunt*) у повељи 1167 (Кодекс дипломатикус II, 1904: 116) односно „’кнез морски’ острва Брача и сви племићи Брача (? збор свих племића Брача) заједно са свим својим острвљанима” у фалсификованој повељи која се може датовати у 1078 (лат. *Prestanti Pelagio iudici insule Bracie... et omnibus... nobilibus de Bracia quod ipsi nobiles... cum omnibus suis insulanis*) (Кодекс дипломатикус I, 1967: 159). Тако би се овде најпре очекивало да је стајала реч у значењу „становника” или „поданика”. Стога се овде ипак не би радило о неком владару Захумља, него о неком племићу у Захумљу.

° У Повељи хумског великог кнеза Андреја Дубровнику, датованој у 1247–1249, у оквиру (? сабора све) властеле Хума (стсрп. *Б КНЕЗЪ ВЕЛИ ХЪЛМЪСКИ АНДРЪИ... съ моими властелы ки соу здѣ подѣписани... Хълмлане*) забележен је извесни племић *Хрѣља Хранидружић* (стсрп. *Хрела Хранидружикъ*) (Накаш, 2011: 27).

○ За краћи облик имена се у савременој историјској и другој литератури користи као транскрипција – промашен – облик *Хранко* или чак *Храмко* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 88, 437; Живковић II, 2009: 328, 329). Међутим његов латински облик са ном. јд. *Chrança/Chranza* никако се не може протумачити као српско име на -ко, него једино као име на -ча. За то упоредити писање у горепоменутом Уговору *Браточана са самостаном Св. (Дјева) Марије на Локруму из 1184. имена једног сведока уговора са стране ’Словина’, тј. Срба у Конавлима *Zelea*, испр. **Zelça*, за старо српско име **Зелча*,²⁶ одмиља за двоосновинско *Зелодраг* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 188, 365; Кукуљевић Сакцински II, 1875: 129; Ђуровић и др., 1967: 407; Грковић, 1977: 96). Антропономастички, реч је о имену *Хранидруг* и хипокористичку *Хранча* (лат. *Chrança/Chranza*, ген. јд. *Chrance*),²⁷ па се на тај начин ова историјска личност паралелно звала и *Хранидруг* и *Хранча*.

²⁶ Са латинским писањем *ç* или *z* [č] у облицима на -а и са -а- код а-основâ, а писање *ç* или *z* или *c* [č] би било у облицима на -е и са -и-. Са своје стране, Пешикан и Сворцан тумаче – непрецизно – као *Зеле* или *Зелић* (Ђуровић и др., 1967: 407).

²⁷ Упоредити горенаведено *Зелодраг*, а одм. **Зелча*, па чак и имена *Калођурађ*, *Калођер*, *Калопер*, а одм. *Калча* (уп. Грковић, 1977: 110; Пешикан, 1982: 115). Та имена су двоосновинска – прво састављено од два корена: *Зел-о-драг*, а друга од префиксоида *Кало-* и радикасоида *Ђур(а)ћ-*, *(*)Ђер(ћ)-* и *(*)Пе(т)р-*.

Име племића у Рашкој држави Вучине односно Вучина као и додатна убикација и хронологија: *Вучин*, одм. **Вучина*, у Требињској области, жив до 1184. и могуће надаље

○ Знана српска историјска личност. Племић у Рашкој држави ≤1150. и надаље (ВИНЈ IV, 1971: 33). У литератури се именује као *Вучина* односно *Вучин* (ВИНЈ IV, 1971: 33; Лома, 2016: 30). Ми уз антропономастички поредак имена, *Вучин*, одм. **Вучина*, дајемо и додатну убикацију у Требињску област као и хронологију, да је живео до 1184. и могуће надаље, што значи да је био племић и у немањићкој Србији (в. доле).

○ У изворима:

° Код историчара Кинама забележен је на грчком као Βουλτζίνος и назначен као „веома угледна личност” у Рашкој држави 1150. г. (ВИНЈ IV, 1971: 33).

° У Уговору **Браточана* са самостаном Св. (Дјеве) Марије на Локруму из 1184, у списку сведока уговора на крају са стране Локрума и затим са стране 'Словина', тј. Срба у Конавлима и Требињској области, јавља се у Требињској области извесни племић са именом на лат. *Velcoia* (лат. *Velcoia de Tribunia*) (Кодекс дипломатикус II, 1904: 188, 365, 491; Кукуљевић Сакцински II, 1875: 129; Ђуровић и др., 1967: 407).

○ За грчки запис Βουλτζίνος у савременој историјској и другој литератури користи се као транскрипција облик *Вучина* односно *Вучин* (стсрп. *Вљчинъ*) (ВИНЈ IV, 1971: 33; Лома, 2016: 30). За латински облик *Velcoia* дају се – промашена – тумачења, Смичиклас као *Вукоје* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 491), а Пешикан и Сворцан као *Велкоје* (Ђуровић и др., 1967: 407). Међутим ми код овог облика примећујемо погрешно читање *oi* за *in*, за шта упоредити врло сличан запис истог имена у суседном старохрватск(оачавск)ом у повељи 1178. *Vilcoina* погрешно за **Vilcinna* [vilčina],²⁸ што је стхрв(чак). *Вљчина*, а данас би било *Vučina* (Кодекс дипломатикус II, 1904: 157, 470, 490). Упоредити и у повељи 1078. хапакс *Zvoimir* погрешно за **Zvinnimir* (јављају се и облици *Svinimir*, *Svenimir*, *Svennimir*, *Suvimir*), што је старохрватск(оачавск) о име хрватског краља 11. в. *Z(ь)вѣnimirъ*, спор. *Zvenimirъ*, а данас би било *Zvānimir*²⁹ (данас у етимолошки неодговарајућем облику *Zvonimir*)³⁰ (Кодекс дипломатикус I, 1967: 159, 259, 264; Кодекс дипломатикус II, 1904: 482, 493;

²⁸ Са латинским писањем *ç* или *z* [č] испред *a* односно *ç* или *z* или *c* [č] испред *e* и *i*. Упоредити и горенаведене примере *Pance* [panče], *Chrance* [hranče].

²⁹ Занимљиво је да је у старини, исто у 11. в. (1076), постојало и старосрпско име на *Звѣни-*: Реч је о особи која се звала *Звѣнидрагъ*, а данас би била *Звѣнидраг*, и био је *Трѣбѣнианинъ* односно *Требињанин*, у смислу да је из Требиња и(ли) Требињске области (лат. *Svinidragus Trebegninanin*) (Кодекс дипломатикус I, 1967: 156, 259).

³⁰ Стога за ову личност треба употребљавати одговарајући облик имена.

Фуџић, 1981: 149, 150). Ово нас доводи до исправљеног облика **Velcina* [velčina] који стоји за наше старо и данашње име *Вучина* (стсрп. *Вљчина*). Стога је, антропономастички, реч о имену *Вучин* и хипокористичку *Вучина*,³¹ па се на тај начин ова историјска личност паралелно звала и *Вучин* (грч. Βουλτζίνος) и **Вучина* (лат. испр. **Velcina*).

Литература

- Ајтелбергер фон Еделберг, 1861: R. Eitelberger von Edelberg, Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Traù, Spalato und Ragusa. Wien: *Jahrbuch der Kaiserl.-königl. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baundenkmale*, V (1861), 129–309.
- Баженова, 2006: А. И. Баженова, *Славян родные имена: Словарь исторических родокоренных имен и прозваний славян и русов за два тысячелетия*. Москва: Ладога–100.
- Бара, 2014: М. Bara, ‘Naši Šokci’: podrijetlo, migracije i društveni razvoj Hrvata u Banatu. Subotica: *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 6 (2014), 9–46.
- Вельковић, 2008: Ж. Вельковић, Српско име Урош из далматског врела. Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 74, 1–4 (2008), 63–95.
- Вельковић, 2017: Ж. Б. Вельковић, Примери променљивости личног имена Срба православаца у црквеним матичним књигама Темишвара XVIII и XIX века. Београд: *Теолошки погледи / Theological Views*, L (2/2017), 317–335.
- Вельковић, 2018: Ж. Б. Вельковић, Још једном о натпису попа Тѣходрага из Лиштанѧ код Ливна [осврт на чланак Marić i dr., ‘Pop Tjehodrag i njegov natpis’, *Povijesni prilozi* 33, 2007, 9–32]. Београд: *Теолошки погледи / Theological Views*, LI (2/2018), 275–317.
- ВИНЈ I–VI, 1955–1986: Ф. Баришић и др. (прир.), *Византијски извори за историју народа Југославије*, I–VI. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Герић, 1845: Д. Герић, Генерал-фелдцајгмајстер барон Михаил Михаљевић. Пешта: *Српски народни лист*, 9 (11. 3. 1845), 68–71.
- Грковић, 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић.
- Динић, 1962: М. Динић, Повеле кнеза Десе о Мљету. Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 28 1–2 (1962), 5–16.
- Ђуровић и др., 1967: М. Ђуровић и др., *Историја Црне Горе*, 1. Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Живковић I–II, 2009: Т. Живковић (прир.), *Gesta regum Sclavorum*, I–II. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Јечменица, 2018: Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*. Београд: Филозофски факултет у Београду.

³¹ Упоредити имена *Крстин*, *Прибин*, *Белин*, а одм. *Крстина*, *Прибина*, *Белина* (уп. Грковић, 1977: 35, 115, 161).

- Лиречек, 1892: К. Лиречек (прир.), *Споменици српски* (Споменик Српске краљевске академије, XI). Београд: Српска краљевска академија.
- Лиречек, 1904: С. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, 3. Wien: *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, XLIX, 1–78.
- Кардаш, 2014: М. Kardaš, *Konkordancijski rječnik ćirilčnih natpisa srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Кодекс дипломатикус I–XVIII, дод. I–II, 1904–2002: Т. Smičiklas i dr. (прир.), *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae)*, I–XVIII, Supp., I–II. Zagreb: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti.
- Кукуљевић Сакцински I–II, 1874–1875: I. Kukuljević Sakcinski (прир.), *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom*, I–II. Zagreb: D. Albrecht.
- Лома, 1990: А. Лома, Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу. Београд: *Ономатолошки прилози*, XI, 1–18.
- Лома 1999/2000: А. Loma, Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogennetos. Београд: *Зборник радова Византолошког института*, 38 (1999/2000), 87–161.
- Лома, 2016: А. Лома, Имена у српским владарским породицама до почетка XIII века, у: *Стефан Немања – преподобни Симеон Мироточиви: Зборник радова*, I, Београд: Институт за историју уметности, 27–33.
- Михајловић, 2002: В. Михајловић, *Српски презименик*. Нови Сад: Аурора.
- Накаш, 2011: L. Nakaš, *Konkordancijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije.
- Пешикан, 1982: М. Пешикан, Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба. Београд: *Ономатолошки прилози*, 3 (1982), 1–120.
- Пешикан, Бојанић, 1992: М. Пешикан, Д. Бојанић, Попис заорјеног племена Риђана с краја XV века. Београд: *Зборник за оријенталне студије*, 1, 57–92.
- Стојановић, 1929: Љ. Стојановић (прир.), *Старе српске повеље и писма*, 1 (Дубровник и суседи његови, део 1). Београд: Српска краљевска академија.
- Томовић, 1974: Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Фучић, 1981: В. Fučić, Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike. Zagreb: *Croatia Christiana periodica*, 5–8 (1981), 135–189.

Žarko B. Veljković

CONTRIBUTION TO SERBIAN 12TH AND 13TH CENTURIES' PROSOPOGRAPHY

Summary

It is known in Serbian medieval history that a number of personalities, that is, historical figures, were recorded in historical sources – in parallel – with both given name and hypocorism, even with several hypocorisms. In the article we shall methodologically continue with this existing mode of recognizing historical figures and we shall deal with 15 Serbian historical figures with mostly variable first names from the period of ≤ 1150 to 1254 and possibly further, adding some onomastic or other details to their prosopography. Some of them we shall here bring to the light of day and, hopefully, positively recognize them. These are the following: 1) (great) zhupan *Des*, hypocorized as *Desa*, 2) zhupan *Grđ*, hypocorized as *Grdeš*, 3–6) (?) duke Rastimir, (?) chamberlain/kaznac Krajimir and their sons, the noblemen Hreljko Rastimirić and Goden Krajimirić, 7) prince and (?) satnik / commander of 100 soldiers **Sramljanko* / (?) **Stramljanko*, hypocorized as *Sramko*, 8–11) members of Canale/Konavle noble family, *Dragoba*, his son (*) *Bratočan* and his sons *Rasliša* and **Brana*, 12) (?) prefect and kaznac *Grdomil*, hypocorized as *Grdoša*, 13–14) nobleman *Hranidrug*, hypocorized as *Hranča*, and his son, nobleman Hrelja Hranidružić, as well as 15) nobleman *Vučin*, hypocorized as **Vučina*.

Keywords: Rascia (Rascian Serbia), Nemanjids' Serbia, 12th and 13th centuries, nobility, given name, hypocorism, Serbian language.

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКЕ ПРИРОДЕ ГЛАСА [j] У СРПСКОМ, ФРАНЦУСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ³

У раду ће се упоредити фонетско-фонолошка природа гласа [j] у српском језику са истим или сличним реализацијама у француском и енглеском, који припадају различитим језичким групама, те његов однос према самогласнику /i/ као и варијанте његовог (не)бележења. Овај глас има вишеструку природу у зависности од положаја који заузима у гласовном низу и може се јавити у облику јасног фрикативног сугласника, сонанта, полувокала (који се често идентификује са транзиционим гласом) или кратког вокала [i]. Слушна перцепција гласа није увек идентична његовој акустичкој природи, те се дешава да различити говорници исти стимулус перципирају на различите начине, у зависности од фонолошког система њиховог матерњег језика. Сходно томе, дистрибуција [j] и самим тим његов фонолошки статус различито су дефинисани у граматикама различитих језика, без обзира на то што је у многим гласовним низовима реч о идентичним артикулацијама са идентичним акустичким сликама. Начин (не)бележења овог гласа варира од језика до језика, делом у зависности од типа артикулације и сходно томе његове акустичке слике, делом од типа писма које одређени језик употребљава (превасходно или делимично етимолошко, односно фонетско), а делом од језичког договора који се одражава у правопису.

Кључне речи: фонетика, фонологија, глас [j], ортографија, српски, француски, енглески

¹ snezana.guduric@ff.uns.ac.rs, natasa.radusin.bardic@ff.uns.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру Еразмус + пројекта DIDAFE (*Настава писаног француског у вишејезичном и трансевропском контексту: изазови, модели, иновативни и инклузивни поступци*) који финансира Европска унија. / Cet article est rédigé dans le cadre du projet DIDAFE - *Former à l'enseignement du français écrit en contexte plurilingue et transeuropéen: enjeux, modèles, pratiques innovantes et inclusives* financé par le programme Erasmus + de L'UE.

³ Као основа за овај рад послужило је пленарно излагање С. Гудурић под насловом *Прилог проучавању фонетско-фонолошке природе гласа [j] у српском језику* на Десетом међународном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким и/или периферним областима*, одржаном 18-19. септембра на Западном универзитету у Темишвару, као и рад С. Гудурић предат у штампу у Зборник у част академика Милке и Павла Ивића.

1. Увод

Гласовни апарат човека у стању је да произведе практично неограничени број акустички различитих звукова, који имплицирају одређени перцептивни доживљај онога ко их прима, при чему тај доживљај не мора нужно бити идентичан са доживљајем онога ко га је одаслао. Још мање је извесно да ће графички приказ одасланог и примљеног гласа бити истоветан, поготово ако саговорници припадају различитим језичким заједницама. Тако ће за обележавање [j] говорници српског употребљавати графему *j*, као што је то случај и у немачком (*Ja, Josef*) или пољском (*jajko*), руски говорници бираће између графема *й, ю, я* и *е* (*яйцо, юноша, ежегодно*), ова последња присутна је и у румунском (*este*), у енглеском овај глас најчешће се бележи монографима *y, i* и *u* (*you, onion, usually*), а у француском словом *i* (као и у италијанском *miei*, шпанском *delicioso*, румунском *ghiozdan*), *y, ill* и *il* (*chien, yaourt, fille, chandail*). Дакле, различити језици ће употребљавати различит слова, најчешће ће то бити монограф, понекад диграф, а понекад пак и триграф, у зависности од типа писма (етимолошко, фонетско, комбиновано) и правописа.

Управо отуда потиче проблематика коју намеравамо да истражимо у овом раду, а која се односи на физичку (фонетску) природу, перцептивну вредност и графички приказ гласа [j] који постоји у свим индоевропским језицима⁴, али чији је статус у њиховим фонолошким системима далеко од истоветног. Овде ћемо се превасходно бавити гласом [j] као артикулацијом, као фонемом и као графемом у српском, али са освртом на његову природу и фонолошки статус у једном романском (француском) и једном германском (енглеском) језику, уз спорадична поређења са неким другим језицима.⁵

⁴ Заправо, овај глас постоји у свим језицима света, али пошто ћемо се ми овде ограничити на три индоевропска језика, отуда и ова опаска која се односи само на ту језичку породицу.

⁵ Истраживања везана за дистинкцијом између физичке природе једног гласа (фонетике) и његовог статуса (дистрибутивне улоге која је предмет фонологије) у језику утемељено је у првој половини XX века руски лингвиста Николај Трубецкој (N. Troubetzkoy 1949: 1) ослањајући се делом на учење Ф. де Сосира (Saussure 1972) и његових ученика А. Мејеа (Meillet 1936), Ш. Бајиа (Bally 1926. и 1937) и А. Сешеа (A. Sechehaye 1908) који су указивали на потребу разликовања „науке о гласовима говора“ од „науке о гласовима језика“ (Troubetzkoy, 1949: 5). Ипак, прве идеје о потреби разграничења дескриптивне фонетике у два правца од којих би први имао за циљ имао проучавање физичке природе гласова у непосредним комуникативним ситуацијама (тј. конкретним гласовима као физичким појавама), док би се други усмерио на фоничке сигнале својствене говорницима једне језичке заједнице налазимо још почетком XX века код Ј. Б. де Куртенеа (J. B. Courtenay) (у Troubetzkoy 1939: 7). Нови замах фонетско-фонолошким проучавањима језика дала су техничка открића друге половине XX века, посебно она везана за рачунарске програме за акустичку анализу и синтезу гласовних низова. Употреба нових технологија у истраживањима говора омогућила је П. Ладефогду и Ј. Медисону објављивање студије *The Sounds of the World's Languages* (Ladefoged & Maddieson 1996), а нешто касније и Елизабет Сиге објавила је *The sounds of language: an introduction to phonetics and phonology* (Zsiga 2013). У обе књиге аутори,

Природа и статус гласа [j] у српском језику, у поређењу са другим европским језицима, учинио нам се нарочито захвалним за анализу онога што представља артикулацију и сходно њој одговарајућу акустичку слику с једне стране, односно њено фонолошко одређење и графичко бележење са друге. Термини који упућују на овај глас припадају богатој палети лингвистичких номинација: сугласник-сонант, сугласник-апроксимант, фрикативни сугласник, сугласничко и, полувокал, полуконсонант (нпр. у шпанском *pie**dra* ≠*aire*), транзициони глас (глајд), елеменат дифтонга (или трифтонга).

Сва ова одређења почивају заправо на специфичном односу [j] и самогласника [i], а што се најбоље огледа у чињеници да, на пример, још у старом веку, у латинском језику за артикулацију /j/ није постојала посебна графема, већ се она бележила словом *i*, које је у додиру са другим самогласником имало вредност [j] – *iustitia* [justitsia], *iuvenis* [juvenis], *Iupiter* [jupiter], итд. У савременој фонетичкој литератури ипак је постављена јасна граница између ове две артикулације, тако да се сугласничка варијанта гласа у фонетском алфabetу доследно бележи као *j*, а самогласничка као *i*⁶.

Иако на први поглед изгледа да је проблем односа између [j] и [i] решен, језичка стварност то демантује. Наиме, исто као што гласовни апарат може да произведе неограничени број акустички различитих звукова, од којих сваки има своју особену акустичку слику, слушна перцепција у различитих појединаца не мора нужно бити једнообразна. Како је перцепција у директној вези са разумевањем, а одатле и са бележењем, поставља се оправдано питање шта се записује – физичка природа гласа, оно што (нам се чини да) чујемо, утврђени статус гласа у фонолошком систему или пак његово порекло? Питања су, дакле, бројна, а ово истраживање ће покушати да да одговоре на нека од њих..

2. Корпус, методологија и циљеви истраживања

Корпус за ово истраживање прикупљан је током више година за потребе израде докторске дисертације *Артикулациона база и учење језика. Акустичка анализа вокалских система француског и српског језика* (Гудурић 1997), као и материјала прикупљеног у оквиру пројекта бр. 142008 *Опис и*

описујући акустичко-артикулациона својства гласова језика којима се данас служе говорници на свим континентима, заправо говоре о њиховим фонолошким системима, алофонима и комбинаторичким варијантама.

⁶ У српском и француском језику постоји једна фонема /i/, док се у нпр. енглеском разликују две - /i/ и /ɪ/. Према истраживању које смо спровели 1992. године на Институту за општу и примењену лингвистику и фонетику Универзитета Париз 3 – Нова Сорбона, на узорку од по 10 испитаника чији су матерњи језици били француски и српски, већина испитаника из обе групе перципирала је енглеско /ɪ/ као /j/.

стандардизација савременог српског језика (руководилац: академик Предраг Пипер, 2006-2010), у оквиру којег је настала монографија *Фонологија српског језика* (Петровић & Гудурић 2010). Један део материјала преузет је из докторске дисертације Маје Марковић Контрастивна анализа акустичких и артикулационих карактеристика вокалских система енглеског и српског језика (Марковић 2007), као и из докторске дисертације Андреја Ж. Бјелаковића Вокали савременог стандардног британског изговора и њихово усвајање код изворних говорника српског језика (Бјелаковић 2018). Један део спектралних слика преузет је са интернет страница посвећених акустичкој анализи и синтези гласовних низова у француском и енглеском језику.

Акустичка анализа рађена је у програмима за обраду гласа Unice и PRAAT и она треба да одговори на питање везано за акустичку природу гласа [j] у српском, француском и енглеском, као последицу одговарајуће артикулације. Дескриптивне и компаративна метода биће примењене на даљу анализу материјала како би се одговорило на питања везана за дефинисање и фонолошки статус (дистрибуцију) посматраног гласа, као и на начине његовог бележења у три језика.

3. Артикулационо-акустичка својства гласа [j]

У начелу, при артикулацији гласа [j] језик се издиже према тврдом непцу нешто више него при изговору самогласника [i] додирујући својим рубовима горње кутњаке и њихове десни док му се врх ослања на унутрашњу страну доњих зуба. По средини језика ствара се дугуљаст левак омеђен с горње стране тврдим непцем и од његовог пречника, то јест од величине простора између језика и тврдог непца зависиће структура спектра реализованог гласа: ако је пречник ужи, појачаће се фрикативни шум који може у потпуности (у том случају артикулисан је фрикативни сугласник) или делимично (при артикулацији сонанта) да наруши формантску структуру, а уколико је пречник шири и ваздушна струја слободно пролази кроз усну дупљу, спектар ће имати формантску структуру (артикулисаће се самогласник) (Flanagan 1972, Maeda 1992, Ladefoged & Maddieson 1996, Јовичић 1999, Гудурић 2009, Петровић & Гудурић 2010).

Суужење гласовног канала при артикулацији [j] израженије је него код творбе сугласника, али је ипак довољно да се на његовој акустичкој слици не уочавају јасно структурисани форманти што је одлика самогласника, при чему су ипак видљиви сегменти концентрисане енергије у виду полуформаната, што код сугласника опет није случај. Класификација овог гласа међу сонанте проистиче управо из такве његове двоструке самогласничко-сугласничке природе, маркиране на акустичкој слици сегментима концентрисане енергије, али не и јасним формантама. С друге стране, поједине реализације [j] подразумевају јаче суужење гласовног канала, тако да се на месту констрикције ваздушна струја ковитла и таре о зидове

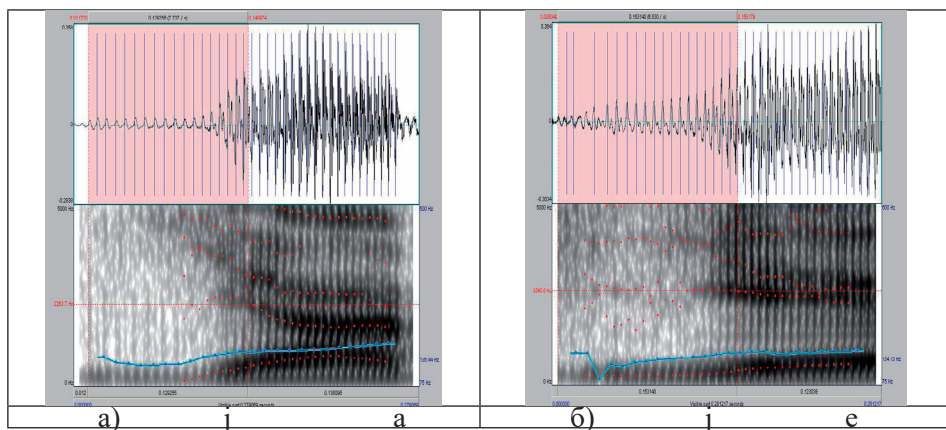
пролаза, стварајући тако јасан фрикациони шум. У таквим случајевима, полуформанти се губе, на спектру се јасно уочава шум, а у доњем делу звучна греда. (Гудурић 1997, Јовичић 1999).

Могу постојати језичке, дијалекатске па и индивидуалне разлике везане за напетост говорних органа, пре свега језика и зидова усног резонатора, као и разлике у месту и ширини додира рубова језика са горњим непцем. Све ово условљава стварање пролаза различите ширине и различите чврстине зидова резонатора, а што опет утиче на секундарне акустичке особине реализованог гласа, али не и на његову основну природу.

4. Фонетско-фонолошки статус [j] у српском језику

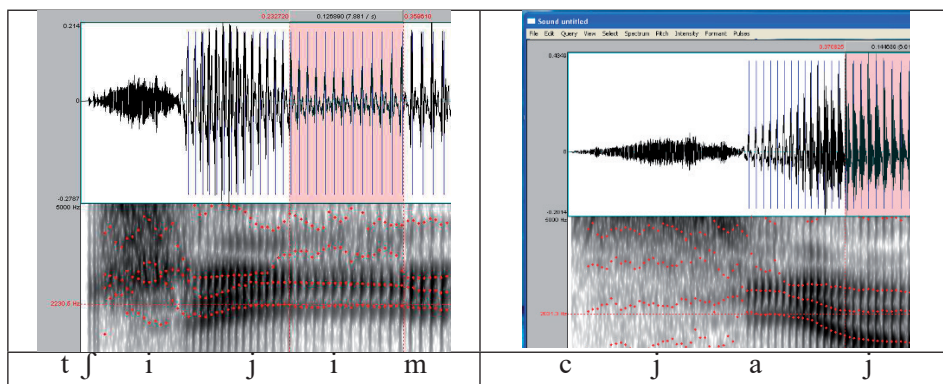
У српској фонологији, глас /j/ дефинише се генерално као сугласник. За Новаковића (Новаковић 1837) то је јасан сугласник, без парњака, који се твори у пределу између језика и небаца и који је први од примарних гласова ове локализације, иако је „последњи добио особито слово”. Милетић (Милетић 1933) га сматра „меким” (палаталним) прострујним сугласником, а Белић (Белић 1958), Стевановић (Стевановић 1978) и Симић и Остојић (Симић & Остојић 1981) сугласником из класе сонаната, који је палатално локализован. За Јовичића (Јовичић 1999), реч је о пунозвучном консонанту, при чему постоје и особене реализације [j] у којима доминира фрикациони шум, за разлику од неких других у којима доминира (полу)вокалска формантска структура (Јовић 1999). Петровић и Гудурић (Петровић & Гудурић 2010) указују на то да акустичко-артикулационе особине [j] у великој мери зависе од природе гласова у његовом непосредном окружењу:

а) у иницијалном положају у речи, артикулација ће му бити снажнија, са израженом фрикационом компонентом (*јаје*, *Јевта*) и звучном гредом на спектралној слици (слика 1):

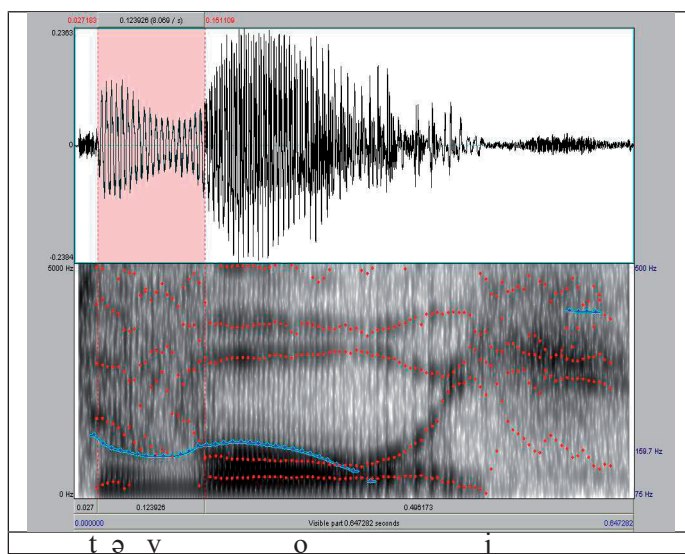
Слик 1. Спектралне слике /j/ у иницијалном положају у речима *јаје* и *Јевта*

б) између вокала (*чијим, маја, веје*) и у финалном положају (*сјај, бој*) структура његовог спектра се мења и постаје полусамогласничка (сегменти у којима је концентрисана гласовна енергија – полуформанти) (слика 2):

Слика 2. Спектралне слике речи *чијим* и *сјај*.

в) у случајевима финалне реализације могућа је и његова потпуна идентификација са ослабљеним вокалом [i]⁷ (слика 4):

Слика 3. Спектрална слика гласовног низа *твој*.

⁷ У хрватском језику, Шкарић (Škarić 1991) указује на то да звучни сугласник *j* и полусамогласник *i*, имају и један и други „врло размакнута прва два форманта попут самогласника *i*, само још размакнутија” [Škarić 1991: 191].

Петровић и Гудурић напомињу:

„У појединим случајевима веома је тешко прецизно одредити спектрални одсечак који одговара овом гласу јер се он најчешће јавља као транзиција између две вокалске реализације. Уколико се упореди временско трајање одсечка који на перцептивном плану одговара акустичком утиску *j*, долази се до закључка да је тај одсечак временски изразито кратак. Још једна одлика спектра овога гласа јесте што се он практично утапа у наредну вокалску реализацију. Уколико се налази између два самогласника, артикулација *j* представља заправо неку врсту прелаза од једне ка другој вокалској реализацији, а тај прелаз одликује се сужавањем гласовног канала у предњем делу усне дупље на месту где се обично локализује самогласник *и*, што пригушује тонску компоненту и условљава слабију концентрацију енергије у фреквенцијама на којима се стварају форманти. Стога је резултат овакве артикулације стварање спектра са полуформантском структуром.” (Петровић & Гудурић 2010: 258)

Исти аутори наводе да се вредности ослабљених форманата (тј. полуформаната) овог гласа сасвим приближавају вредностима форманата вокала /i/. Први формант [j] не прелази висину од 400 Hz, други се формира у фреквенцијама између 2000-2500 Hz, а F₃ се обично налази на висини од 3000-3500 Hz (Петровић & Гудурић 2010: 258). Слободан Т. Јовичић наводи да су у акустичкој структури [j] изражена четири полуформантна концентрата акустичке енергије, први између 100 и 400 Hz, други око 2500, трећи изнад 3000 и четврти изнад 4000. Прва три концентрата по спектралним положајима одговарају положајима форманата вокала /i/, што потврђује полазну констатацију о великој сличности сонанта /j/ и вокала /i/. (Јовић 1999: 67).

У зависности од његовог вокалског окружења, [j] се често може потпуно редуковати, посебно ако се нађе уз самогласнике предњег реда (*који*, *које*, *чији*, *чије*) у којим ситуацијама се често изговара ослабљено, а понекад се чак и потпуно губи, односно сажима се са наредним самогласником. (*Илијућ*).⁸

Будући да је по месту творбе [j] палатално, оно ће утицати на глас који му претходи у том смислу да ће га „умекшати“, палатализовати, односно јотовати. Стога се у српском језику јављају различите варијанте у изговору – леп / лепота : лијеп / љепота; терати : тјерати → ћерати; дед(а/о) : дјед / ђед(о) и сл. Ова појава нарочито је изражена у (и)јекавској варијанти српског језика⁹. Наиме, реч је о комбинацијама у којима се [j] јавља уз самогласник /e/ као део дифтонга (*Бјежи*!, али и *Би-јела* под краткосилазним акцентом на првом слогу) или чак трифтонга *-је-* уколико сва три сегмента припадају

⁸ Видети детаљније у Петровић & Гудурић 2010: 252-259.

⁹ О рефлексима кратког и дугог јата у српскохрватским дијалектима видети више у Ивић 1985: 56-57.

истом слогу који се у том случају обавезно реализује под дугосилазним акцентом (*Б^ује-ла*)^{10, 11}

Као сугласник сонантног типа, [j] не може никада бити слоготворно, односно, врхунац сонорности прелази на самогласник који се налази уз њега (било испред – *Вејновић, Војновић, војвода*, било иза – *Јован, предјело*).

У случајевима иницијалних сугласничких група, обавезан је изговор [ij] (*скијање, бријање, клијање*)¹².

У српском језику фонеме /i/ и /j/ нису фонолошки опозитивне, али одсуство [j] може променити значење речи (*Јован – ован, јуче – (они) уче*)¹³.

4.1. Графија гласа [j] у српском језику

Глас се бележи графемом *j* (*сјај, колајна, јуче*), осим у случајевима који подразумевају склоп *-ио-* када га не треба писати (*био, бацио, авион, камион*). Без обзира на то што је транзиција између *-ио-* и *-иа-* у највећем броју случајева практично идентична, правила налажу да се реч нпр. *авион* пише без, а *авијатичар* са *j*. О колебањима у писању слова *j* у међусамогласничким положајима писао је Шкарић, указујући управо на

¹⁰ Једна од варијанти овог потоњег случаја јавља се у дијалекатским говорима у западној Србији, а обрађена је у раду *Рефлекси дугог јата у драгачевском говору. Акустичка анализа* (Гудурић & Петровић 2020). Наиме, аутори *Речника драгачевског говора* различито су перципирали истоветне гласовне низове. Један од аутора је енергично оспорио раније записе о двосложном изговору рефлекса дугог *јата* у примерима типа *виџек, бриџег, диџете, млијеко* и сл. тврдећи да је у обама типовима примера рефлекс тог старог гласа једносложен, тј. *вјек, брјег, дјете, млјeko*. Акустичка анализа спорних лексема показала је недвосмислено присуство артикулације [i] испред [je], чија дужина варира од 34 до 118 милсекунди. Један од аутора *Речника* није перципирао ниједно [i] чије је трајање било испод 70 милсекунди, односно такве рефлексе дугог јата бележио је као једносложне [je] (Гудурић & Петровић 2020: 167). Управо овакви случајеви потврђују присуство ослабљених трифтонга у српском језику, будући да би непосредни додир [j] у примерима *дјете* и *млјeko* нужно изазвало промену претходног сугласника у [dʒ] и [ʎ], што неспорно указује на присуство кратког [i] између сугласника и [j], који спречава њихово палатализовање. Исто тако, присуство кратког [i] утврђено је и у случајевима када је гласовни низ почињао сугласничком групом (*брјег*). Будући да је изворни говорник доследно изговарао спорне артикулације као једносложне, а да је на акустичкој слици видљива транзиција од [i] ка [e] карактеристична за глас [i], једини исправан закључак би био да је у питању изговор једног типа трифтонга У свим овим случајевима реч је о рефлексима *јата*. Видети више у Ивић 1985: 56-57.

¹¹ Примери из драгачевског говора дати су само као илустрација појединих изговорних варијанти гласова [i] и [i] у српском језику. Сличан или исти изговор може се наћи и у другим дијалектима, о томе видети више у Ивић 1985.

¹² У неким језицима се [j] може наћи иза иницијалних сугласничких група типа *-ск* (ит. Schiavone) или *-бр* (Брянск).

¹³ У другом примеру у питању су именица и глагол који се по синтаксичким правилима не могу наћи на истој позицији у реченици, те стога не представљају семантички проблематичну комбинацију, за разлику од првог примера у којем су обе лексеме из категорије именица, истина једна лична, а друга заједничка.

чињеницу да у свести говорника није поуздана присутност фонема /j/ у неким речима (Škarić 1985: 131)¹⁴.

О овом проблему писао је и Миодраг Поповић који је „јоти“ посветио читаву књигу и који показује да је глас [j] представљао правописни проблем много пре Вука Караџића. Као самосталан глас или у споју са самогласницима, [j] се у текстовима пре Вука бележио помоћу чак дванаест различитих слова, што је неупоредиво највећи број графика у односу на било који други глас. Будући нестабилне гласовне реализације, поготово у неким положајима, стари преписивачи су га бележили на разне начине означавајући тако с једне стране његов неједнак изговор у појединим позицијама, а са друге различите правописне традиције (Поповић 1981: 21)¹⁵.

Иако је графички знак за означавање гласа [j] у српском језику увек исти, ортографска правила за његово исписивање су (релативно) сложена. Овде их наводимо према Правопису српскога језика М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице (Пешикан, Јерковић & Пижурица 2010):

4.1.1. Пише се између вокала и-а, и-е и и-у

А) између и-а: *авијација, нармија; телевизија...Србија, Италија, Нормандија...; Вердија, радија...*

АЛИ: *иако, триатлон, антиамерички*

Овде бисмо издвојили проблем исписа женског имена (или надимка) *Мија/Миа*, које може имати двостру акцентуацију (краткосилазни или дугоузлазни акценат на првом слогу, с једне стране и мушког надимка *Мија* (најчешће од *Милосав*) са доследно дугоузлазним акцентом, са друге. Са артикулационо-акустичке тачке гледишта, прелаз између *-и-* и *-а-* у сва три случаја може бити истоветан, али мушки надимак никада неће бити исписан без *-ј-*, док ће се у женском роду поштовати основни испис имена под краткосилазним (*Миа*), али ће бити оклевања код исписа облика под дугоузлазним акцентом (*Мија/Миа*).

Б) између и-е: *дијета, досије – досијеи* (необ. досје – досјеи), премијер, премијера, пиједестал; Молијер, Лијеж,; жиријем, Силвијев; пијем, лијем...

АЛИ: *архиепископ, медијеваистика, полиедар, полиетилен*

Уколико би се поштовао изговор у изворном језику, неки од горе наведених облика би гласили: досје – досјеи, премјер уместо премијер, премјерара уместо премијера, пједестал уместо пиједестал, Молјер уместо Молијер, Лјеж уместо Лијеж.

¹⁴ Овај податак наводи Шкарић (Škarić 1986: 131, према М. Поповић, *Јота*, Београд: Рад, 1981, стр. 20-21).

¹⁵ Павле Ивић у књизи *Српски народ и његов језик* наводи да се у латиничном рукопису *Живота св. Јеронима* из XVI века, глас [j] пише час са *g*, час са *gi*, час са *i*, час са *y*, час са *yi*. Видети више у Поповић 1981: 19-27.

В) између и-у: *пијук, тријумф, подијум, радијум; Вердију, Сијукси, жирију...*

АЛИ: *приупитати, приушити, ниуколико*

4.1.2. . Не пише се између и-о осим када је *j* део основе:

А) *био, дио, мио, радио, камион, милион, Антонио, Силвио – Силвиом* (≠*Силвијом*)

АЛИ: *змијом, змијолик, Мијо, Србијо; историјом*

+ француска имена (*ill*): *Гијом, Вијон, Моријон...*

Б) Нема слова *j* између **и-о** када су преузети готови модели страних речи: *амбициозан, артериосклероза, историографија, потенциометар, комедиограф, еволуциони, импресионизам, мисионар...*

АЛИ: *амбиција – амбицијо(м), артерија – артеријо(м),*

историја – историјо(м), еволуција – еволуцијо(м)

4.1.3. Не пише се *j* у групама вокала када се *и* нађе на другом месту, осим у случајевима када је *j* део основне речи или творбеног форманта:

А) **а-и**: *наиван, кокаин, каиш, лаик...*

АЛИ: *крај – крајина, тајна – тајити, гајити, рајин, Мајин, мајица, калајисати, ...*

Б) **е-и**: *атеист, неимар, сеиз, шеик, преиначити, преимућство,...*

АЛИ: *креја – креји, сеја – сеји, релеј – релеји...*

В) **о-и**: *стоик, хероин, егоизам, бистрои, сакои...* (стране речи)

АЛИ: *мојим, својим, твоји, завоји...* (домаће речи)

КАО И: *херој* (<*heros, ἥρως, héros, hero, герой*) *хероји, херојство*, за разлику од *хероина, хероизам, хероика* који представљају преузете готове моделе.

4.1.4. Између два *и* пише се *j* (осим: *ишити*):

А) када је *j* део основе: *Илији, судији, кутији, менијима, жиријима, ракијица...*

Ипак, у оваквим случајевима може доћи и до сажимања, те презимена изведена од *Илија* и *Пантелија* гласе *Илић* и *Пантелић*, а не *Илијић* (постоји и облик *Илијић*, али је ређи). Исто је и са изведеницама типа *судиница, комишницица, спахиница* и сл.

Б) у компаративу придева: *веселији, милији, кроткији*

В) у присвојним придевима типа *овчији*¹⁶, *врапчији, гушчији*, при чему се предност даје облицима *божји, дечји, вучји, козји* и сл. над формама *божији, дечији, вучији...*

¹⁶ Постоји и облик *овчи*.

4.1.5. Графија *j* код прилагођених страних речи

Највећи број позајмљеница на -еа, у српском језику се пише са *-еја*: *идеја*, *епопеја*, *орхидеја*, а што је случај и са највећим бројем прилагођених облика страних имена – *Кореја*, *Медеја* и сл. Постоји, међутим, значајан број изузетака, како код заједничких именица и придева (*сеанса*, *реалност*/*реалан*, као и у падешкој парадигми: *бифеа*, *дефилеа*, *клишеа*), тако и код личних имена: *Геа*, *Реа*, *Андреа*, *Леа*...

У општем речнику српског језика наилазимо и на именицу *геак*, као и на глагол *геачити се*, у којима се *j* не пише.

Прилагођене стране речи на -ео могу добити *j* и тако дати групу *-ејо*: *рејон*¹⁷, *крејон*, или остати у оном облику у којем се пишу у изворном језику – *неон*, *фреон*, *Пантеон* и сл.

Као што се из напред изнетог може закључити, у српском језику изговор гласа *j* може бити вишеструк - од јасног иницијалног фрикатива, преко транзиционог гласа до ослабљеног *и*, што, уз велики број позајмљеница, узрокује сложена правила његовог (не)записивања.

5. Фонетско-фонолошки статус [j] у француском језику

У француском језику глас [j] дефинише се искључиво као полувокал (semi-voyelle) или полуконсонант (semi-consonne), при чему ова два термина имају исто значење¹⁸. Овакво одређење подразумева да се не ради о самосталној гласовној реализацији, већ о артикулацији која се ослања на суседни самогласник. Уз још два елемента ([w] [ɥ]) [j] чини систем полувокала (полуконсонаната) у фонолошком систему француског језика. Увођење класе полувокала уз вокале и консонанте поједностављује фонолошки систем у том смислу да се дифтонзи, којих би било много више од три, искључују као фонолошке јединице. Са артикулационо-акустичке тачке гледишта, све комбинације које садрже поменуте полувокале јесу у суштини дифтоншке, али се оне фонолошки одређују као комбинације полувокал+вокал (*pied* [pje]) или вокал+полувокал (*travail* [travaj])

У стандардном француском језику значењска опозиција између [j] и [i] је ретка и своди се на именице *abbaye* [abei] – ‘опатија’ и *abeille* [abej] – ‘пчела’, као и на опозицију између именице *païs* [pei] – ‘земља, крај’ и глаголског облика (il) *paye* [pej] ‘он плаћа’ (презент глагола *payer* [peje] – ‘платити’). У дијалекту, међутим, сусреће се разлика у говорном коду код именица мушког и женског рода типа *ami*, *amie* [ami, amij], при чему је стандардни изговорни облик обе именице [ami].

¹⁷ Постоји и нестандартни облик *реон*.

¹⁸ За разлику од нпр. шпанског где ови термини одређују различите гласовне реализације.

5.1. Настанак гласа [j] у француском и његове акустичке особености

У француском језику, глас [j] настаје на два начина:

а) комбинацијом /i/+ самогласник:

chien [ʃjɛ̃], *pionnier* [pjɔ̃nje], *il y a* [ilja], *yod* [jɔd], *payer* [peje], *croyons* [krwajɔ̃]...

б) преласком [ɰ] у [j], односно померањем изговора [ɰ] унапред у палаталној регији горње вилице:

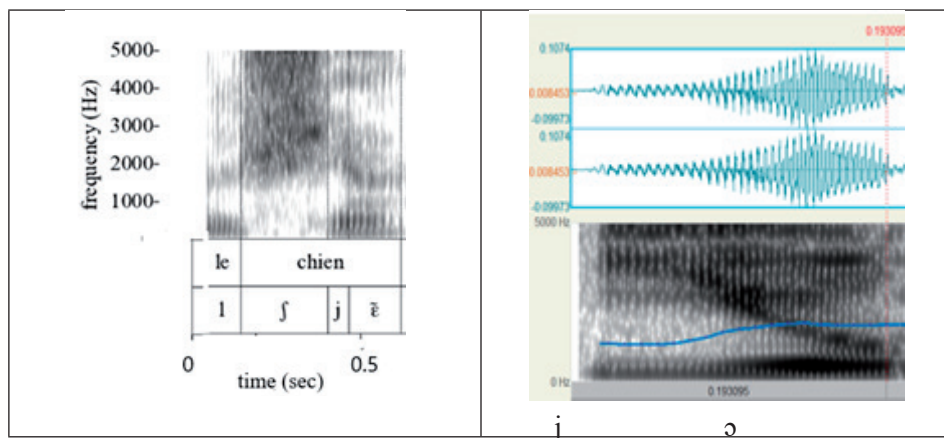
fille [fij], *briller* [brije], *ail* [aj], *travail* [travaj], *soleil* [sɔləj], *deuil* [dœj]¹⁹...

Постоје неколика правила за изговор гласа [j] у француском језику. Једно од њих је да у случају иницијалне сугласничке групе, обавезно долази до дијерезе, односно до изговора [ij] уместо [j]: *briller* [brije] – ‘сијати’, *plier* [plije] – ‘савити’ и сл. Уколико реч почиње сугласником, изговорају се [j] и самогласник који му следи: (*vous*) *riez* [rje] – ‘(ви се) смејете’, *lier* [lje] – ‘(по)везати.

Друго правило повезано је са етимологијом, која непосредно утиче на изговор [ij] или [j] код појединих лексема: *piller* [pije] – ‘опустошити’ / *pied* [pje] – ‘стопало’, *Lyon* [lijɔ̃] – ‘Лион’ / *lion* [ljɔ̃] – ‘лав’.

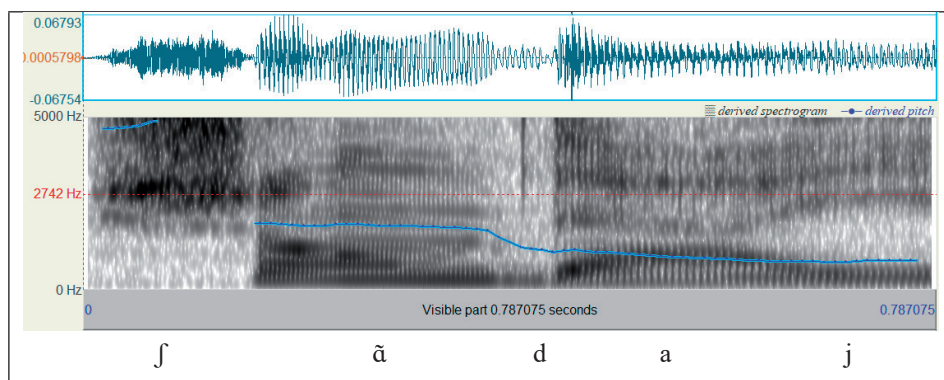
При изговору овог гласа, говорни органи су напети (као од [i]), те је и његова акустичка слика увек јасна.

На спектралној слици, француски полувокал [j] формира полуформанте на висинама између 300Hz -310 Hz за F1, између 2100 Hz -2500 Hz за F2 и између 3000 Hz -3500 Hz за F3 (Maeda 1992), што уједно представља и приближне вредности форманата гласа [i] у овом језику (слике 4. и 5).

Слика 4. Спектралне слике француске речи (*le*) *chien* и иницијалног слога речи *yoga*

¹⁹ Осим у речима *mille* [mil], *ville* [vil] и *tranquille* [trɑ̃kil] и у њиховим изведеницама, у којима је [ɰ] прешло у [i].

Слика 5. Спектрална слика француске речи *chandail*

У нашем корпусу, француско [j] имало је у свим положајима јасну полуформантску структуру, односно ни у једном положају није артикулисано као фрикациони шум.

5.2. Графија гласа [j] у француском језику.

У начелу, глас [j] настаје на основу вокала [i] када се овај потоњи нађе у контакту са другим вокалом. Будући да се у француском [i] бележи помоћу две графеме, *i* и *y*²⁰, могуће графије за [j] у оваквим случајевима су *i* + вокал (*bien* [bjɛ̃], *lien* [ljɛ̃], *lion* [ljɔ̃], *pied* [pjɛ], *pionnier* [pjɔ̃nje]) и *y* + вокал: *yacht* [jɔt], *yaourt* [jauR(t)], *yod* [jɔd], *yoga* [jɔga]; као и комбинација вокал + *y* + вокал: *Biscaye* [biskaj], (*il*) *bégaye* [ilbɛgɛj], *cobaye* [kɔbaj] / *ayez* [ɛje], *effrayer* [ɛfʀɛje] / *croyons* [kʀwajɔ̃], *soyons* [swajɔ̃] и сл.

Друга варијанта бележења [j] подразумева графију која је етимолошки означавала глас [ʃ] попут *-ill*²¹: *abeille* [abɛj], *aiguille* [ɛgɥij], *briller* [bʀije]²², *fille* [fij]; или *-il* којем претходи самогласник: *ail* [aj]²³, *chandail* [ʃɑ̃daj], *détail* [dɛtaj] / *accueil* [akœj], *conseil* [kɔ̃sɛj], *œil* [œj], *soleil* [sɔlɛj] / *fenouil* [fənuj] / *deuil* [dœj], *seuil* [sœj] итд.

Постоји још неколико правила везаних за писање и изговор који се тичу појединих латинских префикса. Тако на пример, код *anti*- и *archi*- нема гласа [j] у комбинацији *i* + самогласник: *antiaérien* [ɑ̃tiaɛRjɛ̃], *antialcoolique* [ɑ̃tialkɔlik] / *antiallergique* [ɑ̃tiaɛRzik], *antiéconomique* [ɑ̃tiɛkɔnɔmik] и слично.

²⁰ Ова графија се најчешће (мада не и обавезно) налази у речима (старо)грчког порекла, отуда и назив слова „*y grec*“ (грчко *и*). Горенаведене речи долазе из других језика: *yacht* из норвешког, *yaourt* из турског, *yod* из хебрејског, *yoga* из санскрита.

²¹ Осим *mille* [mil], *ville* [vil] и *tranquille* [tʀɑ̃kil] и њихових изведеница.

²² О изговору испред иницијалне сугласничке групе видети на претходној страни.

²³ Етимолошки би требало изговарати [aj], са дужином.

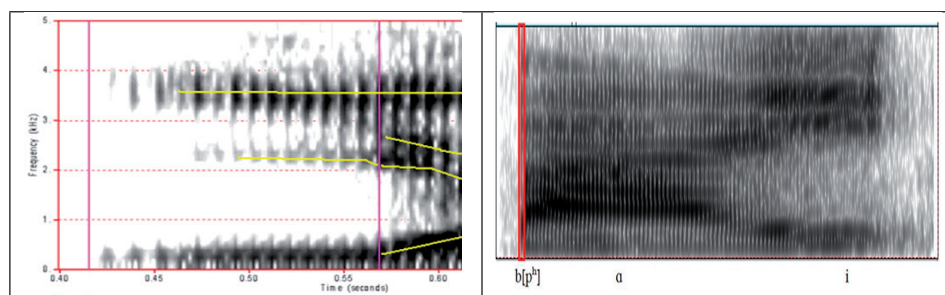
Када су у питању позајмљенице, француски језик поштује изворни испис и, у начелу, изговор језика даваоца, при чему ипак примењује одговарајуће фонолошке адаптације: *mail* [mɛ(j)l], *trail* [trɛ(j)l] и сл.

6. Фонетско-фонолошки статус [j] у енглеском језику

У енглеском језику, глас [j] дефинише се двојако, и то као палатални апроксимант и као сугласник из класе фрикатива.

Палатални апроксимант [j] карактерише положај језика уобичајен за предњи полузатворени до затворени самогласник (у зависности од степена отворености наредног гласа). При његовој артикулацији усне су неутралне до раширене, односно заокружене у зависности од типа наредног самогласника.

Распоред његових (полу)форманата је сличан ономе за /i/: F1 – 200-300 Hz, F2 – 1850-2100 Hz, F3 2620-3050 Hz²⁴.

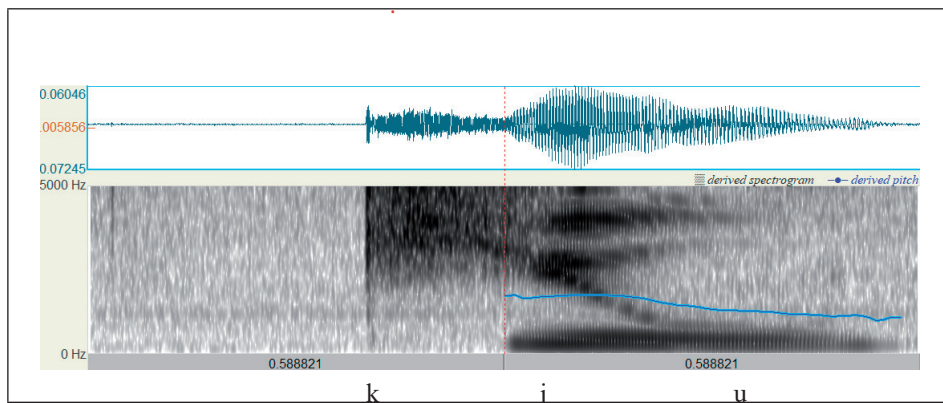

Слика 6. Спектрална слика енглеског [j] у иницијалном положају и енглеског финалног [i] .

Глас [j] је фрикатив (слика 7) ако се испред њега јави јаки безвучни консонант и ако оба гласа припадају акцентованом слогу (*queue* [kju], *few* [fju], *pure* [pjʊə], итд). У случају да се испред њих налази слаб звучни консонант или су на почетку речи испред вокала, [j] ће бити артикулисано као континуант (полусамогласник)- *accurate* [ˈækjərət] (Лакић: 2018).

²⁴ Напомињемо да у енглеском језику постоје два вокала општег типа /I/ - [i:] и [ɪ], чији је однос F1 и F2 приказан у табели (према: Deterding 1997, у загради су наведене вредности за женски глас):

	i:	ɪ
F1	280 (303)	367 (384)
F2	2249 (2654)	1757 (2174)

Слика 7. Спектрална слика енглеске речи *queue* [kju].

Макмахон наводи да у енглеском постоје 4 апроксимантне сугласничке фонеме: /j/ - *yes*, /w/ - *wet*, /ɹ/ - *red*, /l/ - *let*, при чему прецизира да је [j] звучни палатални апроксимант. Према истом аутору, гласови /j/ и /w/ јављају се и као транзициони (глајд) при чему су њихова обележја – силабички, – сугласнички, + сонорни²⁵. Са артикулационе тачке гледишта, [j] и [w] су само кратки [i] и [u], те се алтернативно могу бележити и са [i] и [u]. С друге стране, њихов сугласнички део природе огледа се у члану који се употребљава испред именица које почињу овим гласовима - *a year* / *a week*, а не *an year* / *an week* (McMahon: 2002).

Несилабичка компонента [ɹ] може се сасвим приближити реализацији [i], поготово у финалној позицији, отуда: *tie* [tai]/[tai] - *play* [plei] / [plei] - *toy* [tɔi] / [tɔi]. Исти глас артикулисан је и у речима попут *face* [feis], *price* [praɪs], *choice* [tʃɔɪs], *bait* [beɪt], *bite* [baɪt]. Занимљиво је да изворни говорници српског и француског језика овај глас перципирају као јасно [j], што не чуди будући да се у фонолошким системима њихових језика налази само једна врста вокала /l/, као и да, према њиховим дистрибуционим правилима, нема никаквих ограничења да се [j] нађе у овим положајима.

6.1. Графија [j] у енглеском језика

Глас [j] у енглеском језику може се бележити на пет начина и то помоћу три графеме: *i* као у речи *onion*, *y* у речима попут *yet*, *you* и *u* као у речи *popular* или у речима које садрже комбинацију *-ur* попут *pure*, *cure* и сл.и два диграфа *eu* као што је то случај у речима *Europe*, *euro*, *queue* и *-ew* као, на пример, у речи *few*.

²⁵ Ликвиде и назали имају одлику + сугласнички.

7. Закључна разматрања

Гласовна реализација [j] различито се дефинише у фонолошким системима српског, француског и енглеског језика. У српском је то сугласник сонантног типа, али и фрикативни сугласник уколико се нађе у иницијалном положају. У француском језику реч је о полувокалу (или полуконсонанту), док се у енглеској фонологији оперише терминима апроксимантни сугласник, фрикативни сугласник, полувокал (глајд), односно транзициони глас (не и део дифтонга).

По артикулацији и акустичкој слици у сва три језика глас [j] близак је кратком [i], само што његову спектралну слику карактеришу полуформанти, а не форманти, као што је то случај код вокала [i].

У сва три језика реч је о пуноправној фонемии, али која припада различитим гласовним класама: у француском класи полувокала, у српском и енглеском класи сугласника, а у енглеском и категорији глајда.

Према дистрибуционим правилима, у српском и француском језику [j] се може наћи у иницијалном, медијалном и финалном положају у речи, док се у енглеском на крају речи увек налази кратко [i], чија су артикулација и акустичка слика врло блиске онима карактеристичним за француско и српско [j].

У српском и француском, иза иницијалне сугласничке групе следи обвезан изговор [ij]: *briller* [bRije], *plije* [plije] / *brijati*, *klijati*.

Глас [j] у српском језику бележи се графемом *j*, или се уопште не бележи, иако је у изговору присутно: *авијатичар*, *радија* / *авион*, *радио*, *био*. У француском постоји више начина бележења овога гласа, у зависности од етимологије: *-i*, *-ill*, *il*, у (*bien*, *briller*, *travail*, *yod*). И у енглеском језику постоји више графија које имплицирају изговор гласа [j]: *i*, *у*, *u*, *eu*, *ew* (*onion*, *you*, *popular*, *Europe*, *few*).

Истраживање међујезичке перцепције које смо извршили на узорку од по 10 изворних говорника српског и француског језика показало је да говорници оба ова језика енглеско кратко /i/, у финалном положају или као део дифтонга, перципирају као [j]. Одатле потиче и фонолошко уподобљивање енглеских позајмљеница: *mail* – *мејл* – [mejl], *face* – *фејс* – [fejs] (*фејсбук* / [fejsbuk] итд).

Ово истраживање отворило је неколико питања везаних за правопис српског језика. На првом месту је оно које се односи на правила о додавању слова *j* у речима страног порекла, тамо где оно постоји као транзициони глас (*авион* – *авијатичар* / *Верди* – *Вердија* / *радио* – *радија*). Недоследност је присутна и код позајмљеница типа фр. *dossier* [dosje] и фр. *première* [prēmje:r] које су у српски пренете као *досије* и *премијера*, у складу са исписом, а не као *досје* и *премјер(а)*, што одговара изговорним облицима наведених лексема.

Друго питање тиче се правила да се иза префикса *анти-*, *архи-* и *поли-* не пише *ј* које је у Правопису подведено под изузетке. Сматрамо да је овде реч о доследном правилу по којем између ових префикса који долазе из класичних језика и речи уз коју стоје, а која почиње вокалом, транзицију између [i] и наредног вокала не треба бележити посебном графемом (антианархиста, антиисламиста, антиалкохоличар, архиепископ, полиедар, полиетилен...). Небележењем транзиције поштује се изворни облик речи, што не утиче на сам изговор у којем је транзиција евидентна, али не и истоветна са нпр. иницијалним или финалним [j].

Литература

- Белић 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд [Изабрана дела Александра Белића, т. 9].
- Гудурић 2004: С. Гудурић, *О природи гласова*. Београд: Завод за уџбенике.
- Гудурић 2009: С. Гудурић, *Основи фонетике с фонологијом француског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Гудурић 2024: С. Гудурић. Између фонетике и фонологије: прилог проучавању фонетско-фонолошке природе гласа [j] у српском и француском језику. *Зборник у част академика Милке и Павла Ивића*. Београд – Нови Сад: ИСЈ САНУ, Филозофски факултет у Новом Саду и Матица српска. (у штампи)
- Гудурић & Петровић 2020: С. Гудурић, Д. Петровић. Рефлекси дугог јата у говору Драгачева. Акустичка анализа. У: проф. др Милош Ковачевић (ур.). *Актуелна питања фонетике и фонологије српског језика*, Андрићград - Вишеград: Андрићев институт, 167-196.
- Ивић 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, друго издање. Нови Сад: Матица српска.
- Милетић 1933: Б. Милетић, Изговор српскохрватских гласова, *Српски дијалектолошки зборник*, V. Београд.
- Новаковић 1873: С. Новаковић. Физиологија гласа и гласови српског језика. Гласник Српског ученог друштва, XXXVII (посебан отисак, 1–108).
- Поповић 1081: М. Поповић, *Јота*. Београд: Рад – Вуков сабор.
- Петровић & Гудурић 2010: Д. Петровић, С. Гудурић, *Фонологија српског језика*. Нови Сад – Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Симић, Остојић 1981: Р. Симић, Б. Остојић, *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*. Титоград: Побједа, 1981.
- Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматицки системи и књижевнोजезичка норма)*. I. Увод – Фонетика – Морфологија, треће издање. Београд: Научна књига.

- Bally 1926: Ch. Bally, *Le langage et la vie*. Paris: Payot.
- Bally 1937: Ch. Bally, Synchronie et diachronie. *Vox romanica* 2, 345-352.
- Deterding 1997: D. Deterding, The Formants of Monophthong Vowels in Standard Southern British English Pronunciation. *Journal of the International Phonetic Association* 27(1-2):47 - 55
- DOI:10.1017/S0025100300005417, доступно на: https://www.researchgate.net/publication/231781541_The_Formants_of_Monophthong_, приступљено у више наврата између 20. септембра 2024. и 5. фебруара 2025.
- Flanagan 1972: J. L. Flanagan, *Speech analysis, synthesis, and perception* (2nd ed.). Berlin: Springer-Verlag.
- Jovičić 1999: S.T. Jovičić, *Govorna komunikacija. Fiziologija, psihoakustika i percepcija*. Beograd: Nauka.
- Ladefoged, Maddieson 1996: P. Ladefoged, I. Maddieson, *The Sounds of the World's Languages*. Oxford – Cambridge, Massachusetts.
- Maeda 1992: Sh. Maeda, Acoustique du conduit vocal: Voyelles (cours TD92, Paris III – Sorbonne Nouvelle, ILPGA, janvier-avril 1992)
- Meille 1936: A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, I–II. Paris : Klincksieck.
- Saussure 1972: F. De Saussure, *Cours de linguistique générale*. (prvo izdanje 1916). Édition critique préparée par Tullio de Mauro. Paris : Payot.
- Sechehay 1908: A. Sechehay, *Programme et méthodes de la linguistique théorique : psychologie du langage*. Paris : Champion.
- Škarić 1985: I. Škarić, Slovo, glas i fonem j. *Jezik*, 32/5, Zagreb, 131-137.
- Škarić 1991: I. Škarić, Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U: Babić et all. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*. Zagreb, 1991, стр. 61–377.
- Troubetzkoy 1949: N.S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*. Paris: Librairies Klincksieck.
- Zsiga, Elisabeth C. *The Sounds of Language. Introduction to Phonetics and Phonology*. Wiley – Blackwell, 2013.

Snežana Gudurić
Nataša Radusin

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE PHONETIC-PHONOLOGICAL NATURE OF THE SOUND [j] IN SERBIAN, FRENCH AND ENGLISH

Summary

The paper presents a comparison of the phonetic-phonological nature of the sound [j] in three Indo-European languages belonging to different linguistic groups, its relation to the vowel [i], and variants of its orthographic (non)representation. The research results show that this sound has a multifaceted nature depending on its position in the sound sequence and on the pronunciation according to language. It can manifest as a clear fricative consonant, sonant, approximant, semivowel (often identified as a transitional sound, ie. glide), or a short vowel [i], depending on the language. In Serbian linguistics, this sound is classified among consonants (mostly sonants, although some authors emphasize its fricative nature in the initial position in the speech chain), while in French, it belongs to a distinct phonological category - semivowels. In English phonetics, [j] is classified as an approximant consonant and glide, but some phoneticians insist on its fricative nature in certain positions. The layout of semi-formants on the spectrogram of the sound [j] corresponds to the layout of the formants of the vowel [i] in each of the three observed languages. The pronunciation of the sound [j] in Serbian is unstable in intervocalic positions, while its articulation in French is always clear. In English, the pronounced sound in this position is mostly [ɪ]. The (non)representation of this sound varies across languages, partly depending on the type of articulation and its corresponding acoustic properties, partly on the type of orthography used by each language (primarily or partially etymological, or phonetic), and partly on linguistic conventions reflected in spelling.

Keywords: phonetics, phonology, sound [j], orthography, Serbian, French, English

ЧЕСНИЦА КОД СРБА У РУМУНСКОМ БАНАТУ

Чесница је врста обредног хлеба који домаћица припрема рано ујутру на Божић или непосредно пред Божић. Обичаји који су повезани са чесницом указују на њен значај за породичну заједницу. У обредној пракси чесница се јавља као врста бесквасне погаче, у виду проје или као слагана пита од ручно развијених (*тегљених*) или куповних кора. У раду се разматра употреба чеснице код Срба у румунском Банату.

Кључне речи: чесница, обредни хлеб, Божић, Банат, Срби, Румунија

Хлеб спада у најважније производе људског умећа стварања и претварања природе у културу.³ Спознаја да се од произведене житарице и њеним млевењем у брашно (природа/пресно/непрерађено) могу произвести различити производи (култура/прерађено), а пре свега хлеб, свакако је једна од битних тековина људског развоја и технолошког сазнања. Употреба хлеба у свакодневним и специјалним приликама, па самим тим и његов изглед, одраз је, поред осталог, културних схватања народа у оквиру уже и/или шире заједнице. С обзиром на значај који се хлебу у народу придаје не треба да изненађује спознаја да је у функцији одржања живота био, а свакако то још увек и јесте, неизоставни део прослављања календарских празника, али и догађаја који обележавају животни ток појединца. За приказ у овом раду издвојена је употреба посебне врсте хлеба који обележава божићно празновање – хлеб познат као *чесница*.⁴ За разматрање овог обредног хлеба послужиће теренски материјал прикупљен током вишегодишњих истражи-

¹ milina.ivanovic@gmail.com

² Текст је резултат рада на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар).

³ О односу природа : култура видети: Леви-Строс, 1970: 167–176.

⁴ Колико је аутору овог рада познато, чесница у етнолошким радовима није засебно обрађивана; она је готово увек део неке веће целине у којој се приказују божићни обичаји. У овом смислу изузетак су обраде појма *чесница* у речницима различитих формата (СМР, 1970; СМ, 2001; ПСК, б. г.). Чесница је до сада разматрана из угла лингвистике (видети: Ћирковић, 2015: 455–473; Ћирковић, 2016: 29–42).

вања у селима настањеним Србима у румунском делу Баната.⁵ Обичаји који су повезани са припремом и употребом чеснице као неизоставног божићног хлеба (колача) указују на значај који она има за породичне заједнице Срба у овом делу Румуније.

После великог обредног (божићног) колача,⁶ следеће место по важности у циклусу божићних обичаја, у обредном смислу, припада *чесници*. У основи речи чесница је лексема *чест* у значењу део. Заправо, у питању је део (комад) који за онога који га добија или га је у прошлости добијао значи срећу али и, по веровању, врсту одређујуће судбине сваког укућанина, односно свих који учествују у њеној деоби. „То значење је и исказано тиме што ломљењем чеснице сваки укућанин налази у свом парчету симбол који му указује у ком ће послу наредне године бити најуспешнији. (...) Комад хлеба који се узима има, дакле, повишено магијско обредно али и митско значење. Тај део који смо одломили припада нам не као наш свесни избор, већ по сили случајности, односно судбине“ (Јовановић, 2010: 104). Судбина се одређује у зависности од тога шта учесник у обреду добија као додатни садржај у свом комаду чеснице – новчић, житарицу или шта друго што домаћица стави у смесу приликом припреме. Чесница представља „Христову“ или „Божију повојницу“ (Босић, 1996: 57), па у том смислу, према неким од казивања „била је то повојница за Исуса Христа“ (Белобрешка).⁷ Чесница која се припрема код Срба у румунском Банату, слична је обредном хлебу код других словенских и балканских народа – Бугара (*кравай, нита*), Македонаца (*погача, нита* и др.), Грка (*basilopitta*) (СМ, 2001: 577).

Чесница спада у најзначајније обредне хлебове који се припремају у календарској години код Срба у румунском Банату и још увек је део обредне праксе. У ствари је специфично обележје божићног празновања и од изузетне је важности за породичну заједницу. Припрема се од пшеничног или кукурузног брашна на сам дан Божића (рано изјутра), а од скорашње прошлости може се припремити и дан-два раније – на Бадњи дан или Туциндан (Чанад, Поморишје; Краљевац, Банатска Црна Гора). У садашњем времену у појединим областима где живе Срби израђује се слагани тип чеснице од ручно израђених кора (тзв. *тегљена*) или у новијој варијанти куповином

⁵ Истраживања су обављана у периоду 2016–2019. година, а у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар). Руководилац пројекта је проф. др Михај Миља Радан.

⁶ О великом божићном обредном колачу и његовом значају за породичну заједницу више видети у: Босић, 1996: 45–52.

⁷ Сви примери који се помињу у тексту, ако није другачије наглашено, забележени су приликом теренских истраживања у селима настањеним српским становништвом у румунском делу Баната у периоду 2016–2019. година. Грађа са истраживачког пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* публикована је у монографској студији: Ивановић Баришић, 2022.

готових кора у трговини (Фенлак, Чанад, Поморишје; Краљевац, Банатска Црна Гора). „Чесница се спрема на Бадњи дан. За њу се тесто растеже и слаже у плех“ (Фенлак, Поморишје). Чесницу „сад правимо сас корама, не правимо више тегљену“ (Чанад, Поморишје).

Чесница се може припремати и од кукурузног брашна. Ако се припрема од кукурузног брашна, што је помињано током теренских истраживања (Стара Молдава, Дивич, Дунавска Клисуре), онда представља вид проје од које се разликује не по начину припреме већ по садржају и поступку њене употребе (више у: Ивановић Баришић, 2022: 101–102). „Код нас многи праве погаћу. Ми не волимо погаћу, ја правим проју. Проју месим и онда у проју метем жито, кукуруз, леј. (...) Ту проју јемо са сармом. Проја се 'крши' пре него почне да се једе сарма“ (Дивич, Дунавска Клисуре). По правилу, у чесницу припремљену на оба начина (од пшеничног и кукурузног брашна) умеће се новчић, различито зрневље (пшеница, кукуруз, пасуљ и сл.), комадићи дрвета (родна воћка, комадић дрвета откинут са довратка или прозора и сл.). У смесу за чесницу се неизоставно ставља новчић (понегде и више њих због деце), а од осталог поменутог може да се убаци шта год, а по избору домаћице, међутим није обавезно. „Прави се ћесница од пшеничног брашна. У њу се ставља новчић, неко зрно кукуруза, жита и парће сламе“ (Белобрешка, Дунавска Клисуре).

У слагани тип чеснице се углавном ставља новчић, ређе нешто друго од поменутог. Слагани тип чеснице може бити без додатака или са додатком ораха и сувог грожђа; по печењу се обично премазује медом. Обично је домаћица чесницу „теглила на сам дан Божича“, рано изјутра. Чесница се слагала, имала је десет до дванест слогова, у њу су стављани ораси, шећер, суво грожђе... Пре него се стави да се пече исече се ножем на коцке. Печена се служила док је још топла. Често се није ни са чим преливала. У њу се стављао један леј. Међутим, саговорница са којом је обављен разговор у Дињашу (Централни Банат) напоменула је да је она стављала четири леја у чесницу – у сваки ћошак тепсије „метем по један. Па, свако оче да нађе леј, се радује да нађе“. Новчић из чеснице се чува јер је то срећа. Такође, у разговорима се наводило да се сада чесница прави од кора, шећера и ораса. Премазивала се и медом. Пече се на Бадњи дан. Раније се чесница припремала у виду погаचे (Краљевац, Банатска Црна Гора). У Фенлаку (Поморишје), чесница се раније спремала као погача док се данас спрема слагана и у њу домаћица ставља орасе или мак и једну пару. Пре него што се стави да се пече чесница се сече на коцке. Једе се после ручка. По веровању, представља „срећу у кућу“. Домаћица је припрема на Бадњи дан. У Чанаду (Поморишје) се чесница припрема „на Туциндан. [Међутим,] моја мати кад је она била дете, приповедала, (...) да је њена баба (...) на Божић зајутра уранила ко њена баба да је правила. (...) Чесницу сад правимо сас корама, не правимо више тегљену. А пре сам правила тегљене“. Прави се са додатком ораха, шећера и сувог грожђа.

У старијој варијанти чесница је представљала врсту бесквасне погаче о чему постоје казивања у Дунавској Клисурси и Пољадији. Овај тип чеснице се и данас припрема у појединим кућама. То је у ствари „једна лепиња тако мала“. У њу се обавезно ставља ночић, а може и нешто друго по избору домаћице (ивер од прага, на пример), али „ја не, ја само бањ“ (новчић) (Дивич, Банатска Клисура). С обзиром на то да чесница у виду бесквасне погаче се не меси са квасцем (кисело тесто) она самим тим није погодна да дуго стоји. Из тог разлога се припрема у количини која може одмах после обредног ломљења да се у целости поједе. У селима у Дунавској Клисурси осим као бесквасна погача чесницу је представљала и погача умешена са врло мало квасца, такође умешена од пшеничног брашна.⁸ У Белобрешкој (Дунавска Клисура) чесницу представља округла бесквасна погача или погача са врло мало квасца од пшеничног брашна. Њена горња површина се маже „сас медом“. У Дивичу (Дунавска Клисура) се на Божић „прави обићна ћесница од белог брашна, танка ко прс. У њу се завуче бања и се испеће“. Чесница се увек кида, не сече се ножем. Новац из чеснице као и парче чеснице се чувају у кући – стављају се да стоје поред иконе.

Чесница се и у Пољадији припрема као мања погача од бесквасног теста. У Соколовцу се у тесто ставља новац и „од врата се одсече малко дрвета“. Печена чесница се премазује медом. Не сече се, већ се кида. У Луговету је чесница „као погаћа бесквасна, то није сас кермом (...) кад се меси ћесница, онда се стави кукуруз, жито, неки пасуљ, и неко семе од дулека од кога се правила дулешница и неки бан (...) то се све стави у ћесницу. Кад се извади ћесница испечена, онда с тим медом се намаже све озгор“. По једно парче чеснице се намењују за Господа Бога, за *марву* (стоку), за кућу. Такође, по парче се даје *глоти* (укућанима). Ко пронађе новчић, тај ће га, по веровању, зарађивати преко читаве године. Према истраживачима, овај тип чеснице своје исходиште вуче из словенске старине (в. Босић, 1996: 57).

* * *

Чесница у структури божићног празновања, код Срба у румунском Банату, још увек представља неизоставни обредно-обичајни садржај у готово сваком домаћинству. У ранијим истраживањима празничне обичајне праксе утврдила сам да се у структури обредно-обичајног комплекса издвајају елементи који на формалном и функционалном плану одређују празновање. Ти елементи су: време, простор, учесници, обредне радње и реквизита, али и одређена веровања као реминисценција некадашње магијско-религијске праксе (Ивановић Баришић, 2007: 255–294). Поменуте елементе празновања применићу на, у овој прилици, издвојеном сегменту празновања – чесници.

Време за припрему чеснице се може посматрати двојако; као календарско време, односно датумско време празновања Божића (седми јануар

⁸ Приликом теренских истраживања у Поморишју (Фенлак) и у Банатској Црној Гори (Краљевац) забележено је да се раније чесница припремала као погача, али је сада слагана, припремљена услатко.

по садашњем – грегоријанском или двадесет пети децембар по старом – јулијанском календару). Како је већ у тексту наглашено, чесница је једно од битних обележја божићног празновања и прави се само у време празновања Божића. Ако се тесто слично чесници прави на неки други дан током године онда се оно назива *пита* или томе слично.

Друго време повезано са чесницом је празнично време, односно време њене припреме и употребе. До скорошње прошлости чесница се, по правилу, припремала на сам дан Божића рано изјутра. У садашњем времену се израђује током божићног преподнева – пре одласка у цркву на службу или по окончању службе када се огласе црквена звона. У појединим истраживаним областима (Поморишје, Банатска Црна Гора) припрема чеснице се помера на Бадњи дан, а у појединим кућама и на Туциндан. Треба међутим нагласити да се пре самог Божића припрема само слагани тип чеснице пошто стајањем не мења текстуру. Друга два типа израђују се на сам дан празника ујутру рано или током преподнева.

„Ћесницу је домаћица спремала на Божић ујутру док су укућани у цркви“. (...) „Кад прво звоно на цркву зазвони, онда узме мајка воде из бунара, мало смлаћи, стави малко квасца [да не буде превише тврда]. Ћесница се прави ко слатка погаћа. (...) Кад се крши намени се – прво се да на кућу једно парће, једно парће се да домаћину, домаћици – по старешинству, и путнику намернику на послетку. (...) То се мало пре ручка послужи“ (Белобрешка, Банатска Клисуре).

У Дивичу (Банатска Клисуре) се на Божић изјутра прво узимала вода из бунара за припрему чеснице. Чесница почиње да се прави кад домаћица чује да „лупа звоно – прво звоно. Ондак кад прво звоно удари ми ондак замесимо и ставимо да се пеће. Кад је готова, премажемо је с медом и је покријемо. (...) Има неки који правиду ујутру ћесницу за фруштук (...). Кад се дође из цркве прво газда кида ћесницу, првом каже за кућу и онда каже газди старим, газди младим, по старешинству се да – првом мушка страна, па женска. И ондак кажемо за марву, за све“. После расподеле чеснице започиње се са ручком (Дивич, Банатска Клисуре).

Овај обредни колач се најчешће дели и једе пре ручка али може, што је ређе, и током преподнева. Обично пре ручка свако од укућана узме по мало чеснице и поједе. „После се пренесе рућак и рућамо“ (Белобрешка, Банатска Клисуре).

Простор као одредница подразумева да се обичајне радње повезане са чесницом односе на простор куће. Домаћица чесницу припрема у кухињском простору куће, а разделяје се укућанима у просторији у којој се поставља божићни ручак. Наменује се живима, а према теренским сазнањима, често се намењује и мртвима што указује на „повезаност“ живих и мртвих. „Давало се и задушу парче чеснице и тесто које је домаћица за то спремала“ (Чанад, Поморишје).

Учесници у припреми, подели и употреби чеснице су укућани. Како наводи Б. Крстић „у неким клисурским селима у ломљењу чеснице учествују сви чланови породице, кидајући сваки за себе по један комад“ (Крстић, 2015: 184). Припрема (мешење и печење) чеснице било је у домену женског задужења с тим што је то у ранијем времену обављала најстарија жена у кући. С друге стране, делење чеснице (кидање или сечење) било је задужење (најстаријих) мушкараца, ређе старијих жена. „Ћесницу почне деда да крши и на кога падне та пара тај је газда у кућу. И та пара се остави и сас том паром се купи соли“ која се даје стоци (Белобрешка, Дунавска Клисура). Исто тако, доношење воде са извора (бунара) за припрему чеснице било је обично задужење мушкарца из куће. Жена из куће је била та која је сировину (брашно) „претварала“ у готов производ – чесницу, док њену поделу у складу с празничним правилима најчешће обавља најстарији мушкарац али могу и женски чланови домаћинства. „Ћесницу је кршио газда. И онда каже: 'прво кршим на кућу', па на газду и онда по реду колико њи има у кућу“ (Белобрешка, Банатска Клисура). „Проја [чесница] се 'крши' пре него почне да се једе сарма“. У кући саговорнице зет „крши“ проју и свако гледа шта је добио (Дивич, Банатска Клисура). У Луговету (Пољадија) чесницу ломе газда и комаде дели сваком од укућана. У кући у којој нема мушких чланова ломљење и поделу обавља домаћица.

Према наслеђеној традицији домаћин или домаћица требају чесницу да ломе на комаде, међутим слагана чесница се из практичних разлога претходно исече ножем, а потом се, кад се испече комади деле/намењују према обичајним правилима. Слагану чесницу дели, у зависности од домаћинства, домаћин или домаћица. У деоби чеснице која није слагана учествују сви чланови домаћинства тако што је окрећу и ломе изнад постављеног стола. „Најзанимљивији тренутак при ломљењу чеснице јесте свакако пронаћи комад у коме је скривен метални новчић. Онај који би нашао новац у свом комаду значило је, према народном веровању, да ће те године бити срећан“ (Крстић, 2015: 184).

Обредне радње повезане са чесницом су: *израда, печење и подела*. Кроз претходни приказ елемената повезаних са чесницом указано је и на обредне радње са њом повезане. Како је већ наведено чесница се припрема на сам дан празника, али може и дан или два раније. Послови око чеснице су задужења домаћице. У прошлости се за њену израду употребљавала тзв. неначета вода – вода која се тог јутра доносила са извора. Данас се припрема „са обићном водом из бунара, само се смлаћи мало“ (Дивич, Банатска Клисура). У Златици (Пољадија) „узмеш воде ненаћете. Идем на бунар, узмем воде у лонће и ондак месим ћесницу“. У прошлости се ишло рано ујутру на поток за воду, сад то више нико не ради. „Оданде донесеш воде, се сумијеш да си ћиста ујутру рано кад идеш у цркву. На потоку се сумијеш. Узмеш воду и сас том водом правиш ћесницу“. У садашњем времену се најчешће користи вода из водовода.

Посебан значај чланови породичне заједнице придају **новчићу** који се ставља у чесницу. Тај новчић се најчешће чува у кући годину дана када се мења другим. Овај новчић се може помешати с другим новцима и купити соли за кућу или нешто друго потребно у кући. Током истраживања је забележен и занимљив пример повезан са новчићима из чеснице. Наиме, по веровању овај новчић треба да се носи са собом јер доноси срећу. „Та пара се држи у кући јер се каже да доноси срећу“, али исто тако треба „увек да [је] носиш са тобом. Каже година дана то ти срећа“. После се потроши (Белобрешка, Дунавска Клисуре). У време ратова новчић из чеснице су носили војници са собом да их сачува од метка и да се срећно врате породици. „Старији су говорили тај новац треба да се ћува и кад је за време рата [ако] иде неки у рат дима седам ти новаца код њега у ђепу. Тога, каже, Господ Бог прати и тога не стигне тане никад. Тако су бабе говориле“ (Луговет, Пољадија).

* * *

Хлеб уопште, а нарочито обредни хлеб у контексту култног колача кога свакако и чесница представља, симбол је плодности и одржања живота. Иако су бројне промене и различити спољни утицаји значајно допринели разводњавању празничне културе на простору румунског Баната који насељавају Срби, празници из годишњег календара у појединим сегментима још увек одолевају модернизацији живота као и утицајима из града. У том смислу, свакако да су добар пример обредни хлебови који се још увек припремају за Бадњи дан и Божић. Посебно и значајно место међу обредним хлебовима свакако да припада чесници која заједно са божићним хлебом (колачем) и колачем званом *здравље* успешно одолева различитим културним утицајима, медијима и посебно све израженијим потрошачким навикама. Истрајавање на изради обредних хлебова, па и чеснице, показатељ је свакако њихове „моћи“ коју још увек имају на свест људи.

Припрема, деоба и намењивање изломљених или сечених делова чеснице одређеним лицима (живим или мртвим), односно члановима домаћинства, животињама, пољима, благостању куће и породице показатељ је да се још увек, мада у садашњем времену више несвесно, очекује да делује на успех породичног дома, плодност стоке и успех у различитим породичним пословима. Другим речима, верује се да чесница представља средство да се магијским деловањем очува здравље и благостање чланова породице, али и да се уз њену помоћ „повећа плодност њива и стоке“ (Петровић, 2010: 107–108). У том смислу, чесницу можемо посматрати као друштвено-интеграциони елемент породичног божићног празновања, али и као битан магијско-религијски сегмент обичајног живота Срба на простору румунског Баната. Друштвена компонента испољена је кроз окупљање чланова породице, као и кроз расподелу улога у припреми и деоби чеснице. С друге стране, магијско-религијски аспект употребе овог обредног хлеба у божићном

празновању наслућује се онајвише из поступака током расподеле – чесница се намењује свим члановима породице по старешинству, намењује се полагајнику, незваном госту, стоци, али и мртвима у циљу обезбеђивања породичној заједници напретка, среће, здравља, а с друге стране, очекује се да се „повећа“ родност поља и стоке (в. Ивановић Баришић, 2022: 101–108). Дакле, чесница је хлеб од кога се „очекује“ напредак и опстанак породичне заједнице, па је та чињеница вероватно један од чинилаца њеног опстајања и у садашњем времену имајући у виду да су бројни обредни хлебови повезани са божићним празновањем у потпуности изобичајени. С обзиром на то да је чесница још увек део божићног празновања заслужује да се посматра и као део још увек живог културног наслеђа Срба у Румунији.

Литература

- Босић 1996: М. Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*. Нови Сад: Музеј Војводине – Прометеј.
- Ивановић Баришић 2022: М. Ивановић Баришић, Божићни циклус празника и обичаја код Срба у Банату – Румунија, у: *Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*, (ур. др Михај Миља Радан). Темишвар: Савез Срба у Румунији – Београд: Етнографски институт САНУ, 5–145.
- Ивановић Баришић 2007: М. Ивановић Баришић, *Календарски празници и обичаји у подавалским селима*. Посебна издања, бр. 59. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Јовановић 2010: Б. Јовановић, Обредни и обедни хлеб, у: *Традиционална естетска култура: хлеб*, (прир. Драган Жунић). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ – Универзитет у Нишу, 97–106.
- Крстић 2015: Б. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољадидијаца*. Друго, допуњено издање. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Леви-Строс 1970: С. Lévi-Strauss, *Kulinarски trokut. Kritika*, 4, 167–176.
- Петровић 2010: С. Петровић, Еволуција и трансформација обредних хлебова, у: *Традиционална естетска култура: хлеб*, (прир. Драган Жунић). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ – Универзитет у Нишу, 107–129.
- ПСК (б.г.): *Етнолошко-антрополошки појмовник српске културе*. Београд: Етнографски институт САНУ <https://pojmovnik.rs/pojmovnik/>
- СМ 2001: *Словенска митологија: енциклопедијски речник термина*. (ред. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић). Београд: ZEPTEK BOOK WORLD.
- СМР 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Ћирковић 2016: S. Ćirković, Food as intangible cultural heritage: the česnica among Serbs in Romania. *Porta Balkanica*, vol. 8, iss. 1, 29–42.
<https://hdl.handle.net/11222.digilib/136993> (приступ: 20. новембар 2023.)

Ћирковић 2015: С. Ћирковић, Истраживања српских заједница у жупанији Арад у Румунији: антрополошко лингвистичка анализа наратива о прављењу чеснице. *Исходима*, 1, 455–473.

Milina M. Ivanović Barišić

CHRISTMAS CAKE AMONG THE SERBS IN ROMANIAN BANAT

Česnica (Christmas cake) is a kind of ritual bread that the housewife prepares early in the morning on Christmas or just before Christmas – most often on Christmas Day. The customs associated with Christmas cake indicate that it represents one of the most important ritual breads in Christmas customs. In the ritual practice of the Serbs, Christmas cake appears in two variants – as a type of unleavened bread or as a layered pie made from unfurl or purchased crusts. The press release will talk about Christmas cake and how it is made by Serbs in the Romanian and Serbian part of the Banat.

Keywords: Christmas cake, ritual bread, Christmas, Serbs, Banat

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ХИДРОНИМА У ПОРЕЧЈУ ТИМОКА

У раду се анализирају хидроними, имена река и других вода, у сливу Тимока. Корпус за истраживање чини попис ових назива дат у студији Јакше Динића „Имена река и других вода у поречју Тимока“ која је објављена у Ономатолошким прилозима број 21. Хидроними и микрохидроними су анализирани са семантичког, али и граматичко-творбеног аспекта. Називи хидронима и микрохидронима показују како човек са подручја призренско-тимочких говора доживљава и концептуализује реалност која га окружује. Називи су мотивисани перцепцијом: визуелном, хроматском (Бели извори, Белица, Плаветница..), офлаторном (Смрдан..), густилном (Слатинска река), просторном (Дољни сопот, Дољни кладенац, Лева река..) и сл. Хидроними представљају вековно старе лексичке наносе који одражавају како један језички колектив доживљава природу која га вековима окружује.

Кључне речи: когнитивно-лингвистички приступ, хидроним, концепт, перцепција, слика језичке стварности.

Студија Јакше Динића *Имена река и других вода у поречју Тимока* објављена у *Ономатолошким прилозима* бр. 21 из 2011. год. доноси богату лексичку грађу назива стајаћих и текућих вода у поречју реке Тимок. У раду се хидроними анализирају са лексичко-семантичког и творбеног аспекта. Полази се од претпоставке о антропоцентричности језика где онај који именује, транспонује у називе и свој доживљај и своју перцепцију ванлингвистичке стварности којом је окружен.

Хидроними и микрохидроними подељени су у лексичко-семантичке поља и микропоља, дата је анализа њихове структуре и творбени модели. У раду је примењен когнитивно-лингвистички приступ: пре свега, теорија семантичких локализација и коцептуална анализа.

Човекове когнитивне способности, његова перцепција простора, сензорни доживљаји, присутни у просторима у којима живи, нашли су свој израз и у именовању вода и водних комплекса у његовом окружењу.

Очекујемо да семантичка анализа хидронима и микрохидронима покаже доминантне принципе у номинацији, као и да на неки начин презентује представу о наивној слици стварности говорника ПТ дијалекта.

¹ mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

1. Увод

Хидроним, према *Речнику лингвистичких термина*, састоји се од речи хидро = вода и оним = име. Хидроними се деле на имена река *потамониме*, имена језера *лимониме*, имена мора *пелагониме*, имена мочвара или *хелониме*. На формирање хидронима утичу бројни екстралингвистички фактори: конфигурација земљишта, физичка својства воде и корита, као и припадност, особине околног терена (биљке којима је ту станиште, животиње које ту обитавају или повремено бораве) и објеката у близини.

Хидроним Тимок Звездана Павловић (Павловић 1996) наводи (према Георгиев) да је у питању трачко име, сложеница од таман, црн и вода, што се поклапа и са данашњим називима Црни Тимок или Црна река.

1.1 Перцепција простора

Наша могућност да перципиремо околину, простор у коме живимо или се налазимо повезан је са мотивацијом назива за хидрониме и микрохидрониме.

У когнитивној психологији перцепција околине дефинише се као свестан однос са нашим окружењем. Ова способност перцепције подразумева два процеса: екстероперцептивни процес који подразумева стварање представе о процесу око нас кроз осећаје и интроперцептивни процес који подразумева стварање представе о нашем телу, о његовој позицији или оријентацији. Околина је све оно што нас окружује: предмети, елементи, људи и сл. Окружење је део наших мисли јер се у њима спајају сва искуства: перцептивна и она која настају на основу перцепције.

Добра перцепција омогућава да разумемо своје окружење и како смо с њим повезани. Перцепција околине подразумева разумевање односа два објекта када се мења њихов положај у простору. Помаже нам да размишљамо кроз две или три димензије што нам омогућава да замислимо објекат из различитих углова и да га препознамо без обзира на угао поматрања. Перцепција се одвија кроз два система:

- визуелни систем (уз утиске система неког другог чула (мириса, додира, укуса, слуха): визуелни рецептори се налазе у мрежњачи ока и задужени су за пренос информација примењених путем вида, ка мозгу;
- хаптички систем: распрострањен је по читавом телу особе и обезбеђује информације које се тичу положаја делова тела, покрета удова, и информације о површини и карактеристикама онога што се посматра. Ова нам когнитивна вештина омогућава да разликујемо облике, величину, удаљеност...Захваљујући перцепцији просто-

ра можемо не само да разликујемо већ и да замислимо различите предмете, објекте 2Д и 3Д моделе као и да предвидимо промене у окружењу.

Према Коваленку (Коваленко 1989:12) перцепцију простора обезбеђује сложена структура нервних веза која обједињује више анализатора (вестибуларни, временски, кинестетички, визуелни и др.) (Пипер 2001:17).

Човек има потребу за локализацијом и аутолокализацијом у физичком, али и у социјалном простору и то доказује с једне стране, постојање центра за равнотежу у средњем уху када је физички простор у питању, а с друге стране, чињеница да је у многим друштвеним и културним заједницама ес-комуникација једна од најтежих и најгорих казни за човека.

Према теорији семантичких локализација било да се ради о физичком или апстрактном простору, постоје три обавезна елемента ситуације:

1. објекат локализације;
2. локализатор;
3. оријентир.

Наивна слика језичке стварности полази од непосредног перцептивног доживљаја што обухвата просторно-временску димензију визуелног утиска, неки визуелни и сензорни утисак другог типа (олфакторни, густилни и др.) у функцији фокалне тачке. Перцептивни утисак може бити мапиран делом природног човековог окружења (биљке, животиње и сл.) или делом социјалног човековог окружења (лично, породично име и сл.). Ти елементи у функцији когнитивно истакнуте фокалне тачке постају главни мотиватори назива хидронима и микрохидронима и омогућавају њихову категоризацију у менталном и језичком систему говорника.

Вода је свуда око човека и то присутна кроз различите форме стајаћих или текућих вода. Различите облике водног комплекса, човек је именовао тако што је део конкретног водног комплекса смештао у неки простор: *На воду* (262) – овом синтагмом где је објекат *вода* (водена површина) и локализатор *вода* јер је реч о ушћу Манојличке и Вишевске реке, а оријентир предлог *на* који указује на дешавање спајања две водне површине у оквиру отвореног простора, заправо се исказује човеков доживај простора где се две текуће воде спајају у једну. У примеру *Чесма код касарне* (300) објекат је артерска *чесма*, локализатор *касарна*, а оријентир предлог *код* где се овим трочланим изразом тачно лоцира једна од артерских чесми у Зајечару и тиме се издваја од осталих у граду и околини. У доживљају простора може доминирати неки сензорни доживај и то:

1. визуелног типа: *Плаво језеро* (268);
2. густативног типа: *Кисељевачки поток* (241);
3. олфакторног типа: *Смрдела бара* (извор 284).

Хидроними су груписани према три основна принципа:

1. Први критеријум је нелингвистички и дели хидронимску мрежу на текуће и стајаће воде; Друга два критеријума су лингвистичка:
2. Према структури деле се на: моноксемне (једночлане) и полилексемне (двочлане којих је и највише, и вишечлане);
3. Према мотивацији могу бити:
 - **Фисиогени** (хидроними са природним називом) (когнитивни фокус је на некој географској, природној појави).
 - **Антропогени** (хидроними антропонимског порекла или сви они које је човек именовао). Мотиватор назива код ове групе хидронима је когнитивни фокус кога човек налази у оријентирима код просторно мотивисаних хидронима или у непосредним чулним утисцима (боја, мирис, укус), тако он свој доживљај простора транспонује у називе своје непосредне околине.

Када кажемо **хидроними са природним називом (фисиогени)** мисли се на употребу хидронимских и географских апелатива у именовању вода (*Извор, Језеро, Локвица, Поточане* и сл.). Ова група хидронима даје минималну ономастичку обавештеност и представља један од најранијих начина именовања водених објеката.

Групу хидронима антропонимског порекла чини знатно већи број хидронима и они се даље могу поделити с обзиром на мотивацију на:

- 1) Називи **антропонимског** порекла у ужем смислу;
- 2) Са **етнонимима** у саставу: *Бугарски поток* (208);
- 3) Са **топонимима** у саставу: *Сврљишки Тимок* (281); *Крагујевац* (речица 246);
- 4) Са **фитонимима** у саставу: *Крушарје* (поток 247);
- 5) Са **зоонимима**: *Жабарски поток* (231);
- 6) Са неком особином као резултатом слободне процене: *Дугачки поток* (229);
- 7) Према положају, месту: *Доњеполски поток* (227);
- 8) Према природној особини воде, гла: чулни утисак: *Бела бара* (201); *Плаветница* (поток 268);
- 9) Настали **од општих апелатива**: *Барице* (200);
- 10) Настали према називима земљишта, објеката, места из руралног живота: *Котлови* (вирови на реци 246);
- 11) Хидроними непрозирне мотивације.

Гледано из угла теорије семантичке локализације могу бити мотивисани:

1. визуелним доживљајем физичког простора: *Плаво језеро* (268);
2. визуелним доживљајем физичког простора са израженом локализацијом: *На блатото* (ливаде 262);
3. визуелним доживљајем простора са неком истакнутом перцепцијско-чулном фокалном тачком:

- а) *Кисељевачки поток* (241);
- б) *Густи кладенац* (извор 224);
- в) *Смрдела бара* (извор 284);

4. визуелним доживљајем простора који је социјално мапиран: *Ђурђина падина* (230); *Ђурина бара* (230); *Бојанин кладенац* (205) и др.

2. Анализа

Хидронимску мрежу Тимока чине: реке, речице, потоци, поточићи, извори, извори лековите и минералне воде, чесме, кледенци, врела, поно-рнице, подводно земљиште, мочварно земљиште, баре, језера (природна и вештачка), језерца, делови у пећини који увек влаже, земљиште на висини које се лако раскваси, вртаче у којој има вода, али и вртаче у којима је некада било воде.

I Хидроними са природним називом (фисиогени): *Бањица* (198), *Бара* (198), *Барина* (200), *Блато* (204), *Вир* (212), *Вирови* (212), *Водице* (214), *Врело* (215), *Дубрава* (назив потока 229), *Јаруга* (воденични канал 237), *Језеро* (поток 238), *Кладенац* (извор 241), *Корито* (поток 245), *Корита* (појило поред извора у планини 245), *Поток* (поток 271), *Река* (Аладинска река 277), *Локва* (место на којем се задржава вода после снега 252) и др.

II Хидроними антропонимског порекла:

- 1) Називи антропонимског порекла у ужем смислу: *Граден поток* (222), *Дојчина река* (226), *Душин дол* (поток 230), *Ђорђевић поток* (230), *Ђурђевска река* (поточић 231), *Џикин вир* (232), *Џикин поток* (232), *Зубов дол* (поток 234), *Игњатов кладенац* (235), *Илинска река* (235), *Јанин поток* (236), *Лалов поток* (250), *Лесковачки поток* (251) итд.
- 2) Са **етнонимима** у саставу: *Бугарски кладенац* (извор 208), *Бугарски поток* (208), *Влашки дол* (поток 213), *Влашки бунар* (бунар у шуми 213), *Влашкопољска река* (214), *Српски поток* (286), *Српски дол* (поток 286), *Турска падина* (извор 294), *Турска бара* (мочварно земљиште 294) итд.
- 3) Са **топонимима** у саставу:
 - а) ојконими: *Гамзиградски поток* (218), *Грлишко језеро* (вештачко језеро изграђено на Грлишкој реци 223), *Јевропа* (извор 237), *Лесковачка река* (251), *Мали Буковац* (поток 255), *Мали Кључ* (кривина на Тимоку ниже села Трнавца 255), *Нишевачка Бањица* (топли извор, а раније бања на ушћу Белине у Сврљишки Тимок 265) итд.
 - б) ороними: *Јастребац* (дубодолина са неколико извора 237), *Јастребовачки дол* (поток 237) итд.

- 4) Са **фитонимима** у саставу: *Бриљнов дол* (извор 207), *Врбовик* (извор 215), *Базак* (бз, баз = зова)(197), *Бресје* (појило 207), *Брезовица* (понорница 207), *Бриљнов кладенац* (207), *Букова река* (208), *Букова бара* (208), *Глоговичко језеро* (219), *Грабовац* (поток 222), *Љиљачки кладенац* (254), *Папратна падина* (поток 267), *Ружин бигар* (кладенац 279), *Ружино блато* (њиве и ливаде 279), *Тополова ливада* (извор 293), *Јабучки поток* (236), *Јавор* (извор 236), *Копривњак* (поток 244), *Дрен* (поток 228), *Јасен* (поток 237), *Ковиљче* (поток 243), *Трешињевски поток* (293), *Урма* (врело и поток 296), *Ружино блато* (њиве и ливаде 279), *Шљивовички поток* (305), *Папрат* (поток) итд.
- 5) Са **зоонимима**: *Биволско блато* (барљиво земљиште 203), *Вепрова бара* (212), *Вучак* (поток 217), *Вучинџи кладанац* (217), *Вучја дувка* (извор, 218), *Говедариште* (извор 219), *Говеђи вирови* (извори 219), *Голубички поток* (220), *Жабарски поток* (231), *Змијанац* (поток 234), *Кокошар* (поток 244), *Козји поток* (244), *Коњска река* (поток 244), *Соколова река* (285), *Орлова река* (265), *Овчи вирови* (извори 265) итд.
- 6) Са неком особином као резултатом слободне процене: *Велика бара* (211), *Гладни поток* (219), *Големо блато* (бара 220), *Голи поток* (220), *Горновачка река* (220), *Густи кладанац* (извор 224), *Дебелортска леђија* (извор и поток 224), *Дебели дол* (поток 224), *Дубођи дол* (поток 229), *Дугачка бара* (229), *Зли дол* (поток 233), *Каљави поток* (240), *Округличко врело* (врело 164), *Оштрц* (265) итд.
- 7) Према положају, месту: *Доње врело* (227), *Доњи бунар* (227), *Доњи Кључ* (кривина на Тимоку 227), *Доњи кладенац* (227), *Десковац* (поток 225), *Горњи саставци* (место где се састају два најчешће сува потоца 221), *Горњокрајнска река* (221), *Горњокаменичка река* (221), *Лева река* (250), *Левачка река* (250), *Левача* (250) итд.
- 8) Према природној особини воде, тла: *Мутна бара* (ту нема вода, али има вртача у којим се стиче мутна вода за киша 262), *Блата* (ливaде 204), *Росуља* (мочварне ливаде 279), *Студена падина* (извор 289);
 - према укусу воде: *Сланобарски поток* (283), *Слана вода* (извор 283), *Кисељевачки поток* (241) итд.
 - према акустичком утиску: *Мала тишина* (мирна и дубока вода у једном делу Црног тимока 255) итд.
 - према мирису: *Смрдан* (извор посебног мириса 284), *Смрдела вода* (извор 284) итд.
 - према боји: *Бела бара* (мочварно земиште 201), *Бела река* (201), *Белобрадич* (извор 201), *Црвенчица* (речица 299), *Црвенска вада* (некадашња вада 299), *Плаветница* (поток 268), *Црна река* (299), *Сиња локва* (поток 282), *Румењак* (извор 279) итд.

- 9) Настали од општих апелатива: *Градиште* (извор 222), *Градски поток* (222), *Дубје* (извор 229), *Ливађе* (поток 251) итд.
- 10) Настали према називима земљишта, објеката, места из руралног живота: *Воденичка јаруга* (поток 214), *Појило* (извор и место на реци 269), *Појиште* (извор 269), *Пландиште* (поток 269), *Селиште* (извор 281), *Селски поток* (282), *Сеоска чесма* (282), *Студенац* (извор 289), *Студени кладанац* (290) итд.
- 11) Хидроними непрозирне мотивације: *Батавка* (поток 200), *Бук* (поток 209), *Вегањ* (извор 212), *Сводол* (извор 281 итд.

2.1. Напомене о творбеним моделима

Са формално-творбеног аспекта можемо их поделити на:

1. просте речи: *Вир*, *Бара*, *Поток*, *Река* итд.
2. изведене речи, афикасалне изведенице, тј. деривате и то:
 - а. суфиксима: *Бресје*, *Грабовац*, *Врбовик*, *Појиште*, *Студенац*, *Селиште* итд.

У изведним хидронимима јављају се различите суфиксалне творбене морфеме: **-ац-**, **-је**, **-овац**, **-овик**, **-иште** и др. Ове суфиксе у вези са творбом хидронима помињу и други аутори (Жугић 2013; Клајн 2002; Цукут 2022).

- б. префиксима: није пронађено;
3. композите: *Горновачка* (река), *Горњокаменичка* (река) и др.
4. деривати добијени коминованом творбом: није пронађено;
5. вишечлани дескриптивни изрази: *Папратна падина*, *Велика бара*, *Лесковачка река*, *Доњи кладенац* и др. По својој структури, то су најчешће двочлане одредбене синтагме са:

- а. присвојним придевом у првом делу: *Видојина чешма* (212);
- б. описним придевом у првом делу: *Јесенћи дол* (извор 238);
- в. предлошко-падежне синтагме: *При чешмуту* (чесма 273); *На блатото* (ливаде 262); *Код кладенци* (више извора 243) и др. Ређе су вишечлане синтагме са локализацијом простора: *Код попове куће* (чесма 243); *Код Миту Моку* (део Црног Тимока поред баште Мике Моке 243); и сл.

Закључак

Наивна слика стварности, дијалекатска слика стварности, гради се на основу базичних когнитивних функција, у овом случају у првом реду, просторне перцепције, визуелне и друге сензорне перцепције.

Оно што је главни мотиватор у номинацији је положај: доле - горе, лево-десно; припадност земљишта (својина); карактеристика (боја) (*Бела вода*, *Бела бара*, *Бела река* 201; *Плаво језеро* 268; *Црвенска чешма* 298; *Црвени*

поток 298; Црноречки Тимок 299; Црновршки поток 299), функција воде, аудитивни утисак...); дакле перцепција простора као део базичне перцепција и чулна перцепција, визуелна у првом плану, али и она која се односи на остала чула (*Кисељкова бара* 241; *Смрдан* извор посебног мириса 284). У перцепираном простору увек постоји когнитивно истакнута фокална тачка: оријентир (горе, доле, лево десно и сл), сензорни утисак (боја, мирис, укус, аудитивни утисак и др.), социјални моменат (својина земљишта). Фокална тачка је заправо фокус перципираног простора – слике и она доминира у принципима номинације.

Принцип номинације хидронима и микрохидронима заснива се на доживљају света, представника руралне средине који хидронимски комплекс који подразумева текуће и стајаће воде у различитим облицима именује према визуелном доживљају своје непосредне просторне локације.

Студија са око 3000 назива за облике **водног** комплекса показује богатство и разноврсност у формално-творбеном и семантичком погледу, мотивисану, пре свега, човековим виђењем и доживљајем свога непосредног окружења.

Језик само региструје оно што човек види, осећа, доживљава.

Литература

- Динић 2011: Ј. Динић, „Имена река и других вода у поречју Тимока“, у: *Онама-толошки прилози 21*, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Београд, 2011, 19-307.
- Жугић 2013: Р. Жугић, *Микротопонимија доњег слива Јабланице*, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, едиција монографије, бр. 20.
- Илић 2016: М. Илић, „Тле и тело у светлу искуства с бојама у говору старопланинског краја“, у: *Српски дијалектолошки зборник, LXIII*, Београд, 2016, 839–855.
- Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у српском језику 1, Слагање и префиксација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у српском језику 2, Суфиксација и конверзија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Николић 2021: Ј. Николић, „Хидронимија десног слива средњег Ибра“, у: *Баштина, Приштина – Лепосавић*, св. 54, 41-59.
- Огњановић 2006: П. Огњановић, *Психологија опажања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Павловић 1996: З. Павловић, *Хидроними Србије*, Институт за српски језик, Београд.
- Пипер 2001: П. Пипер, *Језик и простор*, Библиотека 20. век, Београд.

- Речник лингвистичких термина, Институт за српски језик Београд, <https://www.lingvistickitermini.rs/> (12.12.2024)
- Секулић 2017: С. Секулић, „Семантички аспекти хидронима са подручја Бандића“, у: Универзитетска мисао вол. 16, 23-27, Нови Пазар.
- Цукут 2022: С. М. Цукут, „Хидроними Шипова“, у: Српски језик XXVII, Београд, 375-383.

Mirjana Ilić

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF HYDRONS IN THE TIMOKA BASIN

Summary

The paper analyzes hydronyms, names of rivers and other waters, in the Timok basin. The research corpus consists of a list of these names given in Jakša Dinić's study "Names of rivers and other waters in the Timok Basin" which was published in Onomatological Supplements number 21. Hydronyms and microhydronyms were analyzed from a semantic, as well as a grammatical-creative aspect.

The names of hydronyms and microhydronyms show how a person from the area of Prizren-Timokian languages perceives and conceptualizes the reality that surrounds him. The names are motivated by perception: visual, chromatic (Beli izvori, Belica, Plavetnica..), olfactory (Smrdan..), dense (Slatinska reka), spatial (Doljni sopot, Doljni kladenac, Leva reka..) etc. Hydronyms represent centuries-old lexical deposits that reflect how a language collective experiences the nature that surrounds it for centuries.

Key words: cognitive-linguistic approach, hydronym, concept, perception, image of linguistic reality.

MOTIVUL LUMINII LA ADAM PUSLOJIĆ ÎN VOLUMUL DE POEZIE *CERUL, ÎN DIRECT*

Căutarea lui Dumnezeu presupune un drum de parcurs de la starea de păcat la cea de sfânt, cu sensul de pus deoparte pentru împărăția lui Dumnezeu. Poezia lui Adam Puslojić din volumul *Cerul, în direct*, publicat în 2019, arată că o astfel de căutare este în legătură strânsă cu motivul luminii și al întunericului. Construite antinomic, cele două ipostaziază două stări sufletești complexe ale eului liric pentru care a fi în apropierea lui Dumnezeu înseamnă prezența luminii, respectiv îndepărtarea (chiar și vremelnică) de El coincide cu așternerea întunericului în viața lui. Este o constantă a poeziei scriitorului din literatura sârbă a extremului contemporan, nucleu tematic productiv pe care l-am analizat și în alte studii. Articolul are două părți: prima parte analizează motivele literare enunțate mai sus, iar a doua parte propune traducerea în franceză (în premieră) a două poeme din volumul menționat, urmată de comentarii privitoare la demersul traductiv, insistând mai cu seamă asupra modului de redare a sensurilor luminii și întunericului, analizate în deschiderea studiului. În analiza literară va prevala componenta stilistică și de versificație, iar în comentariul de traducere vom evidenția procedeele folosite, în scopul de a surprinde numeroasele valențe ale tropilor și felul în care aceștia sunt redați în franceză.

Cuvinte cheie: Adam Puslojić, volumul *Cerul, în direct*, traducere literară, lumină divină, literatură sârbă contemporană.

1. Introducere: sistem și continuitate

Șantierul critic Puslojić, pe care l-am început în urmă cu mai bine de zece ani, are ca obiect de studiu universul creației poetului sârb al extremului contemporan, Adam Puslojić, din ultima etapă de creație, mai cu seamă metaforele arhitecturale, pe care le-am numit cu ajutorul termenului consacrat deja al lui George Lakoff și Paul Ricoeur « métaphore-souche »². Ca metode de analiză ne

¹ ramona.malita@e-uvt.ro

² În cartea *Metaphors We Live By*, Chicago, University of Chicago Press, apărută în 1980, cercetătorii George Lakoff și Mark Johnson detaliază termenul de *metaforă fundamentală*, de bază pentru formarea altor metafore. Este o imagine sau o comparație incompletă profund înrădăcinată în limbă, în cultură sau în gândire, de care acestea se folosesc pentru a exprima concepte abstracte cu ajutorul unei imagini. În context lingvistic și filosofic, metafora fundamentală sau *métaphore-*

folosim de critica tematică și biografistă, precum și de demersul hermeneutic ce are ca model pe cel al lui Paul Ricoeur, explicat în volumul *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique*. Motivațiile din spatele acestei alegeri sunt profund subiective și țin de circumstanța fericită de a-l fi cunoscut demult, în persoană, pe poetul Adam Puslojić, la un festival internațional de poezie care a avut loc la Oradea în 1997. Traducerea în franceză a două dintre poemele sale din volumul *Cerul, în direct* (2019) ne-a prilejuit o experiență terapeutic-hedonistă ce rezidă în funcțiile psihologice pe care are le traducerea în general, traducerea literară și poetică în mod particular. Obiectivitatea este unul din scopurile analizei noastre critice, dar nu fără doze mici de subiectivitate glisată, neintenționat, din când în când în demersul analitic. Aceste studii au ca bază comunicările științifice³ prezentate în colocviile anuale organizate de Catedra de limbă și literatură sârbă de la Facultatea de Litere a Universității de Vest din Timișoara în parteneriat cu Universitatea din Niș din Serbia.

2. Motivul luminii: roluri în poezia lui Puslojić

Motivele luminii și întunericului în poemele lui Adam Puslojić sunt analizate pe corpusul literar din volumul *Cerul, în direct*, apărut în 2019. Coerența opului este dată de firul tematic roșu, referitor la pregătirea pentru Viața de Apoi: eul liric dorește o reunificare a „cioburilor de viață terestră” într-un tot în vederea trăirii plenare; prin aceasta, el se va afla în ipostaza de învingător prin metanoia. Căutarea lui Dumnezeu presupune un drum de parcurs de la starea de păcătoșenie la cea de sfințenie (*sfânt* cu sensul de pus deoparte pentru împărăția lui Dumnezeu, dedicat slujirii Lui). În prezent, eul liric trăiește fragmentar în lumea de jos (adică se află în ipostaza de damnat); prin urmare, re-integrarea eului liric în cosmic, în relația cu Dumnezeu⁴, pierdută cândva, este o dorință arzătoare, o condiție

souche este asociată cu metofora originală care ajută la dezvoltarea unei rețele de asocieri simbolice. În teoria cognitivă, cei doi cercetători americani arată că metaforele fundamentale nu sunt doar tropi ornamentali ai textului literar sau ai exprimării curente, ci concepte active în felul de a gândi al omului care se folosește de imagini concrete pentru redarea unor noțiuni abstracte. Criticul și filosoful francez Paul Ricoeur în cartea sa *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique*, II, Paris, Seuil, apărută în 1980, demonstrează că metafora fundamentală (*métaphore vive*) este arhitecturală, adică de construcție pentru un text literar.

³ „Sub lupa hermeneuticii: Adam Puslojić. O încercare asupra *175 de vieți din Cartea Morților*”, comunicare prezentată la colocviul din 2014, publicată în „Ishodișta” din 2015; „Poveste despre un arâng. Motivul cântecului liturgic la Adam Puslojić”, articol publicat în revista „Ishodișta” în 2021; „Pentru o definiție literară a lui Dumnezeu în poezia lui Adam Puslojić”, comunicare prezentată la colocviul din 2022, publicată în „Ishodișta” în 2023; „Motivul luminii în poezia lui Adam Puslojić”, comunicare prezentată la ediția din 2024 a acestui colocviu.

⁴ În articolul nostru „Pentru o definiție a lui Dumnezeu în poezia lui Adam Puslojić”, apărut în *Ishodișta. Originations* 9/2023, p. 115-125, ISSN 2457-5585, Исходишта (Niș), (<https://doi.org/10.46630/ish.7.2021m> URL <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs>) vorbim mai pe larg despre atribute ale

sine qua non a împăcării cu Dumnezeu, înaintea Marii Treceri. Întreg volumul cuprinde poezii ale căutării, ale dorinței de reunire cu Cel ce a asigurat, cândva, unitatea Cerului și a Pământului. De aici și explicația posibilă a titlului rematic al volumului. Întreg opul întărește această impresie: eul liric se pregătește pentru Marea Călătorie, în căutarea luminii divine. Aceste pregătiri nu sunt simple, ci întovărășite de amărăciune și suferință, întrucât trebuie să se lepede de firea cea lumească și să se îmbrace în haina nouă, oferită de mântuirea prin credință. În plus, drumul acesta este fără întoarcere, mereu în aval, niciodată în amonte.

Uneori, conex motivului luminii, apare în poeziile volumului motivul eclipsei, ca antonim al luminii, respectiv ca repercusiune a pierderii acesteia. Deși eclipsa este absența luminii, aceasta poate fi purtătoare de lumină spirituală, întrucât lipsa luminii fizice deschide adesea celălalt ochi: cel interior, al cunoașterii. Altfel spus, eclipsa (în accepțiunea ei de întunecare fizică) este revelatorie, prin aceea că permite pliajul interior, aducător de profunzime. Acolo, în obscurul necesar și obligatoriu al meditației, eclipsa lucșilor mărește și mai tare intensitatea luminii divine, căci acestea sunt invers proporționale.

Lectura poemelor acestui volum ne-a condus spre a stabili trei roluri ale luminii binefăcătoare de care eul liric, chiar dacă este în plină căutare, deci încă nu a găsit-o, are nevoie întru devenire; în plus, aceste trei roluri arată trei ipostaze diferite ale acestuia: a) De Lumina divină are nevoie, întrucât aceasta este în ființă de la creație (aici, eul liric este în ipostaza de căutător); b) Lumina divină conduce spre a întreprinde binele/faptele bune (aici eul liric este în ipostaza de binefăcător); c) Lumina asigură starea de bine a ființei umane (aici eul liric este în ipostaza hedonist-terapeutică).

Asumarea acestor ipostaze duce, implicit, la asumarea repercusiunilor care derivă de aici. Prezența Luminii divine în eul poetic are consecințe reperabile în procesul creației poetice, duce la o schimbare mentală în gândirea poetică, o metanoia, dacă ar fi să folosim termenul religios. Sonoritățile poetice: interioare și exterioare, imaginile artistice, ritmul versului sunt doar câteva din modificările în plan poetic generate de „zidăria” poetică cea nouă în care scriitorul se așază cu speranța întâlnirii mult dorite cu Creatorul Unității universale. Față de volumul debutului sau de volumele maturității (de pildă, *Pasărea dezaripată*, 1972), aceste modificări sunt evidente, ba chiar căutate, ca mărci ale metamorfozei din ultima etapă de creație. Este evident că sunt consecințe ale acestor schimbări voite: cele literar-identitare, în sensul că din poet formalist (aici cu sensul de preocupat de formă în mod excesiv) devine un poet schimbat, de vocație, care arată că, prin ultima etapă a creației artistice, a atins țelul de a se fi implicat și integrat în *Patria Litterae* sau, dacă ar fi să utilizăm un concept religios, în Patria Cerească.

dumnezeirii în poeziile volumului *Cerul*, în direct: Dumnezeu cel îndurător; Domnul cel purtător de Veste bună; Dumnezeu bunătății. Nu mai reluăm aici aceste considerații decât în măsura în care ele clarifică motivul luminii divine pe care eul liric o consideră imperativ necesară în desăvârșirea actului creației.

3. Singurul om din lume. De-a mea zi de Renaștere. Poeme traduse și comentate

Propunem traducerea în franceză a două poeme cu tema luminii din volumul *Cerul, în direct*, cărora le facem comentarii de traducere, evidențiind procedeele traductive folosite și eventualele modificări pe care le aduce punctul de vedere subiectiv al traducătorului. Poemele alese sunt reprezentative pentru gândirea poetică a lui Puslojić din această etapă de creație și revelează registrul dublu în care operează poetul sensibilă metamorfoză pe care o analizăm în prima parte a studiului de față. Un criteriu în plus folosit în această selecție a fost dat de ipostazele poetice ale eului liric, identificate în aceste texte: am căutat să fie ipostaze apropiate (nu neapărat identice) ca să putem reda, cu mijloace traductive diferite, intenția auctorială, exprimată diferit de la un poem la altul. Eul liric în ipostazele de creator și de autoreflexivitate sunt cele două în discuție pe care am încercat să le exprimăm, în principal, prin modulație, explicitare și transpoziție, cu mare atenție privind în același timp și la tropii utilizați de scriitor în acest sens.

SINGURUL OM DIN LUME

Definitiv sunt doar
o piatră de nume
lăsat liber
în ploaie

viața albastră
este și ea cântă

cerul e negru
alcătuit numai
din litere
suspendate

de unde și până unde
mersul nostru are rost

exact asta vom afla
azi dacă ieșim noi
undeva în oraș și poate
ne întâlnim măcar

cu un singur om
din lume⁵

⁵ Puslojić, Adam, 2019, *Cerul, în direct*. București, Tracus Arte, p. 79.

Le seul homme du monde

Sans aucun doute,
je ne suis qu'une stèle abandonnée
en plein air sous la pluie.

La vie, elle est bleue
et elle chante.

Le ciel, il est noir,
et fabriqué uniquement
des lettres suspendues.

D'où et jusqu'où notre chemin prend sens
c'est exactement ce que
nous allons apprendre aujourd'hui
si nous sortons en ville à déambuler
et, peut-être, nous allons rencontrer
au moins un seul homme dans le monde.

DE-A MEA ZI DE RENĂȘTERE

Un strop de ploaie
ca un strop
de viață

un fir de foc
arde tot

un cuvânt luminos
din gură ieșit
spre cer ori infern

o viață de poet
visează și astăzi,
iar poetul ei
levitează...

și *atunci cum să cântăm*
din mers ori din zbor

eu nu văd altă ieșire
din acest spațiu blestemat
decât o devenire –
în Adaos!

11 martie 2016. Acasă, de masă⁶

⁶ Puslojić, Adam, 2019, *Cerul, în direct*. București, Tracus Arte, p. 81.

À l'occasion de mon renouvellement

Comme une goutte de pluie,
comme une goutte de vie

un brin de braise brûle tout.

Un mot chargé de lumière,
lancé par la bouche
vers le Paradis ou vers l'Enfer

une vie de poète rêve aujourd'hui aussi
et son poète lève...

Et alors comment chanter :
en marche ou en vol ?

Moi, en échange, je ne trouve
comment échapper à cet endroit damné
sinon devenir un Ajout.

Le 11 mars 2016. Chez moi, à table

Ambele traduceri optează pentru introducerea punctuației, deși textul sursă nu este deloc generos cu semne de acest fel și nici nu folosește majuscule la începutul versurilor, cu excepția primului și a titlurilor. Prin folosirea versului alb scriitorul se situează voit în siajul modernist⁷, nelăsându-se îngădît de nimic formalist care să pună vreo limită gândirii creatoare. Aceasta este o constantă a întregului volum. Dacă în poezia *Singurul om din lume* punctuația este ignorată complet, în cea de-a doua apar pe rând, în ordine: punctele de suspensie, o linie de pauză și semnul exclamării după clauzula cu care face corp semantic comun (asupra acesteia vom reveni în analiză). Opțiunea noastră traductivă a fost să ne folosim de punctuație ori de câte ori a fost nevoie, întrucât suplimentul semantic pe care aceasta îl oferă generos are rolul de a arăta cum se acumulează gradual intensitatea emoțională. În schimb, am păstrat versificația originală (cu ingambamente și contraingambamente), precum și minusculele versurilor, cu scopul de a urma îndeaproape intențiile autorului.

Pentru tălmăcirea titlului poeziei *Singurul om din lume* ne-am folosit de traducerea literală, însă nu am păstrat majusculele (cu excepția primeia), ci am optat pentru minuscule, întrucât nu am avut acces la manuscrisele Puslojić pentru a verifica dacă aceasta a fost intenția scriitorului dintru început; în plus, ediția utilizată este *princeps*, nu critică (deocamdată aceasta din urmă nu există); prin urmare, înclinăm să credem că este doar o uniformizare editorială propusă de

⁷ Și, poate, și în apropierea prietenului său, Nichita Stănescu, cu care petrecea nopți de mare combustie creatoare în care traduceau în „limba poezescă”, după mărturisirea acestuia din urmă în prefața volumului *Pasărea dezaripată* (Nichita Stănescu, „Prefață” la Adam Puslojić, *Pasărea dezaripată*, București, Minerva, 1972, p. 5-7).

Tracus Arte ca toate titlurile poemelor din volum să fie cu majuscule. Am deschis traducerea cu două modulații, una pentru adverbul „definitiv” (tradus cu « sans aucun doute ») cu care, tranșant, începe primul vers, și o alta pentru „piatră de nume”, pe care am apropiat-o semantic de « stèle »; am considerat că metafora „o piatră de nume” este o structură coezivă, de aceea am optat pentru folosirea modulației « stèle ». Apropierea de moarte este resimțită și redată poetic; această idee este reluată și în versurile următoare în care eul liric vede „cerul negru”, deocamdată închis, nepregătit pentru a-l primi senin. În textul sursă sunt folosite două epitete cromatice („viața albastră este” și „cerul e negru”) în redarea cărora am valorizat monosilabismul adjectivelor de culoare în franceză (« vie bleue » și « ciel noir »), apoi am construit două paralelisme sintactice, în care am ranforsat substantivul prin pronumele personal, urmat de verbul la indicativ prezent: « La vie, elle est bleue... », respectiv « Le ciel, il est noir... ». Am obținut două versuri identice ca număr de silabe, în echilibru, ca în oglindă, ceea ce nu se regăsește în textul în limba română, echilibru care creează un efect prozodic surprinzător. Sensul subordonatei condiționale „dacă ieșim noi undeva în oraș” are sensul de a hoinări la întâmplare pe străzi urbane, cunoscute sau necunoscute, cu gândurile împrăștiate tocmai pentru a avea răgazul de a le aduna la un loc; am redat sensul adverbului „undeva” cu ajutorul explicitării: am inserat un verb la infinitiv « déambuler » care arată mișcarea pașilor hoinari, fără țință. În plus, rimează comod și firesc cu « rencontrer ». Aici, în acest catren alb, reflectorul autoreflexivității cade pe reunirea eului cu *alter ego* scindat, într-o încercare de re-obținere a unității pierdute cândva. De aceea am optat pentru recuperarea semantică a substantivului însoțit de adjectivul posesiv „mersul nostru” în « notre chemin », adică am folosit o modulație parțială prin care am îmbogățit sensul substantivului din limba sursă. Această ultimă strofă a poeziei, înainte de clauzulă, se deschide cu adverbul „exact” în emfază, așezat în cap de frază pentru construcția unei idei-cheie a textului: dorința profundă de a afla scopul rostului pe pământ, adică accesul la înțelepciunea ultimă. Ne-am folosit de transpoziția cu prezentativul în franceză care acordă întâietate semantică și balizează atenția cititorului: « c’est exactement ce que... ».

Clauzula⁸ poemului *Singurul om din lume*, reformulată, dă chiar titlul poeziei și are o anume încărcătură dramatică prin hiperbola pe care o conține. În traducerea acesteia am redat tropul menționat, însă nu am păstrat distihul, ci am optat pentru exprimarea ideii poetice un singur vers, pentru a arăta că « un seul homme dans le monde » este, doar aici, o structură puternic coezivă.

Titlul celui de-al doilea poem tradus, *De-a mea zi de Renaștere*, are o structură semantică specifică pentru a desemna, în aparență, aniversarea, dar

⁸ O posibilă interpretare în cheie religioasă a acestui vers trimite spre Omul Iisus Christos, la care scriitorul mai face referire pe parcursul volumului, în alte poezii (*Ai cui suntem?*, *Iisus ne-a spus* etc.). Este o referință teologică la un adevăr creștin specific Noului Testament: Iisus - Om și Dumnezeu în același timp și în aceeași măsură.

locuțiunea substantivală „zi de naștere” capătă aici turnură diferită prin adăugarea prefixului *re-*, care schimbă încărcătura emoțională, desemnând renașterea spirituală sau nașterea din nou, ca experiment spiritual necesar înaintea morții pentru intrarea în viața de dincolo; dacă nașterea din nou, propriu zisă, este imposibilă fizic, cea spirituală este obligatorie chiar, ca întâlnirea cu Dumnezeu să fie reală și de folos sufletului. De aceea, în traducere, am optat pentru modulația totală cu « *renouvellement* » care trimite la metanoia. Titlul poeziei *De-a mea zi de Renaștere* fost tradus cu ajutorul modulației, întrucât substantivul „renaștere” folosește aici sensul psihologic, de recuperare spirituală personală, prin urmare, nu face referire la sensul istoric al cuvântului. Modulația este utilizată în scopul de a îmbogăți încărcătura spirituală referitoare la rolul lui Dumnezeu în schimbarea sufletului omului. În plus, considerăm că „renaștere” aici este un cultem religios creștin care, împreună cu alte două care apar în strofa a treia („cer” și „infern”) construiesc un ansamblu spiritual definitoriu pentru exercițiul de sfințire în discuție mai sus. Pentru a exprima aceeași tărie emoțională ca în textul sursă, am ales să traducem cu modulația « *renouvellement* », respectiv literal « *enfer* »; pentru a reda metonimia „cer” (care aici desemnează Raiul) am folosit o modulație totală, anume « *Paradis* », cu rezonanță mai mare pentru Biserica Catolică, instituție religioasă reprezentativă pentru limba franceză, după cum pentru limba română este spiritualitatea ortodoxă. O atenție aparte am acordat motivului luminii binefăcătoare, purtătoare de viață pe care îl regăsim în versul al șaselea: „un cuvânt luminos” (sensul în discuție este cel din *Evangelia după Ioan* din capitolul I⁹). Pentru redarea acestui adevăr fundamental pentru creștinism am utilizat explicitarea combinată cu transpoziția, prin inserția unui participiu trecut cu rol de adjectiv acordat cu substantivul, care precedă un alt substantiv: « *Un mot chargé de lumière* »; în plus, am introdus majuscula de început de vers, ceea ce în română lipsește; majuscula este cerută de folosirea punctuației în versiunea tradusă.

Situat între cer și pământ, între cotidianul căruia se adaptează cu greu și cerul / aerul pur al artei, scriitorul levitează, căutând echilibrul (fragil și acela!) pe care să-l folosească drept sursă a artei sale, desemnată în text prin cântec; întrebarea, în acest context, e firească „și atunci cum să cântăm / din mers ori din zbor”. Am folosit transpoziția obligatorie, schimbând conjunctivul prezent din română cu infinitivul prezent în franceză, întrucât am optat pentru formularea întrebării cu ajutorul infinitivului, pentru a-i da valoare de generalitate, introducând, cum am mai menționat, punctuația: « *Et alors, comment chanter?* ». Folosirea formelor duble de pronume personal (tonă și atonă: « *Moi ...je ne trouve* »), secondate de explicitare (« *en échange* ») are rolul de a arăta pe ce anume cade accentul în

⁹ „La început era Cuvântul, și Cuvântul era cu Dumnezeu, și Cuvântul era Dumnezeu. 2. El era la început cu Dumnezeu. 3. Toate lucrurile au fost făcute prin El; și nimic din ce a fost făcut, n-a fost făcut fără El. 4. În El era viața, și viața era lumina oamenilor. 5. Lumina luminează în întuneric, și întunericul n-a biruit-o.” (*Evangelia după Ioan* 1: 1-5).

acest vers: opoziția între spațiul blestemat și virusat al realului și devenirea întru noua ființă (noul poet, cel de vocație) care a interiorizat lumina divină. Pentru a sublinia dorința eului liric de a ieși cu orice preț din cotidian, am folosit o modulație și o transpoziție combinate pentru a reda întrebarea-cheie a textului (« comment échapper »). De asemenea, în limba țintă am valorizat enunțul cu afirmativul în defavoarea celui negativ din limba sursă („eu nu văd altă ieșire” / « comment échapper »).

Clauzula poeziei, foarte percutantă în românește, a fost una din dificultățile traductive pe care am rezolvat-o în spiritul întregului poem: din acest punct de vedere, credem că obținerea a două versuri (septasilabice) egale ca măsură, anume primul și ultimul vers al ultimei strofe, dă echilibru ritmic acesteia. Substantivul ortografiat cu majusculă « un Ajout », articulat cu articol nehotărât, precedat de verbul « devenir » concentrează aceeași putere de sugestie ca în textul sursă. Colofonul poemului rezonează cu titlul capitolului din care face parte: *În fine, cerul personal (intrare-n martie)*. Colofonul cuprinde o secvență temporo-spațială (*hic et nunc* al poeziei) care explică, în bună măsură, ce este, în gândirea poetică creatoare, „cerul personal” (sintagma din titlul capitolului), respectiv explică unde s-a petrecut „ziua mea de naștere” (secvența din titlul poeziei). „Acasă” echivalează cu cerul regăsit, cu Patria cerească, cu unitatea refăcută cu Creatorul său, dovadă că împăcarea s-a produs în cele din urmă. În franceză l-am redat cu modulația « chez moi », care desemnează spațiul comod al confortului spiritual, un loc unde trup, minte, inimă și suflet rezonază din plin.

4. Concluzie

În acest studiu despre poezia lui Adam Puslojić am realizat o analiză combinată: demers critic și demers traductiv, considerând că demersul traductiv este complinit de cel critic, prin soluțiile argumentate estetic pe care le poate oferi dificultăților de traducere.

Ieșirea la lumină, ca exercițiu de salvare spirituală din întuneric, respectiv ca scop al creației poetice din ultima fază a activității literare, este larg vădită în acest volum al scriitorului sârb Adam Puslojić. Motivul luminii în acest op de poezie are rol deist-hedonist-terapeutic: precum Creatorul său, lumina este omniprezentă, ca ambasador al Său; interiorizarea ei aduce starea de bine și fericirea sufletului care vede mai deslușit calea Creatorului; asumarea luminii are drept consecințe binele și creația poetică spiritualizată.

Procesul traductiv a adus cu sine dificultăți de traducere pe care am încercat să le rezolvăm, punând în balanță recurența motivelor literare și temele generale ale volumului cu felul în care am putea să le dăm o traducere unitară. Am identificat câteva categorii de dificultăți: a) de punctuație: analiza omiterii ei în limba română și recuperarea ei în traducere; b) de morfologie și de

sintaxă: transpoziție și modulație, locuțiuni verbale și substantive, inversiuni, paralelisme sintactice; c) de lexic: echivalențe, unități coezive și non-coezive; d) de versificație : elemente de metrică, anacruze.

Bibliografie

Text de referință

Puslojić, 2019: Adam Puslojić, *Cerul, în direct*. București: Tracus Arte.

Bibliografie critică

Călinescu, 2003: Matei Călinescu, *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*. Iași: Polirom.

Lakoff, Johnson; George Lakoff, 1980: Johnson, Mark, *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Ricœur, 1980: Paul Ricœur, *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique*, II. Paris: Seuil.

Stănescu, 1972: Nichita Stănescu, „Prefață” la Adam Puslojić, *Pasărea dezaripată*. București: Minerva, 3-7.

Dicționare

Douglas, 1995: J.D. Douglas (coord.), *Dicționar biblic*, volumele I-II (traducere din engleză de Liviu Pup și John Tipei). Oradea: Editura Cartea creștină. (termenii „metanoia”, „sfîntire”, „lumina divină”, „mîntuire” și „viața de Apoi”).

Lungu-Badea, 2003: Georgiana Lungu-Badea, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*. Timișoara: Editura Orizonturi universitare. (termenii „modulație”, „transpoziție”, „limbă sursă”, „limbă țintă”, „explicitare”, „echivalență”, „structură coezivă/non-coezivă”).

Țenchea, 2008: Maria Țenchea (coord.), *Dicționar contextual de termeni traductologici (franceză – română)*. Timișoara: Editura Universității de Vest. (termenii „modulație”, „transpoziție”, „limbă sursă”, „limbă țintă”, „explicitare”, „echivalență”, „structură coezivă/non-coezivă”).

Sitografie

Biblia. Versiunea Dumitru Cornilescu, online. <https://biblia.resursecrestine.ro/> (pagină consultată în 29 decembrie 2024).

Ramona Malița

LE MOTIF DE LA LUMIÈRE DANS LE RECUEIL DES POÈMES *CERUL*, *ÎN DIRECT* D'ADAM PUSLOJIĆ

Résumé

La recherche de Dieu réclame le passage de l'état de péché à l'état de sainteté, dans le sens de la mise à part pour le royaume de Dieu, consacré à son service. La poésie d'Adam Puslojić dans le volume *Cerul, în direct*, paru en 2019, montre qu'une telle quête est étroitement liée aux motifs de la lumière et de l'obscurité. Construits de manière antinomique, les deux juxtaposent deux états d'âme complexes du moi lyrique pour lequel être proche de Dieu signifie la présence de la lumière, respectivement, l'éloignement (même temporaire) de Lui coïncide au règne de l'obscurité dans sa vie. Il s'agit d'une constante esthétique dans la poésie de cet écrivain de la littérature serbe de l'extrême contemporain, un noyau thématique productif que nous avons analysé dans d'autres études. L'étude est structurée en deux parties : la première analyse les motifs littéraires mentionnés et la seconde propose la traduction en français (pour la première fois) de deux poèmes du volume en question, suivie de commentaires sur la démarche de la traduction, avec un accent particulier mis sur la manière de rendre les significations de la lumière et de l'obscurité, analysées au début de l'étude. L'analyse littéraire se concentre sur la composante stylistique et de versification, tandis que le commentaire de la traduction met l'accent sur les procédés utilisés pour saisir les multiples valences des tropes et la manière dont ils sont rendus en français.

Mots-clés: Adam Puslojić, littérature serbe contemporaine, antinomie lumière/obscurité, traduction littéraire, volume *Cerul, în direct*.

КОНКУРЕНТНОСТ ДУБЛЕТА МЕЂУ НОВИЈИМ АНГЛИЦИЗМИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ НА ПРИМЕРУ НИШКИХ СТУДЕНАТА ФИЛОЛОШКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ²

Предмет овог рада је испитивање конкурентности дублетних форми англицизама у савременом српском језику код укупно 84 студента основних студија националне филологије и страних филологија Филозофског факултета Универзитета у Нишу, при чему су сви испитаници изворни говорници српског језика, просечне старости 21,7 година. Дублетне форме англицизама ексцерпирани су из *Српског речника новијих англицизама* (2021), попут *аплодовати–аплодовати, бачелор–бечелор, њуд–нуд, фриклајминг–фриклајмбинг, хештег–хаштаг*. Показало се да изворни говорници српског језика при избору вокала *a/e, e/i* у англицизмима често воде изворним изговором у енглеском језику, а не изворним писањем: *чет* (100%), *генг* (92,9%), *барбикју* (61,9%), *дешборд* (58,3%). Што се тиче избора форми англицизама са завршним *-инг* или без њега (уп. *банџицамтинг–банџицамп*), испитаници се доследно чешће опредељују за облике са поменути завршетком, попут: *банџицамтинг* (82,1%), *аутсорсинг* (65,5%), *астротурфинг* (64,3%), *фејслифтинг* (57,1%). Када се ради о (не)употреби сонанта *j*, испитаници га у великој мери користе: *бејзбол* (100%), *Јутјуб* (97,6%), *бејби* (90,5%). На крају, у глаголским облицима доминирају различити суфикси: *-ати* (*зуглати*: 88,1%, *изблендати*: 64,3%), *-овати* (*аутовати се*: 94%, *блендовати*: 81%), *-ирати* (*чекирати*: 97,6%).

Кључне речи: српски језик, правопис, англицизми, дублети, конкурентност.

1. Увод

Под дублетом се подразумева „реч која се јавља у два гласовна, акценатска, граfiјска или морфолошка лика” (Ћорић, 2007: 66), при чему

¹ aleksandra.janic.mitic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање припремљено је у оквиру пројекта *Говорни и стандардни језик у јавној комуникацији у Нишу* Огранка САНУ у Нишу (О-25-20) и подржало га је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03).

дублети могу припадати устаљеној лексици словенског порекла или лексемама страног порекла, укључујући и новије англицизме. Предмет рада је испитивање конкурентности дублетних форми новијих англицизама у савременом српском језику. Циљ је да укажемо на тенденције у избору дублетних облика новијих англицизама код студената филолошке оријентације Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

У данашње време енглески језик сматра се општим заједничким језиком и одомаћеним страним језиком (в. Прћић и др., 2021: 9). Од области у којима се новији англицизми, између осталог, јављају, издвајају се: друштво, култура, наука, информационе технологије, популарна култура, спорт, начин живота и слободно време (в. Прћић и др., 2021: 27–29). Иако се дублетне форме сматрају прихватљивим, од говорника се не очекује да дублетне облике нужно употребљавају у подједнакој мери. Ипак, имајући у виду језичку економију, не очекује се да се две конкурентне форме у дужем периоду употребљавају паралелно. Будући да су новији англицизми лексеме које се нису усталиле у српском језику, њихову употребу и тенденције одговарајућих подгрупа примера испитујемо код изворних говорника, и то циљано студената филолошке оријентације, за које сматрамо да имају истанчан језички осећај и да ће у будућности својим примером имати прилике и да утичу на своје окружење (на пример, кроз лектуру текста или путем превода). Такође, у литератури постоји мишљење да се у писању (компјутерских) англицизама употребљава изворно или произвољно писање (в. Јањић, 2022: 219), те ћемо и то проверити у овом истраживању. Конкретније, проверићемо да ли постоје јасне тенденције у свим подгрупама новијих англицизама, као и да ли, у целини, код испитаника преовладава писање према изворном моделу или према изговору.

Структура рада је следећа: у другом одељку дајемо теоријски осврт на истраживања о (новијим) англицизмима у српском језику из различитих углова, као и на истраживања о дублетима у српском језику; у трећем одељку дајемо грађу, представљамо структуру коришћеног онлајн-упитника и износимо опште информације о испитаницима; тенденције у употреби дублетних облика англицизама изложене су и коментарисане за сваку од издвојених подгрупа у четвртном одељку, а пети одељак чине закључне напомене.

2. Теоријски део

Будући да се у овом раду бавимо дублетима међу новијим англицизмима у српском језику, у теоријском делу посветићемо пажњу одабраним радовима о употреби и писању англицизама, те одабраним истраживањима о дублетима у српском језику.

Што се тиче употребе новијих англицизама у српском језику, Панић Кавгић (2006: 92) истиче да она „*nikako automatski ne povlači sa sobom narušavanje principa kooperativnosti i postavki teorije relevantnosti*“, i da postoje

mnoge pozajmljenice iz engleskog jezika koje čitaoci koriste i na adekvatan način razumeju”. Са друге стране, Лазих Коњик (2021: 69) примећује тенденцију „експресивизације значења чешће с пејоративним призвуком и негативном конотацијом, него позитивном”. Као једно од важних питања о употреби англицизама, свакако се издваја оправданост. Прћић (2019: 129–134), на пример, даје петостепену скалу оправданости англицизама, коју чине: сасвим неоправдани, неоправдани, условно оправдани, оправдани и сасвим оправдани англицизми. Као факторе оправданости употребе англицизама Соња Филиповић (2006: 58) издваја њихову иновативност, заменљивост и креативност, а моносемизацију као основну тенденцију при позајмљивању лексема.

У вези са употребом англицизама, Јанић и Стаменковић (2022: 112) приметили су да се „српски језик (поготово у медијима) последњих деценија на различите начине отворио на неселективан и надасве површан пријем елемената енглеског језика, при чему доминира уплив енглеске лексике у српски језик”. Затим, Тиртова (2017: 283) прихватање англицизама у језику види „као резултат тежње језика ка семантичкој и структурној компактности”. На основу употребе англицизама у области електронике, Катић (2003: 242) запажа да се англицизми употребљавају да би се избегле недоумице приликом превођења, поредећи притом англицизам *итер* и лексема попут *вибрација*, *одступање*, *померање*, *пулсација*, *треперење*.

У свом истраживању о новијим англицизмима и квазианглицизмима у текстовима новинских чланака недељних и месечних магазина објављених током фебруара 2018. године, Боранијашевић (2018) примећује да су најприсутнији квазианглицизми и упозорава да „иако их не можемо сврстати у групу 'правих' англицизама, јер је реч о спорадичном појављивању оваквих конструкција, требало би обратити пажњу на ову масовну појаву” (Боранијашевић, 2018: 158). Такође, она у дневној штампи указује и на (недоследну) употребу новијих англицизама попут *чекирати* под наводницима као вид одклона (Боранијашевић, 2017: 70). Што се тиче англицизама у регистру моде, Филиповић (2006: 64) закључује да међу анализираним англицизмима 60% њих има исто значење као одговарајући енглески модели, а да оправданих англицизама има само 26%. Затим, бавећи се анализом употребе англицизама у креирању медијске слике конзумеризма на примеру по десет издања дневних новина, недељника и магазина на српском језику, Спасић (2021: 128) скреће пажњу на „непоштовање ортографске норме српског језика у електронским издањима штампе и некритичко преношење страних културних образаца”.

Анализирајући статус и положај нових англицизама који припадају домену телевизије и филма, попут *приквел*, *сиквел*, *рибут*, *римејк* и *спојлер*, Новокмет (2021: 80) о њима закључује да постају „не само део наше дигитално-медијске стварности и начина на који перципирамо филм и телеви-

зију већ и пуноправни део лексикографских остварења која се баве страним речима у српском језику”. Затим, на основу анализе термина из области информационе технологије, Новокмет (2012: 445) наводи да „медијском доминацијом, али и културолошком и технолошком превлашћу, енглески језик је успео да суверено наметне своје културне обрасце у разним друштвеним областима, утичући тако неминовно и на процес лексичког позајмљивања”. Чак и у време пандемије вируса короне, значајан број неологизама чинили су англицизми, укључујући англицизме за номинацију појмова попут *локдаун*, *ковидиот*, *корона парти*, за које је примећено и да „готово доследно чувају значење и спектар употребе које имају у енглеском језику” (Јовановић, 2021: 94). Будући да су истраживања англицизама актуелна тема, у фусноти ћемо издвојити још нека истраживања.³

Тиртова (2017: 284) издваја транслитерацију и транскрипцију као два „техничка принципа” преношења енглеских речи у српски језик ћириличним писмом. Она притом запажа да је међу англицизмима преовлађавала транслитерација, а данас је ипак чешћа транскрипција. Транслитерацију англицизама илуструје примерима попут *камп*, *менаџмент*, а транскрипцију примерима попут *кеш*, *репер*. У *Српском речнику новијих англицизама* јасно се истиче да начин писања у енглеском језику не треба да утиче на писање англицизама у српском језику (в. Прћић и др., 2021: 18). Затим, у *Правопису српскога језика*⁴ напомиње се да „на основу само писаног или само изговорног облика неке речи није увек могуће са сигурношћу знати како ће се она и изговарати, односно писати” (Пешикан, Јерковић, Пижурица, 2019: 187).

Бавећи се променама у правопису, Брборић (2019: 55) сматра да „српски правопис, када се осврнемо у последња два века, имао је свој континуитет[,] који је био природан”, као и да правописни речници „морају пратити савремени развој друштва” (Брборић, 2015: 153), а то свакако обухвата и новије англицизме и системска решења која би допринела смањењу недоумица у њиховом писању и доследности. Чорболоковић и Гаврановић (2024а: 9) сматрају да „*pravopis nije zatvoren sistem i promene u pravopisu treba da prate promene u jeziku i potrebe korisnika*”. На неуједначености, недоследности и техничке непрецизности у *Правопису српскога језика* из 2010. године указује Маја Вукић (2010), издвајајући притом примере попут *имејл-адреса* и *интернет адреса*, те *ток-шоу* и *лајтшоу* (2010: 129), за које би требало да важе иста правила, односно наведени парови примера требало би да се пишу по истом принципу (као полусложеница, сложеница или синтагма).

³ Твртко Прћић (2000; 2004), Бранкица Бојовић (2010), Биљана Мишић Илић и Весна Лопичић (2011), Биљана Мишић Илић (2011), Надежда Силашки (2012), Мира Милић (2013), Душан Стаменковић и Милош Тасић (2020), Марта Величковић и Александра Јанић (2023а; 2023б; 2023с).

⁴ Основна правила транскрипције речи из енглеског језика дата су у *Правопису српскога језика* (Пешикан, Јерковић, Пижурица, 2019: 186–194), али се специфичностима транскрипције нећемо бавити.

Истражујући употребу правописних правила о писању великог слова код ученика средње школе, Гаврановић и Чорболоковић (2022) дошли су до закључка да се мање грешки у примерима на српском него на енглеском, што објашњавају на следећи начин: „Један од разлога зашто је резултат бољи на српском језику можемо наћи у прописаним програмима за основну и средњу школу, у којима се нормативна правописна правила експлицитно наводе у програмима за српски језик, док то није случај са енглеским и нема систематичног приступа овом проблему” (2022: 425). Ипак, чињеница је да су испитаници били изворни говорници српског језика, а да енглески језик за њих има статус страног језика. Исту тенденцију код ученика Чорболоковић и Гаврановић (2024б) показали су у вези са правилном употребом интерпункције у српском језику у односу на енглески језик.

Дублете у српском језику Ћорић (2007) дели на правописне, фонетске, акценатске, морфолошке, творбене. Што се тиче постојања дублета и њихове употребе, Валентина Илић (2019: 197) сматра да је важно неговати дублете и „истовремено пратити њихова дијахронијска, дијатопијска, фреквенцијска, стилска и семантичка разилажења, која, у складу са принципом језичке економије, могу бити путоказ ка редукцији сувишног броја дублетизама у књижевном језику, који, ако њима обилује, противречи својој сврси”. Даље, „евентуални попис и граматичка и лексикографска обрада њихова [обрада дублета]” Божо Ћорић (2005: 286–287) види као начин за смањивање броја дублета и „значајан допринос унификацији и осавремењавању лексичке норме”. Што се тиче осталих досадашњих истраживања о дублетима, врло су разноврсна: фонолошким, морфолошким и семантичким дублетима у Вуковом Рјечнику бавио се Јован Кашић (1972); акценатским дублетима бавио се Милорад Дешић (2006), а оним међу именичким облицима Јелица Јокановић-Михајлов (2007); преглед и анализу морфолошких глаголских дублета од презентске и инфинитивне основе даје Милан Стакић (2015; 2018); одабраним обличким дублетима у падежној парадигми бавила се Димка Сааведра (1999), а конкретно у акузативу јединине Бранкица Чигоја (1991); дублетима у творби речи бавио се Милан Стакић (1996), а конкретније дублетима међу сложеницама у српском Јелисавета Милојевић (1997); док се статусом дублета у речнику актуелног *Правописа српскога језика* бавила Валентина Илић (2019; 2022).

3. О грађи, Упитнику и испитаницима

Грађа за ово истраживање ексцерпирана је из *Српског речника новијих англицизама* (Прћић и др., 2021)⁵ и обухвата тамо наведене дублетне облике

⁵ Напомињемо да у *Правопису српскога језика* (из 2019. и у другим издањима) иначе постоје случајеви где се код једног дублетног облика истиче да је бољи од другог, али таквих

новијих англицизама, међу којима су доминантно именице, а има и глагола. У наставку наводимо тих 77 парова дублетних облика азбучним редом, при чему је и у појединачним паровима поштован азбучни редослед, док у загради дајемо изворни начин писања у енглеском, који није био део Упитника:

аква-аеробик/акваробик (*aqua aerobics*), аксесоар/асесоар (*accessory*⁶), алијен/ејлијен (*alien*), антиејџ/антиејџинг (*anti-ag(e)ing/anti-age*), аплодовати/аплоудовати (*upload*), астротурф/астротурфинг (*astroturfing*), аутирати/аутовати се (*out од come out*), аутсорс/аутсорсинг (*outsourcing*), банџиџамп/банџиџампинг (*bungee jumping*), барбекју/барбикју (*barbecue*), бачелор/бечелор (*bachelor*), беби/бејби (*baby*), безбол/бејзбол (*baseball*), бек/бекинг (*backing*), бекенд/бекхенд (*backhand*), биоинжењеринг/биоинжињеринг (*bioengineering*), блендирати/блендовати (*blend*), брејкденс/брејкденсинг (*breakdance/breakdancing*), ван/вен (*van*), видео-рекордер/видео-рикордер (*video recorder*), виртуалан/виртуелан (*virtual*), ганг/генг (*gang*), гаџет/геџет (*gadget*), гуглати/гугловати (*google*), даунлодовати/даунлоудовати (*download*), дашборд/деиборд (*dashboard*), диверзификација/диверсификација (*diversification*), диспензер/диспенсер (*dispenser*), доп/доуп (*dope*), ђакузи/џакузи (*Jacuzzi*), изблендати/изблендирати (*blend*), имплант/имплантат (*implant*), инжењеринг/инжињеринг (*engineering*), инфографик/инфографика (*infographic*), Јутјуб/Јутуб (*YouTube*), картриџ/кертриџ (*cartridge*), квадкоптер/квадрикоптер (*quadcopter/quadricopter*), квортербек/квотербек (*quarterback*), конвертер/конвертор (*converter/convertor*), креширати/крешовати (*crash*), курсор/курсор (*cursor*), мерчандајзер/мерчендајзер (*merchandiser*), мјумовати/мутовати (*mute*), нуд/њуод (*nude*), официјалан/официјелан (*official*), пранк/пренк (*prank*), рандом/рендом (*random*), рансомвер/ренсомвер (*ransomware*), ребрендинг/рибрендинг (*rebranding*), ребутовати/рибутовати (*reboot*), релакс/рилакс (*relaxing*), реселер/риселер (*reseller*), рефрешовати/рифрешовати (*refresh*), сабвуфер/субвуфер (*subwoofer*), сајбербулинг/сајбербулинг (*cyberbullying*), сајбер-мандеј/сајбермандеј (*Cyber Monday*), сај-фај/сџи-фи (*sci-fi*), саспенс/суспенс (*suspense*), саундтрак/саундтрек (*soundtrack*), сертификат/цертификат (*certificate*), синтесајзер/синтисајзер (*synthesizer*), скамовати/скемовати (*scam*), спам/спем (*spam*), споксмен/споуксмен (*spokesman*), сталковати/стоковати (*stalk*), сурфати/сурфовати (*surf*), тјубинг/тубинг (*tubing*), трансплант/трансплантат (*transplant*), тренчкоат/тренчкоут (*trench coat*), фејслифт/фејслифтинг (*facelift/facelifting*), флаговати/флеговати (*flag*), фриклајмбинг/фриклајминг (*free climbing*), хаштаг/хештег (*hashtag*), хоумбанкинг/хоумбенкинг (*home*

напомена нема у *Српском речнику новијих англицизама* (2021). С обзиром на новије порекло анализиране лексике, дублетни статус новијих англицизама наведен је према извору из кога су екскерпирани примери – према *Српском речнику новијих англицизама* (2021). Посматрајући изворне облике у енглеском, само је у 6,5% екскерпираних примера дублетност постоји и у енглеском: *anti-ag(e)ing* и *anti-age*, *breakdance* и *breakdancing*, *quadcopter* и *quadricopter*, *converter* и *convertor*, *facelift* и *facelifting*.

⁶ У *Српском речнику новијих англицизама* наглашено је „izgovoreno kao da je fr. *accessoire*” (Прћић и др., 2021: 51).

banking), *чат/чет* (*chat*), *чекирати/чековати* (*check (in)*), *челенџ/челинџ* (*challenge*).

Упитник је био у онлајн-форми (у форми Гуглових упитника), садржао је 1) општа питања, укључујући сагласност за учешће у истраживању, пол, године старости, место рођења и место у коме живе, назив студијског програма и годину студија; 2) упарене горенаведене дублетне форме новијих англицизама, при чему је задатак био да одаберу облик који би пре употребили према сопственом језичком осећају.

Истраживање је спроведено у марту 2024. године, при чему је поменути онлајн-упитник послат на све адресе студената филолошке оријентације Филозофског факултета у Нишу (англистима, германистима, романистима, русистима, србистима). Анонимно је учествовало укупно 84 студента националне филологије и поменутих страних филологија Филозофског факултета у Нишу, изворних говорника српског језика који су током школовања учили енглески језик. Било је по 22,62% испитаника прве, треће и четврте године студија и 26,19% студената друге године. Просечна старост испитаника била је 21,7 година, структура по полу подразумевала је 82% испитаника женског пола и 18% мушког пола. Што се тиче области у којима живе испитаници, 57,14% испитаника навело је да живи у источној и југоисточној Србији, 35,71% њих у јужној Србији, 5,95% испитаника у централној Србији, а у северној Србији 1,19% испитаника. Притом, 50% испитаника рођено у Нишу, а 89,29% испитаника живи у Нишу.⁷

4. Тенденције у употреби дублетних облика англицизама

Употребу ексцерпираних дублетних облика англицизама посматрали смо тако што смо примере разврстали у подгрупе које се тичу разлика у једном вокалу; разлика у једном консонанту; разлика у суфиксу; разлика у (не)-употреби завршетка *-инг*, те разлика у једном слогу и (не)употреби цртице.

4. 1. Разлике у једном вокалу

У анализираној грађи дублетних новијих англицизама приметили смо разлике у следећим вокалима: *a : e*, *e : u*, *ou : o*, *e : o*, *a : y*, *a : Ø*, *u : Ø*.

4. 1. 1. *A : E*

Када се ради о разлици у употреби вокала *a* и *e* у дублетним формама новијих англицизама, 33,4% испитаника се, просечно гледано, опре-

⁷ Сматрамо да је важно представити структуру испитаника по полу, старости, месту рођења, месту боравишта и години студија, али ове факторе не сматрамо значајним факторима за анализу.

делило за прву могућност, а 66,6% њих за другу. У наставку наводимо процентуалне вредности добијене у овом истраживању за све дублетне парове опадајућим редоследом према употреби вокала *e*:

чет (100%) : *чат* (0%); *хештег* (95,2%) : *хаштаг* (4,8%); *генг* (92,9%) : *ганг* (7,1%); *саундтрек* (91,7%) : *саундтрак* (8,3%); *пренк* (88,1%) : *пранк* (11,9%); *кертрици* (81%) : *картрици* (19%); *мерчендајзер* (79,8%) : *мерчандајзер* (20,2%); *геџет* (78,6%) : *гаџет* (21,4%); *флеговати* (76,8%) : *флаговати* (23,8%); *скемовати* (77,4%) : *скамовати* (22,6%); *хоумбенкинг* (72,6%) : *хоумбанкинг* (27,4%); *ренсомвер* (69%) : *рансомвер* (31%); *дешборд* (58,3%) : *дашборд* (41,7%); *рендом* (58,3%) : *рандом* (41,7%); *виртуелан* (57,1%) : *виртуалан* (42,9%); *вен* (46,4%) : *ван* (53,6%); *бечелор* (34,5%) : *бачелор* (65,5%); *спем* (6%) : *спам* (94%); *официјелан* (1,2%) : *официјалан* (98,8%).

Примећујемо да у 15 од 19 парова више од половине испитаника бира англицизам који садржи вокал *e*, односно, испитаници се при писању у српском језику приклањају енглеском изговору, а не начину писања (уп. *chat*, *hashtag*, *gang*, *soundtrack*, *prank*, *cartridge*, *merchandise*, *gadget*, *flag*, *scam*, *home banking*, *ransomware*, *dashboard*, *random*, *virtual*). Само су у следећа четири случаја испитаници радије бирали англицизме са вокалом *a*: *официјалан*, *спам*, *бачелор* и *ван* (уп. *official*, *spam*, *bachelor*, *van*).

4. 1. 2. *E* : *I*

Када се пореде дублетни англицизми који садрже вокал *e* или *i*, просечно сагледано, 58,5% испитаника било је за облике са *e*, а 41,5% њих за облике са *i*. У наставку их наводимо према вокалу *e*:

челенци (85,7%) : *челинци* (14,3%); *видео-рекордер* (84,5%) : *видео-рикордер* (15,5%); *инжењеринг* (67,9%) : *инжињеринг* (32,1%); *рефрешовати* (66,7%) : *рифрешовати* (33,3%); *релакс* (59,5%) : *рилакс* (40,5%); *биоинжењеринг* (52,4%) : *биоинжињеринг* (47,6%); *ребутовати* (46,4%) : *рибутовати* (53,6%); *барбекју* (38,1%) : *барбикју* (61,9%); *ребрендинг* (25%) : *рибрендинг* (75%); *реселер* (21,4%) : *риселер* (78,6%); *синтесајзер* (3,6%) : *синтисајзер* (96,4%).

Међу наведеним примерима, у 6 од 11 парова испитаници су се поделили за облике са *e*, као у изворном начину писања у енглеском (уп. *challenge*, *video recorder*, *engineering*, *refresh*, *relaxing*, *bioengineering*). Са друге стране, облицима са вокалом *i* приклонили су се у случајевима облика *рибутовати*, *барбикју*, *рибрендинг*, *риселер* и *синтисајзер* (уп. *reboot*, *barbecue*, *rebranding*, *reseller*, *synthesizer*). Наведено показује да су се у овој групи примера испитаници више колебали између оригиналног изговора и писања у енглеском када су се опредељивали за начин писања у српском.

4. 1. 3. *OU* : *O*

Поређење избора дублета са вокалском групом *ou* и вокалом *o* јасно указује на тенденцију избора лексема са вокалском групом, и то 76% : 24%. У наставку дублетне парове и проценте наводимо у опадајућем низу према процентима за англицизме са поменутом вокалском групом:

аплоудовати (95,2%) : *аплодовати* (4,8%); *тренчкоут* (84,5%) : *тренчком* (15,5%); *споксмен* (79,8%) : *споксмен* (20,2%); *даунлоудовати* (78,6%) : *даунлодовати* (21,4%); *доуп* (41,7%) : *доп* (58,3%).

У четири пара од пет анализираних парова, испитаници радије бирају облике са вокалском групом *ou* него са вокалом *o* (уп. *upload*, *trench coat*, *spokesman*, *download*), док је супротно само у случају примера *дон* (уп. *dope*). Другим речима, и у овом случају испитаници се приликом писања новијих англицизама у српском више воде изворним изговором у енглеском него начином писања енглеског модела.

4. 1. 4. *A* : *Ø*, *E* : *O*, *A* : *У*, *И* : *Ø*

У овом одељку прокоментарисаћемо избор дублетних облика који се разликују у (не)употреби следећих вокала, при чему смо из грађе ексцерпирани по један пар или два пара: *a* : *Ø*, *e* : *o*, *a* : *у*, *и* : *Ø*.

Будући да су примери у овом одељку разноврсни, да их нема много и да разлике у процентима за избор дублетних облика нису велике, не могу се издвојити јасне тенденције. Примера ради, када се пореди однос *e* : *o*, уједначена је употреба дублетних облика *конвертер* (50%) и *конвертор* (50%), на шта утицај може имати и чињеница да су то дублетни облици и у енглеском језику (уп. *converter/convector*). Што се тиче (не)постојања финалног *a*, испитаници предност дају облику са *a*, што се види у односу *инфографика* (65,5%) : *инфографик* (34,5%), док је према изворном начину писања у енглеском само варијанта без *a* (*infographic*). Затим, мања је разлика када се упореде дублетни облици са (додатним) *и* и без њега, попут дублетног пара *сајбербулинг* (45,2%) : *сајбербулинг* (54,8%). У том случају утицаја вероватно има и тенденција ка сажимању два иста самогласника у српском језику, иако у енглеском постоји спој вокала *yi* (уп. *cyberbullying*). На крају, упркос томе што, просечно гледано, испитаници чешће бирају облике са *a* (55%) него са *у* (45%), за два ексцерпирана пара примера постоје супротне тенденције – ка *a* у пару *субвуфер* (72,6%) : *субвуфер* (27,4%) и ка *у* у пару *саспенс* (38,1%) : *суспенс* (61,9%). Дакле, у складу са изговором на енглеском (уп. *subwoofer*) и у складу са изворним писањем на енглеском (уп. *suspense*)

4. 2. Разлике у консонанту

Што се тиче разлика у употреби консонаната (у најширем смислу термина), односно њихове (не)употребе, могу се доминантно повезати са сонантом *j*, затим са конкурентношћу консонаната *c* и *z*, а појединачни примери јављају се у вези са (не)употребом *k*, *x*, *b*, *p* и односом консонаната *ђ* и *џ*, те *c* и *ц*.

4. 2. 1. *J* : *Ø*

Када посматрамо (не)употребу сонанта *j* међу ексцерпираним конкурентним новијим англицизмима, код испитаника се издвојила јасна тенденција ка употреби облика са *j* (87,5%). У наставку наводимо парове примера који садрже и не садрже *j* опадајућим редоследом у односу на проценте облика са *j*: *бејзбол* (100%) : *безбол* (0%); *Јутјуб* (97,6%) : *Јутуб* (2,4%); *Тјубинг* (92,9%) : *тубинг* (7,1%); *бејби* (90,5%) : *беби* (9,5%); *мјутовати* (86,9%) : *мутовати* (13,1%); *њуд* (57,1%) : *нуд* (42,9%).

У свим ексцерпираним паровима примера испитаници су пре бирали примере који садрже *j*, односно примере у складу са изворним изговором, а не изворним писањем у енглеском језику (уп. *baseball*, *baby*, *mute*, *nude*, *tubing*, *YouTube*). Једино је у случају примера *њуд* извршено јотовање, што је такође доказ постојања *j*.

4. 2. 2. *C* : *3*, *K* : *Ø*, *X* : *Ø*, *B* : *Ø*, *P* : *Ø*, *Ђ* : *Џ*, *C* : *Ц*

Иако су само три пара примера у којима се дублетни облици разликују у употреби *c* и *z*, у избору испитаника постоји тенденција ка облицима са *c* (просечно гледано: 59,1%). Вредности за појединачне облике у три ексцерпирана пара примера наводимо у наставку: *курсор* (84,5%) : *курзор* (15,5%), *диверсификација* (58,3%) : *диверзификација* (41,7%), *диспенсер* (34,5%) : *диспензер* (65,5%) – (уп. *cursor*, *diversification*, *dispenser*). Једино је у пару *диспенсер*–*диспензер* тенденција испитаника била ка примеру са *z*.

У наставку наводимо проценте у којима су се испитаници опредељивали за неки од дублетних облика који показују јединствен однос међу ексцерпираним примерима:

K : *Ø*: *аксесоар* (94%) : *асесоар* (6%);
X : *Ø*: *бекхенд* (72,6%) : *бекенд* (27,4%);
B : *Ø*: *фриклајмбинг* (52,4%) : *фриклајминг* (47,6%);
P : *Ø*: *квотербек* (47,1%) : *квотербек* (42,9%);
Ђ : *Џ*: *ђакузи* (91,7%) : *џакузи* (8,3%);
C : *Ц*: *сертификат* (98,8%) : *цртификат* (1,2%).

Показало се да, када се пореде облици који садрже сугласнике *k*, *x*, *b* и сонант *p*, са једне стране, и примери њиховог изостанка, са друге стране, испитаници радије бирају први тип примера, што је у складу са постојањем

одговарајућег сугласника у изворном начину писања у енглеском (уп. *accessory, backhand, free climbing, quarterback*). Сличан однос као за дублете са *с* и *з* важи и за пар са *с* и *ц* – такође у корист облика са *с*, али још у већој мери (уп. *certificate*). На крају, однос *ђ* и *џ* у пару *ђакузи–џакузи* (уп. *Jacuzzi*) такав је да испитаници доминантно бирају први облик, што је доказ да се тај облик усталио (иако је у *Правопису српског језика* (2019) као правилно означено само *џакузи*).

4. 3. Разлике у суфиксу

Када се пореде дублетни облици међу глаголима, могу се уочити разлике у употребљеним суфиксима. Прво ћемо упоредити суфикс *-овати* и друге конкурентне суфиксе, при чему је тенденција ка избору облика са суфиксом *-овати* у 61,5% случајева, а ка другим суфиксима у 38,5% случајева. У наставку наводимо дублетне парове опадајућим редоследом према избору испитаника:

сурфовати (100%) : *сурфати* (0%); *аутовати се* (94%) : *аутирати се* (6%); *блендовати* (81%) : *блендирати* (19%); *крешовати* (79,8%) : *креширати* (20,2%); *гугловати* (11,9%) : *гуглати* (88,1%); *чековати* (2,4%) : *чекирати* (97,6%).

У четири пара од шест парова јасна је тенденција ка глаголу са суфиксом *-овати*, док је супротна тенденција код глагола *гуглати* и *чекирати*, дакле, у корист суфикса *-ати* и *-ирати*. Са друге стране, када се пореди употреба облика са суфиксом *-ирати* и других конкурентних суфикса, просечно гледано, постоји тенденција ка другим суфиксима (64,3%). У наставку наводимо дублетне парове примера опадајућим редоследом процената у корист суфикса *-ирати*:

чекирати (97,6%) : *чековати* (2,4%); *изблендирати* (35,7%) : *изблендати* (64,3%); *креширати* (20,2%) : *крешовати* (79,8%); *блендирати* (19%) : *блендовати* (81%); *аутирати се* (6%) : *аутовати се* (94%).

У четири пара од пет парова јасна је тенденција ка суфиксу конкурентном суфиксу *-ирати*. Изузетак је глагол *чекирати*, који се усталио у том облику, на шта указује врло висок проценат избора од стране испитаника (97,6%). Поређење конкурентности облика са суфиксом *-ат* и варијанте без њега указује на тенденцију испитаника да изабере варијанту без *-ат* (82,2%), што се види у примерима *имплантат* (11,9%) : *имплант* (88,1%) и *трансплантат* (23,8%) : *трансплант* (76,3%). Ипак, у овој подгрупи је мало примера за општије закључке.

4. 4. Разлике у употреби завршетка *-инг*

(Не)постојање завршетка *-инг* издвојило се као разлика у следећих седам дублетних парова, при чему су, просечно сагледано, испитаници више тежили облицима са *-инг* (54,8% : 45,2%). У наставку наводимо проценте за сваки од анализираних парова, и то опадајућим редоследом према процентима облика са завршетком *-инг*:

банџицампинг (82,1%) : *банџицамп* (17,9%); *аутсорсинг* (65,5%) : *аутсорс* (34,5%); *астротурфинг* (64,3%) : *астротурф* (35,7%); *фејслифтинг* (57,1%) : *фејслифт* (42,9%); *антиејџинг* (54,8%) : *антиејџи* (45,2%); *бекинг* (52,4%) : *бек* (47,6%); *брејкденсинг* (7,1%) : *брејкденс* (92,9%).

Уочљива је јасна тенденција ка употреби облика са *-инг*, што је случај у шест од седам ексцерпираних парова, а супротна тенденција јавља се у примеру *брејкденс* (92,9%). Према изворном начину писања у енглеском језику, у *Српском речнику новијих англицизама* са *-инг* се наводе *astroturfing*, *backing*, *bungee jumping*, *outsourcing*, а обе варијанте (са *-инг* и без њега) у примерима *anti-ag(e)ing/anti-age*, *facelift/facelifting*, *breakdance/breakdancing*. Без обзира на то да ли су наведене дублетне варијанте у енглеском, један начин устаљује се у српском језику, при чему је завршетак *-инг* јасан показатељ о томе да се ради о англицизмима.

4. 5. Остале разлике

У ексцерпираној грађи је међу дублетним облицима било разлике у писању са цртицом (75,6%) и без ње (24,4%), при чему су испитаници тежили ка употреби цртице, што се види и у конкретним паровима: *аква-аеробик* (85,7%) : *акваробик* (14,3%); *сајбер-мандеј* (65,5%), *сајбермандеј* (34,5%). Напомињемо да се наведени примери у енглеском пишу на трећи начин – растављено: *aqua aerobics* и *Cyber Monday*. Ипак, у *Српском речнику новијих англицизама* (2021) није било пуно дублетних парова овог типа, те не можемо донети општије закључке.

Као посебну групу издвојили смо примере дублетних новијих англицизама који се разликују у једном слогу. Будући да је ова група хетерогена, оно што можемо закључити јесте да и овде испитаници радије бирају да употребљавају примере према енглеском изговору него према енглеском изворном писању: *ејлијен* (79,8%) : *алијен* (20,2%); *сталковати* (63,1%) : *стоковати* (36,9%); *сај-фај* (53,6%) : *сци-фи* (46,4%); *квадкоптер* (31%) : *квадрикоптер* (69%). Потврде ради, изворни начин писања у енглеском наводимо у наставку: *alien*, *stalk*, *sci-fi*, уз напомену да је последњи пример дублет и у енглеском: *quadcopter/quadricopter*.

5. Закључак

У овом истраживању показало се да се студенти филолошке оријентације Филозофског факултета у Нишу код анализираних дублетних облика новијих англицизама доминантно опредељују за облике који су у складу са изворним начином изговора у енглеском језику, а не у складу са изворним начином писања. Само су се у једном дублетном пару испитаници у подједнакој мери определили за оба облика, док су у осталих 76 парова уочљиве разлике, те су се и у одговарајућим подгрупама издвојиле јасне тенденције (у вези са употребом вокала, сугласника, слога или завршетка).

Што се конкретних тенденција тиче, на пример, при избору вокала *a/e* и *e/i* у англицизмима, испитаници се опредељују за следећи начин писања: *генг*, *барбикју*, *дешборд* итд. У корист писања новијих англицизама према изговору у енглеском језику иде и тенденција испитаника да употреби *j* у примерима попут *бејзбол*, *Јутјуб*, *бејби*. Затим, показала се тежња испитаника да употреби облика са *-инг*, међу којима су и: *банџицампинг*, *аутсорсинг*, *астротурфинг*, *фејслифтинг*. Посматрајући избор употребе једног суфикса од два конкурента суфикса код глаголских англицизама у српском (који их не садрже у енглеском), издвојили су се различити суфикси: *-ати* (*гуглати*, *изблендати*), *-овати* (*аутовати се*, *блендовати*), *-ирати* (*чекирати*).

Практичан допринос овог истраживања огледа се у издвајању прихватљивијих појединачних облика међу дублетним новијим англицизмима и општијих тенденција одабране популације испитаника. Такође, добијене резултате могу практично применити наставници српског као матерњег и страног језика, наставници енглеског језика и преводиоци.

Извор

Prčić i dr., 2021: T. Prčić, J. Dražić, M. Milić, M. Ajdžanović, Sonja Filipović Kovačević, Olga Panić Kavgić, Strahinja Stepanov, *Srpski rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Литература

- Бојовић, 2010: Б. Бојовић, Лексичке адаптације енглеских ријечи у српском језику. Београд · Никшић: *Српски језик*, XVI, 407–471.
- Боранијашевић, 2017: М. Боранијашевић, Неоправдана употреба англицизама у новинарском дискурсу: пример дневне штампе. Београд: *Годишњак Факултета за културу и медије*, 9, 61–78.

- Боранијашевић, 2018. М. Боранијашевић, Уљеи у српском језику: новији англицизми и „квази-англицизми” у текстовима новинских чланака недељних и месечних магазина. Београд: *Годишњак Факултета за културу и медије*, 10, 145–160.
- Брборић, 2015: В. Брборић, *Правопис и школа*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Брборић, 2019: В. Брборић, *Муке око језика и правописа*. Нови Сад: Прометеј.
- Вукић, 2011: М. Вукић, Поглед на Правопис српскога језика из 2010. године. Ниш: *Годишњак Филозофског факултета у Нишу*, 11, 121–130.
- Гаврановић, Чорболоковић, 2022: В. Гаврановић, С. Чорболоковић, Компаративно-контрастивни приступ употребе великог слова у енглеском и српском језику. Београд: *Књижевност и језик*, 69/2, 415–427.
- Дешић, 2006: М. Дешић, Акценатски дублети у савременом српском језику и Вук-Даничићева акцентуација, у: *Српски језик у нормативном огледалу: 50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика* (Приредили: Бранислав Брборић, Јован Вуксановић, Радојко Гачевић). Београд: Београдска књига, 365–374.
- Илић, 2019: В. Илић, Статус дублета у актуелном речнику уз *Правопис српскога језика* Матице српске, у: *Нови прилози српском правопису* (Приредио: Милош Ковачевић). Нови Сад · Вишеград: Матица српска · Андрићев институт, 185–215.
- Илић, 2022: В. Илић, Статус дублета у актуелном речнику уз *Правопис српскога језика* Матице српске (други део), у: *Нови прилози српском правопису 2* (Приредили: Вељко Брборић, Исидора Бјелаковић). Нови Сад · Београд: Матица српска · Одбор за стандардизацију српског језика, 293–344.
- Јанић, Стаменковић, 2022: А. Јанић, Д. Стаменковић, *Енглеско-српска контрастивна лексикологија*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Јањић, 2022: М. Јањић, Ортографски статус компјутерских неологизама, у: *Нови прилози српском правопису 2* (Приредили: Вељко Брборић, Исидора Бјелаковић). Нови Сад · Београд: Матица српска · Одбор за стандардизацију српског језика, 27–47.
- Јовановић, 2021: Ј. Јовановић, Англицизми у номинацији појмова везаних за епидемију вируса ковид 19. Београд: *Новоречје*, 5, 82–96.
- Јокановић-Михајлов, 2007. Ј. Јокановић-Михајлов, Акценатски дублети у именичким облицима и њихов статус у савременом српском језику. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/1, 83–90.
- Кашић, 1972: Ј. Кашић, Фонолошки, морфолошки и семантички дублети у Вуковом рјечнику. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 15/1, 105–142.
- Лазећ Коњик, 2021: И. Лазећ Коњик, Узроци англокализације у српском језику. Београд: *Новоречје*, 5, 65–72.
- Милић, 2013: М. Милић, *Англицизми као синоними у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

- Милојевић, 1997: Ј. Милојевић, Творбени модели и творбени дублети на примерима српских сложеница. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26, 291–299.
- Новокмет, 2012: С. Новокмет, Однос правописних приручника према терминима из информационе технологије, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/1, 445–455.
- Новокмет, 2021: С. Новокмет, Статус и положај нових англицизама из домена телевизије и филма у српском језику, Београд: *Новоречје*, 5, 73–81.
- Пешикан, Јерковић, Пижурица, 2019: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српског језика*. – 3. изд. Нови Сад: Матица српска.
- Сааведра, 1999: Д. Сааведра. Неки дублети у падежном систему српског језика, у: *Актуелни проблеми граматике српског језика* (Уредник: Јудита Планкош). Суботица · Београд: Градска библиотека у Суботици · Народна библиотека Србије · Институт за српски језик САНУ, 71–83.
- Спасић, 2021: Ј. Спасић, Употреба англицизама у креирању медијске слике конзумеризма. Јагодина: *Узданица*, 18/1, 117–130.
- Стакић, 1996: М. Стакић, Деривациони морфолошки дублети у српском језику. Београд · Никшић: *Српски језик*, 1/2, 149–162.
- Стакић, 2015: М. Стакић, Дублетни глаголски облици од презентске основе. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 44/3, 7–22.
- Стакић, 2018: М. Стакић, Морфолошки дублети глаголских облика од инфинитивне основе. Београд · Никшић: *Српски језик*, 23, 283–302.
- Тиртова, 2017: Г. Тиртова, О неким аспектима адаптације англицизама у српском језику. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 46, 283–288.
- Ђорић, 2005: Б. Ђорић, Дублети и језичка правилност. Београд: *Књижевност и језик*, 52/3–4, 285–296.
- Ђорић, 2007: Б. Ђорић, Синоними и дублети. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/3, 59–67.
- Чигоја, 1991: Б. Чигоја, Неки облички дублети у акузативу једнине. Београд: *Књижевност и језик*, 38/2, 233–237.
- Чорболоковић, Гаврановић, 2024а: С. Чорболоковић, В. Гаврановић, Компаративно-контрастивна анализа употребе интерпункцијских (и правописних) знакова у српском и енглеском језику. Приштина: *Зборник радова Филозофског факултета*, 54/1, 67–84.

*

- Čorboloković, Gavranović, 2024b: S. Čorboloković, V. Gavranović, *Pravopis u kontastu*. Beograd: Univezitet Singidunum.
- Filipović, 2006: S. Filipović, Semantika anglicizama u srpskom jeziku u registru mode. Beograd: *Philologia*, 4/1, 57–65.
- Janić, Veličković, 2023a: A. Janić, M. Veličković, Recent Adjectival Anglicisms and Their Serbian Equivalents: an Associative Approach. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 66/1, 93–118.

- Janić, Veličković, 2023b: A. Janić, M. Veličković, The Association Networks of Select Recent Nominal Anglicisms and Their Serbian Language Equivalents. Saint Petersburg: *Vestnik of Saint Petersburg University. Language and Literature*, 20/4, 888–905.
- Katić, 2003: M. Katić, Anglicizmi u jeziku tehnike, u: *Zbornik radova XLVII Konferencije za elektroniku, telekomunikacije, računarstvo, automatiku i nuklearnu tehniku* (Urednici: Jovan Đorđević i dr.), tom 3. Beograd: Društvo za ETRAN, 241–244.
- Mišić Ilić, 2011: B. Mišić Ilić, Anglosrpski i Serglish: dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog, u: *Jezik u upotrebi* (Urednik: Vera Vasić). Beograd · Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije · Filološki fakultet · Filozofski fakultet, 71–95.
- Mišić Ilić, Lopičić 2011: B. Mišić Ilić, V. Lopičić, Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 54/1, 261–273.
- Panić-Kavgić, 2006: O. Panić-Kavgić, *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić, 2000: T. Prčić, O sindromu milenijumske bube i jeziku anglosrpskom. Beograd: *Južnoslovenski filolog*, 56, 867–873.
- Prčić, 2004: T. Prčić, O anglicizmima iz četiri različita ali međupovezana ugla. Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 47/1-2, 113–131.
- Prčić, 2019: T. Prčić, *Engleski u srpskom*, treće, elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Silaški, 2012: N. Silaški, *Srpski jezik u tranziciji: O anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Stamenković, Tasić, 2020: D. Stamenković, M. Tasić, Uticaj konteksta na percepciju opravdanosti upotrebe anglicizama: empirijska analiza, u: *Jezik, književnost, kontekst* (Urednici: Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić). Niš: Filozofski fakultet, 225–245.
- Veličković, Janić 2023c: M. Veličković, A. Janić, Examining Lexical Selection in Sports Terminology: the Case of Undergraduate Students of Sports and Physical Education. Niš: *Facta Universitatis, series: Physical Education and Sport*, 21/1, 29–43.

Aleksandra A. Janić Mitić

COMPETITIVENESS OF DOUBLETS AMONG RECENT ANGLICISMS IN SERBIAN FROM THE PERSPECTIVE OF PHILOLOGY MAJORS IN NIŠ

Summary

The subject of this paper is the analysis of competitiveness of doublet forms among newer anglicisms in the contemporary Serbian language from the perspective of 84 philology majors (the national philology and foreign philologies) at Faculty of Philosophy in Niš. All the participants speak Serbian as a mother tongue and their average age is 21.7 years. Eighty analyzed doublets are excerpted from the *Srpski rečnik novijih anglicizama* (2021), e.g. *aploudovati–aplodovati*, *bačelor–bečelor*, *njud–nud*, *friklajming–friklajmbing*, *hešteg–haštag*. It is shown that participants tend to choose forms that are compatible with English pronunciation, not with English spelling, for example, when choosing between forms that contain *a* or *e*, *e* or *i*: *čet* (100%), *geng* (92,9%), *barbikju* (61,9%), *dešbord* (58,3%). Regarding the usage of anglicisms with or without the ending *-ing* (cf. *bandžidžamping–bandžidžamp*), participants tend to choose forms with *-ing*, such as *bandžidžamping* (82,1%), *autorsing* (65,5%), *astroturfing* (64,3%), *fejslifting* (57,1%). Considering the writing of *j*, participants prefer the forms with *j*: *bejzbol* (100%), *Jutjub* (97,6%), *bejbi* (90,5%). Finally, anglicisms that are verbs can have different derivational suffixes, but participants prefer the following derivational suffixes: *-ati* (*guglati*: 88,1%, *izblendati*: 64,3%), *-ovati* (*autovati se*: 94%, *blendovati*: 81%), *-irati* (*čekirati*: 97,6%).

Key words: Serbian, orthography, recent anglicisms, doublets, competitiveness.

СЛИКЕ ПРИРОДЕ У СУНДЕЧИЋЕВОЈ ПЕСНИЧКОЈ ЗБИРЦИ *МИЉЕ И ОМИЉЕ*²

Циљ овог истраживања јесте да предочи слике природе у Сундечићевој песничкој збирци *Миље и Омиље*. Рад ће најпре предочити композицију збирке како би се што боље осветлио њен контекст. На тај начин би била назначена кључна места и мотиви Сундечичеве лирике, што заправо представља полазишну тачку на коју се наслања остатак истраживања. Предочавањем слика природе, што је заправо наставак истраживања, разоткривају се и функције пејзажа, као и предели природе који су контрастно постављени, осветљавајући на тај начин песников мисаони и емотивни свет. Тако светли, ведри, па и идилични предели означавају песников период љубави и заљубљености, док тамни пејзажи означавају слутњу смрти и смрт вољених особа. На размеђи тог контрастног укрштаја запажају се новитети приликом осликавања пејзажа (осликавање морских предела Боке), као и утицаји које су песници попут Петрарке, Леопардија и Данте Алигијерија извршили, али и филозофи међу којима посебно издвајамо Аристотела кога у самом предговору и наводи. Анализом предочене тематике биће омогућен детаљан увид како у простор природе, тако и у значај за саму песничку збирку, док ће новитети предочити спону са другим књижевностима које су на Сундечића утицале.

Кључне речи: поезија, романтизам, Јован Сундечић, *Миље и Омиље* или *Милица и Невенка*, природа, слике природе.

1. Уводна разматрања

Јован Сундечић је у данашње време, као и у 20. веку, скрајнути и готово сасвим заборављени песник, што у 19. веку, посебно у периоду његовог стварања, али и након песникове смрти није био случај. Он је у погледу стваралаштва жанровски веома разноврстан песник: писао је патриотске песме које славе словенство и идеју народног уједињења без обзира на земљу и националност, затим љубавне песме – оне се деле на млађе (песничка

¹ milica.kandic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

збирка *Љубав и цвијеће*) и старије (*Тужна књига, Миље и Омиље или Милица и Невенка*), које иако препознате као не толико иновативне, ипак остају упамћене по разноликости самог начина испевавања, те неке подсећају на севдалинке, друге на поскочице, а било је и покушаја испевавања трубадурских и анакреонтских песама (уп. Божовић, 1928: 20, 21, 22). Не треба сметнути с ума ни то да је Сундечић писао лирске песме које су настале по угледу на народну поезију, где се запажа преузимање тема и мотива као што су лепота и стас виле са којом се драга пореди (вила је и овде посестрима јунаку, њој се говоре јади и догађаји лирског субјекта), али и лепота драге која надилази лепоту Месеца, те надигравање девојке и Месеца у лепоти, а онда и Сунца (по предању Месечевог брата), као ни митолошки аспект који је такође присутан у песничкој збирци *Миље и Омиље*. Ипак је највише остао упамћен и цењен због својих епских песама (нпр. „Анђелија Косорића”), спегова (попут „Петровдана на Цетињу”), поема („Вршидба”, „Нови пакао”), баладе „Крвава кошуља” и епско-лирске песме „Сјетва и вршидба”. Такође, треба напоменути да је његово песништво обухватало и моралне песме за децу, где се запажа класицистички начин певања посебно када су посреди дидактички поступци, али и мотиви и поступци који карактеришу народну поезију (уп. Максимовић, 2013: 33).

Циљ овог истраживања јесте представљање и анализа слика природе у Сундечићевој песничкој збирци *Миље и Омиље или Милица и Невенка*. Рад ће најпре указати на композицију збирке како би се што боље осветлио њен контекст. На тај начин биће назначена кључна места и мотиви Сундечићеве лирике, што заправо представља полазишну тачку на коју се наслања остатак истраживања. Тенденције ка пејзажном осликавању кроз песму запајају се још у његовој *Сјетви*. Никчевић (уп. 2010: 194) казује да код песника пејзаж чини само тематски оквир, јер није довољно персоналан и несамосталан, али са наглашеним визуелним доживљајем света и живота, те се запажа да је инкорпориран нарочито у фабуларним и лирско-епским песмама. Сундечићеви пејзажи јесу веома значајни, јер бележе слику тога доба и догађаје који разоткривају културноисторијску димензију и контекст епохе. У својим песмама, како истиче Цар (уп. 1902: 4), песник најпре осликава спољашњост ствари, приступајући најпре као сликар који поезијом слика занимљиве догађаје из природе. Предочавањем слика природе, што је заправо наставак истраживања, разоткривају се и функције пејзажа, као и предели природе који су контрастно постављени, осветљавајући на тај начин песников мисаони и емотивни свет. Тако светли, ведри, па и идилични предели означавају песников период љубави и заљубљености, док тамни пејзажи означавају слутњу смрти и смрт вољених особа (мајка, Невенка, син).

Различити песнички мотиви, утицаји које запажамо, жанровска разноврсност која је битно обележила Сундечићево песништво, као и имплементирани ставови, дидактизам, заједно са фолклорним елементима који

су у већој или мањој мери успели, свакако сачињавају поетичке особености његовог песништва. „Сундечићева поезија, која је по унутрашњим својствима најближа романтичарској поетичкој процедури (али се не може искључиво за њу везивати), темељи се на његовим најинтимнијим животним моментима, али су њени извори неријетко и лектирни” (Певуља, 2021: 74). Ипак, овај песник је остао највише упамћен по томе колико је народна књижевност утицала на њега, каквим се језиком и стилем користио, а који су управо одатле и преузети. Сагледавајући бројне утицаје, запажамо да је у своју поезију интегрисао српску, хрватску и црногорску књижевност, што је додатно спајало те народе, али је истовремено служило и идеји уједињења јужнословенских књижевности у јединство *словенског интегрализма* (уп. Никчевић, 2010: 190). Такође, треба напоменути бројне утицаје на песника попут: Франческа Петрарке, Ђакома Леопардија и Данте Алигијерија, Алеарда Алеардија³, Франца Прешерна, Александра Пушкина⁴, Фридриха Шилера⁵, али и филозофи међу којима посебно издвајамо Аристотела кога наводи Сундечић у свом предговору. Када говоримо о Петраркином утицају, најпре треба истаћи да се нарочито испољава у песничкој збирци *Миље и Омиље*, посебно у другом делу збирке који је посвећен његовој другој, великој љубави и музи и то у познијем стваралаштву, посебно се односећи на песме које су настајале након Невенкине смрти, док, с друге стране, „Јадиковке” посвећене њој веома подсећају на Змајеве *Ђулићеве увеоке*⁶ (уп. Шекара, 2009: 58). Самим приступом драгој и поезији, те и честим алузијама на Лауру, песник је показао да је свестан утицаја, али и тога да се заљубио у Невенку попут овог великог песника.

„Као пјесник, Сундечић се у току свог дугог стваралачког вијека мијењао, тако да је објединио класицистички начин пјевања, тзв. школе објективне лирике (нарочито на плану алегоријског поступка и дидактике), по узору на пјесништво Јована Стерије Поповића, са мотивима и поступцима карактеристичним за народну поезију и полиметричност романтичарског стиха, какав је доминирао у ‘Ђачком растанку’ Бранка Радичевића” (Максимовић, 2012: 351).

³ Попут Алеардија, и Сундечић је окарактерисан као песник са извршним осећањем за форму (уп. Цар, 1902: 3).

⁴ Бањевић (1973: 25) истиче да лакоћа у његовом приповедању подсећа на Пушкинове скаске у стиху.

⁵ Његово *Звоно* извршило је утицај на бројне друге романтичаре попут Лазе Костића, али је исто тако запажен и у Сундечићевој *Вршидби* где је песник начинио битну разлику у односу на Шилера, те је дело које је уједно и врхунац лирике и дидактике, било упућено на *нашу ствар* (уп. Божовић, 1928: 35, уп. Никчевић, 2010: 194; за више детаља и изведених паралела в. Цар, 1902: 24).

⁶ Такође је запажено да Сундечићево дело подсећа на романтичарски начин певања „из Змајевих пјеванија и политичке пропаганде овог времена” (уп. Бањевић, 1973: 25).

Када је реч о морално-поучним Сундечићевим песмама, не треба оставити утицај епског песништва. Те песме имају „имају књижевноисторијски значај и свједочанство су колико преображаја једног пјесника толико и еволутивних путева новије српске лирике” (Певуља, 2021: 93). Један од значајнијих узора поред Јована Стерије Поповића, као што смо истакли овим цитатом, јесте Бранко Радичевић, али треба напоменути да је неизоставан и утицај Његоша и његове *Луче микрокозма*, по чијем је узору писао *Нови пакао*, поред тога што ово дело настаје и по узору на Алигијерија на кога се Сундечић такође угледао (уп. Иванић, 2009: 127). Запажамо да су бројни утицаји обликовали и преобликовали његово песништво, што само доприноси вишеслојности и вишесмерности проучаваног корпуса. Поред наведених песника, у поемама се нарочито угледао на Јакшића, а по фразеологији и лексици га повезују са С. М. Љубишом (уп. Иванић, 2009: 126). Овакво побрајање и предочавање стваралаца и филозофа важно је за истраживање управо зато што и сам песник показује да је свестан ко је све утицао на њега, која и каква литература, те у ком смеру се даље креће и развија његово песништво. Анализом предочене тематике биће омогућен детаљан увид како у простор природе тако и у значај за саму песничку збирку, док ће новитети предочити спону са другим књижевностима које су на Сундечића утицале.

2. Сундечићев предговор

Поред тога што смо пређашње напоменули да се Сундечићева поезија темељи на стварним, интимним љубавним догађајима, постоји много песама које тематизују његово стварање, где се запажа да је поетска мисао саставни део њега, неодвојива од песника самог, што је случај и са предговором збирке *Миље и Омиље*. Те мисли јесу заоденуте у песничко рухо и представљају скуп поетичких исказа који нису насумични, већ откривају песника који следи свој инстинкт и непрестано га освешћује (уп. Певуља, 2021: 74–75). Предговор који је песник самостално сачинио, као и белешке које се налазе на самом крају збирке, представљају генезу и тумачење готово сваког исписаног ретка са јединственим коментарима који на један нови начин отварају песништво пред читаоце (уп. Цар, 1902: 26). И не само то, у предговору се запажа Сундечићев изузетан дар за приповедање и наративизацију догађаја, што потврђује Царев став да је песник уједно и велики сликар необичних догађаја, ликова, психичких и емоционалних стања и осећања. Предговор разоткрива песничку инспирацију и на необичан и слободан начин проговара о својим трима љубавима које су му обележиле живот. Разоткривајући најинтимније кутке свог живота, пред нама се збирка открива и отвара попут књиге, самим тим се доживљава као искрена и

аутентична исповест, што доприноси појачавању уметничких својстава (уп. Певуља, 2021: 89). Марко Цар (1902: 4) у свом тексту „Јован Сундечић: критичко-биографска студија” говори о песниковом необичном таленту да ослика догађаје у природи и око себе и да он то најпре чини више као сликар него као филозоф. Такође, Марко Цар (1902: 4) истиче и то да се Сундечић од новијих песника пластичнијег израза одваја тиме што се у његовим песмама исказују друштвене и моралне тенденције које често носе народно обележје, али имају и филозофско-религиозни поглед на свет.

Тако предговор подсећа на дневничке записе препуне песникових и филозофских мисли, догађаја, личних исповести, дидактичног тона и поучавања, несрећних околности, смрти и болести, затим слике тога времена, друштва и простора Боке, Котора и Далмације говорећи да су под италијанским утицајем у великој мери запустили и заборавили свој лепи језик. Такође, предговор обилује занимљивим, веома живописним описима, стањима и расположењима која су опседала песника, почевши од радости, заљубљености, чежње, устрепталости, опседнутости ликом Невенкиним, утисцима о првом сусрету, до узнемирености, туге, хистерије, хипохондрије и слично, што заправо даје одличну увертуру у то како ће се песникова осећања смењивати кроз песничку збирку. Тој живописности доприносиле су бројне метафоре, поређења, где је песник себе често поистовећивао са Дантеом, Игоом, Петрарком (посебно у љубавном заносу). Читаоцима предговора се, како текст тече, говоре и предочавају различити догађаји, слике, шетње, састанци, сусрети, слутње, реминисценције, историјске прилике. Све ово праћено је стиховима и појашњењима у виду кратких тумачења контекста песама и начина њиховог настанка, тј. инспирације. Због свега пређашње наведеног, предговор је за осветљавање културно-историјског и социјалног контекста стварања изузетно важан, сам песник пружа увиде у начин размишљања и филозофију тог времена. Такође, он је свестан тога да је осећање љубави неминовно за његово стварање, те да је предговор само један од песничких настојања да докучи лепоту и представи љубав, при чему увиђа да није лако докучити њихов смисао и представити суштину.

У предговору Сундечић наводи да је збирка песама најпре подељена тако да осликава његове две љубави, чија је природа и концепција посве другачија. Такође, овде су посредни и два различита женска принципа и доживљаја лепоте жена, уважавања и љубави према њој. *Милица* је остварена, велика, вечна љубав која превазилази границе овоземаљског, велика жена и мајка вредна дивљења, Сундечићева сапутница кроз живот са којом је прошао и добро и лоше, док је Невенка страсна љубав, жудња, осцилација песникових емоција, да би се пред Невенкину смрт трансформисала у братско-сестринску љубав. *Миље* је његова остварена љубав, самим тим је песнику било захтевније да таква осећања преточи у речи, док је *Омиље* или Невенка била песникова сродна душа која га је подстакла да напише читав низ пе-

сама посвећених њој. Први део песничке збирке сав је у знаку достизања и остваривања те велике љубави и носи поруку како је све подређено љубави, да је главни извор свега љубав којој су и рај и природа у служби. Сам назив другог дела песничке збирке *Невенка* инспирацију проналази у народној традицији која има позитивну конотацију када је реч о цвету невен, посебно алудирајући на плодност и невиност који су у основи симболизма овог цвета. Тако је *Омиље* својеврсни венац невена саткан од цвећа, осећања и успомена на драгу, преминулу жену која је у његовом животу била и остала велика инспирација. За други део песничке збирке везан је морски пејзаж, с обзиром на то где се Невена и песник сусрећу. Овде драга обједињује жеље лирског субјекта које су ка њој усмерене, али до изражаја долази и порекло, односно словенство које песник такође истиче. У оба дела песничке збирке доминирају слике рајских предела и рајског врта, с тим што је у другом преовлађује и спомен пламена, жара, те еротичност више долази до изражаја зато што је драга овде предмет његових жеља. Сам крај предговора окончава се делом из писма и говори о томе да је посвећен читаоцима и да ће им на неки начин помоћи да разумеју о каквим се љубавима, а уједно и поетичким местима ради, и нада се да ће га читаатељи разумети као песника, а не као нешто друго, већ искључиво као ствароца што пред њих излива осећаје који му се у души стварају и роје. Анализа и предочавање битних делова предговора је заправо осветљавање Сундечићевих аутопоетичких места и уједно увертира у његову поетику како би се даље, у оквиру екскерпираног корпуса, показало значење и функција природе за лирског субјекта и поезију.

3. Функције пејзажа Сундечићевог *Миља и омиља*

У преплету народне књижевности и традиције, митологије, литературе, историје, културе лежи Сундечићева поезија која најпре осликава светле, идиличне, па и рајске пределе окупане светлошћу. Први део збирке, који носи назив *Милица или Миље*, сачињавају светле, ведре слике љубави, њиховог упознавања, те касније супружничког живота, где прикази природе не долазе у први план и нису у толикој мери присутни, као што су то у другом делу – *Невенки или Омиљу*. Друга половина песничке збирке обилује најпре ведрим, пејзажним приказима природе која служи да ослика љубав песника и драге, али касније све више претендује да буде израз песникових мисли и осећања, а такође и постаје нешто налик путопису осликавајући доживљаје. Овај део значајнији је због бројних осцилација, како на емотивном плану, тако и на плану пејзажа, јер је чест случај да идилични предели прелазе у слике буре, олује који осликавају немир и зле слутње. Како песничка збирка одмиче, те ће се слике постепено трансформисати у пределе чија се пропадљивост експлицитно истиче. „На њезин одлазак” јесте песма од које се

такав преокрет запажа. Овде су присутне слике буре на мору, олује, песник се не занима за природу уколико драга није део његовог песништва, што је својеврсно растакање тих слика, где се назире и спремност на њихово потпуно уклањање. У песми „На њезин одлазак” перципирамо песникову равнодушност према свему што га окружује, уз посебано истицање природних лепота, јер ће се тај мотив даље модификовати и преточити у незаинтересованост за исти феномен али је узрок томе одсуство драге и одсуство радости из његовог живота.

„Цвркут тица, ромон мора,
Зеленило винограда.
Мирис-цвијеће, рој лептира,
Не занимају мене сада.

Оде она!... Радост оде,
Одбјеже ме све весеље;
Оде она!... Свуд ми наста
Црна сјета и дресеље...

Устаните, вјетри срди,
Узваљајте сиње море!
Од страха муња и громава
Нек се тресу брда, горе!...”
(Сундечић, 1893: 58).

Песник прижељкује да природне непогоде онемогуће драгој да оде од њега, међутим, у овом случају оне нису његови савезници, већ спона са читаоцем, сигнал да се са песниковим бићем нешто догађа, тј. да је оно уморено и дубоко узнемирено, те као да прижељкује да природа представља ослободилачко његовог емоционалног света. Предочене слике веома су сродне Јакшићевом песништву који такође призива муње и громове који би затресли брда и горе и тако верно осликали срцбу и потресеност лирског субјекта, али и песника самог (Јакшић такође у великој мери, попут Сундечића, имплементира личне доживљаје живота и људи око себе, догађаје, мисли и осећања). Но, природа твори простор који се опире томе, као је њена функција сва усмерена ка творењу простора даљине који треба Невенки да обезбеди миран и сигуран пут у други град. Наиме, стиче се утисак да је песник ипак то разумео, те своје жеље преобратио, где од немирног мора сада жели мирно море, благо небо и ветар. Узбуркана осећања на крају песме ће се умирити, драга ће попут заласка сунца отићи, а он ће остати да је с нестрпљењем ишчекује. У тој крајњој песничкој слици заласка сунца и поређењу лежи битна разлика у односу на Јакшићеву поезију која до самог краја остаје без смираја, вечито уморена. Песма се, иако на почетку уморена, немирна, завршава заласком и надом да ће и драга попут изласка сунца поново гранути и указати му се.

У песми „Робињци” присутан је помен пролазности младости и лепоте:

„Живи;
[...]
Јер једанпут
Живимо овамо,
А брзо ка' лишће
С горе опадамо”
(Сундечић, 1893: 64),

те и љубави, говорећи о свеопштој слици датог феномена, али исто тако бива пропраћена завршетком једног циклуса природе, али ипак са једном битном дистинкцијом коју је песник у овим стиховима начинио – природа има својство обновљивости.

„И љубав је: машта, сјена
И прелазна јава,
Озелени – па увене
Ка' на пољу трава –”
(Сундечић, 1893: 66).

Све ове слике уједно прате и захваљење односа песника и његове драге у стварном животу, што ће даље кулминирати сликама снега, мраза, селидбе птица, које су супротстављене пређашњем жару срца коме је песник посветио изузетан број песама. Срба драге предочена је сликама снега и хладноће, док песниково срце настоји да ту зиму превазиђе. Овде запажамо како песник користи вешто пејзаже с циљем да осветли осећање, мисао, слутњу, неко лично размишљање или поуку. И не само то, слике природе постају најдоминантније у тренуцима песникове највеће туге, онда када жали за својом преминулом драгом.

Песма „Зрно од папрати” у основи има легенду о томе да ко о Ивањдану пронађе зрно папрати може чути говор биљака и животиња (нешто налик на легенду о немуштом језику). Овакав контекст потребан је да отвори простор мистерије и да пробуди пажњу читаоца који ишчекује да види шта ће се даље догодити. Предање има функцију реминисцирања догађаја, песниковог детињства, тренутака када је мајка имала обичај да ту причу исприча, а онда би се он, занесен тиме, трудио да пронађе зрно папрати које би му дало такву моћ, чиме би уједно могао сведочити фантастичном догађају и остварењу легенде.

„Све то може разабрати липо
Тај – ко зрно папратово нађе;
Разабрати чисто разговјетно,
Да га чудо и чудило снађе.

Те кад било уочи Ивање,
Споменем се казивања тога;

– Ох! ко не би сјетио се слатко
За дјетињства збора мајчинога?!...”
(Сундечић, 1893: 154).

Песник је запитан о легенди и томе каква све то чудеса природе ми нисмо у стању да ослушнемо и разумемо јер немамо моћ да чујемо биље, цвеће, животиње. Он се присећа топлине мајчиних речи, дома и тог доживљаја, али то је само један од момената среће, када је она још увек била у животу, што, међутим, сада није случај. Вођен тим осећањем сете, песник наставља да ниже предосећања која му сугеришу и подсећају га на смрт вољене драге.

„Свака биљка, тице, животиње,
Кибе, гамад, повјетарце само:
Невенку су мени спомињали,
Каква бјеше — док бјаше амо;
[...]
Све је о том мени говорило
Сав тај данак до мрклог мрака —
Све тужило, за њом нарицало:
Па сџм и ја тужио и плака”
(Сундечић, 1893: 156).

Природа овде јесте један од централних мотива у почетку, да би касније постала наговештај слутњи, где ће песник почети да чује како неко говори о његовој драгој, што је на трагу легенде са почетка песме. Лирски субјект почиње да разазнаје знаке природе и да у њих учитава оно што и сам осећа. Оно што је спецификум песме је да најпре природа тужи и све око њега, па онда и песник, где се види једна саживљеност и јединство природе и песника.

Један од не тако честих примера у поезији 19. века јесте осликавање воћа, међутим, са Сундечићем то није случај јер у неколико наврата спомиње наранџу која је симбол приморских, медитеранских крајева. Наранџа се (као и нар) најпре везује за библијску симболику, где је према једној верзији воће са Дрвета спознања добра и зла било јабука, наранџа (нар) или пак парадајз (уп. Фербер, 2007: 12, 148). Наранџа је у Сундечићевој песми „Ах, наранчо!” била елемент који гради атмосферу места састанака двоје љубавника и представљала дрво плодности. Симболички наглашена симболика наранџе служи да би се первертовала, те да се свенулоост дрвета поистовети са смрћу жене која се бринула о биљци. Инверзна слика треба да нагласи коначност животног циклуса који је контрастно постављен пређашњој слици, када је Невенка била жива. Појава наранџе, тј. „присуство овде битно одређује стварно или имагинативно окружење у којем традиционални човек обитава и са којим себе доводи у везу” (Карановић, 2019: 107). Тако, паралелно са представљањем природног циклуса биљке, бива представљена јунакиња, њено деловање и догађај везан за њу.

„Ах, наранчо! што ли згину
Баш на прагу Невенкину?!...
 Ти висока и зелена,
 Дивно лишћем окићена;

 Њекад си ми бујно цвала:
 А сад си ми очајала;
 Смагнула си, погинула:
 Откад теби нестанула,

 Она – што-но гојила те,
 Хладном водом појила те
 Јутром рано, вечер позно...
Вај! спомен ме мучи грозно!...
 Ти, наранчо, муко љута!”
(Сундечић, 1893: 137).

Чест је мотив, запазићемо, песниково креирање злослутне атмосфере, где се наговештавају и предосећају догађаји који су представљени неким феноменом из природе. То је такође случај и са песмом „Испод храста”, где сова на гробу драге и змија која се вије око ногу томе доприносе, а у овој песми то су пад наранце и увенуће дрвета. Када је лирски субјект освестио и изговорио да његове драге више нема, више не жели рајске пределе и лепоте које има природа, јер нема смисла да то све постоји ако његова драга није ту. И на овом месту, као што ће то бити случај са наредном песмом, лирски субјект своје избављење од патњи види у смрти, коначност као завршетак наизглед бесконачног пострадавања.

Песма „На мостићу” такође је један од примера јединства песниковог емотивног света и природе. Кроз осцилације у пејзажима најбоље се приказује и усталасаност света лирског субјекта. На самом почетку приказан је ноћни предео Црне Горе и мирно море које је месечином осветљено. Лепота пејзажа мами поглед, прикивајући га за себе. Овде пејзаж осликава *душин мир*. Међутим, убрзо ће ова слика бити контрастно постављена слици буре, показујући тиме надолазак дуго одлаганих немира, који се тек у овом, преломном тренутку, освешћују јер песникова душа бије бој са свим недаћама које су га задесиле.

„Таласи се ови муте,
Ах! моје су муке љуте!...
 Ко да стиша те валове?
 Шта да смири муке ове?...
 Н’ ако муња из облака?
Морска чељуст? или рака?...
 Валови се силно дижу,
 До грла ми муке стижу:
 Погинућу!... мајко моја!”
(Сундечић, 1893: 151)

Овде долази до потпуног изједначавања лирског субјекта са пејзажом, где се само тако најпотпуније може објаснити читаоцу у каквим се пакленим мукама налази. Идеални предели као да су имали функцију да читаоцу наговесте да њима овде није место, управо зато што одступају од стања лирског субјекта. Заправо, идеални пејзажи треба да наговесте неминовност краха, преломног тренутка доласка одлагане туге и да нагласе да песник пред злом и недаћама постаје немоћан, готово савладан у тој мери да се препушта судбини која би га попут таласа носила или би пустила да га море потопи. Такође, она овом месту се запажа и негативитет природе, јер песник, због свега што га је у животу задесило, ишчекује своју погибију, увидевши да га више ништа не може спасти пред исклизнућем у смрт. Природа која је била песниково уточиште сада прети да постане целат који би му олакшао бескрајну патњу.

Анализом корпуса предочене су различите функције природе, где се показује да тумачење Сундечићеве поезије нипошто не сме бити једнозначно, управо зато што се и у песниковом емотивном свету, као и у свету природе нешто непрестано догађа, те на све елементе треба обратити посебну пажњу приликом приступања овој поезији. У догађајности природе и у бројним предоченим феноменима раскривају се и песникови догађаји, утисци, реминисценције, те нипошто не смемо занемарити такву симултаност која се пред очима читалаца непрестано одиграва.

Закључак

Истраживање осветљава најбитније тачке Сундечићевог песништва, те тако обрађује феномен утицаја других стваралаца на песника, затим жанровске разноврсности која је у спони са претходном тематиком. Ово је добра увертира у разматрање предговора песничке збирке *Миље и Омиље*, јер су претходним поглављем конципирани најважнији тематско-мотивски оквири његове поетике чиме бивају осветљена важна поетичка и аутопоетичка места саме збирке. Циљ истраживања јесте да се предоче најважнији елементи Сундечићеве поетике и да се кроз анализу песничке збирке осветле функције природе које су умногоме у вези и са песничким спољашњим, као и са унутрашњим светом.

Спецификум песничке збирке јесте и приказ биљног, а посебно животињског света који у песништву 19. века није толико присутан. Разлог овој тврдњи је понајвише осликавање морског простора, те простора Котора, Боке и Далмације. Поред тога, још једна од специфичности јесте и предговор који сведочи о томе да је Сундечић и те како био свестан његове намене, те и тога да сваки мотив има своју функцију, симболизам и место у песничкој збирци, и поруку коју жели да пошаље својим читаоцима, предо-

чавајући им различите контексте и околности настанка дела. Зато предговор представља интегрални део саме збирке, пружајући бројна тумачења стихова која су неодвојива од стварних догађаја и личних, песничких осећања и реминисценција.

Песник у простору природе проналази смирај, рај, уживање, али и утеху када жали за својом вољеном, исповедајући се пољу, лептиру, ловору, цвећу, јагањцима, славујима. Природа је његова главна песничка инспирација поред драге, он у њој види себе и своју драгу, што је кроз бројна поређења и приказано. Али, природа је и место промишљања, утехе, те касније песме чине исповедање о неоствареној, али правој љубави и бескрајној тузи за преминулом. Такође, природа је место песникове личне исповести, туге, те кроз жаљење које се остварује у простору природе песников емотивни свет бива поистовећен са светом природе, док преношењем осећања на пејзаже постиже да они осликавају песникову свеопшту жалост бића. Ово су само неки од примера које смо издвојили како бисмо осветлили које све функције природа има у Сундечићевој поезији и приказали како се оне мењају и усложњавају пратећи пејзаже кроз читаву песничку збирку.

Литература

- Сундечић, 1893: Ј. Сундечић, *Milje i Omilje ili Milica i Nevenka: cjelokupni sbornik ljubavnih pjesama*. Zagreb • Dioničarska tiskara.
- Бањевић, 1973: В. Банјевић, *Crnogorska poezija druge polovine XIX vijeka, u: Pleme za oblakom. Crnogorska poezija druge polovine XIX vijeka*, Titograd: Grafički zavod, Biblioteka „Luča”, 7–33.
- Божовић, 1928: П. Божовић, *Јован Сундечић*. Београд: Млада Србија.
- Иванић, 2009: Д. Иванић, Фолклорни романтичар Јован Сундечић, у: *Јован Сундечић: свештеник, пјесник, дипломата: зборник радова и избор поезије*, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 125–127.
- Карановић, 2019: З. Карановић, ТАМО ДОЉЕН У ЦАРДИНЕ ЈА ПОСЕЈАХ БОБ И ДИЊЕ: Уводни стихови и свет флоре у лирским песмама Вукове збирке, у: *Гора калинова (биљни свет у традиционалној култури Словена), Зборник радова*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 105–119.
- Максимовић, 2012: Г. Максимовић, Поновно читање Сундечићевог дјела, у: *Philologia Mediana* Ниш • *Philologia Mediana*, Филозофски факултет, 4-2012, 349–353.
- Максимовић, 2013: Г. Максимовић, *Заборављени књижевници: књижевноисторијски огледи о скрајнутим писцима српског 19. вијека*. Пале • Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Никчевић, 2010: М. Никчевић, *Poezija druge polovine XIX i početka XX vijeka. u: Lingua Montenegrina*. Cetinje • Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”, III, 5, 175–224.

- Певуља, 2021: Д. Певуља, Поезија и поетика Јована Сундечића, у: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад: Матица српска, Vol. 69 (2021), No. 1, 67–94.
- Фербер, 2007: М. Ferber, *A Dictionary of Literary Symbols, Second edition*. New York: Cambridge University Press.
- Цар, 1902: М. Цар, Јован Сундечић, у: *Летопис Матице српске* Нови Сад: Летопис Матице српске 215 (1902), 1–32.
- Шекара, 2009: Л. Шекара, Љубавне пјесме Јована Сундечића, у: *Јован Сундечић: свештеник, пјесник, дипломата: зборник радова и избор поезије*, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 52–58.

Milica A. Kandić

THE PICTURE OF NATURE SUNDEČIĆ'S POETRY BOOK *MILJE I OMILJE ILI MILICA I NEVENKA*

Summary

The objective of this study is to examine and analyze the portrayal of natural imagery within Sundečić's poetry collection *Milje i Omilje ili Milica i Nevenka*. Initially, the paper will delineate the structural composition of the collection to enhance contextual understanding. This foundational exploration will identify the principal settings and motifs present in Sundečić's verse, serving as the cornerstone upon which subsequent analysis is built. This study attempts to clarify the poet's emotional and philosophical domains by presenting environmental imagery and revealing the thematic contrasts and functional roles of landscapes. Darker landscapes hint at death and the loss of cherished characters, whereas bright, cheery, and beautiful ones represent times of love and infatuation. Novelties in the representation of landscapes, like the seascapes of the Bay of Kotor and Trieste, are noteworthy in this stark contrast, as are literary allusions from authors like Francis Petrarch, Giacomo Leopardi, Dante Alighieri, Aleardo Aleardi, France Prešeren, and Alexander Pushkin. Furthermore, Aristotle is one of the prominent philosophers that Sundečić mentioned in his introduction as an influence. This analysis endeavors to provide a comprehensive insight into the thematic significance of natural spaces within the poetry collection, while also illustrating the intertextual connections with other literary traditions that have shaped Sundečić's work.

Keywords: poetry, romanticism, Jovan Sundečić, *Milje i Omilje ili Milica i Nevenka*, nature, the picture of nature

ПРВА ЗБИРКА ПЈЕСАМА ОБЈАВЉЕНА НА ЈУГУ СРБИЈЕ И КЊИЖЕВНО ДЈЕЛО НИКОЛЕ В. ЂОРИЋА

Када је објавио прву пјесничку књигу *Љубице*, Никола В. Ђорић (1859-1913), имао је већ изграђено књижевно име као драмски писац и преводилац са њемачког, француског и руског језика, а објављивао је и спјевове у бројним књижевним листовима (издвајамо спјев „Хафис“ у *Летопису Матице српске*, 1881), као и у посебним издањима (спјев *Марков топуз*, Београд, 1878). Појава збирке пјесама *Љубице* била је природни исход тога књижевног рада, а посебни куриозитет понијела је тек касније, у савременим књижевноисторијским проучавањима, када се испоставило да је то прва пјесничка књига која је објављена и одштампана у Нишу у „Првој нишкој штампарији Жике Радовановића“ (1892). Упркос томе издање ове књиге никада у међувремену није прештампано, није много писано ни о пјесничком и у цијелости књижевном раду Николе Ђорића. Парадоксална је чињеница да ниједна пјесма Николе Ђорића није уврштена у издање једине досадашње *Антологије нишких песника* (2003), али је истовремено и потврда недовољног књижевноисторијског познавања овога сегмента српске књижевности која је настајала на југу Србије крајем XIX вијека. У нашем огледу урађена је анализа пјесама укључених у ову пјесничку књигу, а посебан осврт усмјерен је на живот и цјелокупан књижевни опус овога неправедно заборављеног и маргинализованог књижевника.

Кључне ријечи: српска књижевност XIX вијека, јужна Србија, лирика, антологије, збирка пјесама, књижевна историја, књижевна критика

1.0. Међу српским љекарима рођеним у другој половини XIX вијека, а активним и у почетним деценијама XX вијека, који су се истакли као књижевници и запажени културни радници, посебно се издваја име Николе В. Ђорића. Рођен је у браничевском крају, у селу Смољинац код Пожаревца, 1. маја 1859. године, у угледној трговачкој породици, од мајке Јоване и оца Вићентија. Основну школу завршио је у родном мјесту, ниже разреде гимназије у Пожаревцу (1870-1874), док је више разреде завршио у Првој београдској гимназији (1874-1877). Потом је студирао на Природно-математичком одсеку Велике школе у Београду (1877-1881). Још као студент радио је као писар у Министарству просвете и црквених дела (1879-1880), да би након окончања студија добио запослење као предавач у нишкој Гимназији (1881-1882), на предметима алгебра, аритметика и српска историја. Студије

¹ goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

медицине започео је у Бечу (1882), као државни стипендиста, а уз прекид који је имао због учешћа у Српско-бугарском рату (1885-1886), завршио је студије и промовисан је за доктора медицине (1891). У рату је био мобилисан као љекарски помоћник у Првој пољској болници Дунавске дивизије, а затим и у резервној или ратној нишкој и јагодинској болници. Прво љекарско запослење добио је у Нишу (1891-1896), да би иза тога службовао у Варварину (1897-1898), Ражњу (1899-1901), Неготину (1901-1903), Шапцу (1904-1910), Врању и Врањској Бањи (1911-1913). Тих година је у браку са Јулком добио шесторо дјеце (Богдан, Љубица, Војислава, Љубиша, Милош и Драгутин), од којих су четворо били пјесници (Љубица, Љубиша, Милош и Драгутин). Посебно је међу њима интересантан Милош Н. Ђорић, који је рођен као пето дијете у породици, а наслиједио је оца и као истакнути љекар и као запажени књижевник, а рођен је у Нишу 10. октобра 1893. године. У балканским ратовима Никола Ђорић био је управник Треће пољске болнице Моравске дивизије другог позива, а затим и управник Војне болнице у Скопљу, у чину резервног мајора санитетске струке (1913). Послије рата именован је за физикуса Скопског округа, али га је изненадна смрт 29. октобра 1913. године онемогућила да ступи на ту дужност. Сахрањен је у Скопљу, а касније су му земни остаци пренијети у Београд и сахрањени на Новом гробљу (1931) (Лилић 2013: 132-133).

Још као студент ушао је у књижевност, најприје као члан студентског књижевног друштва „Слога“, а затим и као члан редакције листа *Побратимство* (1881). Прва дјела написао је у студентским данима, а радило се о поезији, драмским комадима, као и о преводима драмских дјела са њемачког, француског и руског језика. Познато је да је написао више трагедија, те да су неке од њих доживјеле премијерна извођења, али да нису биле објављене, тако да су касније загубљене и можда и трајно несачуване. Издвајамо међу њима трагедију *Сликар или вереник и драги* (1878), која је била премијерно изведена у Народном позоришту у Београду, 17. фебруара 1879. године. Музику за ову драму написао је Даворин Јенко, а редитељ је био глумац Тоша Јовановић. Поменућемо још неке од тих загубљених драмских текстова: *Видосава* (1881), *Везир Абоговић* (1881), *Владислав, краљ угарски* (1885-1886), *Момир* (1889) и *Слава Мишарска* (1906).

Познато је да га је на превођење страних драмских текстова подстицао Јован Бошковић, те да их је највише објавио у часописима *Отаџбина* (1882) и *Летопис Матице српске* (1885). Више његових преведених драмских комада играно је на сцени Народног позоришта у Београду: *Папа и краљ* Г. О. Марбаха; *Орлеанка девојка* Фридриха Шилера; *Дебора* С.Х. Розентала; *Димитрије (Лажни цар или Лажни цар Димитрије)* Х. Лаубеа; *Клавиго* Јохана Волфганга Гетеа; *Федра* Ж. Расина и *Скаске Александра Сергејевича Пушкина* (Станић 2007: 596-597).

Прво објављено дјело му је спјев *Марков топуз* (Београд, 1878), потом

слиједи „карактерна црта из друштвеног живота“, кратка проза *Каваљер Лаза* (Ниш, 1882), *Владислав, краљ угарски* (Нови Сад, 1886), као и збирка пјесмама *Љубице* (Ниш, 1892). Објавио је и велики спјев *Косово: епонеја о боју на Косовском пољу, 1-2* (Београд, 1902). Сарађивао је у бројним књижевним листовима (*Отаџбина, Српска зора, Стармали, Летопис Матице српске, Побратимство, Србадија, Стражилово, Јавор, Босанска вила, Бранково коло, Градина, Нова искра, Звезда* и сл.). Напримјер, само у *Летопису Матице српске* објавио је три значајна дјела: *Хафис*, спев (1881), *Смиљана*, приповетка из Стига (1882), *Кринка*, трагедија у пет чинова (1890). Приликом свог другог боравка у Нишу био је један од покретача и сарадника листа *Слава* (1896), као првог књижевног часописа на југу Србије. Познато је и то да је од 1906. године био члан Српског књижевног друштва, а од 1911. године редовни члан Друштва српских књижевника (Воинових 2001а: 305-324). У новије вријеме су слабо прештампавана оригинална дјела Николе Ђорића, а као запажен примјер издвајамо издање „трагедије у пет чинова“ *Момир*, у Едицији „Драмска баштина“ Музеја позоришне уметности Србије, које је приредио Станиша Воинових и за које је написао уводну студију (Воинових 2001б: 195-201).

2.0. Када је објавио прву пјесничку књигу *Љубице*, Никола В. Ђорић имао је већ изграђено књижевно име као драмски писац и преводилац са њемачког, француског и руског језика, а објављивао је и спјевове у бројним књижевним листовима (издвајамо спјев „Хафис“ у *Летопису Матице српске*, 1881), као и у посебним издањима (спјев *Марков топуз*, Београд, 1878). Појава збирке пјесама *Љубице* била је природни исход тога књижевног рада, а посебни куриозитет понијела је тек касније, у савременим књижевноисторијским проучавањима, када се испоставило да је то прва пјесничка књига која је објављена и одштампана у Нишу у „Првој нишкој штампарији Жике Радовановића“ (1892). Упркос томе издање ове књиге никада у међувремену није прештампано, није много писано ни о пјесничком и у цијелости књижевном раду Николе Ђорића, тако да је појава овог новог издања лијепа прилика да се осврнемо на главне аспекте пјесничког рада овога данас углавном маргинализованог и заборављеног књижевника. Парадоксална је чињеница да ниједна пјесма Николе Ђорића није уврштена у издање једине досадашње *Антологије нишких песника* (2003), али је истовремено и потврда недовољног књижевноисторијског познавања овога сегмента српске књижевности која је настајала на југу Србије крајем XIX вијека.

2.1. Као љубавни пјесник Никола Ђорић се формирао на традицији српског романтичарског пјесништва, чије темеље проналазимо у првој половини и средини XIX вијека у лирици Симе Милутиновића Сарајлије, Васе

Живковића, Јована Илића, Богобоја Атанацковића, Милице Стојадиновић Српкиње, Стевана Владислава Каћанског, Владимира Васића, а изнад свега на пјесништву Бранка Радичевића и Љубомира Ненадовића, као и стиховима из друге половине 19. вијека чији су аутори били Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај и Лаза Костић. Ради се о пјесничкој традицији која је идеализовала и обоготворила љубавни занос и љубавне идеале, а која је та осјећања приказивала подједнако на дискретан, помало стидљив и уздржан, као и на громогласан и еротски сензуалан начин, често праћен боемском атмосфером и винским доживљајем свијета (МАКСИМОВИЋ 2005: 34-35). У свему томе важну улогу одиграло је и стваралачко искуство лирског народног пјесништва, као и муслиманске градске пјесме севдалинке, поготово у равни љубавне мотивике, мелодиозности, пјесничког језика, аркадијске слике природе, еротских доживљаја, као и љубавне игре у којој је приказано надмудривање или зачикавање момака и дјевојака.

3.0. У уводном обраћању читаоцима, Никола Ђорић излаже одговарајуће аутопоетичке ставове, тако што се осврће на околности у којима су настајале пјесме које је уврстио у ову књигу, као и циљеве које жели да постигне овом својом првом збирком пјесама. Наглашава да је најприје намјеравао да изађе „пред читаоце са збирком балада и романаца“, јер је у претходним годинама највише радио на томе, али да се на крају ипак определио за љубавне пјесме. Због тога што жели да прикаже „веселу и ведру љубав, без прекора, без узалудних уздасаја, без несаслушаних дозива“, определио се да збирку назове *Љубице*, управо зато да би нагласио њен свевремени карактер. „Није ли то доказ да она баш због овога последњег, тј. зато што и сваки појединац са њом везује своју личност и природу, мора имати у себи и различности, шаренила, договарајући души, природи, приликама живота тога појединца“ (Ђорић 1892: I). Након тога Ђорић је указао и на основну концепцију збирке. У првом дијелу уврштене су пјесме које приказују неки љубавни догађај из објективне перспективе, као нешто што се односи „на некога трећег“. У другом дијелу уврштене су пјесме у којима је љубав сагледана као изразито субјективан, лични доживљај, који је произтекао из унутрашњег свијета пјесника. Трећи дио сачињавају пјесме које су „испеване на облик босанских севдалинака“, а због изразите мелодиозности насловио је ту цјелину „Тамбурицама“. Из истог разлога као посебну или четврту цјелину књиге уврстио је „романцу“ или поему „Фазли бего“. На крају обраћања пјесник поручује читаоцима: „Ето младости шта јој душа жели, за чим срце жуди, а старости да се на који слободнији и веселији звук не намршти, већ да се сети да и она беше така и да призна да то ипак беше лепо, беше добро и жеље достојно“ (Ђорић 1892: II).

3.1. У првој цјелини или циклусу збирке *Љубице*, Никола Ђорић сагледава љубав као објективни свијет симбола који егзистира у свијету изван нас и око нас. Можда је важно да овдје нагласимо чињеницу да је као уводни слоган првога циклуса одабран један пјеснички фрагмент из Шилерове *Химне љубави* у коме се потенцира идеја да је љубав божанског поријекла, онај поуздани траг човјекове везе са Богом, те да су „кроз љубав“ људи равни Боговима: „Љубављу је небо/ Небесније; земља/ Рај небесни слави!“ (Ђорић 1892: 6) У том смислу су нарочито наглашене различите родне перспективе лирског субјекта, па се често укрштају женски и мушки гласови, а у складу с њима и дјевојачке и момачке емоције. Дјевојачке емоције су обично суптилније, њежније и рањивије, а мушке привидно грубе, самоувјерене и отворене, а заправо веома снажне и прожете несигурношћу и бројним немирима. Можда је то најбоље исказано у завршној пјесми првог циклуса „Мињона“, која представља препјев Гетеових стихова, а дубински разоткрива немире заљубљене дјевојачке, али уопште и људске душе када је испуњена снажном љубављу.

Већ у првој уврштеној пјесми „Везиља“, Ђорић указује да његов лирски говор почива на искуству лирске народне поезије. Пјесма је испјевана у двоструко римованим лирским осмерцима са читавим низом препознатљивих аркадијских слика природе, а посебно са каталошким описима дјевојачке љепоте. При томе долазе нарочито до изражаја лирска поређења. Дјевојка је „као вила она пребела“, око јој је као стрела, у струку је танка као јела, устанца кад прозборе у сами мед се претворе и сл. Драги је представљан као витез који долази низ поље на брзом крилатом коњу, у „ђузел оделу“, са јабуком у њедрима, са јаглуком за појасом и сл. Присутна су и карактеристична уметања народних лирских стихова помоћу којих се дјевојка обраћа своме суђенику и тако исказује снажна осјећања: „Ој боре, боре, зелени!/ Низ равно поље поглени“. Често су у тим љубавним сликама приказана „зачикавања“ момака и дјевојака, а кроз ту врсту љубавне игре остварују се истинске чари љубавног удварања. Карактеристична је у том погледу пјесма „Чик!“, која је испјевана у три катрена сачињена од наизмјенично римованих дванаестераца. Још разиграније удварање момка и дјевојке проналазимо у пјесми „Годет“. Младић тражи од дјевојке да јој пољуби око, па уста, затим јој тражи „дуње из недара“, а онда је пожели сву и тако дјевојка у том заносу од игре и удварања завршава у његовом загрљају. Љубавна игра и зачикавање момака и дјевојака често су засновани на питањима и одговорима. Издвајамо пјесме: „Питање“, „Још једно питање“, „И опет питање“, „Сојка“ и сл. Понекад је та љубавна игра заснована на опоменама „поноситој девојци“ која не жели да прихвати младићева удварања, због чега је његово срце испуњено патњом. У том погледу као значајне издвајамо пјесме „Поносита мала“, „Сетно момче“ и „Платнобеља Јана“. Понекад се као у пјесми „Опасна шала“ то љубавно

инађење младића и дјевојке окончава женидбом из ината, неком другом дјевојком или удајом из ината за неког другог младића.

Присутни су и мотиви љубавне жудње и чекања драге или драгог да се појави или да се врати из далека, а што је то чекање дуже и што је физичка раздаљина већа то је и љубавна жудња изразитија и неподношљивија. Издвајамо пјесме „Чекање“, „Дилберче“, „Дилбер Анђелија“ и сл. У пјесми „Дар и ударје“ љубавна жудња се преображава у отворени позив дјевојке да јој драги дође на тајни вечерњи састанак, а да му она спрема „лепе дарове“. У пјесми „Лепи сан“ љубавна жудња дјевојачка преображава се у сновидовне фантазије о сусрету са вољеним драгим. Понекад се та љубавна жудња, као у пјесми „Па што ми не кажеш!“, претвара у прекор дјевојке младићу што јој отворено не исказује њежност и што таји своја осјећања.

3.2. Како је то нагласио Никола Ђорић у обраћању читаоцима на почетку ове књиге, друга лирска цјелина или циклус усмјерена је на приказ љубавног осјећања из изразито субјективне и личне перспективе. Нимало случајно због тога су као пролог у другом лирском циклусу збирке *Љубице* уврштене Хамлетове ријечи које упућује Офелији о томе да може сумњати у све: и да ли сунце гори, и да ли звијезде сијају, и да ли истина право говори, али само да не смије сумњати у његову љубав.

Управо из те перспективе и Ђорићев лирски јунак сагледава своја осјећања као оно једино неупитно стање душе и срца, у свијету који је окружен сумњом и лажима. Већ у уводној пјесми „Славопој“ наглашена је божанска димензија дјевојачке љепоте, која је управо због тога изразито преувеличана. Дјевојачке очи Бог је створио на славу цијелога свијета, из њих се рађа зора будна, осмјех на милим дјевојачким устима подсјећа на слатки мед, а пред њеним „белим грудима“ сунце „стане па уздане“. На сличан начин је у пјесми „Станкине обрвице“ глорификована божанска моћ коју је исказао док је три дана слагао „у два стиха славе своје“, танке и црне веће „лепе Станке Србијанке“. У пјесми „Хтеде Бог“ наглашено је како је Бог кад је одлучио да земљи подари рај створио „бајне дојке у девојке“. Понекад је хиперболизација женске љепоте упоређена са љепотом географских области. У пјесми „Дар из Стига“, изразиту љепоту овога поднебља које се може упоредити са рајем, посебно је зачинила једна „граорока сека“. У пјесми „Љубичица и девојчица“, љепота дјевојачка упоређена је са мирисом љубичице. Младић је убрао љубичицу и закићу се њом и пољубио дјевојчицу и одвео је „белом двору свом“. Међутим, док је љубичица временом увенула, дјевојчица се још више прољепшала и заувјек опила његово срце. Пјесма „У ноћи ашиковања“, показује космичку снагу дјевојачке љепоте тако да испијање пољубаца са њених усана, поприма метафизичку димензију и предочава неку нову и до тада несазнату младићеву снагу која га уздиже у бескрајне просторе васионе.

Дјевојачка љепота често је приказана кроз разнолике досјетке. У пјесми „Пуца“ јунак се пита зашто дјевојка пуцетом затвара рајске груди на којима се налази свети крстић и спреман је да постане побожан само да му дозволи да јој пољуби тај крстић и да раскопча њене груди. У пјесми „Средина“ лирски јунак је када види дјевојачке „црне очи“ спреман да грли „црну ноћ“, а кад јој осмотри „бело грло“, спреман је да љуби „бели дан“. У пјесми „Ја грешник“ дјевојка се наљутила, „гњевом планула“, што је драги изненада пољубио, а он је зачијава да му се освети тако што ће и она њему пољубац вратити. Стање љубавног блаженства пјесник често упоређује за славујевим пјевањем („Свак по своме“, „Жеље“), са бујном љепотом природе у пролеће („Пролећу“), са тајанственим моћима сунцокретовог цвијета („Сунцокрет“) и сл. Посебно мјесто у каталогу љубавних доживљаја припада пољупцима у којима се остварује најснажнији сусрет заљубљених бића („Пољупци“). У два уврштена сонета: „Кумаш“ и „Ђердан око врата“, Ђорић пјева о блискости два заљубљена срца која куцају у грудима момка и дјевојке, док му ђердан око дјевојачког врата не да мира и не зна гдје прије да гледа у лијепу ниску бисера и злата или у рајску љепоту дјевојачког врата и груди.

3.3. Блискост Ђорићевог љубавног пјевања са мотивима, мелодијом, ритмом и лексиком народне лирике највише долази до изражаја у трећем дијелу ове збирке, који је насловљен „Тамбурице“, а у поднаслову „Песме севдалије Јове“. На мотивском и лексичком плану пјесме из овога лирског циклуса блиске су са сродним стиховима Јована Илића у којима је још средином XIX вијека идеализовао источњачки свијет и муслимански начин живота. Нарочито је у Ђорићевим стиховима наглашена цвијетна симболика, што је видљиво већ из прве уврштене пјесме „Три цвета“. Дјевојачка љепота симболички је упоређена са мирисом цвијећа, нарочито „ружице“, „кадивике“ и „босиока“. У неким каснијим стиховима, попут пјесама „Све на време“ и „Лепа Нада“, долази до изражаја симболика зумбул цвијећа, које својим мирисом дубоко продире у душу и крепи срца дјевојака и младића. Можда баш зато љубавни сусрети одигравају се у баштама, на њивама и међу жетеоцима („Жетелица Јела“, „Мудра драга“), на ливадама међу пастирима и пастирицама („Свађа и мирба“), у идиличном ноћном амбијенту под пригушеном свјетлошћу мјесечине („Порука“) и сл.

У пјесмама „севдалије Јове“ наглашена је љубавна жудња, љубавне поруке и хтијења, а мање долазе до изражаја конкретни љубавни сусрети и уживања у пољупцима и тјелесним додирима. Карактеристична је у том погледу пјесма „Из даљине“, која је испјевана у парно римованим лирским десетерцима а заснована је на слању љубавних порука „из даљине“ како драга не би заборавила на младићеву снажну љубав. Йубавна жудња, жеља и страст често је исказана кроз севдах или севдисање, кроз патњу и бол због

неостварене љубави, а исказана је кроз пјесму („Боно драго“) и сл. Понекад пјесме у којима доминира љубавна жудња опонашају и стихове, ритам и метрику десетерачких епских пјесама, што је нарочито уочљиво у пјесми „Севдалија Јово и материно злато“ у којој први стих гласи „Мили Боже, чуда големога!“, а завршни „Од мене ти Богом просто било“. Љубавна жудња често је праћена и описима неутјешног боловања, поготово онда када би се испоставило да је други преотео љубљену драгу („Највећи јад“).

3.4. Завршну цјелину у збирци *Љубице* Николе Ђорића сачињава „романца“ или поема са наднасловом „Фазли бего“. Сачињена је од укупно шест пјевања у мјешовито римованим осмерцима. Касније је овај наднаслов проширен у наслову „Фазли бего и поносита Фата“ и допуњен поднасловом: „или прича о томе како је Селма проводацика задобила свилен кавад и два фистана“. Ова пјесничка цјелина такође је испјевана у духу севдалинки, са бројним турцизмима који имају за циљ да дочаравају живот у муслиманским породицама, али представља развијену лирско-драмску композицију у којој долази до изражаја мотив љубавног надгорњавања момка и дјевојке, Фазли бега и лијепе Фате, а затим и љубавног троугла који је осмислила лукава пороводацка Селма између Фазли бега, „поносите дилбер Фате“ и лијепе Злате. Читав тај заплет утолико је успјешнији и драматичнији што ће се испоставити да су двије супротстављене дјевојке истовремено биле и у блиским сродничким односима. Као веома убједљив драмски интригант, проводацика Селма, која је иначе била робиница лијепе Злате, плете мрежу тајних ноћних сусрета и удварања Фазли бега најприје једној, а затим и другој дјевојци, чиме подстрекава узајамну љубавну жудњу и ривалство. Љубавно удварање и жудња посебно су убједљиво дочарани кроз мелодију и младићево тихо пјевање севдалинки под дјевојачким пенцерима. На крају се читав љубавни заплет окончава срећно, тако што Фазли бего задобија љубав горде Фате, а Злата убрзо проналази љубав код другог младића. Проводацка Селма за то своје успојешно љубавно посредовање бива богато награђена и од младића, а и од дјевојака.

4.0. На основу предочене анализе стихова из пјесничке књиге Николе Ђорића *Љубице* можемо извести закључке о поетичким оквирима у којима се кретало лирско пјесништво овога аутора. Најједноставније би било казати да се ради о поетици позног романтизма, о стиховима који су веома блиски стваралаштву поменутих Јована Илића и Јована Јовановића Змаја, али је свакако неопходно имати у виду и присутне наговјештаје модерног или неоромантичарског лирског пјесништва које је било у замаху у посљедњој деценији XIX вијека, а засновано на пјесничкој поетици Војислава Илића, али и младог Алексе Шантића који се тада већ био огласио запаженом првом

збирком стихова *Песме* (1891). На основу сагледавања превасходне романтичарске традиције могуће је говорити и о препознатљивим повременим аналогјама са Змајевим стиховима, као и са идејама и осјећајношћу из поезије Бранка Радичевића, Љубомира Ненадовића, Ђуре Јакшића и Лазе Костића. Важну улогу у свему томе имала је и европска лирска традиција, коју је Ђорић познавао на примјеран начин, што се читава и у препјевима појединих Гетеових пјесама, као и цитираних стихова из појединих Шекспирових драма. Никола Ђорић свакако није имао њихову умјетничку снагу, али је овом збирком пјесама на лијеп начин показао да се на простору југоисточне Србије у посљедњим деценијама XIX вијека конституише снажна романтичарска књижевна поетика, која се због историјских околности и касног ослобођења овога српског простора, мијешала са реалистичком и модернистичком поетиком. Независно од тога, овакве књиге најбоље показују духовну и креативну виталност српског народа и показују способност да се у тек ослобођеним крајевима, одмах формира веома интензиван књижевни живот, који се укључио у тадашње интегралне токове српске културе.

Извори и литература

- Волиновић (2001a). Станиша Војиновић, „Никола Ђорић – заточеник косовског епа“, *Виминацијум*, зборник радова Народног музеја у Пожаревцу, број 12, Пожаревац, стр. 305-324.
- Волиновић (2001b). Станиша Војиновић, „Поговор“, у књизи: Никола Ђорић, *Момир*, трагедија у пет чинова, прир. Станиша Војиновић, Драмска баштина, Музеј позоришне уметности Србије, Београд, стр. 195-201.
- Ђорић (1892). Никола Ђорић, „Читаоцима“, *Љубице*, Прва нишка штампарија Ж. Радовановића, Ниш, стр. 120.
- Лилић (2011). Б.[орица] Л.[илић], „Ђорић (Вићентије) Никола“, *Енциклопедија Ниша*, Култура, редактор Мирољуб Стојановић, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш, стр. 132-133.
- Максимовић (2005). Горан Максимовић, „Љубавна лирика српског романтизма“, предговор у: *Никад није вито твоје тело*, антологија љубавне лирике српског романтизма, прир. Горан Максимовић, Српска књижевна задруга, Београд, стр. 7-35.
- Станић (2007). М.[иле] Станић, „Ђорић, Никола“, *Српски биографски речник*, трећа књига, Матица српска, Нови Сад, стр. 596-597.

Goran M. Maksimović

THE FIRST COLLECTION OF POEMS PUBLISHED IN THE SOUTH OF SERBIA AND THE LITERARY WORK OF NIKOLA V. ĐORIĆ

Summary

When he published the first poetry book of Ljubica, Nikola V. Đorić (1859-1913), already had a well-established literary name as a playwright and translator from German, French and Russian, and he also published poems in numerous literary journals (the poem “Hafis” in *Letopis Matica Srpska*, 1881), as and in special editions (poem *Markov topuz*, Belgrade, 1878). The appearance of the collection of Ljubica’s poems was a natural outcome of that literary work, and it brought special curiosity only later, in contemporary literary and historical studies, when it turned out that it was the first book of poems that was published and printed in Niš in “First Printing House of Žika Radovanović” (1892). Despite this, the edition of this book has never been reprinted, and not much has been written about the poetic and literary work of Nikola Đorić. It is a paradoxical fact that not a single poem by Nikola Đorić was included in the edition of the only Anthology of Niš poets (2003), but it is also a confirmation of the insufficient literary-historical knowledge of this segment of Serbian literature, which was created in the south of Serbia at the end of the 19th century. In our review, an analysis of the poems included in this poetry book was made, and a special review is focused on the life and entire literary oeuvre of this unjustly forgotten and marginalized writer.

Keywords: Serbian literature of the 19th century, southern Serbia, lyrics, anthologies, collection of poems, literary history, literary criticism.

СРБИ У САРАЈЕВУ – КОНТИНУИТЕТ ТРАЈАЊА И ЗАТИРАЊА (20. ВИЈЕК)

У раду се, на основу историјских извора и литературе, разматра завршна фаза затирања Срба у Сарајеву, која се одиграла у 20. вијеку, прије свега кроз геноцид који је над њима почињен у оквиру Другог свјетског рата, а затим 90-их година 20. вијека, када су сарајевски Срби доживјели велика страдања и на крају и егзодус из тог града. На тај начин, последице вишевијековног континуитета трајања на том простору, Срби су скоро сасвим истрејебљени из Сарајева, а један дио прогнаних сарајевских Срба задржао се на рубним подручјима града и формирао град Српско Сарајево, који од 2004. године носи назив Источно Сарајево.

Кључне ријечи: Сарајево, православни Срби, 20. вијек, геноцид, егзодус

Према резултатима првог пописа становништва који је извршен у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1921. године, град Сарајево је имао укупно 66317 становника. Од тог броја православних Срба било је 16468, римокатолика 19242, муслимана 22 474, Јевреја 7458, док је осталих, гркокатолика, евангелиста и других, било укупно 675 становника. Процентуално, Срби су чинили 24,83%, римокатолици 29,01%, муслимани 33,88%, Јевреји 11,24% и остали 1,17%. У Сарајевском котару, то јест у околини Сарајева, живјело је те године укупно 46 315 становника. Од тога броја православних Срба је било 26070, римокатолика 4795, муслимана 15281 и осталих 169. У процентима, Срби су чинили 56,28%, римокатолици 10,35%, муслимани 34,15% и остали 0,36% укупног становништва сарајевског котара (*Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године, 190-196*). Дакле, заједно град и котар Сарајево имали су 1921. године укупно 112632 становника, од чега православних Срба 42538 (37,76%), муслимана 37755 (33,52%), римокатолика 24037 (21,34%) и осталих 8302 (7,37%). Из наведених података може се видјети да су у самом граду Сарајеву муслимани чинили релативну већину становништва, док су у Сарајевском котару, Срби чинили апсолутну већину становништва. Посматрано у цјелини, то јест град и котар заједно, православни Срби су имали релативну већину.

¹ draga.mastilovic@iin.ues.rs.ba

Наредни попис становништва извршен је у Краљевини Југославији 31. марта 1931. године и према резултатима тог пописа вудљиво је да је Сарајево у том десетогодишњем периоду доживјело наглу експанзију, јер се број становника повећао за више од тридесет хиљада у том периоду. Истовремено, град се ширио на ранија приградска насеља претварајући их тако у градске зоне. Према попису 1931. године Сарајево је имало укупно 143910 становника, од чега је православних Срба било 55477, муслимана 50270, римокатолика 29395 и осталих 8768 (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, 6). Процентуално Срби су чинили 38,54%, муслимани 34,93%, римокатолици 20,42% и остали 6,09% од укупног становништва Сарајева и његове околине. Што се тиче етничке структуре становништва, видљиво је да се у том десетогодишњем периоду проценат Срба у укупном броју становника Сарајева повећао за око 1%, муслимана за око 1,5%, док се проценат католичког становништва смањило за око 1%, тако да је етничка структура становништва остала слична као и десет година раније. Попис 1931. године био је последњи попис који је извршен у Краљевини Југославији, јер попис 1941. године није ни извршен због напада Њемачке и њених савезника на Краљевину Југославију.

Драматичне промјене у демографској слици Сарајева десиле су се током Другог свјетског рата. Проглашењем Независне Државе Хрватске (НДХ), 10. априла 1941. године, започео је најмрачнији период у историји српског народа западно од ријеке Дрине, јер су нове хрватске власти биле ријешене да простор од ријеке Дрине до Јадранског мора, путем геноцида, очисте од свих за њих „непоћудних“ елемената, првенствено од Срба, а затим Јевреја и Рома. Тај план требало је спровести путем физичког геноцида који је предвиђао да се једна трећина Срба на простору који је обухватала Независна Држава Хрватска, физички ликвидира, а друга трећина протјера у Србију. Преосталу трећину српског становништва требало је насилно превести у римокатоличку вјеру (Мастиловић 2017: 48; Novak 1986: 605). Колико је тај геноцидни план био опсежан и злочиначки показује и податак да је, према њемачким процјенама из 1941. године које су биле најближе стварном стању, на простору који је обухватала Независна Држава Хрватска, живјело око 1 925000 Срба и они су чинили преко 30% становништва те клеро-фашистичке творевине (Jelić Butić 1977: 106). Први злочини над Србима у НДХ започели су већ у априлу мјесецу да би у току 1941. године у два таласа масовних злочина над Србима био почињен до тада незапамћен геноцид. У првом таласу злочина, који је изведен крајем јуна 1941. године, убијано је на најбруталнији начин углавном одрасло мушко становништво, да би у другом таласу масовних злочина, који је услиједио крајем јула и почетком августа, било убијано цјелокупно српско становништво на простору НДХ, од дјетета у колијевци до непокретних стараца у постељи. Масовне егзекуције вршене су најбруталнијим методама: клањем, касапљењем сје-

кирама, разбијањем лобања маљевима, крампама и моткама, одсијецањем дијелова тијела, спаљивањем живих људи, а ријетко ко је био убијен метком. Убијени, полуживи или чак живи људи бацани су по дубоким крашким јамама или затрпавани по разним стратиштима, којих је до сада регистровано 1014, али тај број није коначан (Bulajić 1988: 745). Осим тога, на стотине хиљада Срба, Јевреја и Рома уморено је на различите начине по концентрационим логорима Независне Државе Хрватске, од којих је најстрашнији био комплекс усташких логора Јасеновац. Када се све наведено узме у обзир, онда и не чуди што се у материјалима Земаљске комисије Босне и Херцеговине за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, између осталог, наводи и ово: „Заслуга је Независне Државе Хрватске да је историја добила нов појам свирепости и крволоштва. Сва историјска масовна криминална убијања само су бледа слика пред незапамћеним терором у Хрватској (НДХ). Док је Шпанска инквизиција за три века дала свега 30.000 жртава, Независна Држава Хрватска, са непуних 6 милиона становника, за неколико месеци бројала је 500-700.000 жртава“. (Dedijer, Miletić 1989: 23-24). А злочине које је усташка власт, предвођена Антом Павелићем, проводила над српским народом, Хитлеров опуномоћени генерал у НДХ Глез фон Хорстенау, оцијенио је као „дивљање нељудских садиста“ (Мастиловић 2017: 50). Све је то наравно оставило катастрофалне демографске посљедице на читавој територији Независне Државе Хрватске, а самим тим и у Босни и Херцеговини.

Геноцидни план уништења свега што је српско и православно од Дрине до Јадранског мора, није заобишао ни Сарајево, гдје је терен за преузимање власти Независне Државе Хрватске, као и у осталим дијеловима Босне и Херцеговине, још раније припремио римокатолички клер предвођен сарајевским надбискупом Иваном Шарићем. Шарић је био ученик и сљедбеник надбискупа Јосипа Штадлера и човјек који је са усташком терористичком организацијом у емиграцији и у земљи одржавао присне односе још прије Другог свјетског рата (Мастиловић 2022: 419-420). Због свега тога и не чуди да је римокатолички клер у Босни и Херцеговини безрезервно подржавао усташку власт Независне Државе Хрватске, а неријетко су управо они били подстрекачи па и починиоци најтежих злочина над српским православним народом. Осим тога, хрватска власт, у духу своје расне идеологије, прогласила је муслимане у Босни и Херцеговини за „цвијеће хрватског народа“ и настојала да их што масовније укључи у усташки покрет и свирепе злочине над српским становништвом, што им је заиста и пошло за руком, јер су муслимани из Босне и Херцеговине, идеолошки предвођени од Џафера Куленовића, Хакије Хадића, Алије Шуљка, Адемаге Мешиха и других муслиманских идеолога усташког покрета, масовно пристали уз Независну Државу Хрватску и усташку идеологију истребљења Срба са овог простора. Захваљујући томе, најмасовније злочине у појединим дијеловима

Босне и Херцеговине, посебно тамо гдје није било хрватског становништва или га је било врло мало, починиле су муслиманске јединице (Мастиловић 2017: 52-53), које су у току рата биле сврстане у разне формације НДХ: усташе, домобране, одреде муслиманских милиција или нацистичке дивизије, каква је, на примјер, била 13. СС „Ханцар“ дивизија (Мастиловић 2024: 233-318). У самом Сарајеву, усташку власт формирали су професор Хакија Хацић и римокатолички жупник Божидар Брало, најближи сарадник надбискупа Шарића. Успостављање усташке власти у Сарајеву, описано је у документима Земаљске комисије Босне и Херцеговине за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, на сљедећи начин: „Усташе певају најпогрдније песме против Срба, међу којима и она најпеванија *Србе о врбе...* Одмах је настао притисак на Србе, који ће притисак доцније да се претвори у прогон, па у погром Срба. Под видом тражења оружја, усташе су упадале у српске куће, у Сарајеву и у околним селима, вршили претресе, одузимаи новац и остале вредности. Кад је почело масовно затварање, у затвор су отерани многи Срби на доставу муслимана. У куће за које муслимани кажу да крију четнике, упадали су усташе, а за овима руље муслимана, које би пљачкале све што би стигле. Одмах по доласку усташа у Сарајево, наређено је да се сви натписи ћирилицом на радњама, кућама и уличним зидовима одстране или премажу. У свим надлештвима строго је забрањена употреба ћирилице. Она је забрањена и у приватној употреби. Са Србима се строже почело поступати него са Јеврејима. Затим су Срби ударени по кеси. Усташе су предузеле све мере како би Срби били привредно уништени и њихова трговина потпуно онемогућена. Н. пр решењем монополске управе одузете су свима Србима трафике и предате муслиманима и Хрватима. Из свих државних и самоуправних надлештава Срби су избачени. Од многих приватних лица одузете су радње и заведени комесари. Нова православна црква у Сарајеву затворена је, а тако исто и православна црква у Новом Сарајеву...“ (АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 39, инв. бр. 34; Мастиловић 2021: 217). Прва хапшења истакнутих сарајевских Срба и одвођења улогоре започела су почетком маја 1941. године, да би се наставила са хапшењем митрополита дабробосанског Петра Зимоњића, који је ухапшен 12. маја 1942. године и одведен прво у Загреб, а затим у логор Керестинец код Самобора, па затим у логор у Госпић. Сви они су, после вишемјесечног мучења, малтретирања и понижавања, на најбруталнији начин побијени, вјероватно на страстишту Јадовно, на планини Велебиту. Убрзо након хапшења митрополита Зимоњића уследило је хапшење још неколицине српских свештеника у Сарајеву. Већина њих је отјерана прво у логор у Цапраг, а затим протјерана у Србију, док су неки на бруталан начин побијени (АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 39, инв. бр. 30; Мастиловић 2021: 218-219). Тако су усташе свештеника Богдана Лалића, који је ухапшен заједно са сином Мирославом, одвели у логор у Госпић и у јулу мјесецу обојицу на свиреп начин убили и бацили

у Шаранову јаму на Велебиту (Симић 2021: 137). Такође, међу првима је у Сарајеву ухапшен и прота Милан Божић, који је такође страдао на Велебиту. Масовно хапшење српских православних свештеника у Сарајеву изведено је уочи православног празника Петровдана, у ноћи 11/12. јул 1941. године. Сви тада ухапшени свештеници, заједно са породицама, одведени су у Цапраг, а затим протјерани у Србију. У међувремену, неки од њих су успјели да избјегну у Србију. Један од последњих српских православних свештеника у Сарајеву, парох блажујски Реља Спахић, који није избјегао у Србију и није био интерниран кад и остали, ухапшен је у августу 1941. године и са још 26 својих парохијана одведен у Бутмир, гдје су сви били свирепо убијени (АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 39, инв. бр. 34; АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 39, инв. бр. 30; Мاستиловић 2021: 219).

Прво масовно хапшење сарајевских Срба извршено је уочи православног празника Видовдана, 27. јуна 1941. године, када је ухапшено око 150 Срба и затворено као таоци. Хапшене су чак и жене и дјевојке. Сви они су убрзо били или побијени или одведени у неки од злогласних логора Независне Државе Хрватске. Прво масовније стријељање сарајевских Срба извршено је на Ковачићима 29. јуна 1941. године, када је стријељано 25 српских талаца. Појединачна или групна стријељања настављена су и даље, па је тако 1. августа 1941. године на Врацама код Сарајева стријељано 20 Срба и Јевреја. Такође, на Врацама стријељано је 10. септембра 1941. године 10 Срба из Хацића, Блажуја и Дрозгометве. Српски ухапшеници убијани су и на другим мјестима у Сарајеву и његовој околини. Свједоци, између осталих, помињу стратишта на јеврејском гробљу у Ковачићима, код Мерхемића циглане у Велешићима, на Алипашином Мосту, Рељеву и другим локацијама (Bilik Pero 1977: 169; Мастиловић 2021: 220).

Још масовније него српско становништво у самом граду, страдали су Срби у осталим сарајевским општинама. „Уочи црквеног празника Илин-дана (2. августа) 1941. у Илијашу, Хацићима, Пазарићу и Луци убијено је 52 Срба [...] Појединачна и групна убијања Срба у Илијашу настављена су и у наредном периоду. Егзекуције су вршене углавном ноћу, код пилане у Илијашу, на ушћу ријеке Миоче у Босну, као и у Подлуговима. Никада се није могао утврдити тачан број ликвидираних сарајевских Срба у Илијашу. То су били Срби из Сарајева, Сарајевског Поља, Илице, Илијаша, са подручја Романије и других мјеста у околини Сарајева. Крајем јула 1941. године, усташе су око 20 Срба из Алипашиног Моста затвориле у једну кућу и спалиле. Такође, почетком августа 1941. године, једна група Срба из Алипашиног Моста одведена је на Илицу и тамо поубијана, а 31. августа спаљено је тридесетак кућа села Црнотине. У августу је убијено 14 Срба на Романији, што је био директан повод за отпочињање устанка у овом крају. Затим, 23. августа 1941. спаљено је 200 домова села Раковице; становници су затварани у куће, посипани бензином па спаљивани. Само у једној шта-

ли убијено је и спаљено 108 жена, дјеце и стараца [...] Хапшење Срба на Илици и околини започело је крајем јуна 1941. године, а већ почетком јула око 300 Срба из општине Илица је одведено у Бутмир гдје су поубијани, већином ударцем чекића у главу, док је један дио ових људи био затворен у једну шталу и жив спаљен. У Блажуј су усташе упале 23. августа 1941. гдје су похватале 26 Срба на челу са парохом блажујским Рељом Спахићем. Ови људи су одведени у једну шуму у Бутмиру и брутално поубијани. Из Касиндола усташе су одвеле 30 најугледних Срба у Ново Сарајево, гдје су их полили бензином и живе запалили. У селу Топлику убијено је 26 старца и старица које су усташе затекли код својих кућа, а село је темељито опљачкано и потом спаљено. У општини Пале, у селима Подргаб и Витез, усташе су 22. августа убиле шест људи, а само три дана касније, 25. августа 1941. године, убиле су још 12 Срба из села Бабљак. Првог септембра у Илијашу су стријељана 32 Србина (у Подлуговима, срез Високо, бачено је у бунар 30 Срба). У мјесецу септембру 1941. године усташе су у српском селу Дрозгометви, у општини Хаџићи, побили све Србе, без обзира на пол и старост, затим су село опљачкали и куће запалили [...] Овај злочин извршен је 2. септембра 1941. године. Код кућа је убијено 74 људи, жена и дјеце, док је 10 људи ухваћено и одведено у Сарајево, а затим стријељано на Врацама. [...] Тих дана, у српском селу Мишевићима код Хаџића, убијено је 14 чланова породице Докић, људи, жена и дјеце. У српском селу Семизовцу, 6. септембра 1941. хрватске и муслиманске усташе су све становнике сагђерали у куће које су затим запалили. Том приликом спаљено је 51 лице српске националности, а овим злочинем руководио је Бећир Локмић [...] На исти начин, усташе Црне легије које је предводио Францетић, побиле су или живе спалили око 200 Срба, људи, жена и дјеце у селу Малешићи. Истог дана спаљено је и српско село Кривоглавци, као и 20 кућа у селу Швраке. У Рељеви је било заточено 250 Срба који су повезани бодљикавом жицом, а затим спаљени. Седмог септембра спаљен је Алипашин Мост, а том приликом страдао је велики број Срба. Њих 53 повезано је бодљикавом жицом и одведено у Рељево гдје су живи спаљени у двије куће. Овим злочинем руководио је познати злочинац Андрија Буљан из Чапљине. Францетићева Црна легија убила је 10. новембра 1941. године на подручју Рајловца 21 лице и спалила 60 домова. Такође, у новембру 1941. године Црна легија је у селима Шикуре, Чамовине и Бргуле у околини Сарајева, побила или спалила живе 54 лица српске националности, људи, жена и дјеце [...] У селу Драгуљама, код Пала, усташе су на једној гомили побили 27 жена и деце [...] У села Хреша и Њеманица код Сарајева, упала је 20. децембра 1941. године једна група усташа из Сарајевске бојне и том приликом у селу Њеманица покупила 30 људи, жена и дјеце српске националности, затворили су их у магацин Саве Панџића, затим их све поубијали из пушака па магацин запалили. Након тога, исте усташе упале су у кућу Јова Гашића, убили њега

и његову жену, а три њихове ћерке и Петра Лопатића из Мокрог, повели са собом до села Емиловци гдје су их пред кућом Ибра Рамића поубијали из пушака.“ (Мастиловић 2021: 220-224). Ово нису једини злочини почињени над сарајевским Србима те 1941. године, а треба имати у виду да су масовни злочини над српским становништвом, посебно по селима у околини Сарајева, и то већином над старцима, женама и дјецом, настављени и у наредним годинама, све до краја рата 1945. године. Међу бројним злочинима који су почињени над сарајевским Србима у том периоду, по масовности и бруталности истичу се злочини које је починила Црна легија под командом Јуре Францетића 1942. године по селима у околини Сарајева. Такође, у тим злочиначким походима, издваја се и страдање српских села Јеловци и Раковац у општини Пале, 15. новембра 1943. године, када је само у ова два села побијено око 140 људи, жена и дјеце од стране усташке Црне легије, тада под командом Фрања Судара (АБиХ, ЗКУЗ, кут. 200, бр. 59494).

У исто вријеме одвијао се и процес масовног транспортовања сарајевских Срба и Јевреја у концентрационе логоре. Као што је већ речено, први транспорти Срба из Сарајева упућени су у усташке логоре већ у мају мјесецу 1941. године, да би то ускоро добило масовни карактер. У јулу мјесецу у општини Пале на превару су ухапшена 74 Србина, под изговором да иду на пољопривредне радове у Војводину, а затим су спроведени у новоосновани логор Крушчица код Травника, гдје су 5. августа 1941. године сви побијени за једну ноћ (Јаковљевић 1977: 161). у августу започињу масовни транспорти сарајевских Срба у концентрационе логоре. „Тако је 8. августа одведена група од 280 сарајевских Срба и 3 жене у логор у Госпићу. Неколико дана касније похапшени су сви чиновници „Шипада“ и одведени у непознатом правцу, вјероватно у Јадовно или Паг, док су жене одведене у Лобор Град. Након тога услједили су нови транспорти. Шестог новембра 1941. године у логор Јасеновац депортовано је око 200 сарајевских Срба, а истовремено 31 жена је одведена у логор Лобор Град. Нови транспорт сарајевских Срба у Јасеновац и жена у Лобор Град отпремљен је 14. новембра 1941. године [...] Овакви и слични транспорти сарајевских Срба и Јевреја у усташке логоре смрти били су редовна појава у Сарајеву 1941. године, али и касније, посебно током 1942. године. Тако је једна група сарајевских Срба, око 500 мушкараца и око 80 жена депортована у Јасеновац у мају 1942. године. О православном Божићу 1942. године одведено је у непознатом правцу, вјероватно у Јасеновац, око 500 Срба из сарајевске општине Бјелашница. Крајем јануара, тачније 29. јануара 1942. године, усташе су похапсиле већу групу Срба у Тарчину, Пазарићу, Зовику, Хацићима и Раковици и отјерали их у затвор Хасан кула у Сарајеву. Крајем марта 1942. године њих 15 је депортовано у Јасеновац па у Стару Градишку, док су остали такође отпремљени у Јасеновац, али нешто касније (Мастиловић 2021: 223-224). Појединачна или групна транспортовања сарајевских Срба, као и конуниста, у концен-

трационе логоре Независне Државе Хрватске трајала су све до краја рата, то јест до ослобођења Сарајева 1945. године.

Конечан број српских цивила из Сарајева и његове околине који су убијени у току Другог свјетског рата никада није прецизно утврђен, а у историјским изворима се помиње број од око 7000 цивила (АЈ, 110 – 49 – 37). Ако овом броју придодемо и оне који су погинули као војници, већином у војним формацијама Народноослободилачке војске Југославије и Југословенске војске у отаџбини, онда тај број сигурно значајно премашује цифру од 10000 жртава.

Након Другог свјетског рата Босну и Херцеговину, па и Сарајево захваћају драматични демографски процеси. Нагло повећање становништва Сарајева може се захвалити највише чињеници да након рата Сарајево постаје значајан привредни, културни, спортски, образовни и нарасе индустријски центар, а посебан значај даје му намјенска индустрија. Захваљујући томе, Сарајево је наредних деценија доживјело потпуну трансформацију, а град се, захваљујући енормној потражњи за стамбеним простором, почео нагло ширити и развијати. Тај развој града ишао је у свим правцима, али највише у правцу југо-запада, кроз Сарајевско поље према Илици, а ранија околина Сарајева постајала је све брже дио градске цјелине. Међутим, нагли развој града и демографски бум који је Сарајево доживјело у деценијама након Другог свјетског рата није пратио равномјеран национални развој у самом Сарајеву, али и у читавој Босни и Херцеговини. Два свјетска рата, двије колонизације, катастрофално негативан миграциони салдо и стално смањивање стопе прираштаја након Другог свјетског рата, коначно су довели до тога да према резултатима пописа 1971. године Срби по први пут више не буду већинско становништво у Босни и Херцеговини. Слични демографски процеси били су карактеристични и за Сарајево, с тим што је овај град, као велики привредни, индустријски и образовни центар био изложен појачаним унутрашњим миграцијама, то јест досељавањем становништва из других општина и градова у Босни и Херцеговини, а посебно из руралних средина. Осим тога, појачан процес исељавања српског и хрватског становништва, посебно у Србију и Хрватску, и појачано досељавање муслиманског становништва, посебно из Рашке области у Србији, убрзано је мијењало етничку слику Сарајева у периоду након Другог свјетског рата, а посебно од шездесетих година и то највише на штету српског становништва. Тај својеврсни демографски колапс српског народа у Сарајеву, јасно се може сагледати ако упоредимо податке из пописа становништва Сарајева од 1948. до 1991. године, то јест број становника Сарајева у периоду 1948-1991. године по националној припадности изражен у хиљадама и процентуалним учешћем у укупном броју становника града.²

² Подаци у табели дати су према званичним резултатима пописа од 1948. до 1991. године. Референце су наведене у попису извора и литературе на крају текста.

Сарајево	Срби	Муслимани	Хрвати	Југословени	Остали	Укупно
1948. године	77828 (45,55%)	55383 (32,41%)	30232 (17,69%)	-----	6922 (4,05%)	170844
1961. године	122935 (44,28%)	52095 (18,76%)	40708 (14,66%)	50221 (18,09%)	9571 (3,44%)	277613
1971. године	130138 (36,20%)	161088 (44,81%)	41374 (11,51%)	13551 (3,76%)	7960 (2,21%)	359452
1981. године	132646 (29,57%)	189139 (42,16%)	36714 (8,18%)	75560 (16,84%)	8796 (1,96%)	448519
1991. године	157143 (29,81%)	259470 (49,23%)	34873 (6,61%)	56470 (10,71%)	19093 (3,62%)	527049

Нема сумње да је појачан процес досељавања муслиманског становништва који је захватио Сарајево након Другог свјетског рата, посебно од шездесетих година па надаље, уз истовремено појачано исељавање српског становништва, посебно у Србију, имало пресудан утицај у драстичној измјени етничке слике Сарајева задње двије деценије живота у социјалистичкој Југославији. Преко 200000 становника Сарајева 1991. године било је досељено у периоду након Другог свјетског рата. Највише становника Сарајева у наведеном периоду, њих 169320 било је досељено из других општина у Босни и Херцеговини, док је 44.715 становника Сарајева у периоду 1946-1991. године досељено из других република СФРЈ (*Popis stanovništva, домаћinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991, Doseljeno stanovništvo po općinama*: 9-10). Велики број ових досељеника дошао је у Сарајево управо у периоду 1971-1991. године. Ови досељеници не само да су утицали на убрзано ширење града већ су били и основни узроци дивље градње, која је посебно била присутна у задњој деценији пред отпочињање ратних сукоба. Како је изгледао тај процес свједочи и један од предратних становника сарајевског насеља Пофалићи: „Тако је у политичком животу Сарајева посљедњих 10 година, била брижљиво промовисана добро осмишљена муслиманска демографска политика, чији је основни циљ био развлашћивање Срба од њихових посједа и додјеливање, прије свега, досељеним Санџаклијама [...] Сваки протест и жалба, на било којој инстанци власти, почев од општине и града Сарајева, тумачен је као нарушавање националних односа, на штету других народа.“ (Бојић 1996: 585).

Потпуни демографски колапс Срби у Сарајеву су доживјели током рата 1992-1995. године. Први злочин над сарајевским Србима, још прије почетка рата, почињен је 1. марта 1992. године, испред старе српске православне цркве на Башчаршији, када је неколико муслимана, предвођено предратним криминалцем, Рамизом Делалићем Ђелом нападо српску свадбену поворку, у покушају да отму и спале српску црквену заставу. Том приликом Делалић је убио из пиштоља младожењиног оца Николу Гардовића, а ранио свештеника Српске православне цркве Раденка Мировића. То је била

јасна порука Србима у Сарајеву, али и у читавој Босни и Херцеговини. За то вријеме улицама Сарајева већ круже банде познатих предратних криминалаца Мушана Топаловића Цаце, Јусуфа Јуке Празине, Исмета Бајрамовића Ћеле и других. На сједници Савјета за заштиту уставног поретка Председништва БиХ 9. марта 1992. године, министар полиције Алија Делимустафић признао је да његова полиција не може контролисати ове банде: „Не можете ни Бајрамовићу ни Празини скинути сада аутомат. Празина је рањен, чува га 30 криминалаца око болнице. Ми не можемо прићи.“ (Nikolić 2011: 179). На истој сједници Делимустафић је изнио податке да муслиманска Странка демократске акције у том тренутку има око 100000 наоружаних војника, а Хрватска демократска заједница око 60000, док Југословенска народна армија (ЈНА) у том тренутку у БиХ, према Делимустафићевим тврдњама, има свега 22000 људи (Nikolić 2011: 183). Делимустафић нигдје не помиње неку војску Српске демократске странке. Страначким војскама Муслимана и Хрвата, касније ће се дати званична форма кроз наводну мобилизацију Територијалне одбране. Иако је Југословенска народна армија била још увијек једина регуларна војна формација на простору Босне и Херцеговине и као таква имала уставно право и обавезу да брани земљу од свих унутрашњих и спољашњих непријатеља, она ће се врло брзо наћи под ударом муслиманских и хрватских паравојних страначких формација, како у Сарајеву, тако и у читавој Босни и Херцеговини. Још у новембру 1991. године забиљежен је инцидент на Бистрику у Сарајеву, када су муслиманске паравојне јединице зауставиле конвој ЈНА, а од почетка јануара до почетка априла 1992. године ЈНА је забиљежила 107 непријатељских дјелатности против ње у БиХ, 30 оружаних напада, 12 случајева одузимања оружја и 9 физичких напада на припаднике ЈНА (Димитријевић 2001: 143). Барикаде на улицама су већ постајале свакодневица Сарајева. Медијска кампања против ЈНА у муслиманским и хрватским медијима достизала је ниво хистерије. Већ 20. априла 1992. године пале су и прве потпуно невине жртве међу војницима ЈНА у Сарајеву од стране муслиманско-хрватских паравојних формација. Тога дана, двојица младих војника, Предраг Нинков и Саша Урошевић, који су били на одслужењу војног рока, мучки су убијени у кафићу „Билијар“, који се налазио у непосредној близини команде Друге војне области на Бистрику (*Атлас злочина* 2022: 138-139). Први већи злочин над војницима ЈНА у Сарајеву, починиле су муслиманске паравојне формације 22. априла 1992. године, над осам војника ЈНА српске националности, који су били заробљени у сарајевском насељу Добриња, пошто им се претходно покварио транспортер. С обзиром на то да је ЈНА у то вријеме била још увијек једина легална војна формација на простору Босне и Херцеговине и да су на молбу муслиманског руководства њени припадници коришћени за раздвајање сукобљених страна, војници нису ни посумњали да им се може нешто лоше десити. Међутим, последице заробљавања од стране муслиманских паравој-

них формација под командом Јусуфа Празине, доведени су у Дом полиције у Сарајеву, гдје је била смјештена Специјална јединица МУП-а БиХ, под командом Драгана Викића. Након што су нечовјечно мучени, хладнокрвно су поубијани у Великом парку, код Дома полиције, а њихови посмртни остаци, осим дјелимично од двије жртве, нису пронађени (*Атлас злочина* 2022: 79-71). Оружани напади на објекте и војнике ЈНА у Сарајеву ескалирали су почетком маја 1992. године. Према тврдњама Алије Делимустафића тај општи напад на ЈНА наредио је његов тадашњи замјеник Авдо Хебиб (Nikolić 2011: 173), мада је тешко повјеровати да би он на своју руку и без знања људи из муслиманског политичког врха, барем Ејуба Ганића, могао наредити тај напад. У склопу општег напада на војне објекте ЈНА у Сарајеву, 2. маја 1992. године, истовремено су нападнути команда Друге војне области на Бистрику и објекат Дома ЈНА у центру Сарајева. Командант Друге војне области генерал-пуковник Милутин Кукањац послао је из команде у помоћ окруженим војницима у Дому ЈНА, пуковника Милана Шупута, команданта 65. заштитног моторизованог пука, са неколико војних возила „пинцгауера“ и неколико транспортера. Њих су муслиманске паравојне формације дочекале у засједи чим су прешли мост код Скендерије и упутили се Обалом војводе Степе према Дому ЈНА (Пантелић 2021: 102-103). Након напада на колону пуковника Шупута, Кукањац је наредио командире Диверзантског одреда 65. заштитног пука, капетану Марку Лабудовићу, да из Војне болнице, са два санитетска возила и групом војника крене у помоћ групи пуковника Шупута. Међутим, и ова колона, коју су чинила два војна возила „пинцгауер“ и два јасно обиљежена санитетска возила, била је нападнута из засједи, чим је ступила на Обалу војводе Степе, од стране муслиманских паравојних формација којима је командовао Исмет Бајрамовић Ћело (Пантелић 2021: 104-109). Тада је генерал Кукањац наредио оклопном батаљону са Грбавице да крене у помоћ нападнутој колони, али је и ова колона била нападнута код моста Врбања и ту заустављена. Тако је колона која је кренула у помоћ Дому ЈНА, остала одсјечена и борила се сама до 3. маја ујутру када је, након преговора, на превару била заробљена (Миловановић 2005: 14). Истог дана нападнуто је и возило ЈНА које је превозило храну. Напади муслиманских и хрватских паравојних формација на припаднике ЈНА кулминирали су сутрадан 3. маја 1992. године у Добровољачкој улици у Сарајеву, када је нападнута колона ЈНА која се извлачила из Сарајева. Колона је кренула из Сарајева по ранијем договору команданта Друге војне области генерала Милутина Кукањаца и лидера муслимана у Босни и Херцеговини Алије Изетбеговића, уз посредовање команданта УМПРОФОР-а у Босни и Херцеговини генерала Луиса Мекензија. Као гарант да колона неће бити нападнута од стране муслиманских паравојних јединица, служило је то што су се у колони кретали и генерали Кукањац и Мекензи, као и Изетбеговић. Међутим, у Добровољачкој улици, колона је била пресјечена

када су у транспортерима прошли Изетбеговић, Кукањак и Мекензи. О овом догађају запис је оставио и генерал Мекензи, који каже: „Најтежа пуцњава се чула око педесет метара даље. Могао сам да видим војнике снага Територијалне одбране како су истурили своје пушке кроз прозоре цивилних кола која су била део конвоја, гађајући људе у колима [...] видели смо крв која је прскала по ветробранима неких кола“ (Stojanović 2007: 299). Муслиманске паравојне формације пуцале су по тој колони беспомоћних људи из свих околних објеката, док с друге стране, ниједан метак није испален из колоне ЈНА. На улици је остало на десетине мртвих и рањених војника ЈНА и цивила који су били на служби у ЈНА, а велики број њих, око 200, је заробљен. Заробљени су одведени у салу ДТП „Партизан“, познатију као ФИС, гдје су били физички и психички мучени, а посебно су се иживљавали над резервистима Србима са простора Босне и Херцеговине. Према подацима којима располаже Републички центар за истраживање рата и ратних злочина Републике Српске, 2. и 3. маја 1992. године у Сарајеву је убијено 28 припадника ЈНА, док се за још њих 6 не зна под којим околностима и када су убијени. Такође, за та два дана рањено је 47 припадника ЈНА, а већи број њих је заробљен. (*Атлас злочина* 2022: 104-109).

Почетком маја мјесеца 1992. године започели су напади муслиманских паравојних формација и на српска села око Сарајева. Тако је, на примјер, 4. маја нападнуто српско село Граховиште, у општини Вогошћа. Том приликом, муслимани су упали у небрањено село и без икаквог отпора одвели једну групу Срба мјештана према Кобиљој Глави, док су у самом селу убили Милојицу Стевановића из Бућа Потока, који се тада затекао у Граховишту. Деветорицу заробљених Срба из Граховишта муслимани су одвели са Кобиље Главе на Кошево гдје су их после мучења поубијали (*Атлас злочина* 2022: 184). Након овог напада, већина Срба из Граховишта је избјегла у Вогошћу, која се налазила под контролом Војске Републике Српске. Ипак, један број мјештана је остао у селу, гдје су их опет 8. јуна 1992. године нападе муслиманске формације из сусједних села Хотонь и Барице. Том приликом, муслимански војници убили су и спалили у кући Обрена Сикираша седам цивила, већином жена, српске националности из села Граховишта, док је једна жртва, Неђо Сикираш, преминуо пар дана након тога, од последица рањавања (*Атлас злочина* 2022: 189). Истог тог 8. јуна 1992. године, муслиманске снаге убиле су и троје Срба у насељу Хотонь. Даница Радојевић и Рајко Јагодић изведени су из њихових кућа и убијени, док је Душан Радојевић одведен у непознатом правцу и његови посмртни остаци нису никада пронађени (*Атлас злочина* 2022: 193). У нападу муслиманских снага на војни објект Жуновица код Хацића, 25. маја 1992. године, нападнуто је и српско село Касетићи, које је било у непосредној близини тог објекта. У том нападу муслиманско-хрватске формације масакрирале су неколико становника засека Милошевићи које су затекли у селу (*Атлас злочина* 2022:

360). Српско село Ледићи у општини Трново нападнуто је од стране муслиманско-хрватских формација 3. јуна 1992. године. Тада је око 200 муслиманских и хрватских бојовника напало на то село које је бранило само 23 за борбу способна и наоружана човјека. Ипак борба је трајала читаву ноћ између 3. и 4. јуна 1992. године. Једна група мјештана, из породица Тешановића и Васића, међу којима је било и петоро малољетне дјеце, кренула је 5. јуна преко планине Трескавице да се домогне Калиновика. Међутим, 6. јуна послје подне ова група је упала у засједу муслиманско-хрватских снага на падинама Трескавице у правцу села Љута. Том приликом похватао је 12 мјештана села Љута и сви су били брутално побијени на мјесту званом „Јаворинска коса“, осим једанаестогодишњег дјечака Драгана Васића који је био рањен, али је ипак успио да преживи. Најмлађа жртва овог масакра био је Милун Тешановић који је имао само 18 мјесеци, а за кога је након ексхумације установљено да је убијен тако што му је глава разорена ударцима тупог предмета. Након тога, у Ледићима је остало само неколико старијих особа српске националности, које су муслиманско-хрватске снаге, након уласка у Ледиће, похватале и дијелом убиле, а дијелом одвеле у затвор у Дејчиће, гдје су послје стравичног мучења били такође убијени. Последње српске становнике села Ледића, пет старица, муслиманско-хрватске формације похапсиле су 18. јуна 1992. године. Одвели су их у правцу Трескавице и на макадамском путу Ледићи-Ракитница, на мјесту званом „Ледићка кривина“, све их измасакирали (*Атлас злочина* 2022: 410-411). Током љета 1992. године масовно је страдало и српско становништво осталих села општине Трново, које није на вријеме успјело да се извуче са територије под контролом муслиманско-хрватских снага и пређе на слободну српску територију. Тако су муслиманско-хрватске формације у периоду од 5. до 16. јуна у селу Требечај побили на најсвирепији начин 11 преосталих Срба, углавном старих, немоћних и болесних лица, који нису могли или нису хтјели да напусте село (*Атлас злочина* 2022: 769). У периоду од 7. до 10. јула 1992. године убијено је око 30 српских цивила, махом старих, болесних и изнемоглих, у селима Горња и Доња Пресјеница и Страјишта. У највећем броју случајева убијени су клањем (*Атлас злочина* 2022: 771). Највећи број српских цивила у општини Трново убијен је након општег напада муслиманских и хрватских снага на Трново, а посебно када је у њихове руке пао планински превод Рогој, који је за многе Србе из трновске општине до тада био пут спаса, преко кога су бјежали на слободну српску територију према Калиновику. Тако је, на примјер, једна већа група цивила, махом стараца, жена и дјеце била нападнута од муслиманских снага на Рогоју 31. јула 1992. године. Неки од њих су били одмах побијени, а један већи дио збјега био је том приликом заробљен (*Атлас злочина* 2022: 774). Још веће тортуре доживјели су они Срби који су остали у Трнову и околним селима, након што су муслиманско-хрватске снаге заузеле Трново 31. јула 1992. године. Муслиманско-хр-

ватске формације из Брезе, Какња, Високог и Илијаша, уз помоћ мјештана из сусједних муслиманских села Корита, Округлице и Махмутовић ријеке, нападе су изненада, у ноћи 9. на 10. јун 1992. године, са свих страна српско село Чемерно у општини Илијаш. Изненађени мјештани нису пружили никакав отпор, па су муслиманско-хрватски бојовници неометано по селу масакрирали 31 становника села Чемерна (*Атлас злочина* 2022: 438). Само неколико дана након масакра српског становништва у селу Чемерно, 14. јуна 1992. године, припадници такозване Армије БиХ, уз помоћ муслимана из села Караула, извршили су масакр над становништвом засеока Кртине у селу Караула, које је припадало општини Илијаш. Муслимасни војници су том приликом масакрирали пет српских цивила из породице Росуљаш (*Атлас злочина* 2022: 774).

Након почетних окршаја гдје су све стране заузеле територију коју су могле да посједну у том тренутку, Војска Републике Српске (ВРС), више није извела нити једну операцију која би имала за циљ војно заузимање Сарајева. Након што су у ратним окршајима остварили контролу над простором који је био већински насељен српским живљем, ВРС је сву своју пажњу сконцентрисла на одбрану тих територија или у пробијању коридора који би међусобно повезали те територије. Умјесто заузимања Сарајева и потпуног војног пораза муслиманских снага у њему, Срби су се одлучили за успостављање Српског Сарајева, од оних општина које су биле под њиховом контролом и насељене већинским српским живљем, остављајући при томе муслиманској страни градско језгро Сарајева. Тако је успостављен обруч око Сарајева у коме су војници ВРС држали блокиране огромне војне ефикасности 1. корпуса тзв. Армије БиХ. На ове линије одбране муслиманске снаге из Сарајева непрестано су изводиле борбене акције или провокације мањег или већег интензитета. Да је случајно у неким од ових напада српска одбрана попустила то би значило катастрофу не само за српски народ у околини Сарајева, већ и за читаву Источну Босну, чије би становништво доживјело страдање и егзодус раван ономе из 1942. године када је туда прошла злогласна Францетићева Црна Легија. У том смислу о значају Сарајева за Републику Српску говорио је и тадашњи председник Републике Српске Радован Караџић, на 36. засједању Скупштине РС 30. и 31. децембра 1993. године: „Сарајевско ратиште је створило државу, не може се умањити ничији значај, али да је сарајевско ратиште пукло, да су они избили на Дрину и пресекли коридор, не би било ни Крајине, ни РСК, ни Херцеговине, ни ничега, само да су провалили између Сарајева и Зенице, Изетбеговић никада не би преговарао.“ (*Магнетофонски снимак са 36. сједнице Народне скупштине Републике Српске*).

А шта се дешавало са оним сарајевским Србима који се нису нашли на територији под контролом српских снага, најубједљивије свједочи случај Пофалића, кога су муслиманске паравојне снаге из Сарајева нападе 16. маја

1992. године. Тога дана у Пофалићима је убијено најмање 28 српских цивила (*Атлас злочина* 2022: 311), али тај списак сасвим сигурно није коначан. Они Срби који су имали несрећу да остану у Пофалићима у немогућности да избјегну на територију под контролом Републике Српске били су и у наредном периоду немилосрдно убијани. Тако су, на примјер, муслиманске формације одвеле 2. августа 1992. године из њихових кућа у Пофалићима Пикулић Војислава и Марицу, Ковач Љубицу и Стану, као и брачни пар Васковић, Стевана и Стану. Одвели су их у оближњу шуму у правцу брда Хума гдје су их убили и закопали (*Атлас злочина* 2022: 311). Појединачно одвођење од кућа и убијање преосталих Срба из Пофалића настављено је и у каснијем периоду. Масакр у Пофалићима био је само почетак патњи и страдања Срба који су остали у дијеловима града под контролом муслиманских снага, а којих је према процјенама било око 40.000. Излазак из Сарајева нису дозвољавале муслиманске снаге, осим ако би за тај излазак били дебело плаћени поједини локални команданти-бандити који су тих година у Сарајеву били апсолутни господари живота и смрти. Све врсте злоупотреба, плачке и отимачина туђе, претежно српске, имовине царовале су ратних година у Сарајеву. Хуманитарна помоћ беспримјерно је злоупотребљавана. Читаве породице су убијане да би се на тај начин отели њихови станови и друга имовина или из пuke освете ако би погинуо неки војник такозване Армије БиХ, а често и без икаквог повода, само зато што су у питању били Срби. Тако је, на примјер, једна група муслиманских војника, у којој су били Осман Хоџић, Мехо Ибришевић и Мирсад Хоџић, упала 8. јула 1992. године у кућу српске породице Ристовић у насељу Велешићи и читаву породицу побила рафалима из аутоматског оружја док су сједили у дневном боравку и спремали се да ручају. Тада је убијено 6 чланова породице Ристовић, а најмлађа жртва је био четрнаестогодишњи Данило (*Атлас злочина* 2022: 679-683). Ово није био једини случај страдања породице Ристовић нити Срба из Велешића. Наиме, 25. новембра 1992. године ухапшен је у Велешићима Тодор Ристовић заједно са још осам Срба. Одведени су у објектат ГП „Враница“ у Пофалићима гдје су били тешко претучени и малтретиран на разне начине, а након тога одведени су у логор „Виктор Бубањ“ гдје су током шест мјесеци били подвргнути тешкој психичкој и физичкој тортури (*Атлас злочина* 2022: 685-686). Јама „Казани“, на падинама Требевића, била је једно од највећих и најстрашнијих стратишта сарајевских Срба у рату 1992-1995. године. Ту се са беспомоћним сарајевским Србима цивлима обрачунавао злогласни Мушан Топаловић Цацо, командант 10. брдске бригаде муслиманских снага. Тачан број убијених Срба над јамом Казани није могуће ни дан данас утврдити, јер су поједини српски цивили били довођени и убијани над самом јамом, а потом бацани у њу, док је један број српских цивила убијен на другим локацијама у Сарајеву, а затим донешен и бачен у ту јаму. Такође, један број тијела убијених српских цивила пронађен је и на локацијама у околини јаме Казани. Осим тога, муслиманске власти су прикривале

размјере злочина над Србима у Сарајеву, па самим тим и на јами Казани, те постоје информације да су тијела из јаме премјештана на друге локације, а у самој јами поливана кречом и спаљивана (*Атлас злочина* 2023: 194).

Већи број Срба који није изашао из Сарајева прије почетка ратних сукоба, слијепо вјерујући у деценијама прокламовано „братство и јединство југословенских народа“ и посебно чврсто вјерујући у снагу и одлучност ЈНА да их заштити. И у једном и у другом случају љуто су се преварили, па ће касније њихови очајнички покушаји да се на било који начин извуку из сарајевског пакла и домогну српске територије, за многе од њих бити фатални. У томе су их спречавали или муслиманско-хрватски снајперисти или би били ухваћени и после тешког мучења убијани или слани у неки од злогласних логора. У свим градским квартовима Сарајева који су остали под муслиманско-хрватском контролом, живот за Србе је био несношљив. Осим свакодневног страха за живот себе и својих породица, Срби су били изложени разним тортурама, посебно приликом сталних претреса станова и кућа, затим пљачки имовине, перманентној глади и разним другим тортурама. Пуно Срба у Сарајеву страдало је због тога што су остали да чувају станове и на тај начин потписали себи смртну пресуду, јер су управо ти станови, то јест, жеља њихових комшија муслимана да уселе у њих, значили истовремено свирепу убиство власника тих станова. Хапшења Срба по њиховим становима у Сарајеву, одвођења и ликвидације углавном су вршене ноћу. Због тога се за многе од њих и не зна у ком правцу су одведени, гдје су ликвидирани и гдје су им лешеве затрпани или једноставно бачени. Тако је, на примјер, у улици Томе Масарика у сарајевској општини Стари Град, у ноћи 26/27. јун 1992. године из њихових станова одведено више лица српске националности за чију се даљу судбину не зна. Једна од тих жртава Мирјана Мира Кечан, нађена је касније мртва у ријеци Миљацки, са повезом око очију (Иванишевић 2017: 40). Исто тако, у мјесецу јулу 1992. године, одведено је неколико Срба из њихових станова у улици Триглавској, у општини Ново Сарајево, чија је даља судбина непозната, а постоје индиције да су и они страдали над јамом Казани (Иванишевић 2017: 42). Ово су само неки од многобројних случајева одвођења Срба из станова у Сарајеву, те масакрирања и убијања по разним сарајевским локацијама.

Муслиманске власти у Сарајеву вршиле су и насилну мобилизацију Срба у јединице такозване Армије БиХ. Они који би одбили да буду мобилисани или су покушали да побјегну били су брутално убијени. О томе рјечито свједочи случај двојице насилно мобилисаних Срба, Душана Јовановића и Ергин Николића, које је Мушан Топаловић Цацо оптужио да хоће да пребјегну на српску страну. Њих су припадници 10. брдске бригаде довели из муслиманских ровова са прве линије фронта, гдје су били распоређени, пред Мушана Топаловића, који их је заједно са још неколико муслиманских војника буквално масакрирао (*Атлас злочина* 2023: 198). Осим тога,

већи број Срба страдао је приликом присилног одвођења на копање ровова за муслиманку војску, гдје су кориштени као живи штит и ако не би били убијени у борбама, били би убијани с леђа од стране муслиманских и хрватских војника, а њихово страдање би у сарајевским медијима било објављивано као злочини „ћетника“, то јест Војске Републике Српске. Посебне тортуре и мучења Срби су доживљавали у злогласним затворима и логорима за Србе у Сарајеву. Сарајево је вјероватно био једини град у Европи који је у XX вијеку имао приватне затворе, јер је сваки од локалних муслиманских команданата-криминалаца имао своје приватне затворе гдје је мимо свих правних норми потпуно некажњено могао затварати, малтретирати, силовати и убијати српско становништво у ратном Сарајеву. Најзлогласнији „државни“ затвори и логори, и највећа мучилишта сарајевских Срба, били су касарна „Виктор Бубањ“, у рату названа „Рамиз Салчин“, затим Централни затвор, логор Силос у Тарчину и други. Свједок Ј. Д. из сарајевског насеља Швракино село, који је прошао тортуре и мучења у касарни Виктор Бубањ и Централном затвору, навео је неке своје сапатнике који су нељудски мучени и уморени на најгрознији начин, а међу њима се издваја случај Ранка Дурића, кога су муслимански мучитељи у затвору-логору „Виктор Бубањ“ разапели на крст и последије садистичког мучења натјерали да попије чашу своје властите крви (Бојић 1996: 115).

Посебно поглавље страдања Срба у Сарајеву 1992-1995. године представљају силовања Српкиња, која су масовно вршена у Сарајеву под муслиманском контролом, а која су у свјетској јавности приказивана као силовања муслиманки од стране Срба. О томе рјечито свједочи случај тада двадесетогодишње Р. С. из Сарајева, коју су банде муслиманских војника под командом Исмета Бајрамовића Тэле отели још у априлу 1992. године и пуних 25 дана у Пофалићима, из дана у дан, силовале, заједно са још једном српском дјевојком. Након што је за њу интервенисао један комшија муслиман који је био ожењен Српкињом, Тело је пустио из затвора, запријетивши јој да о својим претрпљеним мукама никоме не смије да говори. Али, праве муке за њу су услиједиле када је сазнала да је као посљедица тих многобројних силовања остала трудна, јер су јој љекари у Сарајеву рекли да ће извршити абортус само ако потпише изјаву да су је силовали Срби, што је она одбила. Након што је ова унесрећена дјевојка одбила да лажно свједочи да су је силовали Срби, љекари у Сарајеву су одбили да изврше абортус, па је након многих перипетија ипак успјела да у једном конвоју изађе из Сарајева и да се домогне Београда, гдје је родила дијете, јер је било исувише касно за прекид трудноће (Бојић 1996: 588-589). О масовном силовању Српкиња у Сарајеву и то не само жена и дјевојака већ и дјевојчица свједочили су и муслимански војници. Тако је, на примјер, бивши припадник Армије БиХ Јасмин Шљиво, пред истражним органима Републике Српске, свједочио 1996. године како су он и још неколико припадника злогласне 10. брдске бригаде

силовали крајем фебруара 1993. године српску дјевојчицу којој је било само 12 година. Након што су је силовали Сувад Милић, Хоџа Амир, Љаљај Енвер и Кајанија Ферид, дјевојчица је умрла, тако да Шљиво није ни стигао на ред да је силује (Врањеш, Миодраговић 2016: 181-182). Вјероватно никада неће бити установљен тачан број Српкиња које су силоване у Сарајеву, јер је већи број њих након силовања и других видова злостављања био брутално убијен.

Српско цивилно становништво страдало је и у дијеловима Сарајева који су били под контролом Војске Републике Српске, најчешће од снајперске или артиљеријске ватре, али и у упадима муслиманско-хрватских диверзантских група. Тако су, на примјер, 11. марта 1995. године у улици Раве Јанковића 67, у насељу Грбавица, убијене прецизним снајперским хицима муслиманских снага, двије српске дјевојчице и то док су се играле ластиша пред зградом. Наташа Учур је имала 9, а Милица Лаловић 11 година (Иванишевић 2015: 91). Већи број српских цивила страдао је у сарајевским општинама под српском контролом од артиљеријских пројектила испалених са муслиманских положаја у ужем градском језгру. Тако је, на примјер, од салве артиљеријских граната испалених са муслиманских положаја, 26. октобра 1992. године, погинуло 8, а рањено 33 српска цивила на Илици (Иванишевић 2017: 55). Такође, страдање недужног цивилног становништва дешавало се приликом упада диверзантских група иза српских линија одбране, а који су обично били синхронизовани са неком од бројних офанзива такозване Армије БиХ на положаје Сарајевско-романијског корпуса Војске Републике Српске.

Осим наведених сличајева, треба рећи да је српско цивилно становништво у дијеловима Сарајева који су били под контролом Војске Републике Српске, страдало и од НАТО бомби и артиљеријске ватре француских и холандских „Снага за брза дејства“ које су биле стациониране на планини Игману. У сврху подршке агресији муслиманских и хрватских снага на Републику Српску, снаге НАТО пакта су крајем августа 1995. године, започеле и ваздушну операцију бомбардовања Републике Српске, под кодним називом „Намјерна сила“. Први на мети агресора нашли су се положаји Војске Републике Српске, али и цивилни објекти, на простору Српског Сарајева. Први талас бомбардовања започео је 30. августа у два часа и пет минута иза поноћи, да би се наставио у неколико таласа те ноћи и сутрадан. Најжешћи напади НАТО авијације извођени су на сарајевске српске општине, Хациће, Вогошћу, Ново Сарајево и Илицу, на које је испалено преко 600 разорних пројектила, од којих су многи били пуњени осиромашеним уранијумом, чије се посљедице осјећају и деценијама након рата. Истовремено, на војне и цивилне објекте у Српском Сарајеву обрушила се и артиљерија британских, холандских и француских „Снага за брза дејства“ са Игмана, која је само тог 30. августа 1995. године на Српско Сарајево испалила преко

1000 артиљеријских пројектила (Којић, Врањеш, Нуждић, Новковић 2023: 86-87). Мета артиљерије НАТО „Снага за брза дејства“ били су углавном цивилни објекти у насељима Лукавица, Тилава, Миљевићи, Гаврића Брдо, Вогошћа и Хаџићи, а паралелно са ваздушним и копненим артиљеријским дејствима снага НАТО пакта, трајали су и напади муслиманских и хрватских војних формација на положаје Војске Републике Српске. У овим нападима, са земље и из ваздуха бомбардовани су бројни цивилни објекти на простору Српског Сарајева, па чак и болница „Жица“ у Блажују (Лазих 1997: 120). Међу бомбардованим цивилним објектима нашла се и зграда Електротехничког факултета у Лукавици, у којој је тада било смјештено неколико факултета Универзитета у Сарајеву Републике Српске (Мастиловић 2020: 29-30). Према подацима Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих цивила Републике Српске, у тој злочинској агресији НАТО пакта, погинуо је већи број цивила, чији број никада није прецизно утврђен. Само у болници „Жица“, приликом бомбардовања погинуло је 10 цивила. На путу Средње – Семизовац, НАТО злочинци погодили су цивилни аутомобил у коме су погинули брат и сестра Раденко и Радмила Галинац, док је још двоје лица рањено (Којић, Врањеш, Нуждић, Новковић 2023: 157-158).

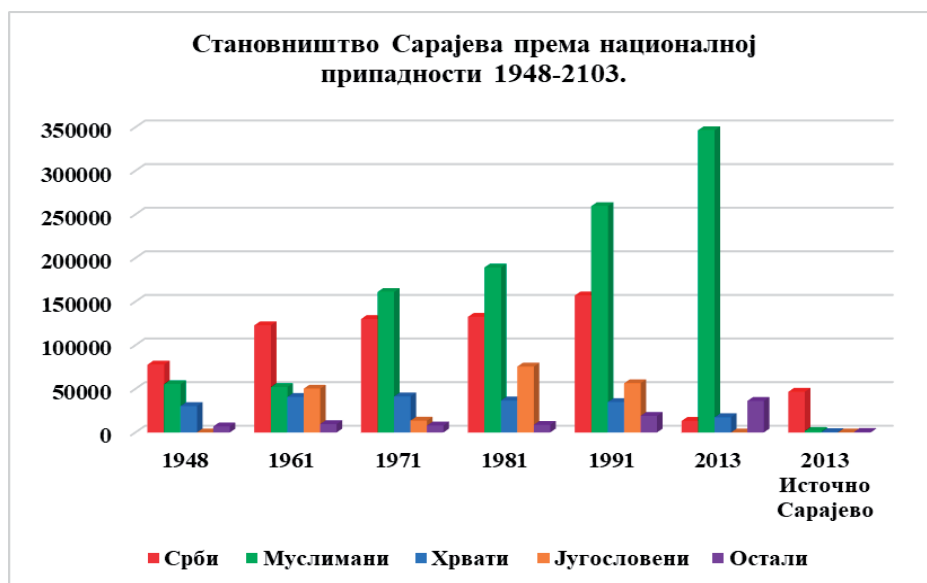
Према подацима Документационог центра Републике Српске из 2001. године злодјела у Сарајеву су највише вршили припадници паравојних формација „Зелених беретки“ и „Патриотске лиге“. У насељима Пофалићи, Мојмило, Добриња, Ступ, Азићи, Догледи и друга, на 28 стратишта је уморено на хиљаде сарајевских Срба, а запаљено је 56 насеља. Број избјеглих и протјераних сарајевских Срба, у току рата и након потписивања Дејтонског мировног споразума, прелази број од стотину хиљада (*Континуитет стратишта и логора* 2021: 5). Према истој публикацији Сарајевска област је имала и највише логора за Србе, њих 88, као и највише јавних кућа у којима су држане заточене Српкиње, а међу њима се истичу подрум хотела „Загреб“, у коме је било 50 жена на којима су се иживљавале јединице Територијалне одбране БиХ, затим Студентски дом „Бјелаве“, у коме је било заточено и сексуално злостављано око 30 жена, кафић „Борселино“ са 10 жена, Грађевински факултет, са чак око 100 жена и тако даље. По броју заточених жртава и тортурама којима су били изложени српски цивили, истиче се злогласни логор Силос у Тарчину код Сарајева, у коме је у периоду мај – јун 1992. године било заточено око 600 Срба. У логору Крупа у Пазарићу, код Сарајева, било је заточено око 150 Срба (*Континуитет стратишта и логора* 2021: 7). Према подацима Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица Владе Републике Српске, у широј регији Сарајева постојало је 139 логора и затвора за Србе, и то: У Брези 7, у Варешу 2, у Олову 2, у општини Соколац 1, у Фојници 1, а на подручју града Сарајева 125 логора и затвора за Србе (Врањеш, Миодраговић 2016: 181).

Према подацима којима располаже МУП Републике Српске у десет сарајевских општина које су биле под контролом муслиманских снага у Сарајеву, евидентирано је 3.299 српских цивилних жртава (Влада Републике Српске 2016: 96). Међутим, Миливоје Иванишевић, у својој књизи *Досије Сарајево*, даје списак од скоро 6 500 српских жртава у Сарајеву и његовој околини у рату 1992-1995. године (Иванишевић 2017: 65). Дакле, ова енормна разлика у броју жртава коју наводе ова два извора свједочи да коначан број српских цивилних жртава у Сарајеву у рату 1992-1995. године није никада са сигурношћу утврђен и да опсежна истраживања и документовање злочина над њима тек предстоје.

Поред великог страдања Срба у дијеловима Сарајева који су били под контролом муслиманских снага 1992-1995. године, и Срби из оних дијелова града који су се налазили под контролом Војске Републике Српске током читавог рата, доживјели су ма крају рата масовни егзодус. Наиме, Дејтонским мировним споразумом 1995. године, и они дијелови града дијелови града и општине које су биле под контролом ВРС, поклоњени су вољом свјетских моћника муслиманско-хрватској Федерацији БиХ. Дакле, огромну већину града који су уз енормне жртве одбранили у рату, сарајевски Срби су морали, вољом западних сила, да предају муслиманско-хрватској Федерацији БиХ. Србима је остављена само периферија појединих општина, гдје су они формирали нове општине са старим називима уз додавање префикса „српски“, те тако формирали град Српско Сарајево, које су чиниле општине Српско Ново Сарајево, Српска Илица, Српски Стари Град, Трново, Пале и Соколац, који раније није био општина у саставу Сарајева. Према Дејтонском мировном споразуму ниједна предратна општина Сарајева није читава припала Републици Српској, па чак ни општина Пале, гдје су Срби чинили апсолутну већину становништва. С друге стране општине Хаџићи, Вогошћа, Илијаш и Илица, које су читаво вријеме рата у потпуности или највећим дијелом биле у саставу Републике Српске, предате су Федерацији Босне и Херцеговине, као и највећи дијелови осталих сарајевских општина. Тако су сарајевски Срби, првих мјесеци 1996. године, масовно напустили све те општине, остављајући своје куће и имања, а носећи са собом само најосновније покућство, али и и своје мртве. Не желећи да гробове својих најмилијих оставе на милост и немилост Муслиманима и Хрватима, сарајевски Срби су масовно ексхумирали посмртне остатке својих најмилијих и пренијели их на територију Републике Српске. То је вјероватно јединствен примјер у историји.

Тако су Срби у Сарајеву доживјели потпуни демографски колапс током рата 1992-1995. године. Према подацима пописа из 2013. године, који је објавила Агенција за статистику Босне и Херцеговине, у Сарајеву, које је остало у саставу муслиманско-хрватске Федерације БиХ, живјело је укупно 413.593 становника, од чега је 13.300 или 3,21% било Срба (*Попис становништва, домаћинства и станова у Босни и Херцеговини* 2019: 46). Након рата прогнани сарајевски Срби започели су изградњу новог града на руб-

ним руралним подручјима својих ранијих општина, али ипак највећи број сарајевских Срба расељен је, након прогона, на друге просторе. Осим тога, све што је носило назив „српски“ сметало је политичарима из муслиманско-хрватске Федерације, али и представницима дијела међународне заједнице, па је Уставни суд БиХ, након рата одузео право општинама и градовима у Републици Српској да носе префикс „српски“. Тим правним насиљем српске општине морале су да избришу префикс „српски“ и замијене га са префиксом „источни“, а сам град умјесто Српско Сарајево, понио је назив Источно Сарајево. Према подацима Агенције за статистику БиХ, по попису становништва из 2013 године, град Источно Сарајево имао је 49495 становника (без општине Соколац, која 1991. године није била у саставу Сарајева), од којих је Срба било 46.703. Ако овом броју придодмо и оних 13300 Срба који су 2013. године живјели у Кантону Сарајево, у Федерацији БиХ, значи да је од предратног броја Срба у Сарајеву, након рата 1992-1995. године, остало само њих 38,18% и на простору Федерације БиХ и на простору Републике Српске. Овај проценат би свакако био значајно и мањи кад би било могуће предратном броју сарајевских Срба придодати и оне који су се 1991. године изјаснили као Југословени. То значи да је у рату 1992-1995. године страдало, прогнано, избјегло или пресељено више од двије трећине сарајевских Срба. Ако узмемо у обзир чињеницу да су на почетку 20. вијека Срби у Сарајеву били већинско становништво, а да су на крају тог вијека дошли на ниво статистичке грешке, онда је сасвим јасно да су сарајевски Срби у 20. вијеку, поготово у задњој деценији тог вијека, доживјели брутално етничко чишћење и из овог града скоро у потпуности истријебљени.

Извори и литература

Необјављени извори:

- АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 39, инв. бр. 34: Архив Босне и Херцеговине, Фонд Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, кутија 2, омот 39, инвентарни број 34 (Реферат о злочинима Независне Државе Хрватске над Србима у Сарајеву).
- АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 39, инв. бр. 30 (Изјава прогнаног проте Рајка Брежанчића о злочинима усташа над српско-православним свештенством Митрополије дабро-босанске, дата у Београду 26. септембра 1941. године).
- АБиХ, ЗКУЗ, кут. 200, бр. 59494 (Изјава свједока Савић Гојка, Станишић Срете-на, Маринковић Нова, Лучић Војка, Савић Илинке, Клочар Риста и Ћосић Милоша о злочинима усташа у општини Пале 1941-1945. године).
- АЈ, 110 – 49 – 37: Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 110 (Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача), кутија бр. 49, документ бр. 37 (Статистички преглед броја убијених Срба у Независној Држави Хрватској по срезовима).
- Магнетофонски снимак са 36. сједнице Народне скупштине Републике Српске, одржане 30. и 31. децембра 1993. године. (У посједу аутора).

Објављени извори:

- Бојић 1996: *Страдање Срба у Сарајеву*, Књига докумената, друго допуњено и проширено издање, приредила Душица Бојић, Београд, Комесаријат за избјеглице Републике Србије.
- Влада Републике Српске 2016: Влада Републике Српске, *Извјештај о анализи и плану активности по питању тражења несталих, истраживању и процесуирању ратних злочина*, Бања Лука, септембра 2016. године
- Врањеш, Миодраговић 2016: *Наша исповијест – жене жртве рата из Републике Српске 1992-1995. године*, приредили Александар Врањеш и Бојана Миодраговић, Бања Лука, Центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих цивила.
- Dedijer, Miletić 1989: Vladimir Dedijer, Anton Miletić, *Proterivanje Srba sa ognjišta 1941-1944*, Beograd, Prosveta.
- Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године, Сарајево, 1932.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knj II, III i IV, Beograd 1938.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, knjiga X, stanovništvo po narodnosti, Beograd 1954, Savezni zavod za statistiku FNRJ.
- Континуитет стратишта и логора 2021: *Континуитет стратишта и логора*, Бања Лука, Документациони центар Владе Републике Српске.

- Мастиловић 2024: *Злочини нацистичких дивизија на простору Босне и Херцеговине у Другом свјетском рату – документи*, приредио Драга Мастиловић, Источно Сарајево, Институт историјских наука Универзитета у Источном Сарајеву.
- Nikolić 2011: Kosta Nikolić, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992*, Tematska zbirka dokumenata, Beograd, Institut za savremenu istoriju, Fond za humanitarno pravo.
- Popis stanovništva, домаћinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991, *Doseljeno stanovništvo po općinama*, Sarajevo maj/svibanj 2019, Federalni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva, домаћinstava i stanova u 1961. godini: *Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije*, knj. III, Beograd 1994, Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva, домаћinstava i stanova u 1971. godini: *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije 1971. godine, po podacima po naseljima i opštinama*, knj. I, Beograd 1991, Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva, домаћinstava i stanova u 1981. godini: *Nacionalni sastav stanovništva po opštinama*, Beograd 1982, Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva, домаћinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991, *Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991. godine*, Sarajevo decembar/prosinac 1993, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine.
- Попис становништва, домаћинстава и станова у Босни и Херцеговини, Етничка/национална припадност, вјероисповјест и матерњи језик, Сарајево 2019, Агенција за статистику Босне и Херцеговине.
- Stojanović 2007: *Srbija pred Međunarodnim sudom pravde*, knj. 1, priredio Radoslav Stojanović, Beograd, Filip Višnjić.

Литература

- Атлас злочина 2022: *Атлас злочина над Србима током Одбрамбено-отаџбинског рата*, Том I, Бања Лука, Центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих цивила.
- Атлас злочина 2023: *Атлас злочина над Србима током Одбрамбено-отаџбинског рата*, Том II, Бања Лука, Центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих цивила.
- Bilik Pepo 1977: Josip Bilik Pepo, „Prva strijeljanja na Vracama“, u knjizi: *Sarajevo u Revoluciji*, knj. 2, Sarajevo, Istorijski arhiv Sarajevo.
- Bulajić 1988: Milan Bulajić, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, knj. 1, Beograd 1988, Rad.
- Димитријевић 2001: Бојан Димитријевић, „Четири аспекта почетка рата у БиХ“, у: *Почетак рата у Босни и Херцеговини – узроци и последице*, Зборник радова, Београд, Удружење Срба из БиХ у Србији.

- Иванишевић 2015: Миливоје Иванишевић, *Поља несреће*, Београд, Вуко-тић Медија.
- Иванишевић 2017: Миливоје Иванишевић, *Досије Сарајево*, Београд, Хришћанска мисао.
- Јаковљевић 1977: Јаковљевић Данило, „О првим злочинима над становништвом у околини Сарајева“, *Сарајево и Револуцији*, књ. 2, Сарајево, Историјски архив Сарајево.
- Јелић Бутећ 1977: Фикрета Јелић Бутећ, *Усташе и НДХ*, Загреб, Свеучилишна naklada Liber, Школска књига.
- Којић, Врањеш, Нужић, Новковић 2023: Милорад Којић, Невенко Врањеш, Виктор Нужић и Дарио Новковић, *Намјерном силом на Републику Српску*, Бања Лука, Центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих цивила.
- Лазећ 1997: Миодраг Лазећ, *Дневник Ратног хирурга*, Пале, СРНА.
- Мастиловић 2017: Драга Мастиловић, *Затирање Срба у Босни и Херцеговини у 20. вијеку*, Бања Лука, Удружење „Српско-руски мост”.
- Мастиловић 2020: Драга Мастиловић, *Формирање Универзитета у Сарајеву Републике Српске (1992-1997)*, Радови Филозофског факултета Пале, бр. 22.
- Мастиловић 2021: „Сарајево 1941.“, *Лесковачки зборник*, LXI (2021), Лесковац 2021.
- Мастиловић 2022: „Крст и кама (Надбискуп Иван Шарић, римокатолички клер и страдање Митрополије дабробосанске 1941. године)“, *Осам вијекова Митрополије дабробосанске*, Зборник радова са истоименог научног скупа одржаног у Фочи од 1. до 3. октобра 2021. године, Пале, Филозофски факултет Пале, Православни богословски факултет „Светог Василија Острошког“ у Фочи.
- Миловановић 2005: Манојло Миловановић, *Истине и заблуде о рату у Босни и Херцеговини (1992-1995)*, Бања Лука, Удружење дефендолога Републике Српске.
- Novak 1986: Viktor Novak, *Magnum Crimen: Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, reprint izdanje, Београд, Nova књига.
- Пантелић 2021: Жељко Пантелић, *Ничији војници. У сарајевском паклу 1992. године*, Бања Лука, Центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих цивила.
- Симић 2021: Драган Симић, *Свештеничка породица Лалић*, Добрун, Дабар.

Draga Mastilović

SERBS IN SARAJEVO – CONTINUITY OF EXISTENCE AND ERASURE (20TH CENTURY)

Summary

After centuries of existence and suppression in the Sarajevo area, Serbs faced numerous historical challenges in the 20th century, which culminated in their near-total eradication from the city by the end of the century. First and foremost, the genocide they endured during World War II at the hands of the Independent State of Croatia led to a significant demographic decline of the Serbian population in the area. Following World War II, there was an increased process of emigration of Serbian and Croatian population, particularly to Serbia and Croatia, alongside intensified immigration of the Muslim population, especially from the Raška region in Serbia. Additionally, internal migrations saw rural populations from Bosnia and Herzegovina increasingly moving to Sarajevo, which had become an important economic, educational, and cultural centre. These factors rapidly changed the ethnic composition of Sarajevo in the post-World War II period, particularly from the 1960s onward, disproportionately affecting the Serbian population. Finally, during the 1990s, Serbs from Sarajevo experienced significant suffering and brutal ethnic cleansing, reducing their numbers in Sarajevo to the level of a statistical anomaly. Additionally, in East (Serbian) Sarajevo, only a small fraction of Sarajevo's pre-war Serbian population remains.

Key Words: Sarajevo, Orthodox Serbs, 20th century, genocide, exodus

ЦРНОТРАВСКИ ГОВОР И ДРУГИ ИДИОМИ У КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ РАДОСАВА СТОЈАНОВИЋА

Радосав Стојановић, савремени аутор више од тридесет књига поезије, прозе и драме, нека од својих дела написао је на црнотравском говору (призренско-тимочки дијалекат), а у неким од њих овај говор се појављује уз књижевни језик. У питању су дела: *Има една дума*, *Земаљски дни Наде Крстине*, *Дивљи калем* и *Власинска свадба*. Радосав Стојановић је и аутор *Црнотравског речника* чиме је свој уметнички опус посвећен овом говору допунио и лингвистичком референцом. Аналитичким приступом његовим делима указујемо на употребу црнотравског говора, али и на друштвени и културни контекст уметничког света у којем су осмишљени ликови ових књига, носиоци одређеног слоја и идентитетских вредности друштва Црне Траве и околине.

Кључне речи: Црна Трава, говор, *Власинска свадба*, *Дивљи калем*, *Има една дума*, *Земаљски дни Наде Крстине*

Црнотравски говор и *Црнотравски речник*

Радосав Стојановић (Паруновац, код Крушевца, 1. новембар 1950) српски је књижевник, новинар и лексикограф. Одрастао је у Млачишту у Црној Трави. Школовао се у Млачишту, Црној Трави, Нишу и Приштини. Дипломирао је на Групи за српскохрватски језик и југословенску књижевност на Универзитету у Приштини. Био је професор у Гимназији „Иво Лола Рибар“ у Приштини, новинар, уредник и главни и одговорни уредник (1990–1993) дневног листа „Јединство“, директор Покрајинског народног позоришта (1993–2004), потом драматург, у Приштини, и уметнички директор Народног позоришта у Нишу (1999–2000). Био је редовни хроничар и колумниста Књижевне речи с Косова и Метохије (1985–1988) и Књижевних новина (1989–1990), оснивач и први председник Књижевног друштва Косова и Метохије (1990–1992), уредник у часопису „Стремљења“ (1985–1988), и главни и одговорни уредник „Српског југа“ (2004–2006) у Нишу. Био је члан Удружења књижевника Србије (1985–2017) и Удружења новинара Србије (1979–2017). Члан је Српског књижевног друштва од 2018. Заступљен

¹ milenkovicmilica89@gmail.com

је у антологијама и изборима српске поезије и приповетке у земљи и иностранству. Превођен на стране језике. С Косова је прогнан јуна 1999. године. Живи у Нишу и на Чемернику.²

На пољу лингвистике и дијалектологије од значаја је његов рад на речнику Црне Траве. Црнотравски говор припада архаичним говорима штокавског наречја и то сврљишко-заплањском говорном типу у оквиру призренско-тимочке зоне српског језика према одређењу Александра Белића у „Дијалектима источне и јужне Србије“. Овај говор захвата насеља у непосредном окружењу Црне Траве, према Грделичкој клисури. Нека од села општине Црна Трава која гравитирају ка Бугарској припадају тимочко-лужничкој зони.

У језичке одлике црнотравског говора убрајамо следеће:

- 1) У вокалном систему црнотравски говор је сачувао полуглас (ѡ), чија се артикулација креће према гласу а (кѡд сѡм бил момѡк рабаѡисувал сѡм с волови до Предене...). Последњих деценија, под утицајем урбанизације, полуглас се претвара у глас а. Вокално л је дало рефлекс ла, љѡ (слаба, сланце, сланчоглед, слаза, слапац, Длаги рид). Вокално р се задржало (рж, ржен, рженица, рженичиште, рбне, ргне, рка, ркање). У консонатском систему нема гласа х (леб, артија, аљина, мејур, итар, снаа, рана, нарањет, ођу, стреја, мејане). Фонема ф се супституише са в (вабрика, варба, кова, кава, кувер, ђев, вењер, валинка, совра, севте). Јавља се африката с (дз): (сид, савни, свиждаљка, сука, сверка, сивли, просукне, свонац, оспђа се, просиран), на крају речи се задржао глас л (сол, пепел, вол, петал, бел, дебел, залва, тил, орьл, сврдел). Чува нејотовану групу јд: (дојдем, пројдем, прејде, најдем, Најден), не познаје *јотовање*: гробје, снопје, сливје, лисје, грозје, Рупје, Скопје, лисје, тресен, крстен, наместен, газен, млатен, купен, ломен, славен, мутен, наљутен, граден), 2) У црнотравском, као и у осталим призренско-тимочким говорима, именска промена је сведена на три падежа – *номинатив*, *акузатив* и *вокатив* – остали се падежни односи изграђују уз употребу предлога. 3) Мада све ређе, али се још користе удвојене личне заменице за наглашену заменичку форму (А мене ми дојде жал на дете. Кѡд тебе те ватим, ђу те распучим!). 4) Код придева је *описна компарација* (убав – поубав – најубав, добар – подобар – најдобар, малечак – помалечак – најмалечак), 5) У глаголском систему, као и други архаични говори, црнотравски не познаје *инфинитив*, мушки род глаголског придева у једнини се завршава на л (работил, орал, врл-врал, ишал, дошал, умрел), трпни глаголски придев (заробен, сцепен, закрпен, задавен, истресен, скратен), треће лице мн. презента има облик: носу, славу, питују; чува облике старог императива: (виђ - виђте, јеђ – јеђте), има и облик глеј – глејте, док је дистрибуција наставка другог л. мн. императива: дојдете, носете, бегејте, најдете, 6) Акценат је експираторни, по карактеру

² https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Радосав_Стојановић (Приступљено 12. 11. 2024.)

најближи краткосилазном акценту стандардног језика и најчешће заузима позицију старог акцента.³

Од свих српских говора данас је црнотравски говор најбоље описан и проучен захваљујући студији Вилотија Вукадиновића „Говор Црне Траве и Власине“ и „Црнотравском речнику“ Радосава Стојановића, који је до данас најобимнији дијалекатски речник једног говора. Овај крај један од најдепопулационијих у Србији и колико за деценију остаће без сеоског становништва.⁴

О раду на речнику говора Црне Траве, Стојановић је у једном разговору навео да је пет година обилазио црнотравска села, снимао и записивао дијалекатску грађу, лексику, митологију, а затим наредних пет година провео радећи на речнику:

Када сам одмакао у раду, јавио сам се др Недељку Богдановићу, пријатељу из времена када сам био гимназијалац у Нишу, који је предавао дијалектологију, а потом и академику др Слободану Реметићу, уреднику Српског дијалектолошког зборника САНУ и професору на нишком Филозофском факултету. Реметићева подршка је била велика све до тога да је и сам прочитао рукопис, у истуреном одељењу Института за српски језик САНУ у Нишу организовао његово детаљно прегледање и рецензирао га, а потом и објавио у *Српском дијалектолошком зборнику* бр. 57. И данас је „Црнотравски речник“, са око 25 000 речи и преко хиљаду страна, најобимнија свеска овог зборника, чија је прва свеска било чувено дело Александра Белића „Дијалекти источне и јужне Србије“ објављена 1905. године. Речник је сачувао оно што су време и људи својим ригидним односом потрли. [...] Сви моји саговорници што су ми помогли својим причама, казивањима, беседама, сећањима да додатно обогатим лексику су давно већ упокојени. Речник чува њихова имена, а српска дијалектологија им дугује захвалност. Радује ме чињеница да Речника данас има у 250 академија наука и научних института у свету, све до Конгресне библиотеке у Америци и Универзитетске библиотеке града Хокаидо у Јапану.⁵

Дивљи калем и „Тајна Динчине куће“

У роману *Дивљи калем* који је структуриран из различитих фрагмената које приповедају или исписују одређени протагонисти књиге, искоришћен је идиом за приповедање или тачније за документарни запис из села Чобанца у којем се радња дешава. Роман је сторија о Цуни Лебецкој, жени несва-

³ https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Црнотравски_говор (Приступљено 21. 12. 2024)

⁴ Исто.

⁵ <https://iskra.co/kultura/radosav-stojanovic-ako-nisam-srpski-pisac-ne-vredim-ni-kao-regionalni/> (Приступљено 21. 12. 2024.)

кидашње лепоте, „успаљеници“ и „распикући“, која је можда само „одсев маште неког довитљивог и шали склоног дунђерина“⁶. У оквиру прилога за историју места које се јавља у роману, а са циљем стварања кратког приказа друштвеног контекста, налази се и следећи запис о аждаји коју је видео Наум Николић, писар среза, 23. јул 1879. године. Он сматра да о томе треба да обавести начелство те стога потврђује и описује како је аждаја изгледала са закључком да сада верује мештанима који кажу да су је видели.

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ ЧОБАНЦА /I/

ЕТЕ ГА АЖДАЈЕ!

Начелнику среза Масуричког

На Вашар, који је био на „Св. Илију“, на Власину 20. ов. м. на који сам одређен за комесара, било је мнозина разни крајева и правио се алиш-веришот разну трговину много побоље него што беше раније. Литија је ношена по цело село сас поп Тому и још неколико попова од цркву па до ђумрук поред Власинско језеро. У ноћ, био сам сас поп Тому истога, сас Тренчу Цветковог и још многим и според порту црквену вечерали смо под вењак, печено јагње сугаре, сас још неке манце справљене од месо пилеће, што је дала црква, а од Тренчину кућу добили смо много добро вино „шашавачко“, те се тако прифатимо.

Тамо смо седели според пуну софру сас манце и сас вино до полак ноћ, и таман искамо да се подизамо, јербо смо се најели и прејели, кад удари неки ветар, па онда поче се трести земља сас нама заједно, а поп Тома викну на сав глас:

-Ете га Аждаје!

Сви скочимо од трпезу па полетимо за попа Тому на језеро, и дођемо ту према њег, видосмо Аждају, с голему главу као буре са шапе ко најдебље дрво и са реп дуг, куј зна колко, како се премеће по језеро, како се бућка, и из исту Аждају сипа ватра толико да се по цело језеро види као по дан.

Испод овог фрагмента, поново у функцији разоткривања друштвених прилика, стоји такође документарни запис начелника среза Милоша Богичевића даље Начелству округа Врањског:

„Начелству округа Врањског,

Овај тако лепо и разговетно срочен реферат, једног чиновника указног, имам част спровести начелству тек колико да види каквих још имамо представника власти у нашој земљи.

25. јули 1879. године“

Иако само наизглед уметнути фрагменат, његова функција има за циљ додатну мистификацију постојања Цуне у народу који верује и у аждаје, а чији су и представници власти склони сујевељу или тачније веровању у немогуће, чудно, зачудно, онеобичено.

⁶ Све наводе из романа доносимо према: Радосав Стојановић, *Дивљи калем*, Врање, 2010.

У збирици приповедака *Власинска свадба*, у приповеци „Тајна Динчине куће“, која је написана на стандарду уз употребу великог броја лексема из дијалекта, појављује се говор у служби карактеризације мештана и главног протагонисте Динче. Ова прича смештена је у село Чобанце (претходи *Дивљем калему* који је објављен шест година касније). У оквиру приповетке, као полилог наилазимо на опис догађаја:

„ – Паде у демек! – рекоше у Чобанцу. – Доста се супетлио ко петличко! Мачкови нека му поједу панаију!“⁷

У монологу који води Динча сам са собом док „рове по долини ко неучукан бик“:

- Куде сам био? Нигде!
- И шта сам радио? Ништа!
- И што још по земљу одим? Ни Господ не знаје!
- Лебао ћар вајду, а од тога кад је излегла корист? Кажи, татко!
- Ти ли га доведе, да ми кућу раскући?! Ти, а!
- Тако ли се гледа дом, куче глуво?! Тако, а!
- У туђега татка поубава патка! Је ли?!
- Сад још и ја да те ребнем, па да смо квит!
- Тако ли се човек беси, а?! Да се мени за цел век скрши о врат! Да те ја носим на грбину!
- Какав си, ниси знао ни да се обесиш!
- Камо среће да си здрав, па да те овим рукама ишербам! Да ти расипем погано сириште!

Приповедање књижевним језиком са одређеним деловима текста који су на говору има за циљ јасноћу приликом читања. Претпостављајући савременог читаоца, писац му приближава другачији говор. Са друге стране треба имати у виду и период појаве већег броја књига на дијалектима јужне и југосточне Србије који почиње тек у 21. веку или тачније његовој другој деценији. Стога преплитање црнотравског и других говора призренско-тимочке дијалекатске зоне у неким од Стојановићевих дела из прве деценије 21. века, као и рад на речнику, резултираће касније и двема књигама на дијалекту *Има една дума* и *Земаљски дни Наде Крстине*, збирком песама и романом у којима је језички дијалекатски потенцијал стављен у први план.

О(д)-туј думу све је постануло

Збирка песама *Има една дума* у идејном кључу предочава значај и моћ језика те је за мото књиге изабрана народна пословица: „Језик коске нема, ал’ коске крши.“ У истоименој песми посвећеној Брани Петровићу, наш

⁷ Све наводе из приповетке доносимо према издању: Радосав Стојановић, *Власинска свадба*, Београд, 2004.

песник одлично описује моћну думу од које је све постало сугеришући ону библијску: „У почетку беше Реч, и Реч беше од Бога, и Бог беше Реч. Она беше у почетку у Бога. Све је кроз Њу постало, и без Ње ништа није постало што је постало. У њој беше живот, и живот беше видело људима.“ Код Стојановића, на црнотравском говору то изгледа овако:

„О(д)-туј думу све је постануло
И земља и вода и сланце и свезде
И цвећке што цвату

О(д)-туј думу све се мож створи
Тој ти-е таква дума
От коју-е Бог свет правил“⁸

А живот? И живот је у Њој: „Ако те нешто боли/ Само гу кажеш – и одма престане/.../ Ако ти не(ј)е добро/ Тај дума тој лечи“. Али лирски субјекат не може да се „опсети“ те „златне думе“ да је каже другом песнику. Но он зна да је од ње све постало и да она има и магијску моћ да излечи, а сигурно и да убије (Бранко Миљковић). То је идејни оквир у којем можемо читати ову поезију укоренењу у архаично преко сваког слова сваке речи, као да песник изнова сакупља слова и исписује једну повест која у дубокој народној свести, паганској и хришћанској, проналази свој идентитет. Стога дума носи више значења. Она је и реч, и причање, и прича: „Ја ћу отидем/ Ал’ дума ће си остане/ Да думате/ Да никад не престањујете“, овде у двојакком значењу – и када свакога од нас не буде, дума (реч) остаје да је свако употребљава, она је бесмртна, или, и када човека више нема остаје нешто што се може рећи о њему, реч о њему, слово о њему, помен и спомен, да се дума. Кроз думу бива човек, кад човек говори – он живи.

У овој збирци се: дума, ората, казује, вреви, збори... Све врви од језика и многих, за савремене читаоце, непознатих речи. Многим песмама повод су думе (речи) које кроз стихове песма објашњава. „Ич“, „Боље је с ич него без ич“, „Ич ти увек остане“, „Ич и дуич“ – ово је пример песама које се баве једном речју, а то је ич, надовезујући једна на другу све оно што „ич“ може значити у односу на човека и човек на њега.

Приметна је неодређеност у песмама почев од наслова где се „една“ јавља у значењу било које речи, било које думе, као и „ич“ (неодређено ништа), потом показне заменице „овак“, „онак“ и „тој“, као и у песми „Што беше – беше“ где ишчитавамо савете о животу чији се систем идеја подиже на општи ниво тако што се догађаји и ствари не именују, не означавају, већ постају део универзума, а самим тим више нису везани за одређено место или време.

За песника највише што човек може јесте да „оди по свој пут“, а други човек ће „по свој“, но историјско и друштвено наслеђе потврђују другачије

⁸ Све наводе из збирке песама доносимо према издању: Радосав Стојановић, *Има една дума*, Приштина/ Косовска Митовица, 2021.

казују песме „Прави Срби“ и „Међе“, једна од антологијских песама ове књиге. „Међе“ је конструисана на контрасту прошлости и садашњости где међа представља место заваде међу људима која је узроковала (или била један од узрочника) будућих опустошених поља и њива. Поетска својства ових руковети у дослуху су са лингвистичким, јер овде се узајамно допуњују мисао, стил и језик.

Народна мисао похрањена у језику који све више ишчезава и нестаје овога пута бива пренесена на читаоце гласом песника постајући слика опште филозофије човека о животу и људима којима је једино исто „сланице“, „месечинка“ и „свезде“. И праведне и неправедне, и овакве и онакве људе, греје исто сунце, а пролазност и смрт намењени су свим људима:

„Затој ћу
С отворена уста
С избуљене очи
Сас жалобно срце
Сас жељну душу
Печалан
У туј пуну пустињу
У црницу
Јер се не надума колко ми душа иска
И не наслуша људску думу и орату
Кад од тој поубаво нема.

Дума је моја безданица.“

Поетизација језичких одлика црнотравског говора – ово би био најбољи опис онога што збирка песама *Има една дума* јесте. Кроз емотивни слој књиге осећа се наднешеност над судбином пролазности човека, објективни крик над одређеним људским судбинама, догађајима и стварима („Луца“, „Чешире“, „Расејане љубави“, „Мегдан пред Џидину продавницу“, „Убав и грубав“...). *Дума* је метафора која уздижући се са конкретног ка апстрактним значењима у себи сажима све оно што је слика прошлог, садашњег и будућег времена нашег друштва. (Миленковић, 2021: 75–79)

Милена М. Станковић одлично запажа да „Под Стојановићевим пером ‘дума’ прераста у поезију логоса, поезију духа која је филозофична у својој најдубљој основи. Том архаичном и „простом“ речи је могуће створити и модерну концепцију субјекта, подвојеног и децентрализованог.“ (2021, 84–85)

Надина трагична повест

У роману *Земаљски дни Наде Кристине* Радосав Стојановић отворио је тему о насиљу над женама и то из угла маргиналне групе људи, у овом случају

носилаца одређеног говора, црнотравског, и тиме нас умногоме опоменуо да је зло над женама на нашим просторима присутно од давнина и да на тој линији треба тражити и последице и обнављање тог зла и у модерном, урбаном свету, а свакако да оно није усмерено само на жену, већ и на човека као биће. Протагонисти ове Надине исповести су прекршили једну од највећих Божијих заповести: „Не убиј.“ Тиме су пореметили ред у космосу, а мученица Нада након земаљског задобила небеско царство да је макар у њему Господ погледа:

Саг сам горе. Рај ли је овој ел нешто друго, кој знаје. Ја још не знам. (...) Озгор видим све доле које се работи, и ћу ти кажем: ништа није боље но што је било докле сам ја по земљу ступувала з-два штапа, ко на гигаље. Једино што ми они овде више не треба. Саг могу да трчим ко што сам млада трчала и ринтосала по стоку и по работу.

Како ми земаљски дни беоше испричала сам све. Много извуко у живот и пропати, много за едан људски век. Доста-е било, нек ми се душа малко растерети. Кад ме неје погледал, нека ме бар овде Господ погледа.⁹

Индикативна је реченица, да је поновимо: „Како ми земаљски дни беоше испричала сам све.“, која упућује на то да је Нада испричала Господу све што јој се догађало у животу. У основи овог наратива је народно и хришћанско веровање да након смрти, постоји други живот ослобођен патњи и бола, а да је Господу могуће све испричати, исповедати се, олакшати душу. Он ће на себе да преузме правду, јер је доле на земљи нема. Доле, на земљи је толика неправда, да је Нада на крају убијена у својој кући где су је пронашли мртву након две недеље. Иако је смрт „искала“, смрт јој је као и живот дошла насилно: „Који ме све неје тепал. Сви у ме тепали. Само онија који ме неје знал и неје видел, само тија неје дигал руку на мене. Малко је тија што ме несу тепали, и тој – низашто. Цел век тепање, добро сам и жива колко су ме тепали, добро сам и доведе дошла да ти овуј бруку казујем.“

Ретроспекцијом, Нада приповеда шта је све у животу доживела и како је патила. Насилно удата, силована, насиље над њом чинио је ко је хтео и кад је хтео, тако је и скончала. Још на почетку тог злог живота, Нада је имала избор. Насупрот људима којима је била окружена, а који су је „тепали“, стоје њена браћа који јој два пута нуде руку спаса. Први пут одговарајући је да се не удаје за човека који је силовао, други пут након батина које је добила, а које су је умало коштале живота. Нада, желећи да има нешто своје, да не буде на сметњи никоме, васпитавана да припада мужу какав год да је он према њој, неука жена, враћа се у туробну стварност и цео живот проводи у насиљу. Наслови поглавља сведоче о томе, нижу се слике људи који су „тепали“ једни друге до смрти.

Доминантни мотив и тема ове књиге је управо то, тешка судбина добрих у односу на зле, спремне на све, које у овом случају штити и закон.

⁹ Све наводе из романа доносимо према издању: Радосав Стојановић, *Земаљски дни Наде Кристине*, Аутор и Наиспринт, Ниш, 2020.

Поремећен систем вредности једног места и поднебља, и временски и просторно ограниченог, може се пренети на ширу слику колектива где се на другачији начин крше Божје заповести, где се насиље и неправда стално понављају.

Нарацијом о поднебљу у књизи дата је шира друштвена и социјална слика сиромашних мештана из околине Црне Траве, мучног послератног живота, положаја жена у друштву, свакодневне борбе за егзистенцију, а у скривеним метафизичким слојевима романа и слика оног најлошијег у патријархату и патријархалном свету тога времена, а то је однос према жени која је увек крива за све иако њене кривице нема. Она је крива зато што је жена, она је подређена мушкарцу, она није лепши већ слабији пол над којим се мере кукавичке и мушке и женске снаге. Онај који је незаштићен, који нема никога иза себе, на удару је злих сила у људима, најпогоднији је за малтретирање и иживљавање над њим. У овом случају је то Нада без презимена, са придевом „Кристина“, где се такође одређује посесивност, а њен први муж поставља као њен власник, као власник њеног живота. У овом лексичком индексу читава се и друштвено поимање Наде где је она Кристина, а не само Нада. Но она је више од тога, она је, када се на једна овакав списатељски и читалачки начин сагледа целокупна слика живота, равна мученици. Њена нада, како јој и само име каже, нада у Бога и његову правду, никад није угашена. Зато је, иако то савременом читаоцу, а поготову савременом женском читаоцу, нереално звучи, она могла да поднесе сваки ударац у животу – и физички и духовни. Између та два света Нада је разапета. Она је између земаљског и небеског живота, на основу патњи које доживљава и стоички подноси, већ задобила царство небеско. Нема у њеним трпљењима ничег мазохистичког из разлога што се она обраћа полицији и закону уздајући се у државу да ће је заштити, а самим тим и предупредити сваког наредног насилника, међутим онамо где заостане земаљска правда, због мита и корупције, ту нема никога ко би стао на пут унутрашњим нагонима људи за испољавањем танатоса.

„Испричала сам све“ са почетка књиге може се односити и на то да је Нада казивала своју повест писцу, с обзиром на то да је она неписмена те је није могла сама записати, па отуда овај роман добија обресе сказа, али и упућује на вредност говора, приповедање, казивања другом човеку, као на нешто што је место једине слободе и истине човека.

Радосав Стојановић записао је Надину повест која је намењена више љубитељима и истраживачима наших говора, него савременом читаоцу навиклом на брзе, популистичке начине писања. Ово штиво и те како представља изазов лингвистима, истраживачима и женским студијама у проучавању идентитета патријархалног света првог дела друге половине 20. века, чиме би указали на положај жене у њему говорећи кроз истину и суочавање са нашим коренима, а самим тим, компарацијом са савременим светом и

положајем жене у свим каснијим временима, и о грешкама друштва које су довеле до тога да се ништа није битније променило до данашњих дана. Слободом говора и вером да ипак постоји и земаљска правда, можемо предвидети насиље над женама и уопште насиље у друштву. Надино сведочење остаје као опомена и сећање на све жене жртве насиља. (Миленковић, 2020: 185–187)

Закључак

На примерима из књига Радосава Стојановића које су написане на дијалекту или стандардним језиком са примесама говора, разматран је однос књижевног језика и идиома као и културни контекст који је у овим делима приказан. У оквиру одређивања њихове естетске и сазнајне вредности, указали смо на значај дијалекатске прозе и поезије, и у ширем смислу на то да су књиге на дијалекту објављене у Републици Србији значајне зарад очувања говора и језика, али и да су сведочанство једног одређеног времена и начина размишљања дела народа који живи у јужној Србији, а којем демографска статистика није наклоњена и чији се носиоци језичког потенцијала значајно смањују.

Литература

- Миленковић, Милица, „Судбина жене на српском југу“, Буктиња, бр. 70, Неготин, 2020, стр. 185–191.
- Миленковић, Милица, „Песничке думе Радосава Стојановића“ у: *Има една дума*, Радосав Стојановић, Панорама – Јединство, Приштина/ Косовска Митровица, 2021, стр. 75–79.
- Станковић, Милена, „Има една дума“, у: *Има една дума*, Радосав Стојановић, Панорама – Јединство, Приштина/ Косовска Митровица, 2021, стр. 81–85.

Извори

- Стојановић, Радосав, „Тајна Динчине куће“ у: *Власинска свадба*, Народна књига/ Алфа, Београд, 2004, стр. 43–63.
- Стојановић, Радосав, *Дивљи калем*, Врањске књиге, Врање, 2010.
- Стојановић, Радосав, *Земаљски дни Наде Кристине*, Аутор и Наиспринт, Ниш, 2020. Стојановић,
- Стојановић, *Има една дума*, Панорама/ Јединство, Приштина/ Косовска Митровица, 2021.

Сајтови

https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Радосав_Стојановић

https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Црнотравски_говор

<https://iskra.co/kultura/radosav-stojanovic-ako-nisam-srpski-pisac-ne-vredim-ni-kao-regionalni/>

Milica D. Milenković

IDIOM OF CRNA TRAVA AND OTHER IDIOMS IN RADOSAV STOJANOVIĆ'S LITERARY WORK

Summary

Radosav Stojanović (1950, Niš), contemporary author of more than thirty books of poetry, prose and drama, wrote some of them in the idiom of Crna Trava (dialect prizrensko-timočki) and in some of them this dialect appears with literary Serbian language. That are the books: *Ima edna duma*, *Zemaljski dni Nade Kristine*, *Divlji kalem* and *Vlasinska svadba*. Radosav Stojanović is also author of *The dictionary of Crna Trava*, with which he supplemented his artistic work dedicated to the idiom with a linguistic reference. With an analytical approach to his works, we point to features of Crna Trava's idiom, but also to the social and cultural context of the artistic world in the which the characters of these books were created, bearers of a certain layer and identity values of the Crna Trava society and its surroundings. Pointing to idiomatic places in those books written in standard language, we consider the relationship between literary language and idioms in an artistic text. The aim is to use the example of the aforementioned works and to determine their aesthetic and cognitive value, to point out the importance of dialect prose and poetry, and in a broader sense, that books in the dialect published in the Republic of Serbia are important for the sake of preserving idiom and language, but also that they are the testimony of a certain time and way of thinking of the people living in southern Serbia, whose demographic statistics are not favorable and whose linguistic potential is significantly decreasing.

Key words: Crna Trava, idiom, *Vlasinska svadba*, *Divlji kalem*, *Ima edna duma*, *Zemaljski dni Nade Kristine*

ПОЗАЈМИЦЕ ИЗ РУМУНСКОГ БАНАТСКИХ “ЦРНОГОРАЦА”

Међу страним речима у говору банатских “Црногораца” лексичке позајмице из румунског банатског поддијалекта привлаче пажњу савременим румунским и страним србистима. Ако су друге стране речи ушле у овај периферијски српски говор преко месних административних и културно-просветних установа, мас-медија и др., позајмице из овог поддијалекта су настале непосредним контактом месних српских становника са окружавајућим румунским живљем на северо-истоку од Темишвара. Списак ових лексичких позајмица јелингвистички исечак из вишевековног мултиетничког суживота под нашем банатском поднебљу. Он је замишљен као мали допринос установљењу и проучавању страних речи у овом српском архаичном периферијском говору.

Кључне речи: банатски, говор, живаљ, контакт, мултиетнички, поддијалекат, позајмица, суживот.

Увод

Банатска Црна Гора је српска енклава на данашњој територији Румуније, у румунском Банату, која се простире источно од Темишвара, у брдовитом пределу између Рекаша, Липове и Лугожа, а сачињавају је четири насеља са мешовитим живљем: Краљевац (Cralovăţ), Лукаревац (Lucareţ), Петрово Село (Petrovaselo) и Станчево (Stanciova). Мештани Срби називају своја насеља Краљевци, Лукаровци, Петрово или Петросало и Станчево, а њихове становнике Краљевчани, Лукаровчани, Петровчани и Станчовани. Писмени помени о њима потичу из XIV – XVI ве- ка: Петрово Село 1359, Станчево 1454, Лукаревац 1471. Краљевац 1597.

“Банатско-црногорски” говор је српски архаични периферијски говор, као што су свинички, карашевски и говор галипољских Срба. Он је привукао пажњу српским и румунским лингвистима тек 1956. године, када је покојни академик Павле Ивић објавио чланак *Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јатом* [Ивић, 1956: 146-160]. Данас располажемо бројним чланцима, студијама и једном монографијом о овој лингвистичкој енклави.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији који финансира Савез Срба у Румунији.

Енигматично је остало све до данас питање о пореклу “банатских Црногораца”. Т.Н. Трпча претпоставља да су се они доселили у Банат из Скопске Црне Горе, крајем XVII века [Трпча, 1961: 59-62]; Љ. Церовић их сматра такође скопског порекла и гледа њихово досељавање у Банат у време сеоба Срба у Панонску низију у средини и у другој половини XV века [Церовић, 1997: 60]; В. Веску вели да су њихови преци живели на јужном делу смедеревско-вршачког и на северном делу косовско-ресавског дијалекта [Vesku, 1976: 168].

Од друге половине XX века па све доданашњег времена извештан број становника из наведених четири насеља се преселио у Темишвар или у две богатије општине Рекаш и Тополовац.

У насељима Банатске Црне Горе је, према попису становништва од 1854. године живело 2.909 Срба [Церовић, 1997: 488-489]. Овај се број за век и по знатно смањио. Према попису становништва у Румунији 2011. године он је опао чак на 382 становника [Степанов, 2014: 27-30].

Позајмице

акоњ - велика игла н. < рум. бан. *aconi* (Murariu, 2012: 24). – Деда седе на банак и крпи вреће акоњом.

анцелир - инжењер < рум. бан. *anjeliri* (DSB, II 1986: 70). – Јуче је био анцелир код мен да ми мери грдину.

арђиљана - румунска народна игра < рум. бан. *argeleană* (Murariu, 2012: 24). – Овод код нас су се играле румунске народне игре, а међу њима је била и арђиљана.

багђу - остатак дувана у лули < рум. бан. *băgă* (DSB, III, 1987: 74-75). – Деда Жикина лула јако мерише на багђу.

бађик - туч < рум. бан. *băgic* (Dănilă-Boldureanu, 2012: 446). – Зими, кад су се клале свиње, баба је увек топио чварци у баграч од бађика.

батакуј - врећа од 20 килограма за превоз житарица < рум. бан. *bătăcui* (Pătruț, 2002: 18). – Чича Милан је узајмио од деде један батакуј жита.

бекер - момак, кавалер, бећар < рум. бан. *becher* (Pătruț, 2002: 19). – Овај наш Јосим је бекер; теки је био и његов деда.

бекеш - женски празнични грудњак < рум. бан. *becheș* (Răcovișanu, 2009: 26). – Овај бекеш је носила мама кад је била млада.

бљавка - брбљивац < рум. бан. *bleaucă* (DSB, IV, 1988: 24). – Кад овај бљавка почме да дивани, нико не може да га постај.

боболош - ваљушка, обично мн. боболоши < рум. бан. *boboloș* (DSB, IV, 1988: 53-54). – Мама нам скувала за вечеру боболоши .

- бок** - женски кожни грудњак < рум. бан. *boc* (DSB, IV 1988: 57-58). – Ујна Марија је очињала кожу од овце и је однела код кожокара да јој напрај бок.
- бронка** - контрабас < рум. бан. *broancă* (Răcovișanu, 2009: 29). – Чика Милић је нучио да туче у бронку још као дете.
- бронкаш** - контрабасиста < рум. бан. *broncaș* (DSB, IV, 1988: 139). – Нема у овај наш крај бољег бронкаша од нашега Јове.
- буђе** - женске подуже дебеле гаћице < рум. бан. *bugi* (Dănilă-Boldureanu, 2011: 449). – Зими све жене из села носиду буђе.
- буздур** - лош алат, отрцана хаљина, развратна жена, ништаван човек < рум. бан. *buzdură* (Murariu, 2012: 42). – Тај твој Пера је буздур од човека.
- букиларош** - буђелар, новчаник < рум. бан. *buchilarăș* (Tamaș, 1966: 150), *bugilariș* (DSB, IV, 1988: 177-178). - Ђорђ је извадио букиларош из цепа и бруј новци.
- бурфа** - животињски желедац < рум. бан. *burfă* (DSB, IV, 1988: 210-211). – Нана Лина је купила у касapiју полак киле бурфе за чорбу.
- вајуга** - жива цигла, непечена опека < рум. бан. *văiugă* (Dănilă-Boldureanu, 2011: 4830). – Данас не се више прајду куће од вајуге.
- варуцуљ** - братић < рум. бан. *văruț* (Pătruț, 2002: 148). – Мој варуцуљ ме нучио да терам бецикле.
- вењитура** - дошљак < рум.бан. *venitură* (Murariu, 2012: 168). – Она вењитура са крај села се свађа са свима.
- верујка** - сестрица < рум. бан. *văruică* (Pătruț, 2002: 148). – Јуче верујка нам донела печурке ђурђеваче.
- вогнер** - колар < рум. бан. *voagnăr* (Costin, 1926: 216). – Мој баба је био јучера код вогнера да му стегне раф на точак са кочија.
- вракница** - капија на огради од лестава између дворишта и гумна < рум. бан. *vracniță* (Costin, 1934: 209). – Код нас се отварала вракница само код се донесивала слама ну гувно.
- гавед** - мноштво људи < рум.бан. *gavăt* (Dănilă-Boldureanu, 2011: 458). - Данас на пјаци је био гавед света, човек у човека.
- групут** - грунтовница < рум. бан. *grumpuc* (Murariu, 2012: 82). – Кад је напрајо кућу, деда је ошао ома да је упише у групут.
- дода** - старија сестра, старија жена < рум. бан. *dodă* (Pătruț, 1999: 109). – Дода је старије од мен две године.
- дојка** - в. дода
- дрикала** - сламњача, сламарица < рум. бан. *dricală* (Costin, 1926: 101). - Тамо одавно су се пуниле дрикале сламом, а позато шупуринама.

- дрипит** - газити < рум. бан. *dripi* (Murariu, 2012: 68). – Свиње дивије су издрипиле ујкин јечам поред шуме.
- дуба** - рерна < рум. бан. *dubă* (Flora, 1971: 257). – На шпер се кува ручак, а у дубу се пече гибаница.
- дуна** - велики јастук напуњен перјем < рум. бан. *dună* (Costin, 1926: 102). – Кад је била зима јака, сви смо се покривали дуном.
- здреље** - парампарчад < рум. бан. *zdrele* (Pătruț, 2002: 154). - Ми испао тењир из руке на бетон и се напрајо здреље.
- зомбор** - зумбул < рум. бан. *zombor* (Flora, 1971: 292). – Синовац Ђока нам доно киту зомбора из његове грдине.
- зупа** - супа < рум. бан. *zupă* (Pătruț, 1999: 141). – Код нас нема ручка у недељу без зупе.
- саља** - карика на ланцу < рум. бан. *dzala* (Dănilă-Boldureanu, 2011: 456). – Се искидала саља на ланац и ведрица је упала у бунар.
- кајсина** - кајсија < рум. бан. *căisână* (Murariu, 2012: 43). – У грдину имамо јабуке, крушке, шљиве и кајсине.
- калај** - плекана посуда за чување масти < рум.бан. *călaiu* (Costin, 1926: 68). – Моји родитељи су чували сало у калај.
- канапеј** - канабе < рум. бан. *cănpărei* (Murariu, 2012: 45). – За овај канапеј нема више места у собу. Треба да га изнесемо напоље.
- капица** - женска празнична капа за коју су прешивени талири < рум.бан. *căpiță* (Turcuș, 2009: 438). – Капице су носиле младе венчане жене.
- карта** - музлица < рум. бан. *cart* (Murariu, 2012: 43). – Мама је викала из шталога: сине донеси ми карту да помузам краву.
- касапија** - касапница < рум. бан. *căsăpie* (Murariu, 2012: 46). – Ми купујемо из касапије само месо говеђе и кобасице.
- кизуљ** - имењак < рум. бан. *chiz* (Costin, 1926: 79). - Ја и мој кизуљ смо седели на диван скоро два сата.
- китуш** - свежањ (сувог лишћа дувана) < рум. бан. *chituș* (Răcovișanu, 2009: 37). – Кад се припраљо дуван за фабрику, су се прајли китуши од по десет листа.
- кицеља** - опрег, опрегача (кратка превоугаона тканина на којој висе обојени вунени конци) < рум. бан. *chițele* (Costin, 1926: 79). – Млађе жене и дивојке су носиле напред прпете клечане, а натраг кицеље.
- клобашек** - крвавица < рум. бан. *călbășeț* (Murariu, 2012: 44). – Касапин нам припраљо месо, а ми смо тасали кобасице и клобашеци.
- кломба** - кламфа < рум. бан. *cloambă* (Murariu, 2012: 52). – Мајстор ме послао у гожђару да купим две кломбе.
- ковачија** - ковачница < рум. бан. *covășie* (Murariu, 2012: 58). – У нашу ковачију су се потковали коњи, калили равници, стезали рафови и др.

- козаче** - велике богиње < рум.бан. *codzăşe* (Murariu, 2012: 55). – Деца су нам болесна. Имаду козаче.
- колдуш** - луталица, мангуп < рум. бан. *colduş* (Costin, 1934: 76). – Је време да се смириш, му вели мама. Што одиш као колдуш.
- комеђа** - циркус, свађа, неприлика < рум. бан. *comegie* (Țepelea, 1974: 147). – Тамо су се свађали и тукли, па су напрајли праву комеђу.
- лавта** - виолина < рум. бан. *laftă, lavta, labta* (Costin, 1934: 117). – Тетак Ванка је био јуче у Тимишвар и си купио лавту нову.
- лајбер** - прслук, рум. бан. *laibăr* (Pătruț, 2002: 77). – Док смо били деца, мама нам прајла лајбери од вуне.
- лојтра** - лотра < рум. бан. *loită* (Murariu, 2012: 95). – Баба је био јуче код вогнера и си купио лојтре нове.
- лувташ** - виолиниста < рум. бан. *lăutaş* (Murariu, 2012: 94). – Код нас у село су дојодили да свираду лувташи Власи.
- мајмука** - мајмун < рум. бан. *măimucă* (Murariu, 2012: 98). – Мој син је ведео мајмуку кад је био мамом у циркус у Тимишвар.
- мандула** - крајник < рум. бан. *mandulă* (Murariu, 2012: 97). - Мој брат је био оперисан од мандуле у шпитар у Логож.
- машђиоњ** - очух < рум. бан. *măşcioni* (Pătruț, 2002: 83). – Јован није Милицин баба. Он јој је машђиоњ.
- машђиоња** - маћеха < рум. бан. *măşcioane* (Pătruț, 2002: 83). – Даница је рано остала без маме. Баба јој довео у кућу машђиоњу.
- моркоњ** - мрква < рум.бан. *morconî* (Murariu, 2012: 103). – Сестра је донела из грдине три моркоња, два поштрнака и јену киту миродије.
- мотка** - канура, пасмо < рум. бан. *motcă* (Murariu, 2012: 104). – Ономуче сам купио три мотке вуне да ми напрај мама сведер.
- обрчири** - женски узан вунени појас < рум. бан. *brăcire, мн. brăciri* (DSB, IV, 1988: 114-116). – Ја се сећам како су оно одавно младе жене опасивале обрчири.
- окошиват се** - правити се важним < рум.бан. *se ocoşi* (Murariu, 2012: 109). – Овај момак се јако окошава.
- окце** - окно < рум. бан. *ocheţ* (Pătruț, 2002: 93). – Синоћ ветар нам разбио окце на пенџер кид сокака.
- олтоњиват** - калемити < рум. бан. *oltoni* (Murariu, 2012: 110). – Мој ујка ми олтоњиво пре два дана три кајсине.
- памука** - вата < рум. бан. *pătucă* (Costin, 1926: 153). – Мама ме послала у апатику да јој купим два пакета памуке.
- пекарија** - пекара < рум. бан. *pecărie* (Dănilă-Boldureanu, 2011: 469). - Ова пекарија је баш насред села.

- пећак** - закрпа, парче < рум.бан. *pecic* (Pătyruț, 1999: 111). – Шнајдер ми метао пећак на издрту ногавицу чокшире.
- пиглајс** - пегла < рум. бан. *piglais* (Murariu, 2012: 117). - Од два дана имамо у кућу пиглајс нов.
- пиглит** - пеглати < рум. бан. *piglui* (Dănilă-Boldureanu, 2011: 469). – Тамо у ону другу собу мама ми пигли кошуљу.
- постајка** - махуна < рум. бан. *postaică* (Murariu, 2012: 122). – Мајка је набрала котрицу постајке од грашка.
- привада** - нужник < рум. бан. *privadă* (Răcovișanu, 2009: 90). – Код мојега деде привада је на гувно, поза шталог.
- пулфер** - пудер < рум. бан. *pulfăr* (Murariu, 2012: 126). – Кад је била млада мама си куповала пулфер у дућан поред кућаварошке.
- равол** - револвер < рум. бан. *răvolv* (Pătruț, 2002: 115). – Кад сам био у катане сам пуцо пушком и раволом.
- рајпеза** - шибица < рум. бан. *răpențe, răipeliț* (Costin, 1934: 165). – На трпезу су биле две шкатуле рајпезе: јена пуна, а друга празна.
- растеница** - спољна ивица кревета постављеног поред зида < рум. бан. *răstălniță, răstamniță* (Costin, 1934: 165). – Човек и жена лежиду у кревет. Он је окренут кид стене, а она кид растенице.
- рѣнга** - харинга < рум. бан. *arângă* (Murariu, 2012: 24). – Мама је донела из Тимишвара јену килу рѣнге.
- ромаѣница** - камилица < рум. бан. *romoniță* (Murariu, 2012: 131). – Сваке године деца купиду ромаѣнице за чај.
- руга** - црквена слава < рум. бан. *rugă* (Turcuș, 2009: 442). – На Спасовдан је руга у млогим селима у Банат.
- сапунило** - сапуница < рум. бан. *săpunele* (Murariu, 2012: 133). – Кад је опрла кошуље мама је бацила сапунило у канал.
- скимосават се** - кривити се, церити се < *se schimosi* (Murariu, 2012: 134). – Онај човек се напјо добро, па сад се скимосава.
- скуверса** - палачинка < рум. бан. *scovarză* (Murariu, 2012: 135). - Ја и брат смо рекли маме да нам испече неколико скуверсе.
- спѣја** - спахија < рум. бан. *spăie* (Murariu, 2012: 138). – У она стара времена спѣје су биле и у овај наш крај.
- трѣак** - отворени ходник < рум. бан. *târnaț* (Costin, 1926: 200). – Данас смо изнели из кујне све ствари у трѣак. Сутра ћемо је крчишат.
- трона** - кијавица < рум. бан. *troană* (Murariu, 2012: 159). – Зимѣ млого деца имаду трону.
- тропа** - пијан као земља < рум. бан. *tropa* (Murariu, 2012: 159). – Наш комшија је пјан тропа.

- трумак** - хрен < рум. бан. *tormac* (Costin, 1934: 203). - Кад таремо трумак нам течеду сузе.
- улој** - уље < рум. бан. *uloi* (Flora, 1971: 235). – Ујка је метуо у кочија четири вреће сунчовице и је ошао у Будинци да прај улој.
- фишкар** - адвокат < рум. бан. *fişcal* (Dănilă-Boldureanu, 2011: 457). – Овај фишкар је добар, него је јако скуп.
- флаштер** - фластер < рум. бан. *floaştăr* (Murariu, 2012: 73). – Тамо де је пре био флаштер, сад је асфалт.
- фоштомок** - свежањ < рум. бан. *foştomoc* (Costin, 1926: 107). – Мајка је донеле из грдине фоштомок сламе да наложи ватру.
- фундумек** - фундамент < рум. бан. *fundamec* (Costin, 1934: 95). Фундумек је готов. Сутра мајстори ћеду почет да зидаду кућу.
- цин** - коситор < рум.бан. *şin* (Murariu, 2012: 163). – Јуче сам купио две руде цина.
- циноват** - калајисати < рум.бан. *şinui* (Murariu, 2012: 1630). – Јутрос сам био код клонфера да ми цинује црепњу.
- цукнут** - пољубити < рум.бан. *ţuca* (Pătruţ, 1999: 8). – Мама је цукнула сина и му пожелела срећан пут.
- чоломак** - чоломада, мишлингер < рум. бан. *ciolomac* (Murariu, 2012: 51). – Деда је доно коњима нарче чоломака.
- шињор** - шнур, врпца < рум. бан. *şinor* (Candrea, 1931: 1250). – Марија је напрајла шињор за пачме.
- шлафка** - патика, обично мн. шлафке < рум. бан. *şlap* (Murariu, 2012: 198). – Мама је купила децама шлафке нове.
- шофра** - шупа за кола < рум. бан. *şofru* (Costin, 1926: 195). - Почима да иде киша. Треба да сотерамо кола у шофру.
- шпитар** - болница < рум. бан. *şpitari* (Țepelea, 1974: 66). - Деда је био интерниран две недеље у шпитар у Тимишвар.
- шпогод** - канап < рум. бан. *şpogot* (Dănilă-Boldureanu, 2011: 478). - Сам ти доно овај шпогод да свежеш врећу.
- штрк** - рода < рум. бан. *stârc* (Costin, 1926: 186). – Штрк је наместјо гњиздо на комшијин комин.

Подела позајмица на тематске групе

1. Човек, понашање, мане, душевно стање, личне потрепштине: бекер, бљавка, буздура, букиларош, вењитура, колдуш, окошиват се, скимосават се, тропа.

2. Собни намештај, постелина, направе и њихови делови, друге кућне потрепштине: акоњ, дрикала, дуба, дуна, калај, канапеј, карта, пиглајс, растеница.
3. Обућа и одећа: бекеш, бок, буђе, капица, кицеља, лајбер, обрчири, шињор, шлафке.
4. Биљни и животињски свет: зомбор, кајсина, мајмука, моркоњ, постајка, ромањица, трумак, чоломак, штрк.
5. Родбинске и друге везе: варуцуљ, верујка, дода, дојка, кизуљ, машћијоњ, машћијоња.
6. Кућа и окућница и њихови делови: вакница, окце, привада, трњак, флаштер, фундумек, шофра.
7. Музички инструменти, музичари, славље, игре: арђиљана, бронка, бронкаш, лавта, лувташ, руга.
8. Прехрамбени производи, јела и теста: боболош, зупа, клобашек, рѣнга, скуверса.
9. Потрошачки материјали: мотка, памука, рајпеза, улој, фоштомок, шпогод.
10. Радње: дрипит, олтоњиват, пиглит, циноват, цукнут.
11. Радионице, продавнице и устаное: ковачија, пекарија, касапија, шпитар.
12. Медицински термини: козаче, мандула, трона.
13. Занати и професије: анцелир, вогнер, фишкар.
14. Грађевински материјали: вајуга, кломба.
15. Метали: бађик, цин.
16. Етерогена група: багју, батакуј, бурфа, гавед, грумпут, здреље, саља, китуш, комеђа, лојтра, пећак, пулфер, равол, саунило, спја.

Закључак

Највећи број наведених позајмица је у употреби и дан-данас. Мањи је број оних које су остале само у сећању старијих генерација, као што су *бекеш*, *грумпут*, *пулфер* и др. Све су се позајмице из румунског банатског поддијалекта подвргле српском језичком систему, па се тако њихова структура знатно изменила. Румунски вокали *ă* и *â* су били замењени вокалима *a* и *u*, а дифтонг *oa* је прешао у монофтонг: *burfă* > *бурфа*, *băgic* > *бађик*; *căisăpă* > *кајсина*, *tăgăzăpă* > *магазина*; *broancă* > *бронка*, *cloambă* > *клмба*. Наводимо овде интересантан случај када се од бивше румунске банатске позајмице из српског језика ствара нова позајмица у “банатско-црногорском” језику: срп. *козице* > рум. бан. *codzășe* > бан. црнг. *козаче*; срп. *окно* > рум. бан. *ocheș* > бан. црнг. *окце*.

Литература

- Candrea, 1931: I.– A. Candrea, GH. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. I. – A. Candrea, Partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, București, Editura “Cartea românească”.
- Costin, 1926: L. Costin, *Graiul bănățenilor*, I, Timișoara.
- Costin, 1934: L. Costin, *Graiul bănățenilor*, II, Turnu Severin.
- Dănilă-Boldureanu, 2011: I. V. Boldureanu, S. Dănilă, C. Ungureanu, *Antologia literaturii dialectale bănățene* (poezie, proză, teatru), 1891 – 2011. Selecție, cronologie, precizări, note și mențiuni bio – bibliografice: I. V. Boldureanu și C. Ungureanu. Transcrierea textelor: I. V. Boldureanu. Glosar: S. Dănilă și I. V. Boldureanu, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- DSB, I, 1985: *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. I, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.
- DSB, II, 1986: *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. II, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.
- DSB, III, 1987: *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. III, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.
- DSB, IV, 1988: *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. IV, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.
- Flora, 1971: *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Beograd.
- Murariu, 2012: I. Murariu, *Vorbe d’ale noastre. Glosar girocean*. Ediția a III-a revăzută și adăugită, Timișoara, Editura Marineasa.
- Pătruț, 1999: Șt. Pătruț, *Antologia poeziei în grai bănățean* nr. 13 din colecția “Grai bănățean”, Lugoj, Editura Dacia Europa Nova.
- Pătruț, 2002: Șt. Pătruț, *Dicționar regional de cuvinte în grai – Zona Banat – Colecția “Grai bănățean”*, Lugoj, Editura Dacia Europa Nova.
- Răcovișanu, 2009: S. Teodorescu – Răcovișanu, *Glosar de termeni dialectali din comuna Racovița, județul Timiș*. Colecția “Tezaur bănățean” 1, Timișoara, Editura de Vest.
- Tamaș, 1966: L. Tamas, *Etimologisch – historisches Wort erbuch der ungarischen Elementen in Romänischen*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Turcuș, 2009: A. Turcuș, *Poezie în grai bănățean*, vol. I. Ediție îngrijită de Aurel Turcuș, Timișoara, Editura Orizonturi universitare.
- Țepelea, 1974: *Ano, Ano, Lugojano*. Versuri în grai bănățean. Selecție, prezentare și introducere de Gabriel Țepelea, Timișoara, Editura Facla.
- Vesku, 1976: V. Vesku, *Govor Banatske Crne Gore*, “Zbornik za filologiju i lingvistiku”, XIX1.
- Ивић, 1956: “Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду”, I
- Степанов, 2014: Љ. Степанов и др., *Статистички подаци о Србима у Румунији*, Темишвар, Савез Срба у Румунији.

Трпча, 1961: Т. Н. Трпча, *Острво “црногорског” становништва у Банату*, “Нови живот”, V, бр.1

Церовић, 1997: Љ. Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, Нови Сад, Матица српска.

Жива Ђ. Милин

ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ РУМЫНСКОГО БАНАТСКОГО ПОДДИАЛЕКТА В ГОВОРЕ БАНАТСКИХ “ЧЕРНОГОРЦЕВ”

Резюме

Среди иностранных слов в говоре банатских “Черногорцев” лексические заимствования из румынского банатского поддиалекта привлекают внимания современными сербистами. Заимствования из этого поддиалекта восходят к непосредственному контакту сербских жителей с окружающим румынским населением, живущим на северо-востоке от города Тимишоара. Наш список этих заимствований - маленький вклад исследованию лексических заимствований в “банатско-черногорском говоре”.

Ключевые слова: банатский, вклад, говор, житель, заимствование, контакт, поддиалект, сербист, язык.

СРЕМСКИ БРАНКОВИЋИ И СРПСКИ МАНАСТИРИ У БАНАТУ

Након пада Српске Деспотовине под турску власт 1459. године, српска владарска породица Бранковић се нашла у егзилу. Као номинални српски деспоти и угарски вазали, припадници породице Бранковић учествовали су у војним походима угарских владара у другој половини 15. и на почетку 16. века. Угарски краљ Матија Корвин је 1485. године позвао удовицу деспота Стефана Бранковића, Ангелину и њихове синове, Ђорђа и Јована, како би преузели вођство над српским народом у јужној Угарској. Они су добили поседе у Срему због чега су познати као сремски Бранковићи. Као предводници српског народа, старали су се о многим сферама живота, укључујући и духовну. Познато је да су били даваоци манастира на Светој Гори и да су подизали цркве и манастире у јужној Угарској. О њиховој ктиторској делатности на подручју јужне Угарске сведочи мали број сачуваних савремених историјских извора. Народна традиција, каснији извори и литература сремским Бранковићима приписује подизање више православних манастира на подручју Срема, Бачке и Баната. Као оснивачи или обновитељи светиња у Банату помињу се за манастире Светог Ђурђа, Месић, Златицу, Базјаш, Кусић, Средиште, Шемљуг, Партош и Бездин. Циљ рада је да анализом сачуваних писаних извора испита веродостојност ових вести и да укаже на утицај сремских Бранковића на српски народ у Банату.

Кључне речи: Банат, позни средњи век, сремски деспоти, Стефан Бранковић, Ангелина Бранковић, Ђорђе (Максим) Бранковић, Јован Бранковић.

Последица пада Српске Деспотовине под турску власт 20. јуна 1459. године и престанак српске средњовековне државности биле су миграције српског народа и власти на простор јужне Угарске (ИСН II, 1982: 313; Спремић, 1994: 545).³ Чланови српске владарске породице Бранковић су ус-

¹ dragana.milic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451–03–66/2024–03). Припремљено у оквиру пројекта *Историја данас, изазови и искушења*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 336/1–6–01).

³ Исељавање Срба у јужну Угарску је било актуелно од друге половине 14. века, а интензивније у време ратовања против Турака. Преседан је био пад Деспотовине о чему постоји обимна

лед опречних ставова по питању вођења спољне политике били сукобљени и напустили су Србију и пре пада престонице (в. ИСН II, 1982: 305–313, 373–375; Спремић, 1994: 504–552).

Син деспота Ђурђа Бранковића, Стефан који је, иако слеп, био владар после смрти деспота Лазара, прогнан је из Деспотовине 8. априла 1459. године. Њему је одузета власт због склапања брака између Јелене, ћерке деспота Лазара и босанског престолонаследника Стефана Томашевића, који је на тај начин постао српски деспот (ИСН II, 1982: 306–313; Спремић, 1994: 533–545). Путовање Стефана Бранковића је тиме почело. Он је најпре отишао у Будим, а пошто није добио ништа од очевих некадашњих поседа, упутио се код своје сестре Катарине Цељске, удовице грофа Улриха II Цељског. Уз њену помоћ отпутовао је у Дубровник средином 1460. године. Тамо је добио новчану помоћ и понуду да купи посед на дубровачкој територији, али није успео да поврати средства која су припадала његовом оцу. Након тога, отишао је Ђурђу Кастриоту – Скендербегу, са којим се ородио оженивши његову свастик. Пре почетка новембра 1460. године Стефан се оженио Ангелином, ћерком Аријанита Комнина („дѣщер ѿранитовѣх племенѣ“, „дѣшн бл(а)гоуствѣаго кнеза арѣванитѣскаго, аранита храбраго“), господара Коњуха (Елбасана) у области Шкумбе, и Марије Мусаки, ћерке Андрије III, господара Епира (Стојановић, 1927: 42; Стефановић, 1986: 134; Поповић, 1957: 79, 83; Dinić Knežević, 1975: 21). Стефан је као мираз добио посед ради издржавања. Међутим, средином наредне године се са супругом упутио на Апенинско полуострво, најпре миланском дуки Франческу Сфорци, којем га је препоручио и Скендербег. Неко време је боравио у Венецији, а стално се настанио у граду Београд у Фурланији, југозападно од Удине, у замку који је 1465. године откупио уз помоћ сестре Катарине. Овде је са породицом живео јако скромно, а у тестаменту је навео да својим наследницима нема шта да остави (Dinić Knežević, 1975: 20–23; ИСН II, 1982: 374–375; Спремић, 1994: 553–554; Томин, 2016б: 8–9).

Деспот Стефан је умро 9. октобра 1476. године, после чега су његова супруга Ангелина, ћерка Мара и синови Ђорђе и Јован доспели у још тежу ситуацију (Dinić Knežević, 1975: 23; Спремић, 1994: 554; Ивић, 1996: 30–31). Иако су имали заштиту Млетачке Републике, због тешке материјалне ситуације били су приморани да крајем 1478. године оду у Беч цару Фридриху III Хабзбуршком (1440–1493), непријатељу угарског краља, по савету Катарине Цељске. Цар им је доделио на уживање дворац Вајтерсфелд у Корушкој. Уз његову помоћ и посредовање склопљен је брак између Маре и монфератског маркгрофа Бонифација Палеолога V, који је био потомак византијског цара Андроника II Палеолога (1282–1328) и Ирине од Монферата (Dinić Knežević, 1975: 28; Спремић, 1994: 554).

литература. За основни преглед видети: Поповић, 1957: ИСН II, 1982: 314–329, 373–388, 431–478; Динић Кнежевић, 1988: 7–42.

је угарски краљ ратовао. Деспот Ђорђе је био вазал краља Матије и управљао је дарованим поседима као један од угарских племића пошто је Срем био угарска државна територија. Срби који су били насељени у Угарској поред њене границе са Османским царством, били су уклопљени у угарски феудални систем, а деспот је имао улогу у њиховом окупљању и спречавању побуна. Обавеза српског деспота била је да учествује у војним походима угарског краља са одредом од 1.000 лако наоружаних коњаника хусара (ИСН II, 1982: 447; Божанић, 2014: 52). Деспотову војску су чинили људи који су живели на његовим поседима и најамници, а војна организација је била уклопљена у угарски систем (Dinić Knežević, 1975: 42–44).

Деспоти Ђорђе и Јован су добили поседе претежно у Срему и Славонији које је у истом својству држао деспот Вук.⁶ Како се главнина поседа налазила у Срему, где је била и њихова резиденција, познати су као сремски Бранковићи. Угарски краљ им је даровао „*отъѣство нхъ сремъ*“ (Вукомановић, 1859: 127). Деспоти Ђорђе (1486–1497/8) и Јован (1493–1502) имали су улогу вође Срба, не само политичког већ и културног (Божанић, 2012: 115; ИСН II, 1982: 455). Оба брата су имала титулу деспота после реформе краља Владислава II по којој су по две личности биле ангажоване у одбрамбеном систему (ИСН II, 1982: 453). Српски народ је био у тешком положају јер је римокатоличка црква настојала да шири свој утицај тако да су деспоти иступали као заштитници Срба. Њихов положај није био нимало једноставан, али су успевали да истрају.⁷

Деспот Ђорђе се замонашио између августа 1497. године и јула 1499. године (ИСН II, 1982: 455, 447, нап. 8; Томин, 2016а: 8). По монашењу је добио име Максим: „*Гюргъ постригъ се нареуень вьсть Мазницъ*“ (Стојановић, 1927: 254, № 7936). Титулу српског деспота је након овога носио само Јован, који се посветио борби против Турака и правио планове за обнову Српске Деспотовине (Спремић, 1994: 555–556). Међутим, до већег ратног сукоба није дошло и борба се углавном сводила на одбрану границе и продоре на турску пограничну територију (Dinić Knežević, 1975: 36–38; ИСН II, 1982: 458–460). Максим је обављао дипломатску делатност за свог брата и новембра 1502. године отишао је у Млетачку Републику, како би дужду Леонарду понудио сарадњу у борби против Турака. Ова мисија је завршена неуспешно, а деспот Јован је умро од грознице 10. децембра 1502. године без мушких потомака (ИСН II, 1982: 460; Спремић, 1994: 556; Томин, 2016а: 10).

Након смрти деспота Јована, угарски краљ Владислав II је заједно са

⁶ О поседима детаљније: Dinić Knežević, 1975: 28–35.

⁷ Деспоти Ђорђе и Јован умешали су се у сукоб око избора новог краља Угарске будући да је Матија умро 1490. године без законитог наследника. Осим тога, имали су обавезу да ратују за владара кад год је то било неопходно и да штите своје поседе од других угарских великаша. О деловању српских деспота у Угарској детаљније: Dinić Knežević, 1975: 27–44; ИСН II, 1982: 445–464; Божанић, 2012: 115–128; Божанић, 2014: 50–66; Томин, 2016а.

властелом Максиму понудио деспотску титулу, што је он одбио: „по сѣдрѣти же брата его поноуждень бываеѣ маѣзидѣ кралѣмѣ и вѣсѣмѣ властелѣ пакѣ прѣѣти деспотства санѣ, онѣ же не вѣсхотѣвѣ“ (Вукомановић, 1859: 127). Због тога је за новог деспота именован Иваниш Бериславић, један од најмоћнијих хрватских великаша за кога се удала удовица деспота Јована Бранковића, Јелена (Dinić Knežević, 1975: 39; ИСН II, 1982: 461). Овим догађајем су Максим и Ангелина, обоје монаси, остали без свих посѣда које су држали сремски Бранковићи као српски деспоти у Угарској и вазали угарског краља.⁸ Због тога су након 1502. године отишли у Влашку, војводи Јовану Радулу IV Великом (1485–1508) носећи мошти светих деспота, Стефана и Јована (Вукомановић, 1859: 128; Dinić Knežević, 1975: 39; ИСН II, 1982: 461; Томин, 2016а: 10, 12).

У Влашкој је Максим уживао велики углед и по смрти влашког митрополита, војвода Радул је њему поверио положај влашког митрополита и задатак да организује црквени и монашки живот (Вукомановић, 1859: 128; Стефановић, 1986: 136; ИСН II, 1982: 461; Томин, 2016а: 14). Година ступања у митрополитско достојанство није позната, али се сматра да се ово догодило између 1504. и 1508. године. Након смрти војводе Радула, Максим и Ангелина су напустили Влашку и вратили су се у јужну Угарску (Вукомановић, 1859: 128; Томин, 2016а: 14).

У Срему су Максим и Ангелина, уз подршку Стефана и Марка Јакшића и влашког војводе Њагоја Басарабе, подигли манастир Крушедол, посвећен Благовештењу у коме су премештене мошти деспота Стефана и Јована (Вукомановић, 1859: 128–129; Стефановић, 1986: 136; Томин, 2016а: 14; Џамић, 2016: 475). Крушедол је постао седиште Београдско–сремске митрополије и центар духовног и културног живота Срба у јужној Угарској, а Максим је именован за београдског митрополита. Максим је преминуо 18. јануара 1516. године у Крушедолу, а његова мајка Ангелина највероватније 30. јула 1520. године у својој задужбини, Сретењском манастиру у селу Крушедол (Вукомановић, 1859: 129; Dinić Knežević, 1975: 40; ИСН II, 1982: 464; Томин, 2016а: 18; Џамић, 2016: 475–476). Максим и Ангелина су по смрти канонизовани и придружени су култу деспота Стефана и Јована, а њихове мошти су се налазиле у манастиру Крушедолу (Томин, 2016б: 18).⁹ На тај начин је култ сремских Бранковића почео да се шири у српском народу.

⁸ Ангелина се замонашила у периоду између 1502. и 1509. године (Томин, 2016б: 12).

⁹ Њихове мошти су биле похрањене у манастиру Крушедолу до 1716. године, када су их Турци након пораза у бици код Петроварадина спалили заједно са манастиром. Остала је сачувана само лева рука свете мати Ангелине, као и делови моштију чланова њене породице (Вукомановић, 1859: 129; Стефановић, 1986: 137; Dinić Knežević, 1975: 40; Томин, 2016а: 18; Томин, 2016б: 48).

Сремски Бранковићи су се за живота старали о црквама и манастирима негујући традиције владара из српске средњовековне државе. Познато је да су били дародавци манастира на Светој Гори и да су подизали цркве и манастире у јужној Угарској (Dinić Кнежевић, 1975: 40–41; Ивић, 1996: 39; Томин, 2016а: 18, 20, 22, 24–25; Томин, 2016б: 18–20, 30, 32, 36; Џамић, 2016: 473–484). О њиховој ктиторској делатности на подручју јужне Угарске сведочи мали број сачуваних савремених историјских извора. Међутим, народна традиција, каснији извори и литература деспоту Ђорђу, деспоту Јовану и њиховој мајци Ангелини приписује подизање више православних манастира на подручју Срема, Бачке и Баната. Као оснивачи или обновитељи светиња у Банату помињу се за манастире Светог Ђурђа, Бездин, Шемљуг, Средиште, Партош, Месић, Кусић, Златицу и Базјаш.

Треба напоменути да потврде о поседима сремских Бранковића у Банату нема, што изазива сумњу о њиховој ктиторској делатности. Познато је да је Банат био насељен српским становништвом, чија се бројност повећавала од краја 14. века, да би половином наредног века стекао претежно српски карактер, а средином 16. века простор од Темишвара и Липове до Дунава се често у изворима назива Рашка или Србија (Поповић, 1955: 32, 36; Крстић, 2010: 83–84; Крстић, 2011: 210).¹⁰ Због тога не треба потпуно одбацити могућност да су поменути манастири основани или обновљени у позном средњем веку, али поуздани подаци о њиховим ктиторима изостају.

Најсеверније од свих поменутих манастира је Бездин, који се налази на левој обали реке Мориш у близини Арада, на територији села Мунара, које је било у поседу Милоша Белмужевића а потом Јакшића, истакнутих припадника српске властеле у јужној Угарској (Роровић, 1996: 49; Ивић, 1996: 41; Јовановић, 2000: 111; Степанов, Бугарски, 2003: 16; Лемајић, 2013: 7, 10). Назив манастира вероватно потиче од притоке Мориша, Бездне, а у изворима се јавља као Реметак, Мунара, Мунарски манастир, Српски манастир Мунара и Бездин (Зеремски, 1907: 98; Јовановић, 2000: 112–113). Како су у Поморишју у другој половини 15. и првој половини 16. века поседе имали Белмужевићи и Јакшићи, ктитор манастира може потицати из ових породица (Ивић, 1996: 26–28). Међутим, народно предање оснивање Бездина, поред Јована Јакшића, приписује и деспоту Јовану Бранковићу.

Манастир Бездин је посвећен Ваведењу Пресвете Богородице и најстарији поуздани помен о њему налази се у *Псалтиру* Божицара Вуковића из 1519/1520. године. У њему се наводи да је манастир почео да се гради 1539. године „настојанијем архимандрита Јоасафа Милутиновића и иконама јеромонаха Леонтија Богојевића, уз помоћ све браће хришћана“ (Зеремски, 1907: 99; Бугарски, 1995: 63; Роровић, 1996: 50; Јовановић, 2000: 112). Археолошка истраживања су утврдила постојање старијих слојева зидања из 15. века, па би се горепоменути текст односио на обнову манастира. Међу-

¹⁰ О Банату у средњем веку видети: Поповић, 1955: 22–30; Крстић, 2010: 65–90.

тим, података о првим ктиторима нема, док су други ктитори поменути као „браћа хришћани“, односно имућније српске породице. Због тога је отворена могућност да су једни од њих били Јакшићи, које народна традиција памти као ктиторе (Поповић, 1955: 29–30; Јовановић, 2000: 112; Степанов, Бугарски, 2003: 16–18).

Манастир Светог Ђурђа, који се налази на реци Брзави, југоисточно од Темишвара, према предању основао је деспот Јован Бранковић (Поповић, 1955: 29; Поповић, 1957: 283; Зиројевић, 1984: 182; Јовановић, 2000: 87). Манастирска црква, а самим тим и манастир, посвећена је Светом великомученику Георгију, који је у народу овог краја познатији као Ђорђе или Ђурађ. По локалном називу, манастир и село које му припада, познати су као Сенђурађ, Сенђурђе или Шенђурац (Јовановић, 2000: 87). Према једној верзији предања манастир је основан у 8. веку, а касније је обнављан. Међутим, присутније је предање које ктиторство приписује деспоту Јовану Бранковићу. Наиме, када су монаси одлучили да обнове цркву 1793. године, пронашли су камену плочу у олтарском делу цркве, на којој је писало да је деспот Јован Бранковић почео да зида манастир 15. августа 1485. године (Зеремски, 1907: 136–137; Матић, Ђорђевић, 1970: 89; Јовановић, 2000: 87; Ђекић, Ђекић, 2018: 337). Међутим, Бранковићи су дошли у Срем 1486. године, а Јован је титулу деспота понео 1493. године што доводи у сумњу овај навод. Такође, поменути натпис на каменој плочи није сачуван и вести о њему су познате на основу преписа игумана Августина Петровића, који је 1793. године наложио да се стари камен са натписом и оловна плоча са подацима о подизању нове манастирске цркве узидају поново у темељ најисточнијег дела олтарског простора (Зеремски, 1907: 136; Јовановић, 2000: 87). Ни посвета манастира Светом Ђорђу као заштитнику династије Бранковић није убедљив доказ да је деспот Јован његов ктитор (Зеремски, 1907: 135).

Манастир је био активан у другој половини 15. века на шта упућује податак о Аристарху (1486–1492), првом познатом игуману Светог Ђурђа (Јовановић, 2000: 87). То, ипак, не пружа податке о времену његовог оснивања и ктитору. Наредни помен манастира је у турским катастарским пописима насталим 1566/7. и 1579/80. године (Зиројевић, 1984: 182; Роровић, 1996: 232). Манастир Сенђурађ се помиње у *Молитвенику Пресвете Богородице* из 1623. године и *Катастигу Пећке Патријаршије* 1660. и 1666. године, али без детаљнијих описа и помена ктитора (Зеремски, 1907: 137–138; Матић, 1931: 450; Матић, Ђорђевић, 1970: 90; Јовановић, 2000: 89).

Манастир Шемљут се налази североисточно од Вршца, у данашњем румунском делу Баната. Манастирска црква је била посвећена Ваведењу Пресвете Богородице и помиње се у турском катастарском попису из 1566/7. године, што указује да је Шемљут основан пре турског заузимања Баната 1552. године (Зиројевић, 1984: 205). Услед тешких историјских околности манастир је 1777. године био укинут и припојен Месићу, јер је требало да

постане парохилјална црква (Точанац Радовић, 2018: 173).¹¹ Ипак, његов непокретни инвентар је дат на лицитацију, а манастир је купио Јован Остојић из Темишвара, а његови наследници су га претворили у породични маузолеј 1782. године. Шемљуг је 1934. године поделом између српске и румунске цркве припао румунској епископији у Карансебешу, променио је име у Сарака и од тада је посвећен Христовом Преображењу (Роровић, 1996: 254; Јовановић, 2000: 155–156).

О најранијој прошлости Шемљуга не постоје писани историјски извори. Углавном се по његовој архитектури изводи претпоставка да је подигнут у позном средњем веку, због чега поједини истраживачи као ктитора наводе деспота Ђурђа Бранковића уз уверење да је изграђен на његовом поседу (Роровић, 1996: 254; Јовановић, 2000: 155). Према народном предању манастир Шемљуг је основао деспот Јован Бранковић крајем 15. века (Поповић, 1955: 29). Међутим, први поуздани подаци о манастиру потичу из 18. века, када је извршена обнова манастирске цркве (Јовановић, 2000: 156, 158). Будући да нема поузданих историјских извора, питање о времену изградње и првом ктитору остаје отворено.

Манастир Средиште, посвећен Светим Архангелима Михаилу и Гаврилу, налази се северно од Вршца у српском делу Баната. Будући да је у средњем веку постојало насеље Средиште, изводи се претпоставка да је и манастир основан у то време (Јовановић, 2000: 45). Међутим, нема помена о њему у сачуваним историјским изворима из средњег века. Сматра се да се у 16. веку у турским документима јавља под именом Црња или Чрње код села Средиште и први пут се помиње у турским дефтерима из 1566/7. и 1579/80. године (Зиројевић, 1984: 188; Јовановић, 2000: 45). Под именом Средиште помиње се у изворима из 18. века, као задужбина деспота Јована Бранковића. Манастир је 1774. године укинут и асфилиран Месићу, а 1788. године су га Турци срушили (Јовановић, 2000: 45–46).

Манастир Партош се налази северозападно од Вршца, у данашњем румунском делу Баната, а према народном предању и каснијим поменима у литератури основао га је деспот Јован Бранковић (Зеремски, 1930: 207; Поповић, 1955: 29; Јовановић, 2000: 163). Манастир Партош поред главне цркве, која је посвећена Светим арханђелима Михајлу и Гаврилу, има и малу цркву, најпре посвећену Уздизању Часног крста, па Успењу Богородице (Јовановић, 2000: 163–166). Иако не постоји потврда у историјским изворима, оснивање овог манастира се одређује у временском периоду од

¹¹ Укидање српских православних манастира у Банату било је део реформе царице Марије Терезије која је спроведена у Карловачкој митрополији 70–их година 18. века. У том циљу спровођен је попис манастира да би се утврдило у каквом су стању. Манастири са малим бројем монаха и они који нису имали писани доказ о оснивању и поседима који је био неопходан, већ су се позивали на предање, укинута су до 1778. године. О разлозима, процесу, начину и последицама смањења броја манастира у јужној Угарској видети детаљније: Точанац Радовић, 2018: 165–178.

12. до 15. века. Међутим, први познати помен Партоша у изворима налази се у турском катастарском попису из 1566/7. године, што сведочи да је основан пре турског заузећа Баната (Зиројевић, 1984: 160). Затим се помиње у јеванђељу, које је јеромонах Лаврентије Црногорац 1571. године приложио овом манастиру (Зеремски, 1930: 208; Јовановић, 2000: 163). Више података о манастиру Партош потиче из 17. и 18. века. Међутим, Партош је изгубио статус манастира после Регуламента царице Марије Терезије из 1777. године и претворен је у парохијску цркву, а потом је прешао под јурисдикцију Румунске православне цркве (Точанац Радовић, 2018: 173; Јовановић, 2000: 163).

Манастир Месић, посвећен Светом Јовану Крститељу, налази се југо-источно од Вршца у данашњем српском делу Баната (Зеремски, 1907: 150; Јовановић, 2000: 13). Име је добио по потоку Месић, који тече у близини манастира. О оснивању манастира има више верзија народног предања, тако да је тешко изучавати његову најранију историју. У изворима и литератури од 18. века се његов настанак ставља у широки временски оквир од 9. до 13. века, а пошто је временом запустео, крајем 15. века обновили су га деспоти Ђорђе и Јован Бранковић, или само деспот Јован (Љуштина, 1798б: 5; Зеремски, 1907: 151; Јовановић, 2000: 13; Рацков, 2002: 13–19).

Према једној верзији, манастир је 1225. године основао Арсеније Богдановић који је као хиландарски монах дошао у овај крај, а Свети Сава га је поставио за игумана (Љуштина, 1798б: 6–7; Зеремски, 1907: 151). Према другој верзији, ктитор је Свети Сава, који је за првог игумана поставио свог ученика Арсенија (Рацков, 2002: 10, 13–14; Јовановић, 2000: 13). Свети Сава је према народном предању био ктитор манастира Месић, Златица, Кусић и Базјаш, током своје дипломатске мисије и преговора са угарским краљем Андријом II (1205–1235), што је мало вероватно (Милић, 2024: 181–184). Пошто је познато да је деспот Ђурађ Бранковић држао Вршац са околним поседима и да је добио дозволу од папе Николе V (1447–1455) да на својим поседима у Угарској подигне девет манастира за православне монахе, оснивање Месића се може повезати и са њим (ИСН II, 1982: 444; Крстић, 2011: 195, 205). Након деспота Ђурђа, Вршац је држао његов наследник, деспот Лазар Бранковић, до маја 1457. године, када је највероватније предат Михаилу Силађију (Крстић, 2011: 195, 205). У периоду од 1472. до 1494. године, Вршац је припадао Петру Доцију, бившем капетану Београда, заповеднику дунавске флоте, тамашком жупану и јајачком бану (Крстић, 2011: 195, 205). Од 1494. до 1504. године, када се поново нашао у рукама угарског краља, нема података у чијим поседу се Вршац налазио. Међутим, то не значи да је у том периоду, односно до 1502. године, његов поседник могао бити деспот Јован Бранковић, који је према предању обновио манастир Месић. Такође, претпоставка да је деспот Јован ктитор због подударности имена са посветом храма Светом Јовану и због фреске са његовим ликом која потиче из

средине 18. века, не представља веродостајан доказ (Јовановић, 2000: 14; Рацков, 2002: 19).

Манастир Месић се први пут поуздано у изворима помиње у турском катастарском попису насталом 1566/7. године (Зиројевић, 1984: 132). Подаци о њему су учесталији од друге половине 16. века. Помиње се у *Катастигу Пећке патријаршије* из 1660. и 1666. године (Матић, 1931: 450). Након вишедеценијских сукоба између Хабзбуршке монархије и Османског царства у којима је манастир страдао, мирније доба је наступило након 1718. године, када је Пожаревачким миром Банат потпао под хабзбуршку власт (Поповић, 2024: 287). Током 18. века је манастир страдао неколико пута, али је обновљен и фрескописан (Љуштина, 17986: 8–10; Зеремски, 1907: 152–155; Јовановић, 2000: 15–17; Рацков, 2002: 19).

Информације о старости манастира донекле пружају археолошка истраживања спроведена крајем 20. века. Тада је утврђено постојање темеља старије црквене грађевине на месту данашњег храма Светог Јована, што иде у прилог верзији предања да је основан у средњем веку (Рацков, 2002: 33, 127–128). Архитектура цркве је својеврсна мешавина рашког, моравског и барокног стила, због чега се сматра да је обнова спроведена на основу већ постојеће грађевине (Рацков, 2002: 29–30, 36). До сада није утврђено из ког периода је потицала старија црквена грађевина, тако да се не може без резерве прихватити народно предање и оснивање или обнова манастира довести у везу са Ђорђем и Јованом Бранковићем.

Манастир Кусић се налази источно од Беле Цркве, у румунском делу Баната. Према народном предању подигао га је деспот Јован Бранковић крајем 15. века, а био је метох Студенице (Поповић, 1955: 29; Бугарски, 1995: 82; Јовановић, 2000: 14, 83). Манастирска црква је била посвећена Светом Николи, а потом Рођењу Богородице. У изворима се први пут помиње у турском попису из 1566/7. године (Зиројевић, 1984: 124; Роровић, 1996: 302). Помиње се и у *Катастигу Пећке патријаршије* из 1660. и 1666. године (Матић, 1931: 449; Роровић, 1996: 302). Манастир је страдао више пута током аустро–турских ратова, а обновљен је у 18. веку. Међутим, Кусић је укинут и придодат Златици 1772. године (Точанац Радовић, 2018: 169–170). Археолошка истраживања су спроведена 1991. године и потврдила су постојање старијег храма, али није утврђено из ког периода потиче због чега питање о времену његовог настанка остаје отворено (Бугарски, 1995: 84; Јовановић, 2000: 83).

Манастир Златица се налази југоисточно од Беле Цркве, на левој обали Дунава, на почетку Ђердапске клисуре у румунском делу Баната. Његово име потиче од реке Златице у којој су испирачи проналазили злато (Љуштина, 1798а: 3). Манастирска црква је до 18. века била посвећена Светом Сави Освећеном, потом као метох манастира Милешеве Светом Симеону и Светом Сави, и на крају Светом Сави Српском (Јовановић, 2000: 53). Према

предању Свети Сава је током 1225. године основао овај манастир и посветио га свом патрону Светом Сави Освећеном (Љуштина, 1798а: 4–5; Поповић, 1996: 292; Ђекић, Ђекић, 2018: 333). Према другој верзији, манастир је основао деспот Јован Бранковић крајем 15. века о чему не постоји ниједна потврда у изворима (Јовановић, 2000: 54). У историјским изворима се манастир Златица помиње први пут у турском попису из 1566/7. године (Зиројевић, 1984: 107). Након тога о њему има више вести тек од 18. века, тако да је његова најранија прошлост обавијена тамом.

Манастир Базјаш, посвећен Вазнесењу Господњем, налази се југоисточно од Беле Цркве, близу Златице, у румунском делу Баната (Бугарски, 1995: 61; Лупуловић, Крстић, 1998: 7; Јовановић, 2000: 73). Према предању које је јако снажно, манастир је основао Свети Сава током дипломатске мисије и преговора са угарским краљем Андријом II 1225. године (Јовановић, 2000: 73; Ђекић, Ђекић, 2018: 333; Милић, 2024: 179–184). Осим тога, од 18. века, углавном се наводи да је манастир Базјаш подигао Свети Сава, а да га је у 15. веку обновио деспот Јован Бранковић (Зеремски, 1907: 45; Матић, Јовановић, 1969: 293; Лупуловић, Крстић, 1998: 19–20; Јовановић, 2000: 74). Најстарији помен манастира је у турским пописним књигама из 1569–1579 године у округу Караш–Вицинић у Темишварском вилајету (Зиројевић, 1984: 47; Тејси, 2010: 255–256). Манастир је више пута паљен и оштећиван током ратова, а његова обнова је предузимана у 18. веку. Ипак, укинут је заједно са Кусићем и припојен Златици 1772. године (Бугарски, 1995: 61; Јовановић, 2000: 74; Точанац Радовић, 2018: 169–170).

О најранијој историји Базјаша нема писаних трагова. Археолошка истраживања спроведена су на почетку 21. века и том приликом је установљено да је манастир саграђен на темељима старијег сакралног објекта и да је био активан током средњег века (Тејси, 2010: 256, 267). Међутим, о ктитору и времену изградње не може се више сазнати. На основу архитектуре манастирске цркве, која је у моравском стилу попут других храмова из долине Мораве и Млаве и из Баната подигнутих од краја 14. до почека 16. века, изводи се претпоставка да је Базјаш подигнут око 1400. године (Матић, Јовановић, 1969: 294, 299; Тејси, 2010: 262–263).

Сремски Бранковићи су потомци српског деспота Ђурђа Бранковића (1427–1456), који су након губитка српске државности 1459. године отишли у Угарску. Као последњи чланови некадашње владарске породице Бранковић, поверена им је водећа улога међу Србима који су настањивали јужни део Угарске на левој обали Саве и Дунава. Браћа Ђорђе и Јован добили су титулу деспота од угарског краља, коме су се обавезали на верну службу због чега су добили поседе за издржавање у Срему и Славонији. Њихове ак-

тивности су оставиле неизбрисив траг у српском народу будући да су имали планове да обнове Српску Деспотовину. Значај и утицај сремских Бранковића био је присутан међу српским народом у Банату, иако нису имали поседе на овом простору. Колико је српски народ у Банату поштовао последње деспоте из породице Бранковић и очувао сећање на њих, показује народна традиција.

Неколико српских манастира у Банату очувало је предање да су их основали деспоти Ђорђе и Јован, или само Јован. У питању су манастири Бездин, Сенђурађ, Шемљуг, Средиште, Партош, Месић, Кусић, Златица и Базјаш. Заједничко за све је да се сремски Бранковићи помињу као оснивачи или обновитељи манастира у каснијим изворима и литератури или у народном предању. Углавном се најстарији писани извори своде на податке из турских катастарских пописа спроведених у 16. веку, када је подручје Баната потпало под власт Османског царства. Пошто су пописани десетак година после турског заузимања Баната 1552. године, може се закључити да су сигурно основани пре овог догађаја. Међутим, како су се на овом подручју одвијали константни ратни сукоби, манастири су много пута страдали, а њихове архиве су пљачкане и паљене. Због тога нису сачувани писани извори из времена настанка манастира (Јовановић, 2000: 8-10).

Заједничко за све манастире је да се у литератури јављају углавном од 18. века и да се у то време спроводи њихова обнова или поновна изградња. То је период након 1718. године када је Банат постао део Хабзбуршке монархије. Под јурисдикцију Београдске митрополије Банат је дошао 1720. године (Поповић, 2024: 287–288, 294). Нова власт је требало да потврди некадашње привилегије и поседе манастира, па су манастирска братства настојала да докажу старост својих храмова (Зеремски, 1907: 78–79; Јовановић, 2000: 8, 53). Последица тога је да се народно предање наметало као једини извор информација о прошлости ових манастира, па се потом пренело у науку. Манастири су у већини случајева грађени на местима старих сакралних објеката, што су потврдила археолошка истраживања која су спроведена у појединим манастирима. Архитектура и стил градње углавном сведоче да је поштована средњовековна концепција црквене грађевине, према чему се време оснивања манастира датује у позни средњи век. Међутим, ово је широка временска одредница и без веродостојних историјских извора се не може ништа конкретније закључити. Извесно је да ктиторска делатност деспота Јована и Ђорђа Бранковића у Банату није поткрепљена савременим писаним изворима и производ је каснијих интерпретација, због чега питање о времену настанка и ктиторима ових манастира остаје отворено.

Извори

- Вукомановић, 1859: А. Вукомановић, Животъ архиепископа Максима. Изъ рукописа XVII века кои е у подписаного. *Гласникъ друштва србске словесности*, књ. IX: 125–129. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_9C771A42C3B25D3776C7753A78296978-1859-B011 Приступљено 20. 8. 2024.
- Љуштина, 1798а: В. Љуштина, Краткаа повѣсть о общезнѣтелномъ монастырѣ Златицѣ во Балахо–Лауриескон регѣментѣ свѣщѣмъ, о егоу наѣалѣ, и приключенїахъ о 1225. даже до 1797. лѣта, въ Бѣднѣхъ : Писмены Кралевск. Всеоуѣнѣнща Пештанскаго. <https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/334> Приступљено 20. 11. 2024.
- Љуштина, 1798б: В. Љуштина, Краткаа повѣсть о общезнѣтелномъ монастырѣ Меснѣхъ свѣщѣмъ въ Банатѣ Тедншварстѣмъ, о егоу наѣалѣ, и приключенїахъ о 1225. даже до 1797. лѣта, въ Бѣднѣхъ : Писмены Кралевск. Всеоуѣнѣнща Пештанскаго. <https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/347> Приступљено 20. 11. 2024.
- Матић, 1931: С. Матић, Катастиг пећки из 1660–1666, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 4/3, Нови Сад : Историско друштво; Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 447–455.
- Стефановић, 1986: М. Стефановић, Житије мајке Ангелине, у: *Археографски прилози: зборник радова Археографског одељења НБС*, бр. 8, Београд: Народна библиотека Србије, 133–138. http://www.digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:ND_F566CB4310060060C2E4F10093FF5BAD-1986-B008 Приступљено 20. 8. 2024.
- Стојановић, 1927: Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд : Српска краљевска академија, Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија.

Литература

- Божанић, 2012: С. Божанић, Политичка и културна делатност Ђорђа Бранковића у Срему, у: *Војвођански простор у контексту европске историје: зборник радова*, уредник Владан Гавриловић, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за историју, 115–128.
- Божанић, 2014: С. Божанић, Сремски Бранковићи: световни и духовни предводници Срба у јужној Угарској, у: *Три века Карловачке митрополије 1713–2013: зборник радова са научног скупа*, уредници Дејан Микавица и Драго Његован, Сремски Карловци: Епархија сремска; Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за историју: Мало историјско друштво, 50–66.
- Бугарски, 1995: С. Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар – Београд – Нови Сад: Православна српска епархија темишварска – Српска академија наука и уметности – Прометеј.
- Динић Кнежевић, 1988: Д. Динић Кнежевић, Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске. Нови Сад: *Зборник Матице српске*

за историју, 37, 7–42.

- Ђекић, Ђекић, 2018: Ђ. Ђекић, М. Ђекић, Српски манастири у Румунији – јуче, данас, сутра, у: *Осма Међународна научна конференција „Културно и историјско наслеђе Србије у свету“*, 21. септембар 2017. године, уредник Видоје Голубовић, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 332 – 348.
- Зеремски, 1907: И. Зеремски, *Српски манастири у Банату, њихов постанак, прошлост и одношај према Румунима*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Зеремски, 1930: И. Зеремски, Манастир Партош, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 3, Нови Сад : Историско друштво; Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 207–233.
- Зиројевић, 1984: О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683 године*, Београд.
- Ивић, 1996: А. Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско–поморишке границе (1703)*, Фототипско издање, Нови Сад: Матица српска.
- ИСН II, 1982: *Историја српског народа* (ИСН) II, уредник Сима Ћирковић, Београд: Српска књижевна задруга.
- Јовановић, 2000: М. Јовановић, *Српски манастири у Банату*, Београд: Драганић; Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика (Библиотека: Наслеђе).
- Крстић, 2010: А. Крстић, Банат у средњем веку, у: *Банат кроз векове: слојеви културе Баната*, уредници Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Београд: Вукова задужбина, 65–90.
- Крстић, 2011: А. Крстић, Вршац у средњем веку. II део: од почетка 15. до средине 16. столећа. Београд: *Историјски часопис*, 60, 193–212.
- Лемајић, 2013: Н. Лемајић, Српско становништво Баната и Поморишја у XV и XVI веку (и њихови прваци и старешине), у: *Средњовековна насеља на тлу Војводине, историјски догађаји и процеси*, уредник Ђура Харди, Сремска Митровица: Историјски архив „Срем“; Нови Сад: Филозофски факултет, 7–27.
- Лупуловић, Крстић, 1998: В. Лупуловић, Б. Ђ. Крстић, *Манастир Базјаш (монографија)*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Матић, Ђорђевић, 1970: В. Матић, С. Ђорђевић, Манастир Свети Ђурђе, у: *Зборник за ликовне уметности 6*. Нови Сад: Матица српска – Одељење за ликовне уметности, 87–117.
- Матић, Јовановић, 1969: В. Матић, М. Јовановић, Манастир Базјаш, у: *Зборник за ликовне уметности 5*. Нови Сад: Матица српска – Одељење за ликовне уметности, 293–306.
- Милић, 2024: Д. Милић, Светосавска традиција у манастиру Базјаш. Темишвар – Ниш: *Исходишта / Originations*, 10, 179–189.
- Поповић, 1955: Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Исто-*

- рија насеља и становништва*, Београд: Научна књига.
- Поповић, 1957: Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књига 1, Нови Сад: Матица српска; Издавачко предузеће „Будућност“.
- Поповић, 2024: А. М. Поповић, Јурисдикција над православним епархијама у Банату у првој половини XVIII века (1690–1739), Темишвар – Ниш: *Исходишта / Originations*, 10, 285–296.
- Рацков, 2002: Д. Рацков, *Манастир Месић*, Београд: Драганић; Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика (Библиотека: Наслеђе).
- Спремић, 1994: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Степанов, Бугарски, 2003: Љ. Степанов, С. Бугарски, *Манастир Бездин: Кратки Приказ*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Томин, 2016а: С. Томин, *Деспот Ђорђе Бранковић – Свети владика Максим*, Сремски Карловци: Епархија сремска.
- Томин, 2016б: С. Томин, *Мајка Ангелина. Деспотица и монахиња Ангелина Бранковић – света мајка Ангелина*, Нови Сад: Платонеум.
- Точанац Радовић, 2018: И. Точанац Радовић, Укидање српских манастира у време терезијанске црквене реформе, у: *Из ризница фрушкогорских манастира : зборник*, уредници Ненад Лемајић и други, Сремска Митровица : Историјски архив „Срем“, 165–180.
- Ћирковић, 1970: С. Ћирковић, О деспоту Вуку Гргуревићу, у: *Зборник за ликовну уметност Матице српске*, 6, Нови Сад: Матица српска – Одељење за ликовне уметности, 283–290.
- Џамић, 2016: В. Џамић, Сремски Бранковићи и заснивање свете Фрушке горе, у: *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку II*, уредници Драган Војводић и Даница Поповић, Београд: Српски комитет за византологију: Службени гласник: Византолошки институт САНУ, 473–484.

- Dinić Knežević, 1975: D. Dinić Knežević, Sremski Brankovići. Novi Sad: *Istraživanja*, 4, 5–47.
- Popović, 1996: V. Popović, *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica: Subotičke novine.
- Țicu, 2010: D. Țicu, Mănăstirea Baziaș – Un monument medieval din Clisura Dunării. Muzeul Banatului Montan Reșița: *Banatica*, 20/1, 255–292.

Dragana M. Milić

LES BRANKOVIĆ DE SYRMIE ET DES MONASTÈRES SERBES DU BANAT

Résumé

Après la chute du Despotat serbe sous la domination turque en 1459, la famille régnante serbe Branković s'est retrouvée en exil. En tant que despotes serbes nominaux et vassaux hongrois, les membres de la famille Branković ont pris part aux campagnes militaires des souverains hongrois dans la seconde moitié du 15e siècle et au début du 16e siècle. Après la mort du despote Vuk Grgurević Branković en 1485, le roi Mathias Corvin a invité la veuve du despote Stefan Branković, Angelina, et leurs fils, Đorđe et Jovan, à gouverner sur le peuple serbe du sud de la Hongrie. Ils ont acquis des domaines en Syrmie, d'où ils ont combattu pour la restauration de l'État serbe. C'est pourquoi ils ont reçu le nom les Branković de Syrmie. Comme les autorités du peuple serbe, leur activité fondatrice représente la préservation des traditions de l'État serbe médiéval. Ils sont connus pour la donation des monastères du Mont Athos. Cependant, la tradition folklorique, les sources postérieures et la littérature attribuent la fondation de nombreux monastères orthodoxes dans les régions de Syrmie, Bačka et Banat aux despotes Đorđe (Maksim) et Jovan et à leur mère Angelina. Comme fondateurs ou restaurateurs des monastères serbes du Banat, ils sont mentionnés pour les monastères de Saint-Georges, Mesić, Zlatica, Bazjaš, Kusić, Središte, Šemljug, Partoš et Bezdin. Le but de l'article est d'examiner la crédibilité de ces informations à travers l'analyse des sources historiques préservées et de souligner l'influence des Branković de Syrmie sur le peuple serbe du Banat.

Mots clés : Banat, fin du Moyen Âge, despotes en Syrmie, Stefan Branković, Angelina Branković, Đorđe (Maksim) Branković, Jovan Branković.

ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОДЛИКЕ ЗБИРКЕ ПЕСАМА У РИТМУ ДИЈАЛЕКТА 2022

Овај рад се бави проучавањем дијалекатских особености песничке збирке *У ритму дијалекта 2022* групе аутора у издању Лесковачког културног центра. Корпус у овом истраживању представља 41 песма у оквиру песничке збирке *У ритму дијалекта 2022*, чији су аутори са простора различитих дијалеката српског говорног подручја. Циљ рада је представити дијалекатске одлике песама у оквиру заступљених дијалеката. Поједине песме су настале у пограничним срединама и у њима се уочавају утицаји других дијалеката, па и суседних језика. Приликом анализе проучаваних песама примењена је метода традиционалне дијалектолошке анализе. Резултати показују велику заступљеност језичких црта свих издвојених дијалеката уз значајан утицај стандардног српског језика. Проучавањем језичких одлика дијалекатске књижевности она добија на ширем националном значају промоције регионалног стваралаштва и дијалеката.

Кључне речи: српски језик, дијалекатска књижевност, збирка песама *У ритму дијалекта 2022*, књижевност у пограничним и мултиетничким срединама.

1. Увод

Овај рад се бави проучавањем дијалекатских карактеристика збирке песама *У ритму дијалекта 2022* у издању Лесковачког културног центра. Тежићемо да у наставку укажемо на значај језичког проучавања књижевног стваралаштва на дијалекту. Дијалекатска књижевност на особен начин сведочи о дијалекатским цртама појединих говора и самим тим у себи носи бројне могућности за проучавање ових карактеристика.

У оквиру активности које спроводи Лесковачки културни центар посебно место заузима литерарни конкурс *У ритму дијалекта* који се одржава од 2021. године. Овом манифестацијом се чува оригинално песничко стваралаштво на свим дијалектима. Поред тога у оквиру Лесковачког културног центра организовани су и научни скупови посвећени изучавању дијалеката и промовисању дијалектологије као науке.

¹ a.mitic-19606@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад је финансирао Министарство науке, технолошког развоја и иновација у оквиру пројекта 451-03-136/2025-03/ 200371.

Увек постоји могућност за даљи развој примене теоријско-методолошких поступака у обради дијалекатских црта књижевних дела. Прошло је време када су писци тежили језичкој чистоћи својих дела, сада се посредством дијалекта остварују уметнички ефекти које није могуће постићи писањем на стандардном језику. Овакав однос писца према дијалекту може се објасити његовом повезаношћу са одређеним дијалекатским простором, било да се ту родио или је његово стваралаштво претрпело утицај тог дијалекта. Од посебног су значаја она дела која у себи обједињују дијалекатске особине других крајева, јер се ту отвара могућност анализе тих особина на различитим нивоима и под претпоставком различитих утицаја.

У зависности од форме књижевног стваралаштва на дијалекту можемо очекивати различите резултате анализе. Истраживања књижевности на дијалекту је могуће спроводити из више углова. С обзиром на теме које се обрађују у песмама, као и на начин на који су те теме обрађене, можемо рећи да је ова врста књижевности значајан ресурс за изучавање језичких карактеристика неког говора, као и за спровођење социолингвистичких и културолошких истраживања. „У лирском дискурсу дијалекат има најмање фолклорну или етноцентричну функцију, већ именује посебну естетичку стварност и икономију која се не може постићи књижевним језиком. Тако добијамо лирски метајезички слој који у интерлингвистичком додиру, интертекстуалном смислу и садејству старог, и новог језика постаје иманентан лирски медиј нове форме и естетике. Дијалекат је иначе, хуманистички и антрополошки близак примордијалном бићу јер локални језик лакше ослобађа универзалну трагику. Тако добијамо интенционални језик, неку врсту лирског новог говора, само-језик који старим говорним константама, у новим условима, изражава метонимијску функцију лирског текста” (Андрејевић, Андрејевић 2016: 41). Све горе поменуто указује на значај изучавања језика књижевности на дијалекту, а посебно лирског стваралаштва.

2. Претходна истраживања

Постоји значајан број радова који се баве језичким проучавањем књижевноуметничког материјала на дијалекту. У наставку наводимо неке од значајнијих радова из ове области. Бројни дијалектолози раде на подизању свести о потенцијалу језичких истраживања на материјалу дијалекатске књижевности. Велика имена домаће дијалектологије су указивала на потребу проучавања дијалекатских особина говора на основу материјала који је доступан преко књижевности која је делом или у целини писана на дијалекту. Овде пре свега издвајамо Жарка Бошњакловића и Недељка Богдановића. Бошњакловић у раду *Зашто је потребно изучавање и познавање дијалектологије?* (2007) скреће пажњу на значај увођења изучавања дијалекта на свим

нивоима образовања, што би имало за циљ лакше савладавање нормe стандардног српског језика. О значају увођења наставе о дијалекатским особеностима писале су Радмила Жугић и Стана Смиљковић у раду *О значају диференцијалне граматике призренско-тимочког дијалекта и стандардног српског језика у настави на југоистоку Србије* (2009). На сличну тему пише и Марина Николић у раду *Настава језика и дијалекат* (2011). Са друге стране, Недељко Богдановић у раду *Дијалектолошка наука и дијалекатска књижевност* (2007) указује на разлике у подацима до којих се долази дијалекатским изучавањем књижевности и изучавањем спонтаног говора људи, али су оба извора подједнако значајна.

Неколико аутора се у већем броју својих радова бавило изучавањем дијалекатских одлика књижевности на дијалекту, овом приликом издвајамо неке од њих. Јордана Марковић у раду *Врањски говор у 'Нечистој крви'* (2011) анализира дијалекатске особине присутне у проучаваном делу Борисава Станковића. Аутентичност се огледа у уметничком изразу писца. У раду *Функције апострофа* (2011) Јордана Марковић се осврће на начин бележења полугласника у уметничким делима на призренско-тимочком дијалекту, за шта аутори углавном користе апостроф. Иста ауторка у раду *Језик 'Ибиш-аге' Стевана Сремца* (2012) анализира дијалекатске одлике нишког идиома које уочава у приповеци *Ибиш-ага*. Анализирани идиом се везује за Ниш 19. века. У питању је урбани идиом уз појаву појединих језичких одлика које се везују за самог писца. Још један значајан рад Јордане Марковић јесте *Језик у делима Борисава Станковића* (2016). У овом раду се у центру интересовања истраживача налази синтакса у делима Борисава Станковића. Уметничка вредност ових дела се огледа у употреби дијалекта као пишчевог израза.

Следећа ауторка која је извештајан број својих радова посветила проучавању дијалектаске књижевности из угла језика јесте Татјана Трајковић. Рад *Бујановачки и кумановски идиоми у народним лирским песмама* (2019) открива дијалектаске одлике лирских песама два сродна народна говора. То су говор Бујановца са једне стране, и, са друге, говор Куманова. Ауторка у раду издваја сличности и разлике између поменутих говора. Иста ауторка у раду *The Vernacular of Niš in Children's Poetry Od malečko do golemo* (2020) анализира збирку песама за децу *Од малечко до големо* Славке Војиновић Масончић. У раду су дате фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке дијалектаске карактеристике поменуте збирке. Овај рад нуди и поређење сазнања до којих се дошло са описима говора града Ниша који су у том тренутку били доступни. У раду *Дијалектаске одлике лазаричких песама из Бујановца* (2021) анализирана је збирка народних песама *Ој, девојко, Бујановке* на нивоу фонетских, морфолошких, синтаксичких и лексичких одлика призренско-јужноморавског дијалект. Најбројније су лазаричке песме, којих има тринаест. Као најдоминантнија дијалектаска обележја јављају се

обележија из лексики. Поменућемо и рад *Дијалекатске црте 'Казивања о нечистим силама'* (2020), где је садржана језичка анализа више дијалеката. Резултати показују да се у посматраној збирци налазе одлике три пизренско-тимочка дијалекта, косовско-ресавског дијалекта и два прелазна: екавско-јекавског и јекавско-екавског. Поред језичке анализе, дато је и гледиште на арелано порекло посматраних прича.

Као једно од знајчајнијих имена дијалектолошких истраживања на простору пизренско-јужноморавског дијалекта издваја се Радмила Жугић. Њен рад *Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Цунића* (2016) даје анализу суфикса *-че*, *-ка*, *-це*, *-е*, *-ики*, *-ак* као маркиране форме у дијалекатској књижевности. Ауторка је показала да се део анализираних суфикса идентификује као маркирана форма на материјалу датог дијалекта. Још једна ауторка које је показала ширину потенцијала језичке анализе књижевности на дијалекту је Маја Вукић у раду *Начинско-поређене реченице и конструкције у Ветровима Старе планине Слободана Цунића* (2009). Ауторка даје контрастивни преглед односа синтаксе реченице у стандардном српском језику, са једне стране, и у тимочко-лужничком дијалекту, са друге стране. Ауторка је поменути анализу извршила на материјалу романа *Ветрови Старе планине* Слободана Цунића.

Посебно су значајни они радови који се баве посматрањем утицаја или преплитања утицаја различитих дијалеката или језика. Тако у раду Владана Јовановића *Улога језика и дијалекта у образовању стереотипа о Грцима (на материјалу Кир Јање Јована Стерије Поповића и Кир Гераса Стевана Сремца)* (2007) видимо да језик има велику улогу у формирању социолошке слике о некој језичкој групацији. Тако овде имамо утицај дијалекта и језика у стварању стереотипних ставова код Срба о Грцима.

У радовима *Дијалектални језик у корену бића човека и песме* (2007) Славољуба Обрадовића и *Дијалекатски говор у прозној књижевности* (2007) Ивка Јовановића имамо својеврсне прегледе стваралаштва на дијалекту и апострофирање вредности истог. Обрадовић пише о поезији на дијалекту неколицине песника пизренско-тимочке дијалекатске зоне. Са друге стране, Јовановић се у свом раду фокусира на прозно стваралаштво на дијалекатском простору истог подручја.

Издвајамо и рад новијег датума, који се бави испитивањем фонетских дијалекатских црта. У питању је рад Милице Михајловић *Фонетске одлике врањског говора на примеру збирке песама 'Метла за по кућу'* (1993) Мирослава Цере Михајловића (2019). Ауторка је након издавања тражених језичких црта извршила компаративно посматрање добијеног материјала и одлика прешевског, пчињског и кумановског говора, као и врањског говора. Резултати примене компаративне методе показују да велики број фонетских карактеристика потврђује тезу да говор проучаваног материјала јесте део пизренско-јужноморавског дијалекта.

У наставку се осврћемо на радове који у центар свог интересовања стављају књижевна дела на осталим дијалектима. Такав рад је *Дијалекатска лексика Михаила Лалића и књижевни језик* Раде Стијовић (2007). Овде се изучавају одлике зетско-сјеничког дијалекта у делима Михајла Лалића. Рад је усмерен на контрастивно посматрање дијалекатске лексике одабраног писца и лексике из књижевног језика.

У раду *О неким дискурсним маркерима у роману 'Петријин венац'* Драгослава Михаиловића Мирјане Гочанин и Владана Јовановић (2007) потврђени су изражајни донети косовско-ресавског дијалекта посредством анализе стилских и дискурсних маркера. Посебан капацитет за дијалектолошка истраживања представљају дела која у себи садрже преплитања одлика неколико дијалеката. У овом контексту издвајамо рад Голуба Јашовића *Дијалектизми у књизи 'Кратке косовске каже'* Новице Китића (2011). У овом делу су уочене одлике стандардног српског језика, као и призренско-јужноморавског и косовско-ресавског дијалекта.

Марина Николић и Сања Алексић у раду *Дијалект као језик романа 'Лина тврђа од камена'* (2016) анализирају фоностилистичке, морфостилистичке и графостилистичке одлике дијалекта. Ауторке су дошле до закључка да се интерпункција користи у стилогене сврхе, поред тога јављају се фразе, пословице, клетве и др. као одлика стила писца. Још један рад који проучава стилске одлике, али овога пута у поезији, јесте *Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића* Данице Андрејевић и Ане Андрејевић (2016). Овде је посматран дијалекат у збирци песама *Страори* Ратка Поповића где је заступљен централно-косовски говор. Дијалекат се у поменутој збирци користи као уметничко средство за појачавање уметничких утисака и за добијање жељених ефеката посредством представљања историје и чињеница које су претрпеле уметничку обраду.

На самом крају овог прегледа осврнућемо се на рад *Дијалекатске карактеристике збирке песама 'У ритму дијалекта 2023'* Анђеле Митић (2024) где се анализирају дијалекатске особине песничке збирке *У ритму дијалекта 2023* групе аутора. Како поменута збирка обухвата велики број песама са различитих дијалекатских подручја, рад таксативно издваја уочене одлике сваког дијалекта, као и одступања од истих у корист стандардног српског језика.

3. Методологија рада

Предмет проучавања овог рада је збирка песама *У ритму дијалекта 2022* у издању Лесковачког културног центра. Корпус у овом истраживању представља 41 песма у оквиру песничке збирке *У ритму дијалекта 2022*, чији су аутори са простора различитих дијалеката српског говорног под-

ручја. Циљ рада је представити дијалекатске одлике објављених песама у оквиру заступљених дијалеката. Поједине песме су настале у пограничним среднама и у њима се уочавају утицаји других дијалеката, па и суседних језика. Приликом анализе проучаваних песама примењена је метода традиционалне дијалектолошке анализе. Анализа је спроведена по угледу на анализу у раду *Дијалекатске карактеристике збирке песама „У ритму дијалекта 2023”* (Митић 2024). Песме су груписане према дијалекатским одликама, а обележене су према редном броју песме у збирци. Ради прегледности, пре навођења издвојених дијалекатских особености дат је попис песама са редним бројевима. У оквиру анализе навођени су примери из песама где долази до одступања од стања у дијалекту и где се уочава утицај стандарда, посебно код оних дијалеката (или дијалекатске зоне) који нису део основице стандардног српског језика.

4. Резултати анализе

Најбројнија група песама су песме које припадају призренско-тимочкој дијалекатској области. Песме даље разврставамо на основу дијалекатских карактеристика. У загради након наслова песме наведен је редни број песме у збирци.

Песме које имају карактеристике призренско-јужноморавског дијалекта су:

- Величковић Драган, *Дошло ми да штукнем* (5)
- Ђермановић Мира, *Ешеку мој* (7)
- Живковић Бранислав, *Лесковачки* (11)
- Игњатовић Црнатовић Драгана, *Куде ме мори снађе?* (12)
- Манчић Жаклина, *Моравчанка* (18)
- Мијајловић Душан Адски, *Оскудација на мерак* (21)
- Мицић Бојана, *А ће дођеш?* (24)
- Петровић Марија, *Баба Виткин монолог* (28)
- Ристић Милица, *Не ли спијеш* (29)
- Станковић Александра, *Фамилија* (30)
- Стојановић Добрила, *Песник из Врање* (32)
- Стојковић Весна, *Зборим си по нашики* (33)
- Стојковић Душан, *Што да ти зборим* (34)
- Такић Срба, *Сонет од старос* (36)
- Тасић Душан, *Питам се често већ* (37)
- Томић Весна, *Око жишкаво у с`н остаде* (39).

Песме са одликама тимочко-лужничког дијалекта су:

- Крстић Миливоје, *Не јеџ`ме Клаудије* (16)
- Миленковић Драгица, *Син* (22)

- Панић Наташа, *Мајчина брига* (26)
- Станковић Милан, *Кад се Лужничáње од слáву вртају* (31)
- Стојковић Милко, *Шче ми надежи па мене* (35).

У наставку издвајамо особине које су заједничке за ова два дијалекта у оквиру призренско-тимочке дијалекатске зоне. Павле Ивић (2001: 146–147) издваја следеће дијалекатске црте у овом контексту: експираторни акценат, полугласник, чување вокалног и финалног л, аналитичка деклинација и компарација, губитак инфинитива и удвајање облика личних заменица.

На основу увида у издвојене песме уочавамо да у двома песмама постоје обележени акценти, и то у: Величковић Драган, *Дошло ми да штукнем* (5) и Станковић Милан, *Кад се Лужничáње од слáву вртају* (31). Како у осталим песама нису обележени акценти, није могуће дати детаљну анализу дистрибуције акцента.

У анализираном материјалу уочили смо различите тендеције самих аутора приликом бележења полугласника. Не постоји уједначеност у оквиру збирке по овом питању. Полугласник обележен апострофом уочавамо у следећим примерима:

тама́н мислим *с'д* ће буде (5), чујем мајку горе *п'њка* нешто (5), *к'д* се врте (7), нећу да *б'шим*, све ми арно (7), на тебе, ешеку мој, *к'д* се сетим (7), *с'з* ћу лепо да прекинем дискурс (11), *с'с* очи што ми само теку (12), *с'с* руке што *с'ме* шију деку... (12), *к'д* од мен' *с'м* мож' да цвикаш (12), знаеш ли да *к'д* с мене одиш (12), *с'з* си жмијемо дом (21), ти *с'с* дечију (22), још *к'д* запоју (22), радос' *с'с* винце напоји (22), до *с'з* тугувал (22), до *с'з* пил ел за сина тугувал (22), *к'д* сам пошла да те видим (24), а ја *с'м* ти се надала (24), жељна *с'м* остала (24), некој *д'н* да те видим (24), да ми срце *т'кнеш* (24), чим *сл'нице* огреје Стару планину (26), дизај се, чере, *д'н* че се препладни (26), пушти још малко дитиња душа да *с'њује* (26), никада се у живот *нес'м* наспала (26), ил' неку битку *с'д* бијеш (29), да срце *к'д* крвари (29), ноћ је *дл'га*, и не мари (29), што *с'н* неки *с'д* не снијеш (29), ти се *ноћ'с* ич не прибра (29), док ти *сл'нице* златно сија (29), нек те бол *т'ј* не заводи (29), нека ми кажев *с'з* сви (33), *к'д* не удем, (34), је л' *нес'м* писац (34), што да ти зборим *к'д* речи немам (34), *с'м* те гледам (34), *с'н* немам, *д'н* немам, без тебе (34), *ч'чнем* детенце да се насмејем (35), с убав се *д'н* распричам и раколим, (35), *с'с* алку излегнуваш (39), око жишкаво у *с'н* остаде (39).

Полугласник обележен знаком ь присутан је у примерима:

најчесто у кавáну, да *осьвну* (31), не́че си до́м йду, по но́ч *тъвну* (31).

Постоје и примери изостављања било каквог бележења полугласника, док се он у говору у тим речима чује:

мајка ми вика, ма *дл* си будала (32), *сл* кад помислим на тога песника из Врање (32), ма слузе *см* целу реку исплакала (32), *сл* да би се за њега удала (32), за тога песника што *см* га видела (32), *сл* би га гледала (32), *дн* *днс* ми је големо туговање (32).

Поред поменутих карактеристика треба издвојити и појаву бележења апострофа уместо изостављених сугласника, а понегде и читавих слогова:

погле *к'о* се усукала (5), *'бем* ли гу у срећу (5), заврте ми се *свес'* (5), ал имал си *'едну* фалинку (22), да *радос'* с'с винце напоји (22), с голему *радос'* на њиву носе (26), *је'* погачу врућу (28), *немо'* жури ки кокош на просо (28), *три'ес* слова да запамтим (33), свака *час'* и томе Вуку (33), можда је да *с'ватим* касно (33), кој ће тада да ме *с'вати* (33), од *стра'* не дава (39), *'аљине* бегенисуваши (39), ће ме утепа од *радос'* (39).

У примерима аферезе, апокопе и синкопе уочавамо изостављање вокала и бележење апострофа.

Афереза: ни на тамо, ни на *'вамо* (33).

Апокопа: *к'д* од *мен'* с'м *мож'* да цвикаш (12), а жал у *мен'* си врви (21), не могу да се на *теб'* срдим (21), *мен'* задева, а теби га пришива (21), *ал'* мерак што си имал (21), *беж'* у комшил'к (22), *ајд'* да ме малко волиш (24), све најгрђе о *нам'* (28), *ил'* неку битку с'д бијеш (29), нема моје *ил'* твоје (30), *ил'* позобен зоб (30), викав ми људи *там'* неки (33).

Синкопа: *кол'ко* видим, неће скоро снајку види (5).

Појаву очувања финалног Л налазимо у следећим примерима:

ја *селско* девојче (7), у мене *селско* (7), млад си и *гол* убав (21), Савће *бил* богат (22), много *волел* да попивује (22), ајде, Боне, сина *добил* (22), и твој пољубац *врел* (24), и да се *цел* живот мучим (33), с'м те гледам и *цел* трним си (34).

Дисимилација сугласника присутна у следећим примерима: *млого* новости има (18), *млого* је ово лошо (18), *млого* волел да попивује (22), за тога песника *млого* тугујем (32), па см се *млого* разболела (32), и овакој *млого* ми је (33), *млого* је уман човек бија (33), све ви *млого* волим (35), душу ми разгали *млого* (39).

Екавску замену јата у одричним облицима помоћног глагола *јесам* уочавамо у следећим примерима: ал' нашо *неје* много трајало (7), него ни то *неје* имало (18), овој никад *неје* било (18), је л' *нес'м* писац, но кујумџија (34), и никада се у живот *нес'м* наспала (26), фамилија *неје* дугме на јелече (30), зато што у фамилију никој *неје* роб (30), ко да ништа *нејé* ни билó (31), ни сад ми *неје* јасно (33).

У издвојеним песмама уочава се и присуство икавизама у одричним облицима помоћног глагола *јесам*, што сматрамо утицајем стандарда: на лесковачки језик нико *није* раван (11), *није* да се ширим ко циван у дуд (11), *није* да се издизам ко вашка у шију (11), тој *није* ни живина (18), али цаба *нисам* га више видела (32).

Губљење гласа Х (у иницијалној, медијалној и финалној позицији) уочавамо у следећим примерима: све и да *'оћу* (21), туј вечер Савће отиде у *ме'ану* (22), *ајд'* да ме малко волиш (24), требе *'леб* да се омеси (26), *оћу* у

кућу да имам мужа свога (28), и која дође, има с поштовање да гу 'ранимо (30), *одма'* ударим на плакање (32), можда је да *с'ватим* касно (33), кој ће тада да ме *с'вати* (33), од *стра'* не дава (39), *'аљине* бегенисуваш (39).

Јавља се и пример са очуваним гласом Х: *хоће* ли старост да изда некад (37). А присутна је и појава замене гласа Х гласом Ј: чим те месец *тијо* гали (29).

Глас S јавља се у следећим случајевима: *нође* сплитају, *руће* *уздицају* и *окају* (31), *љуђе* се *свѣре*, *укорóсују* (31); а издвајамо и пример где се употребљава ДЗ уместо графеме S: не би ни се људи овакој *дзверили* (33).

Специјално јотовање изостаје у следећим примерима: *пројде* она а нам' време за први брст (21), и *дојде* син (22).

У наставку наводимо дијалекатске црте које се разликују између два издвојена дијалекта у оквиру дијалекатске зоне. Прво ћемо се осврнути на црте карактеристичне за призренско-јужноморавски дијалекат.

Финално Л дало је -ЈА у радном глаголском придеву једине мушког рода:

прилике сам грдне *пропуштија* (5), неки ми је *учинија* (5), белэг сам од праг *носија* (5), викаш, на теме си *паднуја* (7), ко да ти неки саплећку *турија* (7), у кал, сас нове цопке *паднуја* (7), како *зборија* мој ујка Миливоје (30), што *измислија* азбуку (33), много је уман човек *бија* (33), да се у Лесковац *родија* (33), нит сам ги *чуја*, нит *научија* (34), *ужутеја* деда ми ко дуње (36), годинке је *наврчкаја* деда (36), „Угњиљеја” – баба ће тек рекне (36).

Рефлекс финалног Л је -О, а то уочавамо у следећим примерима: ки пре што је *био* (18), само да би колко толко *био* здрав (37).

Рефлекс вокалног Л је спој Л и полугласника који је обележен апострофом: Ноћ је *дл'га*, и не мари (29), *сл'нце* да искочи мора (29), док ти *сл'нце* златно сија (29).

Рефлекс -нж- је -на- у ограниченом броју примера: до струк *паднале* (39), око жишкаво *трепнало* (39).

Предлог СА има облик САС: у кал, *сас* нове цопке *паднуја* (7), како ми не баратамо *сас* падежи (11), *сас* руке да те милујем (24), ћу му претуцам *сас* чук сви прсти (28), *сас* поглед попреки (33), *сас* падежи нећу се замарам (33), слова крива *сас* гумицу бришем (33), *сас* мерак, ко сваки ђак (33), *сас* кога смо дошли (33).

Присуство специјалног јотовања уочавамо у следећим примерима:

закру си крпа *нађе* (5), *дође* ми, такој, неки реч да ти посветим (7), струја *прође* кроз мене (7), па ће да *прођев* ко боси по трње (11), куде ме мори *снађе* (12), тек се такој изгубу и више не ги *нађу* (18), шта ли ће не још *снађе* (18), *дође* ни време још по лудо (18), ти не *дође*, жеља да ме мине (24), ти гледај, па *дођи* (24), *дође* си брљив, прича си смешно (28), одо да си *нађем* оног мог (28), и која *дође*, има с поштовање да гу 'ранимо (30), ал' кад *пођем* зором

раном у град са Драганом (33), што на говор ми *нађујев* ману (33), што да ти зборим, коју реч да *нађем* (34).

Аналитичка деклинација потврђена је у следећим примерима:

од муку ћу пукнем (5), овај црна *с танка уста* (5), сви су легали *на плућа* (5), мућак *од девѐти дан* (5), прскаше ме и *с водицу* (5), у кал, *сас нове цопке* паднуја (7), *на рингиштил*, у *Пашину чешму* (7), ко *маче од таван* (11), *из остали градови* чујев се лавежи (11), ко *боси по трње* (11), лесковачки је најбољи у *Србију* (11), куде ме мори снађе *по пут, с потонуле лађе* (12), шминка чуда праи *с изборана лица* (12), трчу *по авлију* (16), качу се *на плевњу* (16), баби мило што се дете гали *око њу* (16), лети се радело *по њиве* (18), сви ни *од таки резил* одбрани (18), да ми се душа *с више ништа* не погани (18), ти *с'с дечију беж'* у комшил'к (22), да *радос' с'с винце* напоји (22), *сас руке* да те милујем (24), још ми се *с друшће по сокаци* трчи (26), *с голему радос'* на њиву носе (26), ту *по кафане* се маје (28), ћу му претуцам *сас чук* сви прсти (28), *на сунцокрет* треба игра (29), „У нашу *фамилију* нема моје ил' твоје” (30), што гу *с образ* бранимо (30), има *с поштовање* да гу 'ранимо (30), мандамо се *по сокаци* (30), кад се Лужничане *од славу* вртају (31), најчесто у *кавану*, да освну (31), ни за девојче, ни мецу, ал' због *ређију* (31), кад чујем песника *из Врање* (32), викав ми људи там' неки *сас поглед* попреки (33), *сас падежи* нећу се замарам (33), да се у *Лесковац* родија (33), слова крива *сас гумицу* бришем (33), слова пишем *сас мерак* (33), *сас кога* смо дошли? (33), *сас падежи* се фрља, па скроз надрља (33), пооратим *с комишију* ко си умејем (35), продума *с младога, с старога* си зборим (35), изоратим се *с месечину* ноћу (35), *ората с душу, с њу* ме задојили (35), *ората требе с волење* да је задојена (35), *од стра'* не дава (39), у чаршију *с'с алку* излегнуваш (39), ми дзипнало срце *до грло* (39).

Синтетичка деклинација, као вид утицаја стандардног српског језика на говоре призренско-тимочке области, примећена је у следећем примеру: унучетија на баба Марику *из Опатије* (16).

У посматраном материјалу имамо једну потврду аналитичке компарације: Савће бил богат, *најбогат* у село (22). Са друге стране, јавља се више потврда синтетичке компарације које наводимо у наставку:

ал' лесковачки је *најбољи* у Србију (11), потражи си женско и *лепше* и *млађе* (12), утркују се која че *више* и *боље* да уработи (22), ће се вика у село све *најгрђе* о нам' (28), зато си волим своју лозу *најмилију* (30), *највернија, најискренија* пријатељице моја (37).

Употреба конструкције *да + презент* уместо инфинитива је присутна у примерима:

с'г ћу лепо *да прекинем* дискурс (11), ни ја не мог' све *да разаберам* (18), 'оће л' неки лек *да се нађе* и за овуја бољку (18), не могу *да се* на теб' *срдим* (21), требе 'леб *да се омеси* (26), сл'нце *да искочи* мора (29).

Облици презента трећег лица множине на -в:

девојке ме нешто *нећев* (5), па ће да *проћев* ко боси по трње (11), у фамилију *спадав* сва браћа и ортаци (30), *викав* ми људи там' неки (33), што ме чудно *гледав* (33), па ми за право не *дав* (33), нека ми *кажев* с'г сви што на говор ми *наћујев* ману (33).

Издајамо и облик са наставком -у у трећем лицу множине презента: оне грдне *пушу* (18).

У наставку издајамо дијалекатске особине уочене у песмама на тимочко-лужничком дијалекту.

Финално Л у радном глаголском придеву мушког рода је забележено у следећим примерима:

Савће *бил* богат (22), много *волел* да попивује (22), *волел* си он ћерће (22), ајде, Боне, сина *добил* (22), до с'г *тугувал*, велу (22), еј, до с'г *пил* ел за сина *тугувал* (22), а од с'г че ел га *добил* (22).

Рефлекс вокалног Л је дало Л и полугласник обележен апострофом: чим *сл'нице* огреје Стару планину (26).

Прасловенске групе *tј, *dј дале Ч, Џ:

која *че* више и боље да уработи (22), Ћерће *тује* (22), на *тују* ижу отиду (22), да *чашчева* (22), од с'г *че* ел га добил (22), дизај се, *чере* (26), моје детињство брзо *че* мине (26), *нече* си дóm йду, по *ноч* тьвну (31), па им *мáлко*, *оче* још (31), ни за девојче, ни *меџу* (31), *нема* се ни *сечају*, (31), па све и да *очу* (35).

Лужничка палатализација је присутна у следећим примеима:

и *љуће* га поштували (22), волел си он *ћерће* (22), моје су *руће* још детиње (26), још ми се с *друиће* по сокаци трчи (26), да те *мајћа* на време одари (26), умешне женче *руће* (26), дизај се, *чере*, моли те *мајћа* (26), *љуљћа* на грбину и мотика на рамо (26), како ми *руће* цвеће беру (26), тека ми је *мајћа* једноман думала (26), *ноће* сплѝтају, *руће* уздѝсају и *окају* (31), *љуће* се свѝре, укорóсују, (31), ал' због *рећѝју* (31), од све *бриће*, вас само моје оратење плаши (35).

Присутни су и примери множине именица средњег рода на -етија и -ишта: *унучетија* на баба Марику (16), *јуру пилишта* и *ћурчетија* (16).

У следећу групу песама убрајамо пет песама са одликама косовско-ресавског дијалекта. То су песме:

- Ђокић Томислав, *Тајна под шеширом* (8)
- Јовановић Бојана, *Да си ме оставити знао* (13)
- Љутовац Лидија, *Не могу да се наспавам* (17)
- Терзић Невена, *Како је човек волео жену* (38)
- Трајковић Јелена, *Зајечарци* (40).

Аферезу издајамо у примерима: да мерка *'ве* млађе (8), све га у *'бо-ланту* (8).

Апокопа је присутна у следећим примерима: *ал'* му дође слађе (8), малко ноге да *с'* оперу (17), да *с'* одморим нисам мого (17), *д'* иде ноћас у кујну да спава (17), да *с'* одморим од њи *'оћу* (17), пошла *д'* узне прслуче са жице (17).

Изостанак гласа Х (у иницијалној и финалној позицији) уочавамо у следећим примерима: ред је да се поје лечка *'леба* (17), да *с'* одморим од њи *'оћу* (17), таман *'тедо'* да заспим ки човек (17), *диго'* се из кревета (17).

Међутим, присутни су и примери са очуваним гласом Х: обећавана су-зама у оближњој *механи* (13), у које *поверовах* (13), бојао би се песме *мојих девојачких* увојака (13), *тихог* војника пратио сену (38), падале су сузе *тихо* низ образе (38), *одмахнемо* руком (40), па тешимо једни друге случајно, у *ходу* (40), а сопствене амбиције у тај свет су *хтеле* (40). На основу издвојених примера видимо да се они јављају под утицајем стандардног језика.

Изостајање гласа Ј (у медијалној и финалној позицији) уочавамо у примерима: девизну *пензи'у* (8), и бабу *Милени'у* (8), *немо'* да ми галами по куће (17). Са друге стране, уметање гласа Ј се јавља у примеру: нисам је *туријо* да светли по сокаку (17).

Упрошћавање сугласничке групе СТ у С: већ је *једанајес'* сати (17).

Дисимилација сугласника је видљива у примеру: ринтало се данас *млого* (17).

Сажимање вокалске групе АО у О: да *с'* одморим нисам *мого* (17), ао мамо, куј те *ђаво теро* (17).

Конструкција КАО И дала је КИ: „*ки* младожења” (8), трчао сам *ки* 'опарен (17), таман *'тедо'* да заспим *ки* човек (17).

Појава заменичког облика ЈУ: крвавом руком очи *ју* бојио (38).

Уопштавање наставака старе меке промене: вук *урликем* месец завија (38).

Ширење резултата сибиларизације уочавамо у примерима: просуо сам санове у твоје мале *кораце* (38), са усана прикупљам ти кржаве *зраце* (38).

У песмама Бојана Јовановића и Јелене Трајковић уочавамо да су углавном песме писане на стандарду уз повремене коментаре и делове песама на дијалекту.

У оквиру треће групе издвајамо песме са дијалекатским карактеристикама шумадијско-војвођанског дијалекта. У ову групу спадају песме:

- Бунјић Радмила, *Да бих живела дуже* (4)
- Ђукановић Весна, *Вечера* (9)
- Еремић Зорица, *Чеда и Ђуђа* (10)
- Калић Браниславка, *Вредна беше наша Јеја* (14)
- Миловић Драгиња, *Ди су новци Лало из Баната?* (23)
- Цвитковић Слободан, *Удавача без мане* (41).

Аферезу уочавамо у примерима: *ал'* ко ономад никад нисам прошо (9) *ал'* оћеш, ко дериште и јо-јо (9), шацује ја *л'* је добро коње у кола упрего (10), *ајд'* на посо, сосо (10), мало *ј'* касти (14), од две киле *'леб* је *свак'* (14),

ал' запамти мене добро (23), *беж'* ми с очију (23), све *мож'* бити (41), *'оће л'* удавача без мане остати (41).

Сажимање вокалских група АО и ЕО у О: нисам знао ни ди сам *пошо*, ни ди сам *дошо* (9), У кафану ја сам *ишо* (9), братију *чаићаво*, никог нисам *слушо* (9), да л' је ручак ил' вечера, *пито* нисам (9), са шпорета шерпу *скино* сам (9), *боло* ме је стомак цео (9), *фруштуково* рано мој бркати дејка Чеда (10), *долаз* овамо, гром у тебе *пуко* (23), *слушо* то стари Сремац па рече (41), ономад сам свима *казиво* (41).

Појава уметања гласа Ј је присутна у примерима: да сам пао, ногу *сломијо* (9), да те за брак нисам *молијо* (9). болестан сам три дана *бијо* (9), нисам се опирачи *смијо* (9).

Икавизми су присутни у следећим примерима: ко ономад никад *нисам* прошло (9), *нисам* знао ни ди сам *пошо* (9), да те за брак *нисам* молијо (9), *нисам* се опирачи *смијо* (9), прико мене *пришло* много лета (9), никад не знам *'ди* су (10), посао јој *није* лак (14), ди си се *завуко?* (23), *ди* су новци? (23),

Забележено је и изостајање гласа Х (у иницијалној, медијалној и финалној позицији): право време да се *'рана* проба (9), ал' *оћеи*, ко дериште и јо-јо (9), ја ћу да *и'* напојим (10), сви би ви *'леба* без мотике *'тели* (10), на *'леб* топли и огњиште (14), умесила шест *'лебова* (14), од две киле *'леб* је свака (14), *о'ма* да си очо (23), цела се бусија у кетуш у *'вати* (41), *'оће л'* удавача без мане остати (41).

Дисимилација сугласника присутна у следећим примерима: прико мене *пришло* много лета (9), *млого* ветрови налета (9).

Примери трећег лица множине презента на -ДУ су: кад црева *закрчиду* (9), *сучеду* се дрва сува (9), *долетиду* до мог мозга ко клетве (9), нек се *смиједу* и пајташи твоји (9), *шетаду* пијетренке (9), *гледиду* ме ко фрајле неке (9).

У заглављу песама Јоване Бјелановић *Покајник* (2) и Нине Матић *У зениту сунца* (20) стоји одредница „говор Београда”. У наведеним песмама уочавамо једино појаву апокопе у примерима: *ал'* залуд и даље си наг! (2), *ал'* време је жаока која те стиже (2). У обе песме се јавља доследна синтетичка деклинација, уз доследно писање гласа Х и Ј на местима као у стандарду.

На зетско-сјеничком дијалекту писане су песме:

- Бајровић Емир, *Даљ* ћу дој (1)
- Бјелановић Раденко, *Небески знакови* (3).

Појаву апокопе видимо у примеру: *ал'* је нико запазит не може (3).

Апосторф којим се указује на испадање сугласника уочавамо у примеру: да сам *'тица* лијепе среће камо (1).

Сажимање вокала присутно је у примеру: *ж'о* ми бидне ће сам рођен (1).

Чување гласа Х: и *пухају* ветрови од зора (1), како ми се топло јело *куха* (1), овђе већно снијег *груха* (1).

Изостанак гласа Х: Свака ријеч има *армонију* (3).

Појава гласа Ћ уместо Џ: дако *ћаба* вика (1).

Присутна је јекавска замена јата: да сам 'тица *лијене* среће камо (1), *цијељих* двадесетак љета (1), овђе већно *снијег* груха (1), *ријечи* су тајновито *сјеме* (3), *ријечи* су закони живота (3), без њих би се *свијет* скаменио (1), *ријечи* су божанско *свјетило* (3), сва суштина обадва *свијета* (3), *свјетлости* су неба господари (3), на небеско *вјечито* трајање (3).

Јекавско јотовање је присутно у примерима: ж'о ми бидне *ђе* сам рођен (1), *цијељих* двадесетак *љета* (1), *овђе* већно *снијег* груха (1),

Осврнућемо се и на карактеристике уочене у песми Драгице Марковић *Сијаринска Бања* (19) уз коју стоји одредница „говор Горње Јабланице, општина Медвеђа”. Међутим, дијалекатске карактеристике које наводимо у наставку, без обзира на територијално одређење у оквиру поменуте одреднице, говоре о ијекавском говорном типу.

Ијекавизам се потврђује у примерима: Бањом тече *ријека* жива (19), *лијечи* народ (19), *пјева*, игра, пије (19), нема љепше на *свијету* (19), *сијај увјек* истим сјајем (19), *Вјековим* тако живиш (19), *лијечиш*, бринеш (19).

Примери извршеног јекавског јотовања: ништа *љепше* ни *чудније* (19), *најљепша* од свих бања (19), и зими и *љети* (19), ко ће овом добру *одољети* (19), нема *љепше* на *свијету* (19).

Синтетичка деклинација присутна је у примерима: у *котлини* саграђена (19), Бањом тече *ријека* жива (19), ко домаћин *куће* своје (19), госте *прима*, радује се *свима* (19), шта ћеш бајо *од тога* милије (19), ти најљепша *од свих бања* (19).

Синтетичку компарацију уочавамо у примерима: шта ћеш бајо *од тога милије* (19), ништа *љепше* ни *чудније* (19), ти *најљепша* од свих бања (19).

У наставку издвајамо песму Филипа Перића *Србин* (27), у чијем заглављу стоји „говор Лознице”. Песма је написана са екавском заменом јата, уз појаву стандардних икавизама: шта то са собом носи *нисам* знао (27), на Косову никад *нисам* био (27), не смем судити, *нисам* Бог (27).

Извајамо још и очување употребе гласа Х (у иницијалној, медијалној и финалној позицији): да *бих* се ја родио само (27), опет *бих* изабрао (27), за своје *грехе* испаштам (27), само мир *хоћу* да затражим (27).

Уз песму Тихомира Костића *Мој баћо* (15) стоји одредница „говор Суботице”, док уз песму Андре Мошића *Југа* (25) стоји одредница „говор Сплита”. Како се у овим песмама јавља доследна икавска замена јата, у наставку их наводимо обједињено.

Икавска замена јата присутна је у следећим примерима: волио је *дивојке*, шприцере и *мијане* (15), *живио* је свој живот, полагао и натенане (15), кад му тамбураши на увце *писмом* прите (15), он се ондак радује ко мало *дите* (15), а за *липу* жену и у жераву би стао (15), удовице, *дивојке*, па и цуре (15), једне *дивојачке* очи плаве (15), њему се око главе све *приокрене*

(15), године лете и *вриме* прође (15), све то на своје *мисто* дође (15), да ме можеш *видит* сада (15), у *мисту* Ловрећу (25), племенита, наочита, ко чем-прес *дивојка* (25), по *липоти* и у души Медитеран-вила (25), двоје *дице* (25), откако је *нима* – брод без капетана (25), *увик* ћу се *сићат* прошлих *сритних* дана (25), *цила* бивша Југовина кућа јој и дом (25), свугди су је заволили *'ди* год да би била (25), да се *писма* скрати (25),

У песми Андре Мошића *Југа* (25) пронађене су и дијалекатске карактеристике које наводимо у наставку. Појава јекавске замене јата је присутна у примарима: *прије* скоро стољећа имала је срећу (25), *свјетска* дама од преженце, висок стила (25).

Појава гласа Н уместо М у финалној позицији: родила се у пролиће, *половицон* маја (25), отиша је унук за *њон* до мало времена (25), казаћу *ван* (25).

Јавља се појава апострофа као ознака губљења сугласника: из куће изнесе је снагон дива *о'* камена (25), свугди су је заволили *'ди* год да би била (25).

Сажимање групе АО у О: *ко* чемпрес дивојка (25).

На самом крају, осврћемо се и на песму Ивана Гаћина *Експлозија норости* (6). У напомени испод наслова стоји да песма припада говору Лудберга у Хрватској. Језичке карактеристике ове песме које се разликују од свега до сада наведеног су: зараћају *в* пустињско корење (6), *вужгане* зоре (6), записане *з фарбама* фантазије (6), и *з* жалости поштамбиљане (6), *в* недосежне висине (6), док *путује* по немирни шуми (6), *дричеју* *з* временским жлебима (6), прескаче колоне *ускличников* (6), *в* морју *жуфкоче* (6), и чека експлозију *норости* (6).

5. Закључак

Рад се бави анализом дијалекатских особина песама из збирке *У ритму дијалекта 2022*. Анализиран је корупус који се састоји од 41 песме са различитих дијалекатских локалитета српског говорног подручја и мањег дела језичког подручја бивше СФРЈ. Циљ рада је представити дијалекатске одлике објављених песама у оквиру заступљних дијалеката. Након анализе дошло се до закључка да се у посматраним песмама уочава значајно присуство дијалектизама, уз појаву утицаја стандардног српског језика, који варира у зависности од посматраног дијалекта. У оквиру дијалеката који нису ушли у основу стандардног српског језика издвајамо већи број дијалектизама. Уколико упоредимо добијене резултате из овог рада са резултатима из рада Митић 2024, видећемо да се са развојем књижевне манифестације *У ритму дијалекта* тежи све богаћијем књижевном изразу са већим бројем песама објављених у оквиру збирке, као и са већом разноврсношћу дијалекатских црта заступљених у песамама.

Регионална обележеност песама доприноси афирмисању овакве врсте књижевности, а језичко проучавање овог стваралаштва доводи до повећања његовог значаја. Књижевноуметничкој вредности дела придодаје се значај промовисања дијалекатских особености песничког језика.

Литература

- Андрејевић, Андрејевић 2016: Д. Андрејевић, А. Андрејевић, Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића. у: *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*, зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу. Лесковац: Лесковачки културни центар; Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет, 39–48.
- Богдановић 2007: Н. Богдановић, Дијалектолошка наука и дијалекатска књижевност. у: *Књижевност на дијалекту*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 9–11.
- Бошњаковић 2007: Ж. Бошњаковић, Зашто је потребно изучавање и познавање дијалектологије? у: *Књижевност на дијалекту*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 55–68.
- Вукић 2009: М. Вукић, Начинско-поредбене реченице и конструкције у Ветровима Старе планине Слободана Џунића. У: *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 183–189.
- Гочанин, Јовановић 2007: М. Гочанин, В. Јовановић, О неким дискурсним маркерима у роману „Петријин венац” Драгослава Михаиловића. у: *Књижевност на дијалекту*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 85–90.
- Жугић, Смиљковић 2009: Р. Жугић, С. Смиљковић, О значају диференцијалне граматике призренско-тимочког дијалекта и стандардног српског језика у настави на југоистоку Србије. у: *Дијалекат – Дијалекатска књижевност*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 9–25.
- Жугић 2016: Р. Жугић, Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића. у: *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*, зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу. Лесковац: Лесковачки културни центар; Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет, 107–114.
- Ивић 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика* (приредио Драгољуб Петровић). Сремски Карловци, Нови Сад: Издвачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јашовић 2011: Г. Јашовић, Дијалектизми у књизи „Кратке косовске каже” Новице Китића. у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност 3*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 83–92.
- Јовановић 2007: В. Јовановић, Улога језика и дијалекта у образовању стереотипа о Грцима (на материјалу Кир Јање Јована Стерије Поповића и Кир Гераса Стевана Сремца). у: *Књижевност(т) на дијалект(у)*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 91–96.
- Јовановић 2007: И. Јовановић, Дијалекатски говор у прозној књижевности. у: *Књижевност(т) на дијалект(у)*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 63–75.
- Марковић 2011а: Ј. Марковић, Функције апострофа. у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност 3*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 31–45.

- Марковић 2011б: Ј. Марковић, Врањски говор у „Нечистој крви”. у: *Нечиста крв Борисава Станковића сто година после (1910–2010)*. Врање: Универзитет у Нишу, Учитељски факултет, 219–229.
- Марковић 2012: Ј. Марковић, Језик „Ибиш-аге” Стевана Сремца. у: *Годишњак за српски језик*, [Година XXV] 12. Ниш: Филозофски факултет, 93–108.
- Марковић 2016: Ј. Марковић, Језик у делима Борисава Станковића. у: *Годишњак педагошког факултета у Врању*, Врање: Учитељски факултет, Универзитет у Нишу, 247–256
- Митић 2024: А. Митић, Дијалекатске карактеристике збирке песама „У ритму дијалекта 2023”, у: *Годишњак за српски језик*, [Година XXXV] 22. Ниш: Филозофски факултет, 113–131. DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.22.2024.08>
- Михајловић 2019: М. Михајловић, Фонетске одлике врањског говора на примеру збирке песама „Метла за по кућу” (1993) Мирослава Цере Михјалновића. у: *Philologija Mediana*, бр. 11, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 439–454. DOI: <https://doi.org/10.46630/phm.11.2019.28>
- Николић 2011: М. Николић, Настава језика и дијалекат. у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност* 3. Лесковац: Лесковачки културни центар, 143–153.
- Николић, Алексић 2016: М. Николић, С. Алексић, Дијалект као језик романа „Лина твржа од камена”, у: *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност I*, зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу. Лесковац: Лесковачки културни центар; Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет, 145–158.
- Обрадовић 2007: С. Обрадовић, Дијалектални језик у корену бића човека и песме. у: *Књижевност(м) на дијалект(у)*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 47–62.
- СТИЈОВИЋ 2007: Р. Стијовић, Дијалекатска лексика Михаила Лалића и књижевни језик, у: *Књижевност(м) на дијалект(у)*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 76–80.
- Трајковић 2019: Т. Трајковић, Бујановачки и кумановски идиоми у народним лирским песмама. у: *Јазикот и културата - состојби и предизвици*, Зборник на трудови од Међународната научна конференција (6. и 7. ноември 2018, Скопје). Скопље: Институт за мекедонски језик „Крсте Мисирков”, 317–327.
- Трајковић 2020: Т. Трајковић, Дијалекатске црте Казивања о нечистим силама. у: *Исходишта*, бр. 6. Темишвар, Ниш: Савез Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 313–333.
- Трајковић 2021: Т. Трајковић, Дијалекатске одлике лазаричких песама из Бујановца. у: *Обичаји у култури Срба и Бугара / Обичаите в културата на сѐрби и бѐлгари*. Ниш: Филозофски факултет, 71–80.
- Trajković 2020: T. Trajković, The Vernacular of Niš in Children’s Poetry ”Od malečko do golemo”. in: *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature*, Vol. 18, No 1, In Memoriam: Maja Vukić. Niš: University of Niš, 63–75.

Anđela G. Mitić

DIALECTICAL FEATURES OF THE COLLECTION OF POEMS IN THE RHYTHM OF THE DIALECT 2022

This paper deals with the study of dialectal features of the poetry collection "In the Rhythm of the Dialect 2022" by a group of authors published by the Leskovac Cultural Center. The corpus in this research represents 41 poems within the poetry collection "In the Rhythm of the Dialect 2022", whose authors are from the area of various dialects of the Serbian-speaking area. The aim of the paper is to present dialectal features of poems within the represented dialects. Some poems were created in border areas and they show the influence of other dialects, even neighboring languages. When analyzing the studied poems, the method of traditional dialectological analysis was applied. The results show a high representation of linguistic features of all the identified dialects with a significant influence of the standard Serbian language. By studying the linguistic features of dialect literature, it gains broader national significance in promoting regional creativity and dialects.

Keywords: Serbian language, dialect literature, collection of poems "In the Rhythm of Dialect 2022", literature in border and multiethnic environments.

УДВАЈАЊЕ ЗАМЕНИЧКОГ ОБЈЕКТА У ГОВОРИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се разматра удвајање заменичког објекта у народном песништву југоисточне Србије и у електронском корпусу на француском језику (*ParCoLab*), који је сачињен од дела на изворном француском језику и превода са српског и енглеског језика. Полазећи од чињенице да се призренско-тимочка дијалекатска област сматра облашћу са највиши степеном балканизације на српском говорном подручју, а да је наведена језичка црта присутна и у француском језику, верујемо да ће ова балканистичка одлика бити заступљена у анализираном корпусу. Самим тим, претпоставља се постојање романског супстрата у говорима југоисточне Србије. Циљ истраживања је да се путем сагледавања статуса објекатске редупликације укаже на сличности ових говора са француским језиком.

Кључне речи: балканизми, удвајање објекта, заменице, призренско-тимочка дијалекатска област, француски језик, романски супстрат.

Увод

Удвајање објекта забележено је у латинским натписима са простора југоисточне Европе још у првим вековима нове ере – у Доњој Панонији од 300. године, у Дакији од 382. године (Асенова, 2015: 105). Сматра се да се у албанском, бугарском и румунском језику јавило током 15. или 16. века (Маља-Имами, 2012: 52). У западнороманским језицима ова појава датира од ранијих времена (12–13. века), што се подудара са временом јављања у бугарском језику (Маља-Имами, 2012: 55). Од романских језика са овом особином издвајају се француски (Станковић, 2010: 90) и италијански (Савић, Мутавић, 1998: 24). С. Менесланд (1977: 103) истиче сличност балканских и романских језика у овом погледу и ову појаву објашњава синхронијском дескрипцијом „као правило о копирању, које преноси синтаксичке факторе објекта на једну глаголску клитику, тј. на кратки облик личних заменица који се никад не одваја од глагола”².

¹ milica.m.mmihajlovic@gmail.com

² У бугарском, румунском и грчком језику удвајање је факултативно, док је у албанском обавезно (Mønnesland, 1977: 104).

Ова појава зебележена је у свим говорима призерско-тимочке дијалектске области (Милорадовић 2009: 288), али највећу стабилност показала је у призерско-јужноморавским говорима (Трајковић 2016: 76–82; Томић 2012: 253). Нешто ређе се среће у запаљским, лужничким говорима и урбаном нишком говору (Томић 2012: 253), док се у косовско-ресавским, смедеревско-вршачким, шумадијско-војвађанским, зетско-сјеничким говорима, говорима Срема и југосточног Баната јавља спорадично (Милорадовић 2007: 367).

Највише пажње проучавању удвајања објекта у француском језику и српским народним говорима, тачније, врањском говору, посветила је С. Ћелић (2000, 2001).

Овај рад представља наставак проучавања статуса објектске редупликације у говорима југоисточне Србије (Михајловић, 2019). Како је у спроведеном истраживању установљено, удвајање објекта присутно је у народним епским и лирским песамама југоисточне Србије. Резултати су показали да преовлађује удвајање директног објекта, као и да се објекат чешће дуплира испред глагола. У овом раду настојаће се да се пронађу корелације између удвајања заменичког објекта у призерско-тимочким говорима и у француском језику. Корпус ће чинити народно песништво југоисточне Србије и електронски корпус на француском језику (*ParCoLab*), сачињен од дела на изворном француском језику и превода са српског и енглеског језика. Полазећи од чињенице да се призерско-тимочка говорна зона сматра облашћу са највишим степеном балканизације на српском говорном подручју, верујемо да ће ова балканистичка црта бити заступљена у анализираном корпусу. Самим тим, претпоставља се постојање романског супстрата у говорима југоисточне Србије. Циљ истраживања је да се путем сагледавања статуса заменичке објектске редупликације укаже на сличности ових говора са француским језиком.

О личним заменицама у француском језику

С обзиром на то да је један од основних услова за удвајање одређеност, а да су „*Lične zamenice u svim svojim oblicima su u principu određene*“ (Маља-Имами, 2012: 64), као и да је редупликација најкарактеристичнија када се објекат изражава личном заменицом (Маља-Имами, 2012: 63), потврде о удвајању потражићемо у овој прономиналној врсти.

Важно је напоменути да су у француском језику личне заменице латинско наслеђе, односно да из латинског језика потиче и њихов данашњи, окрњен систем падежне парадигме (номинатив, датив, акузатив).

Француске форме првог и другог лица једнине очувале су стари двопадежни систем који разликује номинатив од акузатива (*cas sujet* и *cas régime*,

односно номинатив и облик којим се изражавају акузативно и дативно значење); заменице трећег лица, осим номинатива и акузатива, разликују и датив; повратна заменица трећег лица, са једним обликом за оба рода и оба броја, има такође један облик за акузатив и датив; заменице првог и другог лица множине једним обликом преузимају све три функције (Станковић, 2016: 174).

У француском језику, као и у српском, постоје две групе облика: не-наглашене (оне који стоје уз глагол – *les formes atones*) и наглашене форме (оне које су одвојене од глагола – *les formes toniques*). Прву групу чине: а) заменице које обављају функцију субјекта (*le sujet*), тј. номинативни облици: *je, tu, il, elle; nous, vous, ils, elles*; б) заменице у функцији директног и индиректног објекта (*le complément d'objet direct* и *le complément d'objet indirect*), тј. акузативне и дативне форме: у првом и другом лицу сингулара и плурала обе функције се означавају истим обликом: *me, te; nous, vous*. У трећем лицу функцију директног објекта у једнини врше акузативи *le* и *la*, а у множини акузатив *les*; сингуларски дативни облик у функцији индиректног објекта је *lui*, а плуралски датив *leur*; в) повратна заменица (*le pronom réfléchi*) *se* која као акузатив/датив обавља службу директног/индиректног објекта. Другој групи припадају облици: *moi, toi, lui, elle; nous, vous, eux, elles*, као и наглашени облик повратне заменице *soi* (Станковић, 2010: 71).

Н. Ђокић (2000: 538) наводи поделу личних заменица Ж. Моањеа на предикативне и оне које то нису: *pronoms predicatifs* (предикативне заменице) *moi, toi, lui, elle, soi, nous, vous, eux, elles, leur; pronoms non-predicatifs* (непредикативне заменице) *je, me, tu, te, il, le, la, se, ils, les, se*.

Анализа корпуса³

Анализа заменичке објекатске редупликације у овом раду вршиће се на примерима ексцерпираним из *Епских народних песама југоисточне Србије* (1987) и *Лирских народних песама југоисточне Србије* (1999). На основу порекла песама, може се рећи да је удвајање објекта забележено у песмама са подручја призренско-јужноморавског дијалекта.

Будући да збирке епских и лирских песама југоисточне Србије нису преведене на француски језик, најпре ћемо удвајање објекта констатовати у њима, а затим ћемо за овом појавом трагати у примерима на француском језику који су део електронског корпуса *ParCoLab*⁴.

³ Корпус *Епских народних песама југоисточне Србије* и *Лирских народних песама југоисточне Србије* у библиографским парентезама биће означен почетним словом њихових назива: *Е* и *Л*.

⁴ Реч је о паралелном корпусу од 11.359.761 речи, који садржи изворне текстове и њихове преводе на три европска језика: српски, француски и енглески. Сваки од ових језика

Услед недостатка адекватних примера, приликом претраге корпуса, осим дела на изворном француском језику, у обзир су узети и преводи са српског и енглеског језика.

Лична заменица првог лица јединине

У дијалекатској грађи налазе се примери удвајања неправог објекта у виду пуног облика датива личне заменице првог лица јединине и заменичке енклитике у истом падежу:

Зашто, ујко, *мене*⁵ без кривицу / на превару живот да *ми* узнеш! (Е, 37).

Примера удвајања има и у електронском корпусу, а чини их наглашени облик и ненаглашена дативна форма личне заменице првог лица јединине:

Et *moi*, tu *me* désapprouvais toujours, tu *m'*attribuais tous les vices [...].

A *meni* si uvek nešto zamerala i pripisivala si mi sve poroke [...]. (Frans, 1912)

Bon, fiston, *moi*, un Serbe, tu *me* gifles à cause de cette pisseuse!

Dobro, sinovče, je li ti to *meni*, Srbine, odvali šamar zbog one upišulje! (Popović, 1985)

Разлог за удвајање објекта у овим примерима, претпостављамо, јесте посебно наглашавање које за циљ има истицање објекта означеног заменицом и његово контрастирање са осталим објектима.

Дијалекатска грађа показала је примере употребе *на*-конструкције са дужим обликом личне заменице у функцији неправог објекта уместо беспредлошког датива са значењем намене, док је поновљени објекат исказан дативом енклитичког облика личне заменице првог лица јединине:

т'г *на мене* платно да *ми* даде (Е, 47).

Будући да француски језик нема падеже⁶, за изражавање падежних значења користе се предлози, што је карактеристично и за говоре призренско-тимочке дијалекатске области. Тако се српски датив са значењем намене у француском језику може исказати помоћу предлога *à* и одређене именске или придевске речи.

Потврда удвојеног индиректног објекта чија се падежна значења исказују помоћу предлога има међу нашим ексцерпираним примерима:

истовремено је изворни и преводни језик. Највећи удео у грађи овог електронског корпуса имају књижевни текстови.

⁵ Наставак *-е* у дативу јединине именица мушког и женског рода на *-а*, као и у заменичко-придевској деklinацији, морфолошко је обележје призренско-тимочких и косовско-ресавских говора, онде где је овај падеж очуван (Богдановић, Марковић, 2000: 151–152, 170).

⁶ Трагови наслеђене падежне парадигме делимично очувани у личним, релативним и још понеким заменицама.

Les musiciens ne **me** l'ont même pas communiqué **à moi**.

Muzičari ga čak ni **meni** nisu rekli. (Prust, 1913)

A moi, elle **me** l'aurait dit, répliqua fièrement Mme Verdurin.

Meni bi ona rekla — odvrati ponosito gđa Verdiren. (Prust, 1913)

Tu **me** diras tout, **à moi**, je suis l'aînée.

Meni ćeš reći sve, jer ja sam starija. (Balzac, 1834a)

Je vais le confesser, il **me** dira tout, **à moi**.

Ja ću ga ispitivati, on će **meni** reći sve. (Balzac, 1834a)

Ah ! tu ne veux pas **me** faire de mal, **à moi** !

Tako, **meni** nećeš ništa. (Igo, 1831)

A moi, en revanche, il pourrait bien **me** porter bonheur.

Naprotiv, **meni** će, možda, doneti sreću. (Kapor, 1992)

У наведеним примерима очито је да до удвајања долази истовременом употребом наглашеног облика личне заменице са предлогом *à* и ненаглашене дативне форме.

Дијалекатска грађа у нешто већем броју примера показала је и удвајање директног објекта:

мене да **me** земиш (*L*, 39);

но **мене me** Турци прегазише (*E*, 30);

мене ће **me** ђога брго нађе (*E*, 58);

оће да **me** и **мене** убије (*E*, 58);

пуштите **me мене** у животу (*E*, 76).

Објекатска редупликација се у овим примерима огледа у присуству пуног и енклитичког облика личне заменице првог лица једнине у акузативу.

Електронски корпус доноси примере у којима је директни објекат истакнут удвајањем заменица које су еквивалентне горенаведеним дијалекатским заменичким облицима. У преводу се као српски еквивалент удвојене употребе француске заменице јавља наглашена форма личне заменице којом се постиже ефекат истицања датог лица или његово контрастирање са неким другим лицем. Тачније, у стандардном српском језику нема удвајања, што потврђују примери:

C'est lui qui **me** regarde, **moi** !

On **mene** gleda! (Ristovski, 1999)

Mais les Allemands **me** tueront, **moi**!

Убиће **mene** Немци! (Kusturica, 1995)

Moi, on ne **me** reconnaîtra pas dans cet habit.

Mene neće poznati u ovom odelu. (Frans, 1912)

L'on me craint trop pour **me** flouer, **moi** !

Mene se isuviše boje da bi **me** pokrali! (Balzac, 1834b)

Moi, Paris *me* tient; eux, c'est le grand âge...

Mene zadržava Pariz, njih duboka starost... (Dode, 1869)

Tu te blesses pour *me* blesser *moi*.

Ranjavaš se da bi *mene* povredila. (Stevanović, 2001)

Како се из наведених примера може приметити, удвајањем објекта постиже се емфатичност исказа. Њиме се успоставља оштра дистинкција између наглашеног објекта и других предмета радње или се значај самог објекта у исказу додатно подвлачи.

Лична заменица другог лица једнине

Лична заменица другог лица једнине удвјила се у функцији неправог објекта. Међу екскерпираним дијалекатским примерима налази се један у коме је дошло до удвајања пуног заменичког облика у дативу (са наставком -e) и енклитичког облика:

А што брате *мебе* да *ти* кажем (E, 46).

Пример удвајања нађен је и у корпусу на француском језику:

[...] et *toi*, l'on peut *te* donner un vilain nom...

[...] a *tebi* se može dati jedno vrlo ružno ime... (Balzak, 1846)

У другом примеру неправи објекат удваја се путем *на*-конструкције са пуним заменичким обликом у општем падежу у присуству датива енклитичког облика личне заменице другог лица једнине:

т'г *на тебе* коња да *ти* кове (E, 48).

Француски корпус понудио је највећи број примера удвајања индиректног објекта у којима су истовремено употребљени наглашени облик заменице са предлогом *à* и ненаглашени дативни облик личне заменице другог лица једнине:

Je ne *te* parle pas *à toi*.

Tebi ništa ne govorim. (Balzak, 1834b)

[...] car je *te* dis tout *à toi*!

[...] jer ja *tebi* kazujem sve, vidiš! (Balzak, 1846)

C'est ce que je souhaite *te* dire, *à toi*, [...].

To hoću da kažem *tebi* [...]. (Ćosić, 1954)

Et il ne *t'*a rien laissé, *à toi*?

А *tebi* nije ostavio ništa? (Mopasan, 1887)

Дијалекатска грађа доноси и један пример удвајања директног објекта. Редуплицирани објекат састоји се од акузатива пуног и енклитичког облика личне заменице:

прво *me tebe*, аго, писаше (ЈЛ, 57).

Таквих примера има и у француском корпусу:

Toi, je *te* connais bien.

Tebe dobro znam. (Milinković, 2005)

Je *te* reconnais, *toi*!

Tebe sam prepoznala! (Milinković, 2005)

Est-il vrai que Victorine *te* regardait d'un bon œil, *toi* ?

Je li istina da je Viktorina *tebe* rado gledala? (Balzac, 1834a)

Овима додајемо и примере у којима се објекат истиче комбинацијом заменице са другим речима, прилогом *aussi* и придевом *même*:

Fous le camp, *toi aussi*, que je ne *te* voie plus !

Ajd', bar *i tebe* da ne gledam! (Stanković, 1910)

Moi, je dis⁷, tiens, moi, je *te* remplacerai *toi aussi*.

Ja ću, evo, ja ću da zamenim *i tebe*. (Popović, 1985)

[...] que l'on *te* fasse à *toi même*⁸.

[...] da drugi *tebi* čini. (Marković, 1930)

Поједини примери преведени су понављањем личне заменице. На тај начин у српском језику „лична заменица функционише као стилски маркирана граматичка категорија – у исказ се уводе њене експресивне вредности и афективан однос према предмету исказа, логички смисао реченице се не мења, али је стил исказа измењен” (Санковић, 2015: 291–292):

Te respecter... *toi*... [...].

Da *te* poštujem... *tebe*... [...]. (Mopasan, 1887)

Лична заменица трећег лица једнине

Лична заменица трећег лица једнине мушког рода удваја се у примерима са пуним и енклитичким обликом датива у служби неправог објекта:

да *му*⁹ пијем *њему* црни крви (Е, 42);

Па *му* мајка *њему* говорила (Е, . 57).

⁷ Француском језику није страно ни удвајање субјекатске заменице које за циљ има наглашавање идентитета говорног лица, односно учесника у комуникацији.

⁸ У овом примеру удвојен је неправи објекат.

⁹ Дативна енклитика *му* у овом примеру има присвојно значење. М. Савић и П. Мутавцић (1998: 26) наводе да је за све балканске језике, осим албанског и грчког, карактеристична појава исказивања посесивности личном заменицом у дативу. А. Галис (1974) сматра да се у овом случају искључује директан утицај балканских језика и да би једини супстрат могао би бити латински језик (према: Станковић, Станковић, 2013: 107).

Осим примера са синтетичком деклинацијом у којима је облик датива очуван, има и примера удвајања неправог објекта чије је падежно значење пуне форме личне заменице исказано помоћу предлога *на*. Уз то, у исказу је присутна и дативна енклитика личне заменице трећег лица једине мушког рода:

А *на дете* криво *му* паднало (E, 42);
и *на њега* Никола *му* име (E, 56).

Овакве потврде налазимо и у француском корпусу:

Et tu *lui* diras ça, *à lui* [...]

А *њему* posebno кажи [...] (Marković, 2008)

[...] et d'une voix si calme, lorsque la seule annonce de cette brusque séparation *lui* serrait le cœur, *à lui*.

[...] i tako mirnim glasom dok se *њему* i na samo objavljivanje tog naglog rastanka cepalo srce. (Zola, 1885)

Други пример потврдио је исказивање посесивног значења облицима датива и у француском језику.

У неким случајевима ради појачавања исказа приликом удвајања индиректног објекта употребљен је прилог *aussi*:

Le changement de temps semblait *lui* avoir fait du bien, *à lui aussi*.

Promena vremena kao da je *i њему* dobro činila. (Bernet Hodžson, 1911)

[...] peut-être le cœur *lui* manquer, *à lui aussi*.

[...] можда да *i њему* srce popušta. (Igo, 1831)

Директни објекат у народним песмама југоисточне Србије удвојио се у примерима:

Дође време *њега* да *га* дава (Л, 44);

па *га* мајка *њега* прашувала (E, 31);

таг *га њега* мајка разабрала (E, 57).

Редуплицирани објекат састоји се од акузатива пуне и енклитичке заменичке форме личне заменице трећег лица једине мушког рода.

У француском корпусу забележени су следећи примери удвајања директног објекта:

Lui aussi, je *le* tue !

Убићу i *њега*! (Ristovski, 1999)

Personne ne *le* connaît, *lui*.

Њега niko ne poznaje. (Dikens, 1838)

Tandis que *lui*, le sommeil ne *le* prenait pas.

А *њега* san ne hvata... (Stanković, 1927)

До удвајања је дошло истовременом употребом наглашеног и ненаглашеног акузативног облика личне заменице трећег лица једине мушког рода.

Неретко се удвојени објекат додатно истиче употребом прилога *aussi* уз наглашени облик ове личне заменице:

Lui aussi, nous avons accepté de *le* donner pour de l'argent.

I njega smo pristali da damo za novac. (Tišma, 1971)

On l'enterra là, *lui aussi*.

Tu su sahranili *i njega*. (Andrić, 1931)

У корпусу епских и лирских песама југоисточне Србије нема потврда удвајања заменице трећег лица једине у женском роду. Таквих примера, међутим, има у француском корпусу:

C'est alors qu'il *la* vit, *elle*, *Mariette*.

A onda je ugledao *nju*, *Marijetu*. (Kiš, 1983)

Puis je *la* vis *elle-même*, je m'élançai.

Pa ugledah i *nju samu*, poletih joj. (Prust, 1913)

И код ове заменице истицање директног објекта постиже се употребом прилога *aussi* уз наглашени облик личне заменице:

[...] il *la* reconnut, *elle aussi*.

[...] on *i nju* reconnut. (Zola, 1885)

Поновљени објекат каткад се дословно преводи:

Mais, comment *la* recevrait-il, *elle*, sa *maîtresse future* ?

Ali kako će *je* onda primati, *nju*, *svoju buduću ljubavnicu*? (Flober, 1869)

У грађи је забележен и удвојени индиректни објекат:

Dès qu'il *lui* a tourné le dos à *elle*.

Čim je on okrenuo leđa *njoj*. (Stevanović, 2001)

„Je ne veux pas”, *lui* dis-je à *elle aussi*.

„Ne dam”, kažem *i njoj*. (Blagojević, 1975)

Лична заменица првог лица множине

Лична заменица првог лица множине у дијалекатском материјалу удвојила се једино у функцији директног објекта. У ексцерпираним примерима, поред пуне форме личне заменице првог лица множине, присутан је и дијалекатски лик енклитичког облика ове заменице у акузативу (*ne*¹⁰):

¹⁰ Ова енклитика карактеристична је за призренско-јужноморавски дијалекат (Богдановић, Марковић, 2000: 159).

Грдно **не** је он **нас** причекаја (E, 31);
нас не чекав тријес арамбахе (E, 71).

Примера удвајања директног објекта има и у француском корпусу. Српски преводни еквиваленти у том случају су стандарднојезички облици акузатива личне заменице првог лица множине:

[...] la reine **nous** sauvant, **nous** ses amis, [...].
[...] pošteno je da spase **nas**, *svoje prijatelje*, [...]. (Dima, 1844)

Elle ne **nous** comptait pas, **nous** autres enfants, parmi les jeunes ; [...].
Nas decu ona u mlade nije računala; [...]. (Blagojević, 1979)

Лична заменица другог лица множине

Удвајање објекта исказаног личном заменицом другог лица множине у дијалекатском корпусу није забележено. Потврде оваквог удвајања пронађене су у корпусу на француском језику.

Директни објекат удваја се путем наглашеног и ненаглашеног акузативног облика личне заменице који се облички подударају:

Ah ! il y a longtemps que je **vous** cherchais, **vous** !
Ah, otkad **vas** tražim! (Flober, 1869)

J'aurais bien voulu **vous** y voir, **vous** !
Voleo bih da vidim **vas** na mome mestu. (Dima, 1844)

Регистрована је и потврда удвајања индиректног објекта:

Je ne veux pas **vous** faire de mal, **à vous**.
Vama neću ništa. (Igo, 1831)

У једном примеру, иако некарактеристичан за стандардни српски језик, удвојени објекат поновљен је и у преводу, претпостављамо из стилских разлога:

Du reste, je peux bien **vous** le dire, **à vous**.
Uostalom, mogu **vam** sve to i reći, **vama**. (Flober, 1869)

Лична заменица трећег лица множине

У корпусу на француском језику забележени су примери удвајања индиректног објекта исказаног личном заменицом трећег лица множине. Притом се редуплицирани објекат састоји од датива ненаглашеног облика и датива наглашеног облика личне заменице трећег лица множине мушког рода исказаног помоћу предлога *à*:

Je **leur** disais, **à eux aussi** : fuyez !
Govorio sam **i njima**: bežite! (Tišma, 1971)

[...] les autres peuvent le **leur** faire **à eux**.
[...] drugi mogu učiniti **njima**. (Stevanović, 1986)

Констатовано је и удвајање директног објекта:

Eux je **les** défendrai de mon fusil, de mon couteau ou de mes dents — contre tous.
Njih ću braniti puškom, nožem ili zubima — od svakoga. (Stevanović, 1986)

Неколико је примера у којима се директни објекат истиче комбинацијом заменице и прилога *aussi*:

[...] – **eux aussi** quelqu'un **les** avait mangés.
[...] – **i njih** je neko pojeo. (Stevanović, 1986)

Eux aussi, le padre Leonardo **les** transformait facilement en alliés de sa foi.
I njih je padre Leonardo s lakoćom pretvarao u saveznike svoje vere. (Medaković, 1990)

Les moines le nourrissent, car **eux aussi** il **les** distrait par ses récitationes de poètes latins.
A kaluđeri ga hrane, jer **i njih** zabavlja recitujući latinske pesnike. (Medaković, 1990)

En vérité ! **eux aussi** je **les** connais !
Istina, **i njih** poznajem! (Dima, 1844)

Забележен је и пример са придевом *mêmes*:

Le factionnaire les menaça, s'ils insistaient, de **les** y fourrer **eux-mêmes**.
Činovnik im zapreti da će **i njih**, ako nastave, strpati u zatvor. (Flober, 1869)

Повратна заменица трећег лица

У француском корпусу забележено је удвајање индиректног објекта исказаног повратном заменицом трећег лица:

[...] dit le prince comme **se** parlant **à soi-même**, c'est dommage !
[...] reče knez kao da govori **samom sebi**. (Stendal, 1838)

[...] libre de **se** livrer **à soi-même**, à ses pensées.
[...] i do mile volje ostavljen **samom sebi**. (Stanković, 1910)

Закључак

Анализа заменичке објекатске редупликације, тј. истовремене употребе дужег и краћег облика личне заменице у функцији индиректног и директног објекта, показала је да је ова појава присутна у говорима југоисточне Србије и у француском језику. Будући да српски оригинали, као и

српски преводи са изворног француског језика и француског као преводног језика дела написаних на изворном енглеском језику, нису донели примере удвајања, још једном је потврђено да објекатска редупликација није карактеристична за стандардни српски језик. Тачније, нема удвајања својствених балканским и романским језицима, док су стилски условљена заменичка понављања свакако присутна.

Уколико узмемо у обзир све забележене примере, може се рећи да и у једном и у другом корпусу преовлађује удвајање директног објекта, тј. објекат се чешће редуплицира у акузативу, што није у складу са констатацијом Ј. Лопашова (према: Маља-Имами, 2012: 63). Ваља напоменути да је у дијалекатском корпусу однос дативних и акузативних облика уједначенији, али то можемо приписати малом броју случајева које је понудила сама грађа. Већи број примера би, можда, показао значајније разлике.

У дијалекатској грађи објекат најчешће дуплира испред глагола, чиме је тврдња Ј. Лопашова (према: Маља-Имами, 2012: 63) потврђена. У нешто мањем броју дијалекатских примера удвајање је после глагола, а има и примера у којима се глагол налази између објеката. Међу примерима из француског корпуса претежу они у којима је наглашени облик личне заменице испред ненаглашеног.

Поред удвајања објекта, анализом су потврђене још две балканистичке сличности: исказивање посесивности личном заменицом у дативу и аналитичка деклинација (у којој се падежна значења исказују предлозима).

Подударана језичких појава, до којих се дошло у овом истраживању, сведоче о вези говора југоисточне Србије са романским језицима, односно о некадашњем присуству романских народа на овим просторима.

Претходним истраживањима указано је на удвајање објекта у врањском говору и француском језику (Ђелић: 2000, 2001). Овим радом свакако је употпуњена слика о правцима објекатске редупликације у призренско-тимочкој дијалекатској области, будући да су потврде пронађене у прешевској и бујановачкој области. Међутим, не смемо усудити да на основу изнесених података генерализујемо закључке. У наредним истраживањима, заснованим на обимнијем корпусу, објекатска редупликација могла би се прецизније и свеобухватније описати.

Литература

- Асенова, 2015: П. Асенова, *Балканско езикознание: основни проблеми на балканския езиков съюз*. Велико Трново: Фабер.
- Богдановић, Марковић, 2000: Н. Богдановић, Ј. Марковић, *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Свен.

- Ђелић 2000: С. Ђелић, Удвајање директног објекта у врањском говору и француском језику. У: *Зборник Филолошког факултета Универзитета у Приштини* 10, Приштина (Врање): Филолошки факултет, 75–81.
- Ђелић 2001: С. Ђелић, *Дислокација директног објекта у француском језику и врањском говору*. Магистарски рад, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.
- Ђокић, 2000: Н. Ђокић, О неким особеностима личних заменица у француском и српском језику. *Српски језик*, 5 (1–2), 537–554, <<http://digbil.ananda.earhiva.com/Home/PdfChapter/39102?chapter=33>>. 25. 5. 2024.
- Malja-Imami, 2012: N. Malja-Imami, *Konvergencija i divergencija padežnih sistema u balkanskom jezičkom arealu*, <<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7073/bdef:Content/get>>. 11. 6. 2024.
- Mønnesland, 1977: S. Mønnesland, Удвајање личних заменица у српскохрватском језику: Прилог тумачењу ширења једног балканизма. *Научни састанак слависта у Вукове дане I* (Реферати и саопштења), 6 (1), 101–111, <<http://digbil.ananda.earhiva.com/Home/PdfChapter/24863?chapter=12>>. 12. 6. 2024.
- Милорадовић 2007: С. Милорадовић, Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. У: *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 26, Нови Сад: Матица српска, 357–375.
- Милорадовић 2009: С. Милорадовић, Статус објекатске редупликације у српским народним говорима. У: *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. 14, бр. 7, Ниш: Филозофски факултет, 287–295.
- Михајловић, 2019: М. Михајловић, Објекатска редупликација у народном песништву југоисточне Србије. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 10 (2), 7–16, <https://www.academia.edu/42974312/ГОДИШЊАК_ПЕДАГОШКОГ_ФАКУЛТЕТА_У_ВРАЊУ>. 11. 6. 2024.
- Савић, Мутавцић, 1998: М. Савић, П. Мутавцић, Балкански језички савез. *Свет речи*, 1, 22–27. <<http://digbil.ananda.earhiva.com/Home/PdfChapter/91208?chapter=4>>
- Станковић, 2010: С. Станковић, *Систем заменица у француском и српском језику*, (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултет, Нови Сад.
- Станковић, 2015: С. Станковић, О једној специфичној употреби личних заменица у француском и српском језику. У: *Језик и књижевност у контакту и дисконтакту: тематски зборник*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 285–301.
- Станковић, 2016: С. Станковић, О роду, броју и падежу личних заменица у француском и српском језику. У: *Primenjena lingvistika u čast Dušanki Točanac. O jeziku i jezicima*, Нови Сад: Друштво за примењену лингвистику Србије, 161–178.
- Станковић, Станковић, 2013: С. Станковић, С. Станковић, Посесивни датив у *Нечистој крви* Б. Станковића и његови француски еквиваленти. У: *Језици и културе у времену и простору: тематски зборник*. Нови Сад: Филозофски факултет, 105–116.

Томић 2012: Д. Томић, Балканизми у призренско-тимочној говорној зони. У: *Иво Андрић и балканското историческо битие*. Научни трудове, том 50, кн. 1, сб. Б, Филологија. Пловдив: Пловдивски универзитет „Паисии Хилендарски“ Филологически факултет, 245–258.

Trajković 2016: Т. Trajković, Clitic Doubling of Personal Pronouns with the Use of Prepositions in the Dialects of the Prizren-Timok Area. *Facta Universitatis*, Vol. 14, No 1, Niš: University of Niš, 2016, 73–84.

Извори

Епске народне песме југоисточне Србије, прир. М. Златановић, Посебна издања- Врање: Народни музеј, 1987.

Лирске народне песме југоисточне Србије, прир. М. Златановић и В. Цветановић. Врање: Учитељски факултет, 1999.

<http://parcolab.univ-tlse2.fr/en/>:

Andrić, I. (1931). *Anikina vremena*.

Balzac, O. (1834a). *Čiča Gorio*.

Balzac, O. (1834b). *Evgenija Grande*.

Balzac, O. (1846). *Rodaka Beta*.

Bernet Hodžson, F. (1911). *Tajna napuštenog vrta*.

Blagojević, B. (1975). *Sve zveri što su sa tobom*.

Blagojević, B. (1979). *Putnica*.

Ćosić, D. (1954). *Koreni*.

Dikens, Č. (1838). *Oliver Twist*.

Dima, A. (1844). *Tri musketara*.

Dode, A. (1869). *Pisma iz moje vetrenjače*.

Flober, G. (1869). *Sentimentalno vaspitanje*.

Frans, A. (1912). *Bogovi su žedni*.

Igo, V. (1831). *Zvonar bogorodičine crkve*.

Kapor, M. (1992). *Zelena čoja Montenegra*.

Kiš, D. (1983). *Enciklopedija mrtvih*.

Kusturica, E. (1995). *Podzemlje*.

Marković, B. (1930). *Ogledi o odnosima između pojma pravde i razvitka pozitivnog privatnog prava*.

Marković, G. (2008). *Turneja*.

Medaković, D. (1990). *Efemeris/Ephemeris*.

Milinković, M. (2005). *Potera za srećkom*.

Mopasan, G. (1887). *Pjer i Žan*.

Popović, D. (1985). *Knjiga o Milutinu*.

Prust, M. (1913). *U traganju za iščezlim vremenom*.

Ristovski, L. (1999). *Belo odelo*.

Stanković, B. (1910). *Nečista krv*.

Stanković, B. (1927). *Gazda Mladen*.

Stendal (1838). *Parmski kartuzijanski manastir*.

- Stevanović, V. (1986). *Testament*.
Stevanović, V. (2001). *Abel i Liza*.
Tišma, A. (1971). *Knjiga o Blamu*.
Zola, E. (1885). *Žerminal*.

Milica M. Mihajlović

DUPLICATION OF PRONOUN OBJECT IN THE SPEECHES OF SOUTHEASTERN SERBIA AND IN FRENCH LANGUAGE

Summary

The paper discusses the duplication of pronoun object. The research was conducted within the corpus composed of national epic and lyric poems of southeastern Serbia and the online corpus *ParCoLab* in French. Starting from the fact that the Prizren-Timok dialect area is considered to be the area with the highest degree of Balkanization in the Serbian speaking area, and that this language feature is also present in French, it is assumed that this Balkan feature will be represented in the analyzed corpus. The aim of the research was to point out the similarities of these speeches with the French language. The analysis found that the cases of direct object duplication prevail. It has been observed that in the Prizren-South Moravian dialect the object is usually duplicated in front of the verb, slightly less frequently after the verb, and there are also cases where the verb is between members of the object. The similarities with French language are confirmed the presence of Roman substratum. In most cases from the French corpus, examples prevail in which the stressed form of the personal pronoun is preceded by the unstressed.

Keywords: balkanisms, object duplication, pronouns, Prizren-Timok dialectal area, French language, Roman substratum.

ПРЕЗЕНТ, ИМПЕРАТИВ, ПОТЕНЦИЈАЛ И ФУТУР ПРВИ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ПРОШЛИХ ДЕЈСТАВА У ЈУЖНОМЕТОХИЈСКОМ ПОДРИМСКОМ ГОВОРУ²

У прилогу се анализира употреба презента, императива, потенцијала и футура првог у призренско-јужноморавском јужнометохијском подримском говору као временски транспонованих синтаксема којима се означавају прошла дејства. Премештени у сферу прошлости, ови облици најчешће се комбинују са облицима са примарно претериталном службом. У контекстима овога типа презент, императив, потенцијал и футур први поред темпоралног одређења прошлости имају и вредност стилског средства. Према синтаксичко-семантичким и/или стилским карактеристикама уочава се комбинација наведених наративних форми које се јављају и као конкуренти.

Презентом и императивом обележавају се појединачне и виšekратне (хабитуалне) претериталне радње које се одликују поновљивошћу, док се потенцијалом и футуrom првим исказују само хабитуалне радње.

Са дијалекатског и ареалног аспекта од интереса је употреба потенцијала и футура првог са значењем хабитуалности у подримском говору, пошто се у овом идиому користи потенцијал као једини облик у севернијем делу и као доминантан облик са спорадичном употребом футура првог у осталим подримским насељима. Овим својством подримски говор наслања се на остали околни део српског дијалекатског подручја, удаљавајући се истовремено од говора северношарпланинског ареала у којима се у исказивању хабитуалних радњи среће само футур први као иновација балканистичког порекла.

Кључне речи: призренско-јужноморавски; јужнометохијски подримски говор; презент, императив, потенцијал и футур први за прошлост; појединачна прошла дејства; хабитуална дејства.

1. Јужнометохијски подримски говор део је северношарпланинско-метохијског ареала призренско-јужноморавског дијалекта³. У овом ареалу оформљено је више говора, који су судбином прозо-

¹ radivoje.mladenovic@gmail.com

² Рад *Презент, императив, потенцијал и футур први за исказивање прошлих дејстава у јужнометохијском подримском говору* урађен је у оквиру Стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији ” (ИНСКИМ)

³ Више о овом дијалекатском ареалу в. у Стевановић 1950; Реметић 1996; Младеновић 2004; 2013; 2016; 2019; 2021; 2022.

дијског система груписани у два подареала⁴, а судбину прозодијских система највећим делом прати и синтаксичко-семантичка употреба транспонованих глаголских облика за прошлост. Први подареал чине говори са најаналитичкијим ритамским акценатским системом карактеристичним за северношарпланинске говоре различите генетске и типолошке припадности, којима се придружује и метохијски подгорски говор. У овом подареалу су идиоми са ритамским неграматичким акцентом антепенултимског (сретечки, горански, подгорански) и пенултимског типа (сиринићки, подгорски). У другом – јужнометохијском подареалу, оформљеном између Призрена и Ђаковице, функционише парадигматски неграматички акценат, у коме су настала три сродна идиома (призренски градски говор, подримски, ђаковачки говор).

1.1. Метохијски подримски говор⁵ оформљен је у области Подрима између речице Топлуве и Белога Дрима, и са ђаковачким представља северозападну ивицу призренско-јужноморавских према косовско-ресавским говорима северне Метохије. Овакав лингвогеографски положај подримског говора утицао је на настанак дијалекатског типа у коме се у актуелном фонетско-фонолошком систему препознаје дужи опстанак прозодијског квантитета, што је довело и до богатијег вокалског система увођењем нових вокалских јединица кроз префонологизацију квантитета средњих вокала под акцентом у нови квалитет⁶, али и утицај стране фонетике у консонантизму, најпре старобалканске романске, а потом албанске⁷, што је довело до смањења

⁴ О прозодијским системима у говорима северношарпланинско-јужнометохијског ареала в. у Младеновић 2000; 2000а; 2001; 2006; 2015; 2015а.

⁵ О граматичком систему подримског говора у оквиру шире области призренско-јужноморавских говора, пре свега оних који припадају косовско-метохијско-сиринићком поддијалекту, у бројним прилозима писао је Радивоје Младеновић (в. литературу у Младеновић, Марковић 2021: 360–367).

⁶ Више о овоме в у Ивић, Реметић 1981; 1990; Младеновић 2015.

⁷ У области којој припада Подрима рано је успостављена српско-албанска етнојезичка граница на Беломе Дриму, са албанским насељима западно и српским насељима источно од ове реке, са раним спорадичним присуством албанофоних насеља и источно и континуираном експанзијом албанофоног становништва (уп. Пешикан 1988: 81–87). Како су показала истраживања Т. Катић, судећи према турском дефтеру из 1570. у области данашње Подрине доминира српско становништво, али је потврђено и присуство албанског именослова, што је могао бити и поуздан знак о раном језичком српско-албанском контакту (уп. (Катић 2010: Карта Верско-етничка структура становништва Нахије Хоча).

палаталности предњонепчаних сонаната до алвеопалаталних гласова, затим до балканистичког брисања опозиције по палаталности у паровима африката. Са друге стране, близина косовско-ресавске формације утицала је на морфолошке иновације косовско-ресавског типа (стабилизација форманта *-ма* у дативу множине, стабилизација *-смо* и *-сте* у 1л. мн и 2л. мн простих претерита), затим на већи отпор анализму, који је стижао са југа области, тако да је подримски говор идиомом са најбоље очуваном именском флексијом у призренско-тимочкој дијалекатској области⁸.

До изгона српског становништва 1999. године, српским подримским идиомом говорило се у следећим насељима правцем север–југ: Братотин, Ораховац, Велика Хоча, Зочиште, Оптеруша, Ретимље, Зојћ, Мала Круша, Смаћ. Према стању из 2024. године српско становништво, упркос тешким историјским и животним околностима, опстало је у Великој Хочи и Ораховцу.

2. Инвентаром и морфолошким својствима глаголских облика подримски говор део је метохијске дијалекатске зоне. У употреби су презент, перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат, футур први, затим глаголски прилог садашњи. Имперфекат и плусквамперфекат су у узмицању пред ширењем перфекта у њихову зону употребе, аорист је фреквантан⁹.

3. Употреба претериталних облика у северношарпланинско-јужнометохијском ареалу, укључујући и подримски говор, не показује дијалекатске специфичности од значаја за тему овога прилога, па се неће посебно разматрати¹⁰. Употребу транспонованих глаголских облика за прошлост, међутим, карактерише знатна варијант-

⁸ О стању у флексији метохијско-косовско-сиринићког поддијалекта, и подримског као његовог дела, в. у Младеновић 2019а: 230–231, 233–246.

⁹ О глаголским облицима у северношарпланинским и метохијским говорима призренско-јужноморавског типа в. у Младеновић 2004а.

¹⁰ У низу прилога Б. Вељовић и Р. Младеновића описана је употреба глаголских облика у сиринићком говору (Младеновић, Вељовић 2017; Вељовић, Младеновић 2017; 2018; 2019; Вељовић 2019). Судећи према резултатима ових истраживања, а према сазнању аутора овога рада, у подримском говору је синтаксичко-семантичка употреба нетранспонованих облика за прошлост у оквиру оне описане за сиринићки.

ност у појединим деловима северношарпланинско-јужнометохијског ареала, како у самом инвентару, тако и у фреквентности појединих глаголских облика унутар самог инвентара, што – свакако – сведочи о динамичном кретању становништва у овој области и разнородним језичким контактима. Ово се посебно односи на то када облици транспоновани у прошлост имају службу исказивања вишекратних дејстава која су се у прошлости понављала по извесном утврђеном редоследу, обичају или навици.

3.1. Говори северношарпланинско-јужнометохијског ареала не разликују се употребом транспонованих облика за исказивање једнократних прошлих дејстава (релативна употреба) – у свим идиомима срећу се презент и императив.

3.2. Северношарпланинско-јужнометохијски ареал јасно је, међутим, раздвојен у два дела према употреби специјализованих глаголских облика за исказивање вишекратних, хабитуалних радњи, са прелазном зоном између ових целина¹¹: а) футур први за хабитуалност, уз истовремено одсуство потенцијала, карактерише све северношарпланинске говоре (без обзира на њихову генетску и типолошку припадност¹²); б) потенцијал је присутан у метохијским говорима, са потпуном стабилизацијом у најсевернијим подримским насељима (Велика Хоча, Ораховац, Братотин), али и slabим присуством футура првог у осталим подримским насељима, чија се употреба смањује како се иде од југа ка северу Подриме. Овакво присуство футура првог за хабитуалност сведочи о пореклу и правцу његовог ширења од југа ка северу северношарпланинско-метохијског ареала¹³.

¹¹ На приложеној Табели о транспонованим глаголским облицима за прошлост презентована је дистрибуција појединачних глаголских облика транспонованих у прошлост, уз уношење и података о призренско-јужноморавским говорима Косовске котлине. Овакво проширење има оправдања с обзиром на знатну типолошку сродност косовских призренско-јужноморавских говора са онима у Метохијској котлини. У Табели су доминантни облици обележени масним (болдираним) словима, облици чија је употреба ретка налазе се између заграда.

¹² Горански је периферни западномакедонски говор, сретечки у основи призренско-јужноморавски са морфолошким македонизмима, подгорански мешавински јужнометохијско-горански говор; сиринићки највећим делом дијалекатских особености део метохијско-косовско-сиринићког поддијалекта призренско-јужноморавског дијалекта.

¹³ У прилогу Младеновић 2000б описане су употреба и границе употребе појединих транспонованих глаголских облика за прошлост.

3.3. Монографија Б. Вељовић о синтакси глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице (Вељовић 2018), први монографски опис употребе овог дела језичког система једног поддијалекта зетско-сјеничког дијалекта, донео је и синтетички приказ досадашњих истраживања, између осталог и употребе транспонованих глаголских облика за прошлост у свеукупном српском дијалекатском простору (уп. Вељовић 2018: 324–325, 346–347). Расположиви подаци показали су да у исказивању хабитуалних дејстава транспонованим глаголским облицима у српском дијалекатском простору постоји знатно шаренило. У свим говорима присутан је презент за прошлост како за једнократна тако и за виšekратна дејства. Најчешће уз презент је још и императив.

Оно што је од значаја за подримски говор је његово смештање у један шири ареал са присуством потенцијала за хабитуалност, а који чине говори Метохијске и Косовске котлине призренско-јужноморавског и косовско-ресавског типа, део суседних косовско-ресавских идиома, затим екавско-ијекавски говори зетско-сјеничког дијалекта (уп. Вељовић 2018: 338–346). Од говора у Црној Гори, осим у говору Васојевића (уп. Стијовић 2007: 183–184) и Мрковића (Вујовић 1969: 346–347), потенцијал за хабитуалност није потврђен. С обзиром на кретање кучко-васојевићке миграционе струје ка Метохији (уп. Младеновић 2004: 214), може се претпоставити да је присуство потенцијала за прошлост у метохијским говорима подржано и овом миграционом струјом.

Интересантна је чињеница да је у савременом српском књижевном језику потенцијал транспонован у прошлост практично истиснуо императив (уп. Танасић и др. 2005: 457–463), иако у већини српских говора доминира императив у оваквој употреби, а потенцијал не подлеже временском транспоновању.

3.3.1. Футур први за хабитуалност, потврђен је у оквиру српског дијалекатског простора – како се може закључити на основу расположиве литературе – само у северношарпланинско-метохијском ареалу, уз слабе трагове у најјужнијем делу Косовске котлине, затим – са slabим присуством, и у зетско сјеничким говорима Тутина, Новог Пазара и Сјенице (уп. Вељовић 2018: 310). Ова иновација балканистичког типа развијена је несумњиво у овом делу Балканског полуострва заједно са контактним македонским и албанским идиомима, пошто је

футурска конструкција за хабитуалност карактеристична за македонске (футурска конструкција *ќе* + *имперфекат*) (Конески 1966: 149; Соболев 2003: 66–67) и албанске говоре (Соболев 2003: 66–67).

4. Зато што не поседују могућност самосталног временског обележавања радње, временски транспоновани облици у прошлост – како у осталим тако и у подримском говору – не употребљавају се самостално, већ заједно са другим глаголским формама, најчешће перфектом, ширим језичким и изванјезичким контекстом, каквим темпоралним детерминатором.

4.1. У свим пунктовима северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући и подримски говор, глаголски облици транспоновани у прошлост конкуренти су у потпуности са перфектом, у неким контекстима могу бити заменљиви међусобно, у неким постоје ограничења заменљивости.

4.2. Глаголске радње којима се обележава хабитуалност карактеришу се итеративношћу, прошлом понављаношћу. Оне често чине делове неког комплекснијег догађаја сачињеног од низа појединости. У оваквим низовима дејства су повезана узрочно-последичним односом којима се утврђује њихов редослед.

5. Сви временски транспоновани глаголски облици у прошлост стилски су маркирани и у систему функционишу као јединице које се одликују експресивношћу. Експресивност појединих транспонованих облика, међутим, различита је у појединачним говорима. Тако се у северношарпланинским говорима футур први практично усталио као једини облик за исказивање и фактивне и евокативне хабитуалности, што доводи до смањења експресивности. Овим својством северношарпланински говори наслањају се очигледно на македонски ареал у коме је управо футур први основни облик за хабитуалност, а потенцијал је непознат. Са друге стране присуство транспонованог потенцијала за исказивање и евокативности и фактивности у јужнометохијским говорима смањује експресивност потенцијала за исказивање хабитуалних дејстава. С обзиром на природу рада, о синтаксичко-сти-

листичком аспекту транспонованих глаголских облика у прошлост, међутим, нећемо се детаљније бавити.

Табела о транспонованим глаголским облицима за прошлост

	Говори	Једнократна прошла дејства (релативна употреба)	Вишекратна (хабитуална) дејства
1.	Сиринићки Сретечки Горански Подгорански	Презент, Императив	Футур први Презент (Императив)
2.	Подгорски Призренски	Презент, Императив	Футур први Презент Потенцијал (Императив)
3.	Подримски Ђаковачки	Презент, Императив	Потенцијал Презент (Императив) (Футур први)
4.	Косовски П-Ј говори	Презент, Императив	Потенцијал Презент (Императив) (Футур први)

АНАЛИЗА ГРАЂЕ У ПОДРИМСКОМ ГОВОРУ

6. Потенцијал је основни облик за казивање хабитуалности у свим пунктовима подримског говора. Док у Ораховцу, Великој Хочи и Братотину практично није потврђен футур први у оваквој употреби, у осталим насељима ретко је бележен и футур први, а најчешће у Смаћу, Зојћу и Зочишту¹⁴. Присуство футура првог за хабитуалност у подримском говору очигледно је у вези са сретечком миграционом струјом, која га је и донела. На овакво објашњење упућују трагови два маркантна дијалекатска обележја сретечког типа: социјативни везник *ос* (< *сос*) (да зборим *ос њега*), (пored доминантног *сьс*) и 3л. мн. помоћног глагола *са* (пored основног *су*) (они *са* тамо).

6.1. Специјализоване синтаксичке јединице којима се исказује семантика хабитуалности (поновљивости) у подримском говору су потенцијал, презент, ређе императив и футур први.

¹⁴ О географском положају наведених насеља Подрима в. у приложеној дијалекатској карти *Говори југозападног дела Косова и Метохије*.

7. У истом тексту комбинује се више транспонованих глаголских облика за хабитуалност. Радње се често уводе перфектом као универзалним обликом за прошлост. Основна служба перфекта у оваквим примерима је стварање временског и ситуационог оквира унутар кога се смештају хабитуалне радње.

Могућности разноврсне употребе глаголских облика са претериталном службом условљене су конкретним контекстуалним условима, укључујући и семантичку условљеност.

а) Кобасице својске сам праџла. Стаим л'уто л'утику, стаим кромйт. Па све испомешам л'џпо. Напуним црџва. Сам имала сүшницу. Па осуш 'и. Па осуши кобасицу. Па түри у зам'рзиваћ. Сүво месо осуши. Пресно остаи у зам'рзиваћ. (...) Кад ни вал'а, јземо и јемо.

Перфекат, презент, императив.

б) Кэт смо ућинел 'е зам'рзиваћ, само јену недџлу сүшим месо сүво. Недџлу сџди месо на ваздук. Сүво месо. Па посл'е би га түрил 'е у зам'рзиваћ. Кобасице док не се осуш 'ив л'џпо, па посл 'е би ги түрил 'е у зам'рзиваћ.

Перфекат, презент, потенцијал.

в) Ћџтири године трајало тој н'ино. Све смо сџдел 'е затвџрене. Свџ затвџрене. Сваки дџн ишл 'е пушке да ни тражив. Сваки дџн би не затвџрил 'е у шталу: „Дајте пуш'ке!” Удри не, удри не! Удри не сџс мџтку. „Ил'и пушку, ил'и дүшу!” Ако би отишл 'е у Оћу, у Раовац да идемо на пазџр да күпимо нџшто, одма тџпап.

Перфекат, потенцијал, императив.

8. Када су се обележене радње у прошлости вршиле по јасно утврђеним правилима, извесним законитостима, устаљеним нормама, у подримском говору оне се претежно казују презентом. Овакав презент среће се најчешће у текстовима који су временски неутрални – то су савети, упутства у вези са сезонским радовима, процедуре, рецепти, рутуали у вези са животним циклусом и сл.

а) На л'инију стаиш кл'јску. Сџсџ стап удџраиш. Двойца, тройца иџрају. Кол'јко џџеш. И ти вџдиш иџру сџџ стап. Удџраиш кл'јску кол'јко мџжеш шо пџ дал'џко. Тај друџи џџе да ти гу врати кл'јску, па ти тџрџиш да гу удџриш.

б) Бајн'о веће се спрема: *п^равимо* питу сас орасе, *сп^ремимо* смокве, крушке, јабуке, ораси, свѣ *оста^имо* на софру. И свѣкар тамо *зап^аљи* оган' у кућу. И пред њѣга *је* ту^ј рукавица пл'ѣтена. У њу *има* свѣ берићѣт: жито, свакојако жито. И ту *смо п^ек^ље* пите на оган', на сађијак, сѧ[с] саћ. Свѣкар *ни^е* ракију, дѣца око њѣга *сѣдиш*, *т^ар^ћиш*, *се весѣл'иш*. Сна^је вамо *сп^ремав* свѣ. И *већ^ерамо*. Срѣтѣо Бајн'о веће. Свѣкру, свекѧрве. *Цел'и^вамо* ги рѣку и *сѣнемо* да јѣдемо. И *л'ѣгнемо*. *Се д^иг^не^ш* рано мушкарци, се зѧвев пријател'и, комшиѣ.

в) Ка дѣца *смо и^грал'е* пел'енђице. Тел'енђици – има камѣн'е округл'и. И се нап^равиу шаѣре. Шаѣре се нап^равиу ка пола мѣтар сас мѣтар. *Нап^равиш* сѣдам, ѣсам тѣј шаѣре и *б^ациш* ка плоћку и идеш сас јѣну нѧгу, на јѣну нѧгу *ри^паш* и *прескѧћиш* ту шаѣру док стигнеш до тел'енђик. Пѣсл'е гу *б^ациш* пѧново назад^т, и *се враћаш* назад^т пѧново. Тако тел'енђице смо и^грал'е.

8.1. У оваквим текстовима презент је често у безличној конструкцији, која има значење општег вршиоца, а комбинује се са се пасивним конструкцијама и са презентом у 2л. јд.:

а) У шѣму се иде само за Бѧњи дѧн кѧд је. Тѧј се иде у шѣму. И ондак *у^знеш* га тѧј д^рво, *и^стрѧпаш* га свѣ. И ондак тѧј д^рво, пѣсл'ен *и^спѣнеш* коштан'е. И тај жѧр, *ст^аиш* га на онај жѧр, одозгѧр. Какав ће да бине берѣћет, да љ ће бине коломѧћ, да љ ће да бине грѧје, да љ ће бине пѣеница.

б) Јѣн дѧн према Ђѣрђевдѧну, пѣтога, се иде пѣсл'е пладне, се сѣће шѣма, трепетл'ика. Се зак^итиу вѣрата. Кѧј има обѧрн'е вѣрата, на обѧрн'е вѣрата. И обѧрн'е вѣрата и вѣрата за у кућу се на^ки^тиу ту. Се ту^ри овако зел'ѣно ту. Ту се кѧл'еју пѣсл'е тѣ жагњићи.

8.2. У оваквим контекстима, међутим, обичан је и потенцијал комбинован са презентом без и у се конструкцији, затим са императивом, посебно ако је говорник непосредни учесник (И ја би бѣја.)

а) А кѧд бѣло да се бѣре грѧје, *би бѣл'е* грѧје. И ја би бѣја. *Бѣре се* у ѣакове, пластићне вѣће. Смо нѧсил'е на л'ѣђа, па на трактор. Трактор *дѧђе* дѧма. Пѣсл'е се ст^ал'а у каце. Дивѧта! *Г^а-зију* грѧје, а ми би *с^ипал'е* ту. Док би *дѧшло* вѣме тѧ грѧје да се ућини, да се укисѣл'и да бине вино. Пѣсл'е вино се и^стѧћи. *Ст^аи*

се у буре д'рвѣно. И та коміна која би остала о[д] тој, она би се *пекла*, она би *ракију*. Кад би се *пекла* *ракија*, ту би *се сабрал'е* браћа, другари од браће. Па би *пил'е*. Би *пекле* месо на жар. И тако би *се завршила* та прића свѣ.

б) Прѣ можда двѣ-три недѣл'е уоћи Прѣнке би *ишл'е* у шуму да сѣхемо д'рва. Ту *сѣхеш* па *носиш* от К'рша дѣл'е, на л'ѣжа *носиш* ил'и *напрашиш* б'рбу вѣл'ику, па *гурнеш* од в'р К'рша дѣл'е – динг! Тој ка дѣца. И више пут би *вукл'и* по м'ало. И сваки у своју м'алу би *ложуја*. Има наша Г'рковићка м'ала, па Кошѣфска м'ала, па Симићка м'ала. Ту би *носил'и*. И тако док дѣје тај дѣн. К[д] *дѣје* тај дѣн, *ложимо*. А и лозинке сваки би *донѣа* от своје кѣхе шо крѣл'ал'е лѣжа. И кад би *донѣа* лозинке, оне *горију* с'амо тако! Па и мѣзика неко-пут би се *донѣла*. Кѣт *сман'и* ѣгѣн, *ринају* дѣца од јѣне стране на другу.

в) Па пѣсл'е дѣма к[д] *дѣхеш*, м'ати *сѣбере* дѣцу да амкају ј'јца. У кѣху туј би *закѣвал'е* б'аскију. С'амо кѣнац се *провѣхе* до днѣ дѣл'е де сѣдију дѣца. Нѣ на ас'ал, дѣл'е на тѣпик, а прѣ на зѣмн'у да *сѣну*, да *хѣхнеју*. И на ту висину да се *одрѣди* кѣнац кол'ико да б'ине дѣгѣхак, да д'ржи то ј'јце. И тој ј'јце са иглу се *провѣхе*, па пѣсл'е га *завѣжи* отпоз'ади. И тој ј'јце *пѣштити* у крѣг^к. Оно дѣца – свѣ ги *ударију* ј'јца у нѣс, у уста, у л'ице, ил'и у главу, ил'и у ѣко. А т'и да га уф'атиш с'амо сѣс уста! И кѣј га *уф'ати* ту... И тако тр'и, ѣѣтири ј'јца. Пѣсл'е *исѣхеш*, *подѣл'иши*.

9. Основна семантичко-стилистичка компонента временски транспонованог императива за хабитуалност је да указује на динамичност, доживљеност, дужину трајања и интензитет обележених вишекратних дејстава.

а) По л'иваде да бѣреш сѣно. *Бѣри* грѣзе. Па сѣм жнѣла. Дѣвет дѣна сѣм жнѣла. Т'рбу до зѣбе, јѣна-врућина. *Тури* шам'иу, *мѣкри* у вѣду – *туру* гу на глау. Та она *се осуши* јѣн-ѣс. *Жнѣј*, *жнѣј*. Увѣхер *дѣхни* дѣма. Ајде б'рго *посипи*, ајде вѣј за сѣфру јѣпѣт. Сваки у своју сѣбу пѣсебно идѣмо да л'ѣгнѣмо.

б) М'и пѣницу *предавај*, *кѣпи* коломѣх. Коломѣх по јѣфтино. Па *туруај* пѣсл'е коломѣх за ѣфце и *јѣди* кукурузни л'ѣба. А пѣницу

мо́раш да преда́днеш. Пће́ницу ћи́м преда́деш, ку́пиш коломо́ћ и *те́рај!* Такав^ф живо́т би́ја та́де.

10. Наратор је учесник иако је употребљено 3л. мн. перфекта и презента, па то мотивише и присуство потенцијала. Свака од три ситуације започиње перфектом као ситуационим знаком прошлости ширег контекста. Када се инсистира на доживљености наратора, употребљен је императив (*гл'едај, тражи*).

Смо ишл'е и та́мо. Та́мо *би ишл'е* за д'рва да сабе́remo па по́сл'е да приста́имо да има́мо да је́демо. *Би је́л'е* па по́сл'е *би* око́ло ц'ркве, *би по́јал'е*. *Би и́грал'е* же́не, *би се са́брал'е*, *би се ша́л'ил'е*. *Смо ишл'е* у ц'ркву, у Свети-Вра́ће. И та́мо *би се́дал'е* ц'џа но́ћ, *би гље́дал'е*. Има́ла му́зика. *Би гље́дал'е*, *би ни́л'е*, *по́јал'е*. *Гл'едај* – на́род^т и́гра а му́зика сви́ра! *И́гра* на́род^т тако-та́мо, тако-ва́мо. *Смо купу́вал'е* те́ј ибри́ћићи деца́ма, те́ј свира́јћићи. И *би се изгу́бил'е* де́ца. *Тра́жи* де́цу та́мо, ва́мо да на́ђеш.

11. Футур први није потврђен већим бројем примера у подримском говору. Заменљив је презентом и потенцијалом. У истом тексту може бити комбинован са другим транспонованим глаголским облицима.

а) За Ла́зарице п'рво се́фте *ће ул'егнеш* у ку́ћу. „До́бро ју́тро.” „До́бро ју́тро.” *Ће пол'убиш* домаћину ру́ку, *ће* ти да́деу па́ре, бра́шн'о, ја́ја. Пре́^и и ви́но се да́вало.

б) По́сл'е, ка мла́да *сам ишла* на пуза́љку. Овде до́м'нев ги го́сти, има́л'е го́сти – ве́л'ика фамил'и́ја. Овде сн'е́^к ве́л'ики. Ту́ј на́дол'е ч'[e] и́демо – ва́^и Олга што је и – ја́. Но́ч', месеч'и́на грёе. Ч'[e] и́демо да се пу́штимо по је́но два-пу́т. Ко́л'а ч'е се́ди та́мо до́л'е, та́ј деверич'и́ч' ми, код вра́та Дми́три́не до́л'е, да не и́демо на ц'а́ду.

в) И ч'е се́емо ба́шч'е. Ка́^т ч'е се́емо ба́шч'е, са́с котлич'и́ч'и, са́с поц'рпку но́симо во́ду да ту́рамо по ма́ло на коре́ње. Да се́емо. А́јде, по́сл'енка, ка́^т ч'е би́не, не́мамо во́ду, ка́^т ч'е би́не да ва́димо са́с ка́нте од ре́ке, па са́с ка́нте да ту́рамо. И та́ко ч'е нава́димо. Ка́^т ч'е да се нава́ди, што се осу́ши – осу́ши, што се уфа́ти – уфа́ти.

Дијалекатска карта Југозападни део Косова и Метохије

Литература

- Вељовић, Младеновић 2017: Б. Вељовић и Р. Младеновић, Временска употреба претериталних облика у говору северношарпланинске жупе Сирињ. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXIII/3–4, 35–60.
- Вељовић 2018: Б. Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, Београд: *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, 1–476.
- Вељовић, Младеновић 2018: Б. Вељовић и Р. Младеновић, Футур први у служби обележавања хабитуалних радњи у говору северношарпланинске жупе Сирињ. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXIV/2, 57–88.
- Вељовић, Младеновић 2019: Б. Вељовић и Р. Младеновић, Императив у говору северношарпланинске жупе Сирињ. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXV/1, 73–100.
- Вељовић 2019: Б. Вељовић, Обележавање будућних радњи у говору северношарпланинске жупе Сирињ. Београд: *Косовско-метохијски зборник* 8, 251–263.
- Вујовић 1969: Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат (са кратким освртом на сусједне говоре). Београд. *Српски дијалектолошки зборник* XVIII, 73–398.
- Ивић, Реметић 1981: П. Ивић и С. Реметић. У: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/ hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (glav. ur. Pavle Ivić), Sarajevo: ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LV, 579–585.

- Ивић, Реметић 1990: П. Ивић и С. Реметић, Рефлекси акцентованих вокала *е* и *о* у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине. Београд: *Косовско-метохијски зборник* 1, 162–173.
- Катић 2010: Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*. Београд: Историјски институт. Посебна издања, књига 58.
- Конески 1966: Б. Конески, *Историја македонског језика*. Београд: Просвета, Скопје: Кочо Рацин.
- Младеновић 2000: Р. Младеновић, Место акцента именица на југозападу Косова и Метохије. Београд: *Јужнословенски филолог*, LVI/1–2, 699–725.
- Младеновић 2000а: Р. Младеновић, Акценат придевских речи на југозападу Косова и Метохије”. Београд: Српски језик V/1–2, 357–379.
- Младеновић 2000б: Р. Младеновић, Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, 363–371.
- Младеновић 2001: Р. Младеновић, Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини. Београд: *Српски језик*, VI/1–2, 223–264.
- Младеновић 2004: Р. Младеновић, Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије. У: *Живот и дело академика Павла Ивића* (гл. и одг. ур. Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека у Суботици – Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска; Филозофски факултет у Новом Саду, 209–249.
- Младеновић 2004а: Р. Младеновић, Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVII/1–2, 445–474.
- Младеновић 2006: Р. Младеновић, Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије”. Ниш: *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. XX, бр. 8, 267–290.
- Младеновић 2013: Р. Младеновић, Призренски говор у метохијско-косовско-сиринићком ареалу. Ниш: *Годишњак за српски језик*, год. XXVI, бр. 13, 383–402.
- Младеновић 2015: Р. Младеновић, Акценат и гласови подримског говора. Београд: Српски језик XX, 441–457.
- Младеновић 2015а: Р. Младеновић, Парадигматски акценат као међуетапа између граматичког и ритамског нефонолошког акцента. Пловдив: *Научни трудове*, том 53, кн. 1, сб. В, 7–19.
- Младеновић 2016: Р. Младеновић, Северношарпланинско-јужнометохијски микроконтинуум. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIX, 131–148.
- Младеновић, Вељовић 2017: Р. Младеновић и Б. Вељовић, Употреба презента у говору северношарпланинске жупе Сиринић. Београд: *Косовско-метохијски зборник* 7, 155–179.
- Младеновић 2019: Р. Младеновић, Говор северношарпланинске жупе Сиринић. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/1, 1–1047.

- Младеновић 2019а: Р. Младеновић, Судбина флексије именица косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора. Косовско-метохијски зборник 8, 227–248.
- Младеновић 2021: Р. Младеновић, Дијалекатски мозаик косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора. У: *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије* (ур. Р. Младеновић и П. Пипер), Београд: САНУ, Академијски одбор за проучавање Косова и Метохије – Институт за српски језик САНУ; Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 59–106.
- Младеновић 2022: Р. Младеновић, Говор Призренског Подгора у метохијско-северношарпланинском микроконтинууму. Београд: *Косовско-метохијски зборник* 9, 197–229.
- Младеновић, Марковић 2021: Р. Младеновић и Б. Марковић, Библиографија, У: *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије* (ур. Р. Младеновић и П. Пипер), Београд: САНУ, Академијски одбор за проучавање Косова и Метохије – Институт за српски језик САНУ; Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 339–387.
- Пешикан 1988: М. Пешикан, О историјској ономастици Косова, У: *Зборник округлог стола о научном истраживању Косова* (ур. Павле Ивић). Београд: Српска академија наука и уметности, 81–87.
- Реметић 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици), Београд: *Српски дијалектолошки зборник* XLII, 319–614.
- Соболев 2003: А. Н. Соболев, *Малый диалектологический атлас балканских языков. Пробный выпуск* (под редакцией А. Н. Соболева). München: Biblion Verlag.
- Стевановић 1950: М. Стевановић, Ђаковачки говор, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XI, 1–152.
- СТИЈОВИЋ 2007: Р. Стијовић, Говор Горњих Васојевића. Београд: *Српски дијалектолошки зборник* LIV, 1–321.
- Танасић и др. 2005: С. Танасић, П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик.

Radivoje M. Mladenović

PRESENT, IMPERATIVE, CONDITIONAL, AND FUTURE I FOR EXPRESSING PAST ACTIONS IN THE SOUTH METOHIJA PODRIMA VERANCULAR

Summary

This article analyzes the use of the present, imperative, conditional, and future I in the Prizren-South Morava Podrima vernacular of south Metohija as time-transposed syntactemes that denote past actions. When shifted to the realm of the past, these forms are most often combined with forms that primarily denote past actions. In such contexts, the present, imperative, conditional, and future I, in addition to indicating the temporal aspect of the past, also have stylistic value. Based on syntactic-semantic and/or stylistic characteristics, a combination of the aforementioned narrative forms is observed, while these forms also appear as competitors.

The present and imperative are used to denote individual and recurrent (habitual) preterite actions characterized by repeatability, while the conditional and future I are used to express only habitual actions.

From a dialectal and areal perspective, the use of the conditional and future I to denote habituality in the Podrima vernacular is of interest, as in this idiom, the conditional is used as the only form in the northern part and as the dominant form with sporadic use of future I in other Podrima settlements. With this characteristic, the Podrima vernacular aligns with the rest of the Serbian dialect area, while simultaneously diverging from the speech of the northern Šar mountain area where only future I is used to express habitual actions, which is an innovation of Balkan origin.

Key words: Prizren-South Morava dialect; the Podrima vernacular of south Metohija; present, imperative, conditional and future I for the past; individual past actions; habitual actions.

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE LA PETITE ENTENTE AU DERNIER TRIMESTRE DE 1933, REFLÉTÉS DANS LES PAGES DU QUOTIDIEN BANATIEN «L'OUEST». ÉTUDE DE CAS: OCTOBRE 1933

J'ai choisi ce sujet pour plusieurs *raisons*: le contexte international extrêmement complexe, déterminé par le renforcement des positions de l'Allemagne nationale-socialiste; les implications de la crise économiques dans les relations entre États; le rôle de la France dans la création de nouvelles alliances régionales et dans la consolidation de celles existantes.

En octobre 1933, «*L'Ouest*» s'empare des interventions de la Yougoslavie et de la Roumanie, deux des membres de la Petite Entente, pour attirer la Bulgarie dans une nouvelle alliance, cette fois balkanique, pour renforcer la composante militaire de la Petite Entente, pour relier les réseaux téléphoniques le long du canal Bega, les efforts visant à établir une confédération balkanique indépendante (éventuellement sous les auspices de la Roumanie), le maintien de relations privilégiées entre la Roumanie et la Pologne, la signature de l'accord commercial roumano-tchécoslovaque, etc.

Mots-clé: Petite Entente, révisionnisme, réseaux téléphoniques, conventions commerciales, fédération balkanique, <Ouest>, Sever Bocu

À travers ce matériel, mon objectif est de présenter l'importance du Petit Compréhension dans la lutte contre les courants révisionnistes et revanchards européens et sa place au premier plan sur la scène internationale.

Pour cela, j'ai utilisé *la description, l'analyse et l'étude de cas* comme *méthodes de travail*.

Les informations ont été recueillies à partir de sources imprimées, mais principalement d'articles de presse.²

Le dernier trimestre de 1933 apporte une nouvelle inquiétante non seulement pour les Européens, mais aussi pour le monde entier: le 4 octobre, après avoir atteint l'égalité en matière d'armements et s'être retirée des travaux de la Conférence

¹ eusebiu.narai@c-uvt.ro

² Le journal banatien «L'Ouest», fondé par Sever Bocu, parut à Timișoara entre 1930 et 1945. Il avait été suspendu à plusieurs reprises, son profil, son format et sa rédaction avaient été modifiés.

du désarmement, l'Allemagne quitte la Société des Nations, échappant ainsi au contrôle internationale en ce qui concerne l'application des dispositions du Traité de Paix de Versailles. De cette manière, l'Allemagne a suivi l'exemple du Japon, insatisfaite de la réaction des cercles politiques internationaux et des forums de direction de la Société des Nations. (Schulze, 2003; Marica, 2014)

Mais le mois d'octobre a également apporté une bonne nouvelle aux milieux scientifiques mondiaux: le 17 octobre, Albert Einstein est arrivé aux États-Unis, où il s'est définitivement installé en tant que réfugié de l'Allemagne nazie, en raison de ses racines juives, et a occupé un poste important à l'Institut d'études avancées de Princeton³. (Carpentier/Lebrun (coord.), 2006; Bulz, 2003)

Fondé en 1930 par le leader national-paysan du Banat, Sever Bocu, le quotidien «L'Ouest» de Timișoara abordait, au cours du dernier trimestre de 1933, un vaste sujet, en se concentrant sur les relations complexes au sein de la Petite Entente, mais aussi sur les tentatives de création d'une nouvelle alliance, cette fois des États des Balkans, une large alliance. Les relations roumano-yougoslaves ont parfois été reflétées de manière subjective, en raison de l'amertume causée au président du Parti National-Paysan Banat, de la division de cette province historique, Bocu étant fermement convaincu que l'ensemble du Banat devrait revenir à la Roumanie. Il avait d'ailleurs inscrit ce slogan sur la frontispice du journal qu'il avait fondé. (Szabo, 2016; Bogdan, 1999; Munteanu, 1999)

Dans le numéro du 3 octobre 1933, le journal *L'Ouest* rapporte l'arrivée, dans la soirée du 29 septembre, à Constanța, du destroyer yougoslave <Dubrovnik>, sur lequel devaient embarquer les souverains de Yougoslavie, pour leur retour au pays. Le navire mentionné avait quitté les eaux yougoslaves il y a 6 jours et a dû attendre, dans le port de Constanța, la fin des festivités prévues à Medgidia et Balcic. Cette visite des souverains yougoslaves Alexandre et Marie, dans diverses localités de Roumanie, était devenue traditionnelle et s'inscrivait dans le cadre de la consolidation des relations bilatérales et du renforcement de la coopération au sein de la Petite Entente. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 919, mardi, 3 octobre 1933, p. 4)

Il était presque certain que les souverains yougoslaves partiraient pour Varna, le 2 octobre 1933, au quai du dit-port, où ils seraient accueillis par le roi Boris de Bulgarie. Ce n'était cependant qu'une escale, car le roi Alexandre et la reine Marie étaient attendus à Constantinople⁴, par le président turc Mustafa Kemal, surnommé „Atatürk”⁵. On peut facilement deviner que ces visites préfiguraient la

³ État du New Jersey.

⁴ Constantinople avait été rebaptisée Istanbul dans les années 1930.

⁵ „Le père des Turcs”.

création d'une alliance balkanique, à laquelle rejoindrait également la Bulgarie, un État qui mettait un accent particulier sur le respect des droits des minorités nationales, au moins au niveau de la propagande. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 919, mardi, 3 octobre 1933, p. 4)

Le destroyer <Dubrovnik>, à bord duquel se trouvaient 20 officiers de la marine yougoslave, commandés par le lieutenant-colonel Jekitc, avait une capacité de 2 400 t et une longueur de 110 m. C'était une description technique absolument nécessaire pour comprendre l'importance militaire de la visite des hauts invités yougoslaves dans notre pays. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 919, mardi, 3 octobre 1933, p. 4)

Pour participer aux festivités de Medgidia, Ciolac Antici (ministre de Yougoslavie à Bucarest), Dimitrievici (maréchal du Palais Royal de Belgrade) et le capitaine Știubei (officier intendant du souverain de Roumanie Carol II) sont arrivés dans la ville de Constanța. En l'honneur des invités de marque cités ci-dessus, un banquet a eu lieu au restaurant „Capato”. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 919, mardi, 3 octobre 1933, p. 4)

Ces visites réciproques avaient pour but de renforcer les relations roumano-yougoslaves à tous les niveaux et de préparer le resserrement des liens dans le cadre du Petit Accord.

Le journal londonien *Daily Telegraph* rapporte l'organisation militaire de la Petite Entente, information également reprise dans les pages du quotidien banatien *L'Ouest* du 5 octobre 1933, précisant la possibilité d'établir un état-major commun de cette alliance régionale et un État-major unique, un seul commandement, et les armées unifiées des trois États composants devaient être placées sous l'autorité d'un commandant suprême. Dans une telle situation, „la Petite Entente deviendra non seulement l'État militaire le plus puissant de l'Europe du Sud-Est et des Balkans, mais elle attirera facilement sur son orbite, grâce à sa puissance incontestable, la Hongrie et l'Autriche, ainsi que tous les pays des Balkans”. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 921, jeudi, 5 octobre 1933, p. 4)

Dans cette évaluation de la situation, au moins une erreur de jugement s'était glissée: en Hongrie, les milieux politiques avaient radicalisé leur discours, comptant de plus en plus sur la modification des frontières dans le sens d'annuler, partiellement ou totalement, les dispositions du Traité de Trianon, mais il y avait des personnalités publiques préoccupées par l'idée d'entretenir de bonnes relations avec les États voisins, de se rapprocher de la Petite Entente et d'éviter une dépendance totale à l'égard de l'Allemagne, avant tout; en Autriche, milieux pro-nazis et forces politiques intéressés par l'*Anschluss*⁶ pacifiquement, ils se sont accrus, encouragés par le renforcement de la position de l'Allemagne sur le plan international et la consolidation de l'autorité du chancelier Adolf Hitler sur le plan intérieur.

Ensuite, le journal londonien sur-mentionné a souligné que „emmener M. Beneș à Rome et M. Titulescu en Turquie, en Bulgarie et en Grèce, après la visite

⁶ Rejoindre le Troisième Reich.

– dans ces pays – du roi Alexandre de Yougoslavie, aura pour mission de renforcer les relations avec les États mentionnés ci-dessus en raison de leur proximité avec la plus grande puissance de l'Europe du Sud-Est, qui est aujourd'hui la Petite Entente Unifiée". (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 921, jeudi, 5 octobre 1933, p. 4)

Le souverain yougoslave et le ministre roumain des Affaires étrangères ont sans aucun doute joué un rôle important dans la formation de l'Entente balkanique. En outre, la visite du chef de la diplomatie tchécoslovaque à Rome était censée empêcher un rapprochement germano-italien, mission accomplie à l'époque, car l'Italie deviendrait garante de l'indépendance de l'Autriche, au moins jusqu'en 1935. Malheureusement, le révisionnisme bulgare empêcherait son entrée dans l'accord balkanique et déterminera un futur rapprochement avec l'Allemagne. Dans le même numéro de *L'Ouest* était présentée l'information, de la plus haute importance, contenue dans les pages d'un autre journal londonien, *l'Evening Standard*: „La visite du général Weygand à Prague est liée à l'unification des armées des États de la Petite Entente... La Petite Entente disposera d'une armée plus nombreuse que l'armée française, à savoir: la Roumanie, la Yougoslavie et la Tchécoslovaquie auront ensemble un effectif de 583 504 hommes, alors que la France n'en compte que 578 000. Les armées des trois États sont bien équipées, disposent d'une artillerie moderne et disposent de 1 887 avions". (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 921, jeudi, 5 octobre 1933, p. 4)

Puisque les informations fournies par la publication britannique réputée ne peuvent être mises en doute, nous en déduisons que la Petite Entente aurait pu être une force militaire redoutable, capable de s'opposer, au moins pour un temps, à la Wehrmacht, sans l'intervention de deux „défauts" majeurs: le rapprochement de la Yougoslavie avec l'Italie, à partir de 1936, et la dissolution de l'État tchécoslovaque, en 1938-1939, sous le regard impassible des démocraties occidentales⁷.

Le numéro du 6 octobre 1933 du journal *L'Ouest* présentait en détail la rencontre entre le roi Boris de Bulgarie et le roi Alexandre de Yougoslavie: „Le croiseur yougoslave <Dubrownik>, avec à son bord les souverains yougoslaves, apparut à l'horizon à 16 heures, étant accueilli – en mer – par un torpilleur bulgare, qui l'escorta jusqu'au port du palais d'Euxinograd. À son approche du port, le croiseur <Dubrownik> a tiré des salves régulières, auxquelles a répondu une batterie côtière bulgare. Le roi Boris partit ensuite sur l'étoile <Vera> à la rencontre du <Dubrownik>, à bord duquel il fut reçu par le roi Alexandre. Les deux souverains se serrèrent chaleureusement la main et s'embrassèrent. Les souverains se retirèrent alors un court instant dans le salon du navire, puis, accompagnés de la reine de Yougoslavie, ils montèrent à bord de l'étoile bulgare, tandis que le croiseur <Dubrownik> tirait plusieurs salves. À l'embarcadère d'Euxinograd, les souverains étaient attendus par la reine Jeanne (Ioana – *n.n.*), la princesse Eudoxie, le prince Cyrille, le commandant de la garnison, le préfet

⁷ Il s'agit de la France et de la Grande-Bretagne.

du comté et le maire de la villes... Après que le roi Alexandre eut passé en revue la compagnie de gardes, les souverains partirent, dans leurs voitures, vers le palais. Le thé y était servi, puis les souverains visitaient le parc du palais. Les souverains yougoslaves ont accepté l'invitation des souverains bulgares à *un dîner intime*, servi à 20 heures en présence des membres des deux suites... Le croiseur <Dubrownik> a levé l'ancre à 22 heures 45, partant pour Istanbul⁸. Le roi Alexandre, en uniforme d'amiral, portait la plaque de l'ordre bulgare «St. Alexandre». Le roi Boris, en uniforme de général d'infanterie, portait l'insigne de l'ordre yougoslave «Karagheorghevici». La rencontre entre les souverains avait un caractère intime, cordial et chaleureux". (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 922, vendredi, 6 octobre 1933, p. 4)

Il est souligné que le souverain yougoslave avait pris au sérieux son rôle de médiateur, essayant d'attirer la Bulgarie à ses côtés, pour qu'elle adhère à une nouvelle alliance, cette fois des États des Balkans, anti-révisionniste et pro-française. À cette époque, la démarche semblait encore réalisable, établissant un lien particulier entre les rois de Yougoslavie et de Bulgarie, même s'il existait des différences entre les deux pays, liées à certains territoires.

Dans le numéro du 10 octobre 1933, la rédaction de *L'Ouest* fait état du raccordement des réseaux téléphoniques le long du canal Bega, mesure prévue dans les conventions roumano-yougoslaves conclues en 1930 et considérée comme absolument nécessaire pour „pouvoir faire des communications directes entre les services respectifs de l'État et les syndicats roumain et yougoslave... afin de pouvoir exercer un bon contrôle de la navigation sur le canal Bega, ainsi que des mesures à prendre contre l'inondation des rivières endiguées sur les territoires des deux États". (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 925, mardi, 10 octobre 1933, p. 4)

Bien que de telles dispositions aient été incluses dans les textes de certaines conventions plus anciennes, elles se matérialiseront, pour la plupart, après le paraphe du Pacte d'Organisation de la Petite Entente (février 1933), étant également considéré comme une preuve du renforcement des relations bilatérales roumano-yougoslaves.

Pour la mise en œuvre de la mesure mentionnée précédemment, une commission mixte des deux États s'est réunie à Timișoara, qui a „fixé définitivement les modalités d'exécution des connexions". (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 925, mardi, 10 octobre 1933, p. 4)

Timișoara s'est avérée, une fois de plus, un point clé dans la consolidation des relations roumano-yougoslaves, tant au prisme de son potentiel économique, mais aussi de l'existence d'une communauté serbe soudée, jouissant de tous les droits.

Le journal français *Référence* a fait une série de commentaires sur les réunions de la Petite Entente à Sinaia, qui ont également été repris par le

⁸ En fait, Istanbul.

quotidien de Timișoara, *L'Ouest*, dans son numéro du 12 octobre 1933: „... S'il y a quelqu'un qui peut être la personne qui aurait inspiré cette action, c'est le roi Charles (Carol – *n.n.*)⁹ de Roumanie, dans le palais duquel a eu lieu la réunion de Sinaia... Le rêve du roi Charles était sans cesse de libérer son pays de la domination des Grandes Puissances... son intention est faire de la Roumanie le centre d'une confédération balkanique indépendante; une telle confédération rassemblerait 73 millions de personnes et disposerait d'énormes ressources économiques... Le roi Charles est doté d'un esprit de prévoyance et de ténacité dans la poursuite d'un objectif précis, et ces qualités s'accompagnent d'un profond instinct politique”. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n°927, jeudi, 12 octobre 1933, p. 4)

Si une telle idée appartenait au souverain roumain de l'époque, elle avait, au moins à ce moment-là, de réelles chances de succès, pour plusieurs raisons: la Bulgarie n'était pas encore entraînée dans la sphère d'influence allemande; l'Italie n'avait pas approché l'Allemagne; la France et la Grande-Bretagne étaient suffisamment fortes pour bloquer l'expansionnisme allemand.

Dans la soirée du 27 octobre 1933, à 21 heures, le chef de la diplomatie roumaine, Nicolae Titulescu, arrive à Belgrade avec son entourage, accompagné du ministre roumain à Belgrade (Alexandru Gurănescu) et de l'attaché de presse dans la capitale yougoslave (Raoul Anastasiu), qui l'avait accueilli à Niș. À son arrivée, Titulescu a été accueilli notamment par Jeftici (ministre des Affaires étrangères) et Iurisici (adjoint au sein du même ministère), sur le quai de la gare se trouvaient tout le personnel de la Légation de Roumanie, de nombreux journalistes et un public impressionnant. Les ministres des Affaires étrangères roumain (Titulescu) et yougoslave (Jeftici) ont participé au *dîner intime* organisé au siège de la Légation de Roumanie à Belgrade. Après le petit déjeuner offert par Jeftici, en l'honneur de Titulescu, le 28 octobre 1933, le chef de la diplomatie roumaine devait être reçu par le souverain yougoslave Alexandru Ier. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n°939, samedi, 28 octobre 1933, p. 1)

La visite de Nicolae Titulescu à Belgrade faisait sans aucun doute partie d'une série de tournées diplomatiques entreprises dans les capitales des pays des Balkans, en vue d'établir une nouvelle alliance régionale visant à préserver la paix et la stabilité dans la région, en partant du principe de l'intangibilité de frontières établies à la fin de la Première Guerre Mondiale. En analysant brièvement ce qui a été rapporté dans les pages de *L'Ouest*, nous pouvons constater la popularité dont jouit l'illustre diplomate roumain dans la capitale yougoslave.

Dans le même numéro du quotidien banatien, il a été annoncé que le train spécial mis à disposition par l'État yougoslave, dans lequel se trouvait Nicolae Titulescu, s'arrêterait à la gare de Timișoara à 21 heures 30 minutes. Sur le quai de la gare, le ministre roumain des Affaires étrangères devait être accueilli par les autorités locales, conduites par le préfet du département de Timiș-Toronta, Dr. Coriolan Băran. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n°939, samedi, 28 octobre 1933, p. 1)

⁹ Fait référence au roi Charles II (juin 1930-septembre 1940).

Il est facile de constater que Nicolae Titulescu était également très apprécié dans le pays, notamment dans le Banat, probablement aussi à travers le prisme des conventions scolaires et ecclésiastiques conclues entre la Roumanie et la Yougoslavie, qui apportèrent une amélioration visible au sort de la minorité roumaine du Banat yougoslave, tout d'abord; le sort des Roumains du Timoc n'est pas encore discuté.

À Timișoara, N. Titulescu fit une série de déclarations au journal local *L'Ouest*, reproduites fragmentairement dans le numéro du 29 octobre 1933. La priorité, pour le chef de la diplomatie roumaine, était ***l'organisation de la paix dans les Balkans***: „J'ai été pendant longtemps en négociations avec mon ami Tewfik Rushdy Bey pour la conclusion d'un traité d'amitié entre la Roumanie et la Turquie... immédiatement après avoir reçu cette invitation, M. Mușanoff, ministre des Affaires étrangères de Bulgarie, a eu la gentillesse de m'inviter à Sofia et M. Tsaldaris à Athènes... J'ai accepté ces invitations, mais j'ai considéré qu'il était de mon devoir de commencer mon voyage par Varsovie, où j'avais été invité par M. Le ministre Beck, et ainsi avoir l'occasion de prendre contact avec un pays allié et ami, dont la fructueuse collaboration ces derniers temps nous a permis de resserrer encore davantage nos liens anciens... J'ai rempli un agréable devoir en m'arrêtant à Belgrade, pour mettre au courant mon collègue yougoslave des différentes conversations que nous avons eues... partout, j'ai trouvé un désir sincère de paix... il y a de vrais éléments d'une organisation sérieuse de la paix dans les Balkans, que, en ce qui me concerne, j'aimerais voir aussi large que possible”. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 940, dimanche, 29 octobre 1933, p. 1)

Malgré le conflit territorial polono-tchécoslovaque, qui a empêché la Pologne d'adhérer à la Petite Entente, la Roumanie a maintenu des relations privilégiées avec les deux États, considérés comme de véritables représentants de la politique pro-française et pro-britannique au centre et à l'est du „vieux continent”. De même, la Yougoslavie représentait, au fin du 1933, un „maillon” essentiel dans la mise en place d'une large alliance balkanique, qui inclurait également deux États au discours révisionniste et revanchard, la Bulgarie et l'Albanie. Les inclure dans une telle alliance, créée sur des principes similaires à ceux selon lesquels fonctionnait la Petite Entente, aurait modéré un tel discours et aurait assuré, pendant une bonne partie du temps, la paix dans la péninsule, considérée, jusqu'à récemment, comme „la poudrière de l'Europe”. Une attention particulière doit être accordée aux relations amicales entre la Roumanie et la Turquie, les deux États étant directement intéressés au maintien de la paix dans cette zone sensible du continent.

Nicolae Titulescu a partagé avec les journalistes de *l'Ouest ses impressions du voyage*: „... La Roumanie jouit d'une profonde sympathie dans les Balkans; il est de notre devoir d'œuvrer à leur préservation et à leur développement”. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 940, dimanche, 29 octobre 1933, p. 1)

Même si elles étaient un peu exagérées, les déclarations de Titulescu à cet égard offraient un espoir à ceux qui croyaient encore en une paix longue, assurée

par le fonctionnement, selon des paramètres optimaux, de certaines alliances régionales capables de s'opposer avec succès au révisionnisme et au revanchisme allemand, même en établissant relations amicales avec l'Italie de Mussolini.

Le chef de la diplomatie roumaine a également évoqué, dans l'interview accordée au quotidien banatien susmentionné, *la réconciliation de l'action du Petit Accord avec l'action pour l'Entente Balkanique*: „... les deux actions, loin de se contredire, se complètent... l'organisation d'une paix durable dans les Balkans intéresse, au plus haut degré, la Petite Entente... deux des membres de la Petite Entente sont des États qui, en raison de leur situation géographique, ont des intérêts dans les Balkans... plus la paix est assurée dans les Balkans, plus elle se renforce en Europe Centrale... la mission de la Roumanie et de la Yougoslavie pour organiser la paix dans les Balkans juxtapose le travail de la Petite Entente de la manière la plus harmonieuse”. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 940, dimanche, 29 octobre 1933, p. 4)

En effet, Take Ionescu, l'initiateur de la Petite Entente, souhaitait la „recolation” de deux États supplémentaires dans cette alliance zonale, la Pologne et la Grèce, le premier situé au centre et à l'est de l'Europe, et le second dans la Péninsule Balkanique, mais le différend territorial avec un État voisin¹⁰ et l'attitude discriminatoire envers les minorités nationales¹¹ avaient fait échouer ce projet ambitieux et bien calculé. Si une formule à cinq États pour composer la Petite Entente avait réussi, une forte barrière contre le révisionnisme et le revanchisme de certains États capitalistes du centre de l'Europe aurait été créée, mais aussi un „cordon sanitaire” contre l'expansion de l'Union Soviétique, à la fois dans le cadre de l'expansion territoriale et de la doctrine communiste. Les efforts pour établir une alliance balkanique à caractère large, soutenus en particulier par la France, furent intenses et se heurtèrent à de nombreux obstacles. Au début de 1934, il devint clair, pour l'opinion publique roumaine, et pas seulement, le refus de la Bulgarie et de l'Albanie d'adhérer à cette alliance, sous divers prétextes. En octobre 1933, l'espoir d'attirer la Bulgarie restait cependant, du moins suite aux démarches entreprises au plus haut niveau, celui des chefs d'État.

Entre-temps, des efforts étaient déployés pour réguler les relations économiques entre la Roumanie et un autre État voisin et allié, la Tchécoslovaquie. Ainsi, le 25 octobre 1933, les bases de *l'accord commercial* entre les deux pays furent discutées. À cette occasion, les règles de la nouvelle convention commerciale et les quotas d'importation proposés par les deux parties ont été établis. Malheureusement, la question du blé est restée en suspens, mais Radu Irimescu, désigné comme commissaire du gouvernement roumain pour la valorisation des céréales, a annoncé qu'il contacterait les délégués tchécoslovaques dans les prochains jours et réglerait la question des exportations de blé vers la Tchécoslovaquie. (*L'Ouest*, Timișoara, an IV, n° 939, samedi, 28 octobre 1933, p. 1)

¹⁰ Dans le cas de la Pologne.

¹¹ Dans le cas de la Grèce.

Même s'ils étaient liés, par divers traités, à certains États au profil majoritairement agraire, les États à forte industrie, parmi lesquels se trouvait sans doute la Tchécoslovaquie, tentèrent de limiter „l'inondation” de leur marché intérieur avec des céréales ou des animaux venus des États agraires d'Europe, comme la Roumanie, la Yougoslavie ou la Pologne, ou encore d'États présentant un excédent similaire, situés cependant sur d'autres continents du monde, imposant des limites d'importation pour certains assortiments de produits, appelées quotas. Ils pourraient toutefois être négociés avec les États concernés et pourraient subir certaines modifications, en fonction de l'évolution du marché intérieur.

Le mois d'octobre est donc arrivé „emballé” avec de bonnes et de mauvaises nouvelles, tant pour l'Europe que pour le monde entier. Les mouvements révisionnistes et revanchards européens s'étaient „réactivés” sur simple pression d'un „bouton” du nouveau chancelier allemand, Adolf Hitler, ayant désormais en sa personne un fervent partisan. L'Italie essayait de se „poser” en „arbitre” de certaines situations conflictuelles et d'être acceptée, en tant que membre égal en droits, à la „table” des démocraties occidentales (France et Grande-Bretagne).

Les États-Unis attendaient toujours, n'ayant pas décidé de s'impliquer dans le „business” européen, mais cherchant des solutions optimales pour sortir le pays de l'impasse créée par la crise économique mondiale.

La Petite Entente, le „bras” de la France en Europe Centrale et Orientale, a tenté de créer une „extension” dans la Péninsule Balkanique, en plaidant pour la création d'une nouvelle alliance qui inclurait tous les États de la région. Une opération assidue de „courtisation” de la Bulgarie avait commencé, afin d'éviter une nouvelle explosion de tensions dans la région.

De même, la Petite Entente s'est renforcée à plusieurs niveaux, notamment militaire, devenant une force redoutable sur la scène internationale.

Tout cela se reflétait, avec beaucoup d'objectivité et de professionnalisme, dans les pages du quotidien banatien *L'Ouest*, dans les numéros publiés en octobre 1933.

Le spectre d'un nouveau conflit aux dimensions planétaires était encore assez loin, du moins c'est ce qu'il semblait à première vue.

Références

- Bogdan, 1999: Vasile Bogdan, *Un destin trouble: Sever Bocu*. Timișoara: Maison d'édition Augusta.
- Bulz, 2003: Ileana Bulz, *Histoire de l'Europe aux XIX-XX siècles*. Bucarest: Maison d'édition de l'Académie Technique Militaire.

- Carpentier/Lebrun (coord.), 2006: Jean Carpentier, François Lebrun (coord.), *L'histoire de l'Europe*, trad.: Sándor Skultéty, Mariana Băluță-Skultéty. Bucarest: Maison d'édition Humanitas.
- Marica, 2014: Iulian Marica, *L'Allemagne et sa contribution à l'histoire de l'Europe*. Pitești: Maison d'édition éducative Delta Cart.
- Munteanu, 1999: Ioan Munteanu, *Sever Bocu: 1874-1951*. Timișoara: Maison d'édition Mirton.
- Schulze, 2003: Hagen Schulze, *État et nation dans l'histoire européenne*, trad.: Hans Neumann. Jassy: Maison d'édition Polirom.
- Szabo, 2016: Lucian-Vasile Szabo, *Sever Bocu: stratégies publicitaires et géopolitiques*. Timișoara: Maison d'édition de l'Université de l'Ouest.
- L'Ouest*, Timișoara, 1933.

Eusebiu I. Narai

ASPECTS OF THE ACTIVITY OF THE LITTLE UNDERSTANDING IN THE LAST QUARTER OF 1933, REFLECTED IN THE PAGES OF THE BANATIAN DAILY *THE WEST*. CASE STUDY: OCTOBER 1933

Summary

I chose this topic for several *reasons*: the extremely complicated international context, determined by the strengthening of the positions of National Socialist Germany; the implications of the economic crisis in relations between states; the role of France in establishing new regional alliances and in consolidating existing ones.

In October 1933, *The West* captured the interventions of Yugoslavia and Romania, two of the members of the Little Entente, to attract Bulgaria into a new alliance, this time Balkan, to strengthen the military component of the Little Entente, to connect the telephone networks along the Bega canal, the efforts to establish an independent Balkan confederation (possibly under the auspices of Romania), the maintenance of privileged relations between Romania and Poland, the signing of the Romanian-Czechoslovak trade agreement, etc.

Keywords: Little Understanding, revisionism, telephone networks, commercial conventions, Balkan federation, <West>, Sever Bocu

НЕКОЛИКО РЕЧИ О УЏБЕНИКУ *СРПСКОХРВАТСКИ:* *ПОЧЕТНИ ТЕЧАЈ* АМЕРИЧКОГ ЗАВОДА ЗА ИНОСТРАНУ СЛУЖБУ

У раду се анализира уџбеник за учење српског као страног језика америчког Завода за инострану службу, са циљем стварања шире и јасније слике о уџбеничким јединицама које су коришћене у реализацији наставе српског као страног језика средином двадесетог века. Коришћене су дескриптивна метода и метода теоријске анализе са техником анализе садржаја. Грађу за истраживање чинила су два тома уџбеника *Српскохрватски: почетни течај* – први из 1965, односно други из 1968. године. Резултати спроведеног истраживања су нам показали да је реч о уџбенику који је коришћен са циљем припреме припадника америчке дипломатије и тајних служби за обављање дипломатских и војнообавештајних активности на српском говорном подручју. У питању је један од првих уџбеника заснован на контрастирању српског и енглеског језика. Уџбеник се одликује садржајношћу и врло једноставним дидактичко-методичким обликовањем. Садржаји педесет лекција представљени су на организован, систематичан и поступан начин, омогућавајући савладавање српског језика према постулатима граматичко-преводне, аудио-лингвалне и директне методе. Узев у начелу, анализирани уџбеник је представљао полифункционално наставно средство које је коришћено више деценија.

Кључне речи: српск(охрватск)и као страни језик, *Српскохрватски: почетни течај*, Завод за инострану службу, дипломатска активност

Увод

У настави страних језика уџбеници се појављују као основна наставна средства која омогућавају стицање квалитетних знања и развој репродуктивних и продуктивних језичких вештина. Ксенија Кончаревић (2007: 73) сматра да је „проблематика конструисања и експертизе уџбеника једно од научно и практично најрелеватнијих подручја методике наставе страних језика”, због чега методичари широм света посебну пажњу усмеравају ка евалуацији уџбеника и провери њихове функционалности у наставној пракси. У методичкој литератури постоје опречна мишљења о стварној функционалности уџбеника и обично се крећу између оних који сматрају да уџбе-

ник обезбеђује коизинстентност и континуум у учењу (Олврајт, 1981; Онил, 1982; Литлџон, 1998) и оних који сматрају да уџбеник уме да буде вештачко наставно средство за изучавање непотребних језичких елемената (Хачинсон, Торес, 1994; Томлисон, 1998). Но, без обзира на опречна мишљења, од уџбеника се у настави страног језика очекује да ученику омогући усвајање знања о ученом језику уз одговарајуће одржавање нивоа мотивације и подстицања активности, креативности, стваралачког и критичког мишљења ученика (и наставника). Све функције уџбеника су, дакле, усмерене ка развоју комуникативне компетенције ученика, под којом се подразумева „скуп стечених граматичких знања и усвојених језичких вештина функционално употребљивих у одређеном друштвеном контексту, тј. комуникативној ситуацији” (Јањић, 2016: 236). Захваљујући правилном дидактичко-методичком обликовању, уџбеник обезбеђује учење страног језика на разноврсним, аутентичним и прагматичним садржајима којима се импровизују и вербализују реалне животне ситуације.

Питању функционалности и квалитета уџбеника у настави српског као страног језика пажњу је посветио већи број домаћих лингвиста, србиста и методичара наставе – Бугарски, 1984; Димитријевић, 1984; Ђерић, 1984; Гачић, 1986; Дабић, 1986; Игњатић, 1986; Маројевић, 1986; Михаиловић, 1986; Ломпар, 1995; Бјелаковић, 2007; Брборић, 2014; Оташевић, 2014; Ћорђевић, 2018; Новаковић, 2022, 2024. Сви су они у радовима сагласни да је на пољу унапређења наставних материјала током XX и XXI века, упркос специфичним друштвено-историјским и политичким догађањима, реализовано више функционалних активности и пројеката. Александар Новаковић (2022: 80) бележи да се период од 1960. до 1985. године може сматрати најплоднијим добом у погледу припреме и објављивања уџбеника (и приручника) за ову врсту наставе. Наиме, публиковано је преко сто библиографских јединица међу којима се налазе култни уџбеници за учење српског као страног језика – уџбеници Института за стране језике и Међународног славистичког центра.² Ове уџбенике користило је десетине хиљада странаца који су током деценија учили наш језик. Примера ради, Весна Ломпар (1995: 181) и Вељко Брборић (2014: 603), анализирајући један од најпознатијих уџбеника за учење српског као страног језика, износе запажање да је уџбеник професора Боже Ћорића *Српски језик за странце* „незаобилазан када је у питању почетни или средњи течај српско(хрватско)г језика као страног, односно да је реч о књизи с најдужим трајањем, за коју је тешко замислити да ће добити конкуренцију”. И остали уџбеници за учење српског као страног језика представљају врло корисна наставна средства за постизање примарног циља. Александар Новаковић (2022: 147) сматра да је већина актуелних уџбеника у настави српског као страног језика „на корак до полифункционалности”,

² „Не може се рећи да до сада ништа није урађено. Напротив. Има много тога – и доброг, и одличног – али много чега нема” (Оташевић, 2014: 25).

закључујући да им је потребно врло мало прилагођавања дидактичко-методичког обликовања како би били у стању да задовоље апсолутно све потребе ове (по свему) специфичне врсте наставе.

Методологија истраживања

Предмет и циљ истраживања

Научна истраживања нам показују да су странци српски језик изучавали у различитим периодима његовог постојања. Примера ради, професор Павле Ивић (1998: 65) сматра да се врхунац учења српског (као страног) језика догодио након пада Деспотовине, када је „постао један од дипломатских језика у југоисточној Европи”. Везујући своја истраживања за наведени период, Мирјана Маринковић (2010: 282) упознаје стручну јавност са једним од првих уџбеника за учење српског језика. Реч је о четворојезичном приручнику за учење страних језика – арапског, персијског, грчког и српског, који је пронађен у библиотеци цамије Сулејманија у Истанбулу и који су користили највиши представници Османског царства – султани, обласни заповедници, војници – у дипломатској преписци. Дакле, наш језик је коришћен у административне и војне сврхе, због чега су креирани и објављивани посебни уџбеници. У вези са тим, Александар Новаковић (2024) указује на постојање специјализованог уџбеничког комплета под називом *Уџбеник за српскохрватски* америчке Војне школе језика, написаног, објављеног и коришћеног средином шездесетих година двадесетог века у склопу припреме регрута за реализацију војнополитичких активности на српском говорном подручју. Радећи на сопственом стручном усавршавању у области методике наставе српског као страног језика, аутор овога рада је дошао у посед још једног уџбеника који је коришћен у (готово) идентичне сврхе. Реч је о уџбенику *Српскохрватски: почетни мечај*³ (1965) америчког Завода за инострану службу (енг. *Foreign Service Institute*). С обзиром на чињеницу да је до дана данашњег уџбеник остао непознат стручној јавности, у овом раду ћемо настојати да га детаљно анализирамо са циљем стварања шире слике о његовом месту и улози у реализацији наставе српског као страног језика након Другог светског рата.

Задаци истраживања

У складу са одређеним предметом и дефинисаним циљем истраживања издвојили смо следеће истраживачке задатке:

1. Утврдити место и значај уџбеника у настави српског као страног језика након Другог светског рата.

³ Изворни назив уџбеника гласи *Serbo-Croatian: Basic Course* (Washington: Foreign Service Institute).

2. Анализирати садржај и дидактичко-методичко обликовање уџбеника и пратећих јединица.

Методе, технике, инструменти и узорак истраживања

У складу са дефинисаним предметом, циљем и постављеним задацима истраживања користили смо методу теоријске анализе са техником анализе садржаја. Грађу за истраживање чинила су два тома уџбеника *Српскохрватски: почетни течај* америчког Завода за инострану службу, при чему је први том објављен 1965, а други 1968. године. Истраживање је спроведено током маја 2024. године.

Анализа резултата истраживања

Завод за инострану службу представља организациону јединицу америчке владе усмерену ка обезбеђивању висококвалитетних, иновативних обука и ресурса у процесу развоја стручњака за обављање спољних послова у склопу унапређивања спољне политике Сједињених Америчких Држава. Основан је 1946. године (Мансфилд, 1972: 1),⁴ са циљем обуке чланова дипломатске заједнице у обављању задатака у америчким амбасадама, конзулатима и другим представништвима у иностранству. Његов саставни део чини и Школа за језичке студије, у којој припадници америчке владе усавршавају своја знања страних језика и историјских, политичких, културних и економских аспекта живота одређене земље и региона (Гранара, 1988: 141). Осим припадницима америчке дипломатије, Завод пружа услуге оспособљавања запослених свим америчким агенцијама које имају контакте са иностранством. Полазници течајева су искључиво одрасле особе које ће користити учени страни језик при обављању својих послова у државној служби у иностранству (Џексон, Каплан, 2001: 71). Као основни циљеви Завода наводе се: 1. упознавање нових службеника са општим уводом и оријентацијом Завода; 2. подучавање нових официра језику и култури земље у којој ће обављати задатке; 3. припремање официра за обављање одговарајуће дужности; 4. проширивање свести официра о земљи у којој ће служити; 5. продубљивање разумевања питања националне безбедности и формирање политике за изабране службенике и 6. пружање прилике официрима за даље професионално усавршавање (Мансфилд, 1972: 2). Завод је током свог вишегодишњег постојања организовао на хиљаде течајева страних језика, а према информацијама на званичном веб-сајту, српск(охрватск)и језик налази се у трећој категорији означеној као „тешки језици”, за чије савладавање

⁴ Мансфилд (1972: 1) наводи да је у Сједињеним Америчким Државама институционална обука у спољним пословима започела давне 1826. године селективним обукама турског и арапског језика.

је потребно око четрдесет и четири недеље (или хиљаду и сто часова).⁵ Уџбеник *Српскохрватски: почетни течај* објављен је у два тома – први том 1965, а други 1968. године. У предговору овог уџбеника Хауард Соленбергер, један од првих директора Завода, упознаје полазнике течаја са историјским чињеницама у вези са српским језиком, наглашавајући да је, иако се користе два назива (српски и хрватски), реч о једном језику. Уџбеник је писан источном варијантом српско(хрватско)г језика, при чему у уџбенику има довољно материјала да се полазник курса упозна са обема варијантама.⁶ Аутори уџбеника су Чарлтон Хоџ⁷ и Јанко Јанковић, а помоћ у припреми дијалога им је пружила Елеонора Ивановић. Према речима аутора, уџбеник је настајао четири године током којих је пролазио константне евалуације и ревидирања: „Када би овај уџбеник био поново писан, он би несумњиво изгледао сасвим другачије”. Намењен је учењу српско(хрватско)г језика на самим часовима уз помоћ изворног говорника / инструктора / предавача⁸ ради стицања компетенција за ограничено, али активно коришћење језика. Уз уџбеник је несумњиво долазила и аудио-касета: „Ако неко слуша снимке, видеће да они прате штампани материјал прилично уверљиво. Међутим, говорници који су направили снимке не би увек рекли ове ствари на потпуно исти начин” (стр. 5). Писан је контрастивно уз константно истицање сличности и разлика између српско(хрватско)г и енглеског језика.

Уџбеник *Српскохрватски: почетни течај* представља врло садржајно наставно средство које садржи мноштво материјала који се може користити за учење српско(хрватско)г језика. Уџбеник има укупно 1304 странице. Садржи педесет лекција/јединица, при чему се у првом и другом тому обрађује укупно по двадесет и пет лекција. Лекције омогућавају савладавање српско(хрватско)г језика према граматичко-преводној, директној и аудио-лингвалној методи. Све лекције у уџбенику имају троделну (или четвороделну) структуру. Састоје се из насловљеног дијалога (енг. *Basic Sentences*), спорадичних напомена о култури (енг. *Cultural Note*), граматичких објашњења (енг. *Grammatical Notes*) и већег броја граматичких и конверзационих вежби (енг. *Grammatical Drills*). Дијалози у уџбенику уводе постепено

⁵ За више информација видети: <https://www.state.gov/foreign-language-training/>.

⁶ Латинички текстови писани су јекавском варијантом српско(хрватско)г језика.

⁷ Џексон и Каплан (2001: 71) наводе да се име и дело Чарлтона Хоџа (и његових колега Хенрија Лија Смита, Чарсла Фергусона и Алберга Валдмана) везује за прве дане функционисања Завода за инострану службу.

⁸ На самом почетку уџбеника налази се листа најчешћих израза који се користе у учионици (са њиховим преводним еквивалентима): *Поновите за мноштво, Сви заједно!, Појединачно!, Још једанпут!, Продужите / Наставите / Даље!, Почните, Ваш је ред, господине Н., Довољно, хвала!, Чекајте мало!, Где смо стали?, Одмор / Прекид!, Страна двадесет прва, друга, осма..., Окрените страну двадесет осму!, Да пређемо на страну..., Преведите!, Имам једно питање!, Шта значи реч ђак?* и сл.

граматику и речник, омогућавајући стицање основних знања о структурираном разговору. У читавом уџбенику приказани су у форми разговора између особе А и особе Б, при чему се уочава поступност у представљању реплика (в. фотографију 1). Иако се у уџбенику латиничко писмо користи као доминантно, приликом представљања дијалога употребљава се и ћирилично писмо. Све реплике у дијалозима су преведене на енглески језик, а коришћене речи акцентоване.

	A	
	^{`</sup>	<sup>`}
where is	gdje je	где је
	^{`</sup>	<sup>`}
embassy	ambasada	амбасада
	³ ^{`</sup> <sup>2</sup>   <sup>2</sup> <sup>`} ^{1#}	³ ^{`</sup> <sup>2</sup>   <sup>2</sup> <sup>`} ^{1#}
Where is the embassy?	Gdje je ambasada?	Где је амбасада?

Фотографија 1. Пример представљања реплике у анализираном уџбенику

У дијалозима се обрађују теме из свакодневног живота. Сваки од њих носи једноставан наслов на основу кога се може закључити његова садржина: *Поздрављање, Место и правац, Хотел, Пријатељи, Излазак, У ресторану, Тражење обавештења, Упознавање, Тражење некога, Где станујете, Одакле сте?, О породици 1, Излазак, О породици 2, Град и околина, Путовање возом, У Београду, Пут у Скопље, Састанак са пријатељем, Знаменитости града, Викенд, Пут у Београд, Код пријатеља, Пијаца, У гаражи (први том); Стамбене прилике, У робној кући, О културном животу, На вечери, О школама, Облачење, Становништво Југославије, Путовање зими, Како је створена Југославија, Пут у Скопље 2, Како је створена Југославија 2, Разговор са једним сељаком на њиви, Како је створена Југославија 3, На корзу, Како је створена Југославија 4, Фудбалска утакмица, Географија Југославије, Велесајам, Географија Југославије 2, Код лекара, Географија Југославије 3, У одељењу за визе, Реформација, Привреда и Препород XIX века (други том). Структура дијалога се, са савладавањем лекција, усложњава уз поштовање принципа систематичности и поступности. Зато су у одређеном броју лекција уз дијалоге представљени и сложенији текстови за читање (у виду Јованових писама или краћих есеја) (енг. *Reading Selection*): *Пут у Београд* (XXII лекција), *Пијаца* (XXIV лекција); *О културном животу* (XXVIII лекција), *О школама* (XXX лекција), *Становништво Југославије* (XXXII лекција), *Како је створена Југославија* (XXXIV, XXXVI, XXXVIII и XL лекција), *Географија Југославије* (XLII, XLIV и XLVI лекција), *Реформација* (XLVIII лекција) и *Препород XIX века* (L лекција). Неретко се након самих дијалога полазници течајева упознају са информацијама које су ау-*

тори удбеника сматрали важним за успостављање несметане комуникације са српским домицилним становништвом: називима етника (VIII лекција); садржајем наставног програма у гимназији (XXX лекција), бројем становника у појединим републикама, етничком структуром становништва (XXXII лекција), речником за именовање временских прилика (XXXIII лекција), библиографијом најзначајнијих извора о постанку Југославије (XL лекција), странама света (XLIV лекција), деловима тела и речником за именовање болести (XLV лекција) и речником за именовање конзуларних послова (XLVII лекција). У одређеном броју лекција су након дијалога (а пре граматичких објашњења) предочене важне напомене о култури и животу на српском говорном подручју. У њима су објашњене најважније културолошке разлике између српског и америчког друштва: употреба речи *муж/жена, господин/госпођа, супруг/супруга* (IV лекција), именовање *забаве* коришћењем речи *село, посело, чај, чајанка, пријем, приредба, коктел-партија, бифе и жур* (XXIII лекција), односно именовање елемената спортске игре зване *фудбал* (XLI лекција). Остали елементи материјалне и нематеријалне културне баштине српског народа објашњени су кроз дијалоге и текстове за читање. Полазници течајева упознају се у лекцијама са: (главним и већим) градовима југословенских држава, знаменитим местима у бившој Југославији (Дубровником, Далмацијом, Сплитом, Топчидером, Кнез-Михаиловом улицом, Калемегданом, Фрушком гором, Сремским Карловцима, Врњачком Бањом, Нишком бањом), уобичајеним начином живота (изласком у град, биоскоп, ресторан, цркву), историјским и економским приликама, образовним системом, природним богатствима (речним и планинским системима), значајем ћирилице.

Стефа
I
енглес
Објаш
на ист
ка. Др
енглес
и обја
конкр
реба, и
истиц

NOTES

Вуком

Note 2.1 Noun: Genders

Da li je hotel na levo? Da, jeste. On je blizu.

Da li je stanica blizu? Ne, ona nije blizu.

Da li je kolodvor blizu? Ne, on nije blizu.

Ovde je pozorište. Ono nije daleko.

To je restoran.

Serbo-Croatian nouns fall into three classes according to gender: masculine, feminine and neuter. Masculine nouns are replaceable by masculine pronouns (as /*on*/ 'he [or other masculine referent]' above) feminine (as /*ona*/ 'she [or other feminine referent]' and neuter by neuter (as /*ono*/ 'it [or other neuter referent]'). Note that /*on*/ refers back to /*hotel*/ and /*kolodvor*/, /*ona*/ to /*stanica*/, and /*ono*/ to /*pozorište*/ (or /*kazalište*/). The answer uses /*ona*/ when /*stanica*/ 'station' is used, but /*on*/ when /*kolodvor*/ 'station' is used. Some nouns which have occurred so far and their categories are:

Masculine

dan

gospodin

Feminine

noć

gospođa

Neuter

jutro

pozorište

ћењем
алога.
ље се
г јези-
лент у
пишу
мене у
и пот-
фичко

Фотографија 2. Граматичка објашњења у анализираном уџбенику

Обрађене су следеће граматичке јединице: гласови српског језика, ћирилично/латиничко писмо, самогласници, акценат и интонација (I лекција), род, глаголи *јесам* и *нисам*, речи за постављање питања (II лекција), придеви – номинатив једнине (III лекција), личне заменице, одрични облик глагола (IV лекција), презент глагола, однос придева и прилога (V лекција), акузатив једнине именица и придева, глаголи *желети* и *воleti*, инфинитив глагола (VI лекција), номинатив и акузатив множине именица и придева, слагање придева са именицама, облици једнине и множине речи *вече* и *вечер*, одричан облик глагола у презенту (VII лекција), презент глагола *бити*, номинатив и акузатив личних заменица (VIII лекција), датив једнине и множине именица, одрични облик глагола (XIX лекција), датив придева и заменица, изрази *је л' те* и *зар не* (X лекција), генитив именица и придева, заменица *оно* (XI лекција), акузатив именица мушког рода, акузатив и генитив заменица, падежи и ред речи у реченицама, енклитике (XII лекција), основни бројеви, остале речи за изражавање бројности, глаголи *имати*, *хтети*, *моћи* (XIII лекција), именице *дете*, *брат*, *господин*, *кћи*, збирне именице и бројни придеви (XIV лекција), инструментал именица и заменица, предлог *с/са* (XV лекција), вокатив, преглед именица и придева, преглед заменица и поименичених придева (XVI лекција), прошло време, преглед глагола и њихова подела (XVII лекција), перфекат (XVIII лекција), футур I (XIX лекција), распоред енклитика у реченици, глагол *хтети*, везничка реч *што* (XX лекција), глаголски вид, глагол *имати* (XXI лекција), императив, акценатски обрасци (XXII лекција), глаголи *имати*, *бити*, *требати*, именица *гост*, плусквам-перфекат (XXIII лекција), рефлексивни глаголи (XXIV лекција), партицип пасива, гласовне алтернације са *j* (XXV лекција); поређење придева и прилога, изузеци од правила (XXVI лекција), заменица *нека*, образовање придева и прилога (XXVII лекција), глагол *бих/би*, образовање придева (са проширењем -ск-, -(а)н-, -њ-и), антоними придева (XXVIII лекција), редни бројеви, генитив и акузатив са значењем времена (XXIX лекција), глаголски прилог прошли (XXX лекција), глаголске именице (XXXI лекција), глаголски прилог садашњи, именице са завршетком на -ин, -ац (XXXII лекција), везничка реч *ако* (XXXIII лекција), употреба прилога *кад* (XXXIV лекција), везник *да*, условне реченице (XXXV лекција), аорист и имперфекат (XXXVI лекција), суфикс -в, -вши (XXXVII лекција), префикси (XXXVIII и XXXIX лекција), глаголи са више префикса (XL лекција), предлози (са једним или два падежа) (XLI лекција), образовање нових речи (XLII лекција), гласовне промене и преглед облика глагола (XLIII лекција), основе именица и глагола (XLIV лекција), суфикси и образовање речи (XLV лекција), префикси и суфикси у образовању нових придева (XLVI лекција), образовање придева и глагола (XLVII лекција), преглед глаголских облика (XLVIII лекција), сла-

гање именица и глагола (XLVIX лекција) и ред речи у реченици (L лекција). Веома је важно напоменути да се у свакој од педесет лекција на самом крају граматичког прегледа уведе нови глаголи са јасно назначеним најфреквентнијим облицима.

Граматичка вежбања су у уџбенику представљена у виду већег броја реченица (разврстаних по одељцима) које би наставник и ученици требало да понове (енг. *Grammatical Drill*),⁹ памтећи на тај начин говорне обрасце. Представљају основну одлику аудио-лингвалне методе у учењу страних језика. У сваком одељку дат је јасан и недвосмислен задатак за наставника и ученике. У њима се од ученика се посебно очекује да преслушане обрасце употребе у конкретной говорној ситуацији користећи научене (и очекиване) реплике „без дискутовања/размишљања зашто се нешто баш тако каже на српско(хрватско)м језику” (в. фотографију 3): „Имитација треба да буде она чији је језик стандардан, али не и књишки. [...] Било да неко ради са изворним говорником или са снимком, свака српскохрватска реч, фраза или реченица морају се понављати гласно, јасно, имитирајући изговор што је уверљивије могуће” (стр. 5). Анализа свих радних налога, задатака и вежбања нам је показала да су у уџбенику заступљене вежбе одговора, замене и трансформације. Повремено се у уџбенику појављују и питања отвореног типа у вези са текстовима за читање, којим се проверава колико су ученици разумели њихову садржину.

3.1.2 Multiple substitution drill with negative transform.

The following drill gives two substitutions for the same sentence. On initial drilling these substitutions are to be made one at a time. Below the drill outline the complete substitutions which may be made are given. This will illustrate the order in which substitutions may be made in future drills.

Two other drills are added. These are to be drilled in the same way.

3.1.2 Multiple

	1	2	
<u>Tomin</u> hotel je <u>veliki</u> .	Zorin	mali	neudoban
1 2	Jovanov	rdav /loš	lep /lijep
<u>Tomin</u> hotel nije <u>veliki</u> .	njegov	dobar	čist
1 2	njihov	jeftin	prljav
	Ivanov	skup	
	Tomov	udoban	

Фотографија 3. Пример граматичког вежбања у анализираном уџбенику

У погледу дидактичко-методичког обликовања уџбеник се у потпуности уклапа у стандарде који су били актуелни у периоду након Другог

светског рата. За разлику од уџбеника америчке Војне школе језика, у овом уџбенику нема фотографија, илустрација и графичких приказа. Табеларни прикази се користе, како је раније наведено, ради организованијег представљања граматичких законитости. На крају оба тома налази се врло садржајан српско-енглески речник, док се на крају другог налази и индекс обрађених граматичких јединица српско(хрватско)г језика.

Закључак

Анализа уџбеника *Српскохрватски: почетни течај* америчког Завода за инострану службу допринела нам је бољем разумевању историјског развојка методике наставе српског као страног језика након Другог светског рата, за који се, судећи према доступним подацима, везује врло развијена и богата продукција наставних средстава за учење нашег језика као страног. Иако уџбеник до сада није био предмет евалуације, реализовано истраживање упознало нас је са значајем који је уџбеник заиста имао у наставном процесу. По свему судећи, активно је коришћен седамдесетих и осамдесетих година прошлог века за припрему чланова америчке дипломатије упућиваних на рад у амбасаде и конзуларна представништва у главне градове југословенских држава. Осим тога, несумњиво су га користили и припадници других америчких служби који су своје знање српског као страног језика стицали у оквиру делатности Завода за инострану службу. Реч је о једном од најобимнијих уџбеника написаном кроз контрастирање српског и енглеског језика. Његовом објављивању је претходила вишегодишња припрема. Кроз укупно педесет лекција аутори су настојали да полазнике интезивног течаја за релативно кратко време оспособе да разумеју и користе српски језик ради лакше интеграције међу српско домицилно становништво. Дидактичко-методичко обликовање уџбеника у потпуности је одговарало тада актуелној наставној методологији. Лекције су дизајниране на начин који је омогућавао савладавање српско(хрватско)г језика према граматичко-преводној, директној и аудио-лингвалној методи. Коришћење уџбеника подразумевало је присуство предавача, искључиво матерњег говорника српског језика, односно коришћење пратећих аудио-записа. За разлику од савремених уџбеника, који су усмерени ка мисаоном ангажовању ученика, анализирани уџбеник је претпостављао учење језика кроз већи број понављања и памћења унапред датих исказа. Садржаји су организовани на логичан, поступан и систематичан начин, при чему се од апаратуре употребљавају табеларни прикази. Уџбеник је у време објављивања представљао врло корисно наставно средство за савладавање нашег језика. Захваљујући побројаним карактеристикама, и уз залагање предметног професора, уџбеник је омогућавао (релативно) брзо напредовање кандидата у савладавању нашег језика. Узев у начелу, анализи-

рани уџбеник је представљао функционално наставно средство. Овим путем исказујемо веровање да ће у блиској будућности истраживачи и методичари наставе реализовати додатна истраживања у тежњи ка стварању потпуније слике о његовом месту и улози коју је имао у развоју методике наставе српског као страног језика и, генерално, уџбеничке продукције.

Литература

- Брборић, 2014: В. Брборић, Књига која траје: уџбеник Српски за странце Боже Ђорића. *Српски језик*, 19, 595–604.
- Ђорђевић, 2017: К. Ђорђевић, Анализа грешака словачких матерњих говорника на почетном нивоу учења српског језика као страног. *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca*, VII, 691–697.
- Јањић, 2016: М. Јањић, Утицај прагматичке лингвистике на токове савремене наставе језика. *Српски језик*, XXI, 231–244.
- Кончаревић, 2007: К. Кончаревић, О неким параметрима структурно-садржинског обликовања уџбеника српског језика као страног у индолошкој средини, у: М. Дешић (ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 73–82.
- Ломпар, 1995: В. Ломпар, Божо Ђорић: Српски за странце. *Књижевност и језик*, 43(3/4), 179–181.
- Новаковић, 2022: А. Новаковић, *Уџбенички комплет у настави српског као страног језика*. Ниш: Филозофски факултет.
- Новаковић, 2024а: А. Новаковић, *Фрагменти о методици наставе српског као страног језика након Другог светског рата*. Ниш: Филозофски факултет.
- Новаковић, 2024б: А. Новаковић, Уџбеник за српскохрватски америчке Војне школе језика: уџбенички комплет за учење српског као страног. *Лингвометодика*, 1(1), (у припреми).
- Оташевић, 2014: Ђ. Оташевић, Приручници за наставу српског језика као страног. *Лингвистичке актуелности*, 25, 21–30.

- Braun, 2004: H. D. Brown, *Language assessment: Principles and classroom practices*. NY: Pearson Education.
- Bugarski, 1984: R. Bugarski, Pregršt pitanja o srpskohrvatskom kao stranom jeziku, u: P. Vučković (ur.), *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*. Beograd: Institut za strane jezike, 17–22.
- Dabić, 1986: B. Dabić, Neka pitanja iz nastave srpskohrvatskog jezika u slovenskim zemljama, u: P. Vučković (ur.), *Naučni skup „Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog”*. Beograd: Institut za strane jezike, 127–131.
- Dimitrijević, 1984: N. Dimitrijević, Uslovi modernizacije srpskohrvatskog jezika

- kao stranog, u: P. Vučković (ur.), *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*. Beograd: Institut za strane jezike, 34–40.
- Džekson, Kaplan, 2001: F. Jackson, M. Kaplan, Lessons learned from fifty years of theory and practice in government language teaching, u: J. E. Alatis, A. H. Tan (Eds.), *Georgetown University round table on languages and linguistics 1999: Language in our time*. Washington, DC: Georgetown University Press, 71–87.
- Đerić, 1984: R. Đerić, O nastavi srpskohrvatskog jezika kao stranog u JNA, u: P. Vučković (ur.), *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*. Beograd: Institut za strane jezike, 68–69.
- Gačić, 1986: Z. Gačić, Kako poboljšati motivaciju naših polaznika, u: P. Vučković (ur.), *Naučni skup „Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog”*. Beograd: Institut za strane jezike, 141–145.
- Granara, 1988: W. Granara, Area Studies Integration: Towards a Content-Based Curriculum at The Foreign Service Institute. *Al-Arabiyya*, 21(1/2), 141–146.
- Hačinson, Torres, 1994: T. Hutchinson, E. Torres, The textbook as agent of change. *ELT Journal*, 48(4), 315–328.
- Ignjatić, 1986: Z. Ignjatić, Specijalizovani tečajevi srpskohrvatskog jezika za strane studente, u: P. Vučković (ur.), *Naučni skup „Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog”*. Beograd: Institut za strane jezike, 113–116.
- Litldžon, 1998: A. Littlejohn, The analysis of language teaching materials: Inside the Trojan horse, u: B. Tomlinson (ed.), *Materials development in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 190–216.
- Mansfield, 1972: M. Mansfield, *25th Anniversary of Foreign Service Institute* [Speeches]. ScholarWorks at University of Montana. <https://jstor.org/stable/community.34028128>
- Marojević, 1986: R. Marojević, Teorijsko–metodološka pitanja nastave srpskohrvatskog jezika kao stranog, u: P. Vučković (ur.), *Naučni skup „Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog”*. Beograd: Institut za strane jezike, 34–37.
- Matijus i sar., 1991: A. Matthews, M. Spratt, L. Dangerfield, *At the Chalkface: Practical Techniques in Language Teaching*. UK: Thomas Nelson.
- Mihailović, 1984: Lj. Mihailović, O učenju i nastavi srpskohrvatskog jezika kao stranog, u: P. Vučković (ur.), *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*. Beograd: Institut za strane jezike, 13–16.
- Olvrajt, 1981: R. Allwright, What do we want teaching materials for?. *ELT Journal*, 36(1), 5–18.
- Onil, 1982: R. O'Neill, Why use textbooks?. *ELT Journal*, 36(2), 104–111.
- Ričard, Rodžers, 2001: J. Richards, T. Rodgers, *Approaches and Methods in Language Teaching* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomlinson, 1996: B. Tomlinson, *Materials development in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Извори*
- Hodge, Janković, 1965: C. Hodge, J. Janković, Serbo-Croatian: basic course (volume

- 1). Washington, DC: Department of State, Foreign Service Institute.
- Hodge, Janković, 1968: C. Hodge, J. Janković, Serbo-Croatian: basic course (volume 2). Washington, DC: Department of State, Foreign Service Institute.

Aleksandar M. Novaković

A FEW WORDS ABOUT THE TEXTBOOK *SERBO-CROATIAN: BASIC COURSE OF THE AMERICAN FOREIGN SERVICE INSTITUTE*

Summary

The paper analyzes a textbook for learning Serbian as a foreign language, developed by the US Foreign Service Institute. The aim is to provide a broader and clearer understanding of the textbook units used in teaching Serbian as a foreign language in the mid-twentieth century. We employed a descriptive method and theoretical analysis, using content analysis techniques. The research material consisted of two volumes of the textbook titled *Serbo-Croatian: Basic Course*—the first from 1965 and the second from 1968. The results of the study indicate that the textbook was designed to prepare American diplomats and intelligence officers for diplomatic and military intelligence activities in Serbian-speaking regions. It is one of the earliest textbooks based on a contrastive approach between Serbian and English. The textbook stands out for its content and its very simple didactic-methodological design. The fifty lessons are presented in an organized, systematic, and step-by-step manner, enabling learners to master the Serbian language according to the principles of the grammar-translation, audio-lingual, and direct methods. Overall, the analyzed textbook set represented a multifunctional teaching tool used for several decades.

Keywords: Serbian (Croatian) as a foreign language, *Serbo-Croatian: Basic Course*, Foreign Service Institute, diplomatic activity

СРПСКА ШТАМПА У АУСТРОУГАРСКОЈ О КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКОМ ЖИВОТУ ТЕМИШВАРСКИХ СРБА СА КРАЈА XIX ВЕКА

Последње деценије XIX века одликују се, међу осталом, значајним порастом културне и уметничке делатности међу Србима у Аустроугарском царству. Мада бројчано мањи него у другим градовима овог дела Империје, Срби у Темишвару нису одступали од оновремених токова. У раду је приказан пресек њихових културних и уметничких догађања, онако како су описана у тадашњим српским новинама и часописима. Из приложених примера јасно произилази да су, без изузетака, сва та догађања имала веома јак национални карактер, будући намењена очувању српског националног, културног и верског идентитета у Аустроугарској.

Кључне речи: Срби у Темишвару, културно-уметничка догађања, новински чланци, очување националног идентитета

Друштвене и демографске прилике Срба у Темишвару у другој половини XIX века

Као престоница Баната, Темишвар је и током друге половине XIX века наставио да буде најзначајнији економски, али и образовни и духовни центар ове историјске области. Према подацима које је многозаслужни градоначелник Јохан Непомук Прајер објавио у првој монографији овог Краљевског слободног града, Темишвар се половином XIX века простирао на око тридесетак квадратних километара, а обухватао је Град (утврђење) и три предграђа (Фабрику – на истоку и југо-истоку, Јозефин – на југозападу и Мајурове – на југу).

Уз развијен верски живот (у граду је деловало пет вероисповести – католичка, православна, унијатска, протестантска и јеврејска), Темишвар је имао низ основних и средњошколских установа, Лицеј (приватну високошколску установу коју је, својевремено, похађао и Бранко Радичевић),

¹ dejan.popov.tm@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта ЦНИКСР *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*.

три болнице, а привреда је била у пуном процвату: производио се широк асортиман робе, постојао је велики број занатлијских радњи и фабрика. Пуштањем у промет железничке пруге Темишвар–Сегедин 1857. године, динамика економије града и целе области је још више порасла.

Културни живот је такође био развијен. Немачке новине су се у Темишвару почеле штампати већ у XVIII веку, да би средином XIX века већ било штампе (у мањој или већој мери) на свим банатским језицима. Постојале су две књижаре, библиотека (прва позајамна библиотека у Аустројском царству, отворена 1815), разна удружења. Ако су се нижи staleжи – у предграђима – и задовољавали недељним игранкама, „бургери“ су редовно ишли у позориште, где су слушали опере и симфонијске концерте.

У сваком погледу, Темишвар је био напредна хабзбуршка варош, и често је називан „малим Бечом“. У њему је 1854. регистровано 1.770 Срба, што је представљало 8,6% од целокупног становништва. Четврт века касније (1880), пописано је 1.752 Срба, односно 5,7% од целокупног становништва (тај проценат је у опадању све до данашњих дана)(Степанов, 2009: 24). Од поменутих предграђа, Срби су били најбројнији у Фабрици. У самом Граду, њихов број је био нешто мањи. Током друге половине XIX века, уочљива је велика флукуација српског становништва, понајвише из економских разлога. Уз Град и Фабрику, у приградском насељу Мехали (које је Темишвару припојено 1910. године) живео је такође значајан број Срба.

Позоришне представе

Прве деценије XIX века донеле су промене у Јужноугарском друштву и по питању приступа култури и културним догађањима када су у питању шире масе. Била је то последица не само државне просветитељске политике према својим поданицима, већ и чињеница да су јавна културна догађања била све учесталија, те да култура није више била искључиво привилегија имућних.

Истичемо овде значајну улогу фабричког учитеља Јована Крестића који је још 12. маја 1793. приредио са својим ученицима позоришну представу за родитеље и званице поводом полугодишњих испита. Аматерске позоришне представе приређивали су, с времена на време, у Фабрици и потоњи просветни делатељи. Познато је, затим, да је у Темишвару 1824. године гостовао отац српског позоришта Јоаким Вујић, са комадом *Сестра из Ирига*. Након Револуције (1848–1849), усталио се обичај да српска младеж организује балове и игранке у добротворне сврхе, на којима су понекад изведени и позоришни комади. Међутим, опадање броја темишварских Срба учинило је да покушаји организовања неке сталне позоришне дружине не

уроде плодом (Степанов, 1994: 47–50).

Ипак, у Темишвару су повремено гостовали српски глумци. Из написа на првој страни листа „Позориште“ сазнајемо о турнеји Позоришне дружине из Новог Сада, која је започела двомесечним гостовањем у Старом Бечеју, априла 1879. године. Дружина је турнеју наставила у Сенти и Великој Кикинди. Након добијања „концесије“ (радне дозволе), „кренула се дружина 3. октобра за Темишвар и бавила се тамо 3 недеље дана. Свега је дато 11 представа и 1 корисница. У Темишвару се, истина, једва крај с крајем сватио, али ја, у договору са дром Бранком Стефановићем³, не хтедох нипошто пропустити Темишвар, ма и са малом штетом, само да се не би сасвим успавао српски дух, који је збиља нашим доласком тамо прилично пробуђен, бар што се нашег позоришног завода тиче. Из Темишвара отишла је дружина 23. октобра у Вршац“ (Позориште, 1881).

Шест година касније (1885), налазимо у „Застави“ допис из пера неидентификованог „Истинољуба“, који на самом почетку чланка констатује да је „ваљда већ време, да српски читалачки свет и из нашег места чита што“, јер „из свију крајева српског народа јављају дописници разне догађаје и новости, само из нашег места, ево већ дужег времена, ни један гласак да се чује, те изгледа, као да нисмо живи.“ Сазнајемо даље да „већ од више година амо свикао се тамешварски српски свет, да у својој средини сваке године види бар по једну српску забаву. Па и ова година није нас мимоишла, јер 30. марта т. г. имали смо опет прилике, да у сада туђем Тамешвару чујемо српску реч са онога места, које се друкче зове и „свет на даскама“. Наша дична и неуморна трговачка омладина приредила је тог дана у вече дилетантску позоришну представу са игранком, од које је чист приход био намењен школским целима у Фабрици. Колико је родољубива мисао трговачке омладине била племенита. [...] Тога вечера су представљана два Трифковићева комада, и то: „Школски надзорник“ и „Честитам“, оба у једном чину. И мада су представљачи и представљачице на овом пољу почетници, и опет су оба ова комада одиграна на опште задовољство присутне публике,

³ др Александар Бранко Стефановић (1843–1896), рођени Темишварац, био је лекар и друштвени радник. Основну школу и пијаристичку гимназију похађао је у Темишвару, а медицину је студирао у Бечу, где је стекао и звање доктора хирургије 1866. године. Био је један од чланова оснивача „Зоре“ у Бечу, затим и њен председник. У том својству је при Вуковој сахрани 1864. одржао говор над његовим одром. Под његовим председништвом је 1866. основана Уједињена омладина српска. По повратку у Темишвар радио је у струци. Године 1878. изабран је за градског физикуса; на том положају остао је све до свог превременог пензионисања из здравствених разлога, 1895. Био је први председник Српске певачке дружине (1867), за чије се оснивање и организовање пуно залагао. Имао је низ задужења и почасних обавеза у вези са црквено-школским животом Срба у Темишвару. Међу осталим, био је посланик на Црквено-народном сабору у Сремским Карловцима и члан Саборског одбора (1869), члан Епархијске управе темишварске, потпредседик Епархијског административног одбора (од 1875), председник Црквене општине у Темишвару (Граду, од 1882. до смрти). (Степанов, 2001: 251–258)

што је она честим тапшањем и посведочила. И за најбољи доказ још служи, што су морали представљачи на опште допадање поново у недељу 7 о. м. оба комада поновити. [...] Кад се узме у обзир, са колико неприлика, са колко су тегоба имали приређивачи да се боре, па су и опет истрајали, онда ми се неће замерити, када такој свесној трговачкој омладини изречем сваку хвалу и признање на њеном заузимању и труду. У ког је народа трговачка омладина тако свесна, тај народ онда стоји на чврстом пристану, и његових дана, његова живота још је далеко веће. Дао би Бог да се сва српска трговачка омладина угледа на дичну темишварску, и да пође стопама њеним.“

Уз констатацију да је представа могла бити боље посећена од стране тамошње српске публике, „Истинољуб“ описује, из своје перспективе, незавидан положај и ситуацију тадашњих Срба у Темишвару: „У последње доба све се више оповргава, да српски народ бројно опада. То се већ из више места могло увидети, како ми овде стојимо, то нисам могао дознати, дакле не могу ово ни изнети на јавност. Али је жалосно то, да морам констатовати, да овде материјално и то нагло пропадамо. Пре неколико година све су веће куће и трговине биле српске, а сада још мало тих кућа остаде у српским рукама, а од негдашњих силних српских великих трговина сада има још три, но и ових је опстанак подоста подривен, и тешко да ће дочекати још бар једну „половину половине века“... Некад је у Темишвару српска реч много важила, а данас тешко је и чути... Па и некад славно и знатно темишварско певачко друштво никако да поново ускрсне⁴, да бар оно буде апостол ширења и утврђивања српске свести у некад белом српском Темишвару и некадашњој столици војводине српске, јер често ће човек наићи и на Србе па говоре мађарским ил немачким језиком. Ово је заиста жалосно!... Еј Темишграде, бели Темишграде!⁵ Хоће ли још кад бити Србин у теби оно, што је некад био?“ (Застава, 1885).

Раскол у Српској народној слободоумној странци 1887. који је довео до оснивања две ривалске странке (Српске народне либералне странке и Српске народне радикалне странке) свакако се огледао и у њиховим органима, либералном „Бранику“ и радикалској „Застави“. Чак и када су у питању репортаже са истих догађаја, уочљиви су различити, чак супротни ставови, па и неистините тврдње. Као пример наводимо допис у „Застави“, објављен 4. октобра 1894. из пера извесног „Фабричанина“, као утук на допис објављен у 108. броју „Браника“. Чланак се односи на представе Српског народног позоришта у Темишвару, за које аутор тврди да мора „у хатар истине“ да „коју реч прозбори“. Погрешно тврдећи да је позориште гостовало у Темишвару након 22 године одсуства, „Фабричанин“ истиче да,

⁴ Мисли се на Српску певачку дружину, основану 1867, која је под притиском власти суспендовала своју активност у раздобљу 1875–1885.

⁵ Аутор у чланку често користи посрбљени назив града (Темишград), у односу на (тада) званичне облике, Темишвар / Темишвар. (Прим Д. П.)

упркос лепом представљању глумаца, гостовање „није учинило што је могло и што би требало учинити“. Наиме, „погрешка беше, што се низ представа почео са *Риђокосом*⁶, са олош-комадом, са којим се само деморализација шири“. Аутор даље пише да је „једина утеха, што све на рачун мађарске народности иде, јер се госп. преводилац врло мало заузео, да исти комад посрби. Чија је заслуга да баш тај комад први пут даван буде? [...] После двадесет и две године, од како не беше српског народног позоришта у Темишвару, да се низ представа почиње са преводом [...] мислим да не беше упутно и да се о српску свест јако огрешило“. Хроничар истиче такође и чињеницу да Српско народно позориште је наступило у пратњи изнајмљеног оркестра, и да „кад би [...] имало своју капелу⁷, не би били принуђени у почивкама слушати Штраусове валцере, трамблане, тиролске лендлере и француске четворке“. Друга представа у низу била је француски комад *Досадан свет*⁸, али упркос доброј изведби није оставио „никаква утецаја за собом“. Међутим, сасвим је другачије било приликом треће представе, када је приказан комад *Задужбина цара Лазара*⁹: „Позоришна зграда беше дупком пуна; беше вам ту подоста Срба из околине темишварске, сем тога много туђина. Између осталих српских места беше Чаково, Дињаш, Сенмартон, Мали Бечкерек достојно заступљен. После представе могао си сваком Србину из очију читати, да је задовољан и да би радо још више оваквих комада гледао. Шта више и неколико иновераца питаху ме: Зашто српско позориште не представља само српске оригинале, него преводе? Та преведена комађа гледамо ми у мађарском и немачком позоришту, а ми смо вољни српски живот да упознамо“. Бољи пријем код публике доживели су „стари комади“ приказани током четврте и пете представе: *Сеоски лола*¹⁰, односно *Доктор Робин*¹¹, *Љубавно писмо*¹² и *Гренгоар*¹³. „Последња

⁶ *Риђокоса* (у мађарском оригиналу: *Vöröshajú*), позоришна игра у 3 чина, с певањем, коју је написао Шандор Лукачи. Премијерно је извођена у Будимпешти 1877, а у Новом Саду 1890. године.

⁷ Мисли се на (камерни) оркестар.

⁸ *Досадан свет* (у француском оригиналу: *Le Monde ou l'on s'ennuie*), шаљива игра у 3 чина, чији је аутор Едуар Пајрон.

⁹ Слика из српске прошлости у стиховима у 5 чинова с певањем. Дело је написао Милорад Поповић Шапчанин. Премијерно је изведено 1892. у Новом Саду.

¹⁰ *Сеоска лола* (мађ. *A falu rosszá*), позоришна игра с певањем и играњем у 3 чина, коју је написао Еде Тот, а превео и посрбио Стеван Дескашев.

¹¹ *Доктор Робен* (франц. *Le Docteur Robin*), шаљива игра у 1 чину. Аутор је Жил Премареј.

¹² Шаљива игра у једној радњи, коју је написао Коста Трифковић.

¹³ *Гренгоар* (франц. *Gringoire*), позоришна игра у једној радњи. Написао: Теодор де Банвил.

представа беше *Шокица*¹⁴. Овај комад спада међу тако зване „сензационе“. Има у њему могућности и немогућности, пристојности и непристојности, празних сцена и врло лепих. Преко свега тога учинио је врло леп утисак и видело се, макар да је комад пола шокачки, да је истина она изрека, која вели: Та Србин је мио, ма које вере био“. Недвосмислено истичући важност приказивања српских позоришних комада за овдашњу публику, „Фабричанин“ завршава свој напис речима: „Дај Боже, да што скорије и под још повољнијим приликама дочекамо српско народно позориште у нашем од наше браће толи заборављеном месту Темишвару“ (Застава 1894).

Пред сам крај XIX века учесталији су чланци који говоре о месној дилетантској (позоришној) делатности темишварских Срба, понајвише у Фабрици, али и у тадашњем предграђу Мехали. Примера ради, 27. фебруара 1898. Српско-мехалски православни црквени школски одбор приредио је у дворани „Мађарског краља“ забаву с позоришном представом и игранком. Мехалска омладина је пред публиком извела комад *Тражи зета племића* (Застава, 1898). У консултованим написима примећује се да су месне позоришне дружине приређивале искључиво српске позоришне комаде.

Беседе, сѐла, забаве

Самостална српска културно-уметничка догађања приређена су у Темишвару последњих деценија XIX века било од стране тамошњих певачких друштава (претежно Српске певачке дружине, основане 1867¹⁵), било од стране појединих одбора за прикупљање прилога за школе, позориште и сл. Дотична догађања су носила називе „беседа“, односно „сѐло“. Из сачуваних

¹⁴ Комад из народног живота у 5 чинова, с певањем. Текст је написао Илија Округић Сремац, а музику Даворин Јенко.

¹⁵ Српска певачка дружина (1867–1947) била је, уз Хор Православне српске саборне цркве (основан 1836), најрепрезентативнији хорски ансамбл Срба у Темишвару. Основана је новембра 1867. године као световно друштво са правним лицем, при којем је деловао извесни број мушких певача (на почетку их је било 32 „суделујућих“), али и значајан број тзв. „потпомажућих“ чланова. Први јавни наступ СПД збио се већ 1. фебруара 1868. на ванредној беседи темишварске српске омладине. Друштво је стекло статус правног лица 1869, а имало је седиште у просторијама Црквене општине у Темишвару (Фабрици), све до његовог насилног укидања 1947 године. Мада је Дружина првобитно била оријентисана ка световном репертоару, финансијске прилике су наметнуле да СПД прошири репертоар и са духовном музиком, како би могло да делује и као богослужбени хор, те да на тај начин осигура неопходне приходе за своје функционисање. Након изнуђеног десетогодишњег прекида понајвише због политичких разлога (1875–1885), СПД је наставила своје деловање, константно ширећи репертоар и нотни фонд. Уз неминовне успоне и падове, уз незанемариве проблеме кадровске или финансијске природе током првих педесет година свога деловања, Дружина је ипак успела да консолидује свој положај међу темишварским хорovima и постане нераскидиви део музичке традиције града на Бегеју (Илић, 1978: 21–25).

програма види се да се она по садржини веома мало разликују, изузев, у неким случајевима (поводом посебних прилика, светковина, или празника), када би програм садржао пригодне говоре на одређене теме или би имао, мимо музичких, говорне тачке (декламације и сл.). С времена на време, у консултованим изворима појављује се још и општи назив „забава.

Један од првих нађених написа односи се на беседу с игранком која је приређена 6. фебруара 1868. у „Вабрици“, чији је приход намењен тамошњем српском певачком друштву, т.ј. Српској певачкој дружини (даље: СПД). Хроничар описује догађај с великим ентузијазмом (иначе карактеристичним за све српске почетке), истичући да је беседа „из узрока што се унапред на велико саучешће од стране [...] публике рачунати могло“ одржана „у градском редуту, као средсреди и најудобнијој дворани овдашњој“. Настављајући истим тоном, репортер даље извештава: „Пре него што је наш лик саму беседу отворио, била је дворана дупком пуна, а одма после првог декламовања толико се светине искупило, да се једва у остале три побочне одаје сместити могла. Оба уредништва овдашњих немачких листова потврђују, да већ од много година никоја забава није нашла таког одзива, каквог је нашла та беседа.“ О самом програму сазнајемо да „распоред беше јој добро удешен [...]“ и да су изведене тачке „како у свију лица појединих овдашњих и страних друштва што су нам беседу својим присуством увеличали, тако и у сваког брата Србина неразлучно и бурно одобравање произвеле“. Беседу су посетили и тадашњи званичници, владика темишварски Антоније (Нако), архимандрит манастира Бездина (потоњи епископ горњкарловачки) Теофан (Живковић), „два ђенерала са још неким вишим официрима, овдашња либерална странка; такозвана „левица“ била је представљена својим вођама; даље је био на беседи градоначелник и друга одликована лица“. Не заборављајући да помене предусретљивост месне слободоумне странке, потписник редова истиче српски сложни дух и братску свест који су допринели успеху овога догађаја (Застава, 1868).

Српска певачка дружина је редовно приређивала беседе и сѐла све до забране делатности од стране државних власти 1875, а затим наставила десет година касније, када је обновила своју делатност. Годину дана раније, 1. фебруара 1884. у Темишвару је приредило беседу Вршачко црквено певачко друштво. И о овом догађају опширно је писала „Застава“ истичући значај представа са (претежно) српским садржајем у срединама где Српство видљиво слаби, као што је тада био случај Темишвара: „Туђински уплив прети нам, да ће нам поплавити наш народ у угарској држави, нарочито онај у Банату, по којем и ако Срби од Мориша дуж Тисе и Дунава према истоку у компактној маси живе, ипак има врло много места, у којима се полагамо губи српски елеменат, у којима се претапа у друге народности, подлеже туђинштини, одрођава се. Вера ту не помаже ништа, јер шта нам је хасна, што су потомци негда славних Срба остали својој прадедовској вери верни, а овамо не знају ни речи српски,

нити српски осећају и мисле већ се асимилирали с романским, мађарским или немачким племеном, као што је то случај у Х[од].М[езе].Вашархељу, Сегедину, Тамишвару и у многим селима по Банату. У свим тим местима има и данас људи, који су по крви Срби, који су православни, али не знају ни говорити српски, нити се држе српских обичаја, нити пак српски осећају и мисле“. Настављајући своју експозицију, потписник истиче да је „једно такво средство за одбрану [од страног утицаја – прим Д. П.] – српска песма! [...] Песмом клонули треба да се дижу, песма треба силом околности одрођеним синовим нашег народа да улије српски дух и да их испуни српским осећајима и жарком љубављу према оцу и мајци њиховој – према тужном народу српском [...] – једном речи, песма треба да је моћни фактор у борби за слободу и за културни напредак. За ту целъ има да послужи певачка друштва и њихове беседе [...] да песмом и живом речи клонуле уздигну, равнодушне одушеве и охрабре и одобре ону шачицу људи, који још нису изневерили брајка борбе и рада. Такво једно је место [где нема услова за опстанак певачког друштва] и Темишвар, банатска престоница [...], у којем се српски живаљ из дана и дан све већма губи.“ Приход беседе је био намењен Српској певачкој дружини, чија је обнова делатности каснила због оскудице певача. Аутор написа изражава жељу „да Бог прене из сна шака темишварске срп. омладине и оно мало младих људи, што се тамо као трговачки спомоћници налазе, те да [...] оживотворе пев. друштво!“. Из даљег описа догађаја сазнајемо да је приређени програм имао претежно српски карактер: војнички оркестар извео је у отварању смесу српских народних песама „на опште задовољство“, вршачки хор је извео композиције Јосифа Маринковића *Песмом срцу*, *II коло народних песама* – коју су певачи због одушевљења публике морали да понове, и *Падајте браћо*, композицију Гвида Хавласа, на стихове Ђуре Јакшића. Међу инструменталним тачкама нашло се и *Коло* Јована Пачуа, али и декламација *Гусларева смрт* Јована Јовановића Змаја. Уследила је игранка, као и здравице током паузи, а новински чланак аутор завршава речима мото-а Вршачког црквеног певачког друштва „Напред!“ и „Не дајмо се!“ које упућује темишварским Србима и Српкињама (Застава, 1884).

Обнова активности Српске певачке дружине заиста је уследила 1885, па је дружина јануара 1886. и приредила беседу, о којој је „Застава“ известила своју читалачку публику (Застава, 1886). Током следећих година, из консултованих написа примећује се већа заступљеност дела српских аутора која су на беседама и селима извођена. Примера ради, СПД је 18. фебруара 1893. приредило беседу с игранком, на којој је, међу осталом, публика могла чути песме: *Зујте струне* Даворина Јенка, *Црногорка* и *Свраћање*, соло песме од В. Клајића, односно декламацију *Косовско цвеће* од Алексе Шантића (Застава, 1893).

Догађај који је најупечатљивије обележио културни живот темишварских Срба током последње деценије XIX века била је несумњиво раскошна прослава двадесетпетогодишње активности Српске певачке

дружине, која је, из извесних разлога, одржана годину дана касније¹⁶, на Духовски понедељак, 22. маја / 3. јуна 1895. године. О догађају је подробно писала тадашња штампа, те из опширних репортажа сазнајемо да је на прослави, сем домаћина учествовало четири српска певачка друштва (из Панчева, Велике Кикинде, Вршца и, не у последњем реду, Ратарско црквено певачко друштво из Соколовца), четири темишварска страна певачка друштва, али и бројне делегације и угледне личности. Свечаности су отпочеле 21. маја увече, када је свечана поворка са лампионима кренула из Фабрике ка Граду, те се зауставила пред епископским двором (где се тадашњи епископ темишварски Никанор (Поповић) који тек беше устао из болесничке постеље појавио на прозору и благословио учеснике), а затим наставила према кући др Светозара Димитријевића, чија је супруга, Јулијана, била кума при освећењу заставе Друштва. Следећег дана служена је литургија у Саборној цркви која беше дупком пуна света, а након литургије кренула је литија улицама Темишвара све до главног трга, где је освећена застава Српске певачке дружине. Певачи свих српских друштава су на тргу заједнички извели химну *Боже силни наших прадедова*, коју је на текст Ђуре Страјића компоновао Јован Прајс Јаворски¹⁷. Истога дана у вечерњим сатима је у великој летњој башти Фабриксхофа приређен концерт гостујућих хорова и домаћина, а затим је уследила игранка. По процени извештача, било је присутно преко 2000 особа (гостију и домаћина) и да су „све наше певачке задруге својом вештином далеко надмашиле све туђинске задруге, које су на тој забави активно учествовале“ (Браник, 1895).

Уз постојану делатност Српске певачке дружине и након поменуте прославе, у штампи се током задње деценије XIX века сусрећу и написи о делатности Срба у Мехали, тадашњем приградском насељу. Сливковит пример јесте догађај којег су Срби Мехалчани торжествено прославили 22. августа 1897. године, када су исплаћени дугови према месној Румунској православној црквеној општини као последица јерахијске поделе¹⁸. Сем свечаних богослужења на којима је појала „месна српска младеж у мешовитом хору“¹⁹, у вечерњим сатима приређена је беседа, а након тога,

¹⁶ Тадашња управа је 25. годишњицу СПД рачунала почев од 1869. године, када је Дружини одобрен *Устав*. То није, међутим, био случај 1937. године, када је свечано прослављена седамдесетогодишњица, а (природно) узета у обзир година оснивања, 1867.

¹⁷ Позната је још једна варијанта ове химне, коју је компоновао Гвидо Хавласа.

¹⁸ У питању је излазак православних Румуна у Аустроугарској из канонске јурисдикције Карловачке митрополије, као последица оснивања Православне румунске митрополије у Сибињу 1864. У насељима са мешовитим становништвом вођене су парнице у вези са постојећим храмовима и осталом имовином пређашњих, заједничких црквених општина. У Мехали је историјски православни храм Св. Оца Николаја припао српској заједници.

¹⁹ Хорска делатност Срба у Мехали помиње се још 1870. године, али је тамошње Српско православно певачко друштво „Зора“ озваничено тек 1903. године.

игранка. „Памјати ради“, наводимо тачке у програму и извођаче: „1. *Тебе Бога хвалим*, пева младеж. 2. *Песма о песми* од Змаја, декламује Јоца Душков. 3. *Не плаши се Србин смрти* пева младеж. 4. *Рањеници* од Змаја, декламује Зорка Недићева. 5. *Оков тешки* од Б. Товачовског, пева младеж. 6. *Циганин хвали свога коња* од Змаја, декламује Лаза Недић. 7. *Долине тутње* од Товачовског, пева младеж. 8. *Ноћна посета* од Змаја, декламује Марија Савулова. 9. *Три сестрице збор збориле*, пева младеж. 10. *Гусларева смрт*, од Змаја, декламује Коста Јорговић“ (Застава, 1897).

Пред сам крај XIX века, 19. августа 1899, Српска певачка дружина приредила је у дворани „Фабриксхофа“ беседу са позоришном представом „у славу педесето-годишњег књижевног рада Змаја Јована Јовановића“ (Застава, 1899).

У српском, односно пан-славистичком контексту, вредно је помена и гостовање чувеног хорског ансамбла Димитрија Славјанског²⁰ у Темишвару 1. фебруара 1890 (Застава, 1890).²¹ Као што је то био случај и у Араду десетак дана касније, руски ансамбл је публици извео и обраде двеју српских песама: *Калоперо перо* и *Девојка се у Дреновцу купа* Корнелија Станковића.²²

Солистички концерти Срба музичара

Током друге половине XIX века, низ Срба је стекло солидно образовање у тадашњим жариштима музичке културе у Хабзбуршкој империји, понајвише у Будимпешти и Бечу. Било као инструменталисти, вокални солисти, или пак композитори или диригенти, они су своје музичко умеће добрим делом посветили српству и Србима, а често концертирали и у местима за које су били породично везани, или где су се у младости школовали. У том смислу, у контексту овог рада, наводимо два релевантна примера. Први се односи на младу и перспективну пијанисткињу Олгу Васиљевић²³, чији је отац био рођени Темишварац. Непосредно по завршетку

²⁰ Димитриј Александрович Агренов-Славјанскиј (1833–1908) био је руски певач (тенор) и хорски диригент. Године 1868. основао је мешовити хор „Славјанскаја капела“ у чијем су саставу наступала и деца, са којим је остварио бројене турнеје у Европи, САД и Азији.

²¹ Гостовање Славјанског у Темишвару помиње и Милош Црњански у свом напису „Наш Темишвар“.

²² Након гостовања у Темишвару, руски хор је наставио своју турнеју у Араду, где је одржао три концерта и појао у тамошњој српској цркви. (Браник, 1890)

²³ Олга Васиљевић (? , 1867 – ?), српска пијанисткиња. Музичко образовање стекла је на Музичкој академији у Будимпешти, где је студирала клавир осам година. Дипломирала је 1884. у класама Ференца и Ђуле Еркела, а усавршавала се код Франца Листа. По завршетку студија учествовала је на неколико концерата у Пешти, а током времена концертирала је самостално или у оквиру разних приредби у Вршцу, Белој Цркви, Темишвару, Кикинди,

студија, Олга је „отпочела [...] своје концертовање по нашим крајевима“. Из написа у „Застави“ сазнајемо да је у Вршцу 26. септембра 1884. приредила концерт, уз учешће тамошњих певачких друштава (српског и немачког), а да се на њеном репертоару, уз Шопенову *Баладу*, *Мефистов валцер* Франца Листа и *Мађарске рапсодије* К. Арбања нашла и *Српска народна песма* од Корнелија Станковића. Након наступа у Вршцу, Олга Васиљевић је приредила концерт и у Темишвару (Застава, 1884-2).

Оперски певач Стеван Дескаш (Дескашев)²⁴, рођени Арађанин, у више маха је концертирао у Темишвару. Као већ прослављени солиста Загребачке опере, Дескашев је „пријатељски суделовао“ на ванредној беседи са дилетантском представом и игранком коју је приредила Српска певачка дружина 25. јула 1887. у Дворани „Фабриксхофа“ у Темишвару. Те вечери, Стеван Дескашев је извео нумере: *Романса* из опере „Аида“ од Ђ. Вердија, односно песме *Где си душо, Ти си моја* (самопев) и *Гусле моје* од Ивана пл. Зајца (Архив, 1886). Из лаконске вести објављене у лето 1892. сазнајемо да је Дескашев „давао са врло добрим спехом концерте у Великој Кикинди и у Темишвару, па се упутио у Арад својој кући. Оданде ће у Грац да и тамо приреди концерт“ (Застава, 1892).

Закључци

Уз ређе доступну (али и у много мањој мери сачувану) штампану грађу у вези са појединим догађањима, као што су позивнице, програми или плакати, чланци објављени у оновременој штампи представљају непроцењиву грађу о културно-уметничком животу Срба у Темишвару са краја XIX века. Бројно опадање Срба у Темишвару учинило је да тамошња српска заједница не буде у стању да одржи сопствена гласила. Међутим, главни српски листови и поједини часописи у Аустроугарској редовно су објављивали дописе и репортаже из Темишвара о српским догађањима. Из приложених примера може се створити оквирна слика о српским културно-уметничким догађањима у Темишвару, и о њиховом разноликом садржају: хорска музика, инструменталне и вокалне тачке, декламације, позоришни комади. Сва су поменута догађања приређена у духу очувања и јачања српског националног идентитета, што у потпуности одговара тадашњој геополитичкој ситуацији и положају мањина у Двојној монархији.

Рад подстиче и на наставак истраживања на ову тему. Систематски

Великом Бечкерек, Панчеву, Новом Саду, Сомбору, Суботици, Загребу, Београду, Сегедину. Према речима савременика била је „нова звезда на музикалном небу“, публика јој је била наклоњена, а критичари су указивали на успешно извођење тешких комада и право уметничко понашање. О њеним наступима писано је у иностраним и домаћим листовима. (Leksikon, 1984-2: 494, Енциклопедија, 2013: 52).

преглед штампе на српском језику из тога времена, а затим поређење нађених информација са објављеним написима у ондашњим листовима на другим језицима (пре свега на мађарском и немачком) употпуниће овај занимљив и још увек не у потпуности познат сегмент живота темишварских Срба током друге половине XX века.

Литература

- Енциклопедија, 2013: *Српска енциклопедија*, Том 2, Београд.
- Енциклопедија, 2021: *Српска енциклопедија*, Том 3/2, Београд.
- Илић, 1978: С. Илић, *Српски хорови у Банату – Прилог о хорској делатности Срба у Темишвару и Банату (1868–1944)*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион.
- Попов, 2022: Д. Попов, Хорско певање као начин очувања културно-националног идентитета Срба са данашње територије Румуније (2). (Студија случаја: српски сеоски хорови 1836–2020), у *Исходишта* 8. Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији · Филозофски факултет Универзитета у Нишу · Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, 223–233.
- Степанов, 1994: Љ. Степанов, *Младост жубори, срцу говори...*, Друго издање, Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.
- Степанов, 2001: Љ. Степанов, Александар Бранко Стефановић (1843–1896), лекар и друштвени радник, у: *Темишварски зборник* 3. Нови Сад: Матица српска, 251–263.
- Степанов, 2009: Љ. Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*, Темишвар: Савез Срба у Румунији
- Leksikon 1984: *Leksikon jugoslavenske muzike*, Tom 1 (A – Ma), Zagreb.
- Leksikon 1984-2: *Leksikon jugoslavenske muzike*, Tom 2 (Me – Ž), Zagreb.

Извори

Архив Православне српске црквене општине у Темишвару (Фабрици) (АПСЦОТФ), Фонд Музикалије (СПД) Српска певачка дружина (1867–1947), *Позив на ванредну беседу СПД*, 13/25. јула 1887.

Штампа

- ***, *Застава*, III, 13 / 15.02.1868. Нови Сад, 2-3.
- ***, Српско народно позориште, *Позориште*, IV, 4 / 21.11.1881, 1.
- ***, *Застава*, XX, 56 / 24.04.1885. Нови Сад, 2-3.
- ***, *Застава*, год. XIX, бр. 23 / 22.02.1884. Нови Сад, 1-2.

- ***, *Застава*, год. XIX, бр. 131 / 07.09.1884. Нови Сад, 3.
***, *Застава*, год. XXI, бр. 88 / 10.06.1886. Нови Сад, 2.
***, *Застава*, год. XXV, бр. 18 / 04.02.1890. Нови Сад, 3.
***, *Браник*, IV, 18 / 25.02.1890. Нови Сад, 2–3
***, *Застава*, год. XXVII, бр. 101 / 01.07.1892. Нови Сад, 4.
***, *Застава*, год. XXVIII, бр. 21 / 07.02.1893, Нови Сад, 3.
***, *Застава*, XXIX, 154 / 04.10.1894. Нови Сад, 2.
***, Прославе српске темишварске певачке задруге, *Браник*, XI, 59/25.05–06.06.1895. Нови Сад, 1–2.
***, *Застава*, год. XXXII, бр. 120 / 08.08.1897. Нови Сад, 2.
***, *Застава*, XXXIII, 22 / 11.02.1898. Нови Сад, 3.
***, *Застава*, год. XXXIV, бр. 120 / 06.08.1899. Нови Сад, 3.

Dejan D. Popov

SERBIAN NEWSPAPERS IN AUSTRIA-HUNGARY ON THE CULTURAL-ARTISTIC LIFE OF THE SERBS IN TIMISOARA AT THE END OF THE 19TH CENTURY

Summary

The last decades of the 19th century are characterised, among others, by a flourishing cultural and artistic activity among the Serbs living in the Austro-Hungarian Empire. Although less numerous than in other cities of this part of the Empire, the Serbs in Timișoara followed these trends as well. The article brings an overview of their cultural and artistic events, described in articles from various Serbian newspapers and journals of the time. It is clearly visible from the provided examples that, without exception, all those events had a very strong national component, meant to contribute to the preservation of the Serbian national, cultural and religious identity within the Austro-Hungarian Empire.

Keywords: Serbs in Timișoara, cultural-artistic events, newspaper articles, preservation of national identity

ОДЈЕК ОСМАНСКОГ ПОХОДА НА УГАРСКУ У ПОНИШАВЉУ 1697. ГОДИНЕ

Битка код Сенте 11. септембра 1697. године представља последњу велику битку Великог бечког рата и коначни догађај који је обе стране подстакао на потписивање мира. Припреме за битку, обе стране су вршиле са посебном пажњом. Обавезни откуп намирница за војску изазивао је отпор становништва у унутрашњости османског Балкана, чиме се несређено стање из претходних година продужавало. Поход предвиђен за 1695, одложен је за наредну годину због смрти султана Ахмеда II (1691-1695) и ступања на престо његовог брата-ца Мустафе II (1695-1703). И поред успеха у овом походу, султан није стекао кључну предност, те је наредне, 1697. године, покренут нови поход. У јуну је султан кренуо из Једрена и преко Софије, Ниша и Београда стигао у Банат. Иако се очекивало да ће до сукоба доћи нешто северније, Евгеније Савојски је искористио предности терена да извојује победу у тренутку када је био у повољнијем положају и када је могао искористити елемент изненађења, што је довело до победе у кључну победу у рату. Султан се вратио у Једрене 28. септембра 1697. године. Будући да се главнина османске војске кретала кроз Понишавље, на основу релевантне грађе и литературе, у раду су анализиране везе овог похода и натписа из Горњег Понишавља из 1697. године.

Кључне речи: Велики бечки рат, Османско Царство, Хабзбуршка Монархија, манастир Темска, XVII век.

*

Велики бечки рат (1683-1699) може се хронолошки поделити на два периода: 1683-1690 и 1690-1699. године³. Османско Царство се од овог времена налази у дефанзиви, а војна консолидација спроведена 1689. године била је кратког даха. (Антић, 2019: 56-57). Ипак, након Битке код Качаника 2. јануара 1690. године, иницијатива је била на османској страни, до пораза

¹ aleksa.popovic@filfak.ni.ac.rs.

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03).

³ Опширније о Великом бечком рату 1683-1699: Murphey, 2001: 9-12; Hochedlinger, 2015: 151-166.

код Сланкамена 1691. године, када су линије раздвајања устаљене, изузев сукоба у Банату (делом и у Бачкој), где су поједина места више пута прелазила из османских у хабзбуршке руке и обратно. Промене демографске структуре у време Великог бечког рата упоредиве су са онима у време османских освајања у периоду XIV-XVI века. Према значају и последицама, најзначајнији догађај била је Велика сеоба Срба, као централни миграторни талас током сукоба. Маса избеглих кретала се, углавном ратом опустошеним крајевима. О запустелости територија сведоче непосредни извештаји и посредни подаци (Бешлин, 2017: 160-181; Нинковић, 2017: 18-20; Јоцић, 2014: 36-37, 124, 170-171, 225-232).

Велики ратни напори, страдања и немири у унутрашњости османског Балкана и слабо имовинско стање, у народу су оставили веома лош утисак, о чему говори запис из манастира Темска⁴:

„писна многогрѣшнн еромо[нахъ] stefan ѿ манастир зѣграф и тгггга бѣше нѹда на хрїстіане ѿ харач тѹрскн проклѣтнх агарен. і писахъ в лета ~~ѡ~~ нѣ н є.(=1697.)“ (ССЗиН, 1923: №7274; Павловић, 1966: Табла I, натпис 1, између стр. 12 и 13)⁵

на западном зиду нартекса, који је оставио јеромонах Стефан, а који је у Темску пристигао из светогорског манастира Зограф. У домаћој историографији, наведени запис је више пута цитиран⁶. Историјски контекст његовог настанка, може се посматрати са два гледишта: обнове црквеног живота након Велике сеобе Срба, у којој је Понишавље врло пострадало и са аспекта општих ратних прилика, односно османских похода на Угарску и Ердељ у последњој фази Великог бечког рата, због чега су увођени и ванредни намети. Проређено становништво се није могло опоравити након Велике сеобе Срба читаво столеће, што се очитује и у сталним финансијским тешкоћама Пећке патријаршије, која није могла да испуни своје финансијске обавезе (Руvaraц, 1898, 184-186).

⁴ Манастир св. Ђорђа у селу Темска, подигнут је у XVI веку, вероватно, на темељу старије богомоље. Налази се 16км северозападно од Пирота, на улазу у Темштичку клисуру, на левој обали реке Темштице. У непосредној близини је средњовековни град Темац. Велики број натписа и записа, уз добру очуваност епиграфског материјала, омогућује реконструкцију историје манастира Темска. Манастир је живописан у лето 1576, а претпоставка је да је изграђен непосредно пре - 1575. године. Пре конзервације нису извршена систематска археолошка истраживања. Нартекс је вероватно дограђен у лето 1654, а осликан од 5. септембра до 15. октобра 1654. године. Обновом је руководио, извесно, неко из црквених кругова, највероватније игуман. Радовић, 1974: 125-139; Радовановић, 2021: 13-14, нап. 51-52. Александра Димитријевић и Јасмина Златковић сматрају да је крај око Темске све време постојања Пећке патријаршије припадао Нишкој митрополији. А. Димитријевић, Ј. Златковић, 2017: 291-303.

⁵ Ана Радовановић је преузела текст натписа из 1697. од Леонтија Павловића и Сергеја Смирнова, јер је натпис у скорије време (прва четвртина XXI века) скоро потпуно избледео. Радовановић, 2021: 44.

⁶ Опширније о литератури у: Радовановић, 2021: 12-15, 42-46.

Након канонске визитације коју је 1692. године извршио софијски владика Теоклит⁷, констатовано је да је манастир запустео (Поповић, 2024). Ова канонска визитација је, највероватније, била само припремна радња у читавом процесу обнове тешко пострадалих манастира. У наредним годинама, након упознавања са стањем на терену, приступило се обнови манастира и црквеног живота уопште у пострадалим крајевима. Обнова манастира захтевала је додатан економски напор, који је био отежан тим пре што је земља након османске противофанзиве 1690. године остала пуста, какву је још и 1696. године затиче де Фериол. У Темску је, из Илинског манастира код Софије, 1699. године дошао јеромонах Партеније. У манастиру св. Ђорђа код Темске, он је руководио обновом, „оправио колико је могао“ и са истим задатком је упућен у Темску. Партеније је био родом из села Тамњанице, а замонашио се у манастиру Ксенфонту. По доласку у Темску 1699. године, Партеније је обновио манастир, а 1700. увео воду и изградио чесму. Уз помоћ „кметова“ (тј. сељака из околине, са манастирског спахилука) је 1703. године поправио црквени кров и конак у време „владике Анастасија и султана Ахмеда III“. Ова обнова је и последња фаза градње манастира св. Ђорђа у Темској и његов изглед касније није мењан (ЗЗСКН, СК 8; Павловић, 1966, 15).

*

Предност која је у Банату, након Битке код Сланкамена 19. августа 1691. године, била на хабзбуршкој страни, прешла је током 1695. на османску, након ступања на престо новог султана, Мустафе II⁸. Мустафа II, ратоборан по природи, врло способан, али и врло сујетан, што га је спречавало да своје способности потпуно изрази⁹, предузео је три похода на Угарску и Ердељ у три узастопне године (1695, 1696. и 1697.). У време доласка на власт новог султана, Анадолија је била у стању перманентне побуне, а становништво других покрајина ништа мање незадовољно због инфлације, намета и мобилизације. Побуне у Малој Азији паралисале су османску снагу током Великог бечког рата. Стање на Балкану је, такође, било несређено. Пут од Ниша ка Београду 1697. године обезбеђивало више од 2.000 војника, што сведочи о побуни у унутрашњости османске територије. Упркос великим напорима, до краја маја 1697. године није у Цариград приспела мобилисана војска из Мале Азије. Припреме за поход 1697. године су биле темељне, а војска добро снабдевена (Радонић, 1942: 454; Станојевић, 1974: 80-81, 83). Европске провинције Османског Царства садржале су, током XVII

⁷ На челу софијске епархије највероватније у периоду 1682-1692. Лачев, 2006: 171.

⁸ Мустафа II (6. II 1664 - 28. XII 1703) је био 22. османски султан, на власти 6. II 1695 - 22. VIII 1703.

⁹ О личности султана опширније: Filipović, 1991: 311, нап. 16.

века, нешто више од половине становништва Царства, које је тада бројало, према претпоставкама, око тридесет милиона људи. Средином XVII века, сребрна акча¹⁰ бива замењена сребрним грошем, мада су у оптицају биле различите монете.¹¹ Управо у ово време тимарски систем бива у значајној мери потискиван системом закупа фискалних прихода, мада се, нарочито у Босни, закуп муката затиче још од XVI века. Као систем којим је започела и званична фискализација и централизација османске привреде, 1695. године су уведене маликане (Рамук, 2004: 8, 16-17; Рамук, 2009: 176). Главарина је у Османском Царству до 1690. године сакупљана по домаћинствима, а од тада по пореским обвезницима. Први обрачунски дефтери главарине по новом систему спроводе се у периоду 1691-1694 године (Хаџибегвић, 1976: 303-304)¹² Управо увођење новог пореског система, уз смањену привредну снагу, а повећани притисак власти на становништво, које је поднело највећи терет снабдевања војске, био је и главни разлог тешкоћама које су посведочене у натпису на нартексу темског манастира из 1697. године.

*

Поход планиран за 1695. годину изведен је након доласка новог султана. Преко Једрена, Софије, Ниша, Алексинца и Јаговине султан је стигао у Београд 9. августа, где је 27. августа 1695. године одржао ратни савет. Тада је одлучено да се нападну тврђаве Лугош, Карансебеш и Липова. Мост код Панчева је завршен истог дана и сутрадан, 28. августа је султан прешао у Панчево, а одатле преко Алибунара, Темишвара и Чанада, ударио на Липову. Командант Београда био је Џафер-паша, али је у Београду остављен и Дурсун Мухамед-паша, око 3.000 војника из арапских провинција, 500 војника Босанског пашалука и дунавска флотила са 180 лађа различитог типа. Липову је султан освојио 8. септембра, Лугош 22, а Карансебеш 25. септембра 1695. године, одакле се, преко Оршаве, 2. новембра вратио у Једрене. Џафер-паша је, накратко, 21. септембра, освојио Тител, који је Штаремберг убрзо поново ставио под хабзбуршку власт (Веселиновић, 1968: 18-19, нап. 80j).

Изасланик француског краља Луја XIV (1643-1715), Де Фериол, био је прикључен султановој пратњи на походу 1696. године. Од француског двора добио је посебан задатак да спречи евентуално примирје Порте са Хабзбуршком Монархијом.¹³ Акредитиве је предао 12. јула, а од 14. јула 1696.

¹⁰ У Османском Царству на снази је био триметални монетарни систем, заснован на златном султану, сребрној акци/грошу и бакреном мангиру.

¹¹ Без обзира на шаренило монета у оптицају, обрачун је вршен искључиво у акчама/грошима.

¹² Опширније: Н. Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*, Orijentalni institut, Sarajevo 1966; Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687-1739*, Службени гласник, Београд 2013.

¹³ Још 1692. године Де Фериол је био у сличној мисији и утицао на Порту (показаће се у овом случају - повољно и по Цариград и по Париз) да настави рат. Дневник који је водио током

године, тј. од султановог поласка из Софије ка Нишу, пратио султанов штаб (Божић, 1956: 176-179) Хабзбуршка војска је 1696. године под командом саксонског изборника Фридриха Августа почела опсаду Темишвара. Приликом наредног похода, Султан Мустафа II је 2. јула 1696. године извршио смотру својих трупа у Београду. За овај поход на Ердељ и Угарску је било спремљено око 200.000 људи. У Панчево је султан прешао 6. августа, а одатле наставио ка Темишвару. На вест о доласку османске војске, Филип Август је напустио опсаду Темишвара. Османска војска је однела победу код Хетина на Бегеју 26. августа 1696. године, иако је Монастерлија, српски подвојвода у Хабзбуршкој Монархији, заробио Шаркан-пашу и још двадесетак османских војника. Након победе (Веселиновић, 1968: 19, нап. 85-86; ИСН, 1994: 566-567). Након Хетина, хабзбуршка војска је потиснута ка Бечкереку. Цар Леополд I¹⁴ је склопио дефанзивни савез са Русијом и Венецијом 1697. године, да би олакшао свој положај. Фридрих Август је смењен са положаја, а за команданта царских трупа у Угарској је постављен Евгеније Савојски (Поповић, 1990: 340-341).¹⁵

За разлику од похода 1695., када се из Темишвара султан вратио преко Оршаве, Дунавом до Никопоља, а одатле сувим путем до Једрена, у походу 1696. и 1697. године је повратак султана и војске ишао готово истом трасом као и наступање¹⁶, што је укључивало и снабдевање са истог подручја. Де Фериол бележи да је Понишавље веома страдало у рату и да су крајеви између Софије и Ниша опустели, а да су утврђења у јако лошем стању. Слична запажања износи и током проласка кроз Поморавље до Београда. Де Фериол ово приписује турском немару много више но ратном разарању. Упркос султановој наредби из 1695. године, многа утврђења су била чак у горем стању него непосредно пре хабзбуршке опсаде. Овакво стање које је Де Фериол Затекао, уз додатно оптерећење становништва у снабдевању војске и султанове пратње, могу допринети прецизнијем сагледавању смисла натписа из 1697. године, тј. увођења ванредних намета у циљу оспособљавања османске војне силе да поврати позиције изгубљене у рату. Читав дневник одише нелагодношћу због француског ослањања на слабог

похода писан је из дана у дан и представља најпоузданији извор о хронологији и тачном развоју догађаја на терену. Де Фериолов статус био је одређен и чињеницом да је његова мисија излазила из делокруга надлежности сталног француског амбасадора на Порти, грофа Шатонефа.

¹⁴ Leopold Ignaz Joseph Balthasar Franz Felizian von Habsburg (9. VI 1640 - 8. V 1705), угарски краљ 1655-1705, чешки краљ 1656-1705 и цар Светог Римског Царства 1658-1705. Опширније: ADB, 1883: 316-322.

¹⁵ О Евгенију Савојском (Eugen Franz Prinz von Savoyen-Carignan, 1663-1736) опширније: NDB, 1959: 673-678.

¹⁶ Видети карте на: <https://phebusmuzayede.com/13758-nusretname-iki-cild-tek-cildde-silahdar-findiklili-mehmed-aga-sadelestiren-ismet-parmaksizoglu-421-462-sayfa-16-5x23-5-cm-.html>; 46-2, 46-7; (на дан 21. VI 2024.)

савезника. Изразито неповољно је гледао на чињеницу да је османска војска врло недисциплинована и да пљачка земље кроз које пролази. Иако далеко од онога што је био, иоле дисциплинован је једино остао јаничарски корпус.¹⁷ Султан Мустафа II је од доласка на престо много учинио да се војска дисциплинује и ојача, али то није довело до очекиваног нивоа, нарочито по питању тактичких новина и њихове примене у маневру (Божић, 1956: 181-183, 189, 191). Насупрот овоме, Де Фериол је изразито похвално писао о османском организовању снабдевања својих трупа, те наводи да би у Банату читав месец могли хранити 200.000 људи и све коње само са храном коју су пренели са собом.¹⁸

Порта је одлуку да сву офанзивну силу усмери ка Панонији донела уз свест о томе да је ово можда последња прилика да стекне предност на терену, имајући у виду преговоре у Ријсвику¹⁹. Османска војска имала је око 130.000 људи на почетку похода, када је Мустафа II 17. јуна кренуо из Цариграда (Бешлин, 2017: 306-307). Са друге стране, текле су и припреме хабзбуршких снага. На основу препорука кнеза Лудвига Баденског²⁰ и, нарочито, грофа Гвидобалда фон Штаремберга²¹, Евгеније Савојски је 5. јула 1697. године постављен за главнокомандујућег хабзбуршких снага у Угарској. Још јануара 1697. године је Дворски ратни савет²² расправљао о наставку операција на османском ратишту, са главним питањем наставка или промене стратегије, после неуспешног похода на Београд 1693. године. Уместо брзог продора, усвојена је стратегија поступности; најпре би требало овладати Банатом, потом Београдом и онда наступати даље ка југу. Међутим, због лошег терена и слабих могућности снабдевања, ни ова стратегија коју је Беч развио, није донела значајније резултате (Бешлин, 2017: 300-301). Савојски је предлагао да се, због тога, опет усмере ка Београду, јер је стратегија освајања Баната тешка, дуга, а однела би једнак број живота. Са друге стране, Дворски ратни савет и Штаремберг су сматрали да је сигурније војску груписати у јужној Бачкој. Гроф Капрара је још раније предлагао да се војска групише уз Тису, од Ковиља до Жабља и, ако затреба,

¹⁷ О арбанашким и јединицама из Босанског пашалука, као и цебеџијама, де Фериол има врло лоше мишљење.

¹⁸ Посредно о овоме сведочи и знатна количина плена који је хабзбуршка војска узела после Битке код Сенте. Божић, 1956: 193.

¹⁹ Миром у Ријсвику (Ryswick) 20. септембра 1697. године окончан је, без победника, Рат Аугзбуршке лиге (1688-1697), познат и под називима Деветогодишњи рат, Рат Велике алијансе и Рат за палатинско наслеђе. Хабзбуршка Монархија је приступила миру 30. октобра исте, 1697. године.

²⁰ Ludwig Wilhelm von Baden-Baden (1655-1707). Опширније ADB, 1884: 485-491.

²¹ Guido Wald Rüdiger Graf von Starhemberg (1657-1737). Опширније: ADB, 1893: 473-480.

²² Дворски ратни савет (*Hofkriegsrat*) био је централна војна дикастерија Хабзбуршке Монархије 1556-1848. Опширније: Egger, 1992: 139-155.

лако пребаци у Банат. Поред тога, може да се ослони на Петроварадин и да сузбија османске покрете кроз Срем и Банат из Београда. Према упутству цара Леополда I од 7. јула 1697. године, Савојском је наложено „да се управља по потезима непријатеља“ и да у борбу ступа једино ако је „у великој предности и поуздано се нада срећном исходу“ (Бешлин, 2017: 303). Када је 1697. године османска офанзива постала извесна, цар Леополд I је поновио наредбу да Срби морају бити ослобођени свих пореза и уконачења, јер помажу царске напоре. Дворски ратни савет је чак тражио да Угарска дворска комора снабдева српску милицију (Д. Микавица и др., 2016: 131, нап. 71-73).

Султан Мустафа II је на трећи поход на Угарску кренуо из Једрена у јуну 1697. године и преко Пловдива, Софије и Ниша, стигао у Београд, а 20. августа 1697. године прешао у Панчево. Из Баната је прешао у Бачку и заузео Тител, одакле је преко Вилова и Ковиља 8. септембра стигао у Песир, а сутрадан, 9. септембра 1697. године у Сенту. У Сенти је одлучио да не настави кроз Бачку ка Сегедину, већ да пређе Тису и поход настави поново из Баната (Веселиновић, 1968: 19). Из Ердеља је ка Бачкој марширало и осам хабзбуршких пукова под командом Јохана Лудвига Рабутина, у сусрет главнини војске под командом кнеза Савојског. Десним хабзбуршким крилом у Бици код Сенте 11. септембра 1697. године командовао је Зигберт Хајстер²³, а левим Гвидобалд Штаремберг. На левом крилу већину војске чинили су Срби, док је центар држао кнез Евгеније Савојски. Укупно је било око 12.600 Срба (~8.300 пешака и ~4.300 коњаника) под командом Јована Поповића Текелије²⁴, са задатком да се пробију иза леђа османској војсци и изазову пометњу у њеним редовима. Овај задатак је остварен, уз губитке од 2-3.000 људи. Срби су загазили у Тису и зашли иза османских шанаца, потом упали у њих и нанели османској војсци пораз. Султан је о поразу сазнао сутрадан, 12. септембра и из Темишвара се упутио ка Београду (Д. Микавица и др., 2016: 131-132). Након пораза код Сенте 11. септембра 1697. године, Султан је стигао у Београд 20. септембра, а одатле преко Ниша и Софије у Једрене, 28. септембра 1697. године (Веселиновић, 1968, 19-20, нап. 89, слике 6-8).

*

Османске победе код Лугоша 21. септембра 1695. и Ченеја 26. августа 1696. године нису имале никаквог стратешког значаја за Порту. На другој страни, упозориле су Беч да чвршће консолидује своје снаге и да се боље припреми за наредну годину, што је резултирало најзначајнијом хабзбуршком победом у Великом бечком рату. Поред хабзбуршког напада, османска војска је код Сенте била изложена и страдању од побуњених Арбанаса. У напуштеном султановом логору, дан после битке, 12. септембра 1697. године, хабзбуршка војска је затекла велики плен: седам тугова, 423 заставе, преко 100 топова и

²³ Feldmarschall Siegbert Graf Heister (1646-1718). Опширније: ADB, 1880: 676.

²⁴ О Јовану Поповићу Текелији (1665-1722) опширније: Форишковић, 1985.

мерзера, 28 тона барута, 19 тона куршума, хиљаде шатора (укључујући и султанов), коња, камила и волова. Османски извори спомињу и постојање султанове касе са великом свотом новца, али о њој нема трагова након битке. Већ 13. септембра је хабзбуршка војска морала да се удаљи од места сукоба, те се улогорила код Кањиже, будући да је око Сенте претила опасност од заразе. Евгеније Савојски није прешао у потеру за османским снагама због исцрпљености своје војске и због великог плена који је стекао, што га је могло знатно успоравати. У Темишвар је стигао дотадашњи београдски командант Хусеин-паша Ћуприлић Амицазде²⁵, који је, након погибије Елмас Мехмед-паше²⁶, постављен за новог великог везира.²⁷ Победу код Сенте, Евгеније Савојски није могао да искористи до краја, јер му је за освајање Баната недостајала и војска и логистика (Бешлин, 2017: 313-314).

Победом код Сенте је нагвештен крај рата, на штету Османског Царства. Порта је прихватила посредовање Енглеске и Холандије о примирју, у страху од руског напада. Могући руски напад на Османско Царство је будио подозрење и Леополда I, пред којим је стајао и већ извешан сукоб за шпанско наслеђе²⁸, те је и он прихватио мир, поготову стога што је био у повољном положају на терену (ИСН, 1994: 570). Поред прелиминарних преговора о окончању Великог бечког рата, Битка код Сенте је убрзала и рад мировне конференције у Ријсвику (Бешлин, 2017: 299). Пошто је прихваћен основни услов склапања мира, на начелу *uti possidetis*, Савојски је био принуђен да се повуче из Баната. Мир склопљен у Сремским Карловцима 26. јануара 1699. године, означио је почетак нове епохе и у животу српског народа и Пећке патријаршије.

Извори и литература

Необјављена грађа

ЗЗСКН: Завод за заштиту споменика културе Ниш, Ниш; Документација, Споменици културе 8.

Објављени извори

Божих, 1956: И. Божих, Француски дневник о походу Мустафе II 1696. године, *Мешовита грађа - Miscellanea*, 8, 175-204.

²⁵ Амицазде Хусеин-паша Ћуприлић (1644-1702), велики везир 17. IX 1697. до 4. IX 1702.

²⁶ Елмас Мехмед-паша (1661-1697), велики везир 3. V 1695 - 11. IX 1697.

²⁷ Број страдалих османских војника, официра и (поименично) великодостојника забележио је Меџмије Хусеин ефендија Музаферија. (Filipović, 1991: 390-333).

²⁸ Рат за шпанско наслеђе, који је трајао 1701-1714, избио је након смрти последњег шпанског Хабзбурга, Филипа II (1661-1700), окончан је мировним уговорима у Утрехту (11. априла 1713), Раштату (6. марта 1714) и Бадену (7. септембра 1714). Опширније: Hochedlinger, 2015: 174-190.

- Радонић, 1942:** *Дубровачка акта и повеље*, 4-2, (прир. Ј. Радонић), Београд: Српска краљевска академија.
- ССЗиН, 1923:** *Стари српски записи и натписи* (прир. Љ. Стојановић), Београд: Српска краљевска академија.

Литература

- ADB (1880, 1883, 1884, 1893):** *Allemeine Deutsche Biographie*, Bänder 11, 18, 19, 35 Leipzig: Duncker und Humbolt.
- Антић, 2019:** Д. Антић, Територијално-административни оквир Косовског, Битољског и Солунског вилајета крајем XIX и почетком XX века, *Годишњак Педагошког факултета у Врању* 10-1, 55-64.
- Бешлин, 2017:** Б. Бешлин, *Евгеније Савојски и његово доба*, Нови Сад: Матица српска.
- Веселиновић, 1968:** Р. Веселиновић, Београд од 1683. до 1717. године, *Годишњак Града Београда*, 15, 5-25
- Димитријевић, Златковић, 2017:** А. Димитријевић, Ј. Златковић, Зидно сликарство у манастиру Светог Ђорђа у Темској, *Лесковаки зборник*, 57, 291-303.
- Egger, 1992:** R. Egger, Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata kao središnji upravni organi Vojne krajine, *Arhivski vjesnik*, 34-35, 139-155.
- ИСН, 1994:** Група аутора, *Историја српског народа*, III-1, *Срби под туђинском влашћу 1537-1699*, (ур. Р. Самарцић), Београд: Српска књижевна задруга.
- Јоцић, 2014:** Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. године*, Београд: Народна библиотека „Вук Караџић“ Бела Паланка.
- Лачев, 2006:** М. Лачев, Каталог на софијте митрополити, *Исторически преглед*, 5-6, 162-178.
- Микавица и др., 2016:** Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, 2016: *Срби у Хабзбуршкој Монархији 1526-1908*, књ. 1, 1526-1861, Нови Сад: „Прометеј“ - РТВ.
- Murphey, 2001:** R. Murphey, *Ottoman warfare 1500-1700*, London: UCL Press.
- NDB, 1959:** *Neue Deutsche Biographie*, Berlin: Duncker und Humbolt.
- Нинковић, 2017:** Н. Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду - Историјски архив „Срем“, Сремска Митровица.
- Павловић, 1966:** Л. Павловић, *Манастир Темска (са 96 цртежа и фотографија)*, Смедерево: Народни музеј Смедерево.
- Pamuk, 2004:** Ş. Pamuk, The evolution of financial institutions in the Ottoman Empire, 1600-1914, *Financial History Review*, 7-32.
- Pamuk, 2009:** Ş. Pamuk, The Ottoman monetary system and frontier territories in Europe 1500-1700, In: *The Ottoman economy and Its institutions*, Ashgate, 175-182.

- Поповић, 1990:** Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, I, *Од најстаријих времена до Карловачког мира 1699*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић, 2024:** А. Поповић, Помен „Мацара“ у једном натпису Темског манастира из 1692. године, *Лесковачки зборник*, 64/2024, 117-127.
- Радовановић, 2021:** А. Ж. Радовановић, *Зидно сликарство цркве светог Ђорђа у манастиру Темска*, Одбрањена докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2021.
- Радовић, 1974:** А. Радовић, Манастир Темска. Истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови 1970. године, *Саопштења*, 10, Београд 1974, 125-139.
- Руварац, 1898:** Д. Руварац, Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730. Прилог историји српске цркве, *Споменик СКА*, 34, 81-201.
- Станојевић, 1974:** Г. Станојевић, Прилог проучавању Битке код Сенте 11. септембра 1697. године, *Зборник Матице српске за историју*, 9, 80-87.
- Тричковић, 2013:** Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687-1739*, Службени гласник, Београд.
- Filipović, 1991:** N. Filipović, Bošnjaci u Bici kod Sente 1697. godine - Viđenje pjesnika Fidai-bega, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 40, 390-333.
- Форишковић, 1985:** А. Форишковић, *Текелије, војничко племство 18. века*, Нови Сад: Матица српска.
- Hadžibegić, 1966:** Н. Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*, Orijentalni institut, Sarajevo.
- Хаџибегих, 1976:** Х. Хаџибегих, О изворима за утврђивање броја становника у периоду турске владавине, *Прилози за оријенталну филологију*, 11-12, 303-304.
- Hochedlinger, 2015:** М. Hochedlinger, *Austria's war of emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*, London - New York: Routledge.
- Nusretname:** <https://phebusmuzayede.com/13758-nusretname-iki-cild-tek-cildde-silahdar-findiklili-mehmed-aga-sadelestiren-ismet-parmaksizoglu-421-462-sayfa-16-5x23-5-cm-.html>; (на дан 21. VI 2024.).

Aleksa M. Popović

L'ÉCHO DE LA CAMPAGNE OTTOMANE EN HONGRIE À REGION DU PONIŠAVLJE EN 1697

R é s u m é

La bataille de Senta le 11. septembre 1697. est la dernière grande bataille de la Grande Guerre Turque et le dernier événement qui a conduit les deux parties à conclure la paix. Les préparatifs de la bataille ont été faits par les deux parties avec un soin particulier. L'achat obligatoire de provisions pour l'armée a provoqué la

résistance de la population à l'intérieur des Balkans ottomans, prolongeant ainsi la situation instable des années précédentes. La campagne prévue pour 1695 fut reportée à l'année suivante en raison du décès du sultan Ahmed II (1691-1695) et de l'accession au trône de son neveu Moustafa II (1695-1703). Malgré le succès de cette campagne, le sultan n'obtint pas d'avantage clé et l'année suivante, en 1697, une nouvelle campagne fut lancée. En juin, le sultan quitte Edirne et arrive au Banat via Sophia, Niš et Belgrade. Même si la collision était attendue plus au nord, Eugène de Savoie profite du terrain pour s'imposer à un moment où il se trouve dans une position plus favorable et où il peut utiliser l'élément de surprise, qui s'est transformé en une victoire clé dans la guerre. Par un itinéraire similaire, le sultan revint à Edirne le 28. septembre 1697. Étant donné que la majeure partie de l'armée ottomane s'est déplacée à travers le region du Ponišavlje, sur la base de documents et de littératures pertinents, l'article analyse les liens entre cette campagne et les inscriptions du Gornje Ponišavlje de 1697.

Mots-clés : *la Grande Guerre Turque, l'Empire ottoman, la Monarchie habsbourgheoise, monastère de Temska, XVIIe siècle.*

МЕТЕОРОЛОШКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У НАСЕЉУ КАРАШЕВО

У раду ће бити приказан добар део метеоролошке терминологије из места Карашево. Грађа је прикупљена лета 2024. на основу упитника. Анализа материјала доводи нас до неких занимљивих и вредних закључака, открива чак и терминологију која није више у употреби јер је примарно значење ишчезло. Циљ рада је такође извршити компаративну анализу карашевске са српском али и румунском терминологијом и указати на обим утицаја румунске на карашевску метеоролошку терминологију.

Кључне речи: метеоролошка терминологија, Карашево, компаративна анализа, паралеле, закључци.

0. Грађа је прикупљена лета 2024. у Карашеву (Румунски Банат) на основу упитника за прикупљање метеоролошке терминологије.

Карашево је насеље које се налази у југо-западном делу румунског Баната, у брдовитом пределу, удаљено свега 13 км од оближњег града Решице. О Карашеву, највећем месту од седам насеља у којима живе Карашевци, о њиховом постојању на овим просторима говоре писани документи још из XIV века (Радан, 2015: 33).

Интерес стручњака из разних домена према овој заједници био је подстакнут током времена архаичношћу говора и обичаја Карашевака, католичком вероисповешћу и, у опште, неразјашњеним етничким порелом. Упркос бројним написима, стручним радовима и монографијама, интересовање истраживача није до данас спласнуло.

Карашевци се данас не баве више традиционалним занимањима, пре свега сточарством и земљорадњом, или пак понеки то раде у веома малој мери. Углавном, данас радно способни људи раде у иностранству и враћају се накратко својим кућама поводом великих празника и за време летњих годишњих одмора, а као нормална последица тога, становништво села је доста остарело а обичаји у својој некадашњој форми се постепено губе и своде искључиво на кључне моменте.

¹ miliana.uscatu@e-uvr.ro

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији који финансира Савез Срба у Румунији.

Тако је и почело моје теренско истраживање у месту са циљем да се очува и отргне од заборава део аутентичних обичаја колективне меморије.

У недељу, 1. септембра 2024, имала сам унапред договорен термин за разговор са једном особом из села, на жалост нисам успела да је нађем код куће у договорено време, па сам зато решила да пођем по селу и нађем неког вољног да поразговара са мном. И, како знам из искуства, из времена док сам радила као репортер за српску емисију Радио Темишвара, наћи саговорника није толико тешко колико би могло да изгледа на први поглед. Кренула сам по селу и није дуго трајало док сам нашла две жене где седе пред капијом у поподневним сатима које су врло радо пристале на разговор са мном и са њима сам се задржала пар сати: Магдалина Ример (надимак Ч'утурајка), рођена 1954. и Марија Гера (Јанкуљаса), 73 г. којима се овом приликом и најтоплије захваљујем.

Разговор на тему метеоролошких прилика распоређен је према упитнику који је урадио проф. др Мато Пижурица у шест тематских целина: општи део о времену, облаци, падавине, ветрови, предвиђање времена (природни феномени и временска прогноза; понашање животиња; симболика снова; здравствене тегобе и временске промене), обичаји и временске прилике.

Од самог почетка треба напоменути да је анкета реализована адаптацијом поменутог упитника на говор из овог места, изостављајући понекад неке научне термине стране мештанима, а понекад спомињајући их. Из добијених одговора јасно се види да саговорницама неки термини нису страни али знају да то нису термини из њиховог говора или пак им нису уопште познати и дотичне термине нећемо навести у раду. Пошто се ради о специфичном архаичном типу говора, а познавајући локални говор и околности у којима саговорнице живе, разговоре сам водила на говору мештана, што је олакшало разумевање постављених питања. С друге стране, наишла сам на потешкоће у проналажењу адекватног описа појединих термина на карашевцком говору ради добијања правих одговора на постављено питање.. Као што смо већ прецизирали, циљанкете био је трагање за специфичном метеоролошком лексиком и њено бележење, терминологија која ће бити изнета у раду.

1. Приказ и лингвистичка анализа прикупљених информација са терена и специфичних карашевских термина за исказивање времена

Централни део спроведеног теренске анкете чини **време** али не у смислу јединице за мерење објективних и свеобухватних облика постојања материје (РСЈ, 2011: 162) већ у смислу атмосферских прилика: лепо, хладно, облачно, промена времена. Када говоримо о годишњим добима овде разликујемо: *пролећ'њо, лёт'њо, јесё'њо и зѝмње дóбо*.

1.1 За исказивање лошег времена се у Карашеву употребљавају термини/синтагме као: *злѡ/слѹтно* „ружно“ (<рум. *slut* - <https://dexonline.ro/definitie/slut>) *вре'ме, велика цѣтина* „јака зима“, *је студѣно/ледѣно, вијор* „вихор“, *киша, ве'тар, грмѣ, мрѣз, рѡса, се стрѣ'ити* „ударити гром, затрѣштати“ и др. Такође, лоше време може бити: *ветровѣто, ѡблачно, кишовѣто, магловѣто, студѣно*. затрети (се)“, *дођ'е/дошло/доди злѡ вре'ме, се промѣ'ни вре'ме, се мѣ'ња вре'ме, се облѣчи, се наоблачило*.

Погоршање времена: *се затѣра* „затирати (се)“

За смркавање, за временски одељак у којем се дешава прелаз од дана ка ноћи: *се смр'кне, се смркнѣва, се стамнѣ'ва*.

У негативним изразима типа „не престаје ветар/киша“: *не ла* (неће) *да ста'не ве'тар/киша, не прикида ве'тар/киша*.

1.2. За „лепо време“ користе се још и термини као *ведро/ми'рно не'бо, ле'по /то'пло, ми'рно/ вре'ме, запарно / опарно вре'ме* (јако топло).

Побољшање времена: *је ведро, се (из)вѣдри, развѣдрило се не'бо / раску'тало се* „рашчистити (се)“, *дођ'е ле'по вре'ме*.

1.3. Облаци и падавине

Облаци настају када се ваздух засити воденом параом а падавине су облици те водене паре које се појављују на земљиној површини у течном или чврстом стању у зависности и од годишњег доба. Лексеме које смо овде пронашли су: *облак* – мн. *облаци*, дем. *облачић, киша, снѣк*.

1.3.1. Облаци према правцу кретања.

Појава „црвени“ са запада (у предвечерје) наговештава промену у смислу погоршања времена, а са истока верује се да наговештава лепо време, тј. побољшање времена. Црвенило (руменило) које се обично јавља с источне или западне стране: „*кад је ч'ервѣно* (црвено) *не'бо на'вечер, кад се посвић'е сл'нице, онда је на ве'тра... а порѣнини* (ујутро) *то је велика топлиња или злѡ вре'ме, на кишу*“.

Захватити небо облацима каже се *заоблач'ило /наоблач'ило се*.

Према боји облаци могу бити: *ч'р'ни, сињи* („плави“), *тамни*.

Према изгледу: *густи, танки*, а умртвљени, лењи облаци: *седе*.

За кидање облачности Каршевци кажу: *се извѣдри, се учѣни ле'по вре'ме* (калкирање румунске синтагме са истом семантиком „*se face vreme frumoasă*“), *се раску'тало* „рашчистити (се)“.

За именовање електричног пражњења праћеног треском користе се лесеми: (се) *стрѣшти(ло), грмѣ, пѹца*. Пражњење облака без треска – муња: *се блиска* (в. блиснути).

1.4. Падавине

За исказивање најчешћих врста падавина користи се глагол ићи: *и'де киша/снѣ'г*; „*Јака киша* је назив за обилну кишу, а када је слаба киша у пи-

тању каже се да *росí кíша*. Лексема коју Карашевци употребљавали да би описали јаку кишу с ветром је *вијор* (вихор). Када киша обилно пада онда за то кажу – (се) *ље'* „лије“ *кíша*. Када се киша приближава – *набóди / дóди кíша*.

Мехурићи на површини бара називају се *мијури* и то значи да ће поново доћи киша: „*ла јéште кíша*“. Када наиђе *кишовíто вре'ме*, то онда може бити или *то́пла/ле'тња/проле'ћ'на кíша* или *студéна/лédена/јесéња кíша*. Капљице које се ноћу нахватају за биљкљ/стабла и друго назване су – *рóса*, а за ту појаву каже се: *пáла рóса*. Смрзнута роса је *мрáз°*; Смрзнуте капи леда – *ка́мен* (град); Смрзнута вода – *лéd^m*; Суви снег – *су́в сне'з°*; Меки снег – *мек(и) снез° (с водóм)*; Смешани снег с водом – *шља́п („кад се топí сне'з° сечíни шља́п“)*; Снег нахваћен на дрвећу – *стрé'шаљ*.

Друге лексеме везане за ветар јесу – *ду́ва, вр'теж* (кружни ветар), *но́ћ'ни ве'тар, вéлики ве'тар* („зло време доно́си“). Кад *стне ве́тар* онда је *вре'ме ми́рно*.

2. Предвиђање времена

Према понашању животиња верује се да се може предвидети и временска прогноза. Тако на пример „*кад пасу́ јако о́вце, не вр'чају* (стоје на једном месту) *је на злó вре'ме*“. Исто тако оглашавање петла је знак да ће се време погоршати „*кад кукуре'ка на́вечер ла да до́ћ'е злó вре'ме*“.

Очекује се погоршање времена и „*кад снíиш о́вце до́ћ'е злó вре'ме*“, „*кад снíиш зми́је ти је зíма*“.

Реуматски болови исто су предзнак погоршања времена „*кад^m те бо́ле ру́ке, но́ге је на зло вре'ме*“.

3. Обичаји и временске прилике

Карашевци строго поштују још увек нерадне празничне дане, а нарочито не ради се на дан Светог Илије, независно од тога да ли је по грегоријанском (католичком) и јулијанском календару, празнични дан за који је грмљавина најчешће повезана, када – кажу они- „*не ра́димо, се бо́јим да те не стрé'ити*“. Такође везано за овај празник постоји и мноштво прича у нераду, о томе како је некога убио гром, стоку, зграду, дрво и сл. У наставку дајемо кратак исечак из разговора који илуструје ова веровања:

М.У. То да грми за Светог Илију, што знате да ми кажете?

М. Г. Ми ч'у́вамо за Свéтог Илију да не ра́димо. Ја се бо́јим од Свéтог Илије, а јéсу ко́ји ра́де. Ја не'сам радíла нíкад^m.

М.У. А зашто се не ради?

М.Г. Да ти не стре'ити!

М.Р. Мој стр'ич'а је кос'ил на Свѣтог Илију и не ск'упено то се'но што је кос'ил, су о'шли да привр'ћ'у и до'шал - вел'и ч'е - јѣдан об'л'ач'ић', је дош'ал не'ки об'лак и загрм'ело и је стрѣ'ић'ен в'ол у ит'али. Зат'о ч'е де рад'ил на Свѣтог Илију. Ч'е вел'и ч'е про'шал не'ки ч'л'овик ре'кал ч'е: па м'ож^м т'и кос'иш сејд'ан, се не бој'иш?! Вел'и ч'е, па ит'о, па т'о свѣ су д'ани от'д Б'ога. Вел'и ч'е ма'кар да рад'иш и да ч'и'ниш, вел'и ч'е, м'ан да не говор'иш, да ћ'ути'иш. Је кос'ил на Свѣтог Илију!

М.Г. И дитѣ'ту ов'ому је стрѣ'ић'ено се'но, па су рад'или!

М.Р. Је кос'ил на Свѣтог Илију и т'о х'омак пој'утра д'ан су привр'т'али т'о се'но и је стрѣ'ић'ен в'ол у ит'али.

Такође постоје и псовке у народу, као што су: *Стре'итил га Б'ок!* или *Стре'итил те Свѣти Илија!*].

Други ритуал паганског порекла забележен у овим крајевима састоји се у извођењу игара и песама у сушним годинама чији је главни циљ био да изазове кишу. У време велике суше вршио се обред зван *додоле* где „*циганке су се примењивале* (одевале /покривале тело зеленилом/) (<старосл., одакале су реч позајмили и Румуни – *a primeni* „исто“)“. *Додола* је била обично једна трудна циганка чије је тело било прекривено зеленим гранчица коју су мештани који су излази *на сок'ак* поливали водом. Одатле и израз „*си вас* („цео“) *м'окар к'акон додола*“. Овај обичај од поодавно се више не врши (негде од шездесетих година прошлога века), али је изрека конзервисана у говорима која сведочи, потврђује да је овај обред постојао све да онедавно и остао у памћењу Карашевака:

М.У. А што се чинило напред, на пример кад не доди киша много време?

М.Р. Па т'о, су се ник'и п'ут ч'ин'иле додоле.

М.У. Ааа, додоле, што су то додоле?

*М.Р. Н'и ти ја не' знам, ја т'о не п'амтим... Циганке су се прим'и'але г'оле, м'ан не знам, б'ојсем, зам'ашина к'оја је б'ила, је л'?! Циганка к'оја је зам'ашина, к'оја је г'ола и се прим'е'ни, т'о намѣ'х'у („ставе“) *како нап'раве, м'ож^м ја знам, ч'е ја не п'амтим т'о. С'амо знам како су игр'але.**

4, Сличности и разлике – Утицаји

4.1. Паралела *rararide* / *додоле*

У енциклопедијском речнику словенске митологије (код речи *додола*, *неперуда*, *прпоруша*, између осталог, пише да је то „у јужнословенској традицији, пролећно-летњи обред за изазивање кише“, да је обред забележен и у другим балканским традицијама, па и у румунској и да „укључује обилазак кућа, певање песама, играње, поливање или прскање водом“ (СМ, 2001: 157). Овај „древни аријски обред“ који се изводи првенствено „у данима великих суша, Срби и Бугари су, у сложеном ритуалу за добијање кише под називом *додол(и)це*, *неперуде*, на особен начин преносили жртву своме моћном летњем божанству Перуну“ (Петровић, 2015: 824).

У Карашеву додоле су ишле „голе“ (тј. прекривене једино разним биљем) по селу од куће до куће, као и у другим српским местима „у ранија времена главна додола је ишла гола [...] Сва је била увијена у зеленило, тако да се готово није ни видела“ (Бандић, 2004: 278).

Код Румуна постоји сличан обред под називом – *paparude* (варијанте: . *Paparuda* је заправо у румунској митологији древно локално божанство оплодне кише а истоимени ритуал подразумева да нека девојка или жена за време суше покрије своје тело зеленилом, пева и игра улицом дозивајући кишу. Истовремено, семантика речи је проширена, те се у фигуративном смислу каже да је нека жена *paparuda* ако је смешно или чудно обучена или претерано нашминкана³. Највећи део румунских истраживача сматра да је лексема позајмљена из бугарског језика, али има и оних који сматрају да је реч експресивна творевина (DELR: 576). Ми сматрамо, без двојбе, да је реч позајмљена из бугарског, а у Банату можда из српског језика.

Симион Флореа Мариан, значајни румунски фолклориста и етнолог, забележио је овај обред код румунског народа под разним називима, обред који се врши трећег четвртка након Ускрса или пак у време велике суше (Marian, 1994: 328). У речнику словенске митологије објављеном на румунском језику пише да је то „богиња пролећа“ (Данилов, 2007: 82).

И код Срба и код Румуна обред су вршиле углавном младе неударе девојке (в. Спасојевић, 2009: 146), док у Карашеву је та улога припала Циганки и то трудници, а пошто се обред вршио с циљем доношења кише, ту локалну специфичност можемо ставити и у директну везу са плодношћу земљишта.

4.2. Свети Илија код Румуна и Срба

Свети Илија или Илија Громовник је „светац, старозаветни пророк, у народној традицији, господар грома, небеске ватре, кише, заштитник летење и плодности“ (СМ, 2001: 222).

У колективној свести и једног и другог народа празник Светог Илије се изузетно поштује и пази се да се тог дана не обавља никакав посао поготово у пољу. Карашевци празнују овај празник 20. јула према римокатоличком календару али интересантна је чињеница да они поштују и исто не раде ни 2. августа, када пада празник према старом Јулијанском календару. Паралелно прослављање појединих светаца по грегоријанском(католичком) и јулијанском (православном, српском) календару није ретка појава код Карашевака –на пример поједине кућне славе (Радан, Ускату, 2012: 93), тако да паралелно поштовање Св. Илије 20. јула и 2 августа може представљати још једну индицију која само повећава могућност да су Карашевци првобитно били православне исповести.

Свети Илија, познат и као громовник сматра се опасним „за читав људски род“ (Бандић, 2004: 213), нарочито ако се неко усуди да на тај дан

³ В. <https://dexonline.ro/definitie/paparuda>

ради онда „гровови и олује уништили би летину“ (Бандић, 2004: 215). Из разговора са мојим саговорницама јасно се види колико се људи плаше да тог дана раде јер Свети Илија „непослушне кажњава сушом и громом муња“ (Спасојевић, 2009: 122). Сматра се да је Свети Илија заменио древног словенског бога громовника Перуна (Петровић, 2015: 804).

Закључци

У раду су дати подаци о Карашеву – месту где је спроведено теренско истраживање, о саговорницама и начину испитивања, затим су у корпусу рада приказани резултати, лингвистичка анализа прикупљених информација са терена и специфичних карашевских термина за исказивање времена, начин предвиђања времена, обичаји и временске прилике као и сличности и разлике – утицаји где спада паралела папаруде/додола и Свети Илија код Румуна и Срба (укључујући ту и Карашевке).

На основу прикупљене грађе, можемо закључити да је највећи број термина метеоролошке карашевске терминологије словенског - српског порекла. Преостали, знатни мањи део термина преузет је из румунског језика као неминовни резултат вишевековног контакта и међусобних утицаја српско-румунских.

Литература

- Бандић, 2004: Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.
- Босић, 1996: М. Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад: Војвођанска банка • Прометеј • Монада – Сремска Митровица.
- Данилов, 2007: Ilie Danilov: *Dictionar de mitologie slavă* (Речник словенске митологије), Polirom.
- Дробњаковић. 1960: Б. Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Први део. Београд: Универзитет у Београду, Научна књига.
- Милосављевић, 2013: Тања З. Милосављевић, *Метеоролошка лексика у говору Запања*. Ниш: *Годишњак за српски језик*, Филозовски факултет у Нишу, с. 367-382.
- Петровић, 2015: Сретен Петровић, *Српска митологија у веровању, обичајима и ритуалу*. Београд: Дерета.
- Радан, 2015: Михај Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ, Београд • Матица српска, Нови Сад.

- Радан, Ускату, 2012: Нови прилог карашевској крсној слави. Нови Сад: *Темиварски зборник* [Матица српска], стр. 91-141.
- РСЈ, 2011: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица Српска.
- Сикимић: Б. Сикимић, *Народни називи за кишу са сунцем*, Лингвистика и филологија, Пројекат Растко, Библиотека српске културе на Интернету / https://www.rastko.rs/filologija/bsikimic/bsikimic-kisa-sunce-2_c.html
- DELР: Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Editura SAECULUM I. O.
- Marian, 1994: Simion Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. II. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Skok III: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jazu, 1971-1974,
- СМ, 2001: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник* (Редактори: Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић). Београд: ZEPTEP BOOK WORLD, 2001.
- Спасојевић, 2009: Момчило Спасојевић, *Обичаји у Срба*. Бања Лука: 2009.

Електронски извори

<https://dexonline.ro/>

https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/2013/download/1119_45495adf0c9934841a403c72fe015282

https://www.rastko.rs/filologija/bsikimic/bsikimic-kisa-sunce-2_c.html

Miliana-Radmila M. Radan Uscatu

METEOROLOGICAL TERMINOLOGY IN KARAŠEVO

Summary

The paper will present a good part of the meteorological terminology from the area of Karaševo. The material was collected in the summer of 2024 based on a questionnaire. The analysis of the material leads us to some interesting and valuable conclusions, it even reveals terminology that is no longer in use because the primary meaning has disappeared. The aim of the paper is also to carry out a comparative analysis of the Carashovean with Serbian and Romanian terminology and to indicate the extent of the influence of Romanian on Carashovean meteorological terminology.

Keywords: meteorological terminology, Karaševo, comparative analysis, parallels, conclusions.

Анекси

Слика 1: Казивачи: Марија Гера (Јанкули), 73 године (лево) и Магдалина Ример (Ч'утурајка), рођ. 1954. (десно)

КРЕЧАРСТВО У КАРАШЕВУ – ЗАНИМАЊЕ КОЈЕ ЈЕ ИЗУМРЛО

Рад је настао у оквиру личног мини пројекта крајем XX века о истраживању занимања и заната Карашевака, посебно оних који су при издисају или су већ изумрли. Овај пројекат је 2015. године укључен у шири пројекат Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији – *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*. Предмет овога рада јесте да се опише процес прављења креча у Карашеву, да се изврши етимолошка анализа термина коришћених у производњи креча и да се изведу поједини закључци о старини и етничком пореклу карашевске енклаве.

Кључне речи: вар, варница /кречана/, Карашево, етимологија кречарских термина, етничко порекло карашевске енклаве.

1. Најосновнији подаци и карактеристике карашевске етничке енклаве

Карашевску етничку енклаву данас чине седам насеља смештена у југозападном планинском делу румунског Баната: *Karáshevo* (1333. / *Caráșova*)³ – иначе највеће карашевско насеље, *Jábalч'e* (1564. / *Iabálcea*), *Љунак* (1598. / *Lúpac*), *Клокóтич'* и *Рáвник* (1690-1700. / *Clócotici, Ráfnic*), *Нéрмиђ'* и *Вóдник* (1723. / *Nérmed, Vódnic*).

1.1. Захваљујући пре свега католичкој вероисповести и чињеници да је вековима била окружена румунским православним становништвом, карашевска енклава је све до друге половине XX века била затворена и изузетно конзервативна заједница, што се често наводи у разним написима из друге половине XIX и прве половине XX века (Цирбус, 1885: 48; Petrović, 1935: 15 и др; види и: Радан, 2015: 38; Радан, Ускату 2015а: 94). Ове

¹ Mradan54@yahoo.com ; mihai.radan@e-uvr.ro

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији који финансира Савез Срба у Румунији.

³ У заградама дата је година првог атестирања насеља у документима и румунски назив насеља.

две чињенице биле су пресудне за очување словенског, српског етничког идентитета Карашевака (Радан, 2015: 268; Радан, 2017: 308-309).

1.2. У задње три деценије затвореност и конзервативност карашевске енклаве је скоро сасвим нестала. Практично, распаѓање до недавно монолитног јединства и јаког осећаја припадања посебној етничкој заједници било је изазвано новонасталим политичким, економским и друштвеним приликама после 1990. године. Масовни одлазак Карашевака на рад најпре у Србију и Хрватску, а убрзо потом у западноевропске земље и трајан боравак у њима, као и све масовније школовање млађих генерација у средњошколским и високошколским установама учинили су да за релативно време карашевска етничка енклава постане сасвим отворена и либерална (в. Радан, 2017: 311-317).

1.3. Од најосновнијих карактеристика ове етничке енклаве наводимо следеће:

1.3.1. Архаичност карашевских говора, са извесним специфичним особинама, који спадају у најархаичније српске говоре екавског типа (Радан, 2015: 268);

1.3.2. Бројни архаични обичаји добро очувани све до пред крај XX века (Радан, 2017: 310-317);

1.3.3. Католичка вероисповест, са напоменом да су у раном новом веку Карашевци највероватније припадали православној вери (Радан, 2015: 47-57; Радан, 2017: 306-307; Радан, Ускагу, 2024: 299);

1.3.4. Посебна национална свест (*Карашевак*, *карашевски језик*) (Радан, 2024: 298).

1.4. Римокатоличка конфесија Карашевака стоји у основи колебања при националном опредељивању, чињеница која сврстава ову специфичну етнокултурну заједницу у словенске (и друге несловенске) балканске скупине са флотатнтним етничким идентитетом. Све до 1990. године житељи карашевских насеља себе су сматрали, уз ретке изузетке (обично код оних из редова интелектуалаца или мало писменијих људи), *Карашевџима*, а свој говор називали *карашевџски језик*. Велика колебања око етничког опредељивања започела су у последњој деценији XX века када су се једни почели опредељивати као Хрвати, други и даље као Карашевци, а трећи

као Срби. Након 1995. највећи број Карашевака, из економских разлога, прихватио је хрватску националну опцију (упореди резултате пописа становништва из 1992. и 2002. године - Радан, 2015: 41-44; види и: Радан, Ускату, 2015а: 97), али је примарни регионални идентитет (*Карашевак*) и данас веома живо присутан у свести ове заједнице, а који је постао секундарна национална одредница (Радан, 2024: 298; Petrovici, 1935: 4).

1.5. Једна константа у задњих 150 година од када располажемо конкретним и поузданим демографским статистичким подацима за Банат јесте континуирани демографски пад карашевске етнојезичке енклаве, што се може видети упоређивањем резултата пописа становништва почев од средине XIX века до данас: 1847 – 10.040, 1851 – 9.001. становник, 1865 – 8.311, 1880 – 7.864, 1956 – 7.066, 2002 – 6.294 (в. Радан, 2015: 22), 2021 – 4.579 (4.842 у целој Румунији → <https://www.recensamantromania.ro/rezultatedefinitive-caracteristici-etno-culturalademografice/>).

2. Географски положај општине Карашево, карактеристике терена, занимања Карашевака

2.1. Општина Карашево, као територијално-административна јединица, обухвата три насеља: *Карашево*, у којем је и седиште истоимене општине, и два мања насеља - *Нермић* и *Јабалч*. Са географског становишта, спада у област Банатских планина и смештена је у *Карашкој долини* омеђеној источно планинама Семеника (највећи врх: Piatra Goznei /Пјатра Гознеј/ – 1447 м), јужно Анинским (највећи врх: Leordiș /Леордиш/ – 1160 м), западно Докнечким планинама (617 м) и северно Езеришком долином са којом заједно стварају *Пролазну удолину Караш-Езериш*. Карашка долина ⁴ (в. Анекс 1) окружена је са свих страна стрмим падинама: на северо-истоку са кречњачким падинама званим *Лачина* (334 м), на југо-истоку – *Шарењак* и *Врбица*, а према северо-западу и југо-западу падине бивају блаже – *Пинет* (359 м) и *Горунич* (445 м) (в. Анекс 2, 3). Територија општине Карашево (са насељима *Нермић* и *Јабалч*) спада у ареал кречњачких висоровни и планина, у којима преовлађује карстни рељеф ⁵ са вртачама, сувим долинама (у КГ: *вркање*) ⁶, кањонима (чувени *Кањон Караша*, дуг 18-19 км – в. Анекс 4), пећинама (в. Анекс 5), подземним водама и др. Атар карашевске општине

⁴ У Националном парку Семеник-Долина Караша има око 800 пећина и увала.

⁵ Можда је од таквог типа рељефа река *Караш* добила име (в. *крџи* „карст, крш“), облик од којег је потом изведено име насеља – *Карашево*.

⁶ Као што је, на пример, Долина Јабалча, дуга 6 км, у којој има око 50 долина на км² (в: https://ro.wikipedia.org/wiki/Comuna_Cara%C8%99ova,_Cara%C8%99-Severin).

простире са на око 14.339 ха, надморска висина око 200 м, налази се у ареалу умереноконтиненталне климе са елементима измењеносредоземне климе. Атар села Карашева неупоредиво је већи од атара било којег карашевског насеља, па и од многих других банатских насеља. 60% атара општине Карашево део је Националног парка Семеник – Кањон Караша (целокупна површина 36.364,8 ха). Од укупно 10 резервата овог националног парка, два су у администрацији општине Карашево (спеолошки резерват Пећина Комарник и Пећина Поповац). (https://ro.wikipedia.org/wiki/Comuna_Cara%C8%99ova,_Cara%C8%99-Severin).

2.2. Познато је да неки чиниоци, првенствено рељеф и климатски услови, али и политички, економски, верски и др, утичу на начин живота и занимања људи, што је видљиво и у случају Карашевака. Пространи пашњаци, велике површине шума и кречњачке падине условили су појаву и развој главних занимања карашевског живља. Из разних извора сазнајемо да су све до друге половине XX века главна занимања Карашевака била гајење ситне стоке – претежно оваца, у мањој мери и коза, и крупне стоке, затим воћарство (укључујући печење ракије) и прерада дрвета за потребе домаћинства (коларство, кућни намештај, материјали за градњу кућа и сл). Интензивније су се бавили прављењем шиндре и делањем дрвених дуга за бурад и сличне производе које су продавали или размењивали за житарице (пшеницу, кукуруз) у насељима равничарског Баната од Дунава све до Тисе (Ehrler, 1982: 59; Petrovici, 1935: 21; Живојновић, 1907: 53; Simu, 1939: 108-111; Радан, 2015: 23-24; Радан, Ускату, 2019: 616617; Радан, Ускату, 2022: 312-335). Такође, продавали су или размењивали за друге пољопривредне производе у банатским насељима у околини Беле Цркве, Вршца и другде креч, дрвени угаљ за ковачнице, буково, храстово и јасеново дрво (као дрвену грађу или за ложење), затим воће (јабуке, шљиве, крушке)(Николић, 1958: 67) и ракију (Ehrler, 1982: 59). Од зарађеног новца куповали су, углавном, неопходну робу занатске и индустријске производње.

У традиционална занимања спада и пољопривреда, међутим, неплодно земљиште брдовитог предела у којем се налазе карашевска села није било погодно за интензивнији развој пољопривреде, тако да је она увек била секундарно занимање Карашевака обављано ради обезбеђивања минималних потреба пољопривредних производа неопходних за живот.

Упркос чињеници да је у оближњем граду Решици постојао развијен металуршки комбинат (прве две ливнице саграђене су 1770. године) и машиноградња (прва фабрика изграђена 1846) (Sándor, 2021: 67, 79), те рудници у местима у самом суседству карашевских насеља – Анини (*Ањине*), Догнечи (*Дукња́ча*), Доману (*До́ман*), Бопкши, један и у карашевском насељу Лупаку, нова занимања невољно и споро су прихватана од конзервативних Карашевака. Ретки су били случајеви да се Карашевак запосли у решичким

фабрикама или у рудокопима из суседства, јер су Карашевци, све до средине прошлога века, сматрали срамотним, недостојним и понижавајућим бити запослен у некој фабрици, руднику или слично, због тога су само најсиромашнији из редова карашевског живља, и то само мушкарци, радили, обично као неквалификовани радници, у индустријским предузећима.

Крупне политичке, друштвене и економске промене настале након Другог светског рата, успостављање социјалистичког уређења и убрзани научни и технолошки развој изазвали су неслућене и брзе промене у савременом друштву уопште, па и у карашевској етничкој енклави. Негде почев од 1950. године, сатри традиционални занати почињу се губити, а нови се почињу јављати као резултат све масовнијег запошљавања ондашње карашевске омладине у решичким фабрикама, касније и у другим доменима (туризам, државна администрација, трговина и др). У том периоду започео је процес растурања и полаког нестанка традиционалних карашевских задруга, што је имало за последицу постепено напуштање традиционалних занимања и традиција. Карашевци су првенствено постали радници, изучили бројне занате (стругар, фрезер, бравар, електричар, ливац, ваљоничар, шофер и др), те су и даље наставили да обрађују своју земљу и узгајају ситну и крупну стоку али у смањеном обиму све до пред сам крај прошлог века (в. Радан, 2017: 313-317).

3. Кречарски занат у Карашеву

3.0. О теренској анкети и казивачима. У традиционална али споредна занимања једног мањег дела Карашевака, тесно везана за конкретне географске услове, спадају кречарство и угљарство. Предмет овог рада јесте *кречарство*. Истраживање је спроведено само у Карашеву током лета 2024. године, не и у осталим карашевским селима јер кречане нису у њима прављене због тога што у атарима тих насеља нема *бе лог камена* (кречњака) који се користи за прављење *ва́ра* (креча)⁷. Информације су добијене од два казивача који су својевремено били *варнич'ари* „кречари“, то јест предузимачи, који су градили кречане и продавали добијени креч. Анкета је спроведена у два наврата у Карашеву, наиме: 29. јула 2024. године – казивач нам је био *Пётар Сórка* (нема надимак), рођен 1949. године у Карашеву, кућни број 428, односно 10. септембра 2024. године – казивач *Ми́ља Ђурки́ца* (надимак: *Ми́љач'а*), рођен 29. јула 1947. у Карашеву, кућни број 523, седам разреда основне школе (в. у Анексима: слика 6). Оба казивача су, све до 1990. године живела у Карашеву, а после 1990. радили су у иностранству (Србији, Хрватској, Аустрији). Петар Сорка је последњу кречану направио 1990. године, а М. Ђуркица 2002. године.

⁷ У осталим селима има нарочито такозваног *рудéшкок' камена*.

3.1. Чиниоци који су погодовали развоју кречарства. Као и свака друга занатска производња, појављивање и развој кречарства тесно је повезано са географским карактеристикама места, историјским периодима у развоју друштва, пољопривреде, индустрије, грађевинарства. У атару Карашева велике брдске површине обилују минералним богатством у кречњаку и шумама. С друге стране, земљиште за пољопривреду, осим што је недовољно, није довољно квалитетно (плодно) за развој пољопривреде, стога су мештани били принуђени да се баве и другим занимањима да би обезбедили својим породицама минимум неопходан за егзистенцију. Једно од таквих занимања било је прављење креча. Најзначајнији фактори који су омогућили појаву и развој кречарства у Карашеву били су: а) богатство околних брда у камену – кречњаку; б) богатство у огревном дрвету у атару Карашева, енергент потребан за произвођење креча; в) константно велика потражња за кречом током времена; г) константни развој друштва захтевао је подизање цивилизацијског нивоа живљења (нарочито у урбаним срединама). Из разговора са казивачима нисмо могли закључити од када се овим занатом баве Карашевци. Казивач П. Сорка каже да је први *мајстор варар* (мајстор кречар) који је градио кречане у Карашеву био *неки дѣда Томас што сѣдел кот Лупуљасе, јѣдан стар ч'ловик, теј ... ѓткла науч'ил ..., от по некок старога ..., теј први п'ут ч'инил варницу кот б'јце Мартина Ц'урки'а...* Други казивач, М. Ђуркица, каже: *... а најпрви што је довел да се ч'ине варнице то је бил ... овѣј из Лукѣ... Барабер, мајке Шимѣ [супруг], да теј је први довел, извел варнице у сѣлу... Он не из Карашева⁸. Теј је први што уч'инил варницу у Карашеву, де и како ... не знам, не можем да ... [да кажем]. [– А пре тога нису правили креч?] –Прит то не знам, би'е да су, али знам ч'е теј је дошал први што ч'инил вар. То што намтим ја.*

Писаних потврда у документима о производњи креча у Карашеву немамо, једино у монографији *Банатске Хере* (1958), Р. Николић наводи да су Карашевци доносили „у села око Караша“, међу осталом, креч и дрвни ковачки угаљ (Николић, 1958: 6). На основи овог написа и горенаведених казивања наших информатора, без двоумљења можемо тврдити да је кречарски занат у Карашеву примењиван и почетком XX века, а сигурно и у претходним вековима.

3.2. Разлози нестајања традиционалног кречарства у Карашеву. Будући да креч има широку лепезу употребе, првенствено као везивно средство у грађевинарству, али и као премаз при кречењу, односно бојењу и дезинфекцији спољашњих и унутрашњих зидова стамбених и других објеката, као и у индустрији, пољопривреди, заштити животне средине и др, кречарство спада у ред најстаријих заната. Међутим, једна

⁸ Његово презиме је Распутић, у Карашево се доселио из Босне, највероватније у првој половини XX века (у међуратном периоду). Пошто није имао потомство, породица се угасила.

од последица убрзаног развоја индустрије у прошлом веку била је масовна индустријска производња креча, јефтинијег (мада мање квалитетног) од креча произведеног на традиционални начин, као и увођење нових материјала (цемента, на пример), допринели су постепеном изумирању и, на крају, потпуном нестанку овог заната. Осим индустријске производње, за полако изумирање и нестанак кречарског заната у Карашеву (али и у другим регионима широм Европе) наводимо још три главна разлога:

3.2.1. Нерентабилност производње креча традиционалним методима, међу осталом и због тога што дрва треба платити што у даљој прошлости није био случај;

3.2.2. Припремни радови и печење креча на традиционални начин у пољским кречанама траје данима, док је за индустријску производњу истог потребно само око два сата.

3.2.3. Нема више радне снаге у насељу јер већина мушкараца способних за физички рад, у потрази за бољом зарадом, отишла је на рад у земље Западне Европе.

3.3. Прављење креча у Карашеву. Начин производње креча преносио се с генерације на генерацију. У Карашеву *в́ар* „креч“ се производио на традиционални начин у тзв. пољским кречанама, тачније у кречним пећима (познате и под именом шаржне пећи) изграђене од камена и укопане у земљу које се у карашевским говорима називају *варни́це*. За печење креча употребљавао се *б́ели ка́мен* (М.Ђуркица) / *б́ели ка́мен ко́ј да не́ ма креч' [?!?]* (П. Сорка). Те кречне пећи, једноставне и на изглед примитивне конструкције са многим недостацима, биле су привремене или повремено употребљаване. Карашевски *варнич'ари* („кречари предузимачи“) су током времена производили креч на исти начин. Учесници у производњи креча су: а) *варнич'ар* – кречар предузимач, организатор изградње и власник кречане; б) *мајстор принч'ипалан* – главни „мајстор за варни́це“ (<рум. *princípál* „главни“), једини прави занатлија кречар, зидар: *Мајстор принч'ипалан сиди́ на варни́ци, те́ј зи́да, те́ј све о'но́ди, о́ни* [радници најамници] *му доно́се зéмљу, доно́се му ка́мен, доно́се му пру́ћ'е, ко́ље* [кочеве] *би́ју, све што трéба, то је све... Да, мајстор принч'ипалан је ко́ј одговára...* в) *изнајмљени радници* (5-7 радника). Изградња кречних пећи одвијала се у неколико етапа, које наводимо и описујемо у наставку.

3.3.1. Избор локације и припремни радови. Пре почетка градње кречне пећи, кречар предузимач најпре окупи и унајми раднике, 5 до 7 *ч'ловéка*, са којима се договори (*се погóди*) око плате коју им је исплаћивао чим је креч испечен.

Истовремено, предузимач изабере најповољније место где ће ископати *рупу* и изградити кречну пећ. Изабрано место треба да буде заштићено од ветрова, у *заскућ'али*, најчешће бивало је смештено у неком *вркану* („долини, ували“), *ван насеља* или у самом *насељу*. Такође, неопходно је да се на том месту или у његовој близини налази камен–кречњак и да кречана не буде много удаљена од шуме или ливаде одакле ће се доносити огревно дрво неопходно за печење креча, као и то да буде у близини неког пута (најчешће колског) за транспорт креча. Следе потом припремни радови који се састоје у прикупљању материјала: сеча дрвета и његово довлачење на место одређено за иградњу кречане, сакупљање камења, доношење *коља* (колаца) и *прућ'а* за *плот окол варнице*.

3.3.2. Ископ земље и израда варнице /*néh'ke* „кречне пећи“. За зидање *варнице* (кречане) и печење *вара* (креча) било је неопходно занатске вештине коју су карашевски мајстори–кречари током времена добро савладали. *Рупа* кречне пећи има *дубину метер и двадесет, може се и диферитан* (<рум. *diferit* „различит“) ($\pm 10, 20$ или 30 цм), *широка от два и двадесет до три и шездесет индиферент* (<рум. *indiferent* „неважан, безначајан“), *како хоће мајстор*. На дну ископане јаме направи се унаоколо темељ од крупнијег камена–кречара који се зове *ватриште* (П. Сорка) на којем се потом зида одоздо на горе све *догот се уч'ини болта да равна земљом; зида се тако да буде болтам*. Комади кречњака уносе се у пећ одозго и слажу се до њеног врха без икаквог везивног средства у облику заобљене купе. Доле у јами, на 80 цм у зиду *дође'у врата* (отвор) *да се фукáју* (убацују) *дрва*. Болта /волат/ „свод, лук“ се затвара на нивоу земље (*барибар земљи*), а око озидане пећи ставља се слој земље ширине око 60 цм, али се камени свод не покрива. Потом се забадају дугачки кочеве око којих се плете плот висок $1,20$ м, унутар којег опет се ставља ситнији камен–кречњак до врха плота. Са спољне стране плота, укључујући и горњи део настале заобљене купе, ставља се такође око 60 цм земље, са циљем да ваздух не допире до кречњака. На крају се кречана покрива (обично лименим плочама или даскама) ради заштите од кише (в. слику 7)⁹.

3.3.3. Паљење пећи и печење кречњака

При зидању болте пећи, *мајстор прич'ипалан* ређа камен–кречњак без икаквог везивног материјала у облику свода тако што се у нижем делу слаже крупније камење, у средини свода ставља се камен осредње величине, а према врху посипа се све ситнијим кречњаком (*гори дође по дробан камен, гори се мећ'е по мал камен како да може да изгори*). Остали радници помажу „главном мајстору“ додавајући му све што му затреба.

⁹ На жалост, на слици се виде радници испред покривене кречане (њен горњи део), не и сама кречана, али је ово *једина* слика везана за кречарство у Карашеву коју смо набавили и коју нам је дао казивач Миља Ђуркица (Миљача).

Кочијама и, у задње време, тракторима радници *вдч'у* (вуку, довозе) кречњак, огревно дрво за ватру, кочеве, пруће за плот, земљу. Када је све донесено, пећ се запали а температура се у њима постепено подиже до оне неопходне за сагоревање кречњака. Два радника су обавезно стално дежурали са задатком да убацују *дрва у прóсит* (ватру): *Два ч'ловéка што су на варни́ци ра́де од двана́јст до двана́јст на прóситу, фукáју* [убацују] *дрва ч'е прóсит не стањéва за óсам дána, да, хáцери* [подбадачи, разјаривачи ватре], *то íде њн контíну* [непрестано], *за сéдам-óсам дána не стањéва ни дán ни нóћ'!* Дрва се убацују кроз *деку́нк* [шанац, ров] испред отвора пећи: *Варни́ца горí сéдам или óсам дána*

[непрекидно], *депíнде* [зависи] *како́ ју увáти врéме. Деч'* [значи, дакле], *ка́кон сéдам-óсам дána горí сто́ по сто́!* Ако због непогодних временских услова (ветрови, кише) креч не сагори довољно, продужује се још који дан ложење ватре док креч не сагори како треба. Унајмљени радници опслужују непрекидно док кречњак не сагори у потпуности. За време рада на кречани они су сами себи обезбеђивали храну. На крају рада на кречани, када их предузимач исплати, радници и предузимач сакупе новац и организују заједничку гозбу.

3.3.4. Хлађење испеченог креча. Печени креч оставља се неколико дана да се сам охлади а потом се купцима продаје на килограм. Добијени креч назива се *вар неугáшен*, *вар кáмен*, *вар бу́лгер* (<рум. *búlgăr* „грудва, грумен“), а након гашења *вар угáшен* или *вар пáста ... је нај корéкт!*

3.3.5. Продаја креча. Након што је ватра у кречарској пећи угашена и печени креч остављен пар дана да се охлади, варничар разгласи по селу и околним местима да почиње продаја креча. Купци су долазили запрежним колима, кочијама и у новије време тракторимана на место где се налази кречана. Ту се налазио *кантáр* на којем се *мéрило*, јер се креч продавао на килограм. Купљени креч купци су односили својим кућама. Сваки би у својој *градíни* (башти) ископао *ру́ну* (јаму), коју су неки зазиђивали а други не, и у њој су водом гасили креч. Након ове операције добијао се *угáшен вар* или *вар пáста*, финитни производ који се користио у грађевинарству или у друге сврхе (види горе 3.2).

Варнич'ари су продавали креч мештанима из Карашева и Карашевцима из осталих шест насеља, затим купцима из оближњих (*Кáкова* /Grădináři/, *Гору́ља*, *Грлиште*, ...) и удаљенијих румунских насеља и градова у Караш-Северинској жупанији (Вермеш,

Рамна, Езериш, Бокша и др.), ређе и у насеља ван жупаније (нпр. Радна, Арадска жупанија, за потребе тамошњег манастира) и, као што смо већ навели, у прошлости, у насељима око Беле Цркве и Вршца (Николић, 1958: 67), што је показатељ да су кречари из Карашева били познати у Банату и цењени као мајстори овог заната.

4. Друге појединости везане за производњу креча

4.1. Према сећању наших казивача, у задњих педесетак година производњом креча бавили су се у Карашеву следећи *варнич'ари*¹⁰: *Микóла Кúрјак* (надимак: *Ц'уркић'*), *Мáртин Кúрјак* (*Саскáн*, *Ц'уркић'* /Миколин син/), *Ми́ља Пау́ца* (*Гребенáр*), *Микóла Кр́ста* (*Пр́чул*), *Йвaн Дóбра* (*Ву́ја*), *Ми́ља Б'урки́ца* (*Миљáч'а*), *Б'урећ' Бóрка* (*Варáр*), *Мáртин Цу́ка*, *Пéтар Фéра*, *Б'урећ' Бокиáн* (*Бабич'áк*).

4.2. *Варни́це* су се ч'иниле *от апри́ла до октóбера* у *кара́шевском хóтеру* /агару Карашева/ на оним местима где је било кречњака у избобилју): *наóкол óкол сéла* – у *Вáкиним вркáну*, у *Рипч'уну* (Номинатив: *Рéпч'ун*), *Нóва Цáрина*, *Вајнóв*, ... и на *Бу́ју*, *Прíко Бúја*, у *Лéш'у*, у *Бач'уњáси...*, *Падíње*, *Пот Стрáжом*, у *Излáзу* („необрађено сеоско земљиште, обично око села али и даље од њега, на које се истерује стока ради испаше“), *ређе*, и у самом селу.

4.3. Годишње предузимач је могао изградити три до пет кречана највише. У једној ископаној јами *на́ј мlóго т́ри варни́це се мóгу ч'инити у јенóј рúпи, пóси трéба дрúга рúпа да се кóпа*. За сагоревање кречњака користило се било које огревно дрво: *идиферéнт, дрéво да је*, али *најбóљи је багрéн, гор'ун или т́рн*, ... и *кру́шка ... идиферéнт де есéнца де лéмн* (<рум. *indiferéнт de esénța de létn* „било која еценција дрвета“).

4.4. При градњи кречане коришћени су следећи алати: *лопáта, трнóкоп, крóмп, рáнга, крáтка рáнгица, сики́ра, мо'ти́ка, касли́ке плéкене, бáрос* (ковачки чекић), *ч'éкан* (и: *ч'éкан по срéдњи, ч'éкић'*), *дру́жба* (моторна тестера), *фíрис вéлики* (велика тестера) (<*мађ. fűrésз*) и др.

4.5. На питање са чим се меша креч, добијен је одговор: *вáр се мéша /препарáта* (<рум. *a prepará* „спремити, препарирати“)/ *с водóм, пéскам, цемéнтам, балáстрам* (шљунак) (<рум. *balástru*) [син. *шóтер* (<нем. *Schotter* „шљунак“)], *káмена*м. Мешањем креча са водом и песком или/и цементом добија се *мáлтер*, који се користи *да спајáташ* (<псл. *sproiti* „лепити“) [син: *малтерíташ*] „малтеришеш“, а мешање са шљунком – *да бетони́раш* или *цементи́раш*, односно са каменом – *да лéш фундáцију* (да излијеш темељ /неке грађевине/). Креч се још употребљава за: *белéње „кречење“* (екстеријер и интеријер кућа) и *мóловање* (моловати, молерисати)(<нем. *Malerei*), *кречење стабала воћака, кокошињака* /Ном. *кокоши́њак*/ (*се морé вáши от кокóшка*), сви́нца, штављење *коже* (и развијени кожарски занат утицао је

¹⁰ Треба нагласити да су овим термином означавани само предузимачи, не и мајстори зидари и радници који су радили на изградњи кречана.

на успон кречарства) и др, за конструије, за макар што се фалосита (употребљава), и камен (вар неугашен) се фу'чи и у бу'нар кад-икад да поморе сваке-јаке ...микроби // се фу'чи у бун'ар да се оч'исти от глиста, му'вица ...

5. Кречарска терминологија у Карашеву

5.1. Мали је број искључиво карашевских кречарских термина, дакле словенског, српског порекла. Та малобројност термина објашњава се чињеницом да је процес изградње кречних пећи доста прост и не захтева неке специјалне, посебне алатке. Етимолошка анализа указује на постојање две врсте термина: аутохтоних/словенских и страних/позајмљених.

5.1.1. У групу аутохтоних/словенских кречарских термина спадају следећи: *vár* (<псл. *varŭ*) „креч“ (уп. рум. *var* <псл. *varŭ* – DELR, 827). Овај словенски кречарски термин потиснут је на највећем делу српског језичког ареала од позајмљенице турског порекла „крѐч“ (<тур. *kireç*), те се словенска лексема „vár“ данас употребљава само у неким српским областима (Херцеговина, Тимочка Крајина /РТГ – 48/, Врање, Топлица).

варница (дем. *варни'чка*, ређе *варничица*) „1. кречана, пећ за печење креча, várница; 2. јама у којој се водом гаси креч“. Исти термин – *варница* – користи се данас само у појединим српским крајевима (Призрен, Сирин. Жупа, Заплање, Полимље, Беране, Рудничко Поморавље)“ (уп. рум. *várniță*: ”1. Дашчани сандук отворен у горњем делу и полузакопан у земљу коришћен за гашење креча или за ручно припремање малтера на градилишту; 2. јама уређена у земљи за изградњу кречарских пећи у којимасе пече креч” – позајмљеница из српског или бугарског: *варница* – /DEX – 1008/).

варнич'ар, ређе - *вар'ар* „кречар, онај који производи и продаје креч, вапнар“. Други термин, *вар'ар*, налазимо и у антропонимији Карашевака (в. над. *Varár* /Б'орка – презиме/). Други термин, *вар'ар*, карашевска је изведеница од словенског корена *var* са словенским/српским суфиксом –*ар* (уп. рум. *vărár*, стара словенска позајмљеница у румунском језику, презиме *Văraru* /DNFR -482/ „произвођач или продавац креча“).

в'атриште „в'атрѣште, ложиште код разних пећи“. Изненађујуће је постојање ове лексеме у КГ јер је она изведена од основне речи *в'атра*, непозната овим говорима, а позната је једино карашевска *пр'осит* (Карашево, Јабалче), односно *пр'освет* (остала карашевска насеља). То значи да би лексема *в'атриште* могла бити реликт сачуван из палеословенског језичког фондуса¹¹ (уп. рум. *vătră*, лексему за коју румунски етимолози сматрају да је аутохтона или позајмљена из албанског језика /*vatrë*/, те да су је из

¹¹ Постоји и мишљење да лексема није словенског порекла које нам се чини мање вероватно (ПЕРСЈ - 122).

румунског позајмили јужни Словени, Пољаци, Урајинци, Руси (Радан, 2007: 430-432; Petrović, 1935: 21; DELR – 829).

белéње (син. *мóловање*) „кречење (интеријер и екстеријер кућа, споредне

просторије)“ – ова глаголска именица јесте карашевска изведеница (<*бел*; в. и уп. покр. *бéлен* / „Зидови бéлени, ...“ / РГЈС – 46).

бéли-ка́мен „камен-кречњак“.

прóсит (К, Ј), *прóсвет*, *прóсвит* (остали КГ) „ватра“ – карашевска лексичка творевина (<псл. корена *svět-* / **prosvět* „светлост“) (в. Радан, 2007: 432-435).

5.1.2. У грађи којом располажемо пронашли смо само два страна кречарска термина: *крéч'* (<тур. *kireç*) „стакласт камен-кречњак који није добар за добијање креча“ (П. Сорка) и *мајстор прич'упáлан* „главни мајсторпројектант и зидар кречарске пећи“ (<грч. *maistor*, рум. *principál* „главни“); *се фалосíта* „се употребљава“ (<рум. *a folosi*).

6. О коришћеној лексици у пословима око производње креча

У овом сегменту рада издвојили смо из грађе прикупљене од анкетираних казивача поједине лексеме које се користе у процесу изградње кречарских пећи али које се користе и у другим доменима активности, са циљем да се стекне бољи увид у говор Карашева. Овај лексички узорак чине, пре свега, називи коришћених алата за изградњу кречана и материјала, као и друге речи које смо исцрпили из одговора наших казивача у анкетама о кречарству.

6.1. Аутохтоне словенске/српске лексеме:

вдч'у „вуку, вући“; *ва́триште*; *де́да* „деда“; (*не*) *ди́ја* „(не) дише“ (<дихати); *длбíња* „дубина“; *дрóбан* „дрџбан, ситан“; *дру́жба* „моторна тестера руске производње коришћена у Румунији“ (<рум. *drújba* <рус. *дру́жба*); *заскућ'ала* – место заштићено од ветра или снега, хладноће или жеге, заветрина (уп. *скѹтати* „сакрити, покрити, завити“ и *скѹт* фиг. „окриље, заштита, одбрана“); *ју измéри* „измерити“; *карича́сто* „округло, у облику точка“ – придев изведен од именице *ка́рика* „точак“ (уп. срп. „ка́рика“); *ко́л* „колац“; *мéрим* „мерити“; *оздо́ла* (прил.) „одоздо/ла“; *озго́ра* (прил.) „одозго/ра“; *откла* (прил.) „одакле“; *полови́на* „средина чега; полòвина; део тела око паса“; *пóси(к)* (прил.) „после“; *прóти* /син. *пóрет*/ (предл.) „поред“; *рудéшки* (*ка́мен*) – карашевска изведеница од именице „рúда“; *је сéде́л* „седео је; становао је“; *спајíташ* „малтерисати“ (<псл. *spoiti* „лепити“; уп. рум. *a*

spoí „кречати; ...“ <псл. *spoiti* – DELR: 737); *спrán* (предл.) „због, услед“ (~ *вѣтра*); *ч'ѣкан* /*ч'ѣкан по срѣдњи, ч'ѣкић*¹²/ (<псл. *čekanij*, в. и уп. срп. *чекањ*, *чеканац*, буг. *чукан*, *чекан*, рум. *ciocán* /<псл./ (в. и сличне облике у другим језицима: сл, рус, укр, тур, мађ, нгр, алб. – DELR: 193); *ч'лóвик* „човек“; *нѣма шансе* – синтагма позајмљена из срп. или/и хрв. језика.

6.2. Стране, позајмљене лексеме

6.2.1. Из румунског језика: *áјер* (син.: *лúфт* <нем.) „ваздух“ (рум. *áер*); *ауторизација* „ауторизација, овлашћење; дозвола“ (рум. *autorizáĳie* „исто“); *балáстру* /ређе *балáстер*/ (син.: *шóтер*) „шљунак“ (рум. *balástru*); *бáрос* „ковачки чекић, велики чекић“ (рум. *barós* „исто“ <ром. *baro* „велики, важан“); *бóлт* „болта, свод“ (највероватније је позајмљеница из румунског језика: *bóltă* <срп, буг. *болта* <итал. *volta*); (*вáр*) *бýлгер* „(креч) грудва, грумен“ (рум. *bulgăr/e/* „исто“); *депúнде* „зависи“ (рум. *depinde* „исто“); *деч* „значи, дакле“ (рум. *déci* „исто“); *диферúтан* „различит“ (рум. *diferit* „исто“); *егзáкт* „тачно, тачно тако“ (рум. *exáct*); *импóзит* „порез“ (рум. *imprózit* „исто“); *импúнере* „наметање, натурање“ (рум. *imprúnere*); *индиферéнт* /вар. *идиферéнт*/ (рум. *indiferént* „неважан, безначајан“); *микрóби* „микроб, микроорганизам“ (рум. *micrób*); *окóл* „шумско газдинство (рум. *ocól /silvic/*); (предл.) око, около“; (*вáр*) *пáста* (рум. */var/ pástă*); *препарáта* „припремити, препарирати“ (рум. *a prepará* „исто“); */мáјстор/ принч'ипáлан* „главни / мајстор/ (рум. *principál* „главни“); *пóза* „фотографија“ (рум. *póză* „исто“); *спеч'ијалист* „специјалист“ (рум. *specialist*); *се фалосúта* „употребљава се“ (рум. *a folosi*); *фундáција, фундамéнт* „темељ“ (рум. *fundáĳie, fundamént* „исто“); *ч'óт* (мн. *ч'óте* и *ч'óтове*) „пањ; одрезак, доњи део одсеченог дрвета“ (рум. *ciot*, /мн. *cióturi/* „исто“) и др.

6.2.1.1. Калкови из румунског језика: *бóн за др́ва* „дозвола за сечу дрвећа“ (рум. *bón de létne*); *де_егзéмплу* „на пример“ (рум. *de exemplu*); *ън_контúну* „непрекидно“ (рум.

în contínu); *не_контúра* „није важно“ (рум. *ni contéază* „исто“); *ка_лúме* „као свет, темељно“ (рум. *ca lúmea*); *есéнца де лéмн* „еценција дрвета“; *идиферéнт де есéнца де лéмн* „било која еценција дрвета“ – калкиран израз; делимични калкови: *нáј корéкт* (рум. *cel mai coréct*) и *нѣмамо трјáбу* „нема проблема“ (рум. *n-avem tréabă*).

6.2.2. Из немачког језика: *деку́нк* „шанац, ров, заклон“ (нем. *Dckung*; в. Petrovici, 1935: 96); *лúфт* (син. *áјер*) „ваздух“ (нем. *Luft*); *мáлтер* (нем. *Mörtel*); *мóловање, молерáј* (син. *белéње*) „кречење; молерај, шаре на зидовима“ (нем. *Malerei*) /в. и *мóлер* (нем. *Maler*)“; *плéк* „лим, плех“ (нем.

¹² Новија позајмљеница из српског и хрватског језика.

Blech); *шóтер* (син. *балáстру*, ређе *балáстер*) „шљунак“ (нем. *Schotter* „шљунак“); *шрѐк* „кос, нагнут, нахерен“ (нем. *schräg*).

6.2.3. Из мађарског језика: *фúпис* „тестера“ (мађ. *fűrés*).

6.2.4. Из грчког језика: *мајстор* /~*принч'ипáлан*/ „/главни/ мајстор“ (грч. *maistor*; в. и нем. *Meister*).

6.2.5. Из турског језика: *áман* „áман“ прил. (тур. *ama*); *барибáр* прил. „барабар, раван, једнак“ (тур. *beraber*); *кантáр* „кантар, вага уопште“ (тур. *kantar*).

6.3. Лексеме непознатог порекла *брéнгове* мн. (*брéнг* јд.) „нека врста подупирача на кречани у њеном горњем делу (изнад земље)“ – реч непознатог порекла (можда позајмљеница из немачког језика); *хáцер*, *-ри* “подбадач/и/, разјаривач/и/ ватре” и *хáцује* „распирује, разјарује ватру, убацује дрва у ватру“ (уп. рум. *a hărui* рег. ”не дати неком мира, задиркивати, гњавити, сабити, разјарити“); *касlíка* „мања лимена посуда коришћена у грађевинарству у коју се сипа малтер“; (*се*) *фукá* „баца (се)“ – реч је највероватније ономотопејског порекла (в. оном. *фук*; уп. дијал. *фúкат* „јести великим залогајима, узимати јело у великој мери“ /РГСМ: 658/, *фúкне* „удари, млатне“ /ЦТР: 1000/).

7. Закључци

7.1. Кречарски занат је мукотрпан и тежак посао а зарада од њега била је доста скромна. Пошто су приходи Карашевака добијени од главних занимања обезбеђивали минималне услове за живот, кречарством се бавио мали број мештана из Карашева, обично из сиромашнијих породица, са циљем побољшања кућног буџета. То су обично били мушкарци који су имали мало обрадиве земље и/или нису били запослени у решичким фабрикама или анинском и доманском рудокопу, дакле они који нису имали редовна новчана примања (плате).

7.2. Кречарство је сасвим нестало у Карашеву у последњој деценији XX века када су Карашевци масовно кренули „трбухом за крухом“¹³, најпре у земље некадашње Југославије (Србија, Хрватска), а потом у земље Западне Европе у којима се неупоредиво боље зарађивало него у Румунији. Ова чињеница конкретно указује на то како у појединим историјским периодима, услед конкретних услова – еволуција и развој друштва, застој или нестанак

¹³ После 1990. године скоро сви запослени у решичким фабрикама остали су без посла

појединих привредних грана – неки занати/занимања нестају или се пак јављају неки сасвим нови.

7.3. Карашевски архаични словенски термини *vár*, *варни́ца*, *варнич'ар*, *вар'ар* у КГ су конзервисани на карашевском терену из два разлога: а) КГ налазе се од давнине на периферији српског језичког ареала (највероватније од VI–VII века) у сталном и непосредном контакту са румунским живљем и б) постојање истоветних лексема у румунском језику словенског порекла (*var*, *varniță*) сасвим сигурно допринели су да се наведени термини консолидују и задрже у КГ.

7.4. Сви карашевски кречарски термини, као и већина лексема коришћених у сфери кречарства (*прóсит* / *прóсвѣт*, *измѣри*, *вдч'у*, *ка́рика*, *заскућ'ала*, *спајúташ*, *ч'ѣкан* и многе друге) указују на велику архаичност КГ, као и на то да је реч о српским штокавским говорима екавског типа (в. Petrović, 1935: 221-224; Радан, 2015: 253-268).

7.5. Лингвистичка анализа кречарских термина, а поготово коришћене лексике око радова у изградњи кречарских пећи и производњи креча, разоткрива међусобне утицаје на лингвистичком плану изазване међуетничким контактима, што није изненађујуће за мултиетнички и мултиконфесионални Банат.

Према очекивањима, услед вишевековног непрекидног контакта карашевског/српског са румунским/влашким живљем, у КГ најјачи је румунски утицај. Истовремено, анализа указује на то да је веома снажан био и словенски (претежно српски и бугарски) утицај у румунском језику. После румунског, немачки утицај је доста изражен али далеко мањег интензитета од румунског, док је утицај других језика – мађарског, турског, грчког – скоро незнатан. Тако, на пример, одсуство турске лексема „креч“, која је загосподарила на српском језичком ареалу, сведочи о томе да је турски утицај на КГ био доста слаб.

7.6. Иако малобројни, облици карашевских кречарских термина потврђују *архаичност* КГ и индикативни су у погледу старине Карашевака у Банату.

Литература

Живојновић, 1907: Ј. Живојновић, Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, LXXXIII, св. 243, фасцикла III, стр. 52-79.

- Николић, 1958: Р. Николић, Привредне прилике. Нови Сад: *Банатске Хере* (Уредио Д-р Мил. С. Филиповић), Војвођански музеј, Посебна издања, I, стр.57-68.
- Радан, 2007: М. Н. Радан, Терминологија ватре у говорима Карашевака. *Timișoara: Probleme de filologie slavă / Вопросы славянской филологии / Проблеми словенске филологије*, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Limbi și Literaturi Slave, XV, Editura Universității de Vest, стр. 429-442.
- Радан, 2015: М. Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ, Београд • Матица српска, Нови Сад, 2015.
- Радан, Ускату 2015б: М. Н. Радан, М-Р. Радан -Ускату, О етничком пореклу карашевске енклаве – стварност и мит. Нови Сад: *Језици и културе у времену и простору*, IV/1, Тематски зборник, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, стр. 87-102 // М. N. Radan, MR.
- Radan Uscatu, The Ethnic Origin of the Karashovean Enclave: Reality and Myth. Novi Sad: *WHERE OUR LANGUAGES AND CULTURES MEET AND MIX: A VIEW FROM SERBIA. Selected Papers from the Research project "Languages and Cultures in Time and Space" (20112019)*, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, 2021, p. 511-538.
- Радан, 2017: М. Н. Радан, Карашевска етничка енклава кроз векове. Од тврдог конзервативизма до наглашене либерализације. Београд: *Село Балкана. Континуитети и промене кроз историју*, Историјски институт Београд, Зборник радова, књ. 34 • Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно, стр. 299-319.
- Радан, Ускату, 2019: Неке позајмљенице у коларској терминологији говора Карашева. Београд: *Наш језик*, L, свеска 2, Институт за српски језик САНУ, стр. 615-626.
- Радан, Ускату 2022: М. Н. Радан, М-Р. Ускату, Карашевски овчарски обичаји некад и сад: од редукције до нестанка овчарских традиција. Београд – Лозница – Тршић: *Савремена српска фолклористика*, XI. Тематски зборник радова. Удружење фолклориста Србије, Београд • Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд • Центар за културу „Вук Караџић“, Лозница • Научно-образовно културни центар „Вук Караџић“, Тршић, стр. 309334
- Цирбус, 1885: Г. Цирбус, Южноунгарскитѣ Българе. II. Характерѣ, нѣрави и обичаи на южноунгарскитѣ Българе, *Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Сръдец*, стр. 31-50.
- Ehrler, 1982: J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Prefață, traducere și note de Costin Feneșan. Timișoara: Editura Facla.
- Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București: Monitorul oficial și Imprimeriile statului IMPRIMERIA NAȚIONALĂ, 1935.

- Sándor, 2021: M. Sándor, *ISTORIA REȘITEI – Oameni și locuri – din vremuri demult uitate* -. Prefață de Ioan Popa. Cuvânt înainte de Mihalik Sándor. Traducere și ediție critică de Dr. Varga Attila.
- [Cluj-Napoca]: Academia Română – Institutul de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca • Primăria Municipiului Reșița, Editura Argonaut.
- Simu, 1939: T. Simu, *Originea crașovenilor. Studiu istoric și etnografic*. Lugoj: Tipografia "Corvin" Lugoj – Strada General Berthelot Nr. 1.

Речници

- ПЕРСЈ: *Приручни етимолошки речник српског језика*, том 1, А-Ј. Београд: Институт за српски језик, Етимолошки одсек. Уредник: академик Александар Лома, аутори: Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Александар Лома и Снежана Петровић, 2023.
- РГЈС: Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*. Врање: Учитељски факултет у Врању, 2014.
- РГСМ: М. Букумирић, *Речник говора северне Метохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 15, 2012.
- РСХКНЈ 1-21: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I-XXI. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959-2019.
- РСХКЈ 1-6: *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I-VI. Нови Сад (• Загреб): Матица српска (• Матица хрватска), 1967-1976.
- РТГ: Љубиша Рајковић. *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво „Лексика“ [2014].
- ЦТР: Р. Стојановић, Црнотравски речник. Београд: *Српски дијалектолошки зборник LVII*, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2010.
- DELР: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Editura SAECULUM I.O. DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București, 1975.
- DNFR: I. Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Извори

- <https://sr.wikipedia.org/sr/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> – Кречарство
- https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%B7%D0%B0%D0%B0%D0%B0%D0%B0%D1%82_%D1%83_%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B0%D1%9A%D1%83 – Кречарски занат у Заплању
- <https://dexonline.ro/#>

Техничке скраћенице

алб. – албански	син. – синоним
буг. – бугарски	сл. – словенски
грч. - грчки	срп. – српски
дем. – деминутив	тур. – турски
итал. – италијански	укр. – украјински
КГ – карашевски говори	хрв. - хрватски
мађ. – мађарски	
нгр. – новогрчки	
оном. – оноματοпеја	
предл. - предлог	
прил. - прилог	
псл. – палеословенски	
прасловенски	
ром. – ромски (цигански)	
рум. – румунски	
рус. – руски	

Mihai N. Radan

WHITEWASHING IN CARAȘOVA– AN EXTINCT CRAFT

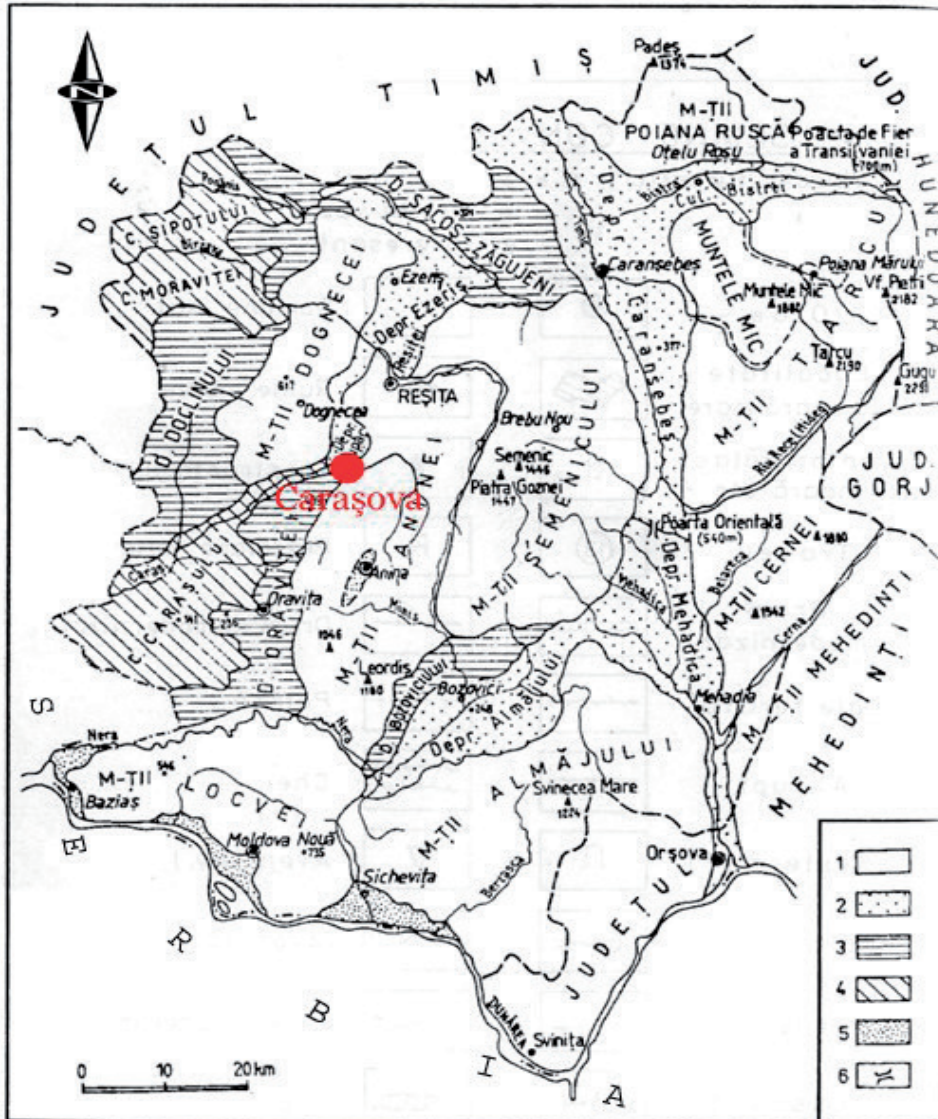
Summary

This paper is the result of a small project which began in the late 20th century about the crafts and occupations practiced by Carașova inhabitants, especially those which were on the verge of extinction or already extinct. In 2015 this research was included in a larger project – *Researching the Culture and History of Serbians in Romania*, carried by the Centre for the Scientific Research of Serbian Culture in Romania. The purpose of this study is to describe the process of producing lime in Carașova, to analyse the etymology of whitewashing terms and to draw some conclusions about the ethnic origin of the Carașova enclave.

Keywords: lime, whitewashing, Carașova, the etymology of whitewashing terms, the ethnic origin of Carașova inhabitants.

Анекси

1. Географски положај Карашева

2. Карашево

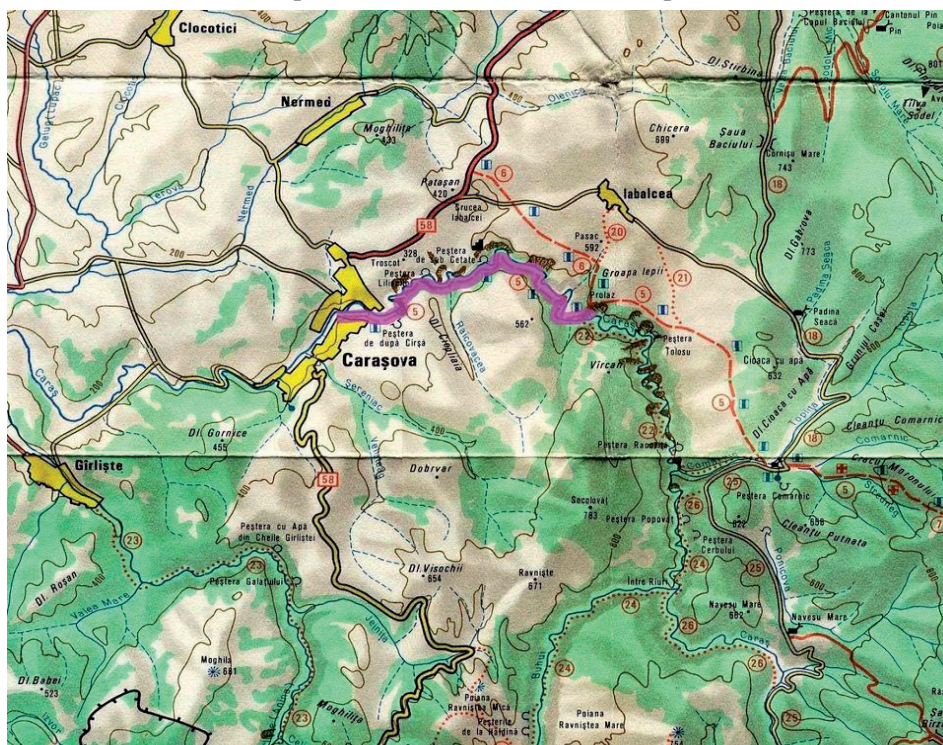

3. Карашево и околна брда

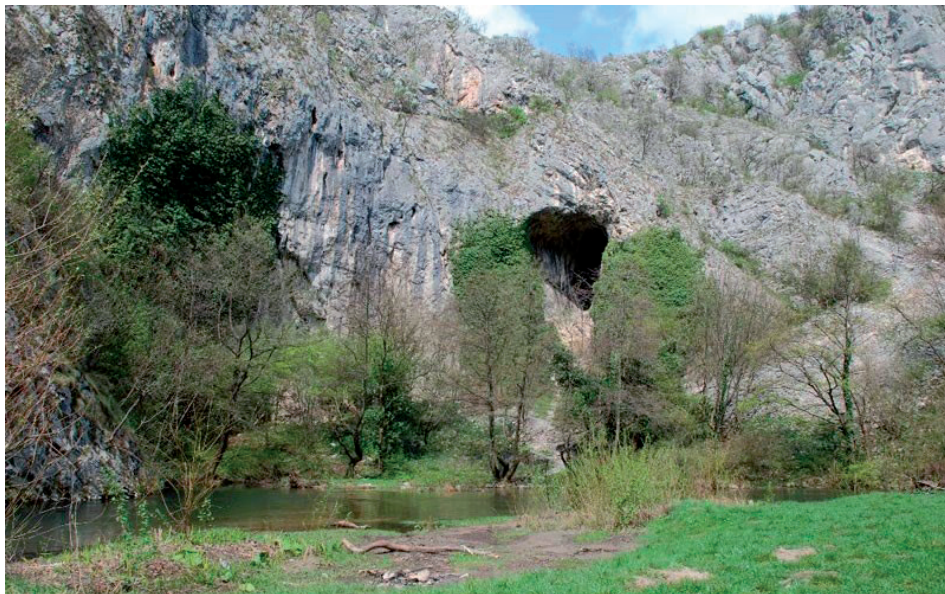

<https://www.pressalert.ro/2018/06/carasova-locul-cu-istore-fascinanta-asezat-intr-unadin-celemai-frumoase-zone-din-banatul-montan-foto/>

4. Карашка долина са Кањоном Караша

5. Улаз у Љиљач'ку пeћ'ку (Пећина Слепих мишева)'

6. Казивачи:

Пётар Сórка (рођ. 1949. године)

Мiљa Б'уркiца /Миљач'а/ (рођ. 1947)

7. Карашевска варніца

ПАСТИРСКЕ ПОСУДЕ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОЈ ЗОНИ НА ТЛУ СРБИЈЕ И РУМУНИЈЕ²

У раду су са лексичко-семантичког аспекта представљене лексичке јединице којима се у говорима призренско-тимочке дијалекатске области именују пастирске посуде. Корпус чине лексеме ексерпирани из теренске грађе, тачније из 39 *Упитника за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије*, чији је аутор Н. Богдановић, и из новоиспитаних пунктова из 2023. године. Један део грађе ексерпиран је из релевантних дијалекатских речника са поменутог дијалекатског подручја. Материјал којим располажемо броји око 120 лексема. Анализиране лексеме распоређене су у две лексичко-семантичке групе: I. Судови пастира и II. Платна за покривање. Циљ рада је да се укаже на лексичко и материјално богатство које лексика пастирског живота и пастирења похрањује у свом систему.

Кључне речи: призренско-тимочка дијалекатска област, пастирска лексика, лексичко-семантичка анализа, пастирске посуде.

Увод

Живот на селу, уз ограничену комуникацију са светом, оставио је за собом векове у којима су се развијала поједина занимања, усавршавале вештине и многи занати, богатио лични удео у свакој делатности. „Такав живот створио је потребу за широким познавањем услова рада, разноврсних радних активности, квалитета рада“ (Богдановић, Милорадовић, 2024: 23).

Међутим, под све већим утицајем модернизације неминовно је да традиционално пастирење постаје део историје. Ишчежавањем многих елемената материјалне и духовне културе, нестаје и богат и значајан лексички фонд којим је човек са села настојао да означи сваку реалију из домена пастирства, тачније све што се под тим појмом поима у комуникацији и традиционалној култури (Савић-Грујић, Савић, 2024: 167).

Вишедеценијским теренским истраживањима, која су одрађена на основу *Упитника за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије*,

¹ sandrasavic0302@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174 године, који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

сакупљена је значајна лексичка грађа за означавање реалија сточарске провинијенције. „Као таква, она представља веродостојан језички корпус погодан за даља лингвистичка истраживања, али и драгоцен материјал у коме је похрањено сведочанство једног вида материјалне културе у пастирским пределима југоисточне Србије“ (Савић-Грујић, 2020: 168).

Предмет анализе овог рада су лексичке јединице којима се у говорима призренско-тимочке дијалекатске области именују пастирске посуде. Корпус чине лексеме ексцерпирани из теренске грађе, односно из 50 пунктова у којима је похрањена богата грађа истраживаног језичког простора.³ Материјал прикупљен упитницима у наведеним пунктовма допуњен је подацима из дијалекатских речника призренско-тимочке дијалекатске области. Циљ рада је да се издвојеним номинационим јединицама укаже на лексичко и материјално богатство из домена пастирења.

Грађа прикупљена на терену броји нешто више од 120 лексичких јединица којима се на подручју призренско-тимочке дијалекатске области означавају пастирске посуде и платна за покривање.

Анализа грађе

Према речима Г. Штрбац и С. Штрбац (2019: 16), лексика којом се именују реалије из домена традиционалне културе становања део је нематеријалне културе једног народа, а самим тим представља и важан предмет истраживања многих научних дисциплина. „Тематски повезана у једну целину, у овом случају обједињена темом куће и покућства, она пружа увид у многе значајне аспекте језика, у првом делу у његову структуру, с наглашеном етимолошком компонентом, али и у његову семантичку позадину, у принципе семантичке организације и систематизације речи“ (Штрбац, Штрбац, 2019: 16).

Организација живота на одређеном терену условљена је многим екстралингвистичким факторима, као што су географско подручје, клима, становништво и др., што се, свакако, одражава и на лексички систем тог подручја. Поред поменутих фактора, на језичку слику неког подручја утичу и економски развој, међујезички контакти, сама конфигурација терена која омогућава (или не омогућава) лако кретање становништва (Вуковић, 2000: 125).

Пастирска лексика призренско-тимочких говора подробно је анализирана и представљена у зборнику *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*, те је овај рад мали допринос целокупном систему пастирске лексике, с акцентом на лексичке јединице којима се именују традиционалне по-

³ Детаљан списак пунктова, као и теренских обрађивача, налази се у зборнику *Пастирска лексика призренско-тимочких говора* (2024: 16–17). Редослед пунктова који је унапред утврђен коришћен је и у овом раду.

суде коришћене у пастирству, како у примарним оквирима, тако и у секундарним оквирима.

Полазећи од унапред утврђених метода, као што су класификациона, аналитичка, дескриптивна, компаративна и корпусна, анализирани лексеме распоређене су у две лексичко-семантичке групе: I. Судови пастира и II. Платна за покривање.⁴

I. Судови пастира

У оквиру лексичко-семантичке групе I. Судови пастира, на основу ужих значењских сема, издвојиле су се три подгрупе: I. 1. *Судови за ношење воде*, I. 2. *Судови за чување сира* и I. 3. *Судови за спремање хлеба*.

I. 1. Судови за ношење воде

Анализирани корпус обухвата 19 лексичких јединица (укључујући акценатске, фонетске и творбене варијанте) са значењем 'суд у којем пастири носе воду'. У теренској грађи широм призренско-тимочке дијалекатске области забележене су лексеме *тѝква* (1–3, 5, 7, 17, 23, Св) и њен деминутивни облик *тѝквица* (20, 22), којима се лексикализује поменуто значење.

Поред ове лексеме, на терену сврљишко-заплањског и призренско-јужноморавског говора велику фреквентност у употреби забележила је лексичка јединица *лѝјка* (16, 18, 22, 25, 27, 30–31, 34, 38, 44–45).⁵ Лексичка јединица *лѝјка* присутна је и у говору Свиничана на тлу Румуније.

На терену је у већем броју пунктова регистровано неколико акценатских и творбених варијанти лексеме *чѝтура* (21, 35, 38, 40). У питању су деминутивни облици *чѝтурица* (8, 12, 14, 19, 32–33, 41, 43–44), који су забележени у сва три дијалекта призренско-тимочке дијалекатске области, затим *чутѝрица* (26, 28) и *чутурица* (37).⁶

Лексичка јединица *чѝтура*, осим значења 'дрвена ступа, аван' и 'суд за ракију' (Стојановић, 2010: 1031), на терену призренско-тимочке дијалекатске области поседује и сему којом се указује на карактерне особине – 'приглупа особа' (Стојановић, 2010: 1031), 'празна глава' (Златановић, 1998: 463; Ћирић, 2018: 1137), или се њоме фигуративно и пејоративно именује глава као део тела (Јовановић, 2004: 677; Жугић, 2005: 444; Динић, 2008: 898).

⁴ У *Упитнику за прикупљање сточарске лексике* питања на основу којих су се издвојиле поменуте лексичко-семантичке групе налазе се у распону од 713. до 721. (у старом *Упитнику* су од 724. до 731. питања).

⁵ У појединим пунктовима призренско-тимочког дијалекта на тлу Косова и Метохије забележени су називи којима се именује посуда за воду направљена од тикве – *додолѝјка*, *лѝјка*, *поцѝпка* и *цѝпка*. Прве две лексеме мотивисане су називом биљке, док су остали називи мотивисани радњом, тј. посредством глагола *цѝпети* (Реѝић, 2022: 105).

⁶ Бавећи се романизмима у сточарској лексици југоисточне Србије, Н. Јовић (2023: 85) истиче да се у више пунктова јавља реч *чѝтурица* која је балкански латинизам.

Значење 'суд у којем пастири носе воду' на призренско-тимочком терену реализовано је и лексемом *буклија* (7, 11–12, 29, 42, 47). У два пункта са терена бележимо и лексичку јединицу *чаџа* (4, 10), а само у једном *влаџа* (19). Као појединачна именовања, у материјалу којим располажемо регистровани су и облици *ведрица* (43), *врџ* (27), *врчва* (28), *таџ* (15), *товариџе* (24), *тестија* (28), *тестика* (28), *тестиче* (28) и *иџиџе* (36).⁷

У речницима су потврђене и лексеме *канџа*, којом се именује већи земљани суд за воду с једним отвором (Златановић 1998: 165; Жугић 2005: 152), и *канџе* у значењу 'земљани суд за воду са два отвора' (Златановић, 1998: 165).⁸

Са значењем 'суд облика овалног бурета у којем пастир доноси воду на бачију' издвојиле су се 23 номинационе јединице. На истраживаном терену најзаступљенија је лексема *вучија* (4, 8, 10, 14, 45), која је забележена у пет пунктова широм призренско-тимочке дијалекатске области. Са реализацијом у пет пунктова, на терену фигурира назив *бџквица* (1, 11, 22–23), као и фонетска варијанта *баквица* (27).⁹ У три пункта на истраживаној територији бележимо именовање *товарија* (7, 14–15). Као синоними, на терену су присутни називи *буре* (43–44) и *каџе* (34, 44), које налазимо у по два пункта на призренско-јужноморавском терену.

На подручју говора Лужнице лексичком јединицом *товарија* именује се округао плоснат дрвени суд за течност запремине до 10 литара погодан да се товари на самар (Ћирић, 2018: 1026), чиме се указује на саму мотивисаност назива. У црнотравском говору и на терену тимочког говора, овом лексемом означава се буре за воду које се носи на коњу или магарцу (Динић, 2008: 814; Стојановић, 2010: 925). Слично значење налазимо и у Пироту (Златковић, 2014 II: 480).

У речницима са призренско-тимочке дијалекатске области сусрећемо лексему *каџе* уз коју, углавном, стоји квалификатив да се њоме именује деминутивни облик од *каџа* (Стојановић, 2010: 358; Кожељац, 2014: 215; Златковић, 2014 I: 371), односно дрвени суд мањи од каџе (Ћирић, 2018: 366). На терену говора Лужнице фигурира лексема *каџа* којом се означава већи дрвени суд отворен са горње стране (Ћирић, 2018: 365). У говору Алексиначког Поморавља наилазимо на нешто другачије значење лексичке

⁷ На територији Војводине за именовање посуда за воду и судова за алкохолна пића лексемама које потичу из немачког језика углавном се именују реалије које су касно постале део наше материјалне културе (попут лексема *флаџа*, *шоља* и др.). Турцизама на овом подручју знатно је мање и њима се означавају оне реалије које везујемо за дубљу прошлост (као што су називи *тестија*, *чутура* и сл.) (Вуковић, 2000: 131).

⁸ На терену тимочког говора лексемом *канџа*, између осталог, означава се и глеђосани земљани бокал за вино (Динић, 2008: 322). Уп. лексичку јединицу *канатлџк* која са на југу Србије употребљава у значењу 'место у дому где су крчази' (Златановић, 2011: 207).

⁹ Лексема *баквица*, којом се именује посуда за воду, забележена је и у Вуковом *Рјечнику* (Радовановић, Аксић, 2015: 174).

јединице *ка́ца* 'већи чабар (и до 300 литара), за купус или комуноу' (Богдано-вић, Радоман Цветићанин, 2022: 157).

Поред ових лексема, на целокупном простору призренско-тимочке дијалекатске области похрањен је у говору испитаника велики број појединачних именовања: *бакáл* (36), *бакрáч* (32), *ба́кречи* (16), *балóн* (40), *брда́к* (35), *ведро́* (16), *канáче* (33), *ко́фа* (40), *сто́мна* (35), *тести́ја* (41), *тести́чки* (41), *ча́бар* (20), *чамбу́ре* (24),¹⁰ *чибан* (19), *чибу́к* (17). Синтагматски спој *сто́вне пого́лемо* (26) присутан је у једном пункту на јужноморавском терену.

У Свиници није забележена ниједна лексема са поменутиим значењем.

I. 2. Судови за чување сира

У лексичко-семантичкој подгрупи *Судови за чување сира* на основу двеју сема издвојили су се називи којима се лексикализује значење 'дрвени суд у којем се чува сир' и 'дрвени суд у којем се носи сир на дневни оброк'.¹¹

У оквиру првог значењског низа 'дрвени суд у којем се чува сир' велику заступљеност на истраживаном терену потврдиле су фонетске и творбене варијанте лексеме *чаба́р* (16–18, 27, 29, 31, 40, 45–46). Поред поменуте, издвајамо и лексичке јединице *ча́бар* (47),¹² *чаба́р* (1, 4, 10, 19, 35), *чабор* (34), *чеба́р* (3, 16, 21), *чеба́р* (5, 7, 11, 22–23), *чебре́* (2), *чабри́к* (29) и деминутивни облик *чабри́ца* (8, 14, 33, 42).

Осим наведених, на терену су забележене и номинационе јединице *каче́* (12, 15, 26, 28), *ка́че* (29–30, 32, 38–39, 41), *ка́ца* (36–37, 43–44), *ка́чица* (39), *бу́ре* (41) и *застру́зи* (20). На територији призренско-јужноморавског дијалекта посведочене су и двочлане синтагме *бу́ре дрвено́* (24) и *си́рно каче́* (25).

У области Свинице забележена је лексема *чеба́р*. Поменута номинациона јединица у тимочком говору именује дрвени суд шири при дну или при врху, са двама ушицама, чабар (Динић, 2008: 887). У овој говорној и географској области *чеба́р* се није користио само за чување сира, већ је имао ширу намену – *У еда́н чеба́р смо тури́ли зе́ље, а у еда́н пипе́р*.

Речнички материјал потврђује постојање лексеме *чаба́р* са значењем 'полулоптасто издубљен дрвени суд (са ушицама) разноврсне величине и

¹⁰ Уп. лексичку јединицу *чамбу́ра* којом се на подручју тимочког говора упућује на лексему *чабу́ра* у значењу 'извор у који је постављено шупље дебло, па се вода одозго захвата' (Динић, 2008: 884, 885).

¹¹ Млеко и мелчни производи, пре свега сир, имали су велики егзистенцијални значај у исхрани наших сточара у прошлости. Прерада млека била је неизоставни део свакодневног живота пастира и осталих становника планинских крајева (Симић, 2024: 148). О лексички млека и прераде млека у говорима призренско-тимочког дијалекатског подручја в. више код Симић 2024.

¹² Лексичку јединицу *чабар* препознајемо и на терену Ваљевске Подгорине којом се именује посуда за млечне производе. Осим лексеме *чабар*, забележен је на поменутом подручју и деминутивни лик *чабрић* (Штрбац, Штрбац, 2019: 22).

намене, чабар' (Златковић, 2014 II: 564), односно *чабр* 'дрвена посуда шири при дну са два дужим наспрамним дугама при врху које служе као ушице (дршке)' (Ћирић, 2018: 1120). На простору говора Црне Траве фигурира фонетски облик *чабар* 'дрвени суд који захвата око десет килограма' (Стојановић, 2010: 1015). У Алексиначком Поморављу нешто је шири спектар намене реалије *чабар* – то је дрвени суд (од дуга) за чување сира, туршије, киселог купуса или смештај комине за ракију, или чега другог (Богдановић, Цветићанин, 2022: 343). С друге стране, у говору јабланичког краја лексемом *чабрица* именује се мала дрвена посуда у коју се слива ракија приликом печења' (Жутић, 2005: 435).

Мања семантичка скупина односи се на лексеме којима се лексикализује значење 'дрвени суд у којем се носи сир на дневни оброк'. На терену је у највећем броју пунктова регистрован лик *заструг* (1, 5, 11, 16–18, 21, 25, 27, 29–30, 32, 35, 40, 45), као и множински облик *заструзи* (2, 7, 9, 16–19, 21–25, 45).

У теренској грађи са истим значењем фигурирају акценатска, фонетска и творбена именовања, као што су *заструси* (4, 10, 12, 15), *заструг* (14), *заструк* (36) и *заструичичи* (4).

Поменуто именовање *заструг* налази се и у великом броју речника са призренско-тимочке дијалекатске области (Динић, 2008: 238; Стојановић, 2010: 268; Златковић, 2014 I: 283; Ћирић, 2018: 257). На подручју тимочког говора присутна је лесема *заструице* којом се лексикализује и значење 'мали дрвени сланик са поклопцем' (Кожељац, 2014: 156).

У два призренско-јужноморавска пункта потврђена су именовања *каленче* (43–44) и *каленица* (44). У говору јабланичког краја фигурирају и називи *каленица*, и деминутивни облици *каленче* и *каленченце*, којима се лексикализује значење 'земљана здела, чинија', али се не истиче сема намене (Жутић, 2005: 151).

Теренска грађа у вези са именовањем дрвеног суда у којем се носи сир препознаје и неколико појединачних именовања, као што су *ваганче* (43), *врг* (12), *заклопка* (39), *качица* (38) и *чорбалук* (41).

Материјал који је забележен у Свиници не региструје ниједну лексичку јединицу којом се именује наведена реалија.

I. 3. Судови за спремање хлеба.

Широм призренско-тимочке дијалекатске области за именовање суда у којем се спрема тесто за хлеб употребљавају се фонетски облици лексеме *наћве* (18, 21, 27–29, 32, 39–44, 46–47). Поред поменутог облика, на терену фигурирају и називи *наћве* (36), *наћви* (17, 26), *наћви* (19), *наћве* (35) и *наћви* (1–2, 4–5, 10).

У синонимном значењу на испитиваном терену присутна су и именовања *текме* (22, 25),¹³ *тёкме* (30) и *тектне* (4, 15). У једном броју речника

¹³ Интересантно је напоменути да се лексемама *текме* и *тектне* на територији тимочког говора означава корито од дасака са ручицама за пренос или прављење и држање малтера приликом

потврђена је поменута номинациона јединица са значењем 'дрвени сандук у коме се меси и чува хлеб' (Јовановић, 2004: 639; Златковић, 2014 II: 475; Ћирић, 2018: 1017).

Теренска грађа у тимочко-лужничкој области похрањује и назив *копања* (4, 7–8, 10, 12). У неколико пунктова са целог призренско-тимочког терена забележена је и номинациона јединица *ка̀рлица*¹⁴ (11, 20, 23, 28, 31). Поменута лексема присутна је и у говору Свиничана.

Материјал којим располажемо указује нам на то да се у по једном тимочко-лужничком и сврљишко-заплањском пункту јавља и именовање *коруба* (14, 22), а у два призренско-јужноморавска пункта и назив *ва̀нгла* (33, 38). Са по једном реализацијом забележене су лексеме *корупка* (34) и *ко̀рица* (45).

У речницима је, међу поменутим именовањима, издвојена и лексичка јединица *ковчаг* којом се у говору Лужнице именује дрвени сандук за мешење теста и чување хлеба (Ћирић, 2018: 382).

У оквиру ове семантичке подгрупе, а на основу значењске семе 'земљани суд у којем се пече хлеб', издвајају се називи *црепња* (1–5, 7–8, 10–12, 14–15, 19–20, 23–26, 39) и *црепуља* (4, 16–18, 21, 25, 27–34, 37–38, 40–47), који су присутни на терену широм призренско-тимочке дијалекатске области. На терену су заступљене и акценатске и фонетске варијанте *црепња* (22) и *ц̣репња* (7), и то у једном сврљишко-заплањском и једном тимочко-лужничком пункту.

У два пункта на територији призренско-јужноморавских говора фигурира именовање *по̀дница* (35–36).

У једном тимочко-лужничком пункту присутна је лексичка јединица *вурља* (8), док се лексеме *грнџ* (38) и *ђувек* (44) могу чути на самом југу српског говорног подручја.

У Свиници, тимочко-лужничком пункту на тлу Румуније, није забележена ниједна лексема са поменутим значењем.

Лексичко-семантичкој подгрупи *Судови за спремање хлеба* припадају и лексичке јединице којима се репрезентује значење 'лимени поклопац за црепуљу'. За означавање ове посуде у највећем броју пунктова забележена је лексема *вришњик* (21–25, 30, 32–33, 39, 42, 45) и многе њене фонетске и акценатске реализације. На терену тимочко-лужничког говора фигурира и

градње (Динић, 2008: 807, 808). Са истим значењем, ова лексичка јединица присутна је и у говорима југа Србије (Златановић, 1998: 400), јабланичког (Жугић, 2005: 387) и црнотравског краја (Стојановић, 2010: 920), као и у селу Каменица код Ниша (Јовановић, 2004: 639). На подручју пиротског говора заступљена је лексема *текне* са поменутим значењем (Златковић, 2014 II: 475).

Лексема *текме* потиче од турског *текне* чије значење није уско спецификовано, те се овим називом означава корито (Шкаљић, 1966: 607).

¹⁴ У говору јужне Србије лексема *ка̀рлица* може да означава и дрвену посуду за крмљење говеда (Златановић, 1998: 169).

лексема *вр̑иња̑к* (1–2, 4–5, 7–8, 12). Номинационе јединице *вр̑и̑ци̑к* (26) и *вр̑и̑ни̑к* (35, 43–44) део су лексичког система призренско-јужноморавских говора. На целокупној територији призренско-тимочке дијалекатске области регистроване су фонетске варијанте *вр̑и̑ник* (14–15, 36, 46) и *вр̑и̑њи̑к* (20).

Без акценатског обележја су лексеме *вр̑иња̑к* (10–11, 19), *вр̑и̑њи̑к* (28–29, 31, 34 и *вр̑и̑ник* (37–38).

У синонимном значењу у говорима сврљишко-заплањског и призренско-јужноморавског дијалекта сема 'лимени поклопац за црепуљу' реализована је лексемом *сач* (16–18, 27, 40–42, 47).

Стању на терену кореспондира стање у речницима (Жугић, 2005: 434; Динић, 2008: 881; Стојановић, 2010: 1011; Златковић, 2014 II: 559; Ћирић, 2018: 1117). Речнички материјал доноси и потврде за номинациону јединицу *вр̑и̑ни̑к* којом се лексикализује значење 'гвоздени поклопац испод кога се пече хлеб у црепуљи, сач' (Јовановић, 2004: 364; Ћирић, 2018: 104). Забележене су акценатске и фонетске варијанте *вр̑и̑њи̑к* (Жугић, 2005: 48; Стојановић, 2010: 118), *вр̑и̑ник* (Златковић, 2014 I: 98), *вр̑и̑ња̑к* (Динић, 2008: 88). На подручју југа Србије посведочена је лексичка јединица *сач* у већ поменутом значењу (Златановић, 1998: 358).

У Свиници, једном од пунктова тимочко-лужничког дијалеката и у једном призренско-јужноморавском пункту забележена је лексема *тџст* (48, СВ).

II. Платна за покривање

У оквиру ове лексичко-семантичке групе налазе се лексичке јединице којима се означавају платна и крпе за прекривање хлеба и брисање црепуље. Управо су се на основу тих сема издвојила два значењска низа.

За именовање комада платна којим се прекрива или умотава хлеб шиrom призренско-тимочког говорног подручја употребљава се лексема *месџа̑* (1–2, 4–5, 7–8, 12, 14–17, 20, 22–26, 35–36). У три пункта поменута номинациона јединица нема акценатско обележје (10, 19, 37). У једном пункту са сврљишко-заплањског терена забележена је лексема *месџа̑ка* (21), док је у једном призренско-јужноморавском селу регистрована лексема *месџа̑ља* (27). Изведеница *мешџа̑јник* фигурира у само једном пункту истраживане области (18).

Речнички материјал, осим лексеме *месџа̑*, којом се лексикализује значење 'комад платна од конопље којим се покрива умешено хлебно тесто да не укисне', односно 'платно, обично пртено, за ређање хлебова при обликовању и за њихово покривање после печења, крпа за хлеб' (Живковић, 1987: 83; Златановић, 1998: 228; Јовановић, 2004: 467; Динић, 2008: 48;¹⁵

¹⁵ У тимочком говору лексема *месџа̑* се, осим у поменутом, употребљава и у значењу 'старинска женска капа од платна украшена чиодама, новчићима, дукатима и другим

Златковић, 2014 I: 451; Ћирић, 2018: 461), доноси и деминутивне изведенице *месџка* и *месџче* (Златановић, 1998: 228).

За именовање платна којим се прекрива хлеб широм призренско-јужноморавског говорног подручја употребљава се лексичка јединица *цедило* (31, 33–34, 38–39, 43–44). У множинском облику *цедила* (32) регистрована је у једном пункту са истог терена.

У само четири пункта са призренско-тимочке дијалекатске области бележи се номинациона јединица *пешкѝр* (11, 19, 42, 47).

Семом намене да се хлеб покрије, подстакнута су именовања *покривалка* (28) и *покривало* (29–30). Овом значењском низу придружени су и називи *крпа* (40, 42) и *канџавац* (45–46),¹⁶ који фигурирају на терену призренско-јужноморавских говора.

Теренска грађа доноси и појединачне лексичке јединице којима се лексикализује значење 'комад платна за прекривање или умотавање хлеба'. Са по једном реализацијом забележени су називи *оџег* (17) у сврљишко-заплањском дијалекту, *баишчѝлук* (41) и *стѝлњак* (42) на призренско-јужноморавском говорном подручју, док се у Свиници, једном од пунктова тимочко-лужничког дијалекта, региструје именовање *завијџач*.¹⁷

У вези са именовањем комада крпе којим се брише црепуља на терену призренско-тимочке дијалекатске области у највећем броју пунктова забележена је лексема *пачџвра* (1, 4, 7–8, 10–12, 14–23, 25, 27–35, 38–40, 46–47).

Лексема *пачџвра* се у говору призренско-тимочке дијалекатске области употребљава и метафорично, да означи оног који ништа не значи, који се ни за шта не пита (Ћирић, 2018: 664), као и прљаву, нечисту и неуредну особу (Жугић, 2005: 265, Стојановић, 2010: 634) и особу поганог језика (Златковић, 2014 II: 107).

У три тимочко-лужничка пункта и у једном на призренско-јужноморавском терену регистрована је лексичка јединица *утирка* (2, 5, 13, 45). У речничком материјалу је, осим поменутог, потврђено и фигуративно значење 'неуредна и прљава жена' (Динић, 2008: 868). На простору тимочког говора бележи се и деминутивни облик *утѝрчица* у значењу 'мала пачавра' (Кожељац, 2014: 594).

Додатна спецификација намене, да се крпа користи за брисање црепуље, садржана је у називу *црепњџрка* (24), који фигурира у једном сврљиш-

украсним предметима, старо оглавље из народне ношње'. Овом лексемом означава се и старинска предња кецеља од једне поле (Динић, 2008: 408).

¹⁶ У селима средачке области јавља се лексема *канџавац* којом се именује платно за умотавање печеног хлеба. У осталим местима призренско-јужноморавских говора на тлу Косова и Метохије користи се у сврху било која крпа (Реџић, 2022: 100).

¹⁷ Семом намене да се нешто увије, обмота, мотивисано је и именовање комада коже којим су пастири обмотавали ноге по хладном времену, те су широм ареала забележени називи са мотивним глаголом *завити*: *завијџачи* (2, 29), *завијџличичи* (7), *зајевџачи* (36) (Савић-Грујић, Савић, 2024: 175).

ко-заплањском пункту. На терену призренско-јужноморавских говора познато је и именовање *подничарка* (33, 36–37, 39), са истом творбеном мотивацијом као у претходом називу, с обзиром на то да се лексемом *подница* у говору југа Србије именује црепуља (Златановић, 1998: 299).

Поменућемо и номинациону јединицу *крпа* (26–27) присутну у призренско-јужноморавском дијалекту, тачније у два пункта са овог терена.

Материјал који је забележен у Свиници не доноси ниједну лексему којом би се именовала крпа за брисање црепуље.

На подручју говора Лужнице присутна је и лексичка јединица *помитка*. Овом лексемом именује се крпа везана на дугачку мотку којом се мете пепео у фуруни за печење хлеба (Ћирић, 2018: 730). Издвојићемо и назив *ометач* са значањем 'крпа на дугом штапу којом се мете напаљена фуруна пре убацивања хлеба' (Ћирић, 2018: 612).

Закључак

Корпус којим смо располагали, базиран на грађи ексцерпираној из теренских упитника, допуњеној речничким материјалом са призренско-тимочког говорног подручја, одраз је пастирског живота становништва истраживане географске и језичке територије. Анализираним лексичким јединицама указано је на све битне реалије које се односе на судове и платна пастира. Ова лексичка групација назвања, иако не указује уско на пастирење, њихов начин живота и производе њиховог рада, добрим делом осликава контекст у којем је сваки пастир обитавао и наглашава значај воде и хране у култури исхране простора који је овом приликом истраживан.

Грађа којом смо се бавили броји преко 120 лексичких јединица којима се у говорима призренско-тимочке дијалекатске области именују пастирске посуде. Анализиране лексеме у овом раду распоређене су у две лексичко-семантичке групе, и то I. *Судови пастира* и II. *Платна за покривање*. У оквиру прве лексичко-семантичке групе Судови пастира, на основу ужих значењских сема, издвојили смо три подгрупе: I. 1. *Судови за ношење воде*, I. 2. *Судови за чување сира* и I. 3. *Судови за спремање хлеба*. У другој лексичко-семантичкој групи, на основу значењских сема да ли се номинационом јединицом именују платна за покривање хлеба или крпе за брисање црепуље, материјал је разврстан у две уже подгрупе.

Семантичка подгрупа *Судови за ношење воде* садржи 19 номинационих јединица, као што су *тиква*, *лејка*, *буклија* и др., а које су се издвојиле као најбројније на истраживаном језичком простору. Велика фреквентност у употреби потврђена је код лексеме *чабар* (са својим фонетским и творбеним варијантама) у оквиру значењске подгрупе *Судови за чување сира*. Широм призренско-тимочке дијалекатске области употребљава се лексичка

јединица *наћве* за именовање суда у којем се спрема тесто, док је за именовање реалије у којој се пече хлеб највише у употреби назив *црепња*.

У лексичко-семантичкој групи П. *Платна за покривање* на основу ужих значењских сема издвојили смо две подгрупе, и то платна и крпе за прекривање хлеба и крпе за брисање црепуље. У најфреквентнијој употреби нашла се лексичка јединица *месџ* којом се именује комад платна за умотавање или прекривање хлеба. Крпа којом се брише црепуља широм призренско-тимочке дијалекатске области најчешће се именује лексемом *пачџвра*, која има и широк спектар метафоричне употребе.

Овим истраживањем покушали смо да са још једног аспекта осветлимо лексику пастирења, и на тај начин допринесемо бољем сагледавању слике живота наших предака и неколицине прегалаца који и данас истрајавају на планинама бавећи се пастирством у тешким и суровим условима садашњице.

Литература

- Богдановић, Милорадовић, 2024: Н. Богдановић, С. Милорадовић, Основне поставке научноистраживачког пројекта Пастирска лексика призренско-тимочких говора, у: *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*. Ниш: САНУ огранак у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, 21–41.
- Вуковић, 2000: Г. Вуковић, Туђице у терминологији куће и покућства. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 125–136.
- Јовић, 2023: Н. Јовић, Романизми у сточарској лексици југоисточне Србије. Темишвар – Ниш: *Исходишта*, 9, 77–91.
- Радовановић, Аксић, 2015: Д. Радовановић, Н. Аксић, Терминологија куће и покућства у Вуковом Рјечнику (1852), у: *Српски језик, књижевност и уметност, књига 1 Српски језик – од Вука до данас*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 171–177.
- Реџић, 2022: Е. Реџић, *Терминологија куће и покућства у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на простору Косова и Метохије*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (одбрањена докторска дисертација).
- Савић-Грујић, 2020: А. Савић-Грујић, Сточно звоно на ареалу југоисточне Србије, у: *Наука без граница*, III. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 167–183.
- Савић-Грујић, Савић 2024: А. Савић-Грујић, С. Савић, Одећа и обућа пастира у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, у: *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*. Ниш: САНУ огранак у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, 167–182.
- Симић, 2024: З. Симић, Лексика млека и прераде млека у призренско-тимочким

говорима, у: *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*. Ниш: САНУ огранак у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, 147–165.

Шкаљић, 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Штрбац, Штрбац, 2019: Г. Штрбац, С. Штрбац, Терминологија куће и покућства у Ваљевској Подгорини. Косовска Митровица: *Зборник радова Филозофског факултета*, XLIX/2, 15–24.

Извори

Богдановић, Радоман Цветићанин, 2022: Н. Богдановић, М. Радоман Цветићанин. *Речник Алексиначког Поморавља*. Алексинац: Центар за културу и уметност Алексинац.

Динић, 2008: Ј. Динић. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Златановић, 1998: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет.

Златановић, 2011: М. Златановић. *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора.

Златковић, 2014: Д. Златковић, *Речник пиротског говора I–II*. Београд: Службени гласник.

Живковић, 1987: Н. Живковић, *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља.

Жугић, 2005: Р. Жугић. Речник говора јабланичког краја. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 1–470.

Јовановић, 2004: В. Јовановић, Речник села Каменице код Ниша. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 313–688.

Кожељац, 2014: Љ. Рајковић Кожељац, *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.

Стојановић, 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, 9–1060.

Тирић, 2018: Љ. Тирић, Речник говора Лужнице. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXV, 1–1166.

Sandra Savić

SHEPHERD DISHES IN THE PRIZREN-TIMOK POINTS IN SERBIA AND ROMANIA

Summary

From a lexical-semantic point of view, the paper describes how dishes used by shepherds were named in the Prizren-Timok dialect area. The corpus consists of nominative units extracted from materials acquired on the field and from relevant dialect dictionaries. Recorded lexical units are described according to semantic

qualifications that were confirmed in dictionaries and on the field, and then viewed within semantic groups established on the basis of dominant meaning components. Therefore, the analyzed lexemes are divided into two lexical-semantic groups: I Shepherd dishes and II Covering Cloths. The aim of this work is to present the selected lexical units in the entire Prizren-Timok area, with a special emphasis on the state of the languages in Romania.

Keywords: Prizren-Timok dialect area, semantic qualification, lexical-semantic groups, Serbia, Romania.

ПОДАЦИ СА МАРГИНА АНТРОПОЛОШКО-ЛИНГВИСТИЧКОГ ИСТРАЖИВАЊА БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ: ШКОЛСТВО КРАЈЕМ 19. ВЕКА

Рад полази од постојећих објављених историјских података о српским основним школама у Банатској Црној Гори, односно у насељима Петрово Село (рум. Petrovaselo), Станчево (рум. Stanciova), Лукаревац (рум. Lucareț), Краљевац (рум. Cralovăț) и Хрњаково (рум. Herneasova) током друге половине 19. века. За обликовање слике о стању школства у овим насељима коришћени су подаци из специјализованих часописа *Школски Лист* (излазио у периоду 1858–1901) и *Српски Сион* (излазио у периоду 1891–1907) који су повремено објављивали различите вести о српским школама у данашњем румунском Банату. На основу предвиђених новчаних и других припадљивости осветљавају се услови живота и рада учитеља, као и подршка њиховом раду од стране неколицине добротвора. Поименично се наводе прве учитељице запослене у овим школама.

Кључне речи: Срби у Румунији, Банат, Банатска Црна Гора, историја школства, педагошка штампа, Школски Лист, Српски Сион

Резултати обимних тимских теренских истраживања Банатске Црне Горе и града Рекаша, обављених у периоду 2018–2019. године, оријентисаних у правцу савремене антрополошке лингвистике и фолклористике, до данас су само делимично објављени (Сикимић 2019 и 2023), део снимљене видео грађе је монтиран и постављен на страницу *Теренска истраживања* на платформи Youtube. Са друге стране, постоји обимна и врло релевантна дијалектолошка литература³ из Банатске Црне Горе. У другим хуманистичким дисциплинама постоји прилична диспропорција: етнолошка грађа је оскудна⁴, а једина монографија која обухвата историјат свих насеља, фолклор, етнографију и делове ономастике објављена је давне 1984. године у складу са владајућим издавачким моделима у Румунији у доба комунизма.⁵

¹ biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

² Овај прилог је резултат рада на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

³ Искрпна библиографија дијалектолошких радова о говорима Банатске Црне Горе објављена је у студији: Аксић, 2022, у делу посвећеном лингвистици (168–186).

⁴ Уп. Ивановић Баришић, Трубарац Матић, Богдановић, 2022. Етнографски подаци из студије монаха Пантелејмона Дошена (Дошен, 1970), односе се на почетак 20. века.

⁵ Перицац, Перицац, Поповић, 1984.

За разумевање историје свакодневног живота и разумевање података добијених актуелним теренским интервјуима, били су потребни алтернативни извори, пре свега архивска грађа и стари часописи⁶ и новине. Будући да грађа прикупљена из српске периодике 19. века садржи важне информације и о Србима у Хрњакову тога доба, овај прилог укључује и ово насеље уз данас преосталу групу од четири насеља Банатске Црне Горе: Петрово Село, Станчево, Краљевац и Лукаревац.

Историچار Љубивоје Церовић пружа два историјска пресека о становништву Банатске Црне Горе у 19. веку користећи аустријски попис из 1854. године и аустроугарски из 1900. Према попису из 1854. Станчево је имало 918 становника, углавном Срба, а 1900. године 1104 становника, од тога 1020 Срба. Петрово Село је 1854. имало 884 становника, углавном Срба, а 1900. године 808 становника, само Срба. Краљевац је 1854. имао 828 становника, углавном Срба, а 1900. године 827 становника – само Срба. Лукаревац је на попису 1854. имао 355 становника, од тога 311 Срба, а на попису 1900. године 607 становника, од тога 362 Србина, остали су Румуни и Мађари. На попису 1854. године Хрњаково је имало 1082 становника, од тога Срба 1004, на попису 1900 било 1360 становника од тога 1020 Срба, остали су били Немци, Мађари и Словаци. После 1909. године српска црквена општина у Хрњакову припојена је Арадској епархији Румунске митрополије па се на пописима више не појављују Срби (Церовић, 1997, 488–490).

Српско школство у Банатској Црној Гори

Монографија Душана Сабљића посвећена је српском школству у Румунији у периоду 1919–1989, али садржи сумарне прегледе стања школа у провинцијалном Банату и Банатској војној граници (Сабљић, 1996, 10–14). По правилу, локалне монографије насеља садрже посебна поглавља о историји школства, као, на пример, у Свиници⁷, Дињашу⁸, Чакову⁹, Великом Семиклушу¹⁰, Великом Семпе-

⁶ За контекстуализацију грађанске здравнице у Банату, коришћени су подаци из темишварског „Гласника” који је излазио у Румунији у међуратном периоду, уп. Сикимић 2023а.

⁷ Кратке информације о школи у Свиници, углавном из послератног периода в. у: Sălceanu, Curici, 2018, 224–225, 237–241.

⁸ Попис учитеља у Дињашу са кратким биографијама који укључује професоре и наставнике после Другог светског рата в. у Степанов et al, 1984, 259–256. Аутор новије монографије посвећене Дињашу, Светозар Марков, посебно је обрадио историју школства до 1950. године на основу грађе из парохиског архива (матике, записници, акта, инвентари, пописи, протоколи), уз одређене податке забележене „према казивању мештана”. У одељак о школству укључен је и извештај Ђорђа Натошевића, школског саветника и надзорника о стању школе у Дињашу 1858. године (после пет година учења деца „једва су у стању да напишу своје име”) који за лоше стање криви локалног учитеља. Одељак даље садржи статистичке податке о броју ученика у периоду 1880–1898, затим опис учитељских примања почетком 20. века и хронолошки „поменик” свих дињашанских учитеља и професора (Марков, 2018, 155–198).

⁹ Податке у учитељима у Чакову у 18. и 19. веку в. у: Лера, 2005, 36–37.

¹⁰ Историју школства у Великом Семиклушу са сачуваним подацима о учитељима почевши

тру¹¹, Љупкови¹², Кетфељу¹³ и другим насељима, а за насеља Соколовац¹⁴, Арад Гај¹⁵ и Луговет¹⁶ постоје и посебне монографије посвећене овој теми.

Нешто података о организованом школству у Банатској Црној Гори садржи студија Љубивоја Церовића.¹⁷ Историји школства у Банатској Црној Гори посвећено је посебно поглавље у коауторској студији Јагоде Перинач, Стеве Перинца и Јована Поповића.¹⁸ Оно представља полазну основу овог рада који у фокусу има школство у насељима Банатске Црне Горе у другој половини 19. века.¹⁹

О стању школства у 18. веку постоје различити подаци: ту су подаци о првим школама, о бројном стању ученика у периоду 1788–1802, као и основни преглед наставе и учитељског кадра у том периоду. Ту је и податак да је године 1778. у Петровом Селу школа већ имала своју зграду, 12 ученика, а учитељ је годишњу плату од 18 флорина, 20 мерица жита и 4 хвата дрва.²⁰

Подаци о именима учитеља нађени су углавном у матичним протоколима и записима црквених књига. Записници са седница црвено-школских

од оснивања школе 1740. године в. у: Степанов, Рошка, 2016, 129–160. Пажња је посвећена платама и друге припадностима учитеља прописаним 1907. године од стране Школског савета Карловачке митрополије (Степанов, Рошка, 2016, 140–141), а приложен је и списак одобрених уџбеника у српским народним школама у Угарској 1909. године (Степанов, Рошка, 2016, 148–149).

¹¹ Списак учитеља у Великом Семпетру током 18–19. века в. у: Батањац, 1997, 151–153.

¹² Податке из Домовног протокола у Љупкови о учитељима у 19. веку в. у: Лупуловић, Крстић, 1998, 4–5.

¹³ Попис учитеља у Кетфељу почевши од 18. века в. у: Степанов et al, 1984, 86–94.

¹⁴ Лупуловић, Крстић, 2001.

¹⁵ Уз кратку историју српских школа у Банату (18. век) Љубомир Шандић објављује документа нађена у архиви школе у Арад Гају, где се чувају скоро сви школски дневници почевши од 1888. до 1962. године када је тамошња српска школа затворена, као и записници црквеног школског одбора (1890–1957). Шандић је објавио и попис учитеља почевши од 1870. године, факсимиле школских дневника, пописе ученика за одређена годишта почевши од 1887/88, збирну табелу са бројем ученика по разреду почевши од 1887/1888. до 1961/1962. са именима свих учитеља и њихове кратке биографије (Шандић, 2009, 42–43).

¹⁶ У монографији посвећеној развоју школства у Луговету пописани су и учитељи који су овде радили у 18. и 19. веку (Лупуловић, 2003, 14–19).

¹⁷ Церовић, 2000, 37–38.

¹⁸ Перинач, Перинач, Поповић, 1984, 403–419.

¹⁹ Како извештава „Школски Лист” од 31.12. 1867. „Помешане српско-романске школе” у Банату су биле у следећим насељима: „Арад, Батања, Влајковац, Гад, Дента, Ечка, Јабука, Кеча, Кнез, Краљевац, Лукаревац, Маргита, Надаш дубоки, Нађлак, Печка, Саравола, Семиклош, Сенђурај, Сока, Станчево, Толвадија, Фенлак, Хрњаково, Чаково, Чанад, Ченеј.” Школа у Петровом Селу је била искључиво српска.

²⁰ Перинач, Перинач, Поповић, 1984, 403–408.

одбора сачувани су само у Петровом Селу и то само са краја 19. и почетка 20. века, па су за овај период позната имена учитеља (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 408–411), а комплементарно су коришћени подаци из Табела у монографији Васе Лупуловића (Lupulović, 2009).

Године 1950. у румунском школском систему основан је такозвани други циклус (од 5. до 7. разреда) намењен деци из целе Банатске Црне Горе, али он престаје са радом 1973. Данас у Банатској Црној Гори нема ниједне четвороразредне основне школе нити одељења.²¹

Петрово Село

Прва потврда о постојању школе у Петровом Селу односи се на годину 1745, учитељ је био свештеник Михаил (1745), а у 18. веку као учитељи помињу се још Теодор Поповић (1778) и Лазар Симоновић (1791/1792).²²

Године 1848. потврђено је име Јована Поповића, суплента уз Николаја Поповића, учитеља, који је био родом из Петровог Села, а преминуо 1858. са 64 године.²³ До 1860. године у Петровом Селу учитељ је био Димитрије Агора,²⁴ а у периоду 1861–1864. Милован Кеверешан. Коаутори студије о Банатској Црној Гори претпостављају да је Кеверешан, почевши од 1861. године, дуго низ година био учитељ у Петровом Селу.²⁵

Ту претпоставку потврђује „Школски Лист” од 30. 8. 1868. у коме је објављен *Записник српског првог збора учитељског протопопства Темишварског*, одржан августа 1868. у Темишвару, у коме су као учесници наведени и Милован Кеверешан – учитељ петровоселски и Ђорђе Бранков – петровоселски школски надзорник.²⁶ Кеверешан је заиста пуних 30 година био учитељ у Петровом Селу, али је са тамошњом црквеном општином био у сукобу будући да „Српски Сион” од 1892. године у записнику са мартовске

²¹ Никола Лакић: Дуга традиција српског школства, *Наша реч*, 13. 11. 2020. стр. 9–11.

²² Lupulović, 2009, 435.

²³ Претпоставља се да је Николај Петровић био учитељ у Петровом Селу и пре 1848. године, а податак о његовој смрти наведен је према протоколу умрлих (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 408, 501).

²⁴ Податак о смрти учитеља Димитрија Агоре нађен је у протоколу умрлих (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 408, 501).

²⁵ Две године наведене уз Кеверешаново име забележене су на маргинама „Псалтира” и „Акатиста” из петровоселске цркве (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 408, 501). Васа Лупуловић у својој табели учитеља у парохијским школама 1863–1918. наводи да је Кеверешан био учитељ у Петровом Селу у периоду 1863–1878. (Lupulović, 2009).

²⁶ Као други учесници истог учитељског збора у Темишвару 1868. године из Банатске Црне Горе помињу се још и Ђорђе Петровић – намесник у Станчеву, Василије Петровић – парох у Хрњакову, Петар Адамковић – парох у Лукаревцу и Јован Траилов – учитељ у Хрњакову.

седнице Епархијске управе темишварске садржи следећи податак: „Тужба Петровоселске цркв.[ене] општине против учитеља тамошњег Милована Кеверешана, издаће се оптуженоме на изјасњење.”²⁷ Може се претпоставити да се учитељ Кеверешан није задржао дуго после 1892. године.

Као следећег учитеља записници са седница црквено-школског одбора у Петровом Селу помињу Јакова Пасковића (1895–1898), а затим, 1898. године – као учитеља наводе свештеника Раду Николића.²⁸ Исте те, 1898. године „Српски Сион”²⁹ потврђује да је ово учитељско место упражњено:

Стечај

На упражњено учитељско место у Петровомселу епархији темишварској, овим се стецај ради сталног попуњења мешовите срп.[ске] нар.[одне] вероиспов.[едне] школе расписује.

Плата је учитеља годишњих у готовом новцу 370 фор.[инти], у име пофторне школе 40 фор.[инти], у име паушала 10 фор.[инти]. За три ланца земље сенокос 90. фор.[инти], и дрва колико треба.

Дужности учитеља прописане су школском уредбом.

Рок стецаја траје до 1. јануара 1899. по старом календару.

Молбенице треба послати на председништво мес.[ног] школ.[ског] одбора.

У Петровомселу 21. нов.[ембар] (3. дец.) 1898.

Жива Белић

Општински председник

У службеном огласу наведене учитељске принадежности разликују се од података из записника црквено-школског одбора из исте (1898) године јер је новчани износ на неки начин био допуњаван до загарантованог, а принадежности у натури (уз бесплатан стан и башту) биле су 46 кибли жита и 22 кибле³⁰ кукуруза.

Следеће, 1899. године, записници са седница црквено-школског одбора у Петровом Селу помињу постојање мушке и женске основне школе у којима су предавали Васа Рошкуљац, учитељ и Софија Продановић, учитељица.³¹ Из огласа који је објавио „Српски Сион” исте године³² произлази да су им обавезе, плата и друге принадежности били једнаки, имали су посебне станове али заједничку башту. Понуђени новчани износ је мањи

²⁷ „Српски Сион” 1892, стр. 248.

²⁸ Уп. Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 411. Васа Лупуловић наводи идентичне податке за оба ова учитеља: Јаков Пасковић (1895–1898), Рада Николић (1898), уп. Lupulovici, 2009, табела учитеља у парохијским школама 1863–1918.

²⁹ „Српски Сион” од 29. 11. 1898, бр. 48, стр. 779.

³⁰ *Кибла* је мера за запремину жита и других ситних сувих ствари, у овом примеру је вероватно реч о *банатској кибли* која је захватала 125 литара, уп. Влајинац, 1968, 407–408.

³¹ Уп. Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 411.

³² „Српски Сион” од 4. 07. 1899, број 27.

него у огласу из претходне године (300 форинти у односу на 370 форинти), земља – *сенокос* се у огласу не помиње, а количина огрева је прецизирана на два *фата* (плус четири *фата* за грејање школе), у односу на понуду из претходне године када је количина дрва за огрев била *колико треба*.

СТЕЧАЈ

Расписује се стечај за учитеља и учитељицу на срп.[ској] вероиспов.[едној] основ.[ној] школи мушкој и женској у Петровом Селу, епархији темишварској.

Плата је учитеља и учитељице у готовом новцу 300 фор.[инти], у име пофторне школе 40 фор.[инти] у име огрева учитељу и учитељици 2 фата а за школу по 4 фата дрва³³, слободан стан и заједничку башту.

Дужности учитеља и учитељице прописане су школском уредбом.

Рок стечаја траје до 1. августа 1899.

Молбенице треба послати на председништво мес.[ног] школ.[ског] Одбора.

У Петровом Селу 1. (13.) јула 1899. Школски Одбор

Да је приликом избора учитељице у Петровом Селу било извесних неспоразума сведочи извештај са девете редовне седнице (30. 9 / 12. 10) темишварског епархијског одбора објављен у „Српском Сиону”.³⁴ Наиме, на тој седници је референт поднео извештај „да су места своја заузели: у Петровом Селу Никола Стојадиновић и Зорка Мунћанова, у Хрњакову Васа Рашкулац [...], а да ће скоро заузети своја места С. Продановићева у Краљевцу, М. Стојин у Лукаревцу, В. Јагеровићева у Станчеву, и Ф. Дадић у Фенлаку.” Учитељица Софија Продановић је добила намештење у Краљевцу, а Зора Мунћан у Петровом Селу.³⁵

Три учитељице које се помињу у овом извештају темишварског епархијског одбора из 1899. године – Зорка (или Зора) Мунћан у Петровом Селу, Софија Продановић у Краљевцу и В. Јагеровић у Станчеву – прве су учитељице у Банатској Црној Гори, што истовремено значи да су оне у ова три насеља вероватно предавале у одвојеним женским основним школама. Међутим, не само у Банатској Црној Гори већ и у другим насељима темишварске епархије није било довољно заинтересованих учитеља³⁶ па су на њихова места, под одређеним условима, могле бити примљене и учитељице, али уз нешто нижу плату. Следећи оглас за низ упражњених учитељских места био је објављен

³³ *Фат*, односно, књижевно *хват* је стара мера за дрво, „највише употребљаван за мерење обичних джуина и већих одстојања, при мерењу земље (заједно са варошким плацевима), за одмеравање горивних дрва и свих потреба у грађевинарству (песка и камена), а често и за мерење количине сена и сламе.” (Влајинац 1974, 952–953).

³⁴ „Српски Сион” од 10. 10. 1899. бр. 41.

³⁵ Зора Мунћан је, према записницима са седница црквено-школског одбора у Петровом Селу, радила као учитељица 1900. године (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 411).

³⁶ Услови за живот и рад учитеља у Петровом Селу крајем 19. века били су веома лоши: учитељски стан је прокишњавао, а ни однос родитеља према учитељу (конкретно – учитељу Јовану Пасковићу) није био бољи, уп. Перинац, Перинац, Поповић 1984, 412.

неколико пута у „Српском Сиону” током 1900. године.³⁷ Износ годишње плате био је исти али је, у складу са аустроугарском монетарном реформом, наведен у крунама.³⁸ Огласом је за учитеља било прописано обавезно знање мађарског језика.³⁹

СТЕЧАЈ

Овим се расписује стечај за учитеље на срп.[ским] нар.[одним] вероисповедним школама у Хрњакову, Станчеву, Краљевцу, Петровом Селу, у Црној Бари, Кнезу, Моноштору, Ђиру, Толвадији, Парцу, Гаду, Фењу, Шурјану, Канаку, Соли и Камер. св. Ђурђу, са минималном платом од 600 круна, за пофторну школу 80 круна (или земље, најмање у тој вредности), прописаним станом, баштом, уобичајеним огревом, паушалом од 10 круна, и у случају сталног намештења петогодишњим доплатком од 100 круна. У помањању оспособљених учитеља наместиће се привремено и учитељице, које ће од тих берива највише 6 круна месечно евентуално уступити општини [...]. Само ће се она оспособљена лица припустити избору, која су и из мађ.[арског] језика испит положила. [...] Рок стечају Преображење Госп.[одње] 6 (19.) јула о.г. – Молбе се имају слати епарх.[ијском] школском одбору у Темишвару. У Темишвару дне 26. јуна (9. јула) 1900 г.

Н и к а н о р Епископ.

На почетку 20. века записници са седница црквено-школског одбора у Петровом Селу помињу следећа имена: у периоду 1901–1905. учитељица Даринка Стојановић, године 1901. учитељ Јован Симић, године 1902. учитељ Иван Рајков, а од 1903, односно 1905. године па на даље учитељ је био Илија Радивојевић.⁴⁰

Станчево

Школа у Станчеву је основана 1776, а први познати учитељ је био Ђорђе Ивановић (1779).⁴¹ Студија о Банатској Црној Гори помиње шест учи-

³⁷ „Српски Сион” од 2. 7. 1900. Овај оглас поновљен је скраћен у истом броју са роком роком за пријаву помереним до Светог Илије. Током јула месеца 1900. исти оглас је поновљен још два пута (у бројевима од 9. 7. и 16. 7), са роком за пријаву на конкурс до Преображења.

³⁸ Аустроугарска круна уведена је 1892. године када је заменила *форинт* (односно *гулден* или *флорин*) у износу 1 : 2 (један форинт вредео је две круне). Круна од 1900. године постаје једина важећа валута.

³⁹ Законом бр. 18 од 1879. уведена је обавезна настава мађарског језика у свим основним школама у Угарској, па тако и у Банатској Црној Гори. О обавезном учењу мађарског језика в. Перицац, Перицац, Поповић, 1984, 410. Касније, 1907. године, Апоњијевим законом укидају се мађинске школе и уводе државне на мађарском језику.

⁴⁰ Перицац, Перицац, Поповић, 1984, 411. Подаци Васе Лупуловића углавном понављају ове податке: Даринка Стојановић (1901–1905), Јован Симић (1901), Иван Рајков (1902), Илија Радивојевић (1903–1905) и Душан Живојин (1911), уп. Lupulovici, 2009, табела.

⁴¹ Lupulovici, 2009, 436.

теља у 19. веку. О првом, Ђорђу Јанковићу, постоји податак да је преминуо 1847. године у 56. години живота, те да је био родом из Станчева.⁴²

1855. Стефан Сабов

1857. Сава Милошев⁴³

1867. Гаврило Георгијевић, препаранд?

1863–1878. Милош Војновић⁴⁴, према подацима из табеле учитеља у парохијским школама 1863–1918 (Lupulović, 2009). Међутим, према подацима из „Школског Листа” од 31. 1. 1866. Милош Војновић је 1866. постављен као приправник (*подучитељ*), а будући да је завршио Препарандију у Араду, требало је да положи и додатне испите неопходне за наставу у српским школама⁴⁵. Војновић је тада био једини кандидат за учитељско место у Станчеву.⁴⁶

За учитеља у Станчеву (ово је чисто србска школа у Банату) наименован је Милош Војновић арадски приправник, почем се нико други за ово место није јавио. Ово наименовање одобрено је под условом, да исти мора на свршетку ове школске године у Сомбору испит учитељски положити, и по томе ће тек моћи стално потврђен бити, ако испит добро положи.

У Станчеву: наименован Милош Војновић. Изучио основну школу и препарандију у Араду. Проглашен да је способан за подучитеља. Није се тражио више нико. Одобрено од краљ Наместништва бр. 99937 са том приметбом, да има концем ове школске године положити испит учитељски на србској препарандији у Сомбору.

Учитељ Војновић, међутим, није положио неопходни испит у Сомбору те 1866. године, јер је са другим учитељима (међу којима су били и „Мих. Пелић у Хрњакову, Гаврило Ђорђевић у Лукаревцу, и Јов. Буха у Краљевицу”) био позван да га полаже и наредне године,⁴⁷ а тако и 1868. године када

⁴² На основу податка из станчевачког протокола умрлих (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 408, 501).

⁴³ Ово име (Сава Милошев) наведено је исте године и у табели учитеља у парохијским школама 1863–1918. (Lupulović, 2009).

⁴⁴ Према протоколу умрлих у Станчеву, Милош Војновић, учитељ, стар 48 година, родом из Малог Бечкерека, преминуо је 23/28 августа 1884. (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 408, 502).

⁴⁵ „Сва ова Господа морају месеца Јунија ове године у сомборском учитељско-приправничком заводу испит полагати, да се види јесу ли и у колико су способни за обучавање србске деце. Овако ће одсад сви арадски препаранди, који се на мешовита србско-романска места за учитеље постављају, поново морати у србском учитељско приправничком заводу строги испит полагати. С тога би србски младићи из Баната и из поморишке краине много боље чинили, у место што иду у арадску романску препарандију, да овамо у Сомбор дођу и ту се у србском заводу и међу Србљима за учитеље изображавају.” „Школски Лист” 31. 1. 1866, стр. 31.

⁴⁶ „Школски Лист” од 31. 3. 1866.

⁴⁷ „Школски Лист” од 30. 6. 1867.

је, осим Војновића из Темишварске епархије, био позван и Ђорђе Путић из мешовите школе у Хрњакову.⁴⁸

Учитељ Милош Војновић је преминуо августа 1884, а „Школски Лист” је у новембру исте године објавио оглас за новог учитеља⁴⁹:

У Станчеву (пошта Rékas), тражи се учитељ; плата је 100 ф.[оринти], 37 ф.[оринти] у име релутума⁵⁰; 24 кибле жита и толико кукуруза, 8 хвати дрва, 4 ланца ораће земље и 1 ланац сенокоса, стан и две баште.

По овом огласу за учитеља у Станчеву изабран је фебруара 1885. Љубомир Марковић,⁵¹ а удовици Милоша Војновића, „негдашњег србског учитеља у Станчеву” Јустини Војновић, рођеној Мургулов, додељена је годишња „припомоћ од 84 форинти”.⁵²

Учитељско место у Станчеву поново је било упражњено 1889. године.⁵³

Поједини учитељи у сиромашним местима примали су „Школски Лист” бесплатно, као поклон од добротвора, што је у листу било објављивано: тако је 1889. поменут учитељ Љубомир Марковић из Станчева који лист прима добротом Нике Николића из Велике Кикинде.⁵⁴ Школа у Станчеву је и следећих година, 1890. и 1891, бесплатно примала „Школски Лист” добротом Лазара Дунђерског, велепоседника из Сентомаша, али овог пута име учитеља није наведено.⁵⁵

На седници народног школског савета одржаној у Карловцима 22. и 23. августа 1891. године поменут је случај „неоспособљеног” учитеља Ђ. М. у Станчеву (име је наведено само иницијалима, што је иначе била уобичајена пракса у извештајима овог типа).⁵⁶

На извештај Е. Ш. Одбора Темишварског у погледу субституисања по нужди учитељског места у Станчеву са неоспособљеним учитељем Ђ. М. наређено је да се исти, у смислу захтева В. кр. Угарског Министарства за богочаст и наставу, као неоспособљен, с места има уклонити, и да се има стечај на поминуто учитељско место расписати.

⁴⁸ „Школски Лист” од 15. 5. 1868.

⁴⁹ „Школски Лист” од 30. 11. 1884.

⁵⁰ *Релутум* је новчани откуп награда у натури, новчани износ натуралних давања.

⁵¹ „Школски Лист” од 10. 2. 1885, стр. 31.

⁵² „Школски Лист” од 10. 7. 1885.

⁵³ „Школски Лист” од 15. 10. 1889.

⁵⁴ „Школски Лист” од 15. 2. 1889.

⁵⁵ „Школски Лист” од 15. 3. 1890. и 15. 2. 1891.

⁵⁶ „Школски Лист” од 15. 9. 1891.

На основу података из станчевачког поротокола крштених из 1893. године⁵⁷ као учитељ у Станчеву уписан је Георгије Маринковић, који је претходно био учитељ у Лукаревцу. Наиме, фебруара 1893. године Георгије Маринковић и његова супруга Љубица, из Станчева, крстили су ћерку Видосаву. Учитељски стан у Станчеву имао је кућни број 93. Свештеник је био Спиридон Оберкнежевић, а кума – Христина Коњевић.⁵⁸

11. Рођена 9 / крштена 18 фебруара 1893 / женско Видосава / Георгије Маринковић и Љубица / № 93 восточно Православно / учитељ / Станчево / Брачни / Спиридон Оберкнежевић Парох. админ. / Христина Коњевић

Већ следеће 1894. године учитељско место у Станчеву било је поново упражњено⁵⁹:

У Станчеву у жупанији Темишварској упражњено је место учитеља на срб. [ској] школи с платом од 400 фор.[инти] - Рок пријаве до 15. јануара 1895. Молбенице се имају доставити м. школ.[ском] одбору у Станчеву (per Rékas).

Следећи стечај за учитеља у Станчеву отворен је 1897. године.⁶⁰ Овог пута није наведен само новчани износ учитељске плате већ и списак свих његових принадежности:

Стечај

Овим се расписује стечај на учитељско место српске вероисповедне школе у Станчеву

Плата учитеља је у новцу 137 фор.[инти], у депутату 15 хектолитара жита, 15 хккл [хектолитара] кукуруза, 8 хвати тврдых дрва од куд се уједно и школа гријати има; 20 фор.[инти] у име перовођства и 5 фор.[инти] паушала; 6 кат. [астарских] јутара оранице на које учитељ терете сносити има.

Дужности у школи и у цркви су прописане школском уредбом од 1872. год. [ине].

Рок стечају траје до св. Илије када ће се и избор обавити, молбе ваља слати подписаноме председништву.

У Станчеву 3.(15.) јуна 1897. г. (Sztancsofalva p.t. Rékás)

Спиридон Оберкнежевић

Парох адм.[инистративни] председник

Епархијски одбор темишварски на својој редовној седници од 30. 9 / 12. 10. 1899. примио је на знање „извештај референтов”, „да ће скоро заузети своја

⁵⁷ Подаци из Архива Војводине, портал *Конфесије у региону* (1756–1895).

⁵⁸ Презиме *Коњевић* први пут је забележено у Банатској Црној Гори 1917. године и то у протоколу крштених у Краљевцу, уп. Милин, 2017, 41. Ако је овај податак тачан, учитељска породица Маринковић била је у кумовским везама са људима ван Банатске Црне Горе.

⁵⁹ „Школски Лист” од 1. 11. 1894.

⁶⁰ „Српски Сион” бр. 25, 1897, стр. 407.

места (...) В. Јагеровићева у Станчеву.⁶¹ Само три месеца касније, тешке животне околности, а вероватно и сложени међуљудски односи у Станчеву поново су угрозили редовну школску наставу: овог пута је учитељица Видосава Зурковић поднела оставку.⁶² „Српска народна учитељица” Видосава Зурковић је на овом огласу потписана као *перовођа*, што је иначе била једна од учитељских обавеза уз појање у цркви и присуство на сахранама:

СТЕЧАЈ

Услед оставке гђице Видосаве Зурковићеве учитељице, овим се расписује стечај за учитељско место на вероисповедној мешовитој школи у Станчеву.

Плата је учитељу 600 круна, за писаћи прибор 10 круна; слободан стан од 2 собе, кујном, шпајзом, шталом и баштом од 400 хвати; 5 ланаца оранице с дохотком од 100 круна на коју све терете учитељ сноси и 16 метера дрва. Од укопа, где позван буде, 1 круна.

Учитељева је дужност све законом прописане предмете деци предавати, у св. цркви редовно појати и децу у појању обучавати.

Компетовати могу само прописано оспособљена лица која су и из мађарског језика испит положили.

Молбе ваља слати потписаноме председништву.

Рок пријаве траје до Тодорове Суботе.

Из седнице црквено-школске скупштине држане у Станчеву 14. (26.) јануара 1900. год.

Спиридон Оберкнежевић

Парох. адм. председник

Видосава Зурковићева

Срп. нар. Учитељица, перовођа

Почевши од 1905. године у Станчеву се као учитељи помињу следећа имена: Душанија Димитријевић (1905), Марија Бугаров (1905), Зорка Аћимова (1910), Мирослав Бугарски (1910), Јован Симић (1911), Марија Девечерска (1912), Тимотеј Димитријевић (1913) и Милена Петковић (1915).⁶³

Краљевац

Школа у Краљевцу је основана 1776. године, њен учитељ је био Никола Бабић (1776).⁶⁴ За разлику од других насеља Банатске Црне Горе, о краљевачким учитељима постоји веома мало података: крајем 19. века у Краљевцу се помињу само два учитеља – Јован Буха и Тодор Милитарски.⁶⁵

⁶¹ „Српски Сион” бр. 41 од 10. 10. 1899.

⁶² „Српски Сион” од 23. 1. 1900. Стечај је поновљен и у следећим бројевима.

⁶³ Табела учитеља у парохијским школама 1863–1918, Lupulovici, 2009.

⁶⁴ Lupulovici, 2009, 436.

⁶⁵ Само ова два имена потврђују и студија о Банатској Црној Гори (Перинац, Перинац,

Студија о Банатској Црној Гори бележи име само једног учитеља – Јована Бухе који је, према поузданим архивским подацима, дуги низ година био учитељ у Краљевцу, а најмање у периоду 1859–1885.⁶⁶ Боравак учитеља Јована Бухе у Краљевцу се, према подацима Живка Милина, може са сигурношћу потврдити и две године раније будући да је презиме Буха забележено у матичним књигама у Краљевцу још 1857. године, а презиме иначе није уобичајено за Банатску Црну Гору (Милин, 2017, 49). Краљевачки учитељ Јов.[ан] Буха помиње се у једном огласу „Школском Листу” 1867. године на списку учитеља који су завршили Препарандију у Араду али треба да полажу испит у Сомбору.⁶⁷

На самом крају 19. века, 1897. године „Српски Сион” извештава о одбијању молбе „Живе Савиног из Краљевца ради досуђења њему накнаде изасланичких трошкова насталих пригодом једне вођене истраге у Краљевцу на терет Лазара Кеверешана и другова из Краљеваца”,⁶⁸ без увида у оригинални документ ипак се не може закључити да ли је у питању био локални спор око школе и учитеља.

Почетком 20. века у Краљевцу је као учитељ радио Тодор Милитарски, рођен у Печки 1876, који је завршио Препарандију у Сомбору и говорио српски, румунски и мађарски језик у складу са тада важећим школским прописима у Угарској.⁶⁹

Лукаревац

Школа у Лукаревцу је основана 1776, а забележено је име једног учитеља: Јосиф Винкић.⁷⁰ Студија о Банатској Црној Гори 1859. године помиње учитеља Ђоку Мартиновића, то име је, наиме, забележено на листу Требника у лукаревачкој цркви.⁷¹ Јоан Траила био је учитељ у Лукаревцу 1860.

Поповић, 1984, 408, 414) и табела учитеља у парохијским школама 1863–1918, Lupulovici, 2009.

⁶⁶ Према краљевачком протоколу крштених, учитељ Јован Буха и његова супруга Марта крстили су ћерку Милеву 1859. године. Следећи податак који потврђује знатно каснију годину Бухиног учитељевања у Краљевцу односи се на венчање његове ћерке Тереске, рођене 1865, која је на свом венчању 1885. имала 20 година (уп. Перицац, Перицац, Поповић 1984, 408, 502). Према табели објављеној у: Lupulovici, 2009, учитељ Јован Буха радио је у Краљевцу знатно краће, односно, у периоду 1863–1878.

⁶⁷ „Школски Лист” од 30. 6. 1867.

⁶⁸ „Српски Сион” бр. 41, 1897, стр. 695.

⁶⁹ Перицац, Перицац, Поповић, 1984, 414.

⁷⁰ Lupulovici, 2009, 436.

⁷¹ Перицац, Перицац, Поповић, 1984, 406, 502.

године.⁷² Васа Лупуловић помиње Јована Трајкина⁷³ као учитеља 1863, али је могуће да се ради о истом учитељу и српском еквиваленту његовог румунског имена и презимена.

Учитељско место у Лукаревцу остаје празно 1866. године:⁷⁴

У Лукаревцу у епархији темишварској. Плата 42 фор.[инти] 6 јутара ливаде, 1 јутро врта, 24 мерова жита, 6 мер.[ова] кукуруза, 25 фунти соли, 50 фунти сланине, 6 фунти свеће и 4 хвата дрва. Учевни језик је само србски. Молбенице се имају до 19. Јулија ч.[асној] консисторији православне цркве, у Темишвар поднети.

У Лукаревцу се следеће, 1867. године помиње учитељ Гаврило Ђорђевић који је Препарандију завршио у Араду и због тога треба да полаже одговарајући испит на сомборској Препарандији.⁷⁵ Из године 1878. постоји податак да је учитељ био Петар Адамовић.⁷⁶

Податак о години у којој учитељ Ђорђе Маринковић почиње са радом у Лукаревцу остаје нејасан, будући да га „Школски Лист” од 15. 3. 1889. поименично помиње као учитеља коме се овај часопис шаље бесплатно:

Благородни господин Лазар Дунђерски⁷⁷ велепоседник из Сентомаша, као што је већ много година чинио, тако је и ове године преко г. Јована Насића учитеља послао нам шест фор. у име предплате на „Школски Лист” 1889. године за четири сиромашна србска учитеља. Захваљујући овом племенитом родољубу у име обдарених учитеља, јављамо, да се „Школски Лист” као његов дар шаље од стране уредништва ове текуће године [...] Ђорђу Маринковићу учитељу србском у Лукаревцу код Тополовца у Тамишкој жупанији [...].

Исте године у октобру месецу „Школски Лист” обавештава да се у Темишварској епархији траже „оспособљени мушки учитељи за србске вероисповедне школе” у низу насеља међу којима је и Лукаревац.⁷⁸ Може се претпоставити да је учитељ Ђорђе Маринковић у то време већ радио у школи у Лукаревцу као приправник:

Пошто се на отворени стечај до сада нико пријавио није, то се упућују свршени приправници и испитани учитељи, који до сада учитељско место добили нису, да се ради получења места уз доказ о оспособљењу што скорије с молбом на Сл. Епарх.[ијски] Школски Одбор у Темишвару обрати.

⁷² У протокол крштених у Лукаревцу 1860. године уписано је крштење Софије, ћерке учитеља Јоана Траиле и његове супруге Еве (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 406, 502).

⁷³ Lupulović, 2009, табела учитеља у парохијским школама 1863–1918.

⁷⁴ „Школски Лист” од 30. 6. 1866.

⁷⁵ „Школски Лист” од 30. 6. 1867.

⁷⁶ Према табели учитеља у парохијским школама 1863–1918, Lupulović, 2009.

⁷⁷ Велепоседник Лазар Дунђерски (1883–1917).

⁷⁸ „Школски Лист” од 15. 10. 1889.

Учитељ Ђорђе Маринковић из Лукаревца код *Рекаша* односно близу *Тополовца*, помиње се као прималац „Школског Листа” током 1890 и 1891. године.⁷⁹

После учитеља Маринковића, према подацима из студије о Банатској Црној Гори, у Лукаревцу је до 1896. године учитељ био Велимир Лазић,⁸⁰ иначе и сам родом из Лукаревца. Исте године, 1896, учитељ је Душан Бакић⁸¹, а 1898. – Наум Сиротан.⁸²

Учитељско место остаје упражњено 1899. године:⁸³

СТЕЧАЈ

На српској православној вероисповедној школи у Лукаревцу (у темишварској жупанији) са којим је местом скопчана ова плата: стан с' баштом у нарави, 166 фор.[инти] у готовом новцу; 24 киб.[ли] чиста жита, 6 кукуруза, 7 јутара ливаде на коју учитељ све терете државне плаћа и за коју се може добити 60 фор.[инти] аренде и 16 метера дрва за огрев.

Учитељ ће бити обвезан школском уредбом прописане предмете предавати и децу у црквеном појању обучавати и пероводске агенде. Првенство имају они молиоци, који владају поред српског и румунским језиком.

Компетовати могу само они, који су сомборску препарандију свршили и испит из мађарског језика положили.

Општина жели, да се компетенти лично пријаве, што ће се јако у обзир узети. Рок стечају је 6. (18.) августа о. г. када ће се и избор обавити.

У Лукаревцу дне 21. јуна 1898. год. Председништво

Према једном извештају темишварског епархијског одбора 1899. године учитељско место у Лукаревцу је добио М. Стојин.⁸⁴ Као учитељицу у Лукаревцу студија о Банатској Црној Гори помиње и Зорку Аћимову, али без године њеног запослења, а вероватно је у питању 1905. година. Још једна учитељица је пре Првог светског рата радила у Лукаревцу – Гордана Милитарски-Костић, чије се име помиње 1910.⁸⁵

⁷⁹ „Школски Лист” од 15. 3. 1890. и 15. 2. 1891.

⁸⁰ Према протоколу умрлих у Лукаревцу, учитељ Велимир Лазић преминуо је 2/7. априла 1896. у 62. години, био је родом из Лукаревца, а забележен је и његов кућни број – 75 (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 408–409, 502).

⁸¹ Његово име је забележено на страници Октоиха лукаревачке цркве (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 409, 502).

⁸² Маја месеца 1898. године учитељ Наум Сиротан и његова супруга Милка, кућни број у Лукаревцу 75, кртили су ћерку Јелену, што је заведено у протоколу крштених. Учитељска породица се касније одселила из Лукаревца о чему такође постоји забелешка у истом протоколу (Перинац, Перинац, Поповић, 1984, 409, 502).

⁸³ „Српски Сион” од 27. 6. 1899, бр. 26. Година 1898. наведена у дну огласа вероватно је штампарска грешка.

⁸⁴ „Српски Сион” од 10. 10. 1899, бр. 41.

⁸⁵ Према табели учитеља у парохијским школама 1863–1918. (Lupulović, 2009) Зорка Аћимовић је у Лукаревцу радила 1905, а Гордана Милитарски-Костић – 1910. године.

Хрњаково

Школа у Хрњакову основана је 1776, а први познати учитељи су били Максим Голубов (1778) и Ђорђе Ивановић (1779).⁸⁶ Следећи поуздани објављени подаци о хрњаковачким учитељима потичу из друге половине 19. века: Сава Милош (1863), Јован Траило (1878), Илија Јоргованов (1904), Стеван Симић (1905) и Жарко Грујић (1908).⁸⁷

Студија о Банатској Црној Гори не пружа податке о српској школи у Хрњакову. На основу ретких, узгредно забележених података из часописа „Школски Лист” и „Српски Сион” овај списак учитеља може се бар донекле допунити. Године 1866. „Школски Лист”⁸⁸ помиње учитеља Михаила Пелића који је завршио Препарандију у Араду као „србско-романског учитеља у Хрњакову” који има обавезу полагања испита у сомборској Препарандији ради провере способности за „обучавање србске деце”. Само два месеца касније „Школски Лист”⁸⁹ потврђује Пелићево постављење у Хрњакову под условом да положи одговарајући испит у Сомбору:

У Хрњакову помешаној србско романској школи. Наименован Михаило Пелић, изучио главну основ.[ну] школу и препарандију у Араду. Проглашен да је способан за сеоског учитеља. Одобрено од кр.[аљевског] намест.[ништва] бр. 61202 год 1865 са приметбом, да има и на србској препарандији у Сомбору положити испит.

Током следећих неколико година „Школски Лист” понавља одлуку да учитељи који су завршили арадску Препарандију треба да полажу испит у сомборској Препарандији. Године 1867. поименично се наводе четири учитеља из Банатске Црне Горе међу којима и Мих.[аило] Пелић из Хрњакова.⁹⁰ Следеће године, 1868. као обавезан да положи испит у сомборској Препарандији наведен је Ђорђе Путић, учитељ у мешовитој школи из Хрњакова.⁹¹ Према подацима из консултованих часописа, учитељи се у Хрњакову нису дуго задржавали. Учитељ Михаило Пелића радио је вероватно од 1866. до 1867, а Ђорђе Путић само 1868. године будући да се исте те 1868. као један од учесника „србског првог збора учитељског протопопства Темишварског” помиње се Јован Траилов, учитељ хрњаковачки.⁹²

⁸⁶ Школа у Липови је основана 1772, познато је име тамошњег учитеља Георгија Јорговића (1778), Станчево и Дубоки Надаш су имали заједничку школу (1776), Lupulović 2009, 436.

⁸⁷ Lupulović, 2009, табела учитеља у парохијским школама 1863–1918.

⁸⁸ „Школски Лист” од 31. 1. 1866, стр. 31.

⁸⁹ „Школски Лист” од 15. 3. 1866.

⁹⁰ „Школски Лист” од 30. 6. 1867.

⁹¹ „Школски Лист” од 15. 5. 1868.

⁹² „Школски Лист” од 30. 8. 1868. Према подацима из монографије о Банатској Црној Гори,

Током последње две деценије 19. века нижу се огласи за учитеља у Хрњакову од кога се очекује знање *романског* (односно – румунског) језика. Степен знања румунског језика одређује се 1880. године прилично произвољно: *Компетенти ваља да знају и нешто романски*; односно: *Захтева се знање и романског језика*. Почевши од 1884. године у огласима се прецизира да се од учитеља очекује потпуно владање румунским језиком јер су и српски и румунски у Хрњакову наставни језици: *Школа је србско романска, и учитељ је обвезан, у оба језика предавати и у цркви појати; Учевни језик је србски и романски; Наставни језик је србски и романски*. Ипак, оглас из 1891. године из неког разлога снижава ниво неопходног знања румунског језика: *а да зна и романски нешто говорити*. Чини се да при крају 19. века знање румунског језика више није обавезно, али је и даље пожељно, будући да у огласу из 1899. године стоји: *првенство имају они, који знају румунски*.

Тражи се учитељ у Хрњакову, тамешв.[арској] међи. Плата је 131 фр.[оринти] 50 п.[ара], 25 кибли жита и толико кукуруза, 8 хв.[ати] дрва, 4 ланца сенокоса, писарине 5 ф.[оринте], за послугу 12 ф.[оринти] и слободан стан. Компетенти ваља да знају и нешто романски. Рок до 24. авг.[уста]. Молбенице се шаљу српској цркв.[еној] општини у Хрњакову, посл.[едња] пошта Rékas.⁹³

Поново се тражи учитељ у Хрњакови, тамешв.[арска] међа. Плата је 131 фр.[оринта] 50 нв. [новчића], 25 кибла жита и толико кукуруза, 8 хв.[ата] дрва, 4 ланца сенокоса, у име писарине 5 ф.[оринти], за послугу 12 ф.[оринти] и слободан стан. Захтева се знање и романског језика. Рок до 15. нов.[ембра]. Молбенице се шаљу срп[ској] правосл.[авној] цркв.[еној] општини у Хрњаково, посл.[едња] пошта Rekás.⁹⁴

Тражи се учитељ у Хрњакову; плата је 100 фр.[форинти] у готову новцу, 15 ½ хектол.[итара] жита и толико кукуруза, 4 ланца ливаде, 32 метр.[метара] дрва, 28 кила сланине и толико соли, 5 кила свећа. Школа је србско романска, и учитељ је обвезан, у оба језика предавати и у цркви појати. Молбенице се шаљу до 15. августа црквеношколском одбору у Хрњакову (Temes Aranyág, per Rékas)⁹⁵

У Хрњакову (пошта Rékas), тражи се учитељ; плата је 100 ф.[оринти] готова новца, 31 ф.[оринти] 50 нов. у име релутума; 32 метера дрва, 15 и по хектл. [хектолитара] жита и толико кукуруза и 4 ланца ливаде, слободан стан и башта. Учевни језик је србски и романски.⁹⁶

У Хрњакову тражи се по ново учитељ с платом 100 ф.[оринти], 31 ф.[оринти] 50 нв. [новчића] у име релутума, 5 ф.[оринти] у име паушала, 25 кибли жита

Јоан Траила је сигурно био учитељ у Лукаревцу 1860, а вероватно и дуго година касније (Перинац, Перинац, Поповић 1984, 408).

⁹³ „Школски Лист” од 15. 8. 1880, стр. 256.

⁹⁴ „Школски Лист” од 1.10. 1880.

⁹⁵ „Школски Лист” од 15. 7. 1884.

⁹⁶ „Школски Лист” од 30. 11. 1884.

и толико кукуруза, 32 метара дрва и 4 ланца ливаде. Слободан стан и башта. Наставни језик је србски и романски. Молбенице се шаљу до 25. Авг. председнику црквено школског одбора, преч.[асном] госп.[одину] Григорију Буковичу пароху у Хрњакову (Temes Aranyág).⁹⁷

У Хрњакову тражи се учитељ. Плата 280 фор.[инти] 24 кибле жита и толико кукуруза, 4 ланца ливаде, стан с баштом и дрва за огрев.⁹⁸

У Хрњакову тражи се учитељ. Плата је 100 фор.[инти] у готовом новцу, 35 ф.[оринти] 50 нв.[новчића] у име релутума, 12 ф.[оринти] за кађење⁹⁹ школе, 5 ф.[оринти] у име путног трошка на конференцију, 4 ланца земље, 50 кибли жита. Од погребца 20 нв.[новчића] а врло леп стан, са врло лепом баштом. Сваки онај, који жели ово место получити, нека се обрати са нужним сведоцима а да зна и романски нешто говорити, најдаље до 29. Јуна 1891. овом шк.[олском] одбору. Молбенице се имају управити на местни школски одбор у Хрњаково (Temes Aranyág)¹⁰⁰

СТЕЧАЈ 161 1-1

на учитељско место у Хрњакову у Темишварској епархији.

Плата 150 фор.[инти] 24 кибле жита, 24 кибле кукуруза, 12 метери дрва за учитеља и 12 за школу, 4 ланца добре ливаде, са прописним станом.

Дужности прописане Школском Уредбом и наредбама.

Само прописно оспособљени узеше се у обзир — а првенство имају они, који знају румунски.

Рок стечаја 15. (27.) август 1899.

Хрњаково (Aranyág, р Temes- Rékás) 1. (13.) августа 1899.

Пантелија Богдан перовођа.

Партеније Војин председник.¹⁰¹

Проблем са попуном учитељског места у Хрњакову наставио се и 1900. године, будући да је Епархијски школски одбор темишварски донео следећу одлуку: „Упућен референт да се постара за Хрњаково за учитеља, исказ заостатка поднеће се на егзекуцијоно истеривање.”¹⁰² У јулу месецу исте године (1900) стечај за учитеља у Хрњакову је поновљен.¹⁰³

⁹⁷ „Школски Лист” од 10. 8. 1885.

⁹⁸ „Школски Лист” од 10. 8. 1887. Упражњено место за учитеља у Хрњакову оглашава се и у „Школском Листу” од 10. 9. 1888.

⁹⁹ Глагол *кадити* у српским говорима Војводине има значење ‘загревати пећ, ложити ватру у пећи’, уп. РСГВ s.v. *kádit*. Уп. у запису из средине 20. века из Мађар Чанада (данас у Мађарској): погачице одма и формирај и намажи сас машћом и стоју док *укадиш пећ* (Сикимић, 2021, 42).

¹⁰⁰ „Школски Лист” од 15. 6. 1891.

¹⁰¹ „Српски Сион” од 8. 8. 1899, бр. 32.

¹⁰² „Српски Сион” од 1. 1. 1900.

¹⁰³ „Српски Сион” од 2. 7. 1900. и 9. 7. 1900.

Школски одбори Хрњакова и Краљевца 1899. године вероватно су се обраћали за материјалну помоћ (*потпору за учитеља*) темишварском епархијском одбору, али су били одбијени са образложењем да „и сами плаћају 300 фор.[инти], односно могу још подмирити оно мало разлике”.¹⁰⁴

Плате и принадлежности

Врховни школски инспектор свих православних неунијатских школа, Урош Несторовић (1765–1825), израдио је 1811. године планове за формирање националног школског фонда (план о „спољашњој организацији”), а затим 1813. план о уређењу тривијалних школа (план о „унутрашњем уређењу”).¹⁰⁵ Несторовић је учитељске плате и друге принадлежности разврстао у три категорије у зависности од типа школе (равничарске, школе у привилогованим дистриктима и школе у коморским и краљевским слободним градовима), па је према тој подели учитељима у „равничарским” школама следовала годишња плата од 250 форинти, уз 12 мерица жита и 12 мерица других пољопривредних производа. Осим тога, учитељима је следовало 50 фунти меса (у натури или у новцу), 25 фунти соли и 25 фунти свећа. Општина је била у обавези да учитељу обезбеди стан и огрев (три хвата дрва или 300 снопова трске или четворо кола сламе).¹⁰⁶

Плате учитеља у српским школама у Банатској Црној Гори, у новцу и у натури школске године 1863/1864. године биле су изражене у форинтама, а износ у житу и кукурузу мерен је меровима (рум. *măsură*), свеће и со у фунтама, количина дрва за огрев у сажењима (рум. *stânjene*¹⁰⁷), обрадиве површине – њиве и баште у јутрима (рум. *iugăre*¹⁰⁸).¹⁰⁹

Краљевац: плата 63 форинте / жито (30 *măsură*), кукуруз (20 *măsură*), свеће (12 фунте), со (50 фунте), слама (*stânjene*), дрво (8 *stânjene*), њиве (2 *iugăre*), башта (1 *iugăre*), храна животињског порекла (100 фунти сланине)

Лукаревац: плата 42 форинте / жито (24 *măsură*), кукуруз (6 *măsură*), свеће (6

¹⁰⁴ „Српски Сион” од 10. 10. 1899, бр. 41.

¹⁰⁵ Гавриловић 1997, 194.

¹⁰⁶ Гавриловић 1997, 200.

¹⁰⁷ Мера за дужину која је вероватно одговарала старој српској (и руској) мери за дужину *сажањ*, *сажењ* (Влајинац, 1974, s.v. *сажан*).

¹⁰⁸ Стара мера за пољопривредне површине, 0,5775 ha, еквивалент старој мери *јутро*. (Влајинац, 1964, s.vv. *juger, jugerum, jutro*).

¹⁰⁹ У наставку, сви износи учитељских плата и других принадлежности наводе се према: Lipulović, 2009, 435. За обавезе и плате учитеља, као и обавезе заједнице према учитељу у Банату уп. и: Țircovnicu, 1970, 64–67, 196–198.

фунте), со (25 фунте), слама (stânjeni), дрво (4 stânjeni), њиве (7 iugăre), башта (iugăre), храна животињског порекла (50 фунти сланине)

Петрово Село: плата 84 форинте / жито (40 măsura), кукуруз (26 măsura), свеће (15 фунте), со (60 фунте), слама (stânjeni), дрво (8 stânjeni), њиве (4 iugăre), башта (15 iugăre), храна животињског порекла (120 фунти сланине)

Станчево: плата 63 форинте / жито (24 măsura), кукуруз (24 măsura), свеће (9 фунте), со (50 фунте), слама (stânjeni), дрво (8 stânjeni), њиве (4 iugăre), башта (0,5 iugăre), храна животињског порекла (1 свиња)

Хрњаково: плата 63 форинте / жито (30 măsura), кукуруз (20 măsura), свеће (10 фунте), со (25 фунте), слама (stânjeni), дрво (6 stânjeni), њиве (3 iugăre), башта (0,5 iugăre), храна животињског порекла (60 фунти сланине)

Студија о Банатској Црној Гори садржи и податке о платама учитеља у Петровом Селу из 1898. и 1901. године пронађене у записницима са седница црквено-школског одбора: учитељ је 1898. године примао 237 форинти за редовну школу плус 10 за *пофторну*, а друге његове принадежности, уз стан и башту, биле су: 46 *кибли* жита и 22 *кибле* кукуруза. Плата за 1901. годину била је изражена у крунама и износила је 800 круна за редовну и 40 круна за *пофторну* школу. Уз стан и башту учитељу је припадало и 8 метара дрва.¹¹⁰

Учитељи и учитељице. Ученици и ученице

Сиромаштво школа у насељима Банатске Црне Горе крајем 19. века додатно истиче низ добротворства,¹¹¹ о чему сведочи списак добротвора који су подржавали сиромашне српске школе, а чија су имена објављивана у „Школском Листу”. Тако је „благородни господин Павао пл. Еремић члан Саборског Одбора и председник штедионице у Великој Кикинди” платио претплату на „Школски Лист” три године за редом (1889, 1890 и 1891) „за пет сиромашних школа србских”, односно „за србске вероисповедне школе” међу којима је била и школа у „Краљевцу код Рекаша”.¹¹²

Велепоседник Лазар Дунђерски редовно је помагао „сиромашне учитеље”: 1890. и 1891. уплатио је новац на име претплате за „Школски Лист” учитељима у Лукаревцу и Станчеву.¹¹³ Током 1893. и 1894. године примераке „Школског Листа” добијале су „сиромашне вероисповедне школе србске” у Краљевцу и Хрњакову у Темишварској жупанији захваљујући донацији Стевана Дунђерског, велепоседника из Сентомаша (данас – Србобран), а „србска вероисповедна школа” у Станчеву добијала је „Школски Лист”

¹¹⁰ Перинач, Перинач, Поповић, 1984, 412–413.

¹¹¹ Преглед некадашњих задужбина у Српској православној епархији темишварској в. у: Јашин 2021.

¹¹² „Школски Лист” од 15. 3. 1889, 15. 2. 1890. и 15. 10. 1891.

¹¹³ „Школски Лист” од 15. 3. 1890. и 15. 2. 1891.

као донацију „високоблагородног господина Лазара Дунђерског, властелина Чеба, Кулпина, Камендина и Хајдучице”.¹¹⁴

На самом крају 19. века у Петровом Селу биле су запослене и учитељице:

Софија Продановић¹¹⁵ (1899) и Зора Мунћан (1900) и Даринка Стојановић (почевши од 1901)¹¹⁶ Софија Продановић у Краљевцу; В. Јагеровић, Видосава Зурковић, Душанија Димитријевић,¹¹⁷ Марија Бугарова, Марија Девечерска и Милена Петковић у Станчеву, Зорка Аћимова/Зорка Аћимовић¹¹⁸ и Гордана Милитарски-Костић у Лукаревцу.

Уз само неколико ранијих изузетака (Темишвар, Дињаш, Кнез, Иванда), учитељице стижу у српске школе у данашњем румунском делу Баната тек почевши од 1905. године.¹¹⁹

Разлози за запошљавање учитељица на места предвиђена за учитеље били су вишеструки, посебно су мање привлачне биле од градских центара удаљене и сиромашне школе у Банатској Црној Гори. Учитељицама су у једном огласу из 1901. године¹²⁰ била нуђена места „у Бега-Сенђурђу, Боки, Кетфељу, Петровомселу, Станчеву и за две учитељице у Срп.[ском] Итебеју са минималним беривима (у пензију урачуниво 650-800 К.[руна])”. За учитељске позиције су истим огласом биле превиђене знатно више плате, а између

¹¹⁴ „Школски Лист” од 15. 2. 1893. и 1. 3. 1894.

¹¹⁵ Према Табели учитеља у: Lupulović, 2009, Софија Продановић је била учитељица у Петровом Селу 1899. Године, овај податак наведен је и у: Перинач, Перинач, Поповић, 1984, 411. Као будућу учитељицу у Краљевцу Софију Продановић помиње само „Српски Сион” од 10. октобра исте 1899. године.

¹¹⁶ Учитељица Даринка Стојановић (удата Радивојевић) била је рођена 1878. у Вршцу, а завршила је Препарандију у Сомбору (Перинач, Перинач, Поповић, 1984, 414).

¹¹⁷ Привремена учитељица Душанија Димитријевић завршила је Препарандију у Сомбору 1904. године (Перинач, Перинач, Поповић, 1984, 414).

¹¹⁸ Привремена учитељица Зорка Аћимова, рођена је у Вршцу 1875, завршила Препарандију у Сомбору 1883. године, била је члан мировинског фонда (Перинач, Перинач, Поповић 1984, 414). Према табели у: Lupulović, 2009, уписана као Зорка Аћимовић (1905), а од 1910. године као Зорка Аћимова, учитељица у Станчеву.

¹¹⁹ Табела учитеља 1863–1919. из монографије Lupulović, 2009, садржи имена следећих учитељица уз податак о години и месту запослења: Јелка Борић (1878, Темишвар, град), Марија Малешевић (1890, Дињаш), Армила Фрушић (1894, Дињаш), Ана Јовановић (1895–1921, Дињаш), Зорка Јовановић (1899–1900, Кнез), Зорка Јовановић (1902–1904, Иванда), Драга Торђански (1905, Темишвар, Мехала), Софија Берић (1905, Темишвар, град), Мила Терзин (1905, Темишвар, Фабрика), Јелисавета Марцикић (1905, Мали Бечкерек), Нимфодора Максимова (1910, Мали Бечкерек), Јованка Влашкалићев (1913, Мали Бечкерек), Мара Журановић (1909–1920, Дињаш), Јулка Гавриловић (1912–1917, Кнез), Гордана Костић (1905, Шенђурац), Ема Бошњаковић (1910, Шенђурац), Милица Балугић(?)–Ползовић (1913, Шенђурац), Јелисавета Стојановић (1904, Парац), Марија Матићка (1908, 1912, Рудна), Зорка Андрејевић (1910, Сока), Милена Натарошева (1905, Толвадија), Миланија Недељкова (1910, Толвадија), Душица Бајић (1908, Фењ), Софија Јовановић (1905, Чаково).

¹²⁰ „Српски Сион” од 15. 7. 1901, бр. 28, стр. 486–487. Исти оглас је поновљен 23. 7. 1901.

осталих и у Краљевцу, Петровом Селу, Станчеву и Хрњакову. Ипак, као доказ да ни боље плаћена учитељска места нису била тражена на крају истог огласа стоји следећа напомена којом се за исте позиције прихватају и учитељице:

У помањкању потпуно оспособљених наместиће се приправници, осп.[оспособљене] учитељице у случају потребе и забавиље, у ком се погледу имају молбе потписаном до почетка шк.[олске] године поднети (у Темишвар).

За разумевање женске историје у Банатској Црној Гори значајни су и подаци и броју девојчица у основним школама крајем 19. и почетком 20. века. „Школски Лист” повремено скреће пажњу својим читаоцима на мањи број девојчица у односу на дечаке у школама темишварске епархије¹²¹ (а слично стање је било и у другим епархијама), па указује на значај и потребу образовања девојчица.¹²² Из Табеле о похађању школа у Банатској Црној Гори за школске године 1899/1900. и 1904/1905. јасно је да је број дечака у свим насељима знатно превазилазио број девојчица: у Хрњакову је тај однос 1899/1900. био 56 : 39, а 1904/1905. – 40 : 30; у Петровом Селу 1899/1900. – 62 : 51, а 1904/1905. – 45 : 38; у Станчеву 1899/1900. – 68 : 33, а 1904/1905. – 70 : 60; у Краљевцу 1899/1900. – 60 : 46, а 1904/1905. – 50 : 33 и у Лукаревцу 1899/1900. – 32 : 16, а 1904/1905. – 36 : 23.¹²³

Извори

Архив Војводине, портал Конфесије у региону (1756–1895)
Српски Сион (1891–1907)
Школски Лист (1858–1901)

Литература

Аксић, 2022: Н. Аксић, Истраживања културе Срба у Румунији – Библиографија с приказима референци на тему Божића, славе и свадбе –, у: И. Тодоровић, Н. Аксић, *Срби у Румунији I. Етнолошка истраживања и синтезе: наслеђе, култура, порекло*, Темишвар: Савез Срба у Румунији, Београд: Етнографски институт САНУ, 127–192.

¹²¹ *Наредба о школовању женске деце*, „Школски Лист” од 15. 6. 1866; *Образовање женскиња*, „Школски Лист” од 1. 1. 1880; *Штатистични подаци о срп. народним школама у епархији темишварској*, „Школски Лист” од 15. 8. 1880, стр. 246–247.

¹²² Закон бр. 38 из 1868. године о обавезном образовању у Угарској све деце од 6 до 15 година предвиђао је да су деца од 6–12 године била обавезна да похађају свакодневну школу, а од 12–15 поновну (*пофторну*) школу. Обична школа је имала три разреда, а сваки разред је трајао две године (Tîgrovnicu, 1970, поглавље о аустроугарским школским законима и њиховој примени у Банату, 156–165).

¹²³ Lupulovici, 2009, Табела похађања школе.

- Батањац, 1997: Д. Батањац, *Српски Свети Петар*, Библиотека „Хроника села”, Београд: Одбор САНУ за проучавање села.
- Влајинац, 1964–1974: М. Влајинац, *Речник наших старих мера – у току векова – I-IV*, Београд: САНУ.
- Гавриловић, 1997: Н. Гавриловић, *Срби и Румуни. Српско-румунске везе кроз векове*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дошен, 1970: П. Дошен, Прилог за монографију Банатске Црне Горе, *Гласник Етнографског музеја* 33, 157–172.
- Ивановић Баришић, Трубарац Матић, Богдановић, 2022: М. Ивановић Баришић, Ђ. Трубарац Матић, Б. Богдановић, *Срби у Румунији II. Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*, Темишвар: Савез Срба у Румунији; Београд: Етнографски институт САНУ.
- Јашин, 2021: С. Јашин, Задужбине и задужбинари у Српској православној епархији темишварској, *Исходишта* 7, 95–112.
- Лера, 2005: С. Лера, *Чаково*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Лупуловић, 2003: В. Лупуловић, *Развој школства у Луговету*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Лупуловић, Крстић, 1998: В. Лупуловић, Б. Крстић, *Осмогодишња школа у Љупкови*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Лупуловић, Крстић, 2001: В. Лупуловић, Б. Крстић, *Осмогодишња школа у Соколовцу*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Марков, 2018: С. Марков, *Дињаиш некад и сад*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Милин, 2017: Ж. Милин, *Студије, чланци, осврти*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Перинац, С. Перинац, Ј. Поповић, 1984: Ј. Перинац, С. Перинац, Ј. Поповић, Банатска Црна Гора у: Љ. Степанов, В. Рошка, *Срби у Великом Семиклушу. Књига прва (до 1975. године)*, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 363–507.
- РСГВ, 2019²: С. Вареника et al., *Речник српских говора Војводине I–IV*, Нови Сад: Марица српска.
- Сабљић, 1996: *Српско школство у Румунији 1919–1989*, Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.
- Сикимић, 2019: Б. Сикимић, Станчево: Наративи о раду и сиромаштву, *Исходишта* 5, 403–424.
- Сикимић, 2021: Б. Сикимић, *Тета Љубин кувар. Из приватне историје Срба у Чанаду*, Будимпешта: Српски институт.
- Сикимић, 2023: Б. Сикимић, Језички пејзаж гробља у Рекашу (Румунија): Шокци и Срби, *Исходишта* 9, 313–338.
- Сикимић 2023а: Б. Сикимић, Грађанска и фолклорна здравица у Банату, *Acta rannonica* 5, 45–83.
- Степанов, et al., 1984: Љ. Степанов, С. Марков, Ј. Перинац, С. Перинац, Ј. Поповић, *Из села у село*, Букурешт: Критерион.

- Степанов, Рошка, 2016: Љ. Степанов, В. Рошка, *Срби у Великом Семиклушу. Књига прва (до 1975. године)*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Цвјетићанин et al, 2011: С. Цвјетићанин, К. Селихар, М. Сегединац, В. Сучевић, Допринос првог педагошког часописа образовању наставника у природним наукама у другој половини 19. века у Војводини, *Историјски записи* LXXXIV/1–2, 87–104.
- Церовић, 1997: Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, Нови Сад: Матица српска.
- Церовић, 2000: Љ. Церовић, Банатска Црна Гора између мита и стварности, *Темишварски зборник* 2, 21–49.
- Шандић, 2009: Љ. Шандић, *Монографија српске школе из Арад Гаја*, Arad; Editura „Viața arădeană”.
- Lupulovici, 2009: V. Lupulovici, *Viața bisericească a sârbilor din Banat între anii 1865–1918*, Cluj: Presa universitară clujeană.
- Sălceanu, Ilie; Nicolae Curici 2018³: *Fenomenul Sviniața, Volumul I. Istoria*, Timișoara: Uniunea Sârbilor din România.
- Ћирковичу, 1970: V. Ћирковичу, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780–1918)*, București: Editura didactică și pedagogică.
- Biljana Sikimić

DATA FROM THE MARGIN OF LINGUISTIC ANTHROPOLOGY RESEARCH IN BANAT MONTENEGRO REGION: EDUCATION AT THE END OF THE 19TH CENTURY

Summary

The paper is based on existing published historical data on Serbian primary schools in the Romanian region of Banat Montenegro (Serb. Banatska Crna Gora), namely in the settlements of Petrovo Selo (Rom. Petrovaselo), Stančevo (Rom. Stanciova), Lukarevac (Rom. Lucareț), Kraljevac (Rom. Cralovăț) and Hrnjakovo (Rom. Herneacova) in the second half of the 19th century. To create a picture of the state of education in these settlements, data from the specialised periodicals *Školski List* (issued in the period 1858–1901) and *Srpski Sion* (issued in the period 1891–1907) were used, which occasionally published various news about Serbian schools in today's Romanian Banat. Particular attention is paid to the living and working conditions of teachers based on the financial and other benefits provided. The first female teachers employed in these schools are listed by name.

Keywords: Serbs in Romania, history of education, Banat, Banat Montenegro/ Banatska Crna Gora, teachers, female teachers, pedagogical journals

ОСОБИНЕ КОНСОНАНТСКОГ СИСТЕМА СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ (ВЕЛИКИ СЕМПЕТАР)

Рад представља наставак теренских истраживања која имају за циљ да опишу актуелну језичку слику српских говора на подручју данашње Румуније. С тим у вези, у раду су представљене основне консонантске особине српских говора у Румунији, а истраживање је вршено у месту Велики Семпетар: приказани су инвентар и дистрибуција консонаната и консонантских група, а указано је и на одређене консонантске алтернације које се јављају у испитиваном ареалу. На основу теренских истраживања која су обављена у септембру 2024. године у неколико места у којима још увек има Срба – Иванда, Улбеч, Дета, Сока, Ђир, Велики Семпетар, у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, представљене су најважније консонантске црте овог новоштокавског говора (Велики Семпетар) и упоређене су са суседним говорима који су описани. У истраживању су регистроване готово све тражене консонантске одлике, као и бројна подударана забележена у описима суседних говора, а уочене су и одређене црте које упућују на језичку интерференцију и утицај румунјског језика на српски на овом плану.

Кључне речи: консонантски систем, српски језик, Велики Семпетар, Румунија.

1. Увод

1.1. Особине консонантских система српских говора у различитим дијалектима тема је која је инспиративна језичким проучаваоцима: истраживачи су настојали да на основу продукције испитаника из различитих говорних подручја опишу овај ниво у фонетско-фонолошком систему српског језика и да га, пре свега, упореде са стандардним српским језиком – да ли има одступања и у ком правцу се крећу. Истраживања су била усмерена на приказивању инвентара и дистрибуције консонаната и консонантских гру-

¹ nina.sudimac.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

па, а указивало се и на бројне сугласничке алтернације које су се учавале у забележним примерима. Дескрипција артикулационих одлика консонантских јединица је тема која је део споменутих истраживања, док су акустички описи консонаната у мањем обиму истражени.³

С тим у вези, овај рад представља наставак теренских истраживања која имају за циљ да опишу актуелну језичку слику српских говора на подручју данашње Румуније. Предмет рада је дескрипција и експланација консонаната и консонантских група у селу Велики Семпетар, у продукцији изворних говорника старије животне доби. Циљ је да се овај језички сегмент истражи и опише како бисмо добили целовиту слику о говору овог села, а подаци везани за прозодију и вокале дати су у засебном раду (Судимац, Лончар Раичевић 2025). Рад је организован на следећи начин – у првом поглављу дате су уводне напомене са освртом на географски опис истраженог ареала и на претходна истраживања; у другом и трећем делу рада приказани су резултати спроведеног истраживања, док четврто поглавље доноси закључне напомене.

1.2. Одлике консонантског система у говорима Срба на подручју Румуније истраживане су и публиковане у (а) радовима који се или баве језичким цртама или само елементима консонантизма у споменутих говорима, као и у (б) монографијама које су имале за циљ да опишу говор одређеног места. Једно од кључних питања приликом дескрипције и експланације језичких црта у говорима био је *статус африката* и *(не)постојање африкате s*; такође артикулационо-акустичке особености консонантских јединица тема је која је у фокусу свих спроведених истраживања.

О одликама консонантског система у српским говорима на подручју Банатске клисуре писала је Софија Милорадовић (2007), која је истраживала говор Белобрешке и где је као једну од црта навела *неразликовање два пара африката* и појаву африкате *s* у двама примерима – *сурим* и у позајмљеници *бузе* (Милорадовић 2007: 575). Гордана Драгин такође закључује да је на подручју Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве другачији статус африката у односу на стандардни српски језик, тј. „пар палаталних пловива (*t'* и *g'*) изговорају готово истоветно као у суседним говорима Карашева” (Драгин 2019: 102). Описујући језичке црте у пољадијској области Судимац (2020) закључује да је у овом ареалу стабилан африкатски систем, тј. да су инвентар и артикулационе особености исте као у стандардном српском језику (Судимац 2020: 289). У раду који даје поглед на консонантски систем у

³ Акустичким описима гласова у српском језику аутори се интензивније баве последњих година, како у стандардном српском језику тако и у дијалектима (Средојевић 2017, Лончар Раичевић 2021, Судимац 2021). Рад који се бави акустичким одликама консонаната у говору Срба на подручју Румуније и Мађарске јесте рад под називом *Акустичке особености фрикатива /ш/ и /ж/ у Батањи (Мађарска) и Нађфали (Румунија)* (Радовановић, Гудурић 2021).

говору Свинице, Судимац показује да на споменутом простору егзистирају три система који зависе од социolingвистичких фактора⁴ те да је то један од нужних параметара које морамо узети у обзир приликом описивања овог језичког слоја у продукцији Свиничана (Судимац 2023: 282–283)⁵.

1.3. О српским говорима на простору румунског дела Баната⁶ (где просторно припада и наш испитивани пункт – Велики Семпетар) писао је, пре свега, Павле Ивић (1985). Шумадијско-војвођанске говоре на тлу румунског дела Баната Ивић је, на основу обављених истраживања, поделио на *тамишки* (јужни) и *кикиндски* (северни) говорни тип, и то први пут у монографији *Дијалектологија српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)*, да би ова класификација била прихваћена и у познатој публикацији о овим говорима – *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: Увод и фонетизам)* објављеној 1994. година (Ивић, Бошњак-овић и др.1994). Ивић истиче да је описе говора Великог Семпетера засновао на непосредним подацима – конкретније, на основу снимака направљених од стране двеју студенткиња Филозофског факултета у Новом Саду које су снимиле две жене: једна од њих рођена је у Варјашу, а удате у Семпетеру; друга је рођена у Семпетеру, али је пола века провела у Темишвару (Ивић, Бошњак-овић и др.1994: 40).⁷

Окука у монографији *Српски дијалекти* говор Великог Семпетера убраја у банатско-поморишки поддијалекат (Окука 2008: 146) и истиче да је у њиховој основи новоштокавски горњобанатски говор, док су у другим местима општине Тимиш говори окарактерисани као мештовити са новоштокавским и староштокавским одликама, позивајући се у парентези на лингвисту Милета Томића.

1.4. Велики Семпетер (Српски Семпетар) је насеље и центар истоимене општине која се налази у Румунији, а припада округу Тимиш. Ово место је значајно по присутној српској националној мањини: „Из синтезе резултата пописа становника 2002. године (*Таблица 6*) произилази да Срби живе

⁴ „[...] примећујемо да африкате можемо приказати кроз трoсхематски приказ: наиме, забележене су извесне индивидуалне дистинкције које можемо тумачити из социolingвистичког угла – утицај румунског језика, мешовити српско-румунски бракови итд.” (Судимац 2023: 282).

⁵ Видети и радове Судимац Јовић (2023, 2024).

⁶ На основу резулата досадашњих истраживања настао је рад Драгане Радовановић *Лингвогеографска скица шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату – акценат и гласови* – (РАДОВАНОВИЋ 2022).

⁷ Гордана Драгин у раду *Прозодијски систем српског говора поморишког села Велики Семпетар у Румунији* говори о инвентару и дистрибуцији прозодема забележених од стране информатора из Великог Семпетера, а на основу теренских истраживања спроведених у мају 2018. године (Драгин 2020).

широм целе Румуније. Тачније, има их у свим жупанијама. Највише их је у Тимишкој жупанији — 13.273 становника, а најмање у жупанији Ботошањ — свега један припадник српске мањине” (Степанов 2006: 13). Истоимени аутор наводи да средиште српског становништва на подручју Румуније *остаје* Банат – који броји 56 места (Степанов 2006: 14). У последње време присутан је велики пад броја српског становништва у великом проценту ових места, међу којима је и Велики Семпетер, а само у четири места Срби чине више од 80% укупног броја популације – Белобрешка, Дивич, Краљевац и Радимна (Степанов 2006: 14, Бугарски–Степанов 2008).

Место Велики Семпетар се налази у источном, румунском делу Баната, а удаљено је око 35 километара од Темишвара – северозападно. Кроз место протиче река Аранка. Насеље је равно, а у центру села налази се црква посвећена Летњем Св. Николи, а тренутно је у изградњи и *румунска црква*. У месту се налази и основна школа. Село је и даље вишенародно – у њему живе Румуни, Срби, Немци, као и остале националне мањине које су малобројније од поменутих.

1.5. Овај рад, који се бави консонантским одликама говора Срба у Великом Семпетеру, настао је као резултат теренских истраживања обављених у септембру 2024. године, а у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* под руководством проф. др Михаја Радана. Циљ рада јесте да се описом једног сегмента српских говора на простору данашње Румуније да прилог проучавању консонантског система, те да се одреди место истраженог ареала у светлу осталих српских дијалеката као и суседних описаних исељеничких говора. Грађу за рад ексерпирали смо из аудио-материјала – снимљеног спонтаног говора на терену; овоме треба придодати и материјал из транскрибованих лексичких упитника о коларској, ратарској и ковачкој лексици. Овом приликом захваљујемо информаторима на љубазности и времену које су нам посветили и захваљујући којима је и настао овај рад.

Све примере класификовали смо у другом поглављу рада према особинама које демонстрирају, те су на основу тога схематски приказани инвентар и дистрибуција консонантских јединица и консонантских група у пољадисјким говорима:

- а) описани су инвентар и дистрибуција консонаната;
- б) описани су инвентар и дистрибуција (као и судбина) сонаната и африката;
- в) посвећена је пажња опису консонантских група и њиховом статусу;
- в) извршена је дескрипција одређених консонантских алтернација.

Добијени подаци упоређени су са суседним српским говорима на територији и Румуније и Србије, који су описани у литератури и у којима су приказане одлике консонантских система испитиваних зона: ту првенствено

наводимо истраживања Павла Ивића, потом Жарка Бошњаковића, Михаја Радана, Милета Томића, затим Софије Милорадовић и Гордане Драгин.

2. Консонантизам

2.1. Консонантски систем српских говора у Великом Семпетеру не разликује се битно од система суседних штокавских говора, а инвентар⁸ консонантских фонема представимо на следећи начин:

Сонанти:	в	ј
	м	н њ
	л	љ р
Праскави (оклузивни):	к	п т
	г	б д
Фрикативни (струјни):	ф	с ш (х)
	з	ж
Африкате (сливени):	ц	ч' ћ
	(s)	џ' ђ

Судбина консонанта у различитим позицијима, лексици, као и судбина консонантских група, другачија је у односу на стандардни српски језик, те ће се највећи део овога рада темељити на њиховој дескрипцији и експланацији.

2.1.1. Сугласник х. Као и у великој већини штокавских говора сугласних *х* елиминисан је у иницијалној позицији: *армоникаиш'и*, *аљина*, *л'ѣба*, *л'ѣбац*, *дћете*, *ѣкл'аш'*, *ѣкл'ица* (*и хѣкл'ица*), *ѣкл'ање*.

Забележени примери сведоче и о чувању овог гласа у иницијалној и медијалној позицији: *хл'ѣб*, *хаљина*, *хѣкл'ица*; *пљховина*, *пљховано мѣсо*.

Питање секундарног *х* у (х)рђа, (х)рђав: *рђаво*.

Глагол *хтети*: *тѣл'а*, *хтѣл'а*, *нисмо тѣл'и*, *хтѣл'и*.

У примеру *пл'ѣк* присутна је суспституција гласа *х* сугласником *к*.

Радан наводи да, иако се сугласник *х* у већини говора изгубио „[...] у последње време, почиње да се стабилизује у говорима под утицајем, како румунског књижевног језика, тако и српског или хрватског књижевног језика [...] Сугласник *х* у КГ је фонски аспират, сличан оном из већине румунских говора (Радан 2015: 174).

2.1.2. Сугласник ф. Статус сугласника *ф* нестабилан је у већини штокавских говора – у неким постоји, у другима не, што је условљено његовим

⁸ Карашевски говори броје двадесет и шест сугласника јер је саставни део фонетског система ових простора и сугласник *s* (Радан 2015: 156), док у говору Радимаца постоји „25 сугласника и исто толико фонема; ту се не подразумева и африкат *S*.” (Томић 1987: 349). У пољадијским говорима африката *s* јавља се само и искључиво у речима из румунског језика.

непостојањем у прасловенској епохи и каснијим доласком у наш језик преко речи страног порекла.

Консонант *ф* чува се у одређеном броју лексема које су страног порекла, било да се у речи налази у иницијалној, медијалној или финалној позицији.

Иницијална позиција: *факул'тѐт, фамил'ија, фол'клѐр, фл'андѝра, фудбал'ѐр*;

Медијална позиција: *перфѝктно, прѝфесор, прѝфесорка, у Аффрику*;

Финална позиција: *Рѝдол'ф, пил'ѝф, чѝри'аф, ш'ѝф, ш'тѝф*.

О статусу сугласника *ф*⁹ у карашевским говорима, Радан каже: „У КГ сугласник *ф* је доста добро заступљен [...] и велика учесталост [...] узрокована снажним утицајем немачког и румунског језика, у којима је овај глас врло добро заступљен” (Радан 2015: 169).

У примеру *Вењ* присутна је супституција гласа *ф* сугласником *в*.

2.1.3. Артикулација сугласника *ж* и *ш* разликује се од артикулације коју бележимо у стандардном српском језику тиме што говорници са овог ареала споменуте гласове изговарају знатно палаталније, о чему сведоче ексцерпирани примери:

блѝж'и, одрж'авају, ж'ѝне, инж'инѐр, рѝж'на;

кѝши'ѝје, меш'ѝвити, армоникѝш'и, Темѝш'ваѝр.

2.2. Африкате. Ексцерпирани примери из наше грађе потврђују налазе да се у овом ареалу разликују два пара африката, с тиме да је артикулација *ч* и *џ* померена, тј. да се они изговарају нешто палаталније у односу на ове јединице у стандардном српском језику. Африкате се у речима могу наћи у свим позицијама, о чему сведоче доленаведени примери:

ч = ч' ч'ѝзме, ч'ѝрба, ч'ваѝрци, Нѝмач'ку, рѝч'ак, оч'ѝта, кол'ѝч', ко-сѝч', Ул'бѝч';

џ = џ' џ'ѝѝк, пѝнџи'ери, џ'ѝѝк, џ'ѝн;

ћ = ћ' ћѝрка, кѝћа, кѝћна, Банѝћанин, свећа, пил'ѝће, мл'адѝћ, ѝдећа;

ђ = ђ' Бѝра, гѝвеђа, изѝђем, корѝнђаду, ѝђемо,

џ = џ' цѝрна, деџа, свеџаџ, ч'ѝмаџ, леџаџ.¹⁰

(2) Статус африкате *s*.

На терену бележимо облике *кукѝруз* и *бѝза*.¹¹

⁹ У говору Галипольских Срба консонант *ф* се изговара „на месту групе *хв* [...] у ономотопејском зафѝкнем [...] пофѝкам [...] и у позајмљеним страним речима” (Ивић 1957: 130).

¹⁰ У карашевским говорима стање је исто као у клисурским говорима, а Радан каже „што се тиче изговора (...) веома су слични можда чак и истоветни са палатализованим *т* и *д* из српских или хрватских говора са југа Мађарске и веома блиски гласовима *ћ(т)*, *ђ(д)* које је забележио А. Белић у југоисточним српским дијалектима или македонским гласовима *ќ*, *ѓ*” (Радан 2015: 189).

¹¹ Милорадовић африкату *s* бележи у двама примерима – *сурим* и у позајмљеници *бѝзе* (2007:

Ивић (1994: 356) бележи да се изоглоса са *з*, која је одлика кикиндске говорне зоне, наставља и са *оне стране границе*; фрикатив *з* бележи, поред осталог, и у говору Великог Семпетера.

2.3. Сонант *ј*. Сонант *ј* у испитиваном говору углавном се чува, али постоје примери његове секундарне употребе – стварање такозваног *секундарног ј*, као и примери његовог губљења.

Сонант *ј* чува се у иницијалној позицији у следећим примерима: *јабука*, *јутрење*, *јастуч'ићи*, *јанкел'*, *јавил'а*, *једино*, *једини*, *јёл'*.

Сонант *ј* чува се у медијалној позицији: *л'итургија*, *гџи'чија*, *кџми'џје*, *гостију*, *чџа*, *каји'*, *мџа*, *покојни*.

На крају, сонант *ј* чува се и у финалној позицији: *Доситџ*, *мџ*, *таџ*.

Чување сонанта *ј* између два вокала *и*: *старији*; између вокала *и* и *а*: *пџија*, *л'итургија*, *добџал'а*, *ш'аџија*.

У примерима *вијор*, *чџа* јавља се сонант *ј* уместо сугласника *х*.

Секундарно *ј* јавља се у хијату који се отвара као последица губљења консонанта *х*: *снџо мџа*.

2.3.1. Сонанти *л* и *н*. Изговор сонанта *л* у продукцији испитаника из Великог Семпетера другачији је у артикулационом погледу од ових јединица у стандардном српском језику: овде се изговарају знатно палаталније. Овакав изговор јавља се када се сонант *л* налази у позицији и испред вокала и сугласника, (као и у свим трима позицијама у речи):

сл'ава, *увџил'а*, *хл'џба*, *л'итургија*, *сл'аџом*, *л'џком*, *цвџкл'ом*, *кџл'ки*, *бџл'*.

Супституција *л* сугласником *љ*: *кџџшта*.

Артикулација сонанта *н* одговара артикулацији овог гласа у стандардном српском језику, као што је и у већини штокавских говора:

Иницијална позиција: *Нџташ'а*, *нџво*, *недџље*, *натџч'ем*, *накинџурио*;

Медијална позиција: *мнџги*, *рџдбина*, *ж'џене*, *пенџионерке*, *ч'џбани*, *аџйна*, *ч'џсница*;

Финална позиција: *камџн*, *Стџџан*.

Супституција *н* сугласником *њ*: *кџж'ње*.

575). Ивић о консонанту *з* у говору Галипољских Срба каже да није фонема и да се никада не налази у оним позицијама где наш стандардни језик има фрикатив *з* (Ивић 1957: 135). Радан за консонант *з* у карашевским говорима бележи да се јавља како у речима словенског тако и у примерима страног порекла и да је дистрибуција овог консонанта таква да се налази у иницијалној и медијалној, ретко у финалној позицији (Радан 2015: 182). И Бошњакловић о консонанту *з* у говору Батовца (код Пожаревца) каже: „... јавља се само у лексеми *бузе*. Иначе у свим осталим случајевима јавља се /з/: *звона*, *зидали*, *назидано*, *пензију*.” (Бошњакловић 2009: 50).

2.3.2. Сонанти љ и њ. Сонанти љ и њ нису претрпели никакве последице у погледу померености артикулације, о чему говоре забележени примери: Сонант л: *кеџџа, хаџина, пасуџа, недџе, ваџуш'ке, сл'аџе, дџбџе*; Сонант њ: *јутрџе, баџњак, грџдњак, Вењ*.

Супституција њ сугласником н: *инж'инџе*.

2.3.3. Сонант р (силабичко р и девокализација). Сонант р изговара се као у стандардном језику и налази се у свим трима позицијама у речима: *рђав, рџтка, румџно, Румџни, раџила сам, рџж'на, рџч'ак; пџрл'е, марџмице, поџруб, заџрнем, марџма; фудбал'џер, опанч'џар, карнџер, џ'џмпер, ш'џеш'џр*.

Супституција р сугласником л у примеру *јџл* уместо *јер*.

Сугласник р може имати силабичку функцију: *рђав, џрна, џрно, огрл'ица, реџер*.

Примери *прусл'ук, умрџл'и* сведоче о девокализацији сонанта р.¹²

2.3.4. Сонант в. Ексерпирани примери сведоче (а) о стабилности и очуваности сонанта в и (б) ретко о његовом губљењу.

Присутно је губљење сугласника в у медијалној позицији у примеру *оџе – оџде*.

Изговор иницијалног в не разликује се од књижевног и јавља се у свим трима позицијама:

вџеш', вџтра, воџа;

реџџа, свџл'а, свџдер, џвџе, сл'џа;

ш'џв, мрџв'.

У позицији између вокала и консонанта сонант в се чува: *оџце, од оџџа*.

У примеру *га вџтал'а, увџтил'а, увџти џџа кџња*, дошло је до упрошћавања групе губљењем иницијалног х.

У примеру *пирџв* сведочи да се јавља полусонант в (w) – глас прелазног типа који је ближи сонанту в него вокалу у и сређе се доследно код свих информатора.

Радан о консонанту в у карашевском говорима каже: „У највећем броју случајева, фрикативни лабио-дентални сугласник в изговара се и понаша као и у српском/хрватском књижевном језику, без обзира на место акцента или природу гласова из његове близине. Понекад, ипак, као што је приметио и Е. Петровић у својој монографији, в нема особен лабио-дентални карактер. У таквим случајевима, в се понаша као посредни глас између в и џ, једна врста лабијалног в (w), којег смо бележили са в(џ)” (Радан 2015: 157–158). О статусу сонанта в у суседним клисурским говорима, Драгин

¹² О десилабизацији у споменутим глаголским облицима пише и Марковић – описујући говор Запаља, наводећи да ове облике можемо посматрати и у аналошком контексту према глаголу почела (2000: 43); видети и рад о говору Прешева (Трајковић 2016: 337).

каже: „Постојаност или губљење ове фонеме факултативна је појава, тј. у неким лексема се редовно реализује [...] док је у неким именицама, придевима, придевским заменицама и у целој парадигми глагола на –авити нема” (Драгин 2019: 104).

2.4. Десоноризација финалних звучних консонаната. Десоноризација финалних звучних консонаната забележена је у следећим примерима: *тил’аф, ч’апи’аф*.¹³

Облик *овца* уочен је у неизмењеном облику

2.5. Губљење сугласника *д* из говорног ланца у кардиналним бројевима јавља се у примеру *четрнѐс*.

О овоме налазимо податке и у банатским говорима шумадијско-војовђанског дијалекта – одлика *тамишке говорне зоне* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 411), а аутори ову појаву везују „за познату лабавост изговора кардиналних бројева, која отвара врата редуccionим променама. Можда је донекле улогу играла и даљинска дисимилација [...] али она није била неопходан чинилац.” (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 411).

3. О неким консонантским групама

У овом поглављу даћемо опис консонантских група¹⁴ на основу грађе ексцерпираних из аудио-снимака, имајући у виду њихову позицију у речи – иницијална, медијална и финална, као и судбину: неке су остале (а) неизмењене, док су одређене (б) измењене, а измене су се кретале или у правцу замене одређеног консонанта или упрошћавањем консонантске групе губљењем одређеног елемента.

(а) Неизмењене консонантске групе у различитим позицијама:

ПТ-: *птѝца*

ПЧ-: *пч’ѐла*

ПС-: *псѝјеш’*

МН-: *мнѝго*

КЋ-: *кћерка*

ШК-: Група *шк-* у иницијалној позицији сачувана је у примеру *шкѝл’а*;

СТ-: Група *ст-* у примеру *стаѝл’о*;

СВ-: *свиѝа; свеѝац*;

¹³ Као у већини народних говора, и у карашевским говорима присутно је обезвучавање финалних звучних консонаната за које Радан каже да је „потпуно, ретко делимично. Изузетак чини консонант *в*, који делимично задржава своју звучност” (Радан 2015: 234).

¹⁴ Уз напомену да овиме нису обухваћене све консонантске групе.

СЛ-: сл'ава; сл'ама;

ЦВ-: цвѣт;

СТ-: ста́бл'о;

МН-: мнѡги;

ЗР- > зрѣно;

ПШ-: ши'енѣца;

ВЦ-: ѡвца;

ТВ-: ж'ѣтва;

ДЛ-: Група *дл-* у медијалној позицији јавља се у облицима радног глаголског придева глагола *видети* у примеру *вѣдл'а сам га*¹⁵.

СТ-: л'ѣст

(6) Измењене консонантске групе настале заменом консонанта или упрошћавањем

КѢ- > Ћ-: *ћерка*

ШП- > ПЧ-: Јавља се облика *пч'ѣнадла* (африкатизација)¹⁶

ТН- > ЋН-: *срѣтна бѣл'а*;

ЧЛ- > Ч- (чловѣк): *ч'ѡвек*.

ДВ- > Д-: *двигнем* > *дѣгнем*

СТ- > С-: Финална група *ст-* обавезно се упрошћава губљењем безвучне плозивне компоненте: *петнѣс*, *једанѣс*.

ГД- > Д-: Група *гд-* упрошћена је у примерима: *ди ѣћем*;

ХВ- > Ф-: *хвѣла* > *фѣл'а*;

ХВ- > В-: *увѣтила*, *увѣти*.

У анализираном корпусу није уочено постојање консонантске групе ч'р-, тачније ч'р- > цр-: *црвѣно*, *црвѣна*, *црѣн*.

Група *вс* > *св* о чему сведоче ексцерпирани примери *свѣ*, *свѣ*.

3.1. О још неким запажањима у вези са консонантским системом

Лексема *онда* има партикулу *к*: *ѡндак*.

Рефлекси старих група *tj**, *dj**; *jd**, *jt** > исти је као у стандардном језику: *рѣхаво*, *млѣћи*, *Бура*, *гѡспође*.

Резултати друге палатализације присутни су у облицима акузатива множине, о чему сведочи забележени пример – *орѣсе*.

Резултати новог јотовања у већини примера подударни су са рефлексима које познаје стандардни српски језик и то у следећим позицијама:

а) Јотовање сугласничких група *jd-* и *jt-* забележено је у следећим примерима: *ѡѡћите*, *ѡѡћем*, *пѡћу*, *ѡѡћи*;

¹⁵ Ова појава, наизглед фонетског карактера, ипак је морфолошкога типа у којој је основа за грађење речи другачија од основе коју познаје стандардни српски језик.

¹⁶ Измена консонантске групе ШП- сведочи о појави африкатизације (о африкатизацији видети више и у монографији која описује говор Прешева – ТРАЈКОВИЋ 2016).

б) Јотовање код збирних именица: *грѣбље, камѣње*.

Пример *гвѣжђе* забележен је у неизмењеном облику.

4. Закључак

У овоме раду описан је консонантски систем српских говора у Румунији у продукцији говорника из места Велики Семпетар: у другом делу рада дат је приказ инвентара и дистрибуције консонантских фонема, док су у трећем поглављу описане консонантске групе и одређене језичке појаве везане за овај гласовни систем језика. На основу приказаних и анализираних примера ескерпираних из грађе сакупљене теренским истраживањима која су обављена у септембру 2024. године, можемо закључити да инвентар и дистрибуција консонаната и консонантских група у описаном ареалу у својим главним цртама и особинама одговарају слици и ситуацији коју имамо у већини новоштокавских говора на подручју Србије. Такође, анализа материјала указује и на постојање одређених црта које су се развиле као последица језичке интерференције.

Литература

- Бошњаковић 2009: Ж. Бошњаковић, Напомена о консонантском систему говора Батовца (код Пожаревца). у: *Годишњак за српски језик и књижевност, година XXII, број 29*. Ниш: 47–53.
- Бугарски–Степанов 2008: С. Бугарски, Љ. Степанов, *Историјски и културни споменици Срба у Румунском Банату*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Драгин 2020: Г. Драгин. Прозодијски систем српског говора поморишког села Велики Семпетар у Румунији. *Језици и културе у времену и простору IX/1*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2020, стр. 401–411.
- Драгин 2019: Г. Драгин. Консонантски систем Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве у Румунији. *Исходишта 5*, Темишвар / Ниш: 101–113.
- Ивић 1985: П. Ивић. *Дијалектологија српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)*. Нови Сад: Матица Српска, 1985.
- Ивић 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба. у: *Српски дијалектолошки зборник, XII*. Српска академија наука, Институт за српски језик. Београд: 1–520.
- Ивић Бошњаковић, Драгин, 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: Увод и Фонетизам), *Српски дијалектолошки зборник XL*. Београд: 1–419.
- Лончар Раичевић 2020: А. Лончар Раичевић. *Акустичка анализа прозодије речи у српском језик*. Ниш: Филозофски факултет.

- Марковић 2000: Ј. Марковић. Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник XLVII*. Београд: 7–307.
- Милорадовић 2007: С. Милорадовић, И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). у: *Проблеми словенске филологије XV*. Timișoara: 573–580.
- Окука 2008: М. Okuka, *Srpski dijalekti*. Zagreb: [SKD Prosvjeta].
- Радан 2015: М. Н. Радан. *Фонетика и фонологија карашевских говора данас (прилог проучавању српских говора у Румунији)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 5–431.
- Радовановић 2022: Д. Радовановић. Лингвгеографска скица шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату. *Исходишта* 9, Темишвар/Ниш, 2022, стр. 345–360.
- Радовановић, Гудурић 2021: Д. Радовановић, С. Гудурић. Акустичке особености фрикатива /ш/ и /ж/ у Батањи (Мађарска) и Нађфали (Румунија), *Исходишта* 7, стр. 369–384.
- Средојевић 2017: D. Sredjoević. *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku – od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Степанов 2006: Љ. Степанов, *Поздрав из Дунавске клисуре*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Судимац 2020: Н. Судимац Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадија). *Исходишта* 6, Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, година 6, број 6, 2020, стр. 285–297.
- Судимац 2021: Н. Судимац. *Акустички квалитет вокала у типично регионалним варијететима српског језика*. Ниш: Филозофски факултет. (докторска дисертација).
- Судимац 2023: Н. Судимац. Одлике консонантског система српских говора у Румунији (Свиница). *Philologia Mediana*, Vol 15, No, 15. Филозофски факултет у Нишу, 2023, стр. 279–291.
- Судимац Јовић 2023: Н. Судимац. О неким фонетским карактеристикама српских говора у Румунији (Свиница). *Исходишта* 9, Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу у Румунији - Филозофски факултет Универзитета у Нишу, година 9, број 9, 355–366.
- Судимац Јовић 2024: Н. Судимац. Фонетско-фонолошке одлике српских говора у Дунавској клисури (Љупкова). *Исходишта* 10, Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу у Румунији - Филозофски факултет Универзитета у Нишу, година 10, број 10, 391–493.
- Судимац Јовић, Лончар Раичевић 2025: Н. Судимац Јовић, А. Лончар Раичевић. Фонетско-фонолошке одлике српских говора у Румунији – извештај са терена (Велики Семпетар). *Philologia Mediana*, Vol 17, No, 17. Филозофски факултет у Нишу (у штампи).

Томић, 1987: М. Томић, Говор Радимаца, у: *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*. Београд: 303–474.

Трајковић 2016: Т. Трајковић. Говор Прешева. *Српски дијалектолошки зборник, LXIII*, Институт за српски језик, САНУ, Београд,: 277–578.

Nina Lj. Sudimac Jović

Aleksandra R. Lončar Raičević

CHARACTERISTICS OF THE CONSONANT SYSTEM OF SERBIAN SPEAKINGS IN ROMANIA (VELIKI SEMPETAR)

The work is a continuation of field research aimed at describing the current linguistic picture of Serbian languages in the territory of today's Romania. In this regard, the paper presents the basic consonant features of Serbian languages in Romania, and the research was carried out in Veliki Sempetar: the inventory and distribution of consonants and consonant groups are shown, and certain consonant alternations that occur in the investigated area are also pointed out. . Based on field research conducted in September 2024, in several places where there are still Serbs - Ivanda, Ulbeč, Deta, Soka, Đir, Veliki Sempetar, as part of the project Researching the Culture and History of Serbs in Romania, the most important ones are presented consonantal features of this Novostokavian speech (Veliki Sempeter) and were compared with the neighboring speeches that were described. In the research, almost all the required consonant features were registered, as well as numerous matches recorded in the descriptions of the neighboring languages, which completely classifies these languages into the Novoshtokavian type.

Key words: consonant system, Serbian language, Great Sempetar, Romania.

ИЗРАЖАВАЊЕ ПОЈЕДИНАЧНОГ И ОПШТЕГ ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА У ПРОЗИ СУНЧИЦЕ ДЕНИЋ

Сунчица Денић, професор, књижевник и књижевни критичар, остварила се и као прозни писац. Међу њеним прозним дјелима запажени су од читалаца и критике романи *Три света* и *Свет изван*. У раду ће се посматрати употреба глаголских облика у овој улози. Циљ рада је да покаже како у њима Сунчица Денић користи ове облике у представљању појединачних и неограничено понављаних радњи и ситуација, односно како исказује појединачно и опште.

Кључне ријечи и изрази: књижевно дјело, глаголски облици, референцијалност и неререференцијалност, појединачно и опште.

Сунчица Денић је стекла име угледног писца у читалачкој публици, исто као и у књижевној критици, као пјесник и прозни писац. Када је ријеч о прози, свакако су данас најзначајнији њени романи *Три света* и *Свет изван*. Њих одликује густо ткано књижевно ткиво у коме значајне боје даје управо њен завичај – Угљаре и шире Косово и Метохија, судбина или зла судбина овога свијета. Живот послјије погрома с краја 20. вијека оставља посебан утисак код читалаца. О њему говори сама Сунчица Денић, а говоре и јунаци тих романа. Има извјесне разлике, чини ми се, између та два романа у погледу казивања: колико о томе свијету говори сам писац, колико јунаци. У роману *Свет изван* некако се више као намећу сами јунаци својим казивањем. Додуше, нешто је различита и структура ових романа. Нормално, у књижевном дјелу увијек је важан и језик у њему, тиме се баве и књижевни критичари и стручњаци за језик, свако из своје перспективе. У оваквој прози, свакако се намеће и питање односа стандардног и народног језика и није безначајно за писца којим језиком говоре његови јунаци, какав је однос народног и стандардног језика јунака. Посебно ова чињеница важи за књижевно дјело у коме то може да има и више смисла и посебног значења, какав случај је управо с романима Сунчице Денић. Свједоци смо, а Сунчица Денић то посебно доживљава, да се са изгоном Срба са Косова и Метохије изгони и српски језик како се он говори тамо². О томе она свакако размишља

¹ sretotanasic@yahoo.com

² О тим питањима није мјесто да се овдје више говори, али упућујем читаоце посебно на чланке и књиге проф. Митре Релић.

и није случајно што на једном мјесту у роману *Свет изван*, у једној причи, у сложеном контексту, поставља питање:

„Битан ли је генитив, битан ли је вокатив, ако битни нису Високи Дечани? (Стално мислим о томе да би ко зна каква литература била писана на Косову и Југу, кад би се боље знале разлике и сличности између генитива, датива, вокатива, инструментала... Или да их нема! Да нису толико битни.) (стр. 41)“ Одговор о улози језика јунака у књижевном дјелу наћи ће у њеном дјелу онај ко зна да трага, ко не зна не вриједи му говорити. Као што је Новица Петковић увјерљиво одговорио свим критичарима језика у књижевном дјелу Борисава Станковића. Да наведем само једну Петковићеву реченицу: „И имају [језичке норме – С.Т.] различан степен важења од једног до другог подручја у култури, и од једне до друге врсте језичких текстова“ (стр. 22), а позивајући да се прочита цио Петковићев текст. Зато се не треба заустављати код случајева гдје јунаци користе свој, народни, говор с намјером да се утврди да се писац не служи добро књижевним језиком. Али се мора зауставити код реченица које слиједе иза ових цитираних:

„Битан ли је прелазак л у о, као и прелазак из ништавила у ништавило, Влтаво, водо, Влтаво, куд се дену Душанова глава? И Лазара цара?

Није ни прелазак л у нешто друго извршено, и Влтава остаде Влтава.

Она постојана, са оним л што има, преносила је оно што су три Бистрице изгубиле (Пећка, Дечанска и Призренска). Шта ће бити с Косовом, Влтаво?“ (*Три света*, 42).

Уводи нас, дакле, Сунчица Денић у вишу граматику за разумијевање књижевног дјела.

И на нека друга питања која се јављају кад се човјек унесе у прозу Сунчице Денић пажљивији читалац нађе и објашњење, или бар важну напукницу објашњења. Тако се у овој прози може запазити веза између појаве неких типова безличне реченице са пишчевом сликом свијета. А онда наиђемо на реченицу: „Обезличено им је све и ништа им не значе они које су познавали“ (*Свет изван*, 78). И ту није крај. Чак нађемо и другу половину наслова овога рада: „Зато опстају, поред мука, усмерени по неком антрополошком принципу: *опште и појединачне жртве*“ (*Три света*, 15). Срећом, свако на свом терену. И кад сам већ овако почео, морам рећи да по мјерилима лингвистичким Сунчица Денић у прозним дјелима, у ова два романа, показује и завидно богатство језика (о његовом владању у стварању књижевне умјетности позванији су други да суде). Од познавања народног језика свога завичаја и умијећа његовог увођења у књижевно дјело до владања савременим српским стандардним језиком и његовим зналачким коришћењем. Рецимо, за савремени српски стандардни језик карактеристичне су и неке појаве које истовремено свједоче и о његовој интелектуализацији и функционалностилској раслојености. Такве су појаве глаголске и ине декомпозиције или номинализација. И једна и друга појава одлике су других,

специјалних функционалних стилова, не и књижевноумјетничког, али се у њему јављају кад је то оправдано. Тако је код наших најбољих писаца, тако управо те језичке датости сусрећемо и у романима Сунчице Денић, и то типичне примјере – декомпоновање рјеђе: Са њом је сатима *водио разговоре* (*Свет изван*, 18), номинализације свакако чешће: Каква слога, какво *њено чување и сабирање деце!* (*Свет изван*, 30). Ово се даје само у виду мале напомене ради потврде изречене оцјене о Сунчици Денић као писцу, и неће даље бити тема овога рада.

Радње и ситуације, као и о стварима, могу се представљати на два основна начина – референцијално и нереференцијално. То значи да се о свему што се дешава може говорити као о појединачном и општем, и то представља језичку универзалију³. Разлике међу језицима су у начину исказивања те опозиције појединачно/опште. Неки језици имају развијенију опозицију у самим глаголима, други ту опозицију исказују претежно глаголским облицима. У српском језику разликовање појединачног и општег, тј. референцијалног и нереференцијалног представљања радњи и ситуација, претежно се остварује глаголским облицима. Међутим, српски језик, као и други словенски језици, нема два различита глаголска система за та два вида изражавања, него за то служи један систем глаголских облика. Разлика је у различитом избору глаголских облика. Различито се понашају при референцијалној и нереференцијалној употреби. Тако, рецимо, референцијалне садашње радње исказују се само презентом несвршених глагола, а нереференцијалне презентом несвршених и свршених глагола итд. У остваривању ове функције глаголским облицима помажу и нека друга средства у реченици и(ли) шири контекст⁴.

Сунчица Денић у својим прозним дјелима ствара, дакле, умјетнички свијет говорећи и о појединачним и општим догађајима и ситуацијама у њему. У ту сврху она користи средства за исказивање појединачног и општег која су јој на располагању, а то су – како је речено – глаголски облици. „А као што се зна, опис нужно, и у знатној мери, зависи од средстава описа. Поготово у уметности. Приказани свет у роману своја књижевна својства добрим делом добија отуда што изражајна средства којим се писац служи истичу једне а запостављају друге појединости у предмету (тематичи)” (Петковић 157).

У наставку ће се показати како употреба глаголских облика служи за исказивање појединачних догађаја и ситуација и њиховог неограниченог понављања, све до генеричности – служи приказивању света умјетнос-

³ О исказивању нереференцијалности у различитим језицима, словенским и несловенским, в. Храковски 1989 (ур).

⁴ О питању изражавања опозиције референцијалност/нереференцијалност радњи/ситуација в. Танасић 1996, 2005. и 2021. Тамо се наводи опширнија релевантна литература, међутим, сматрам да је уз овај рад није нужно наводити.

ти Сунчице Денић. Прво неколико примјера за исказивање појединачних радњи и ситуација.

[1]

1. И не само да су *шкринула*, већ су тако *запишала* као да су пропевала (*Три света*, 72); 2. Из Угљара никада *нисам отишао* (*Свет изван*, 67); п.в. 3. У Угљару *се нисмо плашили* болести (*Свет изван*, 28); 4. У трагању за најбољом причом *схватила сам* да и она, неуспела, може одговорити на многа питања и многе загонетке (*Свет изван*, 7) п.в. 5. Део рукописа *написан је био* у овом духу (*Свет изван*, 27); 5а. Не сећам се шта је још причала, нити шта је све *било изречено* (*Три света*, 88); 6. *Нађоше* ми њу, сироту девојку, која имаше, за нас Косовце, најгори статус (*Три света*, 86); 7. Два дечакића око петнаест-шеснаест година *устремише* се на мене и оне људе (*Три света*, 32); 8. Цела Метохија *нестаде* (*Три света*, 133); 9. Мајка га у крилу држала, да га поврати, а Раца га *умиваше* и *дозиваше* (*Свет изван*, 28); 10. *Нађоше* ми њу, сироту девојку, која *имаше*, за нас Косовце, најгори статус (*Три света*, 86);

11. Знам да *ће бити* без закачалки, запонаца, зачкољица (*Три света*, 72); 12. *Проћи ће* кад сване, каже ми. Не брини. (*Свет изван*, 31); 13. То да *се нећемо извући*, *нећемо спасити*, мисли велика већина Косоваца (*Свет изван*, 47); 14. *Решићемо* многе муке ако *нађемо* ту смокву (*Свет изван*, 130); (*Свет изван*, 136); 15. Ја *ћу да чекам* док не чујем пронађоше ли се кривци за нашега Ненада (*Свет изван*, 147); 16. Ако си жив, *даћемо* ти најбољу собу, гостинску, да тамо одмараш твоје тело и твоју душу (*Свет изван*, 29); 17. Бабо, кад ми се роди ћерка, *даћу* јој име Софија (*Свет изван*, 55); 18. Бог зна, на шта *ће* све ово *да изађе* (*Свет изван*, 59);

19. *Верујем*, и данас, било на којој страни света и било у каквој и коликој мржњи и нетрпељивости да су, било у просторијама на Косову где су им спаљена врата или где су их они спалили, њих тридесеторо зна шта значи реч *шкринуше* (*Три света*, 72); 20. Све ми *се чини* да нас Угљарчани другачије гледају од тада (*Свет изван*, 31); 21. *Не смемо* више да имамо војску, каже ми (*Свет изван*, 58); 22. Угљаре више *не личи* на село, нити *личи* на оно Угљаре и на Косово (*Свет изван*, 59); 23. У Бресју *нема* оног народа од пре бомбардовања и прогона (*Свет изван*, 122); 24. *Молим* Бога да чешиће мисле да врата *шкрипнуше*, чекајући некога, можда оне чија су врата (*Три света*, 72); 25. –*Молим* Бога да ме узме – говорила би, носећи крст (*Три света*, 78); 26. *Ћутим* о томе, ево, већ десет година (*Свет изван*, 28); 27. А Бог *ћути* ли *ћути* на оволика чуда, каже Зара. (*Свет изван*, 28); 28. *Нећу* више *да причам* пред овим скупом шта се све збивало са оним Шиптарима што су дошли да купе кућу (*Свет изван*, 137); 29. Често сам се питао зашто смо се ми Косо-

вци, Срби, одрекли *Божура* [цигара – С.Т.]. Мајка му стара, па зар нас то не веже од вајкада за нешто што је свето, за битку чувену, за род? (*Три света*, 33).

Наведени примјери илуструју исказивање појединачних, референцијалних радњи на сва три временска плана. Прошлост, будућност и садашњост. Проза Сунчице Денић добро одражава ситуацију српског књижевног језика, мада језик књижевности не мора бити подударан са српским књижевним/стандардним језиком. Тако се на плану прошлости користи већи број глаголских облика за исказивање овога вида радњи. Наравно, најчешће се јавља облик перфекта. И као што је то у савременом српском стандардном језику, и овдје се исказују референцијалне прошле радње несвршеног вида (примјер три) и свршеног вида (примјери један, два, четири). Обликом аориста исказују се прошле референцијалне свршене радње (примјери шест, седам, осам); на имперфективни аорист, иначе познат српском језику, нисам наишао. Аорист свршених глагола готово досљедно и исказује само референцијалну прошлост, а може и извјесне видове неререференцијалности исказивати (Танасић 2005). Такву употребу овог облика нисам запазио. Зато перфективни аорист са референцијалном употребом у овоме дјелу има живу употребу и пуну функцију – исказује доживљеност прошлих радњи. О томе врло увјерљиво говори и овдје наведени примјер осам. Оно што је карактеристично за ова дјела Сунчице Денић јесте да се сусреће и облик имперфекта, и то не само у предикату са помоћним глаголом у том облику (в. и Танасић 2010: 354–355). Данас је овај облик постао риједак у стандардном језику; сусреће се у разговорном језику у суженом избору и појединим књижевним дјелима. Сунчица Денић га, дакле, у својој прози користи. Као и аорист, он има посебно својство – исказивање прошлих доживљених радњи (Танасић 2005). И док се аорист јавља релативно ријетко, имперфекат има знатно мању фреквенцију; отуда и његово појављивање у књижевном тексту има већу стилистичку вриједност. У овој прози, која иначе представља емоционално натопљене приче, употреба имперфекта има посебну вриједност – својство доживљености максимално долази до изражаја. Што се тиче облика плусквамперфекта, он се јавља ријетко, ако се уопште јавља при режиму активне дијатезе, а запазио сам једино пасивне облике, на шта сам скренуо пажњу и раније (Танасић 2010: 359). И овдје је наведени примјер (пет) такав, а није искључено да је трпни придјев употријебљен у придјевском значењу, што је својствено њима у пасивним конструкцијама. Међутим, у примјеру 5а несумњиво се ради о глаголском значењу трпног придјева.

Облик фуртура првог употребљава се онако као и у савременом српском језику (примјери једанаест до осамнаест), а чини ми се да је мање заступљен у овој прози него што су то претеритални облици. То је опет сасвим логично с обзиром на карактер прозе. Говори се о једном свијету који је имао своју прошлост из које је истјеран, која је одузета, спаљена. У

садашњости јунаци тога свијета или мисле о тој прошлости или се носе са тешком садашњости. И не виде да их било шта очекује добро у будућности: То да *се нећемо извући, нећемо спасити*, мисли велика већина Косоваца. Као да се само у машти може видјети рјешење за њих: *Решићемо* многе муке ако нађемо ту смокву. Реалност је сасвим сурова, нема светла на видику: Бог зна, на шта *ће* све ово *да изађе*. Једино нешто лијепо, радосно може да се очекује у наставку породице, у очекивању порода, који *ће* се опет везивати за драге претке: Бабо, кад ми се роди ћерка, *даћу* јој име Софија. Облик футура другог нисам запазио, а кад су посриједи свршени глаголи, умјесто њега у функцији исказивања тог вида будућности јавља се перфективни презент у временским реченицама (примјери дванаест, петнаест и седамнаест) односно у условним реченицама (примјер четрнаест).

У прози Сунчице Денић често се исказује референцијална садашњост, презентом несвршених глагола, што је практично и једини начин у српском језику. То је она садашњост свијета њених романа коју проживљавају послјије изгона са Космета и оног дијела тог свијета који је остао. Наведени примјери илуструју неке моменте из те садашњости. Тај свијет нема право више да штити свој живот: *Не смемо* више да имамо војску, каже ми. Он је из темеља промијењен, истински каратагинизован: Угљаре више *не личи* на село, нити *личи* на оно Угљаре и на Косово. У Бресју *нема* оног народа од пре бомбардовања и прогона. У таквим околностима, у немоћи, њени јунаци се све чешће обраћају – да погледа, помогне или да узме себи, јер и то је спас Богу (примјери двадесет четири и двадесет пет). Али као да ни са те стране нема помоћи ни сажалења: А Бог *ћути* ли *ћути* на оволика чуда, каже Зара. Наравно, тај свијет не види само у другима кривицу, посебно види своју кривицу пред Богом, пред својим прецима који су давали животе за крст часни и слободу златну (примјер двадесет девет).

Наведени примјери свакако само у ограниченом степену одсликавају референцијалну употребу глаголских облика у романима Сунчице Денић, а тиме и свијет појединачног у њима. Ипак, на основу и овако малог броја примјера може се стећи извјестан увид у стварност тога свијета: како се види његова прошлост, садашњост и будућност. Од једног рада мањег обима и не може се више очекивати него да дâ назнаке о свијету умјетничког дјела. А и тако језичке анализе су само један од прилаза његовом разумијевању. Показује се да могу бити интересантне и корисне за улазак у умјетнички свијет ове прозе.

У романима *Три света* и *Свет изван* радње и стања се глаголским облицима исказују и неререференцијално конциповани, тј. у неограниченом понављању. То понављање се врши на различите начине. У наставку ћу навести један број примјера из ових романа који илуструју такво представљање радњи и ситауција.

1. Сетим се често Вука Филиповића, који је, опет, као ретко ко, *откривао* снагу понуђеног, или изнуђеног, снагу сна (*Три света*, 59); 2. Писмен као адвокат, *говорили су* у Угљару (*Свет изван*, 60); 3. *Ишао је често* у Београд, као што су код њега *долазили* људи из разних крајева (*Свет изван*, 62); 4. Музика пре свега, *цитирао је стално* Верлена... (*Три света*, 62); 5. *Јер, зна се: ко је победио страсти, тај је победио и тугу* (*Три света*, 91); **пф.** преко појединачног опште 6. Понекад *би* га благо понешто *упитала*, тако да је он, после тог питања, добијао још већу снагу и енергију за причу о њој (*Три света*, 91); 7. *Слушала га је* и кад *би правио* могуће претпоставке око Делибашића (*Три света*, 91); 8. И *ретко, врло ретко, питала би* га нешто што је више ишло у прилог његовој причи но самом том Делибашићу (*Три света*, 91); 9. „Ово дете ме поврати”, *говорила би* после сваке његове победе (*Свет изван*, 32); 10. Девер Михајло *би* ме *терао* да му певам ону Ој моја, ој моја ружо Румена (*Свет изван*, 57); 11. Сваке вечери, пре спавања, а рано је одлазио на спавање, и то у ону своју средњу собу, баш када *смо се* ми *окупљали* на вечеру или на прање ногу и слично, он *би куцнуо* на прозор (*Три света*, 100); 12. А, кад *би описивао* лепоту Свеца, он *би устао, исправио се* и *показивао*, са осмехом, дугу косу, пуштену низ рамена, онако природно коврцаву... (*Три света*, 104); 13. И они који су пристизали *прикључили би се* маси, *лепили се* за њу (*Свет изван*, 38); 14. Беше болешљива. Она болешљива, а Тома *плакаше често* (*Три света*, 89); 15. Све *викаше* Михајлу, дај ми ово дете да мало освежим кућу поред ове мушкадије (*Свет изван*, 30);

16. Чех, освојио целу групу. Лепо *говори*, *лепо се смеје*, као што је и сам леп (*Три света*, 34); 17. Не, не говорим о звуку који кап *произведе* кад *кане* у ту реку (*Три света*, 25); 18. Готово сви знају да Драгорад сваке ноћи, пред сан, *оде* до Косовог поља, с капом до наспред носа, како га не би препознао неко од комшија Албанаца (*Свет изван*, 14); 19. *Сетим се често* Вука Филиповића, који је, опет, као ретко ко, *откривао* снагу понуђеног, или изнуђеног, снагу сна (*Три света*, 59); 20. Све чешће се у Србији *прича* како Косовци имају пуно новаца од продаје кућа и имања (*Свет изван*, 24); 21. И она гранчица или кита босилка за освећење воде коју свештеник опоје уочи великог празника *исто се тако везује* (*Свет изван*, 53); 22. А соко, лево на стубу, једном од безброј широких родних поља средоземља, *ћути, соко птица сива*. Усамљени војник, са којим увек повезујем српске и косовске витезове (*Три света*, 53); 23. Не чуди што студенте *натера* да му запевају неку стару косовску (*Три света*, 61); 24. У кафанама се, дакле, све дешава. *Гледају се* директне конференције из Уједињених нација, *прославља се* Новакова победа... (*Свет изван*, 14); 25. Сада *се склањамо*, *просто се вређамо* кад нас *послуже* том цигаретом (*Три света*, 33); 26. *Смрачи* ми се пред очи, *сав се тресем* кад *помислим* да сваке вечери излазим да сачекам унуку из школе (*Три света*, 34); 27. Кад ме сви *грде* због неке несмотрене игре,

уцињене штете или безобразлука, он ме узима к себи (*Три света*, 98); 28. Кад *наићем* на место где су оне, *замирише* ми земља као душа најмилијег бића (*Свет изван*, 50); 29. Кад *почне* косидба или сетва, *окити* се коса, плуг, срп (*Свет изван*, 53); 30. (*Три света*, 12); 31. *Кад те највише нешто вуче да кажеш, ућути*, тихо би нас умирила моја мајка, која никада није изговарала ја (*Три света*, 13); 32. Размишљао ових дана о оној старој мудрости да човек кад *умре* све *остави*, ништа не *понесе* (*Свет изван*, 102); 33. *Тек кад нешто изгубите, видите колико је вредело* (*Три света*, 33); 34. *Душевени се мир задобија патњама* (*Три света*, 91); 35. *Мртви се не крију* (*Три света*, 92); 36. *Онда се* она *уздиге* кроз јасна пространства све до сјајних звезда (*Свет изван*, 15); 37. Стари су говорили да се парче земље на Косову *чува* као држава што се *чува* (*Свет изван*, 54); 38. Ипак, неке *се* ствари *дешавају* у сну; неке *се* *понављају* на јави (*Три света*, 67); 39. Професор Јеротић ми једном рече да *се* *ћути* о ономе што је много рањиво (*Три света*, 128); 40. Само луди тако јасно *питају*, као што само луди *иду* за жељом, верујући у вечност (*Три света*, 116);

Сада укључиши компјутер и видиш се са целим светом (*Свет изван*, 58).

Неограничено, нереференцијално, понављање радњи и ситуација у прошлости у овим романима често се исказује облицима перфекта са глаголима несвршеног вида (примјери један до четири). То понављање се може вршити у различитим интервалима: по неком устаљеном реду, кад год се прилика деси, као што је у прва два примјера, или у неким другачијим интервалима, што се назначава посебним језичким средствима; тако је у друга два примјера. За српски језик је карактеристично да се нереференцијална прошлост готово искључиво исказује глаголима несвршеног вида. Само изузетно се користи облик перфективног перфекта – када се преко појединачног исказује опште (Танасић 2005: 401–402). Тако је овдје у примјеру пет. Исто важи и за аорист и будући да се он чешће јавља од несвршених глагола, у овим романима нисам нашао случајеве да се њиме исказује нереференцијална прошлост. Ту изразито ограничену употребу перфективних претериталних глаголских облика у исказивању нереференцијалне прошлости језик надокнађује увођењем потенцијала у игру; у тој улози он се јавља са глаголима свршеног и несвршеног вида, као што свједоче примјери шест до четрнаест. Он се у истој реченици може комбиновати и са референцијално употријебљеним несвршеним перфектом (примјери шест, седам, једанаест, тринаест).

Ови облици, у свим примјерима осим једног, илуструју случајеве неограниченог понављања у прошлости. Њима се казује, дакле, какав је био живот у умјетничком свијету ових романа, само у једном случају, видјели смо – дакле врло ријетко исказује се опште. А у романима се говори о прошлости која није прерасла у садашњост, о прошлости прије *пропасти Косова*. За сјећање на такву прошлост облик потенцијала је врло погодно

средство пошто он у оваквим случајевима уз основну информацију носи и дозу емотивне ангажованости и евокативности; на тако изнесене прошле радње не може се надовезати напомена типа „што се и данас дешава; што и данас чини” (Ивић 1995: 43–44). То и јесте разлог што Сунчица Денић у својим романима изобилно употребљава облик потенцијала за исказивање нереференцијалне прошлости.

Интересантно је да се у романима Сунчице Денић јављају облици им-перфекта и за нереференцијалну прошлост (примјери четрнаест и петнаест), што јесте могућност овога облика (Танасић 2005: 431), али није често у језику савремених књижевних дјела. Као и кад је посриједи референцијално представљање радње, овај облик уноси моменат њене доживљености. Њихова употреба у тим романима има потпуну оправданост.

Прегледајући ове романе нисам запазио употребу футура за исказивање нереференцијалне будућности. Ако се и може дозволити могућност да има примјера такве употребе, свакако она не представља одлику тих романа.

Насупрот будућности, садашњост се у овим прозним дјелима Сунчице Денић често представља нереференцијално. Неограничено понављање радњи⁵ и ситуација у садашњости може бити различито. Може то бити уобичајено понављање као што је у првом примјеру. Често при представљању бива истакнут карактер интервала у којима се понављање врши – неким прилозима или другим ријечима у сличној функцији одредбе таквих радњи. Такве ријечи су у навођеним примјерима подвлачене. Такође, у овим романима понављање садашњих радњи често се исказује временским реченицама с везником *кад*, гдје се понављање радње у управној јавља у вези с понављањем радње у зависној клаузи, што је готово апсолутно правило за временску реченицу с везником *кад* и предикатима у презенту (Танасић 1996). За разлику од плана референцијалности, гдје се јавља искључиво облик презента несвршених глагола, на плану нереференцијалности јавља се облик презента с глаголима оба вида, што се може видјети и на навођеним примјерима.

Оно што се запажа кад се посматра исказивање нереференцијалне садашњости у овим романима јесте да се у њима почесто обликом презента исказује опште, тј. највиши степен нереференцијалности: трајне истине; могу то бити изреке, пословице, научне истине. Карактеристичан је у том смислу примјер тридесет: То ме је вратило на неку стару изреку коју често изговоримо, али је не поштујемо, а која гласи: *Кад говориш о другима, говориш о себи*. Да је ријеч о изреци као виду општег, свједочи и први дио реченице. Такав вид исказивања нереференцијалности илуструју сви примјери послје тога, у којим се представљају различита искуства, а увијек су та искуства или настала на судбини косовског свијета у романима Сун-

⁵ Постоји и ограничено понављање (в. нпр., Танасић 2021), што, међутим, није у оквиру теме овога рада.

чице Денић или се врло добро могу примјенити и на тај свијет и његову судбину. Није случајно што за једно књижевно дјело има подоста оваквих реченица, уосталом, сама Сунчица Денић повећи број реченица са оваквим типом нереференцијалности даје другим типом слова, што је поштовано и при навођењу примјера. Очито ако то што се таквим реченицама исказује и није закон, јесте нешто као закон, некада и више од закона – светиња. То би се могло рећи за примјер тридесет седам, вриједи га поновити: Стари су говорили да се парче земље на Косову *чува* као држава што се *чува*.

На крају, речено би се могло сажети у следеће. Међу прозним дјелима Сунчице Денић, професора, књижевног критичара и књижевника, запажени су од читалаца и критике и романи Три света и Свет изван. У раду је истраживана употреба глаголских облика у овој улози у изграђивању умјетничког свијета тих романа. Циљ рада био је да покаже како Сунчица Денић у њима користи ове облике у представљању појединачних и неограничено понављаних радњи и ситуација, односно како исказује појединачно и опште. Рад је показао да је употреба глаголских облика у вези са циљевима које је аутор имао у стварању ових књижевних дјела; они се стваралачки користе за изграђивање умјетничке слике свијета људи с Косова – последице пропасти Косова, како писац каже у роману Свет изван. То важи за исказивање референцијалног и нереференцијалног, појединачног и општег. На овом другом плану, плану општег, Сунчица Денић је обликом нереференцијалног презента исказала много општеважећих истина, које се потврђују судбином и искуством косовских јунака из њених романа. Рад је показао да има смисла у књижевном тумачењу узимати у обзир и то како се писац служи појединим језичким датостима, у конкретном случају глаголским облицима.

Литература

- Новица Петковић, *Два српска романа*, Београд, 1988;
- Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд, 1996;
- Срето Танасић, *Синтакса глагола*, Предраг Пипер и др., Синтакса савременога српског језика: проста реченица, у редакцији Милке Ивић, Београд – Нови Сад, 2005;
- Срето Танасић, *Референцијална и нереференцијална прошлост у дјелу Три света Сунчице Денић*, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима. Међународни тематски зборник, Књига 1: Језик и народна традиција, Косовска Митровица, 2010, 353–361;
- Срето Танасић, *Кратак увод у синтаксу глагола српског језика*, Прилози синтакси српског језика, Источно Ново Сарајево, 2021, 7–38;
- Храковский В.С. (ур.), *Типология итеративных конструкций*, Ленинград, 1989;
- Milka Ivić, *Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljaju radnju*, Lingvistički

ogledi. Drugo izdanje, Slovoграф, Beograd 1995, 37–55;

Срето Танасић

ВЫРАЖЕНИЕ ОТДЕЛЬНОГО И ОБЩГО ГЛАГОЛЬНЫМИ ФОРМАМИ В ПРОЗЕ СУНЧИЦЫ ДЕНИЧ

Резюме

Среди прозаических произведений Сунчицы Денич, профессора, литературного критика и писателя, замечены читателями и критиками и романы «Три света» и «Свет изван». В работе было рассмотрено употребление глагольных форм в этой роли в изображении художественного мира в Косово и Метохия в этих романах. Работа имела целью показать, каким способом Сунчица Денич в них использует эти формы при обозначении отдельных и неограниченно повторяющихся действий и ситуаций, точнее каким способом выражается отдельное и общее. Работа показала, что употребление глагольных форм находится в связи с целями, которые автор определил во время создания этих литературных произведений; глагольные формы были творчески использованы для изображения художественной картины мира людей с Косово и Метохия – после гибели Косово, как писатель говорит в романе «Свет изван». Это относится к выражению референциального и нереференциального, отдельного и общего. На этом втором плане, плане общего, Сунчица Денич посредством форм нереференциального презенса выразила много общеизвестных истин, которые подтверждаются судьбой и опытом косовских героев из ее романов. Работа показала, что в толковании литературного произведения стоит обращать внимание и на то, как писатель употребляет определенные языковые факты, в данном случае глагольные формы.

Ключевые слова и выражения: литературное произведение, глагольные формы, референциальное и нереференциальное, отдельное и общее.

ASPEKTY CODE-SWITCHINGU V BILINGVÁLNEJ KOMUNIKÁCII SRBSKEJ MENŠINY V RUMUNSKU

Jedným z najzaujímavejších aspektov bilingvizmu je skutočnosť, že dva alebo viaceré jazyky sú v nepretržitom kontakte v mentálnych štruktúrach tej istej osoby. S uvedenou skutočnosťou je spojených viacero otázok zameraných na interkultúrnú komunikáciu, kognitívne procesy, jazykové prejavy a sociolingvistické aspekty jazykovo-komunikačného správania bilingvistov. Cieľom nami realizovaného výskumu bolo opísanie procesu nadobúdania bilingvizmu v rodinnom prostredí a identifikovať úlohu vzdelávacích inštitúcií pri rozvíjaní jazykových kompetencií najmä najmladšej generácie. Súčasťou analýzy jazykového správania sú otázky zamerané na jazykové kontakty a prepínanie bazového jazyka a v neposlednom rade aj otázky zamerané na zisťovanie postojov respondentov k striedaniu jazyka ako dorozumievacieho kódu v procese komunikácie. Pozornosť sústredíme na dôvody prechodu zo srbského do rumunského jazyka v rámci ústnej jazykovej komunikácie. Terénnym výskumom (dotazníkovou metódou) sme získali údaje kvantitatívneho i kvalitatívneho charakteru, ktoré umožnili dosiahnuť cieľ predmetnej štúdie. Na jazykovo zmiešanom území, kde žijú aj naši respondenti, pozorujeme jazykové situácie, v ktorých dochádza nielen ku kontaktom jazykov, ale aj k transferu z rumunského do srbského jazyka, respektíve z nárečovej/hovorovej variety jazyka do jeho spisovnej variety, a to tak srbčiny, ako i rumunčiny a opačne.

Kľúčové slová: srbská menšina v Rumunsku, komunikácia, jazykové správanie, code-switching, bilingvizmus, jazykový manažment,

K problematike rodinného jazykového manažmentu

V mnohých prípadoch je dvojjazyčnosť a, dovoľíme si tvrdiť aj viacjazyčnosť srbskej menšiny v Rumunsku, prirodzeným dôsledkom skutočnosti, že žije v jazykovo-heterogénnom prostredí. Ako uvádza J. Štefánik, prostredie, v ktorom príslušníci menšiny žijú a každodenné situácie, v ktorých sa ocitajú, si osvojenie, ovládanie a používanie dvoch jazykov jednoducho

¹ mata.andreici@e-uvt.ro

² janko.gubani@gmail.com

vynútia, a preto bilingválna výchova zo strany rodičov tu často ani nie je vedome usmerňovaná (2000, s. 32).

Na margo uvedeného si dovoľíme tvrdiť, že v menšinovom prostredí existujú aj také rodiny, ktoré si uvedomujú dôležitosť bilingválnej výchovy pre komunikačné a sociálno-integračné účely, a preto so svojimi deťmi už v útlom veku rozprávajú dvoma jazykmi. V procese realizácie výskumu a interpretácie zozbieraných dát sme identifikovali viacero možností bilingválnej výchovy detí v rodine. Explicitne prítomný bol tzv. Grammontov princíp, ktorý spočíva v dôkladnom dodržiavaní zásady jedna osoba – jeden jazyk. Vyskytovali sa aj rodiny, ktoré spočiatku so svojimi deťmi komunikovali iba v jednom jazyku (vo väčšine prípadov v srbskom jazyku) a postupné zavedenie druhého jazyka (princiipiálne a za účelom jazykovej integrácie do majoritného spoločenstva, rumunčiny) do komunikácie nastalo až okolo tretieho – štvrtého roku veku dieťaťa, t. j. po dostatočnom vytvorení základov prvého jazyka. Treťou možnosťou bilingválnej výchovy, ktorá sa podľa Štefánika (2000) najčastejšie vyskytuje v komunitách jazykových menšín, je výlučné používanie jazyka menšiny všetkými členmi domácnosti. Jazyk väčšinového národa si dieťa osvojuje mimo rodiny (tamtiež, s. 32) a vo vzdelávacích inštitúciách. Tým, že dieťa pravidelne sleduje detské programy v rumunskom jazyku, prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov v istej miere nadobúda jazykovo-komunikačné zručnosti.

Vzhľadom na uvedený kontext, sme v redukovanej miere v realizovanom výskume upriamili pozornosť aj na otázky spojené s plánovaním a motiváciou k bilingválnej jazykovej výchove, a to predovšetkým v rámci národnostne heterogénnych rodín. Odpovede na otázku či naši respondenti plánovali/plánujú od začiatku vychovávať svoje deti dvojjazyčne, sa vo väčšine prikláňali k tomu, že áno a iba v malej miere neboli rozhodnutí. Na základe výpovedí dedukujeme, že rodičov k rozhodnutiu vychovávať svoje deti bilingválne vedie predovšetkým: snaha o zachovanie materinského jazyka a kontinuita jazykovej identity, rodinná tradícia, lepšia jazyková integrácia do majoritného jazykového prostredia a stabilnejšie zázemie v minoritnom jazykovom prostredí, prístup k vzdelaniu a v neposlednom rade dôvody spojené s uplatnením sa na pracovnom trhu.

Od prirodzeného bilingvizmu k intencnému školskému multilingvizmu

O problematike rodinného bilingvizmu a nadobúdání jazykových kompetencií v rámci vyučovacieho procesu je napísaných veľa vedeckých článkov (Štefánik, 2005; Hockley, 2008; Horváth, 2008; García 2011 a i.) a monografických prác, spomedzi ktorých za najdôležitejšiu z aspektu výskumu považujeme publikáciu s názvom *Bilingvní rodina* (2008), ktorej autori Edith Esch-Harding a Philip Riley sa zaoberajú problematikou bilingvizmu v kontexte

rodiny. V prostredí nami skúmaných rodín prípady viacjazyčnosti nie sú výnimkou, ale skôr bežnou praxou. Aj keď nie vždy ide o totožnú kombináciu jazykov, model nadobúdania viacjazyčnosti je rovnaký. Bilingválna srbsko-rumunská komunikácia je prítomná v každej rodine už od raného detstva a v škole do jazykového repertoáru hovoriacich pribúdajú ďalšie jazyky. Z odpovedí respondentov vyplýva, že v škole sa väčšinou učia/učili angličtinu (za bývalého režimu angličtina bola vystriedaná ruštinou), nemčinu a francúzštinu.

Vo výskume sme sa zamerali na proces nadobúdania dvojajazyčnosti v dvoch prostrediach, a to rodinnom a školskom. Vzhľadom na to, že predmetom výskumu sú bilingválne srbsko-rumunské rodiny, zaujímalo nás, či prvý jazyk, ktorý sa respondenti naučili, bola srbčina (L1) alebo rumunčina (L2), resp. to bolo opačne. Respondentom sme ponúkli sme tri možné odpovede: prvým bol a) srbský jazyk, b) rumunský jazyk, c) resp. iný jazyk (L3).

Z údajov vyplýva, že väčšina členov skúmaných rodín si ako prvý osvojila srbský jazyk (L1) a až neskôr rumunský jazyk (L2). Tretiu možnosť – iný jazyk osvojený ako prvý – neuviedol ani jeden respondent. Rumunčinu si najskôr osvojilo len 15,63% *starých rodičov*, 23,68% *rodičov* a 40,63% *detí*. Z vyjadrení respondentov vieme, že išlo o zmiešané manželstvá, kde matka bola rumunskej národnosti. Z uvedeného vyplýva, že osvojovanie si srbského jazyka, resp. rumunského jazyka ako prvého jazyka primárne závisí od jazyka matky a až v druhom rade od jazykovej štruktúry rodiny a širšieho okolia.

Prostredníctvom ďalšej otázky sme zisťovali, či naši respondenti pred nástupom do školy ovládali iba srbský jazyk alebo disponovali aj znalosťami rumunského jazyka. Respondentom sme ponúkli štyri možné odpovede, z ktorých prvá vypovedala o monolingvizme v srbskom jazyku, druhá o srbsko-rumunskom bilingvizme, tretia o monolingvizme v rumunskom jazyku. V rámci štvrtej možnosti respondenti mohli uviesť iný jazyk, okrem uvedených jazykov, ktorý ovládali pred nástupom do školy. Z výsledkov výskumu vyplýva, že prevažná väčšina respondentov pred nástupom do školy ovládala tak srbský jazyk, ako aj rumunský jazyk. Anticipujúc generačný aspekt skúmaného javu najvyššie hodnoty srbského monolingvizmu sme zaznamenali v rámci *najstaršej generácie*, kde až 46,88% opýtaných starých rodičov rumunský jazyk pred nástupom do školy neovládalo. Relatívne vysoké percento (26,32%) srbského monolingvizmu sme zaregistrovali aj v rámci strednej generácie. U respondentov *najmladšej generácie* výlučný monolingvizmus v srbskom (18,75%) či rumunskom jazyku (15,63%) bol ojedinelý. V rámci *strednej a najmladšej generácie* sa tendencia výrazne mení v prospech bilingvizmu v zmysle zvládnutia dvoch jazykov pred nástupom do školy. Kým len 31,25% starých rodičov pred nástupom do školy bolo bilingválnych, tak 55,26% respondentov *strednej generácie* uviedlo, že pred nástupom do školy už ovládali tak srbský, ako aj rumunský jazyk. Podobný trend sme zaznamenali aj u najmladšej generácie.

V nadväznosti na prezentované výsledky konštatujeme, že proces nadobúdania dvojajazyčnosti začína v rodine a pokračuje v škole, kde sa do

jazykového repertoáru bilingválneho jedinca pridávajú ďalšie cudzie jazyky, čo vedie k viacjazyčnosti.

Jazykový kontakt a prepínanie jazykového kódu v srbsko-rumunskej komunikácii

Na jazykovo zmiešanom území, kde žijú aj naši respondenti, pozorujeme jazykové situácie, v ktorých dochádza nielen ku kontaktom jazykov, ale aj k transferu z rumunského do srbského jazyka, respektíve z nárečovej/hovorovej variety jazyka do jeho spisovnej variety, a to tak srbčiny, ako i rumunčiny a opačne. Takýto spôsob komunikácie, pri ktorom v rámci jedného rečového prejavu hrá aktívnu rolu viac ako jeden kód, definujeme ako striedanie kódov (code-switching). Podľa Auera (1988, s. 200), striedanie kódov má dva základné typy: prepnutie/prepínanie bazového jazyka a transfer. V tejto časti interpretácie jazykovo-komunikačného správania členov srbsko-rumunských bilingválnych rodín sa obmedzujeme len na prepínanie bazového jazyka, v prípade ktorého počas diskurzu dochádza „k zmene bazového jazyka, a to raz alebo viackrát, na určitý čas alebo definitívne“ (Lanstyák-Szabó Mihályová, 2008, s. 92). Na tomto mieste sa budeme sústreďovať na dôvody prechodu zo srbského do rumunského jazyka v rámci ústnej jazykovej komunikácie. Vzhľadom k tomu respondenti mali uviesť, z akého dôvodu pri komunikácii prechádzajú zo srbčiny do rumunčiny.

V intenciách konštatovaní S. Ondrejoviča a kol. (2013) za závažné činitele jazykovej interferencie považujeme nasledujúce dôvody: a) keď sa do rozhovoru zapojí ďalší hovoriaci, ktorý neovláda srbský jazyk; b) keď si hovoriaci nevie spomenúť na výraz v srbčine; c) ak sa diskutuje o téme, ktorá znie lepšie v rumunskom jazyku; d) keď sa účastníci komunikácie rozprávajú o záležitostiach spoločenského života. Okrem uvedených štyroch dôvodov súčasťou otázky bol aj priestor na uvedenie osobnej skúsenosti so striedaním jazykového kódu. Týmto sa neobmedzujeme len na kvantitatívne údaje, ale reflektujeme aj kvalitatívne údaje, ktoré môžu vypovedať o reálnom obraze komunikačných stratégií v multilingválnom jazykovom prostredí. Vzhľadom na uvedené, sme si vedomí toho, že načrtnuté dôvody skôr budú svedčiť o tom, čo si respondenti o otázke striedania jazykov myslia a nie prečo dochádza k prepínaniu kódu. Ako hovorí aj Ondrejovič (2013), do úvahy musíme brať aj skutočnosť, „že odpovede respondentov môžu byť viac či menej skreslené, lebo sa v nich odrážajú rôzne stereotypy, ovplyvnené školskou výchovou i masovokomunikačnými prostriedkami“ (tamtiež, s. 83).

Pri medzigeneračnej analýze výsledkov sme zistili, že prechod zo srbčiny do rumunčiny nemá výrazné rozdiely. Väčšina respondentov sa vyjadrila, že do rumunčiny prechádzajú len vtedy, keď sa komunikácie zúčastňuje aj jediniec, ktorý srbský jazyk neovláda. Iba veľmi málo respondentov (6,86%) uviedlo, že

jazykový kód neprepína. Na tomto mieste sa vynára otázka, či ide o ignoranciu inojazyčného účastníka komunikácie alebo o komunikačnú stratégiu s cieľom zachovania dôverných informácií, ktoré s účastníkmi komunikácie zdieľajú. Ďalšou zaujímavosťou je, že členovia najmladšej generácie sú najviac náchylní k striedaniu jazyka zo všetkých štyroch nami uvedených dôvodov, ale členovia najstaršej generácie najviac odolávajú prepínaniu kódu – bazového jazyka. O tomto svedčí aj skutočnosť, že iba 15,63% *starých rodičov* uprednostňuje – aspoň teoreticky – stratégie, ktoré v prípade jazykového lapsusu umožňujú komunikáciu výlučne v srbčine, a to aj napriek tomu, že efektívnosť komunikácie sa znižuje. V prípade jazykového lapsusu a lexikálnej medzery, „hovoriaci môže napr. nahradiť chýbajúce slovo hyperonymom alebo synonymom, môže požiť slovo podobného významu, môže použiť parafrázu a pod. Hovoriaci sa môže uchýliť k používaniu extra- a paralingvistických prostriedkov, napr. môže poukázať na predmet, imitovať hlas, nakresliť obrázok atď. Má, samozrejme, aj možnosť nechať lexikálnu medzeru aj nevyplnenú“ (Lanstyák-Szabó Mihályová, 2008, s. 95 - 96).

V rámci nastolenej otázky nás zaujímali osobné dôvody respondentov, ktoré vedú k prepínaniu bazového jazyka počas komunikácie. Z kvalitatívnej analýzy určenia dôvodu prepínania bazového jazyka v komunikácii zo srbčiny do rumunčiny môžeme usudzovať, že respondenti väčšinou volia túto stratégiu vedome, napríklad za účelom vyjadrenia duálnej etnickej identity.

Často boli zaznamenané aj vyjadrenia, že hovoriaci striedajú jazykové kódy len tak zo žartu (z recesie), resp. so zámerom niekoho zosmiešniť. Podobne sme zistili, že k striedaniu bazového jazyka dôjde s perspektívou dosiahnuť štylistický efekt, t. j. hovoriaci vo svojom prejave použije slovné spojenie, ktoré znie oveľa lepšie v rumunčine než v srbčine. Respondenti najmladšej generácie, ktorí navštevujú školské zariadenie, často uvádzali, že k striedaniu jazykového kódu dochádza vtedy, keď niečo nevedia vysvetliť v srbskom jazyku. Respondenti jazyky striedajú, keď sa učia rumunčinu, resp. iný jazyk. V tomto prípade ide o tzv. budovanie vlastnej tváre.

V priamom pozorovaní v teréne sme zistili, že účastníci rozhovoru prechádzajú do iného jazyka aj vtedy, ak chcú doslova citovať určitú pasáž z komunikácie s rumunsky hovoriacim subjektom a tiež aj v tom prípade, ak chcú vyjadriť niečo dôraznejšie.

K striedaniu jazykového kódu dochádza z čisto pragmatických dôvodov, ako napr. dohovoriť sa v obchodoch a na verejnosti, počas expozície nového učiva, pri opakovaní si rumunského jazyka (slovnej zásoby v konkrétnom pracovnom odbore), v komunikácii v zdravotníckych zariadeniach, ale tiež len zo zvyku a vtedy, ak sa srbsky hovoriaci subjekt zúčastní kultúrnej akcie s dominujúcou rumunčinou v celej spoločnosti.

Názory respondentov na striedanie jazykového kódu v srbsko-rumunskej komunikácii

V rámci pilotného výskumu väčšina respondentov zastávala názor, že srbská menšina v Rumunsku by mala hovoriť peknou a čistou srbčinou. Okrem osobných dôvodov na prepínanie bazového jazyka, nás zaujímalo aj to, aký názor majú naši respondenti na striedanie jazykového kódu vo vzťahu k ich materinskému jazyku.

Pri uvedenom čiastkovom celi vychádzame z premisy, že extenzívne prepínanie bazového jazyka alebo, presnejšie, silný a neustále sa zväčšujúci vplyv dominantného jazyka je sprievodným javom jazykovej atrície tak, ako na to poukazuje aj W. U. Dressler (1999, s. 25 – 34). S týmto zámerom sme našich respondentov požiadali, aby zhodnotili nasledujúce výroky: a) „*Intenzívne striedanie dvoch jazykov podporuje zánik materinského jazyka*“; b) „*Intenzívne striedanie jazykov je nebezpečné preto, lebo vedie k deformovaniu materinského jazyka*“. Za účelom rozšíriť sociolingvistickú koncepciu skúmanej problematiky srbsko-rumunského bilingvizmu, uvedené výroky v plnom znení preberáme zo štúdie „Postoje k striedanju kódoŧ vo vybraných skupinách bilingvistov“ (2008, s. 95), ktorej autormi sú István Lanstyák a Gizela Szabómihalyová.

Na základe uvedených výsledkov môžeme konštatovať, že názory respondentov na striedanie kódoŧ sa rôznia v každej generácii. 53,13% **starých rodičov** a 43,75% detí v striedaní kódoŧ nevidí zánik ich materinského jazyka, 39,47% **rodičov** je viac-menej presvedčených o opaku. O tom, že intenzívne striedanie kódoŧ vedie k zániku materinského jazyka, je celkom presvedčených len 8,82% respondentov.

Zatiaľ čo 8,88% súhlasí s tým, že intenzívne striedanie jazyka vedie k zániku materinského jazyka, 21,57% opýtaných tento názor vôbec nezastáva. V striedaní kódoŧ negatívny vplyv najviac vidia starí rodičia (71,88%). Viac-menej s uvedeným výrokom súhlasí 42,11% rodičov a 39,47% rodičov úplne súhlasí. Zaujímavosťou je, že 37,50% detí v striedaní jazykov vidí skôr obohacovanie materinského jazyka, než jeho deformáciu a 34,38% je presvedčených o úplnom opaku.

Záver

Voľba jazykového kódu v komunikačnej interakcii nie je podmienená len jazykovou kompetenciou, ale aj prostredím, v ktorom používatelia srbského jazyka žijú a pracujú. Toto konštatovanie platí najmä o komunikácii na verejnosti, ktorá ma značný vplyv nielen na jazykovo-komunikačné správanie, ale aj na samotný jazyk používateľov. V závislosti od kontaktu s majoritným obyvateľstvom do jazyka srbskej menšiny prenikajú cudzojazyčné prvky

najmä z väčšinového jazyka. Na základe priameho pozorovania v teréne a jazykovej analýzy komunikátov členov srbsko-rumunských bilingválnych rodín usudzujeme, že bilingvizmus v komunikácii srbského etnika klesá v závislosti od veku používateľov jazyka a prostredia, v ktorom žijú. Čím staršia generácia a čím väčšie zastúpenie srbskej minority, tým menej bilingvizmu.

Najintenzívnejšie prejavy bilingvizmu a striedanie jazykového kódu sme zaznamenali v komunikácii najmladšej a strednej generácie. Pre generáciu starých rodičov je charakteristický príklon k nárečovej forme srbciny a len v malej miere sa v ich reči vyskytujú interferencie z rumunčiny. Stredná generácia si zachovala nárečovú podobu srbciny s nepatrným výskytom inojazyčných lexém. Jedným z hlavných faktorov, ktoré podporujú preberanie inojazyčných lexém do komunikácie našich respondentov, je intenzívny vplyv masovokomunikačných prostriedkov a kontakt s majoritným jazykovým spoločenstvom. Používatelia srbskeho jazyka v spontánnej komunikácii striedajú jazykový kód podvedome, čo dokazuje, že striedanie jazykového kódu je prirodzenou súčasťou bilingválnej komunikácie.

Literatúra

- Auer, 1988: P. Auer: Conversation analytic approach to code-switching and transfer. In: *Codeswitching : Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter, 187 – 213.
- Dressler, 1999: U.W. Dressler: Smrť jazykov. In: *Sociolinguistica slovacca 4 : Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 23 – 42.
- Esch-Harding – Riley, 2008: E. Esch-Harding – P. Riley, Bilingvní rodina (prel. P. Le Roach a A. Zavadiľová). Praha: Portál.
- García, 2011: O. García, Bilingual Education in the 21st Century : a Global Perspective. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Hockley, 2008: A. Hockley: Perspective globale în educația bilingvă. In: *O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului: Studii elaborate pe baza prezentărilor din cadrul conferinței de la Miercurea-Ciuc, 12-13 iunie 2008*. Cluj-Napoca: Editura Limes – Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 27 – 36.
- Horváth, 2008: I. Horváth: O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului minoritar din România – Către o nouă problematizare. In: *O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului: Studii elaborate pe baza prezentărilor din cadrul conferinței de la Miercurea-Ciuc, 12-13 iunie 2008*. Cluj-Napoca: Editura Limes – Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 37 – 59.
- Lanstyák – Szabó Mihályová, 2008: I. Lanstyák – G. Szabó Mihályová: Postoje li striedanie kódov vo vybraných skupinách bilingvistov. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 91 – 102.
- Ondrejovič, 2008: S. Ondrejovič, Jazyk, veda o jazyku, societa : sociolingvistické etudy. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

- Ondrejovič – Krupa, 2009: S. Ondrejovič – V. Krupa: Identita a jazyk. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava: SAV, 109 – 137.
- Štefánik, 2004: J. Štefánik – M. Palcútová – I. Lanstyák: Terminologický slovník. In: *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 283 – 294.
- Štefánik, 2004: J. Štefánik: Ideálni monolingvisti a neúplní bilingvisti. In: *Individuálny a spoločenský bilingvizmus : Zborník príspevkov z II. Medzinárodného kolokvia o bilingvizme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 95 – 104.
- Štefánik, 2000: J. Štefánik, Jeden človek, dva jazyky: dvojjazyčnosť u detí – predsudky a skutočnosti. Bratislava: Academic Electronic Press.

Mata Taran Andreici
Ianko Gubani

ASPECTS OF CODE-SWITCHING IN THE BILINGUAL COMMUNICATION OF THE SERBIAN MINORITY IN ROMANIA

Summary

One of the most interesting aspects of bilingualism is the fact that two or more languages are in continuous connection in the mental structures of the same person. Based on this premise, a series of questions centered on intercultural communication, cognitive processes and, last but not least, the sociolinguistic aspects of linguistic-communicative behaviour constituted the foundation of this research.

The objective of the research is to describe the process of acquiring bilingualism in the family environment, to concretize the role of educational institutions in the development of language skills, especially of the youngest generation of Serbian-Romanian bilingual speakers. The integral part of the analysis of the linguistic behavior are the questions aimed at language contact, communication conditions leading to code-switching and also a set of questions describing the Serbo-Romanian bilingual speakers' attitudes towards code-switching in the process of producing oral messages in oral communication.

Through the field research, we obtained quantitative and qualitative data, which allowed us to achieve the aim of this study. The questionnaire method has been used during the research. In the culturally and linguistically mixed area in which our respondents live, we observe linguistic situations in which a vast amalgam of communicative situations take place. The linguistic contact is doubled by intercultural interaction. That leads to the alteration of the communication code between Serbian and Romanian, namely the dialect of Serbian and Romanian, and vice versa.

Key words: Serbian minority in Romania, communication, language behavior, code-switching, bilingualism, language management.

МЕТАФОРА В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ГАЗЕТЕ

Метафора на протяжении многих веков занимала важное место в работах философов и филологов, и интерес к ней не только не исчерпал себя, но со временем ещё более возрос, расширился, захватил самые различные области знания: от философии, логики, семиотики до герменевтики и теории изящных искусств. Данная статья посвящена исследованию роли метафоры в современном русском газетном тексте.

При характеристике метафоры в русской газете мы отметили сохранение и развитие целого ряда традиционных позитивных образов. Вместе с тем, в последние десятилетия, получили развитие метафорические модели (и их отдельные фреймы) с концептуальными векторами жестокости, агрессивности и соперничества (война, криминал, спорт и др.), отклонения от естественного порядка вещей (болезнь, криминал и др.).

Исследование показало, что роль непосредственно метафоры в русском газетном тексте огромна: ее присутствие оживляет официальный текст, метафора способствует более легкому пониманию сложных экономических, политических, правовых и др. явлений и понятий, которые необходимо усвоить читателю, а автору проще донести до него сущность новых реалий. Таким образом, метафора привлекает и удерживает внимание; насыщает текст выразительными образами, способными надолго сохраниться в памяти; оказывает воздействие на ассоциативное мышление, являясь одним из инструментов воздействия, а подчас и манипулирования сознанием и мыслительным процессом; служит эффективным средством выражения личной позиции автора; выступает в роли уплотнителя информации.

Ключевые слова: метафора, газета, газетный текст, СМИ, когнитивная теория

Метафора, как важное средство выразительности в языке, играет значительную роль в формировании стиля и особенностей современного газетного текста. В газетных статьях метафоры не только способ украшения языка, но и инструмент для воздействия на чувства и мышление аудитории. Данная статья посвящена исследованию роли метафоры в современном русском газетном тексте.

Теорию метафоры от Аристотеля до наших дней можно условно разделить на два типа: первый тип — это теория сравнения (согласно которой

¹ anca.ciocoiu@e-uvvt.ro

любая метафора — это на самом деле буквальное сравнение, но без традиционных «похоже» или «как»); а второй тип представляют теорию семантического взаимодействия (метафора связана с вербальной оппозицией или взаимодействием двух семантических смыслов — а именно, метафорически употребленного выражения и окружающего буквального контекста).

Многие исследователи сегодня единодушны в том, что лингвистика очень долго пренебрегала детальным исследованием метафоры, рассматривая её просто как риторический приём, хотя метафора — это фундаментальное свойство языка. В своей известной работе *Языковая метафора* Н.Д. Арутюнова даёт такое определение классической метафоры: «это вторжение синтеза в зону анализа, представления (образа) в зону понятия, воображения в зону интеллекта, единичного в царство общего, индивидуальности в «страну классов» (Арутюнова, 1979: 150).

В последние десятилетия в работах многих исследователей замечен отход от риторико-стилистических представлений в сторону семантического и когнитивного анализа. А.Н. Баранов и Е.Г. Казакевич указывают на свойство метафор — подсказывать, настраивать, наводить на определенный тип решения и поведения. Они считают, что когнитивная сила метафоры делает её незаменимым инструментом при поиске решений проблемных ситуаций: «Метафорическое мышление в политике является признаком кризисного мышления, мышления в сложной проблемной ситуации, разрешение которой требует значительных усилий от когнитивной системы человека по усвоению новых знаний и переработке их для построения множества вариантов действий и выбора правильной альтернативы» (Баранов, Казакевич, 1991: 17).

Итак, с когнитивной точки зрения, метафора рассматривается как основная ментальная операция, как способ познания и объяснения мира. Человек не только выражает свои мысли при помощи метафор, но и мыслит метафорами, создает при помощи метафор тот мир, в котором он живет. Метафора — это не образное средство, связывающее два значения слова, а основная ментальная операция, которая объединяет две понятийные сферы.

В современной газете метафора широко используется как источник экспрессии. Метафора индивидуализирует речь, концентрируя в себе непосредственное авторское отношение к действительности. Она всегда модальна, т.к. отражает как отношение к тому, о чем сообщается, так и отношение сообщаемого к действительности.

В условиях информационной перегрузки, когда внимание читателя сложно удержать, журналисты используют метафору как средство противопоставления стандарту, средство отвлечения и задержки внимания читателя. В газете, где передачу большого содержания в краткой форме является важнейшей задачей, метафора достаточно часто выступает в роли уплотнителя информации создания образности текста. Благодаря употреблению

метафоры газетные тексты становятся более яркими и впечатляющими, так как метафора апеллирует не только к разуму, но и к чувствам читателей. Широкое использование метафоры в текстах СМИ объясняется её функциональными особенностями, которые делают этот приём очень удобным для журналиста.

Далее следует отметить, что в современной русской газете метафоры выполняют несколько основных функций:

- а) номинативная, которая проявляется в том, что метафора фиксирует знание, особенно в случаях, когда у реалии нет общепринятого или хотя бы устраивающего автора краткого наименования. В подобных случаях метафора используется для создания наименования реалии и вместе с тем для осознания существенных свойств этой реалии;
- б) коммуникативная, которая состоит в способности метафоры представлять новую информацию в краткой и доступной для адресата форме;
- в) прагматическая (или функция воздействия), проявляющаяся в том, что метафора является мощным средством формирования у адресата необходимого эмоционального состояния и мировосприятия;
- г) изобразительная, состоящая в том, что метафора помогает сделать сообщение более образным, ярким, наглядным, эстетически значимым;
- д) гипотетическая, которая проявляется в способности метафоры представить нечто еще не до конца осознанное, создать некоторое предположение о сущности метафорически характеризуемого объекта.

Таким образом, метафора в газетном тексте привлекает и удерживает внимание читателя, направляя его в определенное русло, служит эффективным средством выражения личной позиции автора, передачи имплицитного смысла.

При характеристике метафоры в современной российской газете прежде всего необходимо отметить сохранение и развитие целого ряда традиционных позитивных образов. Они акцентируют идею естественности и непрерывности развития жизни, близости и взаимосвязанности человека и природы. Эти образы также наглядно отражают причинно-следственные связи в природе, значимость физического и морального здоровья, крепких корней и другие фундаментальные для русского национального сознания ценности.

Исследование показало, что в последние десятилетия получили развитие метафорические модели с концептуальными векторами жестокости, агрессивности и соперничества (война, криминал, спорт и др.), отклонения от естественного порядка вещей (болезнь, криминал и др.).

По нашим наблюдениям, метафоризации подвергаются термины из военной области, медицины, театра, техники, спорта, фауны, флоры, а также наименования библейских, мифологических и литературных персонажей и др.

Мы остановимся на некоторых продуктивных метафорических моделях, характерных для современной русской газеты. Мы попытаемся представить тематические группы слов, которые в газетном тексте чаще других получают метафорическое переосмысление, определяемое состоянием общественного сознания в сферах политики. Рассмотрим эти метафорические модели более подробно.

Метафора «война» основана на концепте столкновения, противостояния, агрессии, сражения и разрушения. Она широко используется в различных контекстах, например, в политических и экономических вопросах, для описания конкуренции между странами, политическими партиями, бизнес-структурами и даже личностями. В группе «военных» метафор - это образы *борьбы, войны, боя, битвы, баталии, атаки, штурма, наступления, взрыва*.

В российских газетах можно найти множество примеров использования метафоры войны в самых разных контекстах.

«Реальная политическая борьба между партиями у нас не прекращается» (8 сентября 2023 <https://monocle.ru/2023/09/8/aleksey-zudin-realnaya-politicheskaya-borba-mezhdu-partiyami-u-nas-ne-prekraschayetsya/>)

«Москва победила Запад в экономической войне, тем самым приведя противника в ужас». (14 декабря 2022 <https://lenta.ru/news/2022/12/14/rosspobed/>)

«Россия одержала «промежуточную победу» в экономическом противостоянии с Западом, добившись роста доходов от экспорта энергоресурсов, несмотря на западные санкции». (10 августа 2023 <https://tass.ru/ekonomika/18483945>)

Метафора «медицина» - применение этой метафоры в общественном и политическом контексте позволяет журналистам описывать проблемы общества, государства или экономики как «болезни», а решения или изменения — как «лечение». Это позволяет легко передавать сложные концепты и создавать яркие, образные представления о происходящих событиях. В русском газетном дискурсе можно выделить несколько типов метафор, связанных с медициной: метафоры болезни, метафоры диагностики, метафоры лечения, метафоры профилактики. Наблюдается активное употребление медицинской лексики, словосочетаний в метафорическом значении (*чеченский синдром, паралич власти, антироссийская истерия, вирус инфляции*).

В российских газетах часто можно встретить метафоры медицины, особенно в контексте обсуждения политических и экономических проблем. Примеры:

«Паралич государства: как раскол в элитах приводит к падению правительства» (12 августа 2015 <https://www.rbc.ru/opinions/politics/12/08/2015/55caf6699a79471e8920eecd>)

«После парламентских выборов во Франции и поражении партии

президента страны Эммануэля Макрона страну ждёт паралич власти». (08 июля 2024 <https://ura.news/news/1052790052>)

«Проедаем запасы: вирус инфляции оказался заразительным». (8 июня 2021 <https://www.bfm.ru/news/473947>)

Метафора «театр» основывается на представлении общества, политической арены или любых социальных процессов как сцены, где происходят определённые «игры» или «спектакли». В контексте метафоры театр часто подразумевает элементы постановки, роли участников, сценариев и публичных представлений. Это объясняется семантикой подобных терминов, их способностью вызвать у читателя стойкую ассоциацию с искусственностью, фальшивостью происходящего.

Представление политики в виде театра позволяет включить в метафорическое поле название частей театра, театрального действия, его участников и др.: *сцена, арена, фарс, занавес, сценарий, драма, актёр, зритель, интрига, комедия, трагедия, премьера, роль, сценарий и т.п.* Рассмотрим некоторые примеры:

«Удивительное дело: в Советском Союзе, где все прекрасно понимали, что выборы – это фарс, и единогласно голосовали за безальтернативных кандидатов от нерушимого блока коммунистов и беспартийных, власть была озабочена явкой». (07 сентября 2018 https://rk37.ru/articles/2018/09/07/vse_na_vybory)

«Закулисные игры мирового правительства и их последствия» (10 декабря 2018 <https://politobzor.net/183143-zakulisnye-igry-mirovogo-pravitelstva-i-ih-posledstviya.html>)

Метафора «спорт» - в русской метафорике политика часто понимается как состязание, в котором есть спортсмены (противостоящие друг другу стороны), тренеры, правила, которые нужно соблюдать, цель, которую может достичь только одна сторона. По нашим наблюдениям, часто используются такие спортивные метафоры, как *финальный свисток, первый тайм, игра на выживание, финальная стадия игры*.

«Эндишпиль в дебюте политического матча-реванша» (10 марта 2024 https://www.ng.ru/dipkurer/2024-03-10/9_10_8965_supertuesday.html)

«Международная политика – шахматная партия» (08 апреля 2021 https://www.pravda.ru/world/1608700-shakhmatnaja_partija/)

Метафора «семья» часто используется в русских газетах для создания образов и представлений о социальной, политической и экономической жизни. Она часто используется для обозначения тесных взаимосвязей, отношений между государственными структурами, людьми или социальными группами. Обычно в газетах Россия метафорически представляется как единая семья, состоящая из народов, регионов, партий и отдельных граждан. Одну

семью могут также формировать восточные славяне или даже все государства СНГ. Традиционно политический лидер государства - это *отец* (*батька, ба-тюшка*), а все остальные граждане представляются как его *дети*. Граждане России могут метафорически обозначаться и как *братья и сёстры*.

В российских газетах можно встретить множество примеров использования метафоры семьи для описания политических и социальных процессов:

«Путин назвал Россию огромной семьей с общими ценностями, которые делают ее сильной». (23 января 2024 <https://tass.ru/obschestvo/19796587>)

«Кадырова сделали «отцом народа» в Чечне» (10 февраля 2023 <https://www.stav.kp.ru/daily/27464.5/4719184/>)

Метафора «природа» основана на концепции природы как силы, определяющей развитие жизни и окружающего мира. В контексте журналистики природа может быть использована как метафора для обозначения устойчивых процессов, изменений, взаимодействий в обществе, а также для сравнения явлений, связанных с природой, с явлениями в социальной, политической или экономической сфере. В этой метафоре природа часто ассоциируется с цикличностью, возрождением, изменениями, гармонией или хаосом, что позволяет передавать суть происходящих событий.

Такая метафора оказывает значительное влияние на восприятие информации. Она позволяет читателям воспринимать сложные процессы через знакомые образы, что делает тексты более понятными и доступными. Метафора природы помогает не только объяснить, но и подчеркнуть цикличность, изменчивость, устойчивость или хрупкость происходящих событий. В то же время, метафоры природных катастроф или разрушений могут использоваться для создания более драматичного, критического восприятия событий. Кроме того, она может воздействовать на эмоциональный отклик читателя, создавая у него определённое восприятие ситуации как возрождения, катастрофы или гармонии.

В российских газетах можно встретить следующие примеры использования метафоры природы:

«Политическая буря в Тбилиси: Грузии грозит повторение украинского сценария Об этом сообщает «Рамблер»». (28 октября 2024 https://news.rambler.ru/world/53653081/?utm_content=news_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink)

«В США рассказали о «политической буре» после слов Трампа о нападении на НАТО» (12 февраля 2024 <https://www.gazeta.ru/politics/news/2024/02/12/22315675.shtml>)

«В президентской гонке в Румынии произошло политическое землетрясение» (25 ноября 2024 <https://www.kp.ru/online/news/6107085/>)

Метафора «кухня» в газетном языке в первую очередь ассоциируется с процессом приготовления пищи, где смешиваются различные ингредиенты для

создания конечного продукта. В переносном смысле метафора кухни может использоваться для описания процессов, в которых объединяются различные элементы или усилия для достижения определенного результата. Примеры:

«С демократией похожая история. То, что нам позволяют кидать в урну бюллетень, так же напоминает демократию, как пустая тарелка — возможность здорового питания». (11 февраля 2019 <https://novayagazeta.ru/articles/2019/02/09/79491-tayna-politicheskoy-kuhni>)
«Верный рецепт политической победы» (8 мая 2017 <https://regnum.ru/news/2272327>)

Метафора «одежда» в русской газете часто используется для описания скрытых аспектов явлений, символизации изменений, оценки внешности или общественного статуса, а также для создания ярких и запоминающихся образов. В этот класс метафорических образований входят названия материалов, ткани, одежды. В российских газетах можно найти следующие примеры использования метафоры одежды:

«В дальнейшем Чехия и Словакия успешно интегрировались в Евросоюз, и «бархатная революция» стала своеобразным поводом для национальной гордости». (17 ноября 2014 https://www.gazeta.ru/science/2014/11/17_a_6301713.shtml)

Метафора «религия» встречается в различных контекстах, включая политику, общественные и культурные процессы, а также личные и духовные аспекты жизни. Она часто используется для описания глубоких, системных и, как правило, священных отношений или взглядов. В российских газетах метафора религии может быть использована в различных контекстах, чтобы передать глубину или критику определённых явлений:

«Политический алтарь: какие губернаторы стали жертвой Telegram» (23.11.2018 <https://politobzor.net/181669-politicheskiy-altar-kakie-gubernatory-stali-zhertvoy-telegram.html>)

В заключение следует подчеркнуть, что метафоры являются важным инструментом в тексте современных российских газет и играют значительную роль в формировании общественного мнения. В газетных статьях они помогают не только передать сложные идеи более доступным и ярким образом, но и воздействуют на чувства читателя, создавая нужное эмоциональное и идеологическое настроение. Метафоры делают текст живым, понятным и запоминающимся, усиливая влияние журналистики на аудиторию.

Литература

- Алексеев К.И. Функции метафоры в политической речи // Познание. Общество. Развитие / Под. ред. Д.В.Ушакова. М.: РАН, 1996. С. 150-161.
 Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. С. 5-32.

- Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) // Лингвистика и поэтика: Сб. ст. М.: Наука, 1979. С. 147-173.
- Баранов А.Н., Казакевич Е. Г. Парламентские дебаты: традиции и новации: Сов. полит. яз.: (От ритуала к метафоре). М.: Знание, 1991. 63 с.
- Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю). М.: РАН, 1991. 193 с.
- Вольф Е. М. Метафора и оценка // Метафора в языке и тексте. М., 1988. С. 52-65.
- Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. Изд. третье, испр. и доп. СПб.: Златоуст, 1999. 320 с.
- Петров В.В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу // Вопросы языкознания. М., 1990. №3. С. 135-146.
- Солганик Г.Я. Газетные тексты как отражение важнейших языковых процессов в современном обществе // Журналистика и культура русской речи. М.: Прогресс, 1996. Вып. 1. С. 13-25.

Ciocoiu Anca-Mihaela

THE METAPHOR IN CONTEMPORARY RUSSIAN NEWSPAPERS

Summary

For centuries, metaphor has held a significant place in the works of philosophers and philologists. Interest in metaphor has not only persisted but has also grown over time, expanding to encompass a wide range of fields: from philosophy, logic, and semiotics to hermeneutics and the theory of fine arts. This article is dedicated to exploring the role of metaphor in contemporary Russian newspaper texts.

In characterizing metaphor in Russian newspapers, we noted the preservation and development of a number of traditional positive images. However, in recent decades, metaphorical models (and their individual frames) with conceptual vectors of cruelty, aggressiveness, and competition (war, crime, sports, etc.).

The study showed that the role of metaphor in Russian newspaper texts is significant: its presence enlivens official text, makes it easier to understand complex economic, political, legal, and other phenomena and concepts that the reader needs to grasp, and helps the author convey the essence of new realities more effectively. Thus, metaphor attracts and retains attention; enriches the text with vivid images that can be remembered for a long time; influences associative thinking, serving as one of the tools of influence and sometimes manipulation of consciousness and thought processes; serves as an effective means of expressing the author's personal position; and acts as a densifier of information.

Keywords: metaphor, newspaper, Russian text, metaphorical model, linguistics

Часопис
ИСХОДИШТА
11

Издавачи:
САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ

ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ, ФИЛОЗОФСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТ У ТЕМИШВАРУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Инж. Огњен Крстић, председник Савеза Срба у Румунији
Проф. др Наталија Јовановић, декан Филозофског факултета у Нишу
Проф. др Дана Перчек, декан Филолошког, историјског, филозофског и
теолошког факултета у Темишвару

Број приредили

Проф. др Михај Н. Радан
Проф. др Горан Максимовић

Лектура и коректура

Ауторска

Корице

Ливија Матејаш
Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

Editura Universității de Vest

Тираж

70 примерака

Темишвар 2025.

ССР - Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији
USR – Center for Scientific Research of Culture of Serbs in Romania
и аутори

ISSN 2457-5585
ISSN-L 2457-5585

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41+821.163.41

ИСХОДИШТА = Originations / главни
и одговорни уредник Михај Н. Радан. -
2015, бр. 1- . - Темишвар : Савез Срба у
Румунији, центар за научна истраживања
и културу Срба у Румунији : Филолошки,
историјски и теолошки факултет Западног
универзитета у Темишвару ; Ниш :
Филозофски факултет Универзитета
у Нишу, 2015 ([Темишвар] : Editura
Universităţii de Vest). - 24 cm
Годишње.

ISSN 2457-5585 = Исходишта (Timișoara)

COBISS.SR-ID 219964428